

Cl. Sem.

~~L 7888 Gr. 2~~

W. Simons.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT OMNES,

EX RECENSIONE

ARN. DRAKENBORCHII.

ACCEDUNT

NOTÆ INTEGRÆ

EX EDITIONIBUS

J. B. L. CREVIERII.

CUM

INDICE RERUM LOCUPLETISSIMO.

—◆—
TOM. I.
—◆—

OXONII,

E PRELO BARTLETT ET NEWMAN;

(SUPERRIME COLLINGWOOD ET SOCIORUM;)

Veneunt apud J. PARKER, et ROBERTUM BLISS; et W. H. LUNE,
et R. PRIESTLEY, LONDINI.

MDCCCXIV.

ESTIMATED VALUE

ESTIMATED VALUE

ESTIMATED VALUE

ESTIMATED VALUE

PA

6452

A2

1825

total
cop. 2

1035²

3/12/90

500s 1-H 6

MONITUM.

BREVITER monendus es, amice lector, nos in hac T. Livii Historiarum editione contextum ad recensio- nis Drakenborchianæ fidem, quam potuimus, ac- curatissime descripsisse : in annotationibus autem, quæ ex majore Crevierii opere integræ exhibentur, digerendis, hoc sedulo curavisse, ut *Notæ Posteriores ad emendationem contextus pertinentes*, quas singulorum voluminum calci subjecit Vir Clarissimus, nunc ceterarum notarum serie intertextæ legantur : tum porro, ex minore editione, quæ ad usum scho- larum accommodata prodiit Parisiis 1746. 6 Vol. 12mo. multa deprompsisse, tironibus maxime profu- tura. Hæc vero additamenta, quo melius a ceteris distinguantur, asterisco ubique signavimus. Frag- mentum libri XCI. Cl. Brunsi diligentia in lucem erutum, ex Taciti éd. Broteriana 12mo. 1776. acces- sit.

Quod superest, ita libros distribuimus, ut singu- læ decades singulis voluminibus comprehendantur : quam ob causam, ne prior tomus nimia mole labo- rare videretur, præfationes, dissertationes etc. ad ul- timum relegare coacti sumus.

MEMORIAL

of the life and services of
[Name], who died on the [Date] of [Month] 18[Year].
[The following text is extremely faint and largely illegible, appearing to be a biographical sketch or a list of achievements.]

Witness my hand and seal this [Date] day of [Month] 18[Year].
[Signature]

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI I.

ADVENTUS Æneæ in Italiam, et ejus res gestæ referuntur. Ascanii regnum Albæ, et deinceps Silviorum. Numitoris filia, a Marte compressa, ¹nati Romulus et Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. ²In curias populus divisus. Fidenates et Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit; Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit. cum Dea Egeriu sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post hæc trigeminarum pugna. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absurtus. Ancus Marcius ceremonias, a Numa institutas, renovavit. Latinis victis et ad civitatem adscitis montem Aventinum adsignavit. ³Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit. pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem urbi addidit. fines imperii protulit. Ostiam condidit. ⁴Regnavit annos viginti quatuor. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquiniis nomen ferre cepit; et post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit. La-

¹ Nati Romulus et Remus] Unus ab Hearnio inspectus codex habet *nati ex ea.*

² In curias populus divisus] Olim in centurias: male et contra historiæ fidem. Einendavit Sigonius ex c. 13. hujus libri.

³ Politorium, urbem Latinorum]

Hæc ob nimiam brevitate[m] obscuriora sunt. Res clare narratur cap. 33:

⁴ Regnavit annos triginta tres] Imo viginti quatuor, ex cap. 34. infra; sicque et Dujatius edidit, et Hearnius, qui ita reperisse se in uno MS. testatur.

tinus subegit, circum designavit, ludos edidit. Sabinorum bello petitus equitum centurius ampliavit. Tentandæ scientiæ causa Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset, jussisse, eum novacula cotem præcidere; idque protinus ab Atto factum. Sabinos præterea acie vicit, urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. ⁵ Veientes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. Pomærium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Fiminales, Esquilinumque adjecit. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a ⁶ L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, ⁷ quum regnasset annos quadraginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu, regnum incasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatus circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit; et ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus et Juventus non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt. Filii Sex. Tarquini dolo Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsus se simulavit, et terram osculatus est. idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio ejus Lucretiæ pulcritiam (quæ, vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

⁵ *Is Veientes*] Vulgo abest pronomen *is*. Sed illud in veteribus libris reperiri Sigonius affirmat.

⁶ *L. Tarquinio Prisci filio*] Vid. not. ad cap. 46. hujus libri.

⁷ *Quum regnasset annos triginta quatuor*] Lege *quadraginta quatuor*,

quomodo habetur infra, cap. 48. Et hic quoque Dujatii et Hearnii editiones a reliquis recedunt, et eum quem volumus numerum præferunt. Hearnius quidem nisi se profiteretur unius MS. codicis auctoritate.

PRÆFATIO.

FACTURUSNE¹ operæ pretium sim, si a primordio Urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: quippe qui, quum veterem, tum² vulgatam esse rem, videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid adlaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcumque erit, iurabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte et me³ ipsum consuluisse; et, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini obficient, me consoletur. ⁴ Res est præterea⁵ et immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; et quæ, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: et legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines proximaque originibus minus præbitura voluptatis sint,⁶ festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem præ-

² me del. Crev.

1 *Operæ pretium*] Rem utilem, et cui haud frustra impensa opera sit.

2 *Vulgatam rem*] Rem vulgo a scriptoribus historiarum factitatam. Hæc igitur mens est Livii. Est hic vetus et usitatus scribentium mos, ut si historiam, etiam post multos alios, condere aggrediantur, sentiant et dicant sese facturos operæ pretium; rati aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos. Ego facturuse operæ pretium sim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim, ne pravam ceterorum consuetudinem videam imitari.

3 *Et ipsum consuluisse*] Vulgo, et me ipsum. Sed *et me* eleganter supprimunt plurimi et optimi MSS. tum Gronovio, tum nobis inspecti. Notum est illud Virgillii. *Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum Ludere quæ vellem.* Sic et Justin. l. XIV. c. 4. *Aut si ipsos pudet roganti vim adhibere, ferrum huc date.*

4 *Res est præterea*] Res quam tractandam suscipio, respublica nempe Romana, cujus universam historiam

scribendo complecti volo, est argumentum quod exrescere debeat in immensum opus; ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, eademque ab exiguis. . .

5 *Et immensi*] Connexa procul dubio sunt duo, quæ proxime sequuntur, orationis membra, *ut quæ supra . . . et quæ ab exiguis. . .* quum utrumque rationem afferat cur res sit immensi operis. Itaque vel delenda est vocula *et* ante *immensi*: (quam quidem ignorat unus e nostris codicibus) vel dicendum est ei respondere *et legentium plerisque*, prorsus quasi scripsisset Livius: *Præterea et res est immensi operis. . . et legentium plerisque.* Non raro apud nostrum particulæ illæ *et et, quum tum*, ita collocatæ reperiuntur, ut, licet quoad sensum sibi respondeant, quoad structuram tamen verborum ex adverso sese non respiciant. Sic infra c. 25. *Feroces et suoapte ingenio, et pleni adhortantium vocibus*: et l. VI. c. 23. *Ferox quum atate et ingenio, tum multitudinis. . . spe inflatus.*

6* *Festinantibus ad hæc nova*] Quia

valentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut^b me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, ceterum prisca illa tota mente repeto, avertam, ⁷ omnis experturæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ ⁸ ante conditam condendamve urbem, poeticis magis ⁹ decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec adfirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanæ patiuntur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc et his similia, ¹⁰ utcumque animadversa aut existimata erant, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiaeque, et partum et auctum imperium sit. labente deinde paulatim disciplina, velut ¹¹ desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipites: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias: inde, fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla umquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis

^b uti Gron. Crev.

nimirum ardent desiderio cognoscendæ ante omnia historiæ novissimorum horum temporum, quibus jampridem prævalentis populi vires se ipsæ per bella civilia conficiunt.

⁷ *Omnis experturæ cura*] Non verebatur Livius, ne rebus Numæ aut Servii Tullii memorandis cujusquam animum offenderet. Itaque remotissimæ illius antiquitatis historiam scribenti vacuus omni cura erat animus: non itidem futurus erat Cæsariana tempora tractanti.

⁸ *Ante . . condendam . . urbem*] His verbis designari videtur tempus remotius, quo videlicet nondum is erat rerum status, ut brevi Roma condenda foret: *puta, tempus ante Romulum natum.

⁹ *Decora*] Magis convenientia Poeticis figmentis, quam incorruptæ et sinceræ rerum gestarum historiæ. *Decora fabulis*, quomodo infra c. 42. *Hunc ordinem vel paci decorum, vel bello.*

¹⁰ *Utcumque*] *Utcumque animadversa*, i. e. quoquomodo ad ea attenderis, sive acriter, sive negligentius. *Utcumque existimata*, i. e. quoquomodo de iis judicaveris, sive vera, sive falsa putaveris.

¹¹ *Desidentes*] Paulatim labi incipientes. Translatio ducta ab iis, quæ leni motu in semet deprimuntur. *Desidentes* hic a *desido*. Ceterum hic olim legebatur *dissidentes*. Correxerit Lipsius e suis libris.

exemplis ditior fuit: ¹² nec in quam civitatem tam seræ avaritia luxuriaque inmigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. ¹³ Nuper divitiæ avaritiam, et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan et necessariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiendæ^d rei absint. Cum bonis ¹⁴ potius ominibus votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut ¹⁵ orsis tanti operis successus prosperos darent.

^c civitatem del. Gron.

^d ordiundæ Gron. Crev.

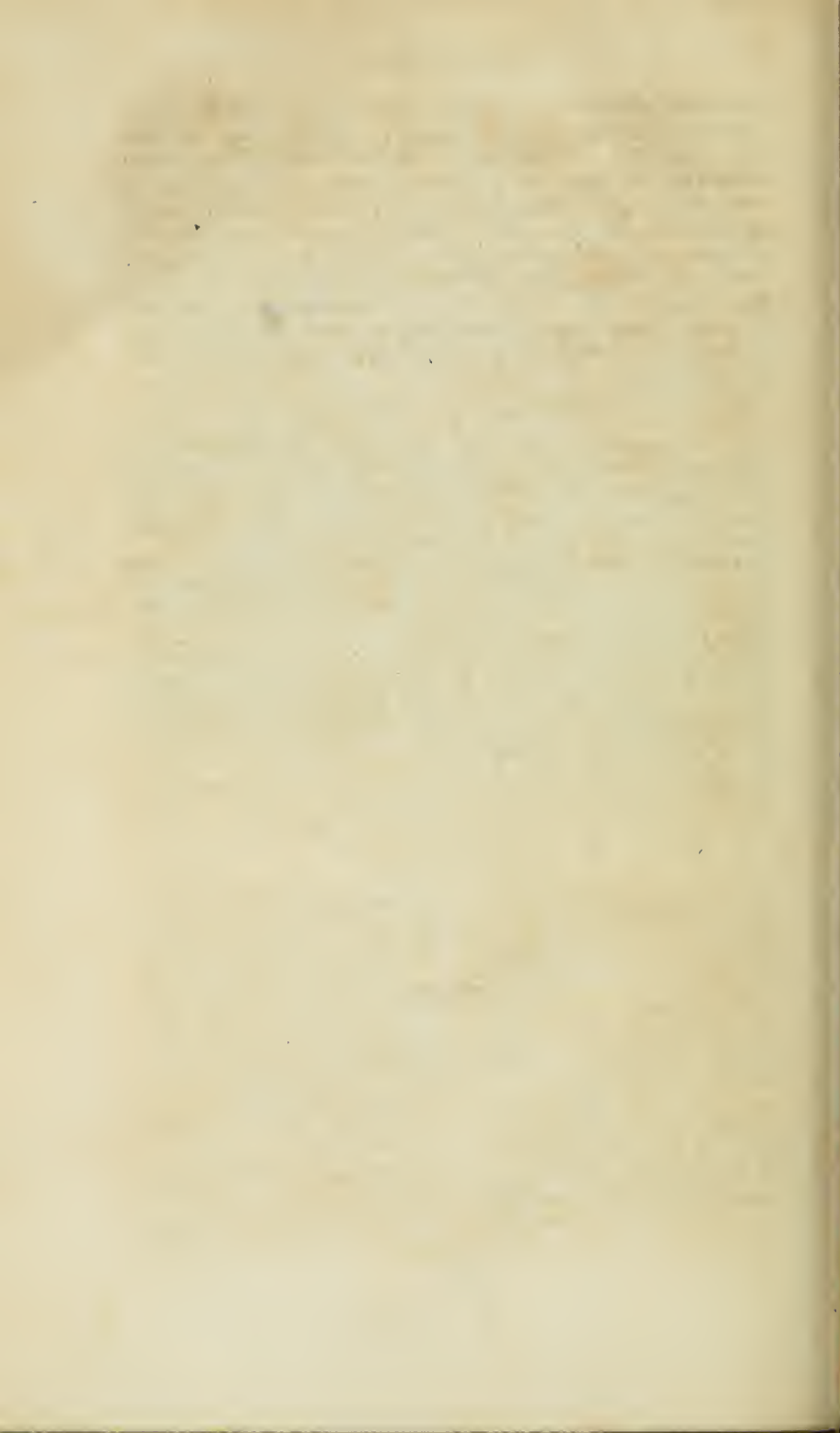
¹² *Nec in quam civitatem*] Ultimam vocem, quam ignorant vulgo editi, Jac. Gronovius exstare affirmat in antiquissima omnium editione ab Andrea adornata, et in Aldina anni 1518. in scriptis vero septem. Nos eam itidem in omnibus nostris invenimus. Huic MSS. codicum consensui repugnare fas non esse duximus. Offendit editores, quæ visa est non necessaria vox. Sed ejusmodi iterationes, vel nominis ejusdem post relativum, vel diversorum ejusdem sensus nominum, ereberrimæ sunt apud Latinos scriptores.

¹³ *Nuper*] *Divitiæ invexere avaritiam*, i. e. sitim divitiarum; et abun-

dantes voluptates desiderium ipsarum voluptatum, dum luxu solutos cives libido quædam pereundi perdendique omnia agit. Alii malunt desiderium pereundi perdendique omnia per luxum atque libidinem.

¹⁴ *Potius . . . libentius*] Sufficiebat *libentius*. * Sed ejusmodi pleonasmus non inusitati sunt apud optimos scriptores, qui perspicuitati maxime serviunt.

¹⁵ *Orsis tanti operis*] Tanto instituto operi. *Orsa operis* inceptum opus. Sic Statius IV. Sylv. 7. ad Maximum Junium: *Orsa Sallusti brevis*, pro opere ipso Sallustii.

T. LIVII PATAVINI

LIBER I.

JAM primum omnium satis constat, Troja capta, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, ¹Ænea Antenoreque^a, et vetusti jure hospitii, et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. ²Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Hene-^{Antenoris fata.} tûm, qui, seditione ex Paphlagonia pulsus, et sedes et ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsus, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: et in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, ³pagoque iude Trojano nomen est, gens universa Veneti adpellati. Ænean, ab simili clade domo pro-^{Æneæ fata.} fugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ⁴ ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab inmenso prope errore nihil, præter arma et naves, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. ⁵ Duplex in-

^a *Æneæ Antenorique Crev.*

1 *Æneæ Antenorique*] Decem codices allegat Jac. Gronovius, in quibus exstet hæc scriptura, quam et sex nostri retinent. Eam itaque admisimus. Sensus est: Achivos jus omne belli, id est, quicquid jure belli in victos licet, nulla ex parte exercere in Æneam Antenoremque voluisse. Sic infra l. II. c. 12. Por-sena ad Mucium: *jure belli liberum te . . . dimitto.*

2 * *Casibus deinde variis*] Hæc communiter cadunt in Antenorem et Ænean, quorum mox casus varii describuntur.

3 * *Pagoque inde Trojano nomen est*] Atque ex illa origine pagus quidam agri Veneti ad nostram usque ætatem Trojani nomen retinuit. Pagus con-

stat ex pluribus vicis, gens autem ex pluribus pagis. Itaque hic bene distinguitur pagus Trojanus a vico Troja, et a gente universa Venetis.

4 *Ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse*] Ideo observat Livius Æneam ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse, ut indicet eum non ab Sicilia in proxima Italiae transgressum, pedestri deinde itinere ad Laurentem agrum pervenisse, sed recto cursu ab Sicilia ad Laurentis agri littora navibus delatum fuisse. Hunc locum vanis conjecturis sollicitant ambo Gronovii.

5 *Duplex exinde*] Scripti aliquot a Gronovio memorati, et quatuor e nostris: *duplex inde.*

de^b fama est: alii prælio victum Latinum pacem cum Æneâ, deinde adfinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad conloquium; percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent? postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Ænean, filium Anchisæ et Veneris; cremata patria et domo profugos sedem condendæque urbi locum quærere, et nobilitatem admiratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiaë sauxisse. Inde fœdus ictum inter duces, intèr exercitus sālutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud Penates Deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data. ea res utique Trojanis spem adfirmat tandem stabili certaue sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium adpellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; ⁶ cui Ascanium parentes dixerè nomen.

Lavinium
conditur.
Ascanius
nascitur.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit: victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt: qui, ⁷ Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, et tum nimio plus, quam satis tutum esset adcolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ⁸ ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine, omnes essent, Latinos utramque gentem adpellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere: fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed

Mezentius.

Latini.

^b exinde Gron. Crev.

⁶ Cui Ascanium] Vocem cui abesse a quibusdam scriptis testatur Gronovius. Idem de uno a se inspecto Hearnius affirmat. Unus quoque e nostris illam non exhibet. Sane Livius potuit hoc loco pronomen, ut sæpe alias, omittere.

⁷ Cære opulento tum oppido] Livii

ævo Cære jam non opulentum oppidum erat. Restabant tantum rudera, teste Strabone, l. v.

⁸ Ne sub eodem jure] Ut non solum eodem imperio iisdemque legibus regerentur, sed etiam eodem omnes nomine essent.

mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui inplesset, tamen, quum

⁹ mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. ¹⁰ Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. ¹¹ situs est, ¹² quemcumque eum dici jus fasque est, ¹³ super Numicium flumen. Jovem ¹⁴ indigetem adpellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolome mansit. ¹⁵ tantisper tutela muliebri (tanta in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. ¹⁶ Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem ¹⁷ pro certo adfirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major, quam hic, Creüsa matre Ilio incolomi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Julum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicumque et quacumque matre genitus, (certe natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam ¹⁸ sub Albano monte condidit; quæ, ¹⁹ ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba adpellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni: tantum tamen opes creverant, maxime fuis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii

Æneæ
mors.

Alba Longa
conditur.

9 *Mœnibus propulsare bellum*] Inclusus intra muros propulsare hostem.

10 *Secundum*] Intellige *secundum* ordine, cui mox opponitur *etiam ultimum*. Primum prælium Aboriginibus simul Trojanisque fuerat adversus Turnum.

11 *Situs est*] Conditus, sepultus. Monumentum ipsi a Latinis extructum Augusti ævo adhuc visebatur, teste Dionysio Hal. l. 1. -

12 **Quemcumque*] Quocumque eum nomine appellari humana divinaque jura volunt. Relatis enim in deorum numerum novum nomen apud cœlestes imponebatur: ut Romulus dictus est *Quirinus*, Melicertes *Palaemon*. De vocibus *jus* et *fas*, vid. not. ad c. 32. infra.

13 *Super*] Juxta. *Super Numicium* ripam, ut scribit Auctor lib. de Origine gentis Romanæ.

14 *Indigetem*] Dii indigetes erant ii, quos merita in cœlum vocaverant, quasi *inde*, i. e. e terra geniti. Hinc

Æneam, quem hic Livius vocat *Indigetem*, Dionys. Halicarnasensius Græce *χθόνιον θεόν*, i. e. terrenum deum appellat.

15 **Tantisper*] Interea dum Ascanius adolescit.

16 *Haud nihil ambigam*] Dubito utrum Ascanius, qui post Æneam regravit, fuerit hic, i. e. puer is, de quo hactenus, quem diximus natum ex Lavinia; an alter major *atate* quam hic, Creusa matre . . . natus.

17 **Pro certo*] Sic infra l. IV. 55. *illa pro certo habenda*. † Malit Gronovius *pro certa*; ei assentitur unus ex Hearnii codicibus.

18 *Sub Albano monte*] In eo monte, qui postea *Albanus* de nomine urbis dictus est.

19 *Ab situ*] Ab situ urbis porrectæ in longum super clivo montis, *Longa* cognominata est. *Albæ* nomen ab colore suis cum triginta olim porcellis ab Ænea repertæ deductum esse volunt Virg. Æn. VIII. et Auctor libri de Origine gentis Romanæ.

adcolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. ²⁰ Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Ænean Silvium creat. is deinde Latinum Silvium. Ab eo ²¹ coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atyc Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit: is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviam gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiam Rheam Silviam per speciem honoris, quum ²² Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed ²³ debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique ²⁴ secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, ²⁵ seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant. sacerdos vincita in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. ²⁶ Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ²⁷ ad justum

²⁰ *Sylvius. . . Ascanii filius*] Eum Virg. VI. Æn. v. 763. et Dion. l. I. Æneæ ipsius filium fuisse volunt.

²¹ *Coloniæ*] Nominantur ab Auctore libri de Orig. gentis Romanæ, Præneste, Tibur, Gabil, Tusculum, Cora, Pometia, Corioli, (sic enim legendum videtur, non *Locri*) Crustumium, Cameria, Bovillæ, ceteraque oppida circumquaque. Virgilius VI. Æn. v. 773. et seq. numerat quoque inter colonias Albanorum regum, Nomentum, Fidenas, Collatiam, Castrum Inui, et Bolam.

²² *Vestalem*] De vestalibus vide infra c. 20.

²³ *Debebatur . . . fatis tantæ origo urbis*] Oportebat ut fata divinunque nomen præfuisse origini tantæ urbis viderentur, et rem humanis consiliis

frustra impeditam ipsa per se ad felicem exitum perduxisse.

²⁴ *Secundum deorum opes*] Post ipsorum deorum imperium.

²⁵ **Seu quia deus auctor culpæ honestior erat*] Seu quia honestius putabat a se nominari posse Deum auctorem culpæ, quam virum mortalem.

²⁶ *Forte quadam divinitus*] Non insolitum antiquis Fortem ipsam, sive ea quæ casu eveniunt, divinæ curæ assignare. Sic aliquoties Plutarchus *Δία τῶν τύχῃν*. Blanditur tamen Gruteri conjectura: *Forte quadam, an divinitus*; quum præsertim Sueton. in Claud. c. 13. casu quodam, an divinitus.

²⁷ *Ad justum cursum. . . amnis*] Ad eum locum, ubi amnis pleno alveo fluctabat. *Iustum* quocumque in genere est

Albani reges.

Romuli et Remi ortus.

cursum poterat amnis; et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat: ita velut defuncti regis imperio, in proxima adluvie, ²⁸ ubi nunc ficus Ruminalis est, (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulæ ac miraculo datum. ²⁹ Ita geniti, itaque^c educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare ³⁰ circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, præda onustos, inpetus facere, pastoribusque rapta dividere: et cum his, crescente in dies grege juvenum, ³¹ seria ac jocos celebrare.

Educatio et
adolescencia.

V. Jam tum in Palatino monte ³² Lupercal ³³ hoc fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein ³⁴ Palatium^d, montem adpellatum. Ibi Evandrum, qui ³⁵ ex eo genere Arcadum ³⁶ multis ante tempestatibus ea tenuerat^e loca, sollemne adlatum ex Arcadia iustituisse, ut nudi juvenes, ³⁷ Lyceum Pana venerantes, ³⁸ per lusum

^c ita Gron. Crev. ^d Palatium deinde Palatinum Gron. Crev. ^e tenuit Crev.

id quod suam quamdam plenitudinem et absolutionem habet. *Justus exercitus, justa arma, justa ætas.*

²⁸ *Ubi nunc ficus Ruminatis est*] In media urbe Roma. Vid. Festum in voce *Ruminalem*.

²⁹ *Ita geniti*] Quomodo geniti, expositi, educati, agniti demum a Numinatore Romulus ac Remus fuerint, fusius ac plenius disserunt Dion. l. I; Plut. in Rom. Ceterum unus e codd. regiis habet *itaque educati*, quemadmodum et MSS. a Gronovio inspecti.

³⁰ *Circa saltus*] Saltus qui circa erant.

³¹ **Seria ac jocos celebrare*] *Seria*, ut pugnas adversus latrones, adversus vastatrices agrorum feras: *jocos*, ut ludicra certamina, solemnem festorum dierum lasciviam. *Celebrare* est magna frequentia, magno cum hominum numero peragere.

³² *Lupercal*] Hoc nomen plerumque designat locum ipsum in Palatino monte Pani Lyceo consecratum. Hic

dubitari non potest quin referatur ad *ludicrum*. Scripsit fortasse Livius *Lupercule hoc ludicrum*, quomodo Sueton. in Aug. c. 31. *Lupercule sacrum*.

³³ *Hoc*] Quod hodieque apud nos celebratur. Sic infra c. 42. *Hanc ordinem*, i. e. eum qui hodieque servatur: et sæpe alias.

³⁴ *Palatium, deinde Palatinum*] Optimi e scriptis nostris, ut et quidam e Gronovianis, *Pallantium, deinde Palatium*. Et eodem modo infra c. 7. et c. 12. *Palatium, Palatio*, ubi vulgo editi habent *Palatinum, Palatino*.

³⁵ **Ex eo genere Arcadum*] Ex illa Arcadum tribu quæ Pallanteum incolebat.

³⁶ *Multis ante tempestatibus tenuerat loca*] Sic habent plurimi codices, Gronovio teste: quibus adstipulantur quinque e nostris. Vulgo *ea tenuerat loca*.

³⁷ *Lyceum Pana*] Pan dictus est

atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum sollemne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ³⁹ ultro accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his inpetum fieri: inde eos, conlecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem in maturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque, geminos esse fratres, ⁴⁰ comparando et ætatem eorum, et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque ⁴¹ eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita ⁴² undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem inpetum facit: et a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset; postquam^f juvenes, perpetrata cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi,

^f pro *postquam* Gron. et Crev. propemodum semper exhibent *posteaquam*. Id in universum monuisse satius, opinor, erit, quam tædium lectoribus eadem adnotatione prope singulis paginis excitare.

Lyceus, inquit Servius ad VIII. Æn. v. 343. *quod lupos non sinat in oves sãvire*. Lupus enim Græcis est λύκος. Idem ait Pani montem Lyceum in Arcadia consecratum fuisse.*De *Inui* appellatione vid. Serv. ad VI. Æn. v. 775.

33 *Per lusum*] Olim editi, *per luxum*. Correxerit Gronovius: nec ullam tamen allegavit auctoritatem, quasi hæc emendatio sola conjectura niteretur. At duo e regis codd. vel optimi, et Sorbonicus, diserte exhibent *per lusum*.

39 *Utro*] Hujus vocis hæc vis est, ut denotet quidpiam geri ab aliquo,

contra quam ab eo expectetur, aut fieri deceat. Sic hoc loco latrones, qui omnibus suppliciis, tum ob latrocinia, tum ob injustam vim in Romulo et Remum, digni erant, ipsi eos accusant.

40 *Comparando*] Comparando ætatem et indolem horum juvenum, cum ea et ætate et indole, qua esse debent nepotes, si adhuc viverent.

41 *Eodem*] Quo Faustulus. Nisi forte malis *eo demum*. Duo e nostris MSS. *eo pervenit*.

42* *Undique*] Et ab Romulo, et ab Numitore.

Romulus
et Remus a
Numitore
agniti.

Amulium
obtruncant,
et Numito-
rem restitu-
unt.

quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque Urbis condendæ consilium capiunt. cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. et ⁴³ supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium præ ea urbe, quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum a satis miti ⁴⁴ principio. Quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium^h Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum ⁴⁵ templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. ⁴⁶ tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, ⁴⁷ certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatiores fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitanis adjecisset, *Sic deinde, quicumque alius transiliet mania mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; ⁴⁸ condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculemⁱ in ea loca, Geryone interempto, boves

^g principio. Hic minorem interpunctionem habet Gron. conjuncta oratione ad regeret usque. Ibi autem major interpunctio dirimit orationem. ^h Palatinum Gron. Crev. ⁱ Herculem etc. Hic initium capitis septimi fecit

Remus a fratre occiditur.

Roma cond. Ol. VII. 1. 2. ante C. N. 751.

Herculis adventus in Latium.

43 * *Supererat multitudo*] Abundabat.

44 *Principio*] Nempe, ut, quoniam essent gemini . . . dii auguriis legerent . . .

45 *Templa*] Templum dicebatur et spatium quoddam in aere ab augure definitum, intra quod auspicia captabat; et ipse locus, ubi sedem ceperat ad captanda auspicia. *A templo* ita intellecto dictum est *contemplari*.

46 * *Tempore illi præcepto*] Illi qui Remo favebant, regnum ad eum trahebant, sive ejus esse debere contendebant, quod augurium ei oblatum tempore prius esset: hi, qui Romulo, ad eum pertinere regnum dicebant, quod major sece ei ostendisset avium numerus.

47 * *Certamine irarum*] Dum certant utriusque iræ, et ex ipso conflictu exardescunt.

48 *Condita urbs*] Ex Catonis sententia, Roma condita est ipsis Palilibus, XI. Kal. Maii anni 1. Olympiadis VII. ante Christum 751. Mirum profecto hic non iudicasse Livium, quot annos existimaret ab urbe condita ad sua tempora elapsos esse. Quid de ea re noster scriptor senserit, expendit doctissimus Dodwellus, Dissert. X. de Cyclis Romanorum: et eum Catonianam aram secutum fuisse, quæ Varroniana duobus annis brevior est, probare nititur. Dodwellum secutus est in sua Livii editione vir multijugæ eruditionis, Jo. Clericus; nos Clericum.

Cacus.

mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo læto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, sopor obpressisset, pastor adcola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura crant; aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum ocepit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequidquam invocans, morte occubuit.

Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, ⁴⁹ auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo ⁵⁰ litterarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogat, qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, salve, inquit; te mihi mater, veridica interpretes Deum, aucturum celestium numerum ccinit; tibi que aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *accipere se omen impleturumque fata,* ⁵¹ *ara condita atque dicata, ait.* Ibi tum primum bove ⁵² ex-

Evander
Arcas.Ara Maxi-
ma.

Creverius. Similes variationes in sequentibus, ne tanti quidem plerumque momenti, notare non placuit.

49* *Auctoritate magis quam imperio*] *Auctoritate suadendi magis*, ut loquitur Tac. Germ. i l. *quam jubendi potestate.* *Auctoritas* ejus est, cui ætas, merita, genus, venerationem conciliant, ita ut eum reverentia audiatur. *Imperium* ejus est, qui jubet, cui parere ceteros necesse est.

50 *Litterarum*] Hic intellige ipsas litterarum notas, seu formas. Hoc idem narrant Dion. l. Tac. XI. Ann.

14. et Auctor libri de Or. gentis Rom. ejus hæc sunt verba: *Docuit Italos legere et scribere.*

51 *Ara condita*] An Evander aram condidit ac dicavit? an potius ipse Hercules sibi? Utroque auctores trahunt. Vid. hinc Dionys. l. l. Virg. VIII. Æn. v. 271. illinc Ovid. l. Fast. v. 581. Solin. c. 2.

52 *Eximia*] Vox sacrorum propria. *Eximia hostia erant*, ut legimus

inia capta de grege sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclitæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta adpoderentur; Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnitum vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: ⁵³ donec, tradito ⁵⁴ servis publicis sollemni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina susecepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

Potitii et
Pinarii.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, ⁵⁵ jura dedit: quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se augustiorem, tum maxime ⁵⁶ lictoribus duodecim sumtis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. ⁵⁷ me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus et ⁵⁸ apparitores et hoc genus ab Etruscis finitimis, unde ⁵⁹ sella curulis, unde ⁶⁰ toga prætexta sumta est, numerum quoque ipsuin ductum

Rempubl-
cam ordinat
Romulus.

apud Macrobius l. III. Saturn. c. 5. quæ ad sacrificium destinata eximiebantur e grege.

53 *Donec traditõ*] Vid. infra l. IX. c. 29.

54 ** Servis publicis*] Servis Reipublicæ, qui non huic illive civi, sed communi Reipublicæ servirent.

55 *Jura dedit*] Romuli leges, et totum, quem ille descripsit, ordinem civitatis, fusc exponit Dion. II.

56 *Lictoribus*] *Lictores* dicebantur, teste Festo, quod fasces virgarum ligatos præferebant regibus, ac deinde magistratibus iis qui imperium habebant. Intra virgas illas securis ita obligata erat, ut ferrum in summo fasce extaret. Eorum munus erat, ut populum summoverent, fontes virgis cædereit et securi ferirent.

57 *Me haud pœnitet eorum sententiæ esse*] Hoc nobis suspectum esset loquendi genus, nisi eodem rursus infra, c. 39. Livius uteretur: eorum magis sententiæ sum: et l. XXVII. c. 25. cujus sententiæ et Fabius fuit.

58 *Et apparitores, et hoc genus*] Et apparitores, et hoc apparitorum genus, nempe lictores. *Apparitores* communi vocabulo appellantur ii omnes,

qui præsto sunt imperiis seu regum, seu magistratuum exequendis. *Lictores* unum quoddam apparitorum genus. Melius tamen fortasse reciso altero et legeretur, quod monet Jac. Gronovius, *Et apparitores hoc genus*, id est, hoc genus apparitorum. Neque enim verisimile est nullos Albanis regibus stipatores et apparitores fuisse, unde exemplum sumere Romulus potuerit. Sed hoc genus apparitorum, illo habitu, illis insignibus, qui fasces et secures præferrent, lictores denique, ab Etruscis ductos esse facile credi potest.

59 *Sella curulis*] Ex ebore. *Sellæ curulis* appellatio deducitur apud A. Gellium l. III. c. 18. a *curru*: quia nempe ii quibus illa utendi jus erat, eam curru quo vehebantur imponere solerent.

60 *Toga prætexta*] *Toga* propria Romanorum vestis, albo colore. *Tunicæ* superinjiciebatur. *Toga prætexta* purpuram in ora habebat: unde eam Græci vocant *περιπέπυρον*. *Prætexta* dicebatur a *prætexendo*, quia nimirum purpura ei prætexta erat. Ea utebantur magistratus, pueri ingenii, &c.

placet: ⁶⁰ et ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus^k alia atque alia adpetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis, quam ⁶¹ ad id, quod tum hominum erat, ⁶² munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur, ⁶³ locum, qui nunc septus descenditibus inter duos lucos est, ⁶⁴ Asylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, ⁶⁵ consilium deinde viribus parat. centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant, ⁶⁶ qui creati Patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum adpellati.

Urberem auget.

Asylum aperit.

Senatum instituit.

Patres et Patricii.

Connubia petit a finitimis.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed, ⁶⁷ penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat. quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo

^k quum alia a. a. a. loca in spem etc. Gron. Crev.

60 *Et ita habuisse Etruscos*] Vid. Dion. l. III.

61 *Ad id quod tum hominum erat*] Qui una cum Romulo urbem condere ceperant, non plures fuere, si Dionysio credimus, l. II. quam ter mille pedites, et pauciores trecentis equitibus. Ad eam paucitatem illos redegerat orientum inter Romulum ac Remum ob regni cupidinem prælium. Quando autem Romulus excessit e vivis, peditum reliquit sex et quadraginta millia, et mille ferme equites.

62 *Munirent*] Tuta et habitationi commoda efficerent. Eodem quoque sensu intelligenda est supra vox *munitionibus*.

63 *Locum qui nunc septus*] Locum qui nunc septo clausus occurrit descenditibus ex Capitolio circa eam partem quæ vocatur *inter duos lucos*. Hæ enim voces *inter duos lucos* sunt loci nomen, qui quidem hanc appellationem Livii ævo etiamnum retinebat, quamvis nulli jam ibi essent luci. Vid. Dion. l. II. Cicero IV. ad Att. 3. *Assequitur inter lucos hominem Milo*. Et quidem hic Sorbonicus codex,

omissa voce *duos*, habet *inter lucos*.

64 **Asylum*] Vox Græca est, significans locum in quo neminem violare liceat: a particula *α* quæ privandi vim habet, et verbo *στέλλω*, *spolio*, *ludo*.

65 *Consilium . . . viribus parat*] Consilium regendis viribus addit.

66 *Qui creati Patres possent*] Multum aridet Sigonii conjectura, *qui ciere patres possent*. Firmat hanc emendationem locus ex oratione Decii, infra l. X. c. 2. *Patricios primo esse factos, qui patrem ciere possent*. Et vero hic vix possunt a Livio indicari senatores *Patrum* nomine, quum nondum dixerit eam illis appellationem fuisse datam.

67 *Penuria mulierum*] Ob paucitatem mulierum, non omnimodam inopiam. Neque enim fieri potuit, ut nulla in tanto virorum numero mulier esset. Atque hac quidem in re habemus consentientes Dionys. l. II. et Plut. in Rom. Itaque ubi infra Livius ait Romanis non fuisse domi *spem prolis*, intelligendum est *sufficientis liberorum multitudinis* ad tucdam urbis magnitudinem.

populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnamque nomen facere. Satis scire, origini Romanæ et Deos adfuisse, et non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul speruebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, *Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar commubium fore.* Ægre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri sollemnes:

⁶⁸ Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum Consualia. jubet: quantoque adparatu tum sciebat, aut poterant, ⁶⁹ concelebrant; ut rem claram expectatamque facerent.

⁷⁰ Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maxime proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniæque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi U. C. 4. tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum A. C. 743. ex composito orta vis: signoque dato juventus Romana

⁷¹ ad rapiendas virgines discurrit. magna pars forte, ut in Rapiuntur Sabinæ. quem quæque inciderat, raptæ; quasdam forma eccellente, primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, a globo Talassii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad sollemne ludosque, ⁷² per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, ⁷³ aut indigna-

⁶⁸ *Consualia*] A Conso deo: sive ille idem cum Neptuno Equestri fuit, quod hic innuere videtur Livius; sive Genius quidam occultorum consiliorum dux et præses, qui in illo solenni conjunctos cum Neptuno honores haberet.

⁶⁹ *Concelebrant*] Ita instruunt, ut sint quam maxime celebres, et eorum late fama spargatur.

⁷⁰ *Multi mortales*] Emphasis est in hac voce *mortales*, ad significandam ingentem hominum cujusvis ordinis,

ætatis, et sexus multitudinem. Vid. A. Gell. XIII. 27.

⁷¹ *Ad rapiendas virgines*] Raptæ sunt virgines 623. teste Dion. l. II.

⁷² *Per fas ac fidem decepti*] Decepti per speciem divini juris et religionum et fidei hospitalis. De voce *fas* vid. not. 38. ad c. 32. infra.

⁷³ *Aut indignatio est minor*] Verbum est revocavimus, quod exstare in quinque codicibus a se inspectis testatur Gronovius, et in quinque itidem e nostris reperitur.

tio est¹ minor: sed ipse Romulus circuibat, docebatque: *patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent modo iras; et, quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod admisurus pro se quisque sit,⁷⁴ *ut, quam suam vicem finctus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.* Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebri ingenium efficaces preces sunt.*

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrimisque et querelis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium,⁷⁵ regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium, satis se impigre movent. ita per se ipsum⁷⁶ nomen Cæninum in agrum Romanum inpetum facit. Sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur:⁷⁷ regem in prælio obruncat et spoliat. duce hostium occiso, urbem primo inpetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id apte⁷⁸ ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo:⁷⁹ *Jupiter Feretri, inquit, hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regio-*

Bellum Cæ-
ninense.

Jupiter
Feretrius.

¹ est del. Gron.

⁷⁴ *Ut, quam suam vicem]* *Ut, quam secundum suam vicem, seu, quod ad se proprie spectat, suo quisque finctus officio sit, i. e. quum eum suæ quisque conjugi amorem præstiterit, quem vir uxori debeat; cumulatiorum insuper impendat caritatis modum, quo patriæ et parentum amissorum illis jacturam desideriumque expleat.*

⁷⁵ *Regem Sabinorum]* Quiritium, Sabinorum e Curibus. Vid. Dionys. l. II.

⁷⁶ *Nomen Cæninum]* Populus Cæni-

nus.

⁷⁷ *Regem]* Aconem, ex Plut. in Romulo.

⁷⁸ *Ferculo]* Trunco quercus in tro-pæi modum forinato, ex quo Aconis arma loco et ordine quodque suo collocata suspenderat, ut habet Plut. ibid.

⁷⁹ *Jupiter Feretri]* Jupiter Feretrius dictus est a *feretro*, sive ferculo illo spoliolum, quod, ut modo narrabat Livius, ipsi sacrabatur.

nibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem ⁸⁰ opinis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteri fèrent. Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos ea spolia posteros nuncupavit: nec, multitudine compositum ejus doni, vulgari laudem. ⁸¹ bina postea, inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antennatium exercitus ^{Antennates} per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos ^{victi.} incursionem facit. raptim et ad hos Romana ⁸² legio ducta ⁸³ palatos^m in agris obpressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes: oppidum captum. duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. facile inpetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferen- ^{Crustumini} tes. Ibi minus etiam, ⁸⁴ quodⁿ alienis cladibus ceciderant ^{victi.} animi, certaminis fuit. Utroque coloniae missæ. plures in- ^{U. C. 5.} venti, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomi- ^{A. C. 747.} na darent. et Romam inde frequenter migratum est, a pa- ^{Sabinum} rentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ^{bellum.} ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro conrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum sacris extra mœnia

^m palantes Gron. Crev.

ⁿ quod jam Eed.

⁸⁰ *Opimis spoliis*] *Opimus* ab *ope* (quæ vox denotat abundantiam et copias) opulentum, luculentum, amplum in suo quidque genere significat. Sic *opima divitiæ* apud Plantum, *opima præda* apud Phædrum, &c. Hinc etiam *opima spolia* dicta, quæ luci hostium detracta erant, tanquam eximia, et supra omne reliquorum spoliolorum genus excellentia. Vid. Perizon. Animadv. Hist. c. 7.

⁸¹ *Bina*] Secunda tulit A. Cornelius Cossus, Larte Tolumnio rege Veientium occiso, anno u. c. 312. Vid. infra IV. 19. Tertia M. Claudius Marcellus ex Britomaro Gallorum rege, anno u. c. 530. Vid. infra XX. 55.

⁸² *Legio*] A *legendo* dicta, teste Varr. l. IV. de lingua Lat. quod legionis milites viritim legi solerent. Pri-

ma legio sub Romulo trium millium peditum, et trecentorum equitum fuit, auctore Plut. in Romulo. Postea sæpe variavit hic numerus: ita ut plerumque quatuor peditum millia, aliquando quinque, raro autem admodum stante republica sex millia contineret; itemque modo trecentos equites, modo, sed rarius, quadringentos. Dividebatur in centurias sexaginta, manipulos triginta, cohortes decem, teste Cincio apud A. Gell. l. XVI. c. 4. * Vid. infra VIII, 8.

⁸³ *Palantes*] Plurimi scripti, tum Gronoviani, tum nostri, *palatos*. Sed parum interest.

⁸⁴ *Quod jam alienis*] Particulam *jam* a Sigonio insertam omittunt sex Gronovio inspecti codices, tres e nostris.

petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli caussa, ne quid usquam fidum proditori esset. ⁸⁵ Additur fabulæ°, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eo scuta illi pro arcis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, ⁸⁶ directo arma petisse dicant: et fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere ⁸⁷ tamen arcem Sabini: atque inde postero^p die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complessset, non prius descenderunt in æquum, quam, ira et cupiditate recuperandæ arcis stimulantē animos, in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus^q Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad cælum tollens, *Jupiter, tuis, inquit, jussus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci. arcem jam, scelere emtam, Sabini habent. inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hic ego tibi templum* ⁸⁸ *Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua præseuti ope servatam urbem esse, roveo. Hæc precatus,* ⁸⁹ *veluti si^a sensisset auditas preces, Hinc, inquit, Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tamquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicinus perfidos hospites, inbelles hostes. Jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum, hæc glo-

Jupiter
Stator.

° *fabula* Gron. Crev. ^p *postera* Eæd. ^q *Mettius*. Sic semper Eæd.
^r *Palatino* Eæd. ^a *si del.* Eæd.

⁸⁵ *Additur fabula*] Scripta lectio *fabulæ*: quod mendum esse recte judicavere Glareanus et Sigonius.

⁸⁶ *Directo*] Expressis verbis scuta petisse. Id factum intellige, quum acceptis in arcem Sabinis, mercedem proditionis reposeeret.

⁸⁷ *Tamen*] Quasi dicat: quidquid

existimandum sit de allata modo fabella, illud tamen, illud certe constat tenuisse arcem Sabinos.

⁸⁸ *Statori*] *A sistendo*. Modo dixit *fugamque fœdam siste*.

⁸⁹ *Veluti sensisset*] Complures MSS. tum e Gronovianis, tum e nostris, *veluti si sensisset*.

riantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: ⁹⁰ eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. et alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: ⁹¹ adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, adnventibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant praelium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent*: ⁹² *ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si adfinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quam* ⁹³ *sine alteris vestrum viduæ aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus adpellati. ⁹⁴ monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum adpellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in ⁹⁵ curias triginta divideret, nomina earum curiis

Matronæ
praelium di-
rimunt.

U. C. 7.
A. C. 745.
Pax convenit.

Quirites
unde dicti.

90* *Eo pelli facilius fuit*] Ideo (quia nempe ex equo pugnabat, qui semel exsternatus sessorem vel iuvitum abripit et aufert) pelli Mettium facilius fuit.

91 *Adverteratque ea res etiam Sabinos*] Ea res animos oculosque Sabinorum illuc converterat. Olim hic legebatur *aververatque*. Lipsius mutavit: recte: nisi malis *advertitque*, ut habetur in uno e regis codd.

92 *Ne parricidio*] Ne partus suos, qui Sabinorum nepotes, Romanorum liberi erant, hac inacula respergerent, ut parricidarum progenies dicerentur. *Nepotum et liberum progeniem*, i. e. nepotes et liberos.

93* *Sine alteris vestrum viduæ aut orbæ*] Viduæ, si Romanos maritos no-

stros amiserimus bello; orbæ, si Sabinos parentes nostros.

94 *Monumentum*] Locum eum, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, adpellarunt Curtium lacum; quod monumentum ejus pugnæ est, sive in monumentum ejus pugnæ. Hoc autem nomen locus ille retinuit, licet postea aggesta terra repletus esset; quod docet Dion. l. II. Aliam de hujus appellationis origine opinionem refert Livius VII. 6.

95 *Curias*] *Curia* hic accipitur pro decima parte tribus. Romulus enim, ut habetur apud Dion. l. II. diviso universo populo in partes tres, quas sive a numero, sive a tributo dando tribus appellavit, unamquamque tur-

inposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriæ tres equitum conscriptæ sunt,⁹⁶ Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis et originis caussa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam, regnum duobus regibus fuit.

U. C. 12.
A. C. 740.
T. Tatii
mors.

XIV. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. nam Lavinii, quum ad sollemne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minus ægre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt. seu ⁹⁷ ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsurn credebat. Itaque bello quidem abstinent: ut tamen ⁹⁸ expiarentur legatorum injuriæ regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum adparebat, occupant bellum facere. juventute armata inmissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem inlatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exerci-

Bellum cum
Fidenati-
bus.

ens tribum in decem curias partitus est. Singulis curiis sua sacra attribuit, assignatis diis et heroibus, quos colebant; locis, in quæ convenirent; sumptibus in sacra, quos e publico præberi jussit. His autem curiis nomina Sabinarum mulierum imposita negant Varro apud Dion. l. II. et Plut. in Romulo.

⁹⁶ *Ramnenses . . . Titienses . . . Lucerum*] Fuerunt hæc tribuum nomina, e quibus desumptæ sunt equitum centuriæ tribus ipsis cognomines. Hoc testantur et Plut. in Romulo, et ipse Lælius, qui X. C. Ramnes, Titienses, *Luceres antiquas tribus* appellat. Porro Dionysius, ut supra diximus, initio statim ab Romulo divisum in tribus populum tradit: quas tamen hoc tempore institutas fuisse *Titiensium* appellatio probare videtur. Sed hæc recte conciliaveris, si dixeris, duplicato per Sabinorum adjectionem populo, novam institutam esse divisionem,

novisque his tribubus nova indita nomina. Illud quidem satis constat, in Ramnensem tribum conjectos eos, qui secuti Romulum ex Albanis fuerant, pastoresque aliquot Græciani generis, qui ante conditam urbem ea loca incolabant: in Titiensem, Sabinos: in Lucerensem, advenas omnes, sive eos qui in lucum confugerant, sive e finitimis populis in civitatem adscitos tum, aut qui postea adsciti fuere.

⁹⁷ *Ob infidam societatem regni*] Quia Tattus infidus regni socius fuerat. Itaque quod supra dicitur *concors duobus regibus regnum* fuisse, id eo sensu intelligendum est, ut res nullam ad apertam discordiam proruperint, licet occultæ subessent inter eos suspiciones.

⁹⁸ *Expiantur*] Expiatione civili: i. e. ut satisfaceret et Laurentibus, et Romanis. Gronovius.

tum educit: castra a Fidenis ⁹⁹ mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum ¹ locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso et minaci genere pugnae, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna caussam minus mirabilem dedit. et quum, velut inter pugnae fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes impulsæ Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius, (quippe vera fuga) ² qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno inrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati ³ Veientium animi et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam justis more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adjuvis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit:

Bellum cum
Veientibus.

⁹⁹ *Mille passuum*] Intellige præpositionem ad. *ad passuum* regitur a nomine *mille*. Tam enim dicitur *mille hominum*, quam *mille homines*. Itaque hic *mille passuum* idem est, ac si scripsisset Livius *ad mille passus*.

¹ *Locis circa densa*] Possit fortasse utcuque exponi: *subsistere jussit in locis obscuris partem militum circa densa virgulta*, i. e. ubique sparsam inter densa virgulta undequaque *obsita*, seu circumjacentia. Verum rectius multo dici videretur *obsitus virgultis locus*, quam *obsita virgulta*. Itaque Gronovius emendat: *Partem*

militum locis circa densa obsitis virgulto obscuram subsidere in insidiis jussit.

² *Qui simulantes*] Melius legere videremur: *qua simulantes*, id est, qua regione, qua via Romanos simulantes fugam secuti erant, eadem oppidum repetebant.

³ *Veientium animi . . . excucurrerunt*] Mira profecto locutio. Sed quia longo intervallo nomen a verbo distat, licere sibi putavit Livius ad sensum magis, quam ad nudam vocum proprietatem attendere.

persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam prædæ, studio. Eaque clade, haud minus quam adversa pugna, subacti Veientes pacem petunt oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos iudiciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis divinitatisque post mortem creditæ fuit; non anivus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. ⁴ ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudinî tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis. trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos ⁵ Celeres adpellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

U. C. 37.
A. C. 715.
Mors
Romuli.

XVI. His ⁶ immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuum sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, ⁷ velut orbitatis metu ieta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem, parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent. ⁸ pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. ⁹ Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque

⁴ *Ab illo enim profectu]* Ab incrementis illis quibus Roma regnante Romulo aucta erat, tantas collegit vires.

⁵ *Celeres]* Sive a celeritate in exequendis ministeriis, sive a duce eorum Celere, sive denique a Græca voce Κέλεις, eques. Certe *Celeres* primo dietos, qui postea equites dieti sunt, testantur Plin. XXXIII. 2, et Festus.

⁶ *Immortalibus]* Huic ampullatæ et sesquipedali voci non est hic locus. Logamus potius *mortalibus*. Respiciebat nempe Livius Romuli divinitatem, cui opponit mortalia ejus opera. Sic ep. 2. supra: *Secundum inde præ-*

lium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit.

⁷ *Velut orbitatis metu]* Metu non absimili ejus qui orbatos parente occupat.

⁸ *Pacem precibus exposcunt]* Usitata locutio in sacris. *Pacem deum* poscebant, id est, ut placidi ipsis et faventes dii essent.

⁹ *Fuisse credo tum quoque aliquos]* Rem memorat Plutarchus, et alii; nec aliter sensere doctissimi quique et cordatissimi Romanorum. Hinc Tarquinius Superbus *Romulum inse-pullum perisse* dicitur, infra c. 49. Popularem hic opinionem sequitur Livius.

Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, et infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites*, *parens urbis hujus*, *prima hodierna luce cælo repente delapsus*, *se mihi obvium dedit*. *quum, perfusus horrore venerabundusque, adstitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; abi, nuncia*, inquit, *Romanis, Cælestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse*. *hæc*, inquit, *locutus, sublimis abiit*. Mirum, ¹⁰ quantum illi viro, nuncianti hæc, fidei¹ fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, ¹¹ pervenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, ¹² in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem adspernabantur. In variis voluntatibus ¹³ regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se ¹⁴ centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in siu-

¹ *fides Gron. Crev.*

10 *Quantum . . . fides fuerit*] Quiddam reponunt *fidei*. Sed nihil mutandum. *quod quantum* refertur ad verbum *fuerit*, non ad nomen *fides*. Sic apud Virg. III. Æn. v. 342.

Et multum lachrymas verba inter singula fundit.

Et Plaut. Prolog. Menæchm. *Tantum . . . adest benignitas*. Et Ter. Eunn. Act. I. sc. 2. *Forsitan hic mihi parum habeat fidem.*

11 *Pervenerant*] Rectius videretur *provenerant*. Sed profecto majus aliquid hic ulcus latet. Optimi quique codices habent, teste Gronovio, *factionibus*. Unde ingeniose conjicit Grævius: *Necdem ad singulos . . . pervenerat*, supple, certamen regni ac cupido. *Factionibus inter ordines certabatur*. Favent huic emendationi tres e nostris codd. qui exhibent *pervenerat factionibus*.

12 *In societate æqua*] Quamvis æqua

societas esset Sabinos inter et veteres Romanos, ac proinde jus imperii ad utrosque ex æquo pertineret.

13 *Regnari*] Hoc debetur Lipsio. Vulgati habebant *regem*; scripti, inter quos quinque e nostris, *regnare*. Muretus, Gronovio memorante, in uno quodam e suis plane reperit *regnari*. Hoc tenendum, et sensu ita postulante, et auctore Plutarcho, qui procul dubio intuens hunc Livii locum, sic habet initio Numæ, *ἔ μὴν ἀλλὰ βασιλεύσθαι μὴν ἰδοῦσι πάντων*.

14 *Centum Patres*] Dionysius I. II. ducentos hoc tempore fuisse ait; propterea quod, fœdere cum Tatiano icto, veteribus senatoribus a Romulo creatis centum e Sabinis allecti essent. Plutarchus, qui in Romulo centum adjectos senatores, Sabinis in civitatem acceptis, itidem memorat, in Numæ tamen solos centum quinquaginta senatores hoc tempore

U. C. 38.
A. C. 714.

Interreg-
num an-
num.

gulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, con-
sociant. decem imperitabant, unus cum insignibus imperii
et lictoribus erat: ¹⁵ quinque dierum spatio finiebatur im-
perium, ac per omnes in orbem ibat: annumque interval-
lum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen,
Interregnum adpellatum. Fremere deinde plebs; multi-
plicatam servitutum, centum pro uno dominos factos: nec
ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri.
Quum sensissent ea moveri Patres, obferendum ultro rati,
quod amissuri erant, ita gratiam incunt, summa potestate
populo permissa, ut non plus darent juris, quam detine-
rent^a. decreverunt enim, ut, cum populus regem jussisset,
id sic ratum esset, ¹⁶ si Patres auctores fierent: hodieque in
legibus magistratibusque rogandis ¹⁷ usurpatur idem jus, vi
ademta. priusquam populus suffragium ineat, in incertum
comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex,
concione advocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit, in-*
quit, Quirites, regem create; ita Patribus visum est. Patres
deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, creari-
tis, auctores fient. Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi
beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut
senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

Electio
Numæ.

XVIII. Inclita justitia religioque ea tempestate Numæ
Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus
vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis di-
vini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non
exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Ser-
vio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in
ultima Italiæ ora, circa Metapontum Heraclæamque et Cro-
tona, juvenum ¹⁸ æmulantium studia cœtus habuisse constat.
Ex quibus locis etsi ejusdem ætatis fuisset, ¹⁹ quæ^x fama

^a retinerent Gron. Crev.

^x qua Ead.

fuisse scribit. Sed Dionysiano nu-
mero standum videtur.

¹⁵ *Quinque dierum spatio finieba-*
tur imperium] Unius interregis, si
Dionysio credimus: totius decuriæ,
si Plutareho in Numa. Ceterum
Dionysii fides potior habenda esse hæc
in re videtur, quum postea, quamdiu
interregis imperium et nomen in re-
publica fuit, semper quilibet inter-
rex ad quinque dies potestatem ha-
buerit.

¹⁶ *Si Patres auctores fierent]* Si
Patres auctoritate sua rem compro-
barent.

¹⁷ *Usurpatur]* *Usurpatur idem*
jus, ut Patres auctores fiant: vi ad-

empta, i. e. vis ac robur abest; quum
Patres auctores fiant, antequam po-
pulus suffragium ineat, nec proinde
possint, quemadmodum olim, negan-
do auctoritatem, irritum efficere quod
populus jussisset. Vid. infra VIII. 12.
et XI. 22. De hoc loco fuse disserit
Gronovius, l. I. Observ. c. 25.

¹⁸ *Æmulantium studia]* Placita
ipsius æmulantium, et sectam se-
quentium. Sic et apud Cic. pro Mur.
n. 61. *Zeno, cujus inventorum a mul-*
to Stoici nominantur.

¹⁹ *Qua fama]* Sic plerique scripti
et antiqui editi: duo tamen e regis
eodd. *qua fama*, quam lectionem
Sigonius in contextum immisit.

in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quoque præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? ²⁰ Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum. quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto, videbantur, tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Adcitus, sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit. inde ab augure (cui deinde honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum adpellaverunt. inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, ²¹ regiones ab oriente ad occasum determinavit; ²² dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. ²³ Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, ²⁴ dextra in caput Numæ inposita, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum ²⁵ peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella adsuescere videret non posse, quippe ²⁶ efferatos militia, animos: mitigandum fero-

U. C. 39.
A. C. 713.
Inauguratio
Numæ.

Numæ
iustituta,

^y capite Gron.

²⁰ * *Suopte . . ingenio*] Per semetipsum, non aliena doctrina. *Ingenium* est id quod ingentum est, vis insita; et opponitur doctrinæ, arti.

²¹ * *Regiones*] Cæli regiones ab oriente ad occasum certis terminis definiit, inter quos sibi auspicia mitti postulat.

²² *Dextras ad meridiem*] Hinc patet augurem fuisse versa in orientem facie. Quod quidem auguribus solitum etiam aliunde constat.

²³ *Signum contra*] Ex adverso observavit aliquid insigne et notatu facile, voluitque hoc esse signum, et quasi metam qua auspicia termina-

rentur, ita ut intra illud signum captaret auspicia, nec ullam rationem haberet eorum quæ ultra possent contingere.

²⁴ *Dextra in caput Numæ inposita*] Sic edi jussimus, auctoribus quinque e nostris codd. plurimisque Gronovianis. Vulgo *in capite*.

²⁵ *Peregit verbis*] Singula enunciavit.

²⁶ *Efferatos. . . animos*] Hanc lectionem formavit Gronovius. Turba editorum habebat *efferatis . . . animis*: quidam scripti, inter quos tres e nostris, *efferari . . . animos*; alii, *efferos . . . animos*.

Janus belli
et pacis in-
dex.

cem populum armorum desuetudine ratus, ²⁷ Janum ad infimum ²⁸ Argiletum, indicem pacis bellicæ, fecit: apertus ut in armis esse civitatem; clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positus externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem, ad multitudinem inperitam et illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituire; sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, ²⁹ ad cur-

Dea Egeria.

²⁷ *Janum*] Jani ædem. Janus antiquissimus Latii rex fuit, multaque ad vitæ usum necessaria primus rudem homines edocuit. Pingebatur bifrons, aliquando etiam quadrifrons. Plura de eo vid. apud Macrob. I. Saturn. c. 7. et præsertim 9.

²⁸ *Argiletum*] Colliculus fuit ad orientem Palatini montis, in forum Romanum vergens. Varias hujus appellationis causas vide, si lubet, apud Servium ad VIII. Æneid. v. 345.

²⁹ *Ad cursum lunæ*] De anno Romano hæc fere habet Macrob. I. Saturnal. capp. 12. 13. et 14. Annus a Romulo ordinatus habuit menses decem, dies quatuor et trecentos. Sed quum hic numerus neque solis cursui, neque lunæ rationibus conveniret, identidem tantum dierum sine ullo mensis nomine assumebatur, quantum ad defectum illum supplendum opus foret. Numa ad lunæ cursum in duodecim menses descripsit annum, adjectis Januario et Februario mensibus. Sed quia duodecim menses lunares non efficiunt nisi dies trecentos quinquaginta quatuor, desuntque dies undecim eum quadrante, ut ad solaris anni finem perveniatur; hos residuos dies octies, exemplo a Grecis sumpto, multiplicatos, ita ut nonaginta dies efficerentur, ita per octo annorum spatium dispensabant, ut biennio quoque unum mensem intercalarent, qui alternis biuos vicenosque, alternis ternos et vicenos habe-

ret dies. Verum Numa unum diem anno suo in honorem imparis numeri addiderat: unde fiebat, ut octavo quoque anno octo abundarent dies. Ut huic incommodo occurrerent, tertio quoque octennio non nonaginta, sed sex et sexaginta tantum intercalabant dies. Ita quarto et vigesimo demum anno, plenis omnium annorum spatiis, dies cum solis cursu congruebant. His autem omnibus intercalationibus destinatus erat Februarius mensis, cujus post tertium et viciesimum diem intercalabatur. Hæc non insecite ordinata turbabat pontificum, quibus anni digerendi cura demandata erat, partim imperitia, partim ambitio: qui temere ac prohibidine, in gratiam sæpe publicanorum aut principum civium annum aut decurtabant sine necessitate aut producebant. Huic confusioni tandem remedium attulit dictator Cæsar, Ægyptiosque imitata annum solarem instituit, quo etiamnum, emendato tamen in quibusdam, utimur. Henr. Dodwellus Dissert. X. de Cyclis Romanorum, sect. 108. censet annum Romuli e mensibus decem, diebus 301. fictitium esse, nec unquam in usu civili fuisse: fieri tamen potuisse ut annus apud Romanos primo decem mensium fuerit, sed ita ut decem illi menses totum solaris cursus spatium exhaurirent, nec dies 304. sed 365. continerent. Idem *ibid.* sect. 100. anni lunaris ordinationem, quæ a

sum lunæ, in duodecim menses describit annum. quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, ³⁰ desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) ³¹ intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et vigesimo anno ad metam eandem Solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis ³² dies congruerent. Idem ³³ nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad ³⁴ Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numæ, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella, ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Jovi adsiduum sacerdotem creavit, Flamines. insignique eum veste et curuli regiæ sella adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum ³⁵ Quirino. ³⁶ Virginesque Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium, et genti conditoris haud alienum. his, ut adsiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate

Livio ceterisque Numæ tribuitur, deberi potius existimat Tarquinio Superbo. De anno vetere Romano vid. et Joseph. Scaliger. de Emendat. Temporum. l. II.

³⁰ *Desunt dies solido anno*] Desunt anno lunari dies ad complementum solidi anni qui . . .

³¹ *Intercalaribus mensibus interponendis*] Hic quoque bonam opem tulit Livio Gronovius. Ante eum legebatur, *intercalares mensibus interponendo*. Ille fecit id quod edidimus. Ei adstipulatur unus ex Hearnii codicibus. Quatuor e nostris habent *interponendos*: unus diserte *interponendis*.

³² *Dies congruerent*] Dies annorum civilium pari cum diebus annorum solarium numero cursum absolvent ad eandem metam solis unde orsi erant.

³³ *Nefastos dies fastosque*] *Fasti* dies erant, quibus licebat tria verba solennia fari, *Do, Dico, Addico*; seu ferre de re controversa in iudicio sententiam: *nefasti*, quibus non licebat. Nefastis autem diebus agi cum populo non poterat, i. e. populus non poterat in suffragium mitti.

³⁴ *Dialem flaminem*] Jovis sacerdotem. Flaminiis appellationem Festus deducit a *filo*, quo caput cinctum flamines habebant. Quod quidem duplici modo intelligi potest. Nam et pilei eorum apex filo laneo totus ve-

labatur; et, Servio teste ad VIII. Æn. v. 664. quum Flamines pileum per æstus ferre non possent, nec fas esset eos nudo capite incedere, filo tantum capita religare cœperunt. Porro flamen Jovi addictus *Dialis* dictus est ἀπὸ τοῦ Διός, sive a *Dijove*, quo nomine antiqui Jovem vocabant. De multis, iisque gravibus impositis flamini Diali cærimoniiis consule A. Gell. l. X. c. 10.

³⁵ *Quirino*] Romulo. *Curis* apud Sabinos hasta. Inde Romulus, postquam in deorum numerum relatus est, tanquam Martius quidam deus ac pugnax, *Quirinus* dictus est. Vid. Plut. in Rom. Mars quoque sub Quirini nomine colebatur. *Quirinus*, inquit Servius ad VI. Æneid. v. 859. *est Mars qui præest paci, et intra civitatem colitur. Nam belli Mars extra civitatem templum habuit.* Hinc Mars Gradivus et Quirinus pater simul junguntur infra l. V. c. 52. et utriusque ancilia tribuuntur.

³⁶ *Virgines Vestæ*] Æterni ignis arcanorumque Vestæ sacrorum custodes. Quatuor a Numa lectæ sunt: postea duæ additæ. Vestales necesse erat per triginta annos deæ sacris operari: totoque hoc tempore a nuptiis prohibebantur. Eo elapso, nubere licebat, si libuisset. Plura de vestalibus vid. apud Dion. l. II. Plut. in Numa, et A. Gell. t. I. c. 12.

Salii. aliisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. ³⁷ Salios item duodecim Marti ³⁸ Gradivo legit, ³⁹ tunicæque pictæ insigne dedit, et super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ ⁴⁰ ancilia adpellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis sollemnique saltatu jussit. ⁴¹ Pontificem deinde ⁴² Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta ⁴³ exsignataque adtribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit: ut esset, quo consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec cœlestes modo ceremonias, sed justa quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo visu ^z missa, ⁴⁴ susciperentur atque ⁴⁵ curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consulit auguriis, ⁴⁶ quæ suscipienda essent.

Pontifex.

Prodigiorum procuratio.

Pop. Romani religio et tranquillitas.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine omni a vi et armis conversa, et animi aliquid agendo oc-

^z viso Gron. Crev.

³⁷ Salios] Sic dictos a saliendo, sive saltando et tripudiando.

³⁸ Gradivo] *Grudivus* Mars appellatus est a *gradiendo* in bella ultro citroque, sive a vibratione hastæ, quod Græci dicunt *κατάξίβειν*. FESTUS.

³⁹ Tunica picta] Tunica variis coloribus et figuris ad picturæ similitudinem exornata. Tunica brevior et adstrictior fuit, quam toga, cui supponebatur.

⁴⁰ Ancilia] *Ancile* sentum breve ex utroque latere recisum, ita ut summum infimumque latius medio pateret. Hujusmodi sentum et cælo delapsum regnante Numa fabulantur: quod ne aliquando posset surripi, undecim similia facta, ut indiscreta humani operis similitudo insiliatoribus omnem internoscendi divinitus missi facultatem adimeret. Vide Dionysium de Saliis et ancilibus fœse disserentem lib. II.

⁴¹ Pontificem] Nempe maximum, licet tum pontificis maximi appellatio fortasse in usu non fuerit. Plures enim pontifices a Numa creatos et alii scriptores consensu tradunt, et ex ipso Livio adstrui potest. Vid. c. 4. l. IV. atque etiam c. 6. l. X. ubi

quatuor pontifices ea tempestate fuisse scribit, quum tamen nusquam mentionem fecerit aucti pontificum numeri. Ceterum *pontifices* dictos volunt a *ponte* faciendo. Nam ab iis, inquit Varro l. IV. de lingua Lat. *pons publicus est factus primum et restitutus sepe, quum ideo et uls, sive ultra, et cis Tiberim sacra non mediocri ritu fiant*. Eorum munia et jura sigillatim exponit Dion. l. II.

⁴² Numam Marcium] Veteres editi, *Numa*. Sed multis probat Sigonius in nota ad hunc locum, legendum esse *Numam*: quod et in quibusdam scriptis reperisse se testatur: et nos itidem in quatuor nostris invenimus.

⁴³ Exsignata] Eodem signo impressa, quo et ipsum exemplar unde exscripta fuerant.

⁴⁴ Susciperentur] Judicarentur esse ejusmodi, ut eorum ratio haberi deberet. Quædam enim aliquando negligebantur.

⁴⁵ Curarentur] Procurarentur: et sic fortasse scripserat Livius. *Procurare* autem prodigia, expiare est.

⁴⁶ Quæ] Quænam prodigia.

cupati erant, et Deorum adsidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cœleste Numen videretur, ea pietate omnium pectora inbuerat, ut fides ac jusjurandum, ⁴⁷ proximo legum ac pœnarum metu^a, civitatem regerent. ⁴⁸ et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam vercundiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam Deorum violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua. quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et ⁴⁹ soli Fidei sollemne instituit. ad id sacrarium flamines bigis, ⁵⁰ curru arcuato, vehi jussit, manoque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam, ⁵¹ sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ ⁵² Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Nunnæ morte ad interregnum res rediit. Inde U. C. 82.
Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce A. C. 670.
clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Tullus
Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissi- Hostilius
milis, sed ferocior etiam Romulo fuit. tum ætas viresque, rex eligitur.
tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere

^a proxime l. a. p. metum Eæd.

47 *Proxime . . . metu*] Non minus quam metus. Olim hic legebatur, *proximo . . . metu*. Mutatum est ex Mureti et Tan. Fabri sententia.

48 *Et quum ipsi se homines . . . formarent; tum finitimi etiam . . . adducti sunt*] Non raro particula *quum*, quamvis habeat respondentem sibi *tum*, cum verbo tamen subjunctivi modi conjungitur. Exempla reperies et apud nostrum, III. 34. IV. 60. VIII. 21. et apud Cic. quum alibi sæpius, tum lib. de Amic. n. 23.

49 *Soli*] Obscura sane hoc loco vox, et fortasse, quod Rycquo visum, recidenda, tanquam male nata ex vicino verbo *solenne*.

50 *Curru arcuato*] Curru tecto superne, et cameræ in modum.

51 *Sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse*] Non modo ipsam fidem sacratam esse, sed etiam sedem ejus in dextris, et pignus illud fidei quod dextra datur.

52 *Argeos*] *Argeos*, inquit Varro I. IV. de lingua Lat. *dictos putant a principibus qui duce Hercule Argivo venerunt, et in Saturnia subsederunt*. Festus addit in illis locis sepultos esse quosdam Argivorum illustres viros. * Porro *Saturnia* fuit urbs a Saturno condita in eo monte, qui post Capitolinus dictus est.

igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas in vicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrimque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invidios quidquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nunciate ipquit, regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos adspersus dimiserit,* ⁵³ *ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

U. C. 85.
A. C. 667.
Bellum cum
Albanis.

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrimque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Trojâ, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est; et, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum inpetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula adpellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Métum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, ⁵⁴ in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum inpium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Metum. ducit ⁵⁵ quam proxime ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priusquam dimi-

⁵³ *Ut in eum omnes expetant hujusce clades belli*] Ut in eum recidant omnes hujusce belli clades. Sic Plaaut. Amphitr. Act. I. sc. 2. v. 32. *Delictum suum suamque culpam expetere in mortalem ut sinat.* Et rursus Act. II. sc. 1. v. 42. *Cujus ego hodie in tergo furo ista expetant mendacia.*

⁵⁴ *In omne nomen Albanum expeti-*

turum pœnas] Merito suspicatur Sanctius vocem *pœnas* non esse a Livio: *et deorum numen*, id est, supremum ac justum arbitrium, hic dici *expetiturum* in Albanos, quemadmodum e. super. *ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

⁵⁵ *Quam proxime*] Magis placeret *qua proxime.* GRONOVIVS.

cent, opus esse conloquio: si secum congressus sit, satis scire, ea se adlaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. Haud adspernatus Tullus, tametsi ⁵⁶ vana adferebantur, ⁵⁷ in aciem^b educit. Exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi in-
 fit Albanus: *Injurias et non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, et ego regem nostrum* ⁵⁸ *Cluilium, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. sed, si vera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, recte an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res quanta circa nos teque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam, quam signum pugne dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fœsos confectosque, simul victorem ac victum adgrediantur. Itaque, si nos Diî amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitiique aleam imus, incamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit. Haud displicet res Tullo, quamquam, tum indole animi, tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrimque ratio initur, cui et fortuna ipsa præbuit materiam.*

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant ⁵⁹ trigemi-
 mini fratres, nec ætate, nec viribus dispares. ⁶⁰ Horatios
 Curiatiosque fuisse satis constat; nec ferme res antiqua
 alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error ma-
 net; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Aucto-
 res utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos
 Horatios vocent. hos ut sequar, inclinatur animus. Cum

Horatiorum
 et Curiatio-
 rum certa-
 men propo-
 nitur.

^b suos in aciem Gron.

⁵⁶ [vana] Ad Tulli mentem. Fero-
 roci enim regi, quidquid moram di-
 micationi allaturum erat, vanum vi-
 debatur. Tan. Faber suspicatur legen-
 dum *afferrî rebatur*.

⁵⁷ [in aciem educit] Sic Andreas, et
 multi vet. editi: sic MSS. Gronovio
 et Hearnio inspecti, quibus favent tres
 e nostris. Omnes ignorant *quod suos*,
 quod sine ulla necessitate hic addide-
 rant male seduli emendatores.

⁵⁸ [Cluilius. . . audisse videor] In-
 tellige, quum diceret. Similis locuti-
 onis exemplum vid. infra IV. 20. Or-
 do verborum, qui paulo est intrica-
 tior, sic formari debet: *Et ego regem*

nostrum Cluilius audisse videor, quum
 diceret *injurias et non redditas res ex
 fœdere causam hujusce esse belli*.

⁵⁹ [Trigemini] Terni eodem partu
 editi. Sic accipiendam esse hanc vo-
 cem patet ex Dion. III. et Plin. VII.
 3. Porro *trigemini* et *tergenini* fratres
 dicuntur; at *tergemina* tantum spo-
 lia, non *trigemina*.

⁶⁰ [Horatios Curiatiosque] Eos con-
 sobrinos fuisse Dion. tradit l. III. na-
 tos ex duabus sororibus, filiabus Seci-
 enii Albani; quarum altera Curiatio
 Albæ, altera Horatio Romæ nuptura
 data fuerat.

trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. nihil recusatur: tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, ⁶¹ cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accipimus; nec ullius vetustior fœderis memoria est. ⁶² Feccialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, ⁶³ *Sagmina*, inquit, *te, Rex, posco.* Rex ait, ⁶⁴ *Puram tollito.* Feccialis ex arce graminis herbam puram adtulit. postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nunciũ populi Romani Quiritium?* ⁶⁵ *vasa, comitesque meos?* Rex respondit: ⁶⁶ *Quod sine fraude mea populi Romani Quiritium fiat, facio.* Feccialis erat ⁶⁷ M. Valerius. patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque tangens. ⁶⁸ Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sancendum fit fœdus; ⁶⁹ multisque id verbis, quæ longo effata carmine ⁷⁰ non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi, inquit, Jupiter; audi, pater patrato populi Albani; audi tu, populus Albanus;* ⁷¹ *ut illa palam prima postrema ex illis* ⁷² *tabulis*

⁶¹ * *Cujusque*] Antiquè dictum pro *cujus*.

⁶² *Feccialis*] Fecciales sacerdotes fuisse a Numa instituti, quorum scitis jus omne belli pacisque subjectum erat. Quo ritu indicerent bella, vid. infra. c. 32. De omni eorum officio ac munere consule Dion. II.

⁶³ *Sagmina*] *Sagmina*, inquit Festus, *vocantur verbenæ, hoc est, herbæ puræ, quia ex loco sancto secabantur*: et, teste Plin. XXII. 2. idem sunt, quod *gramen ex arce cum sua terra evulsum*. * Ex arce verbenæ sumebantur dandæ feccialibus, teste Livio infra XXX. 43.

⁶⁴ *Puram*] Supple herbam.

⁶⁵ *Vasa*] Supellectilem. Vasa autem et comites feccialis non utique erant regii nuncii; sed illius tamen muneris sanctitatem ac dignitatem, suo quæque modo et ratione, participabant.

⁶⁶ *Quod sine fraude mea. . . fiat*] Ita ut id fiat sine damno meo; ita ut nihil inde in me damni aut incommodi derivetur. Cautio usitata in ejusmodi formulis.

⁶⁷ *M. Valerius*] *M. Veturius* e nummo legendum esse monet Begebus ad Florum, p. 44. HEARNIUS.

⁶⁸ *Pater patratus*] Pater patratus fit ad jusjurandum patrandum, atque inde illi nomen est: jusjurandum autem patrare hic idem est ac fœdus sancire.

⁶⁹ *Multisque id verbis*] Nimirum, antequam fœderis leges recitarentur, aliquod carmen erat verbosius, quod pater patratus pronuntiare deberet. Illud omittit Livius, satisque habet si alterum carmen afferat, quo, post leges recitatas, omnis fœderis sancendi ritus concludebatur. Porro *carmen* hic nihil aliud est, quam certa sollemnisque verborum formula.

⁷⁰ *Non operæ est*] Operæ pretium non est. Idem loquendi modus occurrit l. IV. c. 8. et alibi sæpius.

⁷¹ *Ut illa palam*] *Ut illa recitata sunt palam* et omnibus audientibus, tum *prima*, tum *postrema*, a capite ad calcem.

⁷² *Tabulis ceræ*] Sive tabulis nudis, in quibus insculptæ fuissent fœderis leges; sive tabulis ceræ illitis. In ceratis tabulis vulgo scribere solebant antiqui. At fœdera, leges, et alia id genus insculpere in nudo ligno, aut ære mos erat. Exempla passim suppetunt.

erare recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo; 73 tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego huuc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque. Id ubi dixit, porcum 74 saxo silice percussit. Sua item carmina Albani suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus: 75 feroces et suoapte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Considerant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quam curæ expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. 76 itaque ergo erecti suspensique in 77 minime gratum spectaculum animo intendunt. Datur signum. iufestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: et, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps 78 te-*

Certaminia
descriptio.

73 *Tu illo die Jupiter]* Sigonius jamdiu observavit scriptos habere *tum ille dies Jupiter*. Consentiant unus e Gronovianis, et unus e nostris. inde manifestum est legi debere *Diespiter*, ut Sigonius, et Turnebus l. XI. Advers. c. 17. voluere. Turbat *quod ille*: quod facile crediderimus natum esse a mala cura eorum, qui quum legerent *dies Jupiter*, voluerunt fulcire nomen *dies* addito pronominis. Ut ut sit, emendare videmur debere, *tum Diespiter, vel tum tu Diespiter*. Omnem dubitationem eximit Festus a Sigonio allegatus, qui in voce *lapidem* affert hanc jurandi formulam: *si sciens fallo, tum me Diespiter . . . bonis ejiciat. Diespiter* autem Jupiter dictus est, quasi *diei pater*.

74* *Saxo silice]* Saxum generis nomen est: *silex* speciem lapidis indicat, quem dicimus *caillou*. Sic infra XXX. 43. *lapides silices*.

75 *Feroces et]* Vid. not. 5. ad præfat. supra.

76* *Itaque ergo]* Similiter hæ duæ voculae junguntur infra III. 31. et IX. 31.

77* *Minime gratum spectaculum]* Hoc ideo videtur observare Livius, quod apud Romanos non absimilia sæpe pugnantium inter se virorum spectacula ad populi voluptatem edebantur. At vero hoc Horatorum Curiatorumque pugnantium spectaculum, non voluptati spectantibus, sed magnæ sollicitudini erat.

78 *Telorum armorumque]* *Arma* commune vocabulum est, quo continentur et ea arma quibus feritur hostis, et ea quibus corpus protegitur. Sed et ætiorie significatione *arma* proprie sunt ea quæ ad tuendum corpus valent, et opponuntur *telis* quibus hostis impetitur: ut hic, et c. 43. infra. Eadem ratio est complurium vocabulorum, quæ et genus, et alteram et speciebus denotant. Sic in jure *cognati* sunt et ii quicumque sanguine juncti sunt, et ii *speciatim*

lorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes conruerunt. ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimis vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnerare adfectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse. in eum magno impetu rediit. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti^d opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste victor, secundam pugnam petebat. tum⁷⁹ clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: et ille defungi prælio festinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti. nec illud prælium fuit. Romanus exsultans, *Duos, inquit, fratrum Manibus dedi: tertium*⁸⁰ *causæ belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditiosis alienæ facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit. duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis,⁸¹ et ut^e pugnatum est.

* redit Gron. Crev.

^d ut Ead.

* ut et Gron.

qui per feminei sexus personas conjunguntur, quo sensu opponuntur *agnatis*. Sic *adoptio* et de omni adoptionis genere dicitur, et peculiariter de adoptione eorum qui sunt in potestate patris, tuncque opponitur *arrogationi*. Eadem ratio est *gregis* et *armenti*: * *græc* enim est quorumlibet animalium congregatio, et specialim de minoribus pecudibus dicitur, ut ovibus, capris: quo sensu opponitur *armento*, quod majoris est pecoris, ut boum, equorum.

79 * *Clamore, qualis ex insperato faventium solet*] Clamore, qualem edere solent ii, qui eum, quem victum jam crediderant, ex insperato resurgere videntes, ejus spei renascenti favent. Intuetur Livius ea que in pugnis gladiatorum, in spectaculis Circensibus, accidere solebant.

80 *Causæ belli hujusce*] Emendatio Gronovii: quam firmant duo ex MSS. Hearnii. Antea *causam*: insulse.

81 *Et ut pugnatum est*] Hic ordo magis placuit, quam qui vulgo habe-

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat; usurum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina^f spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris⁸² paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum adpellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum⁸³ immaturo amore ad sponsum, inquit, oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcumque Romana lugebit hostem.* Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed⁸⁴ recens meritum facto obstabat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingrati que ad vulgus judicii, aut, secundum judicium, supplicii auctor esset, concilio populi advocato, *Duumvros, inquit, ⁸⁵ qui Horatio perduellionem judicent, secundum legem facio.* Lex horrendi⁸⁶ carminis erat: *Duum-* In jus vocatur.
viri perduellionem judicent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: ⁸⁷ infelici arbori re- ste suspendito: verberato vel intra ⁸⁸ pomærium, vel extru pomærium. Hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege, ⁸⁹ ne innoxium quidem, posse, quum con-

^f *tergemina Gron. Crev.*

tur, ut et pugnatum est. Et id quod dedimus habet Campani editio. Sic et se reperisse testatur Jac. Gronovius in scripto vel optimo: et servant duo e nostris.

^{82*} *Paludamento*] Paludamentum solenni et usitato significatu est ehlamys imperatoria. Sed ex hoc loco videmus concludere posse, illud præcipuorum quoque ducum, etsi imperatores totius exercitus non essent, gestamen fuisse. Quin et omnia militaria ornamenta antiquitus *paludamentu* dicta fuisse Festus testis est. † Vide quoque infra II. 49.

⁸³ *Immaturo*] Intempestivo.

^{84*} *Recens meritum facto obstabat*] Recens meritum in rempublicam vertabat factum ejus crudelissimum in sororem, pro rei atrocitate, expendi et multari.

⁸⁵ *Qui Horatio perduellionem judicent*] *Perduellis* hostis, a radice *duellum* bellum. *Perduellio* proprie crimem ejus, qui hostile aliquid in regem aut rempublicam gessit. sed illo

ævo videtur quodvis facinus capitali pœna dignum perduellionis lege comprehensum fuisse. Alioquin Horatius ea lege reus agi non potuisset. *Qui Horatio perduellionem judicent*, i. e. qui sententiam ferant in Horatium, tanquam perduellionis manifestum: non qui judicent, an instar perduellis sit habendus, quo modo Clericus exponit; quum duumviri sententiam in reum ferant his verbis: *tibi perduellionem judico.*

^{86*} *Carminis*] Vid. not. 69. ad c. 24. supra.

⁸⁷ *Infelici arbori*] Vel stipiti, ex quo sotes suspenduntur; quo ligno nullum infelicis: (et ita interpretatur Lipsius, l. I. de cruce, c. 2.) vel ligno ex ea arbore, quæ sit in infelicium numero. Aliæ enim felices, aliæ infelices arbores apud antiquos habebantur: qua de re vid. Macrob. l. II. Saturn. c. 16.

⁸⁸ *Pomærium*] Vid. infra c. 44.

⁸⁹ *Ne innoxium quidem*] Duumviri se ea lege non rebantur absolvere

demnassent, tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit, *I, lictor, conliga manus*. Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, ⁹⁰ clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. ⁹¹ ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare. ni ita esset, ⁹² patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paullo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatorum fixa eo loco, qui nunc ⁹³ Pila Horatia adpellatur, ostentans, *Huncine*, aiebat, *quem modo decoratum orantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, enim* ⁹⁴ *sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, conliga manus, quæ paullo ante armata imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomerium, modo* ⁹⁵ *inter illa pila et spolia hostium; vel extra pomerium, modo* ⁹⁶ *intra sepulcra Curiatorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta fœditate supplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius* ⁹⁷ *parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure causæ. Itaque, ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut* ⁹⁸ *filium expiaret* ⁹⁹ *pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmissa per viam tigillo, capite adoperto, velut* ⁹⁹ *sub jugum misit juvenem.*

Absolvitur
a P. R.

¶ ut del. Gron. Crev.

Horatium posse, ne si innoxius quidem fuisset: i. e. ne si justa quidem ipsi causa fuisse videretur occidendæ sororis. Lex enim jubebat *perduellionem judicari*, i. e. condemnari eum, qui perduellionis crimine teneretur. Civem autem indelentatum occidere, perduellio tunc fuisse videtur. Unde quum Horatius negare non posset a se interfectam sororem, ipsius legis vi absolvi nullo modo poterat a duumviris.

⁹⁰ *Clemente legis interprete*] Clementer Horatium admonente, ut beneficio legis uteretur, qua licebat provocare.

⁹¹ *Ita de provocatione certatum*] Recte videtur Tan. Faber particulam *de tollere*: quomodo supra habetur, *provocatione certato*. Modius assert e eodd. Lipsii, *ita demum provocatione*: quod fortasse verum est.

⁹² *Patrio jure*] Ex lege Romuli jus

vitæ neisque patri in liberos erat.

⁹³ *Pila Horatia*] Columna, quæ in monumentum terginæ Horatii victoriæ erecta, Livii adhuc ævo stabat.

⁹⁴ *Sub furca*] Vid. not. 5. ad c. 36. l. II.

⁹⁵ *Inter illa pila*] E pilis nimirum in terram defixis videntur suspensa fuisse spolia Curiatorum, donec erigeretur pila seu columella Horatia.

⁹⁶ *Inter sepulcra*] Vulgo *intra*, obscure et minus proprie. *Inter* in vett. codicibus legi Modius affirmat, quibus consentiunt quatuor regii et Sorbonicus.

⁹⁷ *Parem in omni periculo animum*] Eandem animi firmitudinem in judicio, quæ in pugna fuerat.

⁹⁸ *Pecunia publica*] Pecunia publice præbita in piacularia sacra.

⁹⁹ *Sub jugum*] Quid sit jugum, vid. infra III. 28.

Id hodie quoque ¹ publice semper reffectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco conruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. ² invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; et, quoniam recta consilia haud bene venerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus, quam virium, cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum ^h alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. ³ Fidenates, colonia Romana, Veientibus sociis consilii adsumtis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ aperte descissent, Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba adcito, contra hostes ducit, ubi Anienem transiit, ad confluentes conlocat castra. Inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos: ^{Metto per-} Albanos contra legionem Fidenatiuum conlocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, ⁴ erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vocat ⁵ Salios, fanaque Pallori ac Pavori. *equitem*, clara increpans voce, ut hostes exaudirent, *redire in prælium* jubet: *nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatiuum nuda tergu invadant.* ⁶ idem impe-

Bellum cura
Fidenati-
bus.

Metto per-
fidia.

^h gerendum Crev.

1 Publice] Publico sumptu.

2* Invidia vulgi] Odium populi Albani, succensentis Mettio dictatori suo propterea, quod tribus militibus fortuna publicæ gentis commissa fuerat, avertit a fide et religione fœderis servandi Mettium, qui ingenio erat vano, levi, inconsiderato, fidei parum tenaci.

3 Fidenates, colonia Romana] Romulus, teste Dion. l. II. coloniam in urbem Fidenas deduxerat; quod suo loco prætermisum hic verbo indicat Livius. Atque non abs re fuerit monere lectorem, hoc idem et sæpe alias a nostro factitatum.

4 Erigit] Stare jubet. Ubi enim agmen sistitur, miles et corpus et hastam erigit. Sic apud nos dicitur *faire alle*, olim *faire haut*, quomodo vertit hoc loco Vigenerius.

5 Salios] Qui cognominati sunt *Agonales*, sive *Collini*, quod eorum sacrarium esset in Collino tumulo, qui vel idem fuit cum Quirinali, antiquitus Agonali monte, vel ejusdem pars. Salii autem a Numa instituti *Palatini* dicebantur, quod eorum sacra in Palatino monte essent. Utrorumque pares ritus erant ac cœrimonia. Dion. l. II.

6 Idem imperat] Magis placeret *eidem*.

rat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatum, ⁷ ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatum cornu, in Veientem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere inpetum: sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium obpressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

Romani
victores.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectato certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne adloquitur. ⁸ Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: ⁹ sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi inluxit, paratis omnibus, ut adsolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur ¹⁰ Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus inquit: *Romani, si unquam ante alius ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestra ipsorum virtuti, hesternum id prælium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quæ dimicatio major atque periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deserere vos,*

Supplicium
de Metto
sumtum.

ⁱ ac Gron. Crev.

⁷ *Ut qui coloni*] Ut qui ad Romanos colonos in suam urbem a Romulo deductos et ipsi additi essent coloni, eodem jure quo Romani. Quod quidem postea in Antio colonia factum fuisse, disertis verbis narrat Livius VIII. 14. Hæc Jacobus Gronovius. Fatendum tamen est hic nescio quid esse salebrosum. Emendabat Tan. Faber, *ut quis coloni additi Romani essent*: Dujatius, *ut qui coloni additi e Romanis essent*. * Quum Fidenatum civitas ex colonis Romanis et ex vete-

rum Fidenatum reliquiis constaret, Fidenates Etrusci ab admistis sibi colonis Romanis edocti Latine plerique sciebant.

⁸ * *Quod bene vertat*] Solennis bene precandi formula, usitata in incipientibus omnibus quæ sunt paulo gravioris momenti.

⁹ *Sacrificium lustrale*] Vid. not. 35. ad c. 44. infra.

¹⁰ *Romana legio*] Romanus exercitus. Sic infra II. 26. *Sabina legio*.

averteretur a certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est; duces secuti sunt: ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero. ¹¹ Centuriones armati Mettum^k circumstant. rex cetera, ut orsus erat, peragit. Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani; populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi; primores in patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat. Ad hæc Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullius: Mette Fuffeti, inquit, si ipse discere posses fidem ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ a te violata sunt. Ut igitur paullo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis. Exinde, ¹² duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum inligat Mettum. deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta fœditate spectacula oculos. Primum ultimunque illud ¹³ supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albani^l erant equites, U. C. 87. qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde A. C. 665. ductæ ad diruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, Alba diru-
ta.
non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent,

^k Mettum del. Gron.

^l Albani l. Albani Gron.

¹¹ Centuriones armati Mettum circumstant] Reduximus vocem Mettum, quæ in nuperis editionibus incuria operarum ommissa erat; sed exstat in Campano, Andrea; ut et eam in MSS. omnibus comparere testatur Jac. Gronovius, et habent quinque e nostris.

¹² Duabus . . quadrigis] Quaternis

hinc inde equis. Hic equos, non currus intelligi apparet ex eo quod sequitur, in currus earum.

¹³ Supplicium . . . exempli] Supplicium in quo daretur exemplum acerbitatis ab humanitatis legibus abhorrens.

Albani Ro-
manus mi-
grant.

deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ¹⁴ ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia inpleverat; raptim ¹⁵ quibus quisque poterat elatis, quum larem ac penates, tectaue, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: jam continens agmen migrantium inpleverat vias: et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas. vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora ¹⁶ quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

Cælius
mons urbi
additus.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis. duplicatur civium numerus. ¹⁷ Cælius additur urbi mons; et, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique habitavit. Principes Albanorum ¹⁸ in Patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit Tullios^m, Servilios, Quintiosⁿ, Geganios, Curiatios, Cælios: ¹⁹ templumque ²⁰ ordi-

^m Julios Gron. Crev.

ⁿ Quintios Ead.

¹⁴ *Ultimum illud*] Ultima illa vice: quemadmodum apud Curt. l. IV. c. 43. *hoc jam tertio*. Vulgo editi habent *ultimum illas*, nempe domos, *visuri*. *Illud* legi affirmat Gronovius in scriptis omnibus et antiquioribus editis. Firmant tres e nostris codd. Vetus-
tissimus quidem omnium habet *illas*; sed duæ ultimæ litteræ *as* a recentiore manu sunt, et alio atrimento.

¹⁵ *Quibus quisque poterat*] Hellenismus, pro *his quæ quisque poterat*. Sic l. IV. c. 39. *Quibus poterat saucius ductis secum*.

¹⁶ *Quadringentorum*] Sequitur Livius eundem calculum, quem Virgil. l. Æn. v. 276. et Justinus, l. XLIII. c. 1. Dionysius cum plerisque numerat annos 429. quibus Alba steterit.

¹⁷ *Cælius . . . mons*] De hoc monte vid. quæ habent Dion. II. et III. et Tac. IV. Annal. c. 65.

¹⁸ *In Patres . . . legit*] Patriciorum ordini adscriptis; et, si qua senatoria loca vacabant, in ea allegit.

¹⁹ *Templumque*] Fecit curiam, quæ

Hostilia appellata est, quod esset templum senatui ab se aucto. Senatui haberi non poterat, nisi in loco ab auguribus consecrato, quod *templum* appellabatur.

²⁰ *Ordini ab se aucto*] Eo sensu dici videtur hic auctus a Tullo ordo senatorius, quod earum gentium ab eo numerus auctus esset, ex quibus senatores legebantur. Neque enim verisimile est ipsorum senatorum numerum tunc auctum fuisse. Nam imperante Romulo, post ictum cum Tatio fædus, senatorum numerum ad ducentos accevisse perquam probabile est. Vid. not. 14. ad c. 17. supra. Tarquinius Priscus postea centum addidit: (vid. infra c. 35.) tuncque trecentos fuisse senatores ex Dion. l. III. constat. Itaque quod supra dicitur, a Tullo principes Albanorum in Patres lectos fuisse, id ita intelligendum videtur, ut patriciorum ordini adscripti fuerint: nisi si qui forte loca tum in ordine senatorio vacantia expleverint.

ni ab se aucto curiam fecit,²¹ quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem adpellata est. et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem²² turmas ex Albanis legit. Legionem et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrumque injuriæ factæ, ac res nequidquam erant repetitæ. Tullus ad²³ Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in²⁴ lucum confugisse ac Romæ retentos. hæ causæ belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntario traxere: et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit.²⁵ Publico auxilio nullo adjuti sunt. valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo²⁶ induciarum fides. Quum bellum utrumque summa ope²⁷ pararent, ²⁸ vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, ²⁹ occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit. ubi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente investis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nun-

^o pararetur Gron.

21 *Quæ Hostilia*] Quum diruta esset, dictatore Cæsare, decretum fuit ut instauraretur, et pro Hostilia, Julia appellaretur.

22 *Turmas*] *Turma* quæsi *terma* dicta est, quod terdenis equitibus constaret. Festus.

23 *Feroniæ*] *Feronia* dea vel nympha fuit, de qua varii varia afferunt. Vid. Dion. II. et III. et Servium ad VII. Æn. v. 799. et VIII. v. 564.

24 *Lucum*] *Asylum* a Romulo apertum, nec adhuc septo clausum, ut indicat Dion. I. III.

25* *Publico auxilio*] Auxilio publice a Veientibus decreto, quod Veiens populus publico consiliomitteret.

26 *Induciarum*] Quæ ruptæ quidem ipso regnante Tullo fuerant, sed vi-

dentur fuisse renovatæ. Vid. infra c. 42. et ea quæ ibi annotabimus. Romulus autem hic appellatur, quia prius illarum auctor. Perizonius Animadv. Histor. c. 4. scripsisse Livium censet *Pacta cum Tullo*.

27 *Pararent*] Hæc est scriptorum omnium lectio, teste Jac. Gronovio. Consentiant quatuor regii, et Sorbonicus. Vulgo *pararetur*: parvo sane discrimine. Sed vel ideo recedendum non erat a vett. codicum auctoritate.

28* *Vertique in eo res videretur*] Et multum interesse ad summam belli videretur.

29* *Occupat ... transire.*] i. e. festinat transire.

U. C. 100.

A. C. 652.

Bellum cum Sabinis.

Lapidibus
pluit in Al-
bano mon-
te.

ciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu,³⁰ haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi caeminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale sacrum publice susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certe sollemne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. unde quum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege; salubriora etiam credente militiæ, quam domi, juvenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est implicatus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. vulgo jam homines eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta sollemnia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset,³¹ operatum his sacris se abdidisse: sed non rite ininitum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Jovis sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo³² conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

Tulli mor-
bus et mors.

U. C. 114.
A. C. 638.

Ancus Mar-
cius rex c-
lectus.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompili regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare cœpit, et avitæ gloriæ memor, et quia proximum regnum,

30 * *Haud aliter quam quum grandinem*] Et vero hæc ipsa res erat: nec lapides illi quidquam aliud, quam grandio in modum et magnitudinem lapidum formata.

31 * *Operatum*] Sacrorum verbum. Virgilius, Georg. I. 339. *latis operatus in herbis.*

32 *Conflagrasse*] Plerique scriptores, teste Dion. l. III. Tulli mortem

Ancus Marcio successori ejus adscribunt: qui captato tempore, quo turbida ac procellosa tempestas solitudinem circa regiam fecerat, cum globo amicorum irruperit, obtruncatisque rege ac conjuge filiisque ejus, ignem aliquot locis ædibus subjecerit, ac deinde in vulgus rumorem de fulmine sparserit.

cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; ³³ longe^p anti-
 quissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, Sacra rite
colenda ex-
rat.
 facere; omnia ea ex commentariis regis ³⁴ pontificem^q, in
³⁵ album relata, proponere in publico jubet. inde et civibus
 otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores
 atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum qui-
 bus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos :
 et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repeten-
 tibus res Romanis superbe responsum reddunt; desidem
 Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum
 rati. ³⁶ Medium erat in Anco ingenium, et Numæ, et Ro-
 muli memor : et, præterquam quod avi regno magis neces-
 sariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci
 populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id
 se haud facile habiturum : tentari patientiam, et tentatam
 contemni : temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Nu-
 mæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones institu-
 isset, a se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gererentur
 solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab an-
 tiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descri-
 psit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, Belli indi-
cendi ritus.
 unde res repetuntur, capite velato ³⁷ filo (lanæ velamen est)
*Audi, Jupiter; inquit, audite, fines; (cujuscumque gentis
 sunt, nominat) ³⁸ audiat fas. Ego sum publicus nuncijs po-
 puli Romani, juste pieque legatus venio, verbisque meis fides
 sit.* Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit :

^p longeque Gron. ^q add. maximum Gron.

³³ *Longe antiquissimum*] Rem sibi
 ante alias omnes curandam, providen-
 dam. Plerique scripti et omnes editi
 præferunt *longeque*. At manifestum
 est particulam *que* vacare, quod ob-
 servavit Gronovius. Quum igitur
 idem affirmet eam abesse a duobus
 scriptis, non dubitavimus eradere.

³⁴ *Pontificem*] Vulgati adjiciunt
maximum : sed a compluribus scrip-
 tis et antiquioribus editis abest illa
 vox, teste J. Fr. Gronovio : nec eam
 agnoscunt quinque e nostris codici-
 bus. Jac. Gronovius insuper observat
 non modo supra c. 20. *pontificem* nu-
 de et sine additamento a Livio nomi-
 nari, sed et l. II. c. 2. et c. 27. nec
 ante pontificis maximi mentionem
 reperiri apud nostrum, quam l. III. c.
 54. Quæ quum ita sint, judicavimus
 vocem *maximum* hic esse a mala ma-
 nu, ac proinde tollendam.

³⁵ *Album*] Tabulam gypso fortasse

obduetam, aut alia qua simili mate-
 ria.

³⁶ *Medium erat in Anco ingenium*] In Anco ingenium erat pacis simul et
 belli artibus temperatum, ex Romuli
 indole, et ex Numæ, mistum.

³⁷ *Filo lanæ velamen est*] Hæc no-
 bis locutio suspecta est. Possis tamen
 exponere : velamen est e filo laneo :
 vel, tolerabilius fortasse, *capite velato
 filo*, id est, velatus filo caput : *lanæ*,
 sive e lana, *velamen est*. De filo vid.
 not. 34. ad c. 20. supra.

³⁸ *Audiat Fas*] *Fas lex divina est*,
 inquit Isidor. l. V. Orig. c. 2. *jus, lex
 humana*. Unde et Serv. ad I. Georg.
 v. 269. *fas et jura interpretatur divi-
 na humanaque jura. Nam ad religio-
 nem, inquit, fas; jura pertinent ad
 homines*. Hic igitur fecialis testatur
 ipsum Fas, sive leges divinas, quas ab
 iis, quibus bellum indicit, violatas esse
 contendit.

*Si ego injuste impieque illos homines illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum*³⁹ *patriæ compotem me nunquam siris*^r esse. Hæc, quum fines suprascandit, hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (⁴⁰ tot enim sollemnes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Jupiter, et tu, Juno, Quirine, Diique omnes caelestes, vosque terrestres, vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum* (quicumque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.*⁴¹ Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat: ⁴²*Quarum rerum, litium, caussarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendus censeo, itaque*⁴³ *consentio, consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, ⁴⁴*bellum erat consensu*^s. Fieri solitum, ut fecialis⁴⁵ hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus præsentibus, diceret: *Quod populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod po-*

^r *sinas* Gron. Crev. majorem post *consensu*.

^s *consensum* Crev. Gronoviana tollit interpunctionem

³⁹ *Patriæ compotem me nunquam sinas esse*] Tres optimi e nostris codd. pro *sinas* habent *siris*, id est, siveris: ut voluit Gronovius.

⁴⁰ *Tot enim solennes sunt*] Tot enim sunt jure fecialium præscripti dies, quos elabi necesse sit antequam bellum indicatur.

⁴¹ *Cum his*] His peractis.

⁴² *Quarum rerum*] Supple *gratia, causa*, hoc sensu: Quibus de rebus convenit patri patrato populi Romani cum patre patrato priscorum Latinorum, (in illo nempe fœdere, quod regnante Tullo ictum esse cum Latinis initio capitis hujus Livius memoravit) . . . quas quidem res nec fecerunt . . . de his dic, quid censes?

⁴³ *Consentio*] Supple *bellum*: i. e. mea sententia bellum indici et fieri decerno. Populus nempe jubebat bellum, senatus consentiebat, ut pa-

ter ex formula indicendi belli, quæ infra sequitur, et ex c. 6. l. VIII. *Consensit et senatus bellum.*

⁴⁴ *Bellum erat consensum*] Hanc optimam lectionem unius codicis a Gronovio inspecti audacter recepinus. *Bellum consensum* eadem figura dicitur, qua *bellum consentio, consensit et senatus bellum.* Participium autem *consensus* reperitur apud Gellium, l. XV. c. 26. Distinctionem quoque mutavimus eodem auctore Gronovio, et novæ periodi initium fecimus ab his verbis *fieri solitum.* Vulgati habent: *bellum erat consensu fieri solitum, ut fecialis.*

⁴⁵ *Hastam . . . sanguineam*] Vel e sanguineo frutice, de quo Plinius l. XVI. c. 18. vel sanguine cruentatam. Vid. Turneb. Advers. l. VIII. c. 23. et l. XI. c. 17.

pulus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico facioque. id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posterii acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum⁴, Sabini Capitolium atque arcem, Cælium montem Albani inpleissent; Aventinum novæ multitudini datum. additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque capitis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini. eaque causa di-ruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi⁴⁶ Marte incerto, varia victoria, pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connisus, Ancus⁴⁷ acie primum vincit: inde, ⁴⁸ingenti præda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ⁴⁹ad Murciæ datæ sedes. ⁵⁰Janiculum quoque adjectum; non inopia

Bellum cum Latinis.

Aventinus inus additus.

Janiculum urbi conjunctum.

⁴ *veteres Romani Gron. Crev.*

⁴⁶ *Marte incerto, varia victoria]* Inanis repetitio. Dele duas postremas voces, temere insertum glossema.

⁴⁷ *Acie primum vincit]* Dion. l. III. captam ab Anco Medulliam scribit. Et vero ipse Livianæ narrationis contextus postulare videtur, ut indicetur, quid illa urbe fuerit factum: præsertim quum, nisi ejus mentio fiat, non satis appareat, quid hic opus sit *ad primum*. Itaque suspicari fortasse possumus excidisse hic nonnullas voces, quibus captam eam Livius significaverat.

⁴⁸ *Ingenti præda potitus]* MSS. omnes Gronovii, *potens*: quibus adstipulantur quatuor regii nostri codices, et Sorbonicus, et Andreas. Eodem allu-

dit codex e Biblioth. Victorina, qui habet *petens*.

⁴⁹ *Ad Murcia]* Circa ædem Veneris Murcia. *Murcia* quasi *Murtea*. *Murtea* autem primo dicta fuerat, vel quia myrtus Veneri sacra, vel a myrteto prope hanc ædem consito. Alii *Murciam* desidæ deam fuisse volunt, quæ homines *murcidos*, sive ignavos faceret.

⁵⁰ *Janiculum]* Sic dictum, sive a Jano, qui ibi vel sit sepultus, vel habitaverit; sive, auctore Festo, quod per eum, tanquam per *januam*, populus Romanus transierit in agrum Etruscum. Id tum communitum ab Anco, non vere adjectum aut conjunctum urbi videtur. Vid. nott. 56. et 27. ad c. 10. et 51. l. II.

loci, sed ne quando ea arx hostium esset. ⁵¹ id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ⁵² ponte sublicio, tum primum in Tiberi^o facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora claudescina fierent, carcer ad terrorem incrementis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Veientibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia^x urbs condita: salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædis^y Jovis Feretrii amplificata.

Imperii
ficus prolata.

U. C. 121.
A. C. 631.
L. Tarquinius
Romanus venit.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romanam commigravit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. ⁵³ Damarati^z Corinthii filius erat; qui, ob seditione domo profugus, quum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior quam pater moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ⁵⁴ ignorans nurum ventrem ferre, inmemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata,

Ejus genus
et fata.

^o Tiberim Crev. ^x Hostia Gron. ^y ædes Gron. Crev. ^z Demarati Crev.

⁵¹ *Id non muro solum*] Intellige, non *conjungi*, quod sequitur, sed *cingi*, muniri, aut aliud quid simile. Non enim in urbem tunc inclusum fuit Janiculum, ut modo observavimus. Sæpe suppleri hoc modo aliquod verbum necesse est in oratione pluribus membris constante. Vid. not. 24. ad c. 67. l. III. infra.

⁵² *Ponte . . . in Tiberi facta*] Sic habere veterem suum librum testatur Sigonius. Consensit Victorin. codex. Sic et Epitome: *pontem in Tiberim fecit*. Itaque judicavimus vulgatam lectionem *in Tiberi* ab iis esse, qui et supra c. 18. fecerant *in capite Numæ*, ubi emendavimus ex scriptis quamplurimis *in caput*.

⁵³ *Demarati*] De Demarati origine et casibus plura habet Dion. l. III.

⁵⁴ *Ignorans nurum ventrem ferre*] Notabilis hic nobis locutio occurrit in duobus codicibus: *ignorans nurus ventrem*. Verbum *ferre* in iis non comparet. Cogitent eruditi an non hæc vera sit Livii scriptura. certe hæc figura loquendi non sapit librarii manum. Ut firmat Horatius, Epod. 17. *Tuusque venter Pactumeius*: id est, Pactumeius (hoc nomen erat ejus quem Canidia pro filio suo ostentabat) Pactumeius vere natus ex te est, ex utero tuo vere prodiit. Eodem modo usus est Tacitus appellatione *uteri*: Annal. l. I. c. 59. *Subiectus servitio uxoris uterus*; et XV. 23. *Jam senatus uterum Poppæ commendarat diis*. Plura consimilia exempla collegit doctissimus Bentleius in nota ad Horatii locum modo memoratum.

et ⁵⁵ quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea quæ inuupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: accessit in regnum Numam a Curibus: et Ancum ⁵⁶ Sabina matre ortum, ⁵⁷ nobilemque una imagine Numæ esse. Facile persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquiniæ materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romanam. Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit. inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum jubet. ⁵⁸ eam alitem ea regione cœli et ejus Dei nunciam venisse. circa summum culmen hominis auspiciam fecisse. levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eadem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium ⁵⁹ Priscum edidere nomen^a. ⁶⁰ Romanis^b conspi-

^a nomen cōdidere Crev.

^b Jam et Romanis Gron. Crev.

⁵⁵ *Quæ haud facile*] Quæ haud æquo animo pateretur eam domum, in quam nubendo transierat, humiliorem esse ea unde orta erat. Gronovius ex certissima conjectura jussit legi *quæ inuupsisset*, quum prius haberetur *quam inuupsisset*.

⁵⁶ *Sabina matre*] Perizonius Anim. Hist. c. 3. legi jubet *Sabino patre*: quum Sabina mater objici Anco non possit, ut quæ regis Numæ filia ingentem claritudinem filio conciliaret; quemadmodum hoc ipso lōco Tanaquil agnoscit his verbis, *nobilemque una imagine Numæ esse*. Contra Sabinus pater recte objici Anco potest, homo peregrinus, nec ulla re notus, præterquam suo cum Pompilia matrimonio. Unde Seneca Ep. 108. *Anci pater nullus: Numæ nepos dicitur*.

⁵⁷ *Nobilem . . . una imagine*] Ex solo avo Numa claritudinem ac nobilitatem trahere. Imagines majorum suorum in celebriore domus parte asservabant Romani: non omnium tamen, sed eorum qui curulem magistratum gesserunt, quorum posterio-

nobiles nuncupabantur. Hinc imagines pro nobilitate. Quid sit autem curulis magistratus, vid. in not. ad c. 7. l. IV.

⁵⁸ *Eam . . . ea . . . ejus*] Per epiphonema. Magna illi portendi, sive spectaretur ea ales quæ auspicium fecisset, sive ea regio cœli unde venisset, sive is deus, nempe Jupiter, cujus nuncia esset.

⁵⁹ *Priscum*] Sigonius existimat delendam esse hanc vocem. Longe enim verisimilius esse putat Tarquinium non cognominatum fuisse Priscum, nisi multis post annis, ut a Superbo, qui eodem nomine ac prænomine erat, distingueretur. Atque ita censet Dion. l. IV. Eam vocem ab uno e MSS. suis abesse testatur Hearnius.

⁶⁰ *Jam et Romanis . . . et ipse quoque*] Voculas *jam et*, ac *quoque* ignorat Andreas. Eas itidem abesse a sex membranis et primis editionibus affirmat Gronovius. Nec agnoscunt tres e nostris optimi. Et quid iis opus?

cuum eum novitas divitiarumque faciebant: et ipse^c fortunam benigno adloquio, comitate⁶¹ invitandi, beneficiisque quos poterat sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem⁶² liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiarum adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis⁶³ bello^d domique interesset: et, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamentum institueretur.

Moritur
Ancus.

Tarquinius
regnum am-
bit.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cunctis superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Jam filii prope puberem aetatem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit. isque primus et petisse ambitiose regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam:⁶⁴ *quum, se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romae peregrinus regnum adfectet: et Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste, regem factum: et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro aditum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem aetatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romae se, quam in vetere patria, vixisse. domi militiarumque⁶⁵ sub haud poenitendo magistro, ipso Ancus rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.* Haec cum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augenda reipublicae memor,⁶⁶ centum in Patres legit; qui

U. C. 138.
A. C. 614.
Eligitur.

^c et ipse quoque Gron. Crev.

^d belli Crev.

61 * *Invitandi*] Nempe ad caenam, ad epulas.

62 * *Liberaliter dextreque*] Eo modo qui et ingenuum ac nobilem hominem deceret, et solertem probaret. *Liberalitate* est id quod homine libero dignum est.

63 *Belli domique*] Vulgo bello domique. Sed pro ea scriptura quam admissimus, faciunt duo e regis codicibus. probatissimi, et solennis loquendi consuetudo.

64 *Quum, se non rem novam*] Eliminanda videtur particula *quum*, cui nihil est quod respondeat. Unus e nostris codicibus. habet *tum*; alius habuit, sed recentiore manu mutatum est in *cum*. Illud *tum* oriri potuit ex ultima

syllaba vocis *compositam*. Deleatur sive *tum*, ut superfluum, sive *cum*, ut turbans etiam orationis structuram.

65 * *Sub haud poenitendo magistro*] Sub magistro, cujus eum poenitere non debeat: idque dictum accipere κατὰ λόγον, et idem valere puta, ac si dixisset: quem summo cum honore appellare possit; cujus discipulum fuisse sibi honori esse intelligat.

66 *Centum in Patres legit*] Plebeios homines centum, clarissimos quosque virtute factisque, primo in patriciorum ordinem, deinde in senatum allegit. Tunc trecentorum senatorum numerus expletus est, quum antea ducenti forent. Dion. l. III.

deinde ⁶⁷ minorum gentium sunt adpellati. factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum pri- Bellum cum Latinis.
 mum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit: prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, re-
 vecta, ludos opulentiùs instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum ⁶⁸ circo, qui nunc maximus dicitur, Circus maximus.
 designatus locus est. loca divisa Patribus equitibusque, ubi ⁶⁹ spectacula sibi quisque facerent; fori adpellati. Specta-
 vere ⁷⁰ furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime additi. sollemnes deinde annui mansere ludi, Ro- Ludi Romani.
 mani Magnique varie adpellati. Ab eodem rege et circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus tabernæque factæ.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea Bellum cum Sabinis.
 subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est. et primo dubia victoria magna utrimque cæde pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis desse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus ^e Navius, inclitus ea tempestate augur, Attus Navius.
 neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, (ut ferunt) *Agedum*, inquit, ⁷¹ *divine tu, inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille, in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset; *Atqui hoc ^f animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem discissurum. cape hæc, et perage quod aves tuæ fieri posse portendunt.* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. ⁷² Statua Atti ^g capite velato, quo in loco res acta est, ⁷³ in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ

^e Accii Gron. Crev. ^f hæc Eæd. ^g Atti l. Accii posita capite etc. Gron.

⁶⁷ * *Minorum gentium*] Minus insignium familiarum. Neque *majorum gentium Patres* habiti et dicti sunt ii, qui originem ducebant ab iis quos Romulus ex primis Romanis, ac deinde ex Sabinis, etiam quos Tullus ex Albanis in Patres legerat.

⁶⁸ *Circo*] Ejus descriptionem vid. apud Dion. l. III.

⁶⁹ *Spectacula*] Sedilia e quibus spectarent.

⁷⁰ * *Furcis duodenos*] E spectaculis, sive scililibus, altis duodenos ab terra

pedes: quæ quidem sedilia furcis sustinebantur.

⁷¹ *Divine tu, inaugura*] Andree editio, omnium princeps: *Divine, inaugurato.*

⁷² *Statua Accii capite velato*] Delevimus verbum *posita*, quod Sigonius invexit; Gronovius in compluribus scriptis non comparere affirmat, quatuor regii nobis inspecti codices et Sorbonicus ignorant.

⁷³ * *In Comitio*] Comitium fuit pars fori Romani, cui nomen ab eo, quod

fuit: eotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, ⁷⁴ summa rerum, ubi aves non admisissent, ⁷⁵ dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quidquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut ⁷⁶ mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. ⁷⁷ Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, adpellati sunt: quas nunc, quia ⁷⁸ geminatæ sunt, ⁷⁹ sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte cõpiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, ⁸⁰ et pleraque, in ratibus incompacta, sublicis quum hærent, ⁸¹ pontem incendunt ^b. Ea quoque res in pugna terrorem adtulit Sabinis. ⁸² Effusis eadem fugam inpediit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso perire: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi prius pene, quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed su-

Sabini funduntur.

^b succendunt Gron. Crev.

Illic primum populus Romanus coire, sive ad Comitia convenire cœperat.

⁷⁴ * Summa rerum] Denique ea quæ in republica maximi momenti sunt.

⁷⁵ * Dirimerentur] Differrentur, rejicerentur in aliud tempus.

⁷⁶ Mille et octingenti] Quomodo duplicatus equitum numerus mille et octingentos dederit, non satis apparet. Romulus tres equitum centurias conscripsit, supra c. 13. Tullus (supra 30.) decem turmas ex Albanis legit: quæ, quum singulæ tricenis equitibus constarent, universæ trecentos efficiunt. Itaque, si Livium solum consulamus, sexcentos tantum equites ante Tarquinium habemus. Dionys. l. II. scribit mille ferme equites a Romulo relictos fuisse: qui numerus, cum iis quos Tullus addidit, justo major erit.

⁷⁷ Posteriores] Solummodo ii, qui additi erant, appellati sunt posteriores, sub iisdem tamen nominibus: ita ut Rammenses, Titienses, Luceres poste-

riores dicerentur.

⁷⁸ Geminatæ sunt] Ex ordinatione Ser. Tullii, de qua infra c. 43.

⁷⁹ Sex centurias] Sic dictas *κατ' ἕξαι*, quia omnium antiquissimæ. Huc refer *sex* illa *suffragia*, de quibus Festus.

⁸⁰ Et pleraque in ratibus] Quorum major pars in rates imposita erat. Quum tamen hunc pontem e ratibus fuisse scribat Dionysius, et ligna, quæ in eum Romani immiserunt, omnia, non tantum pleraque, scaphis fuisse delata, non aspernanda videtur Gronovii conjectura: et pleraque ratibus impacta sublicisque quum hærent.

⁸¹ Pontem] Quem Sabini fecerant ad confluentes Tiberis et Anienis.

⁸² Effusis] Multo aptius esset, quod subjicit Jac. Gronovius, et *fusi*. *Fusi* enim recte opponuntur pugnantibus, non item *effusi*. Et similiter infra, VII. 33. et *fluere* coaluerat in *effluere*.

bito ⁸³ in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, præda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: et, quamquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quidquid ⁸⁴ circa Collatiam agri Collatia Sa-
erat, Sabinis ademptum. ⁸⁵ Egerius (fratris hic filius erat re-
gis) Collatiæ in præsidio relictus. deditosque Collatinos ita <sup>bis ad-
empta.</sup>
accipio, eamque deditiois formulam esse. Rex interroga-
vit: *Estisne vos legati oratoresque missi a populo Collatino,* ^{Formula}
ut vos populumque Collatinum ⁸⁶ *dederetis? Sumus. Estne* ^{deditiois.}
populus Collatinus in sua potestate? Est. ⁸⁷ *Deditisne vos, po-
pulumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra,
utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Ro-
mani ditionem? Dedinus. At ego recipio.* Bello Sabino ^k
perfecto, ⁸⁸ Tarquinius triumphans Romam rediit. inde priscis
Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad universæ rei di- ^{Bellum cum}
micationem ventum est: ad singula oppida circumferendo ^{Latinis.}
arma, omne nomen ^l Latinum domuit. Corniculum, Ficu-
lea ^m vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia,
Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos de-
fecerant, capta oppida. Pax deinde est ⁿ facta. Majore
inde animo pacis opera inchoata, ⁸⁹ quam quanta mole ges- ^{Pacis opera.}
serat bella: ut non quietior populus domi esset, quam mili-
tiæ fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium operis
Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munerat,
cingere parat: et infima urbis loca circa forum aliasque in-

ⁱ verterent Gron.

^k Sabino bello Gron. Crev.

^l nomen omne Ead.

^m Ficulnea Ead.

ⁿ est del. Ead.

⁸³ *In fugam averterent*] Sic quatuor regii codices et Sorbonicus: sic et complures Gronoviani. Vulgo *in fugam verterent*.

⁸⁴ *Circa Collatiam*] Scripti quamplurimi: *citra Collatiam*.

⁸⁵ *Egerius .. Collatiæ in præsidio relictus*] In eam urbem imperium a patre accepit, nullis nec juris nec temporis limitibus definitum. Atque inde ipsi et posteris Collatini cognomen. Dion. l. III.

⁸⁶ *Ut... dederetis*] Campani editio, *dedatis*: quod quidem magis placeret.

⁸⁷ *Deditisne vos populumque Collatinum*] Sigonius exturbaverat particulam *que*. Eam reposuimus, admo-

nente Jac. Gronovio, qui sic habere complures scriptos docet, quibus assentitur Campani editio, cum quatuor regiis codd. et Sorbonico. Firmant quoque ea quæ præcedunt, *ut vos populumque Collatinum dedatis*.

⁸⁸ *Tarquinius triumphans*] Hæc prima apud Livium triumphii mentio occurrit. Et vero non desunt scriptores, qui Tarquiniū hujus pompæ repertorem fuisse scribant: quamquam Dion. et Plut. ejus originem ad Romulum referunt. Brevis triumphii descriptio habetur infra, III. 29.

⁸⁹ *Quam quanta mole*] Quam quanta vi, quanto molimine, quanto apparatu bella gesserat.

terjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis ⁹⁰ e fastigio in Tiberim ductis siccat: et aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsentiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Servius
Tullius.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puerο dormienti, cui Ser. Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos ⁹¹ reges. et quum quidam ⁹² familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: ⁹³ sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc, inquit, quem tam humili cultu educamus?* ⁹⁴ *Scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiae adflictae. proinde* ⁹⁵ *materiem ingentis publice privatique decoris omni indulgentia nostra nutriamus.* Inde puerum liberum loco cœptum haberi, erudiri que artibus, ⁹⁶ quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit vere indolis regiae. nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacumque de causâ tantus illi honos habitus, credere prohibet serva natum cum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob ⁹⁷ unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum, Romæ edidisse Prisci Tarquinii^a domo. Inde tanto beneficio et inter mu-

^a in Prisci T... Gron. Crev.

90 *E fastigio*] Gronovius a compluribus MSS. et vet. editis abesse testatur particulam *e*. Duo e nostris optimi eam habent, sed ante vocem *cloacis*. Legamus cum Gronovio *cloacis fastigio ductis*, i. e. per proelive ductis, ita ut totum opus a Tiberi flumine ad caput cloacarum in fastigium assurgeret.

91 *Reges*] Regem ac reginam.

92 *Familiarium*] Antiquè pro servorum. Seneca Ep. 47. (Majores nostri) dominum, patremfamilia appellaverunt: servos, quod adhuc in nimis durat, familiares.

93 *Sedatoque eam tumultu*] Sic dedit Gronovius ex conjectura: quam

tuentur duo ex MSS. Hearnii. Antea edebatur *sedatoque jam*.

94 * *Scire licet*] Ex hoc prodigio intelligere possumus.

95 * *Materiem ingentis*] Hunc puerum, qui magnum erit et republicæ, et domui nostræ decus.

96 *Quibus ingenia*] Quarum ope homines eos spiritus concipiunt, ut possint magnam fortunam splendide ac decenter sustinere. *Cultus magna fortuna* hic intelligitur de iis omnibus, quæ principibus viris dignitati quandam et auctoritatem conciliant.

97 * *Unicam*] Læmiam, præcellentem.

lieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque, longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, ⁹⁸ non modo civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis; tum impensius ⁹⁹ his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post ¹ centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. ² Sed et injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor cædis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quam potuere tumultuosissime, specie rixæ in se omnes adparitores regiois convertunt; inde, quum ambo regem adpellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere, coerciti ab lictore, et jussi ³ in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Cum ^o intentus in eum se ^{Tarquinius occiditur.} rex totus averteret, alter clatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. clamor

^o Dum Gron. Crev.

⁹⁸ Non modo civicæ] Non modo non. Vid. infra, l. II. c. 23. et l. IV. c. 3.

⁹⁹ His indignitas crescere] His, filiis Anci. Indignitas, indignatio: quemadmodum l. V. c. 45. Inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit.

¹ Centesimum fere] Centesimus jam et duodequadragesimus agebatur annus, ex quo Romulus decesserat.

Sed filii Anci consulto decurtant annorum numerum ad augendam invidiam ex ipsa temporum vicinitate.

² Sed et] Tres affert causas, cur regi potius ipsi, quam Servio, insidias paraverint; quæ distinguuntur tribus hisce particulis *Et, Et, Tum*. Recte igitur admonet Gronovius expungendam esse voculam quia in hoc secundo membro et quia gravior.

³ In vicem] Alternatim.

Servius cu-
ram rerum
capessit.

inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejecit^p: simul, quæ curando vulneri opus sunt, tamquam spes subesset, sedulo comparat: simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio prope adito quum pene exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est, inquit, Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum fucinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cælestis^q excitet flamma. nunc expergiscere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor inpetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex^s ad Jovis Statoris) populum Tanaquil adloquitur: *Jubet bono animo esse,⁶ sopitum fuisse regem subito ictu, ferrum haud alte in corpus descendisse, jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore. omnia salubria esse. confidere prope diem ipsum eos visurus. Interim Ser. Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum,⁷ obiturumque alia regis munia esse^q.* Servius cum^s trabea et lictoribus prodit; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies, quum jam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. tum demum palam facto, et comploratione in regia orta, Servius præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum^r comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

C. C. 176.
A. C. 576.
Servius a
senatu reg-
nare jussus.

^p ejecit Gron. Crev.

^q esse del. Ead.

^r tunc Ead.

4 *Excitet expergiscere vere*] Eleganter alludit ad somnum illum ejusdem Servii pueri, de quo supra c. 39.

5 *Ad Jovis Statoris*] Ædem. Ellipsis usitatissima. Sic supra c. 33. *ad Murcia*.

6 * *Sopitum*] Usu sensum mentisque privatum, in deliquium animi lapsum. Sic infra, VIII. 6. *Impactus imo ita est saxo, ut sopiretur*.

7 *Obiturumque alia regis munia*] Parum interest. Sed tamen Jac. Gronovius annotavit quamplurimos scriptos apponere esse: quod exhibent quoque tres nostris.

8 *Trabea*] Sueton. in libro de ge-

nere vestium, teste Servio ad VII. Æn. v. 612. tria dicit esse genera trabearum. Unum diis sacratum, quod est tantum de purpura. Aliud regium, quod est purpureum, habet tamen album aliquid. Tertium angurale, de purpura et cocco. *Trabea* nomen inde fuisse voluit, quod quibusdam velut *trabibus*, seu fasciis diversicoloribus distingueretur: quod tamen non convenit in eam que diis sacra erat. Ea usi, post reges exactos, consules, sed raro ac certis occasionibus, manente saltem republica; triumphantes; augures; Equites, in transvectione equorum, Idibus Quintilibus.

XLII. Nec jam ⁸ publicis magis consiliis Servius, quam privatis, munire opes. et ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se ⁹ Tarquinii liberum esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. ¹⁰ Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad presentis quietem status bellum cum Veientibus (¹¹ jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumtum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii. fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. ¹² Adgrediturque inde ad ¹³ pacis longe maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorum omnis in civitate discriminis ¹⁴ ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posterifama ferrent. ¹⁵ Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes ¹⁶ centuriasque et ¹⁷ hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

Filias Tarquiniis collocat.

U. C. 197.
A. C. 555.
Censum instituit.

XLIII. Ex iis, qui centum millium ¹⁷ æris, aut majo-

^{*} ad del. Ead.

⁸ * Publicis . . . consiliis] Consiliis, quæ ad parandas sibi publicæ, apud senatum, apud populum, vires spectarent. *Privatis*, quæ privatas insidias, per domestica necessitudinum et affinitatum munimenta, præcaverent.

⁹ *Tarquinii liberum*] Vid. quæ infra annotabimus ad c. 46.

¹⁰ * *Nec rupit tamen fati necessitatem . . . , quin*] Fati necessitas potentior fuit humanis consiliis: nec potuit Servius impedire, quin . . .

¹¹ *Jam . . . induciæ exierant*] Jamdudum exierant, si ex intelligantur induciæ, quas in centum annos Romulus fecerat: quum ab ipsius morte centum jam et quadraginta anni effluerint. Dicamus ergo eas fuisse regnante Tullo instauratas. Vid. sup. c. 30.

¹² *Aggrediturque inde pacis longe maximum opus*] Sex codices Gronovio inspecti habent *ad pacis*: quibus accedunt duo e nostris. In eo, qui est omnium quos tractavimus antiquissimus, non exstat *ad*, sed aliquo spatulo dividuntur voces *inde pacis*, ut appareat voculam illam erasam fuisse.

¹³ * *Ordinumque*] Variorumque ordinum, in quos pro vario dignitatis fortunæque gradu distributi cives, non jam permixti aut confusi, sed eleganter a sese mutuo distincti conspiciuntur.

¹⁴ *Censum . . . instituit*] Jussit cives omnes dare nomina, et æstimare pecunia possessiones suas, addito juramento, se vere illas et bona fide æstimasse; adscriptis ætatis annis, et parentum nominibus, atque etiam liberorum et conjugum; ad hæc, quam quisque regionem urbis, quemve pagum incoletet. Censum quinto quoque anno exeunte agi debebat. Fuere et alia præclara Servii instituta, quæ a Livio prætermissa fuisse memorat Dion. l. IV.

¹⁵ *Centurias*] Sic dietas, non a centenario civium numero, quem omnes fortasse aliquanto, pleræque multis partibus excedebant; sed exemplo sumpto ab equestribus centuriis, quæ initio centum equitibus constabant.

¹⁶ * *Hunc ordinem*] Qui hodieque manet.

¹⁷ *Æris*] Assium libralium. Igitur primæ classis census, si millesima

Classes. rem, censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas ¹⁸ seniorum ac juniorum. Prima classis omnes adpellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clipeum, ocreæ, lorica; omnia ex ære. hæc ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastaque et gladius. Additæ huic classi ¹⁹ duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, ²⁰ scutum pro clipeo, et præter lorica omnia eadem. ²¹ Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ et hæ, eodemque discrimine ætatum, factæ: nec de armis quidquam mutatum; ocreæ tantum ademtæ. In quarta classe census quinque et viginti millium, totidem centuriæ factæ. arma mutata, ²² nihil præter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. ²³ in his ²⁴ accensi, cornicines, ²⁵ tibicinesque, in tres

æris ad argentum proportio servetur, æstimari poterit marcis, seu selibris argenti Parisiensibus 156. cum duabus uncis: secundæ, 117. cum tribus senunciis: tertiæ, 78. cum una uncia: quartæ, 39. cum una senuncia: quintæ, 17. cum tribus senunciis. Rationes hujus æstimationis attulimus in disputatione de ponderibus et pecuniis. Ille autem census intelligendus est, non de redditu annuo, sed de sorte ipsa bonorum uniuscujusque classis.

18 *Seniorum*] Qui sextum et quadragessimum ætatis annum attigissent. *Juniorum*, a decimo septimo ætatis anno ad quadragessimum sextum. Vid. A. Gell. l. X. c. 28. Hæc de re accurate disputat Lipsius l. l. de Militia Rom. Dial. 2.

19 *Duæ fabrûm centuria*] Has Dionysius secundæ classi, verius fortasse, attribuit.

20 *Scutum pro clipeo*] Clypeus rotundus et brevior. Scutum, teste Polyb. l. VI. formæ oblongæ, quatuor pedes longum, latum duos cum semisse, ut totum corpus protegeret: ideoque datum secundæ classi, quæ lorica non haberet. Posteaquam Romani milites stipendium de publico accepere, senta omnibus data fuisse auctor est Liv. VIII. 2.

21 *Tertiæ classis*] *Tertiæ classis*

centurias in, id est usque ad *quinquaginta millium censum esse voluit*. Vox *centurias* infra, *ad secundæ classis vocarentur*. Possis quoque delere voculam in.

22 *Nihil præter hastam et verutum*] Probabilis hic assignat Dionysius huic classi, scutum, hastam, et gladium. Neque enim verisimile videtur duas classes, et quidem numerosissimas, levi armaturæ attributas fuisse. Et fortasse hic pro *verutum* legendum est *scutum*.

23 *In his*] In harum triginta centuriarum numero inclusi. Sic enim tota universarum centuriarum summa numerum imparem servabit: quod Servium voluisse verisimile est, ut ultima centuria sperare posset futurum, ut divisis æqualiter in duas partes ceterarum omnium sententiis, suffragio suo res tota inclinaretur. Id enim etsi vix, ac ne vix quidem futurum erat, tamen spes illa omnino præcédenda infimæ plebi non fuit, ut mitius acciperet immutatum suffragiorum ordinem. Dionysius, nulla accensorum facta mentione, duas cornicinum tubicinumque centurias addit triginta hujusce classis centuriis.

24 *Accensi*] Quinam hi sint *accensi* in unam peculiarem centuriam con-

centurias distributi. ²⁶ Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. ²⁷ Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos ²⁸ dena millia æris ex publico data; ²⁹ et, quibus equos alerent, viduæ adtributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges) viritum suffragium eadem vi eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi ³⁰ si variaret, quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. ³¹ Nec mirari oportet, hunc ordinem,

tributi, hand facile est decernere. *Accensus* colligitur ex Festo in vocibus *Adcensi* et *Adscriptitii*, et ex Varrone, l. III. de vita pop. Romani, dictos eos fuisse, qui legionibus adseribi et accenseri solerent, extra numerum censumque legionum, ut in demortuorum locum subrogarentur, interim inter leviter armatos pugnaturi. Hinc *accensus* in legione commemorat Livius, VIII. 2. qui leviter armati erant, et in postremam aciem rejiciebantur. Ex his quoque dabantur adjutores centurionibus, teste eodem Varrone ibidem. Nominabantur *accensi* sive *adcensi*, propterea quod ad censum legionum additi forent. Sed hic quærimus speciale aliquod ministerium, quod qui exercerent, possent eum cornicinibus tubicinibusque comparari. *Accensi* etiam fuere in magistratuum apparitoribus, ducto, ut videtur, et nomine, et ipsa re ab *accensis* illis militaribus. Videndum an credi debeat hos, qui et imperatorum in bello et magistratum in urbe imperiis exequendis præsto essent, fuisse in unam peculiarem centuriam coniectos, et de iis hoc loco agere Livium.

²⁵ *Tibicines*] Magis plâceret *tubicines*. Dionys. habet Σάλπισται.

²⁶ *Undecim millibus*] Dionysius, duodecim millibus et quingentis.

²⁷ *Sex item*] Præter duodecim superiores centurias equitum, sex item

alias fecit e tribus ab Romulo institutis. Eadem tamen iis nomina servavit, quibus inauguratæ erant. Itaque dicebantur Ramnenses primi, Ramnenses secundi; Titienses primi, &c. quod diserte docet Festus.

²⁸ *Dena millia æris*] Quæ æstimari possunt marcis argenti 16. cum quinque uncis. *Bina millia æris*, 3. cum una uncia.

²⁹ *Et quibus equos alerent, viduæ adtributæ*] Quis unquam sic locutus est? *viduæ quibus alerent equos*. Recente Gronovius videtur reponere: *et qui equos alerent*, id est, ut haberent in sumptum, quo alerent equos. Sic Cicero, l. XI. ad Att. ep. 11. *ut sit qui utamur*, et XIII. 23. *habere qui utar*.

³⁰ *Si variaret*] Si in diversas partes irent prima illa suffragia . . . , mos fuit, sive oportebat, *ut secundæ classis centuriæ vocarentur*. Sin autem consentirent octodecim equitum, et octoginta primæ classis centuriæ, nihil jam opus erat reliquas classes ad suffragium vocari. Fuerunt enim omnino ad Livii mentem centuriæ 191. ex Dionysii autem sententiâ, 193. Utroque autem modo prima classis sola cum equitum centuriis ceteras omnes classes numero suffragiorum vincebat.

³¹ *Nec mirari oportet*] Nec mirari oportet hanc centuriarum descriptionem, quæ nunc est, non quadrare ad

qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus,³² duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad

centurias seniorum juniorumque secundum institutam ab Servio summam, postquam, expletis quinque et triginta tribus, prope duplicatus est earum, nempe tribuum, numerus. Servius enim, quadrifariam urbe divisa regionibus collibusque, tribus appellavit eas partes, quæ habitabantur: ita ut hæ Servianæ tribus regionibus et locis descriptæ sint, non etiam generibus hominum, quorum habita ratio fuerat in antiquis tribubus Ramnesium, Titiensium, Luceorum. (Vid. not. 96. ad c. 13. supra.) Tribus igitur a Servio institutæ nihil quidquam ad centuriarum distributionem numerumque initio pertinere. At postea in iis centuriæ inclusæ sunt. Unde factum est, ut aucto tribuum numero, augeri necesse fuerit et centuriarum numerum. His autem tribubus, in quas urbs divisa erat, quæque ideo urbanæ dicebantur, nomina indidit Servius ducta a regionibus urbis, quæ unicuique assignatæ erant: Palatinamque, Suburbanam, Collinam, et Esquilinam vocavit.

³² *Duplicato*] Quatuor tribus urbanas instituit Servius. Universum quoque agrum Romanum pariter divisit: quot vero in partes, non satis inter auctores constat. Ceterum, quum Livius tribus unam et viginti factas scribat anno u. c. 259. l. H. c. 21. adjecta tum, ut videtur, Claudia tribu, nec antea mentionem fecerit aucti tribuum numeri; eundemque tribuum numerum appellet in iudicio Coriolani Dionysius, l. VII. admodum verisimile est viginti tribus a Servio relictas: quo ex numero si demas urbanas quatuor, efficitur rusticas tribus sexdecim initio fuisse. Quæ autem tribus, quum initio viginti fuerint, ad quinque et triginta postea exerevere, earum haud immerito dici potest duplicatus quodammodo numerus.

Explicatis jam singulis pene difficultissimi hujus loci vocibus, explanandum superest, quid sit id quod hic paucissimis verbis, atque adeo obscure a Livio indicatur. Ceterum, ut in re pervetusta, ejusque levia admodum apud antiquos scriptores vestigia extant, expectandum non est, ut plana omnia et aperta faciamus.

Si qua in eam rem aut certa plane, aut saltem probabilia ex veterum monumentis eruerent doctissimi viri, Sigonius, Gruchius &c. ea afferemus. Primo igitur docet Livius institutum ab Servio circa centurias, et classes, et comitia centuriata, ordinem immutatum postea fuisse: quod idem testatur Dionysius, qui etiam addit mutationem illam ejusmodi fuisse, ut rem in causam plebis inclinaret. 2º. Ex verbis Livii colligere possumus illam mutationem ex eo ortam esse, quod, centuriis in tribus postmodum inclusis, augeri non potuerit tribuum numerus, quin simul et centuriarum numerus auferetur. Quod quidem centuriæ factæ sint tribuum partes, id aliunde etiam probatur: tum ex eo quod quæ centuriæ a Livio appellantur, (XXIV. 7. Aniensium juniorum: XXVI. 22. Veturia juniorum, et Veturia seniorum: XXVII. 6. Galeria juniorum) eæ omnes tribubus sint cognomines: tum ex eo quod passim in comitiis centuriatis mentio occurrit tribuum; ut apud nostrum, l. V. c. 18. apud Cic. IIª. Agraria, n. 4. tum ex eo denique, quod Cicero pro Plancio, n. 49. centuriam vocet partem tribus. 3º. Probabile videtur non ita auctum esse centuriarum numerum, ut singulæ classes pro portione crederent: sed additamentum illud ita divisum fuisse, ut prima classis suffragiorum numero reliquas universas vincere desineret. Id suadere videtur locus insignis et Phil. IIª. n. 22. in quo Cicero narrat Dolabellæ comitiis non primam modo, sed et secundam classem ad suffragia vocatam fuisse. Admodum enim verisimile est his comitiis nullam varietatem in suffragiis primæ classis fuisse, quum dictator Cæsar Dolabellam consulens esse juberet, ut Cicero testatur ejusdem orationis n. 80. Si ergo his temporibus prima classis plures centurias etiamnum habuisset, quam ceteræ quatuor universæ, nihil fuisset opus, ut secunda classis in suffragia mitteretur. 4º. De tempore, quo centuriæ ad tribuum divisionem traductæ fuerent, nihil certi afferre possumus: nisi quod hæc mutatio facta videtur esse ante annum u. c. 352. quo Livius in comitiis centuriatis jure-vocatarum tribuum mentionem

institutam ab Ser. Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas adpellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæc tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis Servius Iustitiam de ³³ incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, trum condidit. ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, ³⁴ in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem ³⁵ suovetaurilibus lustravit. idque conditum lustrum adpellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustrum civium censa dicuntur. Adjicit ³⁶ scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, Numerus civium. eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque. inde ³⁷ deinceps Urbs amplificata. ³⁸ auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem. ita

facit, l. V. c. 18. 5°. Denique, si quis quærat, quonam modo centuriæ in tribubus includi potuerint, quum centuriæ ex censu, tribus ex regionibus descriptæ essent; respondebimus nullius non ordinis ac census homines in unaquaque tribu fuisse, quum tribus non generibus hominum, sed regionibus descriptæ essent. Igitur quicumque in Palatina tribu, v. g. censum primæ classis haberent, ii in duas aut plures centurias distribuebantur: similiter ii qui secundæ, tertiæ &c. classium censum haberent. At rem ulterius persequi, numerumque centuriarum in unaquaque tribu inclusarum statuere velle, prorsus divinare est. Fuit et alia mutatio circa suffragiorum ordinem, sed quæ nihil ad hunc locum pertineat. Vid. c. 18. l. V.

33 *Incensis*] Iis qui censi non fuisse.

34 *In campo Martio*] In agro urbis inter et Tiberim sito: quem postea campum Martium appellatum fuisse Livius memorat, II. 5. Vid. quæ annotabimus ad hunc locum.

35 *Suovetaurilibus*] Circumdretis ter circum exercitum verre, ariete, tauro; deinde Marti immolatis. Pro verre Dionysius habet hircum. Sed eum repellere videtur ipsa *suovetaurilium* appellatio. Supra c. 23. mentio jam facta est lustralis sacrificii, quod

fortasse idem est cum his *suovetaurilibus*. Alia reperitur appellatio hujus sacrificii, *solutaurilia*: qua de voce vid. Festum.

36 *Scriptorum antiquissimus Fabius Pictor*] Eorum qui historiam apud Romanos scripsere, antiquissimus: qui tamen recens admodum auctor videbitur, si comparetur ad primordia urbis Romæ. Vixit enim secundi Punici belli temporibus, ut testatur Livius infra, XXII. 7. Scripsisse eum Græce tradit Dionys. l. I. Latine, docet Cicero, II. de Or. 53. et I. de Leg. 6. ut videatur utraque lingua idem argumentum tractasse. Eum plus æquo favisse Romanis in historia, et interdum studiosiorem fuisse patriæ, quam veritatis, arguit Polyb. I. 14. et III. 2. et 9. Ceterum, etsi nemo ante eum Romanus justam historiam condiderat, tamen Fasti, Commentarii, Annales a pontificibus componebantur, de quibus vid. nostrum, IV. 2. et ea quæ ibi annotabimus.

37 * *Deinceps*] Continuo ordine. Etenim mons Esquilinus Viminali proximus est.

38 *Auget Esquilias*] Additis ædificiis et incolis. *Esquilie* autem fortasse appellationem acceperant ab *Esculis*, quomodo mons *Viminalis*, idemque *Fagutalis*, a *vminibus* et *fagis*; itemque mons *Querquetulanus*, qui postea *Cælius*, a *querquetis*.

pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, ³⁹ postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia ⁴⁰ mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam ⁴¹ jungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomœrium Romani adpellarunt. et in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

Communia
sacra Rom.
et Latino-
rum.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et^t ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclitum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut ⁴² Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. ⁴³ Id quamquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex ⁴⁴ Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cujus civitatis eam civis ⁴⁵ Dianæ inmolasset, ibi fore im-

Bos insignis
magnitudi-
nis macta-
ta.

^t et del. Gron. Crev.

³⁹ *Postmœrium interpretantur esse*] Lege divisim cum Perizonio, *post mœrium*, sive *murum*. Antiqui enim pro littera *u* usurpabant interdum *æ*: scribebantque *cæraverrunt* pro *curaverunt*. Ceterum emendatio Perizonii omnino videtur necessaria. Non enim negat Livius *pomœrium* dictum esse quasi *postmœrium*: sed contendit ea voce designari locum circa murum, tam eum post quem murus esset, quam qui post murum.

⁴⁰ *Mœnibus continuarentur*] Prope muros extruerentur.

⁴¹ *Junguntur*] Ita jungunt, ut mœnia urbis sint privatarum ædium partes: unde fiebat, ut Augusti ævo

haud facile esset ea dignoscere, teste Dion. l. IV.

⁴² *Romæ*] In Aventino, ut docet Dion. ibid.

⁴³ *Id quamquam omissum*] Id quamquam videbantur jam omnes Latini ex animo curaque omisisse, nec amplius de principatu cum Romanis velle contendere.

⁴⁴ *Sabinis*] Qui, non secus ac Latini, et de imperio cum Romanis certaverant, et spem jam omnem abjece- rant.

⁴⁵ *Dianæ inmolasset*] Aventinensi, ut docet Val. Max. VII. 3. Ideo bovem Sabinus Romam adduxit.

perium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ⁴⁶ ut prima ^u apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita adloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras?* inquit, ⁴⁷ *inceste sacrificium Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle præstuit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus inmolat Dianæ bovem. id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quamquam jam usu haud dubium ^x regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ansus est ferre ad populum, *vellent, juberentne, se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem ⁴⁸ adfectandi regni minuit: immo eo inpensius, quia ⁴⁹ de agro plebis ⁵⁰ adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus ⁵¹ filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus,

L. Tarquinius regnum adfectat.

^u *primum* Gron. Crev.

^x *dubie* Eæd.

⁴⁶ *Ut primum apta dies*] Quinque MSS. *ut prima*, teste Gronovio. Assentiuntur duo e nostris.

⁴⁷ * *Inceste*] Non caste, non pure. Vox sacrorum propria.

⁴⁸ *Affectandi*] Non *concupiscendi*; quid enim est spes concupiscendi regni? sed *occupandi*. Non absimili sensu Terentius et Virgilius dicunt *affectare viam pro tenere viam*.

⁴⁹ * *De agro plebis adversa Patrum voluntate . . . agi*] Offensus esse animos Patrum, quum ageret apud eos Servius de dividendo plebi agro.

⁵⁰ *Adversa Patrum voluntate*] Hanc sermonis elegantiam reddidit Livio Gronovius ex duobus scriptis. Alludunt quatuor e nostris, qui habent *adversam Patrum voluntatem*. Ante Gronovii emendationem edebatur *adversum Patrum voluntatem*.

⁵¹ *Filium ediderim*] Invicte probat Dionysius illum Tarquinii Prisci nepotem fuisse, non filium. Variis enim argumentis colligit necesse esse, ut quum Priscus interfectus est, ipse quidem octogenarius ad minimum esset, Tanaquil vero 75. annos nata. Unde efficitur L. Tarquinium, qui fratrem natu minorem Aruntem habuit, debuisse procul dubio, si Prisci Tarquinii filius diceatur, esse 27. annorum, quum Priscus occisus est: quum ipse regnare occæpit, 71. quum Roma expulsus, 96. quum obiit, 110. annorum: quæ profecto omnia nemini probari possint. Suspicatur Dionysius inde natum esse eorum errorem, quos hic auctores sequitur Livius, quod fortasse Priscus nepotes suos adoptaverit. Hæc fuse tractata vide apud Dion. circa initia l. IV.

ut ante dictum est, duæ Tulliaë, regis filiaë, nupserant, et ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, nè duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituitque civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, ⁵² nihil materiaë in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, cum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri ⁵³ cessaret audacia. ⁵⁴ Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni adsuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, ⁵⁵ de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius ⁵⁶ viduam, et illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius et ⁵⁷ Tullia minor prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, ⁵⁸ junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam adprobante.

XLVII. Tum vero in dies ⁵⁹ infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. jam enim ab scelere ad ⁶⁰ aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. Non sibi defuisse, ⁶¹ cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret:

y ad del. Gron. Crev.

⁵² * Nihil materia] Nihil in viri ingenio reperiri ex illo habitu mentis, qui velut materia est ad cupiditatem, ad audaciam inflammari facilis; qui, ad cupiditatem, ad audaciam excitari et incendi facile potest.

⁵³ Cessaret audacia] Cessaret ab audacia, careret audacia. Eodem modo supprimit præpositionem Lucanus l. IV. v. 24.

Prima dies belli cessavit Marte cruento.

Possimus tamen suspicari Livium scripsisse a muliebri cessaret audacia; ac præpositionem ob id intereidisse, quod vox præcedens nacta eadem littera finiatur. Porro non est quod quisquam miretur a muliere supra modum audaci audaciam haberi mulierem propriam.

⁵⁴ Contrahit celeriter] Eos similitudo, quod vulgo accidit, celeriter contrahit, utpote aptissimos sibi invicem, quia uterque malus.

⁵⁵ De viro ad fratrem] Supple viri. De sorore ad virum, supple sororis.

⁵⁶ Viduam] Vidua, si jurisconsultis credamus, non ea solum dicitur, quæ viro orbata est, sed et ea quæ nunquam nupsit.

⁵⁷ Tullia minor] Major, ex Dionysii sententia, qui Tullianam majorem majori Tarquinio Lucio, minorem minori Arunti nupsisse tradit.

⁵⁸ Junguntur] L. Tarquinius et Tullia altera.

⁵⁹ Infestior] Audacius impugnata. Præsentius jam ei cœpit periculum impendere.

⁶⁰ Aliud spectare] Campanus, Andreas, et aliquot Gronovii codices ad aliud. Accedunt quatuor e nostris.

⁶¹ * Cui nupta diceretur] Observa verbum diceretur. Cujus hæc vis est, ut Tullia se cum impari junctam, nomine tenus, non re iuptam fuisse existimet.

Tulliaë am-
bitio.

Nubit soror-
ris viro.

Violenta
ejus con-
silia.

desuisse, qui se regno dignum putaret: qui meminisset, se esse Prisci Tarquini filium; qui habere, quam sperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, et virum et regem adpello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res, quod ⁶² isthic cum ignavia est scelus. Quin adcingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Turquinis, ut patri tuo, ⁶³ peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates patrique, et patris imago, et domus regia, et in domo regale solium, et nomen Tarquinius creat vocatque regem. Aut si ad hac parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem ⁶⁴ conspici sinis? Facesse hinc Turquinos, aut Corinthum. ⁶⁵ Devolvere retro ad stirpem, fratri similior, quam patri. His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, ⁶⁶ nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furis Tarquinius circumire et prensare ², ⁶⁷ minorum maxime gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; adlicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremo, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum inrupit; inde, omnibus percussis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinius citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu, ⁶⁸ ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo adtoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ⁶⁹ ab stirpe ultima orsus; *Servum, servaque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, factorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse*

L. Tarquinius regnum invadit.

² prehensare Ead.

62* *Isthic*] In te. Pronomen *iste*, et quæcunque vocabula ab eo originem trahunt, respiciunt sæpe eam quam Grammatici vocant secundam personam.

63* *Peregrina regna moliri*] Magno molimine eniti ad regnum, ad quod nullum, utpote peregrinus, jus habeas.

64 *Conspici*] Insignem et conspicuum esse. Sic l. XXI. c. 4. *Arna utque equi conspiciabantur.*

65* *Devolvere retro ad stirpem*] Redi ac delabere ad ea loca unde tibi origo

ducitur.

66* *Nullum momentum . . . faceret*] Nihil efficeret, quo in hanc illamve partem res inclinaretur.

67 *Minorum . . . gentium Patres*] Vid. sup. c. 35.

68* *Ne, non venisse fraudi esset*] Ne crimini sibi daretur, atque adeo in periculum inciderent, si non venissent.

69 *Ab stirpe ultima*] Ab stirpe usque, a qua orsus, tanquam ab aliquo principio ultimo, reliquam omnem Servii vitam exagitavit.

in primores civitatis: instituisse censum, ut ⁷⁰ insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magna voce, *Quid hoc, inquit, Tarquini, rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es Patres? aut in sede considerare mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiore filium regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis;* clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam: adparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ^a ipsa cogente ultima audere, multo et ætate et viribus validior, medium adripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejecit. Inde ⁷¹ ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis ad paritorum atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semianimi ⁷² regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tullie id factum. carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima adpellavit. a quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi ⁷³ Dianium nuper fuit; ⁷⁴ flectenti carpentum dextra in ⁷⁵ Virbium elivum, ut in collem Esquiliarium eveleretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, ⁷⁶ agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis

Servius inter-
ficitur.

Tullie in-
pietas.

^a add. etiam Gron. Crev.

⁷⁰ * *Insignis ad invidiam*] Conspicua et velut spectaculo proposita ad excitandam invidiam.

⁷¹ *Ad cogendum senatum*] Qui in tanto tumultu diffugere videlicet ac dilabi parabat.

⁷² *Regio comitari*] Diffugerant primo regis apparitores et comites. At postea, lenito pavore, ad eum recurrere potuerunt.

⁷³ *Dianium*] Locus Dianæ sacratas, ex Festo, apud quem legendum esse *Dianium*, non *Dianius*, recte censet Jos. Scaliger. Quomodo *Dianium*, sic et *Minervium*, et *Vulcanum* dicebatur.

⁷⁴ *Flectente*] Tullia jubente flecti

carpentum ad dextram. Nisi forte legendum est cum Gronovio, *Flectens*, nempe *is qui jumenta agebat*.

⁷⁵ *Virbium*] Vix dubitari potest, quin in hæc voce sit mendum. Virbium enim elivus extra urbem fuit. Ex Festo legendum videtur *Orbium*: cui nomen a flexuosis orbibus, teste eodem. Huic cognomen *scelerati* hæsisse probabile est: certe non Cyprio vico, ut constat ex Varr. l. IV. de lingua Latina.

⁷⁶ * *Agitantibus furiis sororis ac viri*] Turbantibus et efferantibus mentem furiis ultricibus sceleris, quo illa sororem et virum necaverat.

ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes prope diem exitus sequerentur. Ser. Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere cum in animo habuisset quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberaundæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare ocepit, ⁷⁷ cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum generis sepultura prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebatur, interfecit: conscius deinde male quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quidquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exsilium agere, ⁷⁸ bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipue numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contentior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus, fecit diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed adfinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Uli-

Servii laus,

U. C. 220.

A. C. 582.

Tarquinius

Superbus

regnat.

Metu regnum firmat.

Latinos sibi conciliat.

⁷⁷ Cui Superbo cognomen facta indiderunt] Facta ea quæ hic notantur, crudelem eum magis probant, quam superbum, eo sensu quo hæc vox vulgo accipitur. Sed *superbus* idem prorsus interdum valet, quod *ab humanitate abhorrens*. Virgilius, quo nemo proprietatem Latini sermonis aut cognovit accuratius, aut servavit, bis in VIII. Æn. libro hoc nomen eo, quem volemas, sensu usurpavit:

Quos illi bello profugos egere superbo. Et,

— *Foribusque affixa superbis*

Ora virum tristi pendebant pallida tabo.

⁷⁸ Bonis multare poterat] Libenter assentimur Gronovio delenti verbum poterat, sine quo et vividior narratio est, et magis congrua Tarquinii moribus, cui parum erat posse, nisi et faceret quod poterat.

xe ^b Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

Conventus
Latinorum.

Turnus
Herdonius
in Tarquin.
invehitur.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad ⁷⁹ lucum Ferentinae conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paullo ante, quam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum esse*, ⁸⁰ *Superbo* ^c *inditum Romæ cognomen.* (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen, eum adpellabant.) *An quidquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profecto patientiam, ut, si jugum uceperint, obnoxios premat. Cui enim non adparere, adfectare eum imperium in Latinos?* ⁸¹ *Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, et non raptum paricidio sit, credere et Latinos (quamquam ne sic quidem alienigenæ) debere.* ⁸² *Sin suos ejus peniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, portulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis exultant? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus ⁸³ facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus a proximis ut purgaret se, quod id temporis venisset, *disceptatorem, ait, se sumtum*

^b Ulysse Gron. Crev.

^c add. ei Gron.

⁷⁹ *Lucum Ferentinæ]* Lucus ille fuit ad caput aquæ Ferentinæ, de quo mentio fit infra, e. 51. sive, quomodo appellatur II. 32. *caput Ferentinum.* Hunc et fontem et lucum sub radicibus montis Albani fuisse, eoque, post Albam dirutam, usque ad P. Decium Murem consulem, populos Latinos convenire solitos, ut imperium communi consilio administrarent, ex Festo discimus in voce *Prætor.*

⁸⁰ *Superbo inditum]* Vulgo *Superbo* ei *inditum.* Sed Andreas et Campanus ignorant *quid* ei, ut et Gronovii codd. et unus e MSS. Hearnii, et omnes nostri. Sic et I. III. e. 65. *Insectandisque Patribus, unde Asperetiam inditum est cognomen, tribuna-*

tum gessit.

⁸¹ *Quod si sui]* Si bene cessit Romanis, quod ei commiserint imperium, aut si omnino commiserunt . . . debere Latinos quoque illud eidem committere: imo non debere, etiamsi res ita se haberet, quum sit alienigena. Ceterum ante Gronovium *legebatur debere.* Ille emendavit ex uno MS. vel optimo. Duo e nostris favent, qui exhibent *deberet.*

⁸² *Sin suos ejus peniteat]* Sin autem ille displiceat suis civibus, si graventur, et oderunt ejus imperium.

⁸³ *Facinorosus]* Audax, temerarius. Nempe *facinus* semper vim et audaciam, non semper sceleris labem adjunctam habet.

inter patrem et filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset. ⁸⁴ Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, ⁸⁵ *Nullam breviorum esse cognitionem, quam inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse: nisi pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. et quia ⁸⁶ pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, ut in deversorium ejus viam magnam gladiorum inferri clam sineret. ea quum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paullo ante lucem aditis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *moram suam hesternam, velut Deorum quoddam providentia inlatam, ait, salutem sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Adgressurum fuisse hesterno die in concilio. dilutam rem esse, quod auctor concilii afuerit* ^d, *quem maxime peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si verum deserantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici, gladiatorum ingentem numerum esse ad eum coniectum. id vanum nec ne sit, extemplo scribi posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant. Suspectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio hesternam, et mora Tarquini; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumstant custodes: comprehensusque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli ^e protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi ⁸⁷ tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta caussa,*

^d *abfuerit Gron. Crev.*

^e *diverticuli Ead.*

⁸⁴ *Ne id quidem]* Tarquinius, ut ferunt, ne id quidem tulit, sive abstulit tacitum ab Turno: i. e. hanc Tarquini excusationem silentio non transmisit Turnus. Dicitur quis *tacitum ferre* id, cui nemo reclamatur. Sic III. 45. *Ut tacitum feras, quod celari vis.*

⁸⁵ *Nullam breviorum esse cogniti-*

onem] Nullam litem brevius et facilius dijudicari posse. *Cognitio* hoc loco est disceptatio judiciaria.

⁸⁶ *Pro imperio]* Aperto jussu: quod Galli dicimus, *d' autorité.*

⁸⁷ *Tam atrox invidia orta est]* Odiâ tam atrociter incensa sunt in Turnum, tanquam facinoris manifestum.

novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne injecta saxisque congestis, mergeretur.

Fœdus cum
Latinis.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, conlaudatisque, qui Turnum ⁸⁸ novantem res pro manifesto parricidio merita pœna adfecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quod, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpassi sint, semper aut expectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterum et capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne decem suum, neve ⁸⁹ secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ⁹⁰ ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones inposuit.

Bellum
eum Vol-
scis.

LIII. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte æquasset superiores reges, ni ⁹¹ degeneratum in aliis huic quoque decori obfecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum ⁹² dividenda^f præda ⁹³ quadringenta talenta argenti aurique

^f *dividenda* Gron. Crev.

⁸⁸ * *Novantem res*] Locutio propria de iis qui aut moluntur seditionem, aut quocumque pacto reipublicæ statum miscere ac perturbare aggrediuntur.

⁸⁹ * *Secretum*] Separatum, distinctum, proprium.

⁹⁰ *Ex binis singulis*] *Ex binis manipulis singulos fecit*: i. e. milites e binis manipulis desumptos in unum manipulum contribuit: *ex singulis binos*: i. e. duas unius manipuli partes in binos distribuit. Porro *manipuli* appellatio inde ducta fuit, auctoribus Plat. in Romulo, et Ovid. III. Fast. quod ii qui Romulum primo secuti sunt, pro signis militaribus habuerint perticas, quæ manipulos fami in summo præfixos gestarent

⁹¹ *Degeneratum in aliis*] Ipsius animus ac vita in ceteris degener. *Degeneratum* est in recto casu, et refertur ad verbum *afecisset*. Crebra occurrunt apud Livium hujus loquendi formæ exempla.

⁹² *Dividenda præda*] Andreas habet *dividenda*, ut et MSS. a Gronovio iuspecti, et quatuor e nostris. Unde ille legendum putat *dividendam*.

⁹³ *Quadringenta talenta argenti aurique*] Si hæc sana sunt, sensus erit: eam summam auri argenti que, quæ, si in talenta argenti redigeretur, quorum vulgatissimus erat usus in æstimandis pecuniis, efficeret quadraginta argenti talenta; id est, marcas argenti Parisienses 3750. Ceterum valde suspectum nobis est illud

⁹⁴ refecisset^ε; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, quum^{⁹⁵} obsidendi quoque urbem spes pulso a mœnibus adempta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, adgressus est; nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui^{⁹⁶} minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens; *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentia tædere; ut, quam in curia solitudinem fecerit; domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem inter tela et^h gladios patris elapsam, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquini, credidisse.* Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos incusurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: ^{⁹⁷} *Volscosqueⁱ se inde, et Æquos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum^{⁹⁸} populum inventurum.* Quum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo sæ-

Gabios
fraude ad-
greditur.

^ε recepisset Gron. Crev.
et Æquos etc. Eæd.

^h ac Eæd.

ⁱ add. *pulsurique se inde Volscos*

additamentum *aurique*, quod omittit Florentinus codex a Gronovio allegatus, itemque antiquissimus e nostris regiis, et Sorbonicus. Nec ullum unquam scriptorem ita locutum esse, ut hic legitur in vulgatis libris, crediturus.

⁹⁴ *Recepisset*] Reservasset, seposuisset. Nempè Tarquinius, quod disertis verbis docet Dionysius, decimam partem Pometinarum manubiarum in ædificationem templi Capitolini seposuit. Sed Dion. parum probabiliter decimam hanc partem ad quadringenta talenta excessisse tradit. Longe verisimilius est totam Pometinam prædam fuisse quadringentorum talentorum, ex quibus quadraginta, decima nimirum pars, recepta seu reservata a Tarquinio fuerint ad ædificandum Capitolium.

Nec alia fuisse videtur mens Livii.

⁹⁵ *Obsidendi quoque urbem*] Recte observat Gronovius non videri necessariam repetitionem vocis *urbem*, quæ superiore jam versu habetur.

⁹⁶ *Minimus*] Maximus apud Dion.

⁹⁷ *Pulsurumque se inde Volscos et Æquos*] Tres e nostris codd. ut et aliquot Gronovio memorati, ignorant *et pulsus*, habentque *Volscos*, sive *Volscosque se inde et Æquos*.

⁹⁸ *Populum*] Nihil huc opus esse visum est emendatione Tau. Fabri, qui legi jubet *patrem*. Imo longe melior et ad rem accommodatior est vulgatæ lectionis sensus. Ratio enim ducta a ferocia populi Romani proprie tangit eos, quos se ad arma concitaturum sperat Sextus: non item crudelitas patris in liberos.

viturum, ⁹⁹ si alia desint. ¹ Sibi vero gratum adventum ejus esse : futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

Sex. Tar-
quini doli.

LIV. Inde in ² concilia^k publica adhiberi. ubi, quum de aliis rebus adsentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse idemdem belli auctor esse, in eo sibi ³ præcipuam prudentiam adsumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, et, dictis factisque omnibus ad fallendum instructis, vana aderesceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine ⁴ quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinius dono Deum sibi missum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium conlectum ad omnes conatus videbat, tum e suis unum sciscitatum Romanam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii : ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum nuncius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert : seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios ⁵ sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt,

^k concilia Crev.

⁹⁹ Si alia desint] Gronovio magis placeret alii.

¹ Sibi vero] Particula vero exprimit certiolem ac pleniolem affirmatiõnem : fere ut supra, c. 41. enimvero manifestu res visa.

² Concilia] Sic Andreas et quinque e nostris codd. non, ut vulgo editi, concilia. De harum vocum discrimine

dicemus in not. ad l. XXII. c. 53.

³ Præcipuam prudentiam] Majorẽ, quam ceteri haberent, notitiam rerum ac peritiam.

⁴ Quid ageretur] Quid secreti consilii lateret.

⁵ Sua ipsos invidia opportunos] Qui facilius opprimi poterant, propter odium pridem in ipsos conceptum.

absentiumque bona juxta atque interemtorum ⁶ divisui ¹ fuere. Largitionis inde prædæque et dulcedine privati ^m commodi sensus malorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. ⁷ Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum ^{Gabii recepti.} gente fecit; fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut ⁸ Jovis templum ⁹ in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinius reges ambos, patrem vovisse, ^{Ædificatur Capitolini Jovis ades.} filium perfecisse. Et, ut libera a ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur, ¹⁰ exaugurare fana sacellaque statuit; quæ aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota, consecrata inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis ¹¹ movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in ¹² Termini fano non addixere. Id ⁿ omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud

¹ *divisa* Gron. Crev.

^m et *privati dulcedine* Eæd.

ⁿ *Idque* Eæd.

⁶ *Divisa fuere*] Multo elegantius est, et magis Livium sapit, quod ex optimo cod. affert Jac. Gronovius, *divisui fuere*. Et alludit antiquissimus et nostris, qui a prima manu habuit *divisi*. Sorbonicus cod. utramque lectionem exhibet in hunc modum, *divisa vi fuere*: dubitante scilicet librario, utra potior foret, et ideo ambas notante: cujus moris crebra exempla occurrunt in MSS. Livius ipse asserit sibi *ad divisui*, l. XXXIII. c. 46. *Vestigalia publica .. prædæ ac divisui principum quibusdam et magistratibus erant.*

⁷ *Gabiis receptis*] Recuperatam dicit hanc urbem, quod e numero Latinarum esset, quæ fœdere cum Tullo olim, ac deinde eum Tarquinio ipso, icto in Romanum cesserant imperium. Ideo et supra c. 54. dicitur Sextus Gabinus ad *rebellandum* incitasse.

⁸ *Jovis*] Junonisque ac Minervæ.

⁹ *In monte Tarpeio*] Hujus monti nomen erat *Tarpeio* a Tarpeia virgine (de qua supra c. 11.) illic sepulta. Ceterum quo tempore eum locum Tarquinius Jovi consecravit, ossa

Tarpeia alio delata sunt, nomenque ejus exolevit, nisi quod *Tarpeii* saxi nomen semper retinuit ea rupes, ex qua dejicere damnatos solebant. Vid. Justi Rycqui librum de Capitolio.

¹⁰ *Exaugurare fana*] Augurato consecrata fuerant, nec religione liberari, nisi augurato, poterant. Has autem exaugurationes Tarquinio Prisco attribuit Dion. l. III. et merito; siquidem inde totius operis initium sumi oportuit.

¹¹ *Movisse numen*] Traditur deos exeruisse potentiam et providentiam suam ad indicandum, quale et quantum futurum esset Romanum imperium. *Numen* proprie non est Deus ipse, sed Dei nutus, potentia, voluntas.

¹² *Termini*] Et Juventatis, ipso teste Livio, l. V. c. 54. Porro Terminus deus dicebatur, cujus in tutela erant agrorum fines. Non pingebatur facie humana, sed lapide designabatur. Eum edocti ab Numa Romani et publice et privatim colebant, non cæsis, saltem per multas ætates, victimis, sed cibis et primitiis frugum. Vid. Dion. l. II. et Plut. in Numa.

magnitudinem imperii portendens prodigium est. ¹³ caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur adparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita coccinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria adceverant. ¹⁴ Augebatur ad impensas regis animus. Itaque ¹⁵ Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in ¹⁶ fundamenta subpeditavere. eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim ¹⁷ quadringenta° ea sola talenta fuisse, quam ¹⁸ Pisoni, qui ¹⁹ quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit; ²⁰ summam pecuniæ neque ex unius tum urbis præda sperandam, et ²¹ nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria adcitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe qui quum haud parvus et ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa Deum exædificare manibus suis: quæ posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur

° quadringenta Crev.

¹³ *Caput humanum integra facie]* Vivo et spiranti simile, ut memorat Dionys. l. IV. qui et illud hominis recens occisi fuisse, et calido etiam tum recentique sanguine manasse tradit.

¹⁴ *Augebatur]* His prodigiis.

¹⁵ *Pometinæ manubiæ]* Ea pars Pometinarum manubiæ, quam supra c. 53. receptam, sive reservatam a Tarquinio Livius memoravit.

¹⁶ *Fundamenta]* Atqui Tarquinius Priscus supra c. 38. memoratur aream ad ædem in Capitolio Jovis fundamentis occupasse. Sed hæc non difficulter conciliari possunt, si cum Dion. dicamus solum superstruendo operi æquatam, et extructis aggeribus tunc complanatam fuisse a Prisco; fundamenta ipsius ædificii jacta a Superbo.

¹⁷ *Quadringenta .. talenta]* Sic habent et hoc loco, et supra c. 53. tum scripti nostri, tum Andrea et Campani editiones, et ceteræ omnes, quas quidem videre contigit, præter Gronovianam et eas que ex illa descriptæ sunt, in quibus legitur *quadringenta*: nec ulla tamen in Gronoviana affertur ratio, cur a veteri lectione recessum sit. Jam vero non est veri-

simile quadringenta talenta, id est, pondus argenti marcærum Paris. 37,500. vix supeditasse in fundamenta unius tempii illis temporibus, quibus maximus Romanorum census centum millibus asium, id est, marcis argenti nostratibus paulo plus 156. æstimabatur.

¹⁸ *Pisoni]* L. Calpurnius Piso Frugi reliquit annales exiliter scriptos, inquit Cicero in Bruto, n. 106. Tribunus plebis erat primo anno tertii Punici belli, teste eodem ibid. Consul fuit anno u. c. 619. Censuram post aliquot annos gessit, unde passim a Dionysio, Plinio, Censorino vocatur Piso censorius.

¹⁹ *Quadraginta millia pondo]* Quadragies mille libras Romanas argenti, quæ efficiunt marcas Parisienses 62,500.

²⁰ *Summam]* Olim quam summam. Gronovius recte eiecit *et* quam: ex mera tamen conjectura.

²¹ *Nullius]* Majorem, quam ut impenderetur in ulla fundamenta, cujuscuque tendem sint magnificentia, ne si forent quidem ejus magnificentia, quam in hodiernis ædificiis conspicimus.

opera; ²² foros in circo faciendos, cloacamque maximam, Fori in circo: cloaca maxima. receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram a-
gendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnifi-
centia quidquam adæquare potuit. His laboribus exercita
plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri
rebat esse, et colonis mittendis occupari latius imperii fi-
nes volebat; Signiam Circeiosque colonos misit, præsidia
urbi futura ²³ terra marique. Hæc agenti portentum terri-
bile visum. anguis, ex columna lignea elapsus, quum ter-
rorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam
subito pavore percussit pectus, quam anxiiis inplevit curis.
Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates ad-
hiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad
maxime inclitum in terris oraculum mittere statuit. neque
responsa ²⁴ sortium ulli alii committere ausus, duos filios
per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam
misit. Titus et Aruns profecti. comes his additus L.
Junius Brutus, Tarquinia ²⁵ sorore regis natus, ²⁶ juvenis L. Junius Brutus.
longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is,
quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avun-
culo interfectum audisset, neque in animo suo quidquam
regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relin-
quere statuit, contemptuque^p tutus esse, ubi in jure parum
præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem
stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, Brutus
quoque haud abnuvit cognomen: ut sub ejus obtentu cogno-
minis liberator ille populi Romani animus latens opperire-
tur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos,
Iudibrium verius, quam comes, aureum baculum inclusum
²⁷ corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dici-
tur, per ambages effugient ingenii sui. Quo postquam ven-
tum est, perfectis patris mandatis, cupido ²⁸ incessit animos
juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum es-
set venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt:

— *p* contentu Gron. Crev.

22* *Foros*] Sedilia, e quibus ludi spectarentur. Vid. supra c. 35.

23* *Terra marique*] Signia in mediterranea Latii regione sita est, Circeii ad oram maris.

24 *Sortium*] Multa fuere oracula, a quibus responsa per sortes dabantur, ut exponemus in not. ad VIII. 24. Inde *sortium* nomen commune factum est quibuslibet oraculorum responsis, etiam iis quæ voce edebantur.

25 *Sorore*] Amita ex Dion.

26 *Juvenis*] Ei tamen non ita multo post l. II. c. 4. duo esse dicuntur adulescentes filii. Sed vox *juvenis* latius multo patet, quam nostra illa *jeune homme*. Supra observavimus ad c. 43. *juniores* dictos a Romanis ad annum ætatis 45.

27 *Corneo*] E corno arbore.

28* *Incessit animos*] Intravit animos. Verbum *incessit* hic intelligimus ductum ab *incesso*, *is*, non ab *incedo*.

Imperium summum Romæ habebit, qui vestram primus, o juvenes, osculum matri tulerit. Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, alio ratus spectare ²⁹ Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Redi- tum inde Roman, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

Bellum
cum Rutu-
lis.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam reguo infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tandiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo inpetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis, quam acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium convivii comessationibusque inter se terebant. forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus cœnabat Tarquinii, ³⁰ Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque præsentis nostrarum ingenia?* Id ³¹ cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu obcurrerit oculis. Incaluerant vino. ³² age sane, omnes. citatis equis avolant⁹ Romam. Quo quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas ³³ in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantis ancil-

Contentio
regiorum
juvenum de
uoribus.

⁹ avolant Gron. Crev.

²⁹ *Pythicam vocem*] Oraculum Apollinis. *Pythicus* enim unum est ex Apollinis cognominibus, ei inditum vel a serpente Pythonæ intercepto, vel a Græco verbo *πυθιάσθαι*, quod est sciscitari. Ejus sacerdotem Delphis Pythiam vocatam fuisse, nemo est qui ignoret.

³⁰ *Egerii filius*] Nepos, ex Dion.

³¹ *Id cuique spectatissimum*] Certissimum documentum ex eo capie-

tur, quod deprehenderit vir inopinato superveniens.

³² *Age sane*] Verba sunt Tarquiniorum assentientium dietis Collatini.

³³ *In convivio luxuque*] Ille agnoscimus figuram illam quam grammatici vocant *ἢ δὴ δούρ.* In convivio luxuque idem est atque, in convivio luxurioso, id est, delicato, lautitiis omnibus instructo.

las in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquinii-
 que excepti benigne. victor maritus comiter invitat regios Lucretia præfertur.
 juvenes. Ibi Sex. Tarquinius mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit. tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius, in scio Ei vim infert Tarquinius.
 Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignavis consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens,³⁴ postquam satis tuta^r circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore obpresso, *Tace, Lucretia, inquit, Sex. Tarquinius sum; ferrum in manu est: moriere, si miseris vocem.* Quum pavida ex^s somno mulier³⁵ nullam opem prope, mortem imminentem videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebre animum. ubi obstinatum videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatum pudicitiam³⁶ velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeam-
 que ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculò inveniunt. adventu suorum lacrimæ obortæ. quærentique viro,³⁷ *Satin' salvæ? Minime, inquit; quid enim salvæ est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons. mors testis erit. Sed date dexteras fidemque, haud inpune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi, sibi que si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine

Vocat illa patrem et virum.

^r satis omnia tuta Gron. Crev.

^s e Eæd.

34 *Postquam satis omnia tuta circa, sopitique omnes*] Complures MSS. a Jac. Gronovio excussi, et quatuor e nostris ignorant vocem *omnia*. Quin et Sorbonicus etiam *et omnes*, quod sequitur, omittit.

35 *Nullam opem prope*] Nullum auxilium in propinquo.

36 *Velut victrix*] Sibi tanquam de egregia scilicet victoria plaudens. Ceterum hic offendere potest nomen *victrix* tam vicinum verbo *vicisset*. Fortasse aliquid mendi subest.

37 *Satin' salvæ*] Supple *res essent*. Formula salutandi.

omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: et, unde consilium afuerit^t, culpam abesse. *Vos, inquit, videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.*

Se occidit.

Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. ³⁸ Conclamant vir paterque.

Conjuratio
in Tarquinium.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc, inquit, castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinius Superbum, cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque de hinc vi possim,* ³⁹ *exsequiturum. nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur duces. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigatior lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. sequitur et cetera juvenus. Inde, ⁴⁰ pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum ⁴¹ regibus nunciaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacumque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus, ubi anteire primores civitatis vident, ⁴² quidquid sit, haud tenere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ven-

^t *absuerit* Gron. Crev.

³⁸ *Conclamant vir paterque*] Quinque nostri codd. *conclamat*. Et ita loqui interdum amasse Latinos, ut verbum singularis numeri eum duobus pluribusve nominibus jungerent, constat. De Horatio quidem id probat Bentleius in not. ad Od. 24. l. 1.

³⁹ *Exsequiturum*] Rhenanus conjicit *exacturum*.

⁴⁰ *Pari præsidio relicto Collatiæ* ... *ceteri*] Possimus utenque exponere in hunc modum, ut intelliga-

mus eos, qui Collatiæ relicti in præsidio fuere, pares fuisse numero iis qui Bruto duce Romam profecti. Sed hoc durius videtur et obscurius. Multum blanditur Gronovii conjectura: *Pars præsidio relicti*.

⁴¹ *Regibus*] Regi et regibus juvenibus. Vid. supra c. 39.

⁴² **Quidquid sit*] *Quidquid* tandem illud sit, haud sine causa fieri putant.

tum est, præco ad ⁴³ tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingenique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquini, de stupro infando Lucretiæ et miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque et labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata cædes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; ⁴⁴ invocati que ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, ⁴⁵ quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinius cum conjuge ac liberis. Ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, ⁴⁶ præfecto urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque ⁴⁷ parentum furias viris mulieribusque.

Populus Romanus in Tarquinius concitatur.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senserat enim adventum) ne ob-

43* *Tribunum Celerum*] Præfectum equitum quos ad custodiam corporis sui Tarquinius, exemplo Romuli, delegerat. Hic non inter duces militares modo, sed et inter urbanos magistratus, ut apparet ex hoc loco, numerabatur. De Celeribus vid. supra c. 15.

44* *Invocati que*] Et invocati sunt a Bruto perorante.

45* *Quæ præsens*] Quæ suggerit iis, qui in re præsentibus sunt, indignitas et atrocitas rerum incurrens in oculos; sed quæ scriptoribus post longum temporis intervallum non sunt relatu facilia.

46 *Præfecto urbis*] Præfectus urbis his temporibus magistratus fuit extraordinarius, de quo sic habet Tac. VI. Ann. c. 11. *Præfectis domo regibus, ac mox, libertate urbi constituta, magistratibus, ne urbs sine imperio foret, in tempus deligebatur, qui jus redderet, ac subitis mederetur: feruntque ab Romulo Dentrem Romuliam, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium,*

et ab Tarquinio Superbo Sp. Lucretium, impositos. Dein consules mandabant. Id servatum, donec prætores creari cæpti sunt. Tum enim, absentibus consulibus, prætor urbanus omnia consulum munia obibat: nisi quod, Feriarum Latinarum causa profectis in montem Albanum consulibus, ad usurpandum antiquitatis morem præfectus urbi constituebatur, qui simulaerum verius hujus potestatis, quam ipsam potestatem gereret. De præfectis urbis sub Cæsariibus vid. Tac. loco supra memorato.

47 *Parentum furias*] Furias ultrices scelerum a liberis in parentes commissorum. Eodem fere modo locutus est Cicero pro Cluent. n. 171. *a socrus, ab uxorum, a fratris, a liberum panis actum esse præcipitem in sceleratorum sedem: et pro Rosc. Amer. n. 57. Furias, quæ .. parentum penas a consceleratissimis filiis repetant.* * Sic supra c. 43. *agitantibus furis sororis ac viri.*

Expelluntur.

U. C. 245.
A. C. 507.
Primi Coss.

vius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere: exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex Tarquinius, ⁴⁵ Gabios, tamquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto urbis ⁴⁹ ex commentariis Ser. Tullii creati sunt, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

⁴⁸ *Gabios, tamquam in suum regnum*] Et vero regem eum Gabiorum constituisse pater dicitur a Dionys. l. IV.

⁴⁹ *Ex commentariis Ser. Tullii*] Vidimus supra c. 42. et Dionys. quoque testatur Servium in animo habuisse deponere imperium. Potuit itaque commentarios conficere, in quibus eam regendæ reipublicæ formam describeret, quam libera olim civitas Romana constituere deberet. Atque hoc modo intelligenda videntur hæc Livii verba.

isse deponere imperium. Potuit itaque commentarios conficere, in quibus eam regendæ reipublicæ formam describeret, quam libera olim civitas Romana constituere deberet. Atque hoc modo intelligenda videntur hæc Livii verba.

EPITOME LIBRI II.

BRUTUS jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passuros: Tarquiniū Collatinum, collegam suum, propter adfinitatem Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, et civitate cedere. bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque ¹ et sororis filios, quia conjuraverunt de recipiendis regibus, securi percussit. servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicia est adpellata. Quum adversus reges, qui contractis Veientium et Tarquiniensium copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est: eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinarum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, inpositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis condiciones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. ex quibus virgo una Clælia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: et, quum reddita esset, a Porsena honorifice remissa, equestri statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudiū tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquiniū

¹ *Et fratris filios*] Sic olim edebatur. Sigonius legi jussit, et sororis filios: intelligitque Aquillos et Vitellos, qui sororis Collatini filii erant. Sed debuerat ergo Collatini quoque nomen adicere. Quod nisi fiat, intelligi necesse erit Brutī, non Collatini sororis filios. Præterea Dionysius quidem et Plutarchus docent Aquillos et Vitellos Collatino sanguine junctos fuisse. Sed hujus cognationis

mentionem nullam facit Livius. Vitelliorum tantum sororem Bruto nuptam fuisse indicat. Et hoc fortasse voluerat auctor epitomes. Quem ad sensum si verba refingenda sunt, lege suos quoque filios et uxoris fratres. *Hæc non consentiunt cum Livio, nec cum ceteris scriptoribus: ac proinde vel mendosa sunt, vel incuriose ab auctore epitomes scripta.

Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lucum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam delatus ad senatum lectica eadem illu indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret; Veturia mater et Volunna uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppiu virgo Vestalis ob incestum vivu defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis, quum graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum deposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremaram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto. Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea adversum Volscos, et Æquos, et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER II.

LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud inmerito omnes deinceps conditores ¹ partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, ² pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis in maturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem adeptæ, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunicis procellis? et in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore adsuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordia forent: ³ quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis in maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde, magis quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, ⁴ omnia insignia primi consules tenuere. id mo-

U. C. 245.
A. C. 507.
L. Junio
Bruto, L.
Tarquinio
Collatio
Coss.

Libertas
Pop. Rom.
tempestive
constituta.

1 *Partium certe urbis*] Ita regnarunt, ut conditores, non quidem urbis, sed partium saltem a se additarum haberi possint. Vulgati habent *capitæ urbis*, quod inficetum est. Illam alteram lectionem stabiliunt tres e nostris codd. vel optimi, unus Rhenani, tres Gronovio inspecti.

2* *Pessimo publico*] Magno reipublicæ et civitatis Romanæ damno.

3 *Quas fovit*] Translatio ducta ab herbula illa, quæ ex semine prodiens sensim adolescit, et salubriter attemperata frigoris et calor moderazione nutrita eas acquirit vires, ut frugem spicæ ferre jam et sustinere possit. Sunt quibus hoc loco Livius spectasse

videatur humani corporis incrementa; quod a primo ortu tenerum et imbecille sedula nutrix blande fovet, et, facillimo ad concoquendum cibo, lacte diu nutritum eo perducit, ut solida deinde e frugibus alimenta firmior stomachus portare et conficere queat. * *Tranquilla moderatio imperii* est mite ac moderatum imperium regum, tranquillitatem publicam fovens.

4 *Omnia insignia*] Præter coronam auream, sceptrum, et purpuream auro intertextam trabeam. Quanquam trabea quidem usi consules, sed raro; statis nempe festis diebus, et in triumphali pompa. Vid. Dion. l. III. p. 196. et l. IV. p. 268. edit. Wechel. 1520.

U. C. 245. do cautum est, ne, ⁵ si ambo fasces haberent, duplicatus ter-
 A. C. 507. ror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces ha-
 buit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde
 custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis po-
 pulum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis pos-
 set, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare.
 Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis
 faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, pri-
 moribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam
⁶ explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum ⁷ vocaren-
 tur, qui Patres, quique conscripti essent. ⁸ conscriptos, vi-
 delicet, in novum senatum adpellabant lectos. Id mirum
 quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Pa-
 tribus plebis animos.

P. R. jurat
 se regnari
 Romæ non
 passurum.

Suppletur
 Senatus.

Rex sacrifi-
 culus.

Collatinus
 ob Ta. quin-
 nii nomen
 invisus.

II. Rerum deinde divinarum habita cura. et, quia quæ-
 dam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ⁹ ne ubi-
 ubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id
 sacerdotium pontifici ¹⁰ subjecere, ¹¹ ne additus nomini ho-
 nos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, obficeret.
 ac ¹² nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus
 muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius,
 quum nihil aliud obfenderit, nomen invisum civitati fuit.
Nimum Tarquinius regno adsuesse. initium a Prisco factum.
Regnasse deinde Ser. Tullium. ¹³ *ne intervallo quidem facto*

⁵ *Si ambo fasces haberent*] Vult
 Dion. l. V. institutum tunc, ut
 utrumque consulem duodecim lic-
 tores præcederet, sed ita ut alteri
 secures cum fascibus, alteri fasces soli
 præferrentur: singulis autem mensi-
 bus secures sibi vicissim collegæ tra-
 derent. Usus postea in multis variavit.

⁶ *Explevit*] Tarquinius Priseus tre-
 centorum Patrum numerum exple-
 verat. Vid. supra not. 66. ad e. 35. l. I.
 Verum Tarquinius Superbi crudelitas
 ad eam paucitatem Patres redegerat,
 ut hoc tempore soli sex et triginta su-
 pra centum remanerent. Brutus igitur,
 sive Valerius, sive uterque, variant
 enim auctores, centum et sexa-
 ginta et quatuor e primoribus eque-
 stris gradus in senatum legit, sed ita
 ut qui eorum de plebe erant, prius in
 patriciorum ordinem adseriberentur.
 Dionysius eos omnes, qui tum in sena-
 tum lecti fuere, de plebe fuisse scri-
 bit: parum fortasse probabiliter.
 Eum vide l. V. et Plut. in Popl.

⁷ *Vocarentur*] Sive per præconem,
 qui citabat Patres in curiam, (quo de
 more vid. infra III. 38.) sive edicto
 consulis, aut cujuslibet alterius magis-

tratus cui senatus convocandi jus es-
 set.

⁸ *Conscriptos . . . appellabant*] Postea
 obtinuit, ut senatores omnes pro-
 miseue Patres conscripti appellarentur.

⁹ *Ne ubi ubi*] Ne quæcumque in re,
 quocumque in loco. Sic Horat. Sat. 3.
 l. 1. v. 28. *nummos undeunde extricat.*
 Ceterum vulgo editi ante Grónovium
 habebant *neubi*; scripti, partim *ne-
 ubi ibi*, partim *neubi ubi*. Inde ille
 effecit id quod habes in contextu.

¹⁰ *Subjecere*] Scivere insuper, ne
 regi sacrificulo aut magistratum ge-
 rere, aut orationem habere ad popu-
 lum liceret.

¹¹ *Ne additus nomini honos*] Ne, si
 nomini per se magnifico adderetur
 aliquis honos, id obficeret libertati.

¹² *Nescio an*] Fortasse. Plerumque
 enim in hac loquendi formula vis est
 affirmandi; ac supplenda est particu-
 la *non*.

¹³ *Ne intervallo quidem facto*] Ne
 intervallum quidem, quo regnaverit
 Ser. Tullius, effieere potuisse ut Su-
 perbus Tarquinius oblivisceretur reg-
 ni tanquam alieni, nec quidquam
 jam ad se pertinentis; sed illum, vel-

oblitum, tanquam alieni, regni Superbum Tarquiniū velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinius privatos vivere. non placere nomen. periculosum libertati esse. Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat. Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. ¹⁴ Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id obficere, id obstare libertati. Hunc tu, inquit, tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munifice ¹⁵ augebunt. Amicus abi. exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum. Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumstant, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minus. postquam Sp. Lucretius, ¹⁶ major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquinia gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

Abdicat se
consulatu.

Sufficitur
P. Valerius.

ut hereditatem paternam, regnum repetisse etiam per vim et scelus.

¹⁴ *Regium genus*] Bruto ipsi matrem genus erat ex regibus. Jam vero mirum profecto, liberatorem urbis Collatinum ob unius nominis invidiam civitate ejici. Itaque etsi cum Livio sentire videtur Cicero III. de Off. n. 40. verius tamen existimamus quod Dion. l. V. et Plut. in Popl. narrant: Collatinum non pulsum urbe, nisi postquam Aquillius sororis filios merito supplicio eripere conatus, in suspicionem civibus suis venerit propensioris in tyrannos animi.

¹⁵ *Augebunt*] Et vero viginti talenta (marcæ argenti Parisienses 1875.)

ipsi de publico data: quinque (marcas 468. cum sex uncis) de suo Brutus largitus est. Dionys. l. V.

¹⁶ *Major . . . dignitate*] Quonam modo *major dignitate* Lucretius privatus, quam Collatinus consul! Nempe *dignitas* differt ab honore, seu magistratu, nec unquam eo sensu apud probos Latinitatis auctores sumitur. *Dignitas* idem fere est quod amplitudo, et coalescit ex iis rebus omnibus quæ alicui splendorem, existimationem, venerationem conciliant; genere, rebus gestis, actis honoribus, ætate, virtute, etc. Itaque honore Lucretium Collatinus anteibat; *dignitate* Collatinum Lucretius.

U. C. 245. III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab
 A. C. 507. Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit.
 ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem
 prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute
 adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno
 libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium
 Tarquiniorum, adsueta more regio vivere. Eam tum, æ-
 quato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum
 in suam vertisse servitutum inter se conquerebantur. *Regem
 hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit :
 17 esse gratiæ locum, esse benefició ; et irasci et ignoscere posse :
 inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem sur-
 dam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam po-
 tenti : nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris. pe-
 riculosum esse, in tot humanis erroribus 18 sola innocentia vivere.*

Conjuratio
 de regibus
 revocandis.

Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus super-
 veniunt, sine mentione redditus bona tantum repetentes.
 eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot
 dies ea consultatio tenuit : ne non reddita, belli causa ; red-
 dita, belli materia et adjumentum essent. Interim 19 legati
 alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi
 regni consilia struere. 20 et, tamquam ad id quod agi vide-
 batur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant.
 a quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis
 reddunt ; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus
 colloquantur.

IV. Vitelliis 21 Aquillisque fratribus primo commissa
 res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat : jamque
 ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberius-
 que. eos quoque in societatem consilii avunculi adsumunt.
 præterea et nobiles aliquot adolescentes consilii adsumti,
 quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu
 vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona ; canique
 ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quod spatium

17 *Esse gratiæ locum, esse benefi-
 cio] Regem gratiæ flecti ac moveri,
 beneficio conciliari posse.*

18* *Sola innocentia vivere] Solius
 innocentiae præsidio vivere ac tutos
 esse.*

19 *Legati alii alia moliri] Hæc
 scriptura vitiosa est. Etenim, ut
 recte annotat Dujatius, non diversi
 legati bona repetebant, et clam juve-
 num animos tentabant : sed iidem
 apud senatum de bonorum restitu-
 tione, apud juvenes nobiles de acci-
 piendis in urbem regibus agebant.
 Hinc maluit ille, quod quidam libri
 habent : *legati cum aliis alia moliri.**

Nobis magis placeret recidere sive
 alii, sive cum aliis : unde exurgeret
 hæc clara omnino et plana lectio,
*legati alia moliri, quam quæ supra
 memorata sunt de regionum bonorum
 restitutione.*

20* *Et, tanquam ad id] Et, per
 speciem ejus negotii quod curare cre-
 debantur, eircumeuntes domos.*

21 *Aquillis] Sorore Collatini ge-
 nitris, ex Dion. et Plut. Vitellios quo-
 que Plutarchus alia sorore Collatini
 natos tradit. Eisdem fratres uxoris
 alterius consulis Bruti fuisse omnes
 consentiunt.*

ad vehicula comparanda a consulibus sumsisent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinius darentur: nam aliter quæ credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis adferri? Data literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam quin, pridie quam legati ad Tarquinius profiscicerentur, et cœnatum forte apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, adprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem obpressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula coniectis, de legatis paullulum addubitatum est: et quamquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

Obpimitur.

V. De bonis regiis, quæ reddi ante censuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regia præda, spes in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul inmissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse inlitos limo. Insulam inde paullatim, et aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset.

Bona Tarquiniorum diripiuntur aut consecrantur.

* firmu Gron. Crev.

22 *Et canatum forte*] Delenda videtur particula *et*: quæ quidem abest a codice Victorino.

23 * *Res integra refertur ad Patres*] Jubentur deliberare Patres tanquam de negotio integra et intacto, ita ut super illo decernerent eodem modo ac si nihil unquam de eo statutum esset.

24 *Contacta regia præda*] Quum diripiendo bona regum, commissa adversus eos noxa sese obligasset, sese adversus eos nocentem fecisset.

25 *Martius deinde campus fuit*] Dion. l. V. contendit hunc agrum

jam olim Marti sacrum fuisse, sed a Tarquinio religionum spretore segetibus consitum: ideo religiosum fuisse, sive nefas visum esse Romanis, hujus campi fructum consumere. Hic solennis locus habendis comitiis centuriatis. In eo quoque juventutem exerceri solitam notum est.

26 * *Religiosum erat*] Nefas videbatur, et religionibus contrarium: quia nempe ager modo consecratus fuerat.

27 * *Manuque adjutum*] Et humano opere solum, quod fortuito casu coalescere inceperat, firmatum.

U. C. 245. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium, conspectus eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus inposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, ²⁸ miserebatque non pœnæ magis homines, quam sceleris, quo pœnam meriti essent; illos, eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quidquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis cœdunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque, et os ejus spectaculo esset, ²⁹ eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas et civitas, data. Ille primum dicitur ³⁰ vindicta liberatus. quidam ³¹ vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. ³² Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

Proditores
œnas dant.

Tarquinius
bellum mo-
liuntur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius

28* *Miserebat . . . sceleris*] Quia nempe tanta erat illius cæcitas et amentia, ut, quemadmodum loquitur ipse Livius, infra VIII. 18. *captis magis mentibus, quam consceleratis, similis res videretur.*

29 *Eminente*] Erumpentibus patrum in liberos affectus indicis inter triste illud supplicii de eis exigendi ministerium, quod ipsi consulatus imponebat. Hic genuinus est hujus loci sensus; qui et ex natura ducitur, et probatur oppositione vocum *patrio, publicæ*. Si qui *patrium animum* accipiunt pro amore in patriam, ii et insolentem his vocibus significationem affingunt, et omnem pulcherrimæ hujus sententiæ vim ac venustatem corrumpunt. Quorsum enim attineret observare, in eo patre, qui liberos ob prodendæ patriæ consilia ad supplicium tradat, amorem erga patriam eminere?

30 *Vindicta liberatus*] Hic maxime solennis mos fuit servos manumittendi. Per consulem primo, deinde sequentis temporibus per prætorem urbanum peragebatur. Dominus

servum ante prætorem sistebat, et alapa percussum circumagebat, atque ita emittebat manu. Tum prætor vindictam, i. e. virgam capiti ejusdem servi imponebat. Qua deinde licitor a prætore accepta caput servi percutebat, faciem palma tergumque verberabat. Quibus actis, tum nomen servi in acta a scriba referebatur. Hæc fere habet Rosinus l. I. Ant. Rom. c. 20. ex Boetio in Top. Ciceronis, Isidor. l. IX. aliisque collecta.

31 *Vindictæ nomen tractum ab illo*] Vel fortasse probabilius ex eo quod illa virga in libertatem *vindicaretur* servus.

32 *Post illum observatum*] Servius manumissionem per censum introduxerat, quæ fiebat, quum servi nomen dominus in tabulas census referendum curaret: quo facto simul libertatem et civitatem adipisceretur is qui manumittebatur. Vid. Dion. l. IV. Post Vindicium observatum est ut non ii modo qui per censum, sed et ii qui vindicta liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam U. C. 245.
 odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum A. C. 507.
 aperte molendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes;
 orare maxime Veientes Tarquiniensesque, *ne* ³³ *se ortum,*
ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum
liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios
peregre in regnum Romam adcitos: se regem, augmentem bello
Romanum imperium, a proximis scelerata conjuratione pulsum.
eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes
regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis
expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, et
persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas
quoque veteres injurias ultum irent, toties casas legionoes, agrum
adentum. Hæc moverunt Veientes: ac pro se quisque,
 Romano saltem duce, ignominias demandas, belloque amissa
 repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen
 ac cognatio movet. pulchrum videbatur, suos Romæ reg-
 nare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum
 regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarqui-
 nium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam
 hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem
 ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit.
 Eodem modo primus ³⁴ eques hostium agminis fuit, (præ-
 rat Aruns Tarquinius, filius regis) rex ipse cum legionibus
 sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse,
 deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognov-
 it, inflammatus ira, *Ille est vir, inquit, qui nos extorres ex-*
pulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, mag-
nifice incedit. Dii regum ultores adeste. Concitat calcari-
bus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sen-
sit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pug-
nam ducibus: avide itaque se certamini offert. adeoque
 infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulnera-
 ret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per Bruti mors.
 parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis mori-
 bundi ex equis lapsi sint. simul et cetera equestris pugna
 cœpit; neque ita multo post et pedites superveniunt. Ibi pugna du-
 varia victoria, et velut æquo Marte pugnatum est. dextra bia.
 utrimque cornua vicere, læva superata. Veientes, vinci
 ab Romano milite adsueti, fusi fugatique ^b. Tarquiniensis,
 novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Ro-
 manum pepulit.

VII. Ita quam pugnatum esset, tantus terror Tarquinium
 atque Etruscos incessit, ut, ommissa irrita re, nocte ambo

^b add. sunt Gron. Crev.

³³ *Se ortum*] Ex se, ex Etruscis
 ortum.

³⁴ *Eques*] Equitatus in hostium
 agmine primum locum tenuit.

U. C. 245. exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suas quisque abirent
 A. C. 507. domos. Adjiciunt miracula huic pugnae: silentio proximae
 noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem; ³⁵ Silvani
 vocem eam creditam; haec dicta, *Uno plus Etruscorum ceci-*
disse in acie; vincere bello Romanum. Ita certe inde abiere
 Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam
 inluxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Vale-
 rius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit.
 collegae funus, quanto tum potuit adparatu, fecit, sed multo
 majus morti decus publica fuit moestitia, eo ante omnia
 insignis, quia matronae ³⁶ annum, ut parentem, eum lux-
 erunt, quod tam acer ultor violatae pudicitiae fuisset. Con-
 suli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi,
³⁷ ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci
 crimine orta. Regnum eum adfectare fama ferebat: quia
 nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et aedificabat in
 summa ³⁸ Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpug-
 nabilem fore. Haec dicta vulgo creditaque ³⁹ quum indigni-
 tate angerent consulis animum, vocato ad concilium po-
 pulo, ⁴⁰ subinisis fascibus in concionem ascendit^c. Gratum
 id multitudini spectaculum fuit; submissa sibi esse imperii
 insignia: confessionemque factam, populi, quam consulis,
 majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul
laudare fortunam collegae, quod, liberata patria, in summo ho-
nore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente
in invidiam, mortem occubuisse. se superstitem gloriae suae ad
crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriae ⁴¹ ad
Aquillios se ^a Vitelliosque recidisse. Numquamne ergo, inquit,
ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari ne-
queat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsam cupiditi-
tatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si ⁴² in ipsa, arce

Valerius
 adfectati
 regni insi-
 mulatur.

Submittit
 fascies po-
 pulo.

Se purgat.

^c ascendit Gron. Crev.

^d se del. Ead.

35 *Sylvani*] Cui nomen a *sylva*, quod esset arvorum et pecoris deus, ut habetur apud Virg. *Aen.* VIII. 601.

36 *Annum*] Decem mensium. Non enim ultra hoc spatium maximus luetus excurrerat, ex instituto Numa. Plut. in Numa.

37 *Ex favore*] Pro favore, quo populus Valerium prosequeretur.

38 *Velia*] Editiore parte montis Palatini.

39 *Quum indignitate angerent*] Andreas auctius: *Quum indignitate quoque angerent.* Recte. Praeter invidiam popularis periculum, etiam ipsa indignitate agebatur consulis animus.

40 *Submissis fascibus*] Tunc e-

tiam fascibus secures demisit. Inde institutum mansit, ut fascies cum securibus nunquam in urbe consulibus praerentur. Dionysius I. V.

41 *Ad Aquillios Vitelliosque recidisse*] Eo recidisse, ut cum Aquillius Vitelliisque compararetur.

42 *In ipsa arce Capitolioque*] *Arx* et *Capitolium*, ubi proprie et accurate loquerentur, duae diversae erant ejusdem montis partes. Sed utram *arcis*, utram *Capitolii* nomine appellarent, in utraque templum Jovis esset, ambigitur. Probabilius tamen est, templum in ea parte fuisse, quae *Capitolium* proprie vocaretur. Vide Nardinum *Rom. Fct.* I. V. c. 14.

Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii aedes libertati vestrae, Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in pluvium modo aedes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia aedificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc ⁴³ Vicæpotæ est, domus in infimo elivo aedificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solum quæ regni suspicionem consulem absolvent, sed quæ adeo in contrarium ^{Leges ab eo late.} ⁴⁴ verterent, ut ⁴⁵ popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolæ est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, ⁴⁶ sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratæ in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non subficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Subfectus in Lucretii locum ^{Subfectus Bruto Lucretius; huic Horatius.} M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium subgerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis aedes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inelicti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, ⁴⁷ postem jam tenenti consuli foedum inter precationem Deum nuncium incutiant; *mortuum ejus filium esse, ⁴⁸ funestaque familia dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, ⁴⁹ nec interpretatio est facilis. ⁵⁰ Nihil aliud ad eum nuncium a proposito aver-

⁴³ *Vicæpotæ*] Victoriae, supple aedes. Vicæpotæ nomen a vincendo et potivendo.

⁴⁴ *Verterent*] Supple rem, opinionem hominum.

⁴⁵ *Popularem*] Populo acceptum.

⁴⁶ *Sacrando*] Diris devovendo. Eum, cujus caput hoc sensu sacrum esset, cuius impune occidere licebat. Bona ejus divendebantur, ac pecunia ex his redacta Cereri sacra erat. Vid. Liv. III. 55. Dionys. I. VI. p. 410.

⁴⁷ *Postem jam tenenti consuli*] Templi quod dedicabat, postem. Et-

enim, ut ait Cic. pro domo, n. 121. *Postem teneri in dedicatione oportere videor ausisse templi.*

⁴⁸ *Funesta . . . familia*] *Funesta familia* dicebatur tantisper, dum cadaver humanum non esset, neque justa persoluta. Apud Virgil. Misernus insepultus totum . . . incestat funere classem. Æn. I. VI. v. 150.

⁴⁹ *Nec interpretatio est facilis*] Nec facile est ex mera conjectura decernere.

⁵⁰ *Nihil aliud . . . quam*] Duntaxat.

U. C. 245. sus, quam ut cadaver efferri ⁵¹ juberet, tenens postem, pre-
 A. C. 507. cationem peragit, et dedicat templum. Hæc post exactos
 reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius
 iterum, T. Lucretius consules facti.

U. C. 246. IX. Jam Tarquini ad ⁵² Lartem Porsenam, Clusinum
 A. C. 506. regem, perfugerant. ibi, miscendo consilium precesque,
 P. Valerio nunc orabant, *ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis*
 H. T. Lu- *nominisque, egentes exulare pateretur*: nunc monebant etiam,
 cretio Coss. *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret.* ⁵³ *Satis liber-*
tatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, quanta vi civitates eam
expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis.
nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus
fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcher-
rimæ. Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gen-
 tis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu
 venit. Non umquam alias ante tantus terror senatum inva-
 sit. Adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porse-
 næ nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi
 cives, ne Romana plebs metu percussa, receptis in urbem
 regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur
 blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ in-
 primis habita cura, et ad frumentum comparandum missi,
 alii in Voiscos, alii Cumas. ⁵⁴ Salis quoque vendendi arbitri-

Porsena
 bellum in-
 fert P. Ro-
 mano.

51 *Juberet*] Nimirum consul illud
 omen non accepit, sed repudiavit et
 abiecit. Observat Turnebus Adversar.
 l. V. c. 7. *oblativa* auguria, i. e. ea
 quæ incogitantibus offerebantur, lie-
 disse repudiare: non item *impetrativa*,
 quæ quis a diis petita impetrasset.

52 *Lartem*] Volunt plerique inter-
 pretes *Lartem* nomen esse honoris,
 eoque vocabulo intelligi debere su-
 premum quemdam moderatorem ap-
 positum duodecim Lucunonibus, sive
 regibus, quos duodecim Etruriæ
 populi sibi quisque præficiabant. Di-
 onysius tamen accepit pro nomine
 Porsenæ. Sic enim habet l. V. *Λέρ-
 ρος ὄνομα, Πορσίνος ἐπίκλησιν*, i. e. *nomi-
 ne Lar, cognomine Porsena.*

53 *Satis libertatem ipsam habere*
dulcedinis, nisi] Ante vocem *nisi* sup-
 plendum est aliquod orationis mem-
 brum, quale esset: *et civitates om-
 nes sese in libertatem vindicaturas,*
nisi &c. Hoc non insolitum Latinis.
 Sic infra, l. III. c. 38. *Jam caput*
fieri libertatem repetentium, si se plebs
comitem senatui det. Nihil ergo opus
 est mutare hic interpunctionem,
 quod facit Jac. Gronovius, qui edidit:
satis libertatem ipsam habere dulcedi-
nis. Nisi . . . reges defendant, æquari

summa infimis.

54 *Salis quoque*] Difficillimum
 hunc locum feliciter emendare vide-
 tur Gronovius hoc modo: *salis quo-*
que vendendi arbitrium, quia impenso
pretio venibat, in publicum omne
sumptum, ademptum privatis: i. e.
 Quum sal nimio pretio veniret, nem-
 pe ob aviditatem eorum quibus salinæ
 circa Ostiam ab Anco rege factæ
 (l. I. c. 33.) locabantur, ejus vendendi
 potestas in publicum translata est, ad-
 empta privatis. Salinas voluerunt
 non jam exerceri a publicanis, quibus
 locatæ fuerant, sed in publicum re-
 ceptas actoribus publicis mandari.
 Quod quidem sic Gallice reddere pos-
 semus: *Les Gubelles furent ôtées à*
ceux à qui on les avoit données à fer-
me, pour être dorénavant exercées par
des commis. Arbitrium secretiore sig-
 nificatu hic sumitur pro jure vende-
 di salis publicanis locato, sive eo quod
 Gallice diceremus *le parti du sel*. Sic
 fere Cic. post redit. in sen. n. 17. *ar-*
bitria funeris solvebantur: et pro do-
 mo, n. 98. *arbitria petentes funeris*.
 Ubi *arbitria funeris* merces est pen-
 denda libitinariis, qui jura Libitinæ,
 sive funerum apparandorum, a popu-
 lo redemerant.

um, quia inpenso pretio venibat, in publicum omni sumtu, U. C. 246. ademtum privatis. ⁵⁵ Portoriisque et tributo plebes ^f libera- A. C. 505. ta, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quam infimi horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsiidiis, alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter pene hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui, positus forte in statione pontis, quum captum repentino inpetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deum et hominum fidem, testabatur *nequidquam* ⁵⁶ *deserto præsidio eos fugere.* ⁵⁷ *Si transitum pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se inpetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta ⁵⁸ cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupescit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, aibos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, suæ libertatis innemores, alienam obpugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsisset, neque ille

• Portoriis quoque Gron. Crev.

f plebe Ead.

⁵⁵ Portoriis] Vectigalibus, quæ pro importatione et exportatione mercium solvebantur.

⁵⁶ * Deserto præsidio] Deserto loco in quo præsidii causa constituti fuerant, nempe Janiculo.

⁵⁷ Si transitum pontem] Si pontem, postquam eum ipsi transiissent, a ter-

go relinquerent, nec eum abrumperent. . . Constaret sensus, etiamsi vox pontem abesset. Si transitum reliquissent, i. e. si reliquissent hostibus transiendi copiam.

⁵⁸ Cedentium pugnae] Malleus cum Gronovio pugna.

U. C. 246. minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam in-
 A. C. 506. petu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti
 pontis, simul clamor Romanorum alacritate perfecti operis
 sublatus, pavore subito inpetum sustinuit. Tum Cocles,
⁵⁹ *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma et hunc*
militem propitio flumine accipias. Ita ⁶⁰ sic armatus in Ti-
 berim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis
 ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros,
 quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in ⁶¹ comitio posita, agri quantum uno die circum-
 ravavit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia
 eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copiis
 unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

Porsena ur-
 bem obsidet.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab obpug-
 nanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo lo-
 cató, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus
 undique adcitis, et ad custodiam, ne quid Roman frumenti
 subvehi sineret, et ut prædatum milites trans flumen per
 occasiones aliis atque aliis locis ⁶² trajiceret*: brevisque adeo
 infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera
 solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelle-
 retur, neque quisquam extra portas propellere auderet.
 Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis, quam con-
 silio concessum. namque Valerius consul, intentus in occa-
 sionem multos simul et effusos inproviso adoriundi, in par-
 vis rebus neglegens ultor, gravem se ad majora vindicem
 servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero
 die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste
 erat, expellerent pecus; scituos id hostes ratus, quod in
 obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciere
 perfugæ indicio; multoque plures, ut in spem universæ
 prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium
 cum modicis copiis ⁶³ ad secundum lapidem Gabina via oc-
 cultum considerare jubet: Sp. Lartium cum expedita juven-

* trajicerent Gron. Crev.

⁵⁹ *Tiberine pater*] Numen invocat
 fluvii. Virg. VIII. Æn. v. 31. *Deus*
ipse loci . . . Tiberinus. Ubi Servius,
Bene Tiberinus, quia supra dixerat
deus. Nam in sacris Tiberinus . . .
vocatur.

⁶⁰ *Sic armatus*] Sicut erat arma-
 tus, quali cum habitu deprehendebat
 saliendo in fluvium necessitas. *et sic*
interdum eleganter in hunc modum
usurpatur. Virgilius Æneidos libro
 II. v. 644. *Sic o sic positum affati*
discedite corpus: et Cic. pro Sex. Ro-
 scio, n. 71. *Sic nudos in flumen deji-*

cere.

⁶¹ *Comitio*] Comitium pars fori
 Romani, in qua fuere Rostra, ac concilia
 populi plerumque agebantur.
 * Vid. not. 73. ad I. 36. supra.

⁶² *Trajicerent*] Recte Gronovius
trajiceret: quod habet unus ex ipsius
 MSS. Vel lege cum uno e nostris: *si-*
nerent . . . trajicerent.

⁶³ *Ad secundum lapidem*] Ad se-
 cundum ab urbe milliarium. In viis
 publicis singula milliaria lapidibus sig-
 nabantur.

tute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat. de- U. C. 246.
 inde se obijcere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter A. C. 506.
 T. Lucretius porta Nævïa cum aliquot manipulis militum
 egressus: ipse Valerius Cælio monte cohortes delectas edu-
 cit. hique primi adparuere hosti. Herminius, ubi tumultum
 sensit, ⁶⁴ concurrit ex insidiis, ⁶⁵ versisque in Valerium Etrus-
 cis terga cædit. dextra lævaque, hinc a porta Collina, il-
 linc ab Nævïa redditus clamor. ita cæsi in medio præda-
 tores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam septis
 omnibus viis. finisque ille ⁶⁶ tam effuse evagandi^h Etruscis
 fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus et frumenti cum summa
 caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem
 Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui C. Mucii
 indignum videbatur, populum Romanum ⁶⁷ servientem, facinus.
 quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis
 obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etrus-
 cis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; ⁶⁸ itaque, mag-
 no audacique aliquo facinore eam indignitatem vindican-
 dam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra
 constituit. dein metuens, ne, si consulum injussu et ignaris
 omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retra-
 heretur ut transfuga, ⁶⁹ fortuna tum urbis crimen adfirman-
 te, senatum adiit: *Transire Tiberim, inquit, Patres, et intra-
 re, si possim, castra hostium volo; non prædo, nec populatio-
 num in vicem ultor. majus, si Dii jurant, in animo est facinus.*
 Adprobant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur.
 Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal
 constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, et
 scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum
 milites vulgo adirent, timens sciscitari, uter Porsena esset,
 ne ignorando regem semet ipse aperiret quis esset, ⁷⁰ quo
 temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obruncat.

^h vagandi Gron. Crev.

⁶⁴ *Concurrat ex insidiis]* Lege con-
 surgit.

⁶⁵ *Versisque in Valerium Etruscis]*
 Olim in Lucretium. Sed quum infra
 dicatur ab porta Nævïa redditus cla-
 mor, qua egressus Lucretius erat, non
 potest hic Lucretio locus esse. Id
 recte observavit Glareanus, et jussit
 legi in Valerium, ut constet sibi nar-
 ratio.

⁶⁶ *Tam effuse vagandi]* Aliquot
 scripti, tum Jac. Gronovio, tum no-
 bis inspecti, habent *evagandi*.

⁶⁷ *Servientem, quum sub regibus
 esset]* Vox *servientem* glossema sapere

videtur. Certe sufficit alterum mem-
 brum, quum sub regibus esset.

⁶⁸ *Itaque]* Adeoque: et idcirco.
 Connectit hæc particula membrum
 cui præfigitur cum eo quod præces-
 sit.

⁶⁹ *Fortuna urbis]* Quod status ur-
 bis obsessæ et ad summam inopiam
 redactæ hanc criminationem probabili-
 tem faceret.

⁷⁰ *Quo temere]* Scribam obrunc-
 cat, in quem non consilio aut judicio,
 sed temerario fortunæ impulsu actus
 est.

U. C. 246. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone
 A. C. 506. sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens: *Romanus sum, inquit, civis. C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem. Et facere et* ⁷¹ *pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, adcingere, ut in singulas horas* ⁷² *capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regia. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. Uni tibi, et cum singulis res erit. Quum rex, simul* ⁷³ *ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: En tibi, inquit, ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident:* ⁷⁴ *dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo;* ⁷⁵ *prope attonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, Tu vero abi, inquit, in te magis, quam in me hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc* ⁷⁶ *jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto. Tum Mucius, quasi remunerans meritum, Quandoquidem, inquit, est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via grassaremur. Mea prima sors fuit. ceteri,* ⁷⁷ *ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.*

XIII. Mucium dimissum, cui postea ⁷⁸ Scævola a clade

⁷¹ * *Pati fortia*] *Pati ea, quæ non possit tolerare, nisi fortis et constantis animi vir.*

⁷² *Capite dimices tuo*] *In periculum de vita tua venias. Ac fortasse hic desit particula de. Dicunt enim Latini de capite, de fortunis, de gloria, de salute dimicare: nec ullum nobis succurrit exemplum suppressæ præpositionis in ejusmodi locutionibus.*

⁷³ *Ira infensus*] *Magis placet incensus: quod præferunt duo ex Hearnii codicibus.*

⁷⁴ *Dextramque*] *Operæ pretium est videre de hoc Mucii facto nobile Martialis epigramma, quod est 21. lib. I. Quanquam hæc lectori cordato mirabiliora profecto, quam veriora videbuntur. Et quidem de his igni-*

bus, injectaque in accensum foculum a Mucio dextra silet Dionysius.

⁷⁵ * *Prope attonitus*] *Attonitus, si vim verbi spectes, est is qui fulmine afflatus est, qui proinde corpore et animo immobilis stupet. Itaque significantior illa vox est, quam hæc nostra, quæ tamen ab ea originem ducit, étonné.*

⁷⁶ *Jure belli liberum*] *Immunem ab iis, quæ in te mihi jure belli licent.*

⁷⁷ * *Ut cuique ceciderit primo*] *Resecanda videtur vox primo: quæ et impedit sensum potius quam juvat, et huc potuit immigrare ex verso præcedenti, ubi reperitur prima.*

⁷⁸ *Scævola*] *Quia amissa dextra manu, læva uti cogebatur, vocatus est Scævola. Scæva enim, seu scæ-*

dextræ manus cognomen inditum, legati a Porsena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ⁷⁹ ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. ⁸⁰ De agro Veientibus restituendo inpetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci velent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata adpellata. Ergo, ita honorata virtute, feminae quoque ad publica decora excitata. Et ⁱ Clælia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etrusco-
rum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clæliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *supra Coelites Muciosque dicere id facinus esse, et præ se ferre, quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum: sic deditam, irviolatam ad suos remissurum*. Utrimque constitit fides: et Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem ⁸¹ parte

U. C. 246.
A. C. 506.
Porsena de
pace agit.

Clælia.

ⁱ Et del. Gron. Crev.

vola is est qui sinistra manu, pro dextra, utitur: a Græco *Σκαλις*, *sinister*.

⁷⁹ *Ultro*] Vid. not. 39. ad c. 5. l. I.

⁸⁰ *De agro*] Illum agrum Dionys. l. V. tradit vocitatum fuisse *Septem pagos*; quem, eodem et Plutarcho in Rom. testibus, Veientibus Romulus ademerat. Eum sibi, non Veientibus reddi postulat Porsena apud Dionysium. Quod quidem non abhorret a vero, quum ipse Livius infra c. 15. nulla Veientium facta mentione, eum a Porsena restitutum Romanis narret.

⁸¹ *Parte obsidum se donare dixit*] Quota parte? Nempe dimidia. Ubi enim *pars et partes* ita in oratione ponuntur, ut certæ quædam et determinatæ portiones finiri videantur, nec tamen diserte explicetur quales illæ partes sint; tum intelligendæ sunt partes ejusmodi, quibus una si-

milis addita totum efficiat. Sic hoc loco dimidiam obsidum partem intelligimus, cui altera dimidia pars addita totum efficeret. Sic infra c. 41. ubi dicuntur *duæ agri partes* Hernicis *ademptæ*, intelligendæ sunt *duæ tertiarum partes*, quibus una adhuc *tertia pars* addita totum efficeret. Quo quidem in loco res manifestissima est, quum eodem capite objiciatur Cassio, qui *duas illas agri partes* Hernicis ademerat, quod *iis tertiam agri partem* reddiderit. Quomodo hic vox *parte* absolute ponitur pro *dimidia parte*, sic et apud Ovid. l. V. *Metam.* v. 453. *Neque adhuc epota parte*. Jam Ceres aliquam partem biberat, ut ex contextu narrationis patet; at nondum dimidiam partem. Vide et epigr. Martialis, quod est 24. l. II.

* Simile exemplum vid. infra VIII. 4.

U. C. 246. obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Pro-
 A. C. 506. ductis omnibus, elegisse ⁸² inpubes^k dicitur: quod et virgini-
 tati decorum, et consensu obsidum ipsorum ⁸³ probabile
 erat, eam aetatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxi-
 me opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani
 novam in femina virtutem novo genere honoris, statua
 equestri, donavere. in summa Sacra viâ fuit posita virgo
 insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectio[n]i ab urbe regis Etrus-
 ci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram
 aetatem inter cetera solle[m]nia manet ⁸⁴ bonis vendendis,
 bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris ne-
 cesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in
 pace; ⁸⁵ aut a mitiore crevisse principio, quam hic præ se
 ferat titulus bona hostiliter vendendi. Proximum vero est
 ex iis, quæ traduntur, Porsenam discedentem^m ab Janicu-
 lo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus
 Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum
 urbe ab longinqua obsidione. ea deinde, ne populo inmisso
 diriprentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ adpellata,
 gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem
 fortunæ regiæ, quæ ne ⁸⁶ in potestatem quidem populi Ro-
 mani esset. Omissa Romano bello, Porsena, ne frustra in
 ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum
 filium Aruntem Ariciam obpugnatum mittit. Primo Ari-
 cinos res necopinata perculerat. arcessita deinde auxilia, et
 a Latinis populis et a Cumis, tantum spei fecere, ut acie
 decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato impetu se
 intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos.
 Cumanæ cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere
 paullulum; ⁸⁷ effuseque prælatos hostes conversis signis ab
 tergo adortæ sunt. Ita in medio, prope jam victores, cæsi
 Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius
 perfrugium erat, Romam incermes et fortuna et specie sup-
 plicum delati sunt. ibi benigne excepti divisique in hospi-

^k *inpuberes* Gron. Crev.

^l *a del. Ead.*

^m *descendentem Ead.*

⁸² *Impuberes*] Plurimi scripti, tam Gronoviani, tum nostri, *impubes*. Grammatici observant dici quoque *impubem*, ut *impuberem*.

⁸³ *Probabile*] Quod ipsi obsides non poterant, quin probarent.

⁸⁴ *Bonis vendendis*] In sectionibus, quum venderentur bona quæ essent publici juris, ut habet Plat. in Popl.

⁸⁵ *Aut mitiore*] Aut ortam esse ac manavisse a mitiore principio, quam

præ se ferant hæc verba solennia, ex quibus bona Porsenæ hostiliter vendi videantur.

⁸⁶ *In potestatem . . . casset*] Consuetæ loquendi leges postulare videntur *in potestate*. *Neminem offendere debet hæc loquendi forma, quæ apud optimos scriptores usitata est. Vid. infra XXIV. 1.

⁸⁷ *Effuse . . . prælatos*] Effuso cursu prætervectos locum in quo Cumanis subsederant.

tia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum. Multos Romæ hospitem urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum vicum* adpellarunt.

XV. ⁸⁸ P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola ^{U. C. 247. A. C. 505.} consules facti. Eo anno postremum legati a Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi sollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse. ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem oratum, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare.* Rex, verecundia victus, *Quando id certum atque obstinatum est, iuquit, neque ego obtundam sæpius eadem nequidquam agendo: nec Tarquinos spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio querant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis facta amicitia adjecit. obsidum quod reliquum erat, reddidit. agrum Veientem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reductus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Roma-
Tusculum
in exsilium
abit.

XVI. ⁸⁹ Consules^o M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. consules triumpharunt. Majo-
U. C. 249. A. C. 503.

jore inde mole Sabinum bellum parabant. adversus eos, et ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius
U. C. 250. A. C. 502.

quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Attus^p Clausus, cui
Attus
Clausus Romanam trans-
fugit.

postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auc-

^a add. tertium Gron. Crev.

^o add. deinde Ead.

^p Atta Ead.

⁸⁸ P. Lucretius] Dionysius et scriptores fastorum Publicolæ tertium consuli collegam adjungunt M. Horatium iterum.

⁸⁹ Consules deinde] Omissum hic, seu librariorum, seu fortasse Livii ipsius incuria, par consulum: Sp. Lartius, T. Herminius.

tor a⁹⁰ turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset,⁹¹ ab Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem.⁹² vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent⁹ agro, adpellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein^r praelio, adflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsus est. Nec magis post praelium, quam in praelio, cædibus temperatum est. et cæsi aliquanto plures erant, quam capti; et captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant,⁹³ iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

Claudia tribus.
Attus Claudius inter Patres lectus.

P. Valerii mors.
U. C. 251.
A. C. 501.

Bellum cum Auruncis.

⁹ venerant Gron. Crev.

^r deinde Eæd.

⁹⁰ *Turbatoribus belli*] Insolens profecto ac paulo durior loquendi forma, quæ tamen fortasse non temere mutari debeat. *Turbatores belli* nimirum intelligi possunt ii, qui per turbas ac violentas actiones bellum concitant. * Placeret tamen magis legere, *ab hortatoribus belli*: nti apud Virgilium, *Hortator scelerum Æolides*; et apud Ovid. *Trist. IV. 2. 32. Hortator pugne consiliumque fuit.*

⁹¹ *Ab Regillo*] Jac. Gronovius ex vestigiis MSS. legi jubet *ab vico Regillo*. Vid. primam ejus dissertationem Epistolicam ad calcem II. tomii Liviani in editione anni 1679.

⁹² *Vetus*] Hæc quidem possunt fortasse sic accipi, ut ii qui cum Atta Claudio Romam venerant, appellati fuerint *vetus Claudia tribus*, posteaquam accesserunt novi tribules: ita ut hæc appellatio non in totam tribum, sed in veterinam ejus partem caderet. Sed si hæc mens Livii fuit, eam clarius expressam cuperemus. Verisimile est latere vitium in voce *vetus*. Fortasse Livius dederat, *ager-*

que trans Anienem attributus. Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, (sic enim quatuor e scriptis nostris, non *venerant*) *eppellata*. Nempe tribum Claudiam non existimandum est hoc statim tempore formatam, fuisse. Nam et Dionys. l. V. eam lapsu temporis coaluisse tradit, et Livius ipse hoc idem infra c. 21. innuere videtur. Ibi enim videmus tribus unam et viginti eo anno factas. Quum autem ex quo tribus a Servio Tullio institutas et ordinatas memoravit, nullius novæ tribus, præterquam Claudia, nomen appellet, vix est ut aliter tribus unam et viginti factas esse intelligamus, quam adjecta tribu Claudia. Quod quidem eo verisimilius est, quod eo ipso anno Ap. Claudius consul erat, qui hunc nomini suo ac genti addere honorem voluisse merito videri potest.

⁹³ *Iram belli hostis abstinuit*] *Hostis* intelligendus est populus Romanus bellans cum Auruncis. Conjectura Lipsii. MSS. magno consensu

XVII. Secuti consules, Opiter Virginius et Sp. Cassius, ^{U. C. 252.} Pometiam primo vi, deinde ^{A. C. 500.} vineis aliisque operibus, obpugnaverunt. in quos Aurunci, magis jam inexpiablem odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, quum plures igni, quam ferro, armati ⁹⁵ excurrissent, eade incendioque cuncta complent. vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitæ ⁹⁶ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ⁹⁷ ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma inlata. et quum, vineis relictis aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo minus fœde, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, ⁹⁸ sub corona venierunt ⁹⁹ co-

^s *excurrissent* Gron. Crev.

habent, teste Gronovio, *ira belli hostilis abstinuit*: unde ille efficit, *ira belli hostilia abstinuit*. Tres e nostris antiquissimi favent ei, quæ editos obtinebat ante Lipsium, lectioni *ira belli abstinuit*.

⁹⁴ *Vineis*] Vineæ erant machinæ lignis et eratibus contextæ, ac terra adoperatæ, quæ subjectis rotulis impellebantur. Harum tecto muniti obsidentes vel murorum fundamenta ferro subruabant, vel arietem mœnibus incutiebant. De vineis agit Lips. l. I. Polioreet. dial. 7.

⁹⁵ *Excurrissent*] Sorbonicus codex, ut et aliquot a Jac. Gronovio allegati, *excurrissent*.

⁹⁶ *Relictus*] In castris ad Pometiam.

⁹⁷ *Ira majore belli*] Vox ultima abest ab uno e nostris codd. et ab Andræ editione; nec sane necessaria est.

⁹⁸ *Sub corona*] Captivi coronati vendebantur. Vid. A. Gell. VII. 4.

⁹⁹ *Coloni alii*] Quum *Auruncis principibus* opponat *colonos alios* Livius, hoc videtur significare, Auruncos in numero colonorum fuisse: a quibus tamen diversos fuisse ostendit supra, dum e. præc. sic habet: *Pometia et Cora, colonia Latina, ad Auruncos defecere*. Sunt qui, ut sese hac difficultate expediant, has voces *coloni alii* detorqueant in hunc sensum: *alii*, nempe *coloni*: i. e. ipsi Pometini. Quod sane durum videtur,

nec prorsus admittendum. Omnino vix fieri potest, ut Livium negemus in hac belli Aurunci narratione parum fuisse diligentem. Postquam enim Pometiam ad Auruncos defecisse narravit, ita deinde semper de illa urbe loquitur, quasi non socia Auruncorum civitas, sed Aurunci nominis urbs atque Auruncorum gentis fuisset. Bellum enim Auruncum Pometiam compellitur. Ubi sermo est de eruptione in Romanos facta, Aurunci soli, nulla Pometinorum facta mentione, nominantur. Denique hic opponuntur Auruncis principibus coloni alii. Veniebat in mentem fieri fortasse potuisse ut, quum duplex Suessa sit, altera Volscorum, quæ et Pometia dicebatur, altera Auruncorum, nominis errore deceptus Livius id ad Suessam Pometiam retulerit, quod de Suessa Aurunca narratum a vetustioribus repererat. Hæc paulo audacior conjectura firmatur tamen ex eo quod, quum oppidum, quod hic a Romanis capitur, dirutum dicatur, infra capp. 22. et 25. septimo post anno Suessam Pometiam videamus non modo superstitem, sed iis et viribus, quæ morari exercitum victorem possint, et opibus, quæ directæ egentem militem recrearent. Quæ de Pometia vi capta et diruta narrat hoc loco Livius, eadem fere Dionysius de Cameria, veteris Latii urbe: de bello cum Auruncis omnino silet. Fatendum est veterum illorum temporum histo-

loni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

U. C. 253.
A. C. 499.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. ¹Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicita civitate, ²dictatoris primum creandi mentio orta. ³sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium ⁴magistrum equitum, creatos invenio. ⁵Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam Lartium, qui ⁶consularis erat, potius, quam M. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consilibus adpositum. ⁷qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam ⁸præferri secures viderunt, mag-

Primus
dictator.

riam densis tenebris involutam esse. ^{*}Hic aliquid peccavisse videtur, vel librarium manus, vel fortasse ipse Livius. Utut sit, *coloni* hic intelligendi sunt, ex iis quæ præcedunt, Pomitini, quorum urbs colonia erat Latina.

¹* *Supra belli Latini metum*] Libenter amplectimur certissimam Dujatii conjecturam, qui legendum censet, *belli Sabini*. Melius quoque nobis videretur, *super . . . metum*. Sic infra 27. *Super hæc timor incessit Sabini belli*: et c. 51. *Super bellum annona premente*. † Vulgata quidem lectio stare posse non videtur. Triginta enim illi populi, qui conjurasse, Octavio Mamilio concitante, mox dicuntur, non alii sunt, quam Latini ipsi.

² *Dictatoris*] Dictatoris summum belli ac pacis, ceterarumque rerum omnium imperium eræ: ei dicto audientes esse omnes oportebat; nec ab eo, saltem primis hęc temporibus, licebat provocare. In sex menses creabatur: sed pauci dictatores hunc magistratum tandiu retinuerunt.

³ *Sed nec quo anno*] Dionysius, l. V. primi dictatoris creationem rejicit in quartum abhinc annum, quo T. Lartius iterum consul fuit cum Q. Clælio: eaque probabilior opinio est. Vide super totius hujus sexennii historia, et rerum per illud gestarum ordine, observationes doctissimi viri *De la Curne* in commentariis regiæ inscriptionum et litterarum Academiæ, tomo VIII.

⁴ *Magistrum equitum*] Dictator, qui alio nomine vocabatur *magister populi*, adseicebat sibi *magistrum equitum*, cui potestas in equites committeretur; sed ita tamen, ut ipse dictatoris imperio subjectus foret.

⁵ *Consulares legere*] Legere in dictatorem ac magistrum equitum viros consulares.

⁶ *Consularis erat*] Imo quum maxime consul.

⁷ *Qui si maxime*] Refer *quæ* qui ad Patres Romanos eligentes dictatorem.

⁸ *Præferri secures*] Consulibus enim non præferrebantur in urbe secu-

nus plebem metus incescit, ut intentiores essent ad dicto- U. C. 253.
 parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potes- A. C. 499.
 tate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; ne-
 que ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis
 etiam creatus Romæ dictator (eo magis quod propter se
 creatum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pace
 mittunt. quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut ven-
 niam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum;
*ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bel-
 lis sererent.* actum tamen est de pace: inpetrataque foret,
 si, quod inpensæ factum in bellum erat, præstare Sabini
 (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum
 indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, M. Tullius. nihil dig- U. C. 254.
 num memoria actum. T. Æbutius deinde et C. Vetusius. A. C. 498.
 His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præ-
 neste ab Latinis ad Romanos descendit. nec ultra bellum
 Latinum, ⁹ gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Bellum cum
 Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis Latinis.
 copiis peditumque profecti, ad lacum Regillum in U. C. 255.
 agro Tusculano agmini hostium obcurrerunt. et, quia Tar- A. C. 497.
 quinius esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri
 ira non potuit, quin extemplo configerent. Ergo etiam Pugna ad
 prælium ¹⁰ aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius Regillum
 fuit. non enim duces ad regendam modo consilio rem ad- lacum.
 fuere, sed, ¹¹ suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere
 certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illa^t ex
 acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit.
 In Postumium, prima in acie suos adhortantem instru-
 entemque, ¹² Tarquinius Superbus, quamquam jam ætate et
 viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab
 latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad al-
 terum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Ma-
 milium inpetum dederat. nec fefellit veniens Tusculanum
 ducem: ¹³ contra quem et ille concitat equum. tantaque
 vis ¹⁴ infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio

^t illac Gron. Crev.

res, ut observavimus in not. 40. ad e.
 7. supra.

⁹ * *Gliscens*] Quod occulte collectis
 viribus pararetur.

¹⁰ * *Aliquanto*] Haud paulo. *Ali-
 quantum* haberi debet tanquam ali-
 quid medium inter *paulum* et *mul-
 tum*.

¹¹ *Suismet ipsis corporibus*] Lege
 cum Gronovio *ipsi*. Sic enim semper
 fere Livius.

¹² *Tarquinius Superbus*] Dionysio
 videtur merito parum verisimile, Tar-
 quinium Superbum, tunc nonagenario
 proximum, in illa acie fuisse.

¹³ *Contra quem*] Contra Æbutium
 ipse quoque Mamilius equum concit-
 at.

¹⁴ *Infestis venientium hastis*] Qui-
 dam scripti *invenientium*. Unde Gron-
 ovius haud improbabiler conjicit
invehentium, supple *se*.

U. C. 255.
A. C. 497.

trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini receperere. Æbutius, quum saucio brachio tēnere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prælium ciet; et, quia suos percussos videbat, accessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea, quod^u majore pugnabat ira ob crepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere in-
vectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehit, suos percussos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causa circa se habebat,¹⁵ dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium iniiit. integris corporibus animisque fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscicans, tanto vi majore, quam paullo ante magister equitum, cum hostium duce prælium iniiit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite,¹⁶ descendant ex equis, et pugnam capessant. Dicto parvare: desiliunt ex equis, provolant in primum, et pro¹⁷ antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo ani-

^u quo Gron. Crev.

¹⁵ *Dat signum*] Per totam cohortem perferri hoc imperium suum jubet, ut. . . Vid. not. ad l. V. c. 36.

¹⁶ *Descendant ex equis*] Quid igitur tunc agebat equitatus Latinorum? Recte observat Clericus mitum videri debere, quod multis pugnis Livius

factitatum memorat, ut equites Romani descenderent ex equis: quasi hostilis equitatus aut nullus esset, aut torpore quodam defixus.

¹⁷ *Antesignanis*] *Antesignani* ii sunt, qui ante signa in acie locantur. Probat Lipsius l. IV. de Milit. Rom.

mum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnae secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsus Latini, percussaue inclinavit acies. Equiti * admoti equi, ut persequi hostem posset⁷. secuta et pedestris acies. Ibi, nihil nec divinae nec humanae opis Dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur: ac pronunciasse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. U. C. 256. A. C. 496. Consules Q. Clælius et ¹⁸T. Lartius. Inde A. Sempronius et M. Minucius. His consulibus ¹⁹ædes Saturno U. C. 257. A. C. 495. dedicata: ²⁰Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius et T. Virginius consules facti. ²¹Hoc demum anno U. C. 258. A. C. 494. ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules ²²secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tar- U. C. 259. A. C. 493. quinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes

* *Equitibus Gron. Crev.*

y possent Ewð.

Dial. 3. antesignanorum nomine intelligi totam primam aciem, sive Hastatos legionum: non quod ii ante omnia signa essent, siquidem sua habuere; sed quia ante præcipua legionum signa, quæ longius ab hoste removebantur.

¹⁸ *T. Lartius*] Hic dictator hoc anno primus creatus fuit ex Dionysii sententia, ut jam annotavimus ad c. 18. supra.

¹⁹ *Ædes Saturno*] Legimus *Saturni*. Vid. infra not. ad l. V. c. 23. Hæc ædes fuit ædium populi Romani, in quo tum pecunia, tum aeta publica asservabantur. † Eam describit Macrob. Saturn. l. I. c. 2.

²⁰ *Saturnalia*] Saturnalibus mos fuit crebra convivia agitare, et mittere sibi invicem quum alia munera, tum etiam cereos. Quin ipsi domini servos suos conviviis liberalibus et opiparis accipiebant, iisque ministrabant. Hæc feriæ celebrabantur a. d. XIV. Kal. Januar. ac primo uno die absoluebantur. Augustus eas triduo servari jussit. Vid. Macrob. l. I. Sa-

turn. capp. 7. et 10. et Lips. Saturn. l. I. capp. 3. et 4.

²¹ *Hoc demum anno*] Ita narrat Dionysius: atque hanc sententiam firmat ipse Livius infra, dum scribit anno sequenti Volscis bellum illatum, propterea quod auxilia comparaverant, quæ Latinis mitterent. Cujus injuriæ ultionem statim executos esse Romanos post pugnam ad Regillum lacum longe verisimilius est, quam in quintum post annum rejecisse; quod ex Livii narratione conficitur. Adde quod A. Postumius, tum quum a Livio memoratur creatus esse dictator, (supra c. 19.) nondum consul fuerat: quod repugnat legi de dictatore creando latæ, ipso teste Livio, supra c. 18. At hoc anno consul est, ac proinde dictator legi potest.

²² *Secundum*] Post: ut sensus sit, quosdam esse consules, quibus quinam successerint definiti non possit. Possis legere *secundum quos*, sive *quosnam*: ut incertum sit quinam præcesserint, quinam secuti fuerint.

U. C. 259.
A. C. 493.
Mors Tar-
quinii.

Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus²³ nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ²⁴ tribus una et viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Maiis.

Bellum cum
Volscis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino neque pax, neque bellum fuerat. nam et Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset; et maturavit Romanus, ne prælia uno cum Latino Volскоque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, necopinata res percudit. Armorum inmemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum adsumtis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades²⁵ Latinis ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus. indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent, et de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores²⁶ in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servie-

²³ *Nimis luxuriosa*] Non satis moderata.

²⁴ *Tribus una et viginti factæ*] Ad-dita, ut videtur, tribu Claudia. Vid. not. 32. ad l. 43. et not. 92. ad 16. supra. † Olim hic, quemadmodum et in epitome, legebatur *una et triginta*. Sed Dionysius l. VII. in judicio Coriolani, quod paulo post hæc tempora factum est, unam et viginti tantum tribus memorat. Et ex Liviana: historie variis locis, nempe VI. 5. VII. 15. VIII. 17. IX. 20. X. 9. et Epit. l. XIX. discimus quatuordecim diversis temporibus tribus adjectas esse: ita ut, si nunc triginta et una forent, earum universarum

numerus ad quinque et quadraginta excessisset, quum tamen apud omnes constet quinque tantum et triginta tribus Romanas fuisse. Denique Sigo-nius in suis libris legisse se testatur, *una et viginti*: quod et nos reperimus in antiquissimo e nostris. Merito igitur ille hunc numerum reposuit.

²⁵ *Latinos. . . ne ab legatis quidem violandis abstinuit.*] Fecit ut Latini ne ab legatis quidem violandis se abstinerent.

²⁶ *In ingenti gloria esse*] Scripti quidam et Campanus, ignorant præ-positionem.

rant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate U. C. 259. sua. inde hospitia jungunt. Numquam alias ante publice A. C. 493. privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum Volscum iminebat, et civitas, Turbæ ob
secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagra-
bat odio, maxime propter ²⁷ nexos ob æs alienum. Freine-
bant, *se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civi-
bus captos et oppressos esse; tutioremque in bello, quam in pace,
inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse.* invidiam-
que eam, sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas
accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suo-
rum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore
vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie peremti.
Ad hoc, promissa barba et capilli efferaverant speciem oris.
Noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ²⁸ ordines du-
xisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgo, miserantes eum,
jactabant. ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum,
cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus *unde
ille habitus? unde deformitas?* quum circumfusa turba es-
set prope in concionis modum, *Sabino bello, ait, se militan-
tem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit,
sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum
iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id, cumu-
latum usuris, primo se agro paterno avitque exuisse, deinde for-
tunis aliis: postremo, velut tabem, pervenisse ad corpus. Duc-
tum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum et car-
nificinam esse.* Inde ostentare tergum, fœdum recentibus
vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens
oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim to-
tam urbem pervadit. ²⁹ Nexu vincti solutique se undique in
publicum proripiunt, inplorant Quiritium fidem. Nullo loco
deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus
per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno
cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam
turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni pro-
pere consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam
seditionem intervenissent. In eos multitudo versa,
ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se me-

²⁷ *Nexos*] *Nexi* erant ii, qui quum creditoribus suis satisfacere non possent, iis addicebantur, et in vinculis, haud secus ac servi, habebantur.

²⁸ *Ordines duxisse*] Centurionem fuisse. *Ordo* erat altera pars manipuli: *dur ordinis*, centurio. Vid. infra VIII. 8.

²⁹ *Nexu vincti solutique*] Et ii qui

quum maxime in vinculis apud creditores erant; et ii qui, quum olim nexi fuissent, dissoluto ære alieno liberati fuerant. Sigonius, cui adtulpantur duo ex MSS. Hearnii, legendum censet: *nexi, vincti solutique*: id est, nexi, alii cum vinculis ipsis, alii soluti, sine vinculis, se in publicum proripiunt.

U. C. 259. ritos dicere, exprobrantes suam quisque alibi militiam.
 A. C. 493. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumstant. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro areebat. nec agi quidquam ³⁰ per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare; et, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miserias suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coerceret iras hominum. quum incerti, morando an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia, ³¹ non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero adrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat quum tutius, tum facilius esse.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: *Volsco infesto exercitu ad urbem obpugnandam venire*. quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem adfecere. Exsultare gaudio plebes; *ultores superbiæ Patrum adesse dicere Deos*. alius alium confirmare, ³² ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At vero curia, mæsta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum

Metu hostis
 compositæ.

³⁰ *Per infrequentiam. . . senatus*] Ut senatusconsultum rite fieret, certum quemdam senatorum numerum adesse oportebat: qui quidem pro diversis reipublice temporibus diversus fuit; major nimirum, prout crescebat senatorum universorum numerus.

³¹ *Non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem*] Non modo non conveniebat inter Patres, sed ne inter consules quidem. Ubi in altero membro reperitur *ne. . . quidem*, in priore

post *non modo* intelligendum est *non*. Vid. supra I. 40. et infra IV. 3. V. 42. IX. 19.

³² *Ne nomina darent*] Ne, citati ad sumendam militiam, responderent, aut nomina sua inscribenda præberent; sed militiam detrectarent.

³³ *De maxima quidem*] De plebe, quæ maxima quidem esset pars civitatis, sed tamen pars tantum, non tota civitas.

nec, ³⁴ si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; ³⁵ neque Patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodo voluntate, adflictis civium suorum fortunis consuluisse. ³⁶ Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret aut venderet: ³⁷ liberos nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, et, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe propipientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset; concursus in forum, ³⁸ ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volseo bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditione fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus, signo dato: concursus est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis utrimque quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quamquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis adparebat ingeus ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incurso pulsus hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paullum recreatus

Victi Volsci.

34 *Si sit laxamenti aliquid*] Si hostis non tantopere urgeat.

35 *Neque Patribus*] Hic requiri videtur particula *aut*, potius quam *neque*.

36* *Concioni deinde*] Ea, quæ in concione dixerat, comprobavit, et ejusmodi esse ostendit, quibus fides haberi posset, edicto.

37 *Liberos nepotesve ejus moraretur.*] Liberi erant in potestate patris, qui eos poterat vendere, qui in eos jus vitæ necisque habebat. Itaque tanquam res patris, haud aliter fere quam servi, habebantur. Nihil mi-

rum igitur eos a patre pignori opponi, a creditoribus retineri potuisse, donec debitum solveretur. Idem jus fuit avi paterni in nepotes et filio. Hic igitur vetat Servilius retineri in vinculis ejusquam civis Romani liberos nepotesve, qui ob æs alienum patrium aut avitum nexi essent.

38* *Ut sacramento dicerent*] Ut sacramento militari se obligarent. Sacramentum illud solenne sic conceptum erat, ut jurarent *se jussu consulum conventuros, neque injussu abituros.* Vid. infra III. 20. XXII. 38.

U. C. 759. egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum ³⁹ Romam reducit. decedentem Romam Ecetraiorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adveniunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademtus.

Tumultus Sabinus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territavere: ⁴⁰ tumultus enim fuit verius, quam bellum: Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse. ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delicta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volseo agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa conlata, prælioque uno debellatum est.

Bellum cum Auruncis.

Turbæ ob nexos recrudescunt.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus expectabat: quum Appius, et insita superbia animo, et ut collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et neccebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam adpellabat: concursus ad Servilium fiebat, illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. postulabat, ut aut ² referret ad senatum, aut ² ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogebat. adeo in alteram caussam non collega solum præceps ierat, sed omnis factio nobilium. ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem

² aut—aut del. Gron. Crev.

³⁹ * Romam reducit, decedentem Romam] Inutiliter hic et parum conjuncte iteratur vox Romam. Ea posteriore loco deleri potest.

⁴⁰ Tumultus ... verius, quam bellum] Hic tumultus levius est, quam

bellum. At longe alia vis hujus vocis est, ubi de Gallico tumultu agitur, aut decretus tumultus dicitur. Hoc fusius explicabimus in not. ad c. 9. l. VII.

et ⁴¹ ambitiosum rati; plebes fallacem. brevique adparuit, U. C. 259.
⁴² æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus incide- A. C. 493.
 rat, uter ⁴³ dedicaret Mercurii ædem. Scutatus a se rein ad
 populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data es-
 set, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere,
⁴⁴ sollemnia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedica-
 tionem ædis dat M. Lætorio, ⁴⁵ primi pili centurioni: quod
 facile adpareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio al-
 tior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum igno-
 miniam. Sævire inde ⁴⁶ utique consulum alter Patresque.
 sed plebi creverant animi; et longe alia, quam primo insti-
 tuerant, via grassabantur. Desperato enim consulum sena-
 tusque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undi-
 que convolabant. neque decretum exaudiri consulis præ-
 strepitu et clamore poterat: neque, quum decresset,
 quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis
 et periculum ⁴⁷ libertatis, quum in conspectu consulis
 singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus
 verterant^a. Super hæc timor incessit Sabini belli; de-
 lectuque decreto, nemo nomen dedit, furenti Appio, et
 insectante ⁴⁸ ambitionem collegæ; qui populari silentio
 rempublicam proderet, et ad id, quod de credita pecunia jus
 non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatus-
 consulto haberet. *non esse tamen desertam omnino rempubli-
 cam, neque projectum consulare imperium. Se unum et suæ et
 Patrum majestatis vindicem fore.* Quum circumstaret ⁴⁹ quo-

^a verterat Gron. Crev.

41 * *Ambitiosum*] Aueupandi favo-
 ris popularis cupidum.

42 * *Æquasse eum*] Eum non mi-
 nus inuisum esse populo, quam Ap-
 pium.

43 *Dedicaret Mercurii ædem*] Hu-
 jus dedicationis mentio jam facta est
 supra c. 21. sed hic nempe fusius
 narratur id, quod illi uno tantum
 verbo indicatum fuerat.

44 *Solemnia pro pontifice*... susci-
 pere] Celebrare, præsentem et præcun-
 tem pontifice, quædam sacra auspican-
 tæ huic collegii mercatorum institu-
 tionem. Nempe *pro pontifice* hic sumit-
 ur, quemadmodum fere apud Gell.
 XV. 27. *pro collegio*. Ita censet Bos-
 sius, Exercit. Hist. de pontif. max.
 c. 4.

45 *Principili centurioni*] *Principili*
centurio erat centurio primi Triario-
 rum ordinis, adeoque primus totius
 legionis centurio. Hujus magna erat
 dignatio. Consilii particeps erat.
 Aquilæ erat præpositus. Dicebatur

primipili centurio, quasi centurio
 primi ordinis Pilanorum. Triarii en-
 nim, quia antiquitus proprium ipso-
 rum telum pilum erat, Pilani voca-
 bantur, teste Varr. l. 4. de lingua
 Lat. Vid. infra VIII. 2. Observatum
 est a Lipsio hanc vetustissimam esse
 hujus ordinis iuentionem. Vid. Lips.
 de Milit. Rom. l. II. dial. 2.

46 * *Utique consulum alter*] Maxi-
 me consulum alter, nempe Appius:
 nam Servilius mollius contumeliam
 ferebat.

47 * *Libertatis*] Hæc vox videtur re-
 secanda. † Testatur Gronovius abes-
 se a membranæ Florentinis hanc vo-
 cem. Ac sane ea sublata sensus est
 commodior.

48 * *Ambitionem*] Nimium indol-
 gentem populo uollitiem.

49 *Quotidiana multitudo*] Multitudo
 solita, quæ quotidie concurrere sole-
 bat. Nisi satius fuerit, mutato dua-
 rum vocum ordine, legere *mul-
 titudo quotidiana licentia accensa* ita

U. C. 259. tidiana multitudo licentia accensa, adripi unum insignem
 A. C. 493. duces seditionum jussit. Ille, quum a lictoribus jam trahe-
 retur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia
 non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertina-
 cia foret, consilio magis et auctoritate principum, quam po-
 puli clamore. ⁵⁰ adeo supererant animi ad sustinendam in-
 vidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus mo-
 do apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessionem oc-
 cultisque colloquiis. Tandem in visi plebi consules magis-
 tratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gra-
 tus.

U. C. 260. XXVIII. A. Virginii inde et T. Vetusii consulatum
 A. C. 492. ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules
 esset, cœtus nocturnos, ⁵¹ pars ^b Esquilis, pars in Aventino,
 facere; ⁵² ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia
 temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat,
 perniciosam, ⁵³ ad Patres deferunt: sed delatam consulere
 ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamori-
 bus undique et indignatione Patrum, si, quod imperio con-
 sulari ⁵⁴ exsequendum esset, invidiam ejus consules ad sena-
 tum rejicerent. *Profecto si essent in republica magistratus,
 nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc
 in mille curias concionesque (quum alia in Esquilis, alia in A-
 ventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rempub-
 licam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quam con-
 sulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussu-
 rum illos cœtus fuisse.* Conrepti consules quum, quid ergo se
 facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quam Patri-
 bus placeat, acturos) percunctarentur, decernunt, ut delect-
 tum quam acerrimum habeant. ⁵⁵ otio lascivire plebem.
 Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt. citant no-
 minatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet,
 circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultra
 decipi plebem posse. Numquam unum militem habituros, ⁵⁶ ni
 præstaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendam,*

^b add. in Gron. Crev.

ut τὸ quotidiana jungatur cum licen-
 tia.

50* Adeo supererant animi] Adeo
 plus etiam illi viro, quam satis esset,
 animorum erat ad resistendum odiis
 popularibus.

51 Pars in Esquilis] Plurimi ex
 Gronovianis MSS. quinque e nostris,
 Andreas, et Campanus, omittunt τὸ
 in.

52* Ne in foro subitis trepidaret
 consiliis] Ne trepidaret incerta in fo-
 ro, si subito et in re præsentis capien-

da consilia essent.

53 Ad Patres deferunt] Andreas
 habet referunt: quod hac in re solen-
 ne ac proprium est verbum. Id si
 admittatur hoc loco, opus erit mox
 legi: sed relatam.

54* Exsequendum] Vindicandum.

55* Otio lascivire] Licentia ex otio
 collecta ferocire.

56* Ni præstaretur fides publica]
 Ni id quod fide publica promissum
 erat, re et effectu exhiberetur.

esse, quam arma danda: ut pro patria civibusque, non pro do- U. C. 260.
minis, pugnent. Consules, quid mandatum esset a senatu, A. C. 492.
videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter lo-
querentur, neminem adesse, invidiæ suæ participem: et ad-
parebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam
ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum
vero ad sellas consulum prope^c convolare minimus quis-
que natu Patrum, abdicare consulatum^d jubentes, et depo-
nere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. ⁵⁷ Utraque re satis experta, tum demum consu-
les: *Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens se-
ditio. Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, ad-
sint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio,
quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal; citari
nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita ope-
ra jubent. Quum staret tacitus, et circa eum aliquot ho-
minum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad
eum consules mittunt. quo repulso, tum vero indignum fa-
cinus esse clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, de-
volant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore,
⁵⁸ nihil aliud quam prehendere prohibito, quam conversus
in Patres inpetus esset, consulum intercurso rixa sedata
est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris at-
que irarum, quam injuriæ, fuerat. Senatus, tumultuose
vocatus, tumultuosius consulitur, ⁵⁹ quæstionem postulanti-
bus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque,
non sententiis magis, quam clamore et strepitu. Tandem,
quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo
plus sanitatis in curia, quam in foro esse, ordine consuli
cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius ⁶⁰ rem non
vulgabat: *de iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis,
Volso, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum cense-
bat.* T. Lartius^e, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo
exsolterentur. totam plebem ære alieno demersam esse: ⁶¹ nec
sisti posse, ni omnibus consulatur. quin, si alia aliorum sit con-
ditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius,
et natura inmitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Pa-
trum laudibus, *Non miseris, ait, sed licentiæ, tantum concii-*

Varia sen-
tentiæ in
senatu.

^c prope Gron. Crev.
Ead.

^d consulatu Ead.

^e Largius sic et in sqq.

57 Utraque re] Et senatus et ple-
bis pertinacia.

58* Nihil aliud quam] Tantum-
modo.

59 Quæstionem postulanti] Pos-
tulantibus ut inquireretur in auctores
injuriæ.

60 Rem non vulgabat] Nolebat om-
nibus indulgeri.

61 Nec sisti posse] Nec posse rem
sustineri, inhiberi, quominus ad per-
niciem feratur. Familiaris Livio lo-
cutio.

A C. 260. *tum turbarum; et* ⁶² *lascivire magis plebem, quam scire. Id*
 U. C. 492. *adeo malum ex provocatione natum. quippe minus esse consu-*
lum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare
liccat. Agedum, inquit, dictatorem, a quo provocatio non est,
creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor.
Penset tum mihi lictorem, qui sciet, jus de tergo vitæque sua
penes unum illum esse, cujus majestatem ⁶³ *violavit* ^f.

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii
 sententia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres;
 utique Lartii ⁶⁴ putabant sententiam, quæ totam fidem tol-
 leret. medium maxime et ⁶⁵ moderatum utroque consilium
 Virginii habebatur. Sed factione, respectuque rerum priva-
 tarum, quæ semper obfecere obficientque publicis consiliis,
 Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur.
 quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore,
 quum Volsci Æquique et Sabini forte una omnes in armis
 essent. Sed curæ fuit consulibus et senioribus Patrum,
⁶⁶ ut imperium, suo vehemens, mansueti permitteretur in-
 genio. M. Valerium dictatorem, Volesi filium, creant.
 Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen,
 quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea fami-
 lia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dicta-
 tore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis
 edicto conveniens. sed et homini et potestati melius rati
 credi, omisso certamine nomina dedere. ⁶⁷ Quantus num-
 quam ante exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde
 datæ consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat jam
 bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant. oratores
 Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium,
 aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent.

M. Valeri-
us dictator.

Bellum cum
Æquis, La-
tinorum
caussa.

^f violavit Crev.

⁶² *Lascivire*] Licentia ex otio col-
lecta ferocire.

⁶³ *Violavit*] Codex e biblioth. Victor.
et Campani editio *violaverit*: unus e
regiis codd. a secunda manu *violavit*:
idque verum visum est. Vulgo *violavit*:
quod minus proprium erat, quum in hoc loco non de re jam facta
agatur, sed indicetur, quid, si illa po-
natur facta, secuturum sit.

⁶⁴ *Putabant sententiam*] Recte judi-
cavit post Gebhardum Gruterumque
Gronovius hæc verba defendenda esse,
tanquam glossema temere invecum.
Utque, id est, præcipue *Largii* sen-
tentia videbatur exemplo haud salu-
bris, * quæ omnino fidem ex societa-

te humana tolleret, liberando debito-
res omnes a necessitate solvendi ea,
quæ mutua acceperant.

⁶⁵ *Moderatum utroque*] Ex utro-
que, Appii nempe et *Largii*, consilio
temperatum: quod et fidei, et huma-
nitati consuleret.

⁶⁶ *Ut imperium, suo vehemens,*
mansueti permitteretur ingenio] *Ut*
imperium suo ingenio, id est, vi sua,
natura sua, *vehemens*, *permitteretur*
mansueti ingenio, id est, viro mansue-
ti ingenii.

⁶⁷ * *Quantus nunquam ante exerci-*
tus] Legiones decem effectæ, qui ex-
ercitus major erat, quam unquam an-
tea scriptus fuisset.

Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati re- U. C. 260.
tractare arma. Vetusius consul missus est. is finis popula- A. C. 492.
tionibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis,
quam armis, freti, summis se jugis montium tutabantur.
Alter consul, in Volscos profectus, ne et ipse tereret tem- Bellum cum
pus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius Volscis.
castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra
campo, ante suam quisque vallum, infestis signis consti-
tere. multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque
effusi et contentim pugnam iniere. Consul Romanus
nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis
pilis stare suos jussit: ubi ad manum venisset hostis, tum
coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu et clamore
fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis,
postquam impressionem sensere ex adverso factam, et ante
oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias inci-
dissent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem satis
virium fuit, quia cursu in prælium ierant. Romani contra,
quia principio pugnae quieti steterant, vigentes corporibus,
facile adepti fessos, et castra inpetu ceperunt, et, castris
exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores
cum victis in urbem inrupere. ⁶⁸ plusque ibi sanguinis, pro-
miscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione,
factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem vene-
runt.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, Bellum cum
ubi longe plurimum belli fuerat, ⁶⁹ fundit, fugatque Sabinis.
castris. Equitatu inmisso mediam turbaverat hostium ⁷⁰ a-
ciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte intror-
sum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit. eo-
dem inpetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad
Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dicta-
tor triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus
in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo
loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademit-
tus: Velitras coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum
Æquis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule,
quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, ex-
trahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent

68* Plus .. sanguinis .. factum] Plus sanguinis fustum, plus cædis factum. Vid. infra not. ad XXXV. 51.

69 Fundit fugatque exiitque castris] Plerique scripti non agnoscunt particulam que ante castris. Unus e nostris, quomodo voluit Gronovius, et

exiit castris. Atque id lenius ad aures accidit, quam vulgatum.

70 Aciem, qua ... parum apte ... aciem firmaverant] Recte hunc locum emendare videtur Gronovius. Aciem quam . . . parum apte introrsum ordinibus firmaverant.

U. C. 260. in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, A. C. 492. promissa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commissum ignavia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in ⁷¹ adversas valles desilire: ⁷² ubi satis prædæ, et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat. tanta quin gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium ⁷³ actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid⁶ nexis fieri placeret. quæ quum rejecta relatio esset, *Non placeo, inquit, concordia auctor, optabitis, ⁷⁴ me Deus fidius, prope diem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me adinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordia intestina, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur. privatius potius, quam dictator, seditioni interero.* ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Adparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

Turbæ domesticæ.

XXXII. Timor inde Patres ⁷⁵ incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli educi ex urbe legiones jussere. quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere reli-

6 add. de Gron. Crev.

⁷¹ *Adversas*] Lege cum eodem *aversas*.

⁷² *Ubi*] Merito observat Tau. Faber hic videri legendum *ibi*.

⁷³ *Actionum*] Hoc nomine designatur quidquid agit magistratus, sive apud senatum, sive apud populum; quidquid vel Patribus decernendum, vel populo seiscendum proponit. Vult Livius hoc loco, dictatorem, antequam ulla alia de re ageret in senatu, retulisse, sive jussisse Patres deliberare de fide victori populo præstanda.

⁷⁴ *Medius Fidius*] Formula jurandi: ita *me juvet deus Fidius*. Eodem sensu Plaut. *Asin. Act. I. Sc. 1. Per deum Fidium. Deus est, Festo interprete, ab Jove genus ducens. Fidius*, qui fidei præest, auctore Dionys. quæ l. II. p. 113. et l. IV. p. 257. Sancum Græcè reddit *Πίστιος Δία*. Sancus autem idem est, qui Fidius, teste Ovid. VI. *Fast. v. 213. Vid. not. ad c. 20. l. VIII. infra.*

⁷⁵ *Incessit*] Vid. not. 28. ad c. 58. l. I.

gionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in ⁷⁶ Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem est^b) tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce vallo fossaque communis castris quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, pro aliquot dies, neque lacesciti neque lacescentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti manere eam, an abire mallent. quam diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati esse. ⁷⁷ Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum et, quod ⁷⁸ inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo, nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde adparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem.* Comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

^b Signa parenthes. et voc. est del. Ead.

⁷⁶ *Sacrum montem*] Ex eo ipso facto sic cognominatum, quia eum locum in quo conserat plebs, quum rediret in urbem, consecravit: (vid. Dion. l. VI.) vel quia in eo condita sacra lex, de qua infra c. 33.

⁷⁷ *Placuit*] Hujus secessionis historiam nimis profecto in aretum contraxit noster. Eam fuse et fortasse prolixè persecutus est Dionysius lib. VI. Ex eo discimus rem ultra trium mensium spatium extractam: secessionem quippe factam ante Kal. Septembres; plebem autem non rediisse, nisi a. d. IV. Idus Decembres: initio missos fuisse a senatu oratores, qui impunitatem plebi offerrent, eos-

que rejectos fuisse: deinde, quum novi consules Post. Cominius et Sp. Cassius magistratum iniissent, post varias in senatu altercationes, tandem convenisse ut decem legati mitterentur ad plebem cum amplissima potestate: in iis fuisse Agrippam Menenium.

⁷⁸ *Inde*] Nimirum ex plebe. Atqui tamen consulatum gesserat: (supra c. 16.) unde certo colligitur eum patricium fuisse. Solis enim tum patriciis patebat consulatus. At recte observat Dujatius eum potuisse ex eorum esse numero, quos ex equestri gradu in senatum Brutus allegisse dicitur initio hujus libri.

U. C. 260.
A. C. 492.
Plebs re-
ducta.

Tribuni
Pl. creati.

Volsci
victi.

C. Marcii
opera Co-
rioli capti.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, ⁷⁹ concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita ⁸⁰ tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. ⁸¹ Sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum inierunt. his consilibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id ferendum consul alter Romæ mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsum in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde ⁸² Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcus, adolescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito exercitum Romanum,

⁷⁹ *Concessumque in conditiones*] De nexis, quorum causa fons fuit et origo hujus seditionis, silet Livius. At apud Dion. invenimus has plebi a Menenio propositas fuisse conditiones, ut qui solvendo non essent, iis omnibus æs alienum remitteretur: qui aut jam creditoribus addicti, aut, elapso solutionis die, ex legis vi addicendi forent, ii essent liberi: in futurum, de communi plebis et Patrum sententia statureretur quid sanciri opus esset. Nihil tamen novum videtur sancitum fuisse, scilicet quia tribunicia potestas plebi concessa satis validum munimentum visa est adversus injurias fœneratorum.

⁸⁰ *Tribuni plebei creati duo*] Quinque a populo curiatis comitiis creatos fuisse tribunos plebis tradit Dion. Primo loco ponit (qua quidem in parte ceteri omnes, præter nostrum, cum eo consentiunt) L. Junium quemdam, qui cognominari volebat Brutus, cuiusque maxime consilio plebs in componenda cum Patribus pace usa erat, et C. Sicinium secessionis auctorem. His adjungit C. et P. Licinius, et Sp. Icilium Rugam. Tribuni autem plebei inde nomen traxerunt, teste Varr. l. IV. de ling. Lat. quod ex tribunis militum facti essent. * Tribuni autem militum ab antiquis tribubus Ramnensium, Titiansium, Lucerum, quibus terni præferebantur in bello, dieti fuerant.

⁸¹ *Sunt qui... dicant ibi... sacra-*

tam legem latam] *Sacratæ leges sunt, inquit Festus, quibus sancitum est, qui quid adversus eas fecerit, sacer alicui deorum sit cum familia pecuniaque.* Itaque non sola lex de tribuni plebis sacrata fuit. Aliarum quoque sacratarum legum mentio identidem apud Livium occurrit, ut III. 32. et VII. 41. Imo et apud alios populos sacratæ leges latæ reperiuntur, puta Æquos et Volscos, teste Livio IV. 26. Lex tamen de tribunis, quia sacratarum omnium legum celeberrima, et populo carissima fuit, *lex sacrata sæpe* *κατ' ἔξοχην* dicitur. Porro dubitari non potest, quin hæc sacrata lex hoc tempore lata sit. Sed illud inter scriptores fortasse ambigebatur, utrum in ipso Sacro monte, an in urbe post reditum plebis lata fuisset. Eam autem hoc modo recitat Dionysius: *Tribunum nemo in ordinem redigito, neque invitato quidquam facere cogito, nec verberato, nec alium verberare jubeo; nec occidito, nec occidi jubeo. Si quis contra fecerit, sacer esto, et bona ejus Cereri sacra sunt: et qui eum occiderit, purus a caede esto.* Hanc legem omnes juraverunt seque et posteros in sempiternum observaturos. Præter tribunos, duos quoque tum ædiles plebis, concedentibus Patribus, creaverunt, qui tribunorum administri et adjuutores essent. Dion. l. VI.

⁸² *Poluscam item*] Sic recte Sigonius. Antea *protinus Mucamitem.* Polusea rursus appellatur infra c. 39.

Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos U. C. 261. A. C. 491. habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus inminentis belli, Volscæ legiones, profectæ ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modo inpetum crumpentium retudit, sed per patentem portam ferox inrupit: cædeque ⁸³ in proxima urbis facta, ignem, temere arreptum, inminentibus muro ædificiis iniecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ⁸⁴ ad terrorem, ut solet, primo ortu et Romanis auxit animum, et turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columna ænea insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega afuerat ⁱ ictum, Postunum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cecisset. Eodem anno Agrippa Agr. Mene- nii mors. Menenius moritur, vir ⁸⁵ omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductor plebis Romanæ in urbem sumtus funeri defuit. extulit eum plebs ⁸⁶ sextantibus conlatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganus, P. Minucius U. C. 262. A. C. 490. T. Geganio, P. Minucio Coss. Caritas annonæ. facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia a bello essent, et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primum annonæ, ⁸⁷ ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, ⁸⁸ qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, nisi consules providissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, lævoque per Volscos ^{in mari usque ad Cunas, sed} ⁸⁹ quæ-

ⁱ *absuerat* Gron. Crev.

23 *In proxima urbis]* In loca urbis quæ portæ proxima erant. Duo e nostris MSS. addunt, sed a secunda manu, *parte*. Utatur cui placuerit. Quidam e Gronovianis eodd. habent *in proxima urbe*. Inde Jac. Gronovius efficit in *prima urbe*, id est, in prima urbis parte.

24 *Ad terrorem, ut solet, primo ortu]* Rhenanus *primo ortu* exponit *statim*. Sed haud paulo melius videretur quod suggerit Gronovius, *ad terrorem... primum ortus*. Certe *ortus* extat in Campani editione, et a secunda manu in duobus regiis eodd. vel optimis.

25 *Omni vita]* Aliquot scripti a Jac. Gronovio allegati, et omnes nos-

tri habent *omnium vita*: ut videatur legendum esse *omni in vita*.

26 *Sextantibus]* Sextans est sexta pars assis Romani.

27 **Ex incultis per secessionem plebis agris]* Nempe secessio illa ultra trium mensium spatium extracta erat, idque ipso sementis tempore. Plebs enim secessit ante Kalendas Septembres, nec rediit in urbem, nisi a. d. IV. Idus Decembres.

28 *Qualis clausis solet]* Non minus sæva, quam quæ solet clausam et obsessam urbem fatigare.

29 *Quæsitum in Sicilia]* Plerique scripti *in Siciliam*. Bene. Sed vox *quæsitum* vacare videtur.

U. C. 262.
A. C. 490.

situm in Siciliam^k quoque. adeo finitimorum odia longin-
quis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum
coemptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristode-
mo tyranno, ⁹⁰ qui hæres erat, retentæ sunt. in Volscis
Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab
inpectu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis fru-
mentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo
bello in tam artis comneatibus vexati forent, ni Volscos,
jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. ea clade
conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, ter-
rore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colono-
rum Romani, et ⁹¹ Norbæ in montes novam coloniam, quæ

U. C. 263.
A. C. 489.
M. Minucio
II. A. Sem-
pronio II.
Coss.

arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde et
A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia
advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi
venisse tempus premeandæ plebis putabant, recuperandique
jura, quæ extorta secessionem ac vi Patribus essent: in primis
Marcius Coriolanus, hostis tribuniciæ potestatis, *Si anno-
nam, inquit, veterem voluit, jus pristinum reddant Patribus.
Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem^l video,
⁹² sub jugum missus, tamquam a latronibus redemptus? Egone
has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium
regem qui non ⁹³ tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, avo-
cet plebem: patet via in Sacrum montem aliosque colles. Rap-
pian frumenta ex agris nostris, quemadmodum ⁹⁴ tertio anno
rapuere. ⁹⁵ Utantur^m annona, quam furore suo fecere. Audeo
dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore,
quam ut armati per secessionem coli prohibeant. ⁹⁶ Haud tam
facile dictum est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror
fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam*

^k Sicilia Gron. Crev. ^l add. *pollentemque Fæd.* ^m *Fruantur, utantur Gron.*

⁹⁰ *Qui hæres erat*] Quo jure hæres
Tarquiniorum esset Aristodemus, non
liquet. Aliter rem narrat Dionys.
quem vide l. VII.

⁹¹ *Norbæ in montes... miserunt*]
Reponendum videtur *Norbam*. Nisi
forte quis mavult hoc modo supplere:
*Miserunt coloniam in montes, quæ colo-
nia esset Norbæ.*

⁹² *Sub jugum missus*] Non minus
contumeliose habitus, quam ii qui
victi bello sub jugum ab hostibus
mittuntur: quo de more vid. infra
III. 28. *Tanquam a latronibus re-
demptus.* Coactus me redimere quo-
vis pretio a ducibus plebis, perinde
ac si in latronum manus incidissem.

⁹³ *Tulerim*] Hæc dicit Marcius,
non ex sua persona, sed cujusvis sena-
toris, aut si mavis, seuatus universi.

⁹⁴ *Tertio anno*] Tertio ante anno.

⁹⁵ *Utantur annona quam*] Utantur
annona arcta et dura, qualem ipsi
sibi fecere per seditionis furorem, in-
cultos relinquendo agros. Ante pri-
mum verbum inseruerat Rhenanus
fruantur. Sed illud additamentum
ignorant omnes scripti Gronovio in-
specti, quinque e nostris, Campanus,
Andreas, et omnes veteres editi. Ita-
que delendum duximus, ut Clericus
jam fecerat.

⁹⁶ *Haud tam facile*] Potuisse ar-
bitror fieri, (utrum fieri debuerit,
haud facile dictum est) ut Patres et a
tribunitia potestate, et ab omnibus le-
gibus quas inviti sibi imponi tulerant
in Sacro monte, sese liberarent, si
hanc conditionem exegissent pro la-
xando annonæ pretio.

potestatem, et omnia invitis jura inposita Patres demerent U. C. 263.
 sibi. A. C. 489.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit. *Fame se jam, sicut hostes, peti; cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimentum ex desperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcii civi de dantur tribuni,* ⁹⁷ *nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.* In exeuntem e curia inpetus factus esset, ni perop- C. Marcius
 portune tribuni diem dixissent. Ibi ira est subpressa. se accusatus.
 judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœnæ, jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. sed adeo infensa erat coorta plebs, ut ⁹⁸ unius pœna defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen ⁹⁹ adversa invidia, ¹ usique sunt, qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere, (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes; *unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. ² Damnatus absens in Damnatus
 Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam in Volscos
 tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne exceperunt; exsulatum
 benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. abit.
 Hospitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, ple-

⁹⁷ * *Nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat*] Nisi satisfiat odio ejus in plebem, saviendo verberibus in terga civium. Hoc ideo dicunt plebei, quia tribunorum erat prohibere ne consules injuria et pro libidine virgis animadverterent in cives; et muleta quoque coercere, aut ad populi judicium adducere creditores qui in nexos atrociter sævirent.

⁹⁸ *Unius pœna defungendum*] Uno ad penam tradito, totus ordo periculo imminenti eximendus.

⁹⁹ *Adversa invidia*] Quamvis illis adversaretur, quamvis luctandum illis esset adversus odium publicum, quo flagrabat quisquis Coriolanum defenderet.

¹ * *Usique sunt*] Elegantius videtur: *nisique sunt*: ut infra c. 50. *nisi*

corporibus armisque.

² *Damnatus absens*] Præsentem fuisse tradunt Dion. l. VII. et Plut. in Coriol. Ceterum multa apud eodem scriptores circa damnationem Coriolani gesta reperies, quæ suo more omisit Livius. Eos vile locis citatis. Hoc unum annotabimus, tum primum habita fuisse comitia tributa, in quibus populus per tribus suas descriptus suffragium ferret. Quod quidem ut fieret ideo annisi sunt tribuni, quia centuriatis comitiis, quæ Patres postulabant, vis omnis penes primores erat; non item tributis, ubi nulla census, sed locorum regionumque quibus quisque habitaret, ratio habebatur. De comitiis tributis vid. not. 13. ad c. 56. infra.

U. C. 263. bein suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma
 A. C. 489. caperent. Multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa
 juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto
 jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur
 animi.

Ingratus
 Jovi præ-
 sultator.

XXXVI. ³ Ludi forte ex instauratione magni Romæ
 parabantur. instaurandi hæc caussa fuerat. Ludis mane ser-
 vum quidam paterfamilix, ⁴ nondum commisso spectaculo,
⁵ sub furca cæsum medio egerat circo. cœpti inde ludi, vel-
 ut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo
 post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Ju-
 piter dicere, *Sibi ludis præsultatorem displicuisse: nisi magni-
 fice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea consu-
 libus nunciaret.* Quamquam haud sane liber erat religione
 animus, verecundia tamen majestatis magistratum ⁶ timo-
 rem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno
 illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies
 amisit. cujus repentinæ cladis ne caussa dubia esset, ægro
 animi eadem illa in somnis observata species visa est rogi-
 tare, *Satin' magnam sprete numinis haberet mercedem? mayo-
 rem instare, ni eat prope, ac nunciet consulibus.* Jam præ-
 sentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens
 vis morbi adorta est ⁷ debilitate subita. Tum enim vero
 Deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instan-
 tibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque
 audita, et obversatum toties somno Jovem, minas irasque
 cœlestes ⁸ repræsentatas casibus suis, exposuisset; consensu
 inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules
 lectica adfertur. inde in curiam jussu consulum delatus,

3 *Ludi... Magni*] Vid supra I. 35.

4* *Nondum commisso spectaculo*] Nondum cœpto spectaculo. Verbum *committi* proprium et solenne in hac re est, quia nimirum in spectaculis committuntur inter se certaturi; eadem prorsus ratione qua dicitur *committi prælium*.

5 *Sub furcâ*] Furca duplex fuit: alia, quam gestare tantummodo jubebantur servi nequam ignominix caussa, et per omnem viciniam circumferre, ut omnibus eorum improbitas notescret. Inde, ut docet Plut. in Coriol. *farriferi* appellatio in improbum mancipium. Alia furca instrumentum fuit supplicii, aliquando capitalis. Ei inserebatur nudi hominis cervix: deinde duo ejus rami videntur demissi fuisse per humeros versus pectus secundum brachiorum longi-

tudinem, quæ expansa utrimque ad furcæ cornua alligabantur. Hanc fuisse furcæ formam et usum suadere videntur ea quæ hoc ipso loco Dionysius habet, collata cum 49. c. Neronis apud Suet. Vide totam rem fuse tractatam a Lipsio, l. III. de Cruce.

6 *Timorem vicit, ne*] *Vicit timorem* irarum cœlestium, vereinte Atinio *ne abiret pro ludibrio*, tanquam ludibrium, *in ora hominum*, id est, ne in sermones hominum incideret, ac ludibrio haberetur.

7* *Debilitate*] Paralyti. Infra Atinius dicitur *captus omnibus membris*.

8* *Repræsentatas*] Statim et in præsentem exhibitas et ad effectum perductas. Nimirum eodem sensu hic accipienda videtur vox *repræsentatus*, quo quis dicitur ei repræsentare præmiâ, cui promiserit, vel pœnam, cui denuciaverit.

eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit⁹. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quæ secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, ⁹ *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quidquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Niniò plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. Quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem* ¹⁰ *ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Hæc, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me adinet, extemplo hinc domum abire in animo est,* ¹¹ *ne cuius facti dictive contagione præsens violer. Hæc locutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res, ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatus-consulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia percudit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cætu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse.**

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad ¹² caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, ¹³ querendo indignandoque, et eos ipsos ¹⁴ sedulo audientes secunda iræ verba, et per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, ¹⁵ *Veteres populi*

⁹ *decernit Gron. Crev.*

⁹ *Quod sequius sit]* Quod civibus meis labem aliquam aspergat. *Sequior, sequius* idem quod *deterior, deterius*: a voce *secus* quæ non modo significat *aliter*, sed etiam usurpatur pro *non bene*, ubi rem mollire oratione opus est.

¹⁰ *Ab Sabinorum juventute]* Vide supra c. 18.

¹¹ *Ne cuius facti]* Ne, si remaneam et præsens adsim, in me transit velut ex contagione labes ac sus-

picio alicujus inconsulti dicti factive.

¹² *Caput Ferentinum]* Vid. not. 79. ad c. 50. l. I.

¹³ *Querendo]* Non minus placeret querendo.

¹⁴ *Sedulo audientes secundu iræ verba]* Cum cura et attentione audientes verba quæ obsecrarent, faverent iræ qua incensi erant.

¹⁵ *Veteres... Volscorum]* Hæc verba non immerito censet Gronovius dici ex persona historici, nec quic-

U. C. 263.

A. C. 489.

Attii Tulli
Volsci
dolus.

Volsci urbe
exacti.

Δ Tullio
concitati.

U. C. 263. *Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia, inquit, obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, ¹⁶ qua° per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos ¹⁷ traductos per ora hominum? Quid eos, qui audire vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obrui, existinasse putatis? nisi aliquod profecto nefus esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, ¹⁸ piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cætu, concilioque abigi. Quid deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturavimus proficisci? si hoc^p profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo, qui indixere, si viri estis. Ita et sua sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.*

Volsci deficient, ducibus Attio Tullo et C. Marcio.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus et C. Marcus exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequam fefellit: ut facile adpareret, ducibus validiorem, quam exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, ¹⁹ in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, ²⁰ novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem a Peto ducit; et, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum cas-

° qui Gron. Crev.

p hæc Eæd.

quam pertinere ad Tulli orationem. Unde sic legit, unica sublata littera: *Oratione exorsus veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum. Quod sane non spernendum.*

16 *Qui]* Romanos intellige, qui etsi non nominati fuerunt, satis tamen ex ipso orationis contextu monstrantur. Similiter abruptum *quod qui* vid. c. 18. supra: *Qui si maxime ex ea familia &c.*

17* *Traductos per ora hominum]* Alludit ad triumphum, in quo captivi traducebantur in oculis populi victoris, eique spectaculo erant.

18* *Piaculum. . . merituri]* Id commissuri, quod sit piaculo dignum.

19 *In Latinam viam. . . transgres-*

sus] Quatuor hæc oppida, quorum nomina sequuntur, citra Latinam viam sunt Circeiis proficiscenti. Itaque non satis apparet, quare Marcus ante in Latinam viam transgressus fuisse, quam has urbes cepisse dicatur.

20 *Novella]* Nuper ab Romanis acquisita. Vid. supra c. 33. Quum tamen complures scripti allegati ab utroque Gronovio, et omnes nostri præferant *novellam*, non vana suspicio est hæc in voce latere nomen alicujus urbis. Conjecit Gronovius pater *Bovillas*, filius *Mugillam*. Probabiliter quoque Cluverius pro *Trebiam* reponit *Toleriam*, Ital. Ant. l. III.

tris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta esset, adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor, maximum concordiae vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modo non conveniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. ²¹ Sp. Nautius jam et Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, praesidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit. deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis cogit. Acceperunt relationem Patres; postquam adparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per otium frui velint, memorem se et civium injuria, et hospitem beneficium, adnissurum, ut adpareat exsilio sibi irritatos, non fractos, animos esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, ²² traditum est, nihilo magis quam legatos flexisse animum.

U. C. 266.
A. C. 486.
Sp. Nautio,
Sex. Furio
Coss.

Legationes
virorum ad
Coriolanum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent: et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta obfusa oculis animoque religione motus esset) multo obstinatio adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mæstitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur, inquit, oculi, mater tibi conjuxque et liberi adsunt.* Coriolanus, prope ut amens

Mulierum
legatio.

Veturiae
ad Coriolanum filium
oratio.

²¹ Sp. Nautius et Sex. Furius] Ante hos consules duplex par consulium inserit Dionysius: in annum 264. Q. Sulpicium Camerinum et Sp. Lartium Flavum, quorum in consulatu ludi vitio facti: in annum 265. C. Julium Julum et P. Pinarium Rufum, qui ludos instauravere. Eos consul-

tone, falsos putans, an per iucuriam oniserit Livius, parum liquet. Eorum tamen in numerandis annis rationem habuisse videtur, l. III. c. 30.

²² Traditum est] Non aspernanda est Jac. Gronovii conjectura, traditum, et nihilo magis. Simile exemplum vid. infra VII. 40.

U. C. 266. ²³ consternatus, ab sede sua quum ferret matris obviam complexum, mulier in iram ex precibus versa, ²⁴ *Sine, priusquam complexum accipio, sciam, inquit, ad hostem, an ad filium, venerim: captiva mater-ne castris tuis sim? In hoc me longa vita et infelix senectus traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quae te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perceneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa moenia domus ac penates mei sunt, mater, conjur, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non obpugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortuum essem. ²⁵ *Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miseri, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos dimittit: ipse ²⁶ retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei obpressum ²⁷ periisse tradunt; alii alio loto. ²⁸ apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certe, hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, *Multo miseri, seni exsilium esse.* ²⁹ Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeo sine obtreccatione gloriæ alienæ ³⁰ vivebatur. Monumento quoque quod esset, tem-*

²³ * *Consternatus*] Turbatus animo, nec jam potens sui.

²⁴ *Sine*] Operæ pretium est conferre inter se tres pulcherrimas orationes, quas tres scriptores eloquentissimi de hoc eodem argumento scripserunt, tanquam a matre Coriolani habitas: hanc Livii, concitatissimam et tragicum pene spirantem; Dionysii, placidiorem; Plutarchi, ex utroque affectu velut temperatam. Hæc postremæ duæ quendam historiæ quasi colorem retinere magis fortasse videbuntur: Liviana excelsior esse et Romana matre dignior.

²⁵ *Sed ego nihil jam pati*] Sed ego nec quidquam jam pati possum, quod non magis turpe tibi sit, quam miserum mihi; nec, etiamsi miserrima sim, diu futura misera sum, ut quæ ob senectam haud prociat a morte absim. De liberis tuis, qui hic se sistunt tibi, vide quid agas. *Hæc igitur totius hujus loci mens est. Quia Veturia, in iis quæ proxime præcedunt, de se ipsa loquuta est, hic corrigi dicta, probando sua quidem parum referre, qualis eventus

belli futurus sit; tum quia, si quid ipsa miserum ac triste patiat, plus inde dedecoris in Coriolanum, quam miseræ in se redundaturum sit; tum quia ob senectam diu misera esse non possit: sed rem magnopere pertinere ad parvos Coriolani liberos.

²⁶ *Retro ab urbe castra movit*] Eo consilio ut Volscos impellere conaretur ad pacem faciendam eum populo Romano; si mentionem pacis aspernarentur, ipse imperium deponeret. Dion. l. VIII.

²⁷ *Perisse tradunt*] Ita narrat Dion. ib.

²⁸ *Apud Fabium*] Pictorem, de quo egimus in not. 36. ad l. 44.

²⁹ *Non inviderunt laudes suas*] Aliquot scripti, tum e Gronovianis, tum e nostris, habent *laude sua*.

³⁰ *Vivebatur*] Cujacius, l. XII. Observat. c. 24. hoc loco inserit verba hæc, tanquam e Liviano exemplari: *Tunc enim primum sancitum est, ut mulieribus de via cederetur, ut inauribus aureis, ut purpurea veste, ut aureis segmentis, ut novo vitæ discrimine, uterentur. Monumento quoque &c.*

plum Fortunæ Muliebris aedificatum dedicatumque est. Red- U. C. 266.
iere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. A. C. 486.
sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc
ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exer-
citu darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi for-
tuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus
pernicioso, quam pertinaci certamine, confecit. Consules U. C. 267.
T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Her- A. C. 485.
nici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo T. Sicinio,
anno Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum C. Aquillio
est. Coss.

XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules U. C. 268.
facti. ³¹ cum Hernicis fœdus ictum: ³² agri partes duæ ad- A. C. 484.
eunt. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus Sp. Cassio
consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquan- III. Proc.
tum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id Virgino
multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum Coss.
suarum terrebat. sed et ³³ publica Patribus sollicitudo inerat,
largitione consulem periculosas libertati opes struere.
Tum primum ³⁴ lex agraria promulgata est; numquam Lex agraria
deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus
rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctori-
bus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primo cœ-
perat ³⁵ fastidire, munus vulgatum a civibus esse in socios.
sæpe deinde et Virginium consulem in concionibus velut
vaticinantem audiebat, *Pestilens collegæ munus esse. Agros
illos servitutem iis, qui acceperint, laturos. regno viam fieri.
Quid ita enim adsumi socios et nomen Latinum? Quid ad-
tinuisse, Hernicis, paullo ante hostibus, capti agri partem ter-
tiam reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium
habeant?* Popularis jam esse dissuasor et intercessor legis
agrariæ cœperat. uterque deinde consul certatim plebi in-
dulgere. Virginius dicere, passurum se adsignari agros,
dum ne cui, nisi civi Romano, adsignentur. Cassius, quia

⁹ *tertiam partem* Gron. Crev.

De hujusmodi tamen præmiis mulie-
rum silent Dionys. et Plut. et illa
cultus elegantia magnificentiaque
parum sapere videtur rudem horum
temporum simplicitatem.

³¹ *Cum Hernicis fœdus*] Hanc et
Hernici fœderis, et seditiois Cassia-
næ historiam fusius exequitur Dion.
et in multis a Livio dissidet. Eum
adi l. VIII.

³² *Agri partes duæ*] Agri bello
capti duæ tertiæ partes ademptæ:
tertia Hernicis reddita, quod mox
Cassio objicietur a collega.

³³ *Publica sollicitudo*] Metus et
cura pro republica.

³⁴ *Lex Agraria*] De agro, qui ex
hostibus captus ac proinde publicus
erat, aut adimendo privatis qui eum
occupaverant, aut inopibus dividen-
do.

³⁵ *Fastidire munus vulgatum a ci-
vibus esse in socios*] Merito resecat
Gronovius *et esse*. * Sensus est: Fas-
tidire munus, quod non proprium
esset civium, sed communicatum so-
ciii quoque, jam vile et vulgare vide-
retur.

U. C. 269. in agraria largitione ³⁶ ambitiosus in socios, eoque civibus
 A. C. 484. vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos,
 jubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui
 populo. Id vero haud secus, quam præsentem mercedem
 regni, adspersa plebes. adeo propter suspicionem insitam
 regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis ho-
 minum ³⁷ respuebantur. Quem, ubi primum magistratu
 abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem
 auctorem ^r ejus supplicii ferant: eum, cognita domi causa,
 verberasse ac necasse, ³⁸ peculiumque filii Cereri consecra-
 visse. signum inde factum esse, et inscriptum, EX CASSIA
 FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque ³⁹ pro-
 prius fidem est, ⁴⁰ a quæstoribus K. ^s Fabio et L. Valerio
 diem dictam perduellionis, damnatumque populi iudicio:
 dirutas publice ædes. ea est area ante Telluris ædem. Cete-
 rum sive illud domesticum, sive publicum fuit iudicium,
 damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

Cassius
necatur.

U. C. 269.
 A. C. 483.
 Ser. Corne-
 lio, Q. Fa-
 bio Coss.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. ⁴¹ Dul-
 cedo agrariæ legis ipsa per se, demto auctore, subibat ani-
 mos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui,
 devictis eo anno Volscis Æquisque, militem præda fraudave-
 re. quidquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius con-

^r actorem Gron.

^s K. l. C. sic et in sqq. Gron. Crev.

³⁶ * *Ambitiosus in socios*] *Ambiendæ sociorum gratiæ studens.*

³⁷ * *Respuebantur*] *Gliscentem seditionem compescuit senatus edicendo, ut decem viri consulares eligerentur, qui agrum publicum finirent, ac pronunciarent, quantum ejus locari, quantum populo dividi oporteret: horum autem decemvirorum electio ad sequentis anni consules rejiceretur. Verum hoc senatusconsultum discutiendæ seditioni factum, postquam illum fructum, qui ex eo petebatur, attulit, neglectum est.*

³⁸ * *Peculium ... filii*] *Peculium proprie est id quod servus concedente domino possidet. Similiter usurpatur pro eo quod filius possidet concessu patris, quia nempe quemadmodum servi in domini potestate, ita et liberi in potestate patris erant, et quidquid acquirebant, id patri, non sibi, acquirebant. Nihil itaque habebant vere suum: sed si quæ eis pater utenda permisisset, in ea pater, tanquam in peculium servi dominus, plenam potestatem retinebat. Vide Instit. Justin. l. II. tit. 9. et ibi Vinium.*

³⁹ * *Propius fidem*] *Credibilium, cui*

fides facilius haberi possit. Vox fidem regitur a præpositione ad suppressa.

⁴⁰ * *A quæstoribus*] *Hæc prima apud Livium mentio quæstorum occurrit. Antiquior tamen est eorum origo, quam Plutarchus ad Publicolam consulem, primo constitutæ libertatis anno; Tacitus XI. Ann. c. 22. et alii ad reges etiam referunt. Horum præcipuum munus fuit curam ærarii gerere. Quæstores a quærendo dicti sunt, quod conquirerent pecunias publicas, atque etiam maleficia, quæ postea triumviri capitales conquiverent, teste Varr. l. IV. de lingua Lat. Non insolitum ipsis fuisse accusare ad plebem eos qui se aliquo scelere obstrinxissent, patet tum ex hoc loco, tum ex capp. 24. et 25. l. III. Eos habuisse jus vocandi ad concionem populi Dionysius affirmat l. VIII.*

⁴¹ * *Dulcedo agrariæ legis*] *Hoc anno et insequentibus, semper tribuni fraudem Patrum accusabant, postulabantque ut sua ipsi consulta exquerentur, decemvirosque, sicut polliciti fuerant, dividendis agris eligerent. Sed incassum abierunt omnes eorum conatus.*

sul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenere tamen Patres, ut cum L. Æmilio K. Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebs seditione domestica bellum externum excitavit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo Patres ac plebes rebellantes Volseos et Æquos, duce Æmilio, prospera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga, quam prælium, absumpsit. adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata est. vota erat Latino bello, ⁴² Postumio dictatore. filius ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis ⁴³ popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque ⁴⁴ gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præsens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium ⁴⁵ Kæsonis fratrem, et magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium ⁴⁶ consules [†] dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum; et Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant vires: ⁴⁷ abutebanturque iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas. ⁴⁸ motique ira numinis causam nullam aliam vates canebant, publice privatimque, nunc extis, nunc per aves consulti, quam haud ritè sacra fieri. qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

U. C. 270.
A. C. 452.

U. C. 271.
A. C. 481.
M. Fabio,
L. Valerio
Coss.

U. C. 272.
A. C. 420.

XLIII. ⁴⁹ Q. Fabius inde et C. Julius consules facti.

[†] consulem Gron. Crev.

42* *Postumio*] *Lege a Postumio.*

43* *Popularem potestatem*] Potestatem suam, quæ per se grata populo erat, acceptissima in vulgus lege celebrabant, id est, celebrationem favore hominum et magno circa se civium concursu efficebant.

44* *Gratis*] Spontanei, etiam sine ulla proposita mercede.

45 *Cæsonis*] Et Q. Fabii quoque, qui tertio ante anno consul.

46 *Consulem dedit*] *Lege consules,* quomodo Sigonius haberi affirmat in

VOL. I.

vett. suis libris, quibus succinunt duo e nostris.

47 *Abutebanturque iis inter semetipsos certando*] *Lege cum Gronovio inter semet ipsi,* ut c. seq. nisi inter semet ipsi seditionibus saviant. Nec unquam fere aliter Livius.

48* *Motique ira numinis*] Et vates nullam aliam causam afferebant, cur irati dii numen suum per illa prodigia exererent. Vid. not. 11. ad c. 55. l. I.

49 *Q. Fabius inde*] Pro inde duo ex

Q. Fabio II.
C. Julio
Coss.

U. C. 273.

A. C. 479.

K. Fabio

II. Sp. Fu-

rio Coss.

Romani
milites no-
lunt vin-
cere.

U. C. 274.

A. C. 478.

M. Fabio II.

Cn. Manlio

Coss.

Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atro-
 cius fuit. Ab Æquis arma sumta. Veientes agrum quoque
 Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum cres-
 cente cura, K. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Orto-
 nam, Latinam urbem, Æqui obpugnabant. Veientes, pleni
 jam populationum, Roman ipsam se obpugnatos mina-
 bantur^v. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere
 insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi
 mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius tribunus plebis,
 venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrar-
 iæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impedi-
 endam. Ceterum⁵⁰ tota invidia tribuniciæ potestatis versa
 in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam⁵¹ ipsius
 ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum con-
 sules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. du-
 cendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. Et in
 Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fa-
 bio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus,
 fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam
 exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam
 quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando
 gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem,
 ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, inse-
 qui fusos pedes noluit. nec illos, et si non adhortatio invisi-
 ducis, suum saltem flagitium et publicum in præsentia dede-
 cus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere
 potuit gradum adcelerare; aut, si aliud nihil,⁵² instare in-
 structos. Injussu signa referunt, mœstique, (crederes vic-
 tos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite
 operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exem-
 plo remedia ulla ab imperatore quæsitæ sunt. adeo excellen-
 tibus ingenii citius defuerit ars, qua civem regant, quam
 qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli
 gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio.

Obtinuerunt tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus ma-
 neret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn.
 Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ
 habuit. Ti. Pontificius fuit. is, eandem viam, velut pro-
 cessisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paullisper impe-

^v *minitabantur* Gron. Crev.

MSS. Hearnii habent III. unus e nos-
 tris tertio. * *Legis Q. Fabius II.* id
 est, iterum, et *C. Julius*.

⁵⁰ * *Tota invidia*] Quidquid invidiæ
 et odii in Patres Licinius, tribuniciæ
 potestatis gratia sabinus, excitare ni-

tebatur, id totum recidit in ipsum
 auctorem turbulenti conaminis.

⁵¹ *Ipsius ejus collega*] Multi jam
 monuerunt hic legendum videri *ipsi*.

⁵² *Instare*] Recte censet Muretus
 emendandum *stare*.

diit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, ⁵³ *Fictam* tribuniciam potestatem, dicere, priorē anno; in præsentiā re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ex collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modo et consules et primores Patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui conciliarent. Præceptis Appii moniti Patres, et universi comiter ac benigne tribunos adpellare; et consulares, ut cuique privatim ⁵⁴ aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinere, ut tribunicia potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse. quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia con-

U. C. 274.
A. C. 472.
Intercessio
tribunicia.

Bellum
Veiens.

venerant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *Æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant. id unum venenum, eam labem* ⁵⁵ *civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus sævire solitos; eosdem in bello tamen paruisse ducibus. qualicumque urbis statu, manente disciplina militari,* ⁵⁶ *sisti potuisse: ⁵⁷ jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profecto, si instetur, suo milite vicini Roman posse. Nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cetera sua sponte fata et Deos gesturos. Ea^x spes Etruscos armaverat^x, multis in vicem casibus victos victoresque.*

^x *Hæ*—armaverant Gron. Crev.

53* *Fictam*] Priorē anno ita victam esse tribuniciam potestatem, ut re victa sit tantum semel et in præsentiā; exemplo, cujus documentum in omne deinde tempus profuturum sit, victa sit in perpetuum.

54* *Aliquid juris adversus singulos*] Aliqua necessitudo cum singulis.

55 *Civitatibus opulentis. . . magna imperia*] Harum vocum magnificentia parum sane convenire videtur tenuitati virium Romanarum, illo de

quo nunc Livius agit tempore. Sed assuetus noster Romanam magnitudinem intueri, interdum ad priorum temporum imbecillitatem ea transfert, quæ ipsi splendor et opes ævi sui subjiciebant.

56 *Sisti potuisse*] Vid. not. 61. ad c. 29. supra.

57 *Jam non parendi magistratibus morem*] Sensus est: jam mos non parendi magistratibus sequitur in castra Romanum militem.

U. C. 274.

A. C. 473.

Coss castris
se tenent.Pugnam
poscit miles
Rom.

XLV. Consules quoque Romani nihil præterea aliud, quam suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli ⁵⁸terrebat^r, ne rem committerent eo, ubi duæ simul acies tinendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancepiti periculo ⁵⁹aversi. diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis adlaturum. Veiens hostis Etruscique eo magis præpropere agere; lacessere ad pugnam: primo obequitando castris provocandoque; postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando: *Simulationem intestinæ discordiæ* ⁶⁰*remedium timoris inventum: et consules magis non* ⁶¹*confidere, quam non credere, suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.* ad hæc in novitatem generis originisque, qua falsa, qua vera jacere. Hæc, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati. at inperitæ multitudinis² nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ⁶²ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes; nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa. adeo superbe insolenterque hostis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu conloquuntur. pugnare cupiebant; sed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent inpetum. Redditur responsum, in maturam rem agi, nondum tempus pugnae esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe inpune se insultatos, non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti obcursant portis, ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra obpugnent. Enim vero non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem

¹ terrebantur Gron. Crev.² multitudini Ead.

⁵⁸ *Terrebantur*] Parum interest. Sed tamen elegantius videtur quod Gronovius ex tribus MSS. affert, *terrebat*, nempe ipsos consules. Duo e nostris codd. consentiunt: omnium antiquissimus eodem alludit, exhibetque *tenebat*.

⁵⁹ *Aversis*] A consilio prodeundi

in aciem.

⁶⁰ *Remedium timoris*] Artificium dissimulando timori.⁶¹ *Confidere*] Militum animis ac robori. *Credere* voluntati.⁶² *Ab intestinis avertere malis*] Sensim avocare a civilibus odiis.

tumultu jam metum seditionis collega concedente, quum silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certam atque decretam est, non dare^a signum, nisi victores se redituros ex hac pugna jurant^b.* Consulem Romanum miles semel in acie *fecellit; Deos nunquam fallit.* Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnæ flagitator. *Victor, inquit, M. Fabius, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promtum hostem obferri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime euituit, multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Veiens hostis Etruscæque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugnatos, quam pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod, in tam irritatis animis et ⁶³ occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix explicandi ⁶⁴ ordinis spatium Etruscis fuit, quum, ⁶⁵ pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quam emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc jurastis, inquit, milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi,*

Prælium
committitur.

^a dari Gron.

^b jurent Gron. Crev.

63 *Occasione ancipiti*] Ubi victoria incerta futura erat. Romani certam ex Æquis victoriam deseruerant. Quid fiet igitur, inquiebant Veientes, hæc in occasione, ubi certamen anceps futurum est?

64 *Ordinis*] Mallet Gronovius, et

merito quidem, *ordines.*

65* *Pilis inter primam*] Inter initia pugnæ, dum acies ex proprio ad pugnam procurso nondum bene constiterant, pilis negligenter et in incertum abjectis potius, quam certa manu vibratis in hostem.

U. C. 274. *dimicans cadam.* Consuli tum K. Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

Vincuntur
Veientes.

XLVII. Prælio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, et impigre milites secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul et ⁶⁶ vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra obpugnanda. In quæ haud magno certamine inpetu facto, dum prædæ magis, quam pugnae memores terunt^e tempus; triarii Romani, qui primam inruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis, quo loco res essent, conglobati ⁶⁷ ad prætorium redeunt, et sua sponte ipsi prælium^d renovant: et Manlius consul, revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam, accendit. nam quum incursantes, quacumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties inpetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela. sustineri deinde vis nequit^e. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidus agit. et ad extrema ventum foret, ni legati, raptò consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi fusique passim. Victoria egregia parata, tristis tamen duobus tam claris funcribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro evinia eo bello opera facile passurum,* respondit: *se, familia funesta Q. Fabii fratris morte,*

^e tererent Gron. Crev.

^d prælium ipsi Ead.

^e nequit Crev.

⁶⁶ [Junior] Minus densa, minus nemi castrorum, in qua tentoria conferta, minus firma. consulum erant.

⁶⁷ * [Ad prætorium] Ad eam regio-

*republica ex parte orba consule altero amisso, publico privato- U. C. 274.
que deformem luctu lauream non accepturum.* *Omni acto tri- A. C. 474.
umpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tem-
pore gloria interdum cumulator redit. Funera deinde duo
deinceps collegæ fratrisque ducit. idem in utroque laudator,
quam, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem
earum ferret. Neque inmemor ejus, quod initio consulatus
inbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites cu-
randos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati. nec alibi
majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec
hoc ulla, nisi salubri reipublicæ, arte.*

XLVIII. Igitur non Patrum magis, quam plebis, studiis U. C. 275.
K. Fabius cum T. Virginio consul factus, ⁶⁸ neque bella, A. C. 477.
neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, K Fabio
quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordia spe, III. T. Vir-
ginio Coss.
mo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi ple-
bis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam
agrariæ legis auctor tribunus existeret, ⁶⁹ occuparent Pa-
tres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quam
maxime æqualiter darent. ⁷⁰ verum esse, habere eos, quo-
rum sanguine ac sudore partus sit. Adspersati Patres
sunt: questi quoque quidam, nimia gloria ⁷¹ luxuriare et
evanescere vividum quondam illud Kæsonis ingenium.
Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incur-
sionibus Æquorum Latini. eo cum exercitu Kæso missus,
in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui
se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla
pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoste clades accep-
ta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu fo-
ret, ni K. Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo
tempore neque pax neque bellum cum Veientibus fuit; res
⁷² proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Roma-
nis cedebant in urbem. ubi abductas senserant legiones,
agros incursabant; bellum quiete, quietem bello in vicem
eludentes. Ita neque omitti tota res, nec ^f perfici poterat.
et alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscis-
que, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis transi-

^f neque Gron. Crev.

68 *Neque bella*] *Lege belli.*

69 *Occuparent Patres*] Darent pri-
us operam quam citissime Patres, ut
hoc munus ab ipsorum benignitate
plebs haberet.

70 *Verum*] Æquum.

71 **Luxuriare et evanescere*] Le-
vem jactantioremque fieri, et in vana
consilia pronum, vanæ gloriæ appe-

tentem. Similitudo ducta a nimia
frumentorum in herbis copia, quæ
sæpe in tenuia et inania grana eva-
nescit.

72 **Proxime formam latrocinii ve-
nerat*] Prope similis erat latrocinio.
Proxime formam, quomodo supra c.
41. *propius fidem.*

U. C. 275. ret, quiescentibus : aut mox moturos se adparebat Sabinos
 A. C. 477. semper infestos, Etruriamque omnem. sed Veiens hostis,
 assiduus magis, quam gravis, contumeliis sæpius, quam pe-
 riculo, animos agitabat : quod nullo tempore negligi pote-
 rat, aut averti alio ⁷³ sinebat. Tum Fabia gens senatum
 adiiit^s. consul pro gente loquitur : *Assiduo magis, quam*
magno præsidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Veiens
eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date.
Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore.
Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumtu gerere
in animo est. Respublica et milite illic et pecunia vacet.
 Gratia ingentes actæ. Consul e curia egressus, comitante
 Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsul-
 tum exspectantes steterant, domum rediit. Jussi armati
 postero die ad limen consulis adesse, domos inde disce-
 dunt.

Fabii susci-
 piunt bel-
 lum cum
 Veientibus.

XLIX. Manat tota urbe rumor : Fabios ad cælum lau-
 dibus ferunt. Familiam unam subisse^b civitatis onus :
 Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum.
 Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes ; deposcant,
 hæc Volscos sibi, illa Æquos : populo Romano tranquillam
 pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii
 posteroⁱ die arma capiunt. quo jussi erant, conveniunt.
 Consul, ⁷⁴ paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem
 suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa
 ferri jubet. Numquam exercitus neque minor numero, ne-
 que clarior fama et admiratione hominum, per urbem in-
 cessit. ⁷⁵ Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius

^s adit Gron. Crev.

^b subisse Ewld.

ⁱ postera Ewld.

⁷³ *Sinebat*] Placuit igitur senatui, ut præsidium in finibus agri Romani continenter haberetur. Sed duplex agebat difficultas, tum quod pecunia, exhausto continuis bellis arario, non suppeteret ; tum quod non facile reperirentur, qui in militiam gravem et assiduam nomina darent. Ideo Fabia gens suam senatui et reipub. operam offert. Dion. l. IX.

⁷⁴ *Paludatus*] Paludamento indutus. Paludamentum proprie chlamys imperatoria. Livius tamen usurpavit, l. I. c. 26. pro veste militari Curiatii, qui non fuit imperator. Sed reponit Gronovius, in nota ad XII. 10. Curiatium, etsi non imperatorem, tamen instar imperatoris aliquis fuisse, hominem illustrissimum, cujus et fratrum virtuti summa rei

Albanæ permissa esset : nihil itaque mirum esse eos insignitius ornatos fuisse. *Vid. not. 22. ad c. 26. l. I.

⁷⁵ *Sex et trecenti milites*] Ex Dionysio, totum agmen e quatuor fere hominum millibus constabat : at major pars e clientibus et sodalibus Fabiorum erat ; e Fabia gente sex et trecenti viri. Perizonius Animadv. Hist. c. 5. variis nec fortasse sperendis argumentis convellere nititur unanimum scriptorum omnium de sex et trecentis Fabiis consensum : et probabiliter admodum suspicatur totum agmen sex et trecentorum virorum fuisse, sed quorum multo maxima pars e clientibus et sodalibus Fabiorum esset. Eum adi, diversarumque, quas affert, rationum momenta seculo expende.

gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius qui- U. C. 275.
 buslibet temporibus ⁷⁶ senatus, ibant, unius familiæ viribus A. C. 477.
 Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, pro-
 pria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec
 spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo;
 alia ⁷⁷ publica, sollicitudine excitata, favore et admiratione
 stupens; *ire fortes, ire felices jubent, inceptis eventus pares*
reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se,
omnes honores sperare. Prætereuntibus Capitolium arcem-
 que et alia templa, quidquid Deorum oculis, quidquid animo
 obcurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mit-
 tant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. In-
 cassum missæ preces. Infelici via ⁷⁸ dextro Jano portæ
 Carmentalis profecti, ad Cremeram flumea perveniunt. is
 opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmi- U. C. 276.
 lius inde et C. Servilius consules facti. et, donec nihil aliud A. C. 476.
 quam in populationibus res fuit, non ad præsidium modo L. Æmilio
 tutandum Fabii satis erant, sed tota regione qua Tuscus a- H. C. Ser-
 vilio Coss.
 ger Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, va-
 gantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde
 hæud magnum populationibus fuit: dum et Veientes, adeito
 ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ obpugnant; et
 Romanæ legiones, ab L. Æmilio Consule adductæ, comi-
 nus cum Etruscis dimicant acie. quamquam vix dirigendi
 aciem spatium Veientibus fuit. adeo inter primam trepida-
 tionem, ⁷⁹ dum post signa ordines introeunt, subsidiaque
 locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non
 pugnæ modo incipiendæ, sed consistendi, ademit locum.
 Ita, fusi retro ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem
 supplices petunt. cujus inpetratæ, ab insita animis levitate,
 ante deductum Cremera Romanum præsidium, pœnituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo, sine ullo ma- Fabii Ve-
 joris belli adparatu, certamen: nec erant incursionis modo entium vie-
 in agros, aut subiti inpetus incursantium, sed aliquoties æ- tores.
 quo campo conlatisque signis certatum. gensque una populi
 Romani sæpe ex opalentissima, ut tum res erant, Etrusca

⁷⁶ *Senatus*] Multo magis placeret
exercitus: quod Tan. Fabro et Daja-
tio visum. Ovid. II. Fast. v. 200. de
his Fabii loquens: E quis dux fieri
quilibet aptus erat.

⁷⁷ * *Publica sollicitudine excitata*]
 Excitata ad prosequendos Fabios, non
 privatis necessitudinibus, sed sollici-
 tudine ad republicam spectante.

⁷⁸ *Dextro Jano*] Per dextrum Ja-
 num, sive transitum portæ Carment-
 alis. Janus enim interdum smittit
 pro quodam quasi fornice per quem

via pateat. Cicero I. II. de Nat. de-
 or. n. 67. *Transitiones perviæ Jani*
dicuntur. Carmentalis igitur porta
duos tresve tales Janos sive transitus
habuit: per dextrum profecti sunt
Fabii. Sic censet Jac. Gron. in Dis-
sertat. epist. 2^a. ad calcem tomi II.
Liviani. Vide et Martinium in voce
Janus.

⁷⁹ *Dum post signa ordines intro-*
eunt] Dum ordines, sequentes signa,
 prodeunt in locum pugnæ destina-
 tum.

U. C. 276.

A. C. 476.

civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus visum. inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium fuga vasti relictis agri: et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quam vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contemserant hostem, ut sua invieta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. hæc spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quamquam rara hostium adparebant arma) decurrerent. et quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatque passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora; subito ex insidiis consurgitur, et adversi et undique hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant. coeuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogeantur breviori spatio et ipsi orbem conligere. quæ res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, ⁸⁰ multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. Tum, omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. ⁶¹ eo nisi corporibus armisque, ⁸² rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primo restitere. mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Veiens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. trecentos sex perisse satis convenit: ⁸³ unum ⁸⁴ prope puberem ætate relic-

Cæsi a Veientibus.

⁸⁰ *Multiplicatis in arto ordinibus*] Quum ordines, sive orbis illi, quibus Romanos cingebant, plures fierent, propterea quod in arctum cogentur.

⁸¹ *Eo nisi*] In eam partem nitentes.

⁸² *Rupere cuneo viam*] In cuneum formata acie, viam sibi per vim aperuerunt. *Rumpere* sæpe idem est ac per vim et impetu facere aliquid. Sic *rupit turbine*, et *rumpit questus*, apud Virgilium.

⁸³ *Unum*] Sic scriptores omnes, qui hac de re egerunt. Et sane omnes, qui proximis temporibus in annalibus et consularibus fastis Fabii reperiuntur, ab uno Q. Fabio M. F. Vibulano videntur orti: quandoqui-

dem deinceps proximi patrem Quintum, avum Marcum; remotiores, avum Quintum illum habuisse in fastis legantur. Solus Dionysius, quæ de uno superstite Fabio dicuntur, tanquam theatricis figmentis similia rejicit, quia ipsi fieri omnino non potuisse videatur, ut non quibusdam e trecentis illis Fabiis aut fratres impuberes essent, aut filii. Sed nulla jam aut parva admodum remaneret difficultas, si cum Perizonio statueretur, longe minorem in isto agmine partem e Fabiis ipsis fuisse. Eum vide loco supra memorato.

⁸⁴ *Prope puberem ætate*] Hunc eodem modo vocat hoc loco Dionysius *παῖδιον*, sive puerulum. Tunc igitur major tredecim annis esse non

tum, ⁸⁵ stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. ⁸⁶ Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus. Tam quoque male pugnatum est, et ⁸⁷ Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum ⁸⁸ ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quinquam ⁸⁹ parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt. ⁹⁰ post acceptam proximam pugnae cladem Veientes abstinere acie. populationes erant, et ⁹¹ velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti dedita opera passim ad inlecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. ⁹² quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt obpugnare. inde fusi magna cæde in Janiculum se ægre receperunt. Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die, luce orta, nonnihil et

U. C. 277.

A. C. 475.

C. Horatio,

T. Menenio

Coss.

U. C. 272.

A. C. 474.

A. Virgino,

Sp. Servilio

Coss.

Veientes

victi.

^k receperunt Gron. Crev.

potuit. Atqui tamen eum undecimo post anno consulem videmus l. III. c. 1. unde efficitur eum quarto et vicésimo ætatis anno consulem fuisse. Quod etsi non est incredibile, utpote quod postea in Valerio Corvo factum reperimus, at certe ab his scriptoribus observari debuerat, ubi de consulatione ejus egerunt. Ceterum non immerito suspicatur Gronovius Livium scripsisse *prope puberem ætatem*, ut supra l. 35.

⁸⁵ * *Stirpem genti Fabia*] Propagationum, et viteturum interire gentem Fabiam; futurumque et per se, et multo magis per posteros, vel maximum dubiis et labantibus populi Romani rebus auxilium.

⁸⁶ *Quum hæc accepta clades esset, jam . . . consules erant*] Videtur legendum *Quum hæc accepta clades est*.

⁸⁷ *Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret*] Hic Livius loquitur de Janiculo, tanquam ab urbe

dissito: in quo consentientem habet Dionysium, qui hunc montem sexdecim tunc stadiis, id est, duobus milliaribus ab urbe abfuisse tradit. Itaque minus proprie videtur Livius dixisse l. I. c. 33. Janiculum adjectum urbi ab Anco rege.

⁸⁸ *Ad Spei*] Ad ædem Spei, stadio ab urbe octavo, sive ad mille passus, teste Dionysio.

⁸⁹ * *Parvo momento superior*] Paulo superior, non plene et sine controversia victrix.

⁹⁰ *Post acceptam proximam pugnae cladem*] Libenter sequimur Gronovium emendantem *proxima pugna*: sicut et haud multum infra legendum videtur *hesternæ felicitate pugnae*, non *hesterna*.

⁹¹ *Velut ab arce Janiculi*] E Janiculo tanquam ex arce.

⁹² *Quo plures erant*] Quo plures erant quam Fabii, eo major illorum tunc cædes fuit, quam Fabiorum ad Cremeram fuerat.

U. C. 278. hesterna felicitate pugnae ferox, magis tamen, quod inopia
 A. C. 474. frumenti, quamvis in praecipitia, dum celeriora essent, age-
 bat consilia, temere adverso Janiculo ad castra hostium
 aciem erexit, foediusque inde pulsus, quam pridie pepule-
 rat, interventu collegae⁹³ ipse exercitusque ejus est servatus.
 inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga
 darent, occisione occisi. Ita obpressum temeritate felici
 Veiens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et ad-
 vecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cui-
 que futurae inopiae abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato.
 Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina
 mala, postquam foris deerant, domi quaerere. tribuni ple-
 bem agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare
 Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Consi-
 dius et T. Genucius, auctores agrariae legis, T. Menenio
 diem dicunt. invidiae erat amissum Cremerae praesidium,
 quum haud procul inde stativa consul habuisset.⁹⁴ Eum ob-
 presserunt¹. Quum et Patres haud minus, quam pro Cori-
 olano, adnisi essent, et patris Agrippae favor haud dum ex-
 olevisset; in multa temperarunt tribuni.⁹⁵ quum capitis an-
 quisissent,⁹⁶ duo millia aëris damnato⁹⁷ multam dixerunt^m.
⁹⁸ ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam aegritudi-
 nemque: inde morbo absumentum esse. Alius deinde reus
 Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio
 consulis, initio statim anni, ab L. Caedicio et T. Statio
 tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Pa-
 trum, sed cum multa fiducia innocentiae⁹⁹ gratiaeque, tribu-
 nicios inpetus tulit. Et huic proelium cum Tuscis ad Jani-
 culum erat crimini. sed foeridi animi vir, ut in publico peri-
 culo aute, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem,
 oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii dam-
 nationem mortemque, (cujus patris munere restituta quon-

U. C. 279.
 A. C. 473.
 C. Nautio,
 P. Valerio
 Coss.

¹ *oppressere* Gron. Crev.

^m *edixerunt* Eed.

⁹³ *Ipsae exercitusque ejus*] Quatuor regii codices cum Sorbonico, Campanus et Andreas omittunt τὸ ejus, quod sine ulla necessitate inseruit Gronovius.

⁹⁴ *Eum oppressere*] Gronovius emendat, ea, nempe invidia, *oppressit*: in quo parum abit a scriptis, qui habent *eam oppressit*.

⁹⁵ *Quum capitis auquisissent*] Quum licet ei capitalem intendissent, sive judicium de capite ejus instituisent.

⁹⁶ *Duo millia aëris*] Asses 2000. aestimari possunt tribus argenti mar-

cis Parisiensibus cum una uncia.

⁹⁷ *Multam edixerunt*] Magis placet *dixerunt*: sic enim solet Livius.

⁹⁸ * *Ea in caput vertit*] Ea multa capitalis illi fuit; mortis causa illi fuit.

⁹⁹ * *Gratiaeque*] Intempestiva hic videtur gratiae mentio. Equam enim gratiam apud populum habere poterat vir in pace adversus agrariae legi, in bello temeritatis manifestus? Veniebat in mentem *causaque*, quam scilicet ille optimam et justissimam esse defenderet.

dam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. jovit et Virginius collega, testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (¹ adeo mutaverant animum) profuit judicium.

U. C. 279.
A. C. 473.

LIII. ² Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, ad-
Bellum
Veiens et
Sabinum.
citis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim adgreditur; tantamque trepidationem iniecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excuriunt ad ar-
cendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis, quam prælium, esse. tumultus e castris et in urbem penetrat; tamquam Veis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis cunctis subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paullisper aversi turbatique sunt. deinde et ipsi utroque versis signis resistunt: et eques, ab consule inmissus, Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duæ potentissimæ et maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æequique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, adsumtis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautilus. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

Bellum
cum Volscis
et Æquis.

LIV. L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio U. C. 280.
Veientes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in A. C. 472.
annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque L. Furio, C.
imperato. Paci externæ confestim ³ continuatur discordia Manlio Coss.
domi. agrariæ legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Con- Romæ
sules. nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti discordiæ.
Servilli, summa vi resistunt. ⁴ abeuntes magistratu Cn.
Genucius tribunus plebis adripuit. L. Æmilius et Opiter L. Æmilio
Virginius consulatum ineant. Vopiscum Julium pro Virgi- III. Opit.
Virgino
Coss.

² Cn. I. Consules Gron. Crev.

¹ Adeo mutaverant animum] Valde Livianum esset: Adeo mutaverant animi. Sic l. XXXIX. c. 51. Mores quidem populi Romani quantum mutaverint.

² Certamina domi finita] Unus e nostris codicibus plane, quomodo Gronovius volebat, exhibet: Certamine domi finito Veiens bellum exortum.

³ Continuatur] Statim et sine ullo

intervallo succedit.

⁴ Abeuntes magistratu consules] Vox consules præfigitur præcedenti periodo. Ejus hoc loco ingrata repetitio est. Unus e codicibus ab Hearnio inspectis, et tres e nostris habent: Abeuntes magistratu Cn. Genucius arripuit: quæ lectio videtur vulgatæ anteposenda.

U. C. 221.
A. C. 471.
Furius et
Manlius ad
populum
rei.

nio in quibusdam annalibus^o consulem invenio. Hoc anno (quoscumque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumveniunt sordidati non plebem magis, quam juniores Patrum. suadent, monent, *Honoribus et administratione reipublicæ abstineant; consulares vero fasces, prætextam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. claris insignibus⁵ velut infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut adparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respererit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit, exsilium C. Marcii, Menenii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato,⁶ seductaque a plurium conscientia, habere. ubi quum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia. nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus: deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderate ferre lætitiâ. adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur malo domandam tribuniciam potestatem.

Tribunus
occisus.

Discordie.

LV.⁷ Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio, et dicere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem, aliud agendum ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat.* Quatuor et viginti lictores⁸ adparere consu-

^o in quibusdam pro Virgino annalibus Gron. Crev.

⁵ *Velut infulis*] Elegans similitudo ducta a victimis, quæ infulis ac vittis velatæ mactabantur.

⁶ *Seducta . . . a plurium conscientia*] Quorum multos conscios esse non sinerent.

⁷ *Sub hac . . . victoria*] Post hanc victoriam. Sic et l. XLV. c. 10. *Sub adventu Romanorum.* Et Florus, l. III. c. 6. *Sub ipso hostis recessu.*

⁸ *Apparere consulibus*] Ministros esse et apparitores consuluum.

libus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contemtius, neque in- U. C. 281.
firmius, si sint qui contemnant. Sibi quemque ea magna at- A. C. 471.
que horrenda facere. His vocibus alii alios quum incitas-
 sent, ad Voleronem Publiliū, de plebe hominem, quia, Voleronis
 quod ⁹ ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, audacia.
 lictor missus est a consulibus. Volero adpellat tribunos.
 Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et
 virgas expediti jubent. *Proxoco, inquit, ad populum, Vo-*
lero; quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis
cædi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari. quo fe-
 rocius clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare
 lictor. Tum Volero, et prævalens ipse, et adjuvantibus
¹⁰ advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acer-
 rimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit,
 clamitans, *Proxoco, et fidem plebis inploro. adeste cives! ad-*
este commilitones! nihil est, quod expectetis tribunos, quibus
ipsis vestro auxilio opus est. Concitati homines, veluti ad
 prælium, se expediunt: adparebatque, ¹¹ omne discrimen
 adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non pri-
 vati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules ob-
 tulissent, facile experti sunt, parum tutam majestatem sine
 viribus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in
 curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceret
 victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in sena-
 tum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis,
 Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vi-
 cere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem ple-
 bis certari, non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comi- Fit trib.
 tiis tribunum plebi^e creat in eum annum, qui L. Pinarium, plebis.
 P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, U. C. 282.
 qui eum vexandis prioris anni consulibus ¹² permissurum A. C. 470.
 tribunatum credebant, post publicam causam privato do- L. Pinario,
 lore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogatio- P. Furio
 nem tulit ad populum, ut plebei magistratus tributis co- Coss.
 mitiis fierent. ¹³ *Haud parva res sub titulo prima specie mi-* Lex Pub-
lilia.

p plebei Crev.

⁹ *Ordines duxisset*] Centurio fuis-
 set. Vid. not. 28. ad c. 23. supra.

¹⁰ *Advocatis*] Iis qui cause ejus
 favere se profitebantur, et ei apud
 populum, ad quem provocabat, ad-
 futuros.

¹¹ *Omne discrimen adesse*] Omnia
 in discrimen et in periculum vocari;
 nec quemquam reveriturum, aut ea
 quæ publico jure sancta sunt, pnta
 leges, potestates; aut ea quæ privata
 necessitudine cara sunt, amicitiam,

cognitionem.

¹² *Permissurum tribunatum*] Me-
 taphora sumpta ab illis qui *permittere*
equum dicuntur, hoc est, incitare, et
 ei frenos immittere ad liberum cur-
 sum. Est igitur *permissurum tribu-*
natum vexandis consulibus, tribuna-
 tum frena laxaturum, potestate impo-
 tenter usurum ad vexandos consules.
 GRONOVIVS.

¹³ *Haud parva res*] Hæc non fa-
 cile conciliari posse videntur cum iis

U. C. 282. nime atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem
 A. C. 470. per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; ¹⁴ res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum ¹⁵ extrahitur. Plebs Voleronom tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus inuisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius collega ejus, ¹⁶ auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ¹⁷ ipse in accusationem Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non subpetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, *Quandoquidem* ¹⁸ *non a facile loquor*, inquit, *Quirites, quam, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni ¹⁹ templum postero die. consules nobilitasque ad impe-

U. C. 283.
A. C. 469.

Ap. Claudio, T. Quinctio Coss.

Lætorii Tr. Pl. certamina cum Appio Cos.

⁹ add. tam Gron. Crev.

quæ infra de hac eadem re habet Livius in fine c. 60. ubi *plus dignitatis comitiis per hanc actionem detractum nit, quam virium aut plebi additum, aut ademptum Patribus.* Nec vero mediocriter imminuta videtur hac lege Patrum potentia. Primo enim Patres ex comitiis tribus submovebantur, quod docet noster in illo c. 60. loco quem jam attulimus. Inde est, quod comitia hæc habebantur plebis propria, et leges in iis latæ *plebiscita* nuncupabantur. Vid. infra III. 55. et Gell. XV. 27. 2°. Dionysius hac ipsa de lege agens l. IX. docet iisdem comitiis necessarium non fuisse ut senatus auctor fieret. 3°. nihil in iis opus fuisse sacris aut auspiciis, quorum arbitri Patres erant. At quomodo per clientium suffragia minus valerent Patres tribus comitiis, quam curiatis, quibus antea tribuni creabantur, haud satis liquet.

¹⁴ *Res... suo ipsu molimine gravis*] Res per se gravis, et quæ ad exitum

perduci sine magno et proinde lento molimine non posset.

¹⁵ *Extrahitur*] Dionysius aliam affert causam: pestilentiam nempe, quæ atrocissima, etsi non diuturna, urbem invasit.

¹⁶ *Auctor*] Approbator, firmator, et qui auctoritatem legi præstaret.

¹⁷ *Ipse in accusationem... exorsus*] Delenda videtur prepositio: nisi malis ex uno e nostris codd. *ipse incusationem.*

¹⁸ *Non tam facile*] Andreas, Campanus, omittunt *tam*, itemque scripti a Gronovio inspecti, et quatuor regii, et Sorbonicus. Nec raro supprimit eam vocem Livius, ut et *re magis*. Vid. V. 21. XXV. 29. XXVI. 18.

¹⁹ *Templum*] *Templum* est omnis locus auguriis consecratus. Illic intelligendam est fortasse Capitolium ex Dion. l. IX. Ceterum comitium quoque ipsum, eo sensu quem modo finivimus, *templum* fuisse probabile est. Siquidem auspiciato agi cum po-

diendam legem in concione consistunt. ²⁰ Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes ²¹ viatori. tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebeum. ²² Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite, Quirites.* Facile et contentim de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem: consul licetorem ad tribunum, ²³ privatum esse clamitans, ²⁴ sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; et concursus hominum in forum ex tota urbe concitata multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud increuento prælio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent ire spatium. non vim suam illis tempus adenturum, sed consilium viribus additurum. et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.*

LVII. Ægre sedata ab Quinctio plebs, multo ægrius consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis,

pulo non poterat, nisi in loco inaugurato, ut patet ex Liv. III. 20. Comititia autem euriata, in quibus auspicia necessaria erant, in comitio habita esse constat. Suggestum quidem certe, ex quo conciones ad populum habebantur, quodque postea *Rostra* appellatum est, *templum* vocitatur et a Livio, VIII. 14. et passim a Cicerone, ut in Vatin. n. 24. Vide etiam infra l. III. c. 17.

²⁰ *Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui*] Tum quum in Sacro monte composita inter Patres plebemque pax fuerat, concessum erat plebi, ut quoties tribuni concionem advocassent, ei se patricii ne miscerent. Dion. l. VII.

²¹ *Viatori*] *Viatores* erant ex eorum numero, qui magistratibus apparebant; inde sic dicti, teste Festo, quod quam assidue Romani rusticantur, crebrior apparitorum illorum opera erat in *viu* quam in urbe, quod ex agris homines plerumque vocabantur a magistratibus. Idem testatur Cic. de Senectute, n. 56. Tribunis viato-

res, non lictores apparebant.

²² *Non... populi, sed plebis*] *Populus* est tota natio, et Patres plebemque complectitur. *Plebs* est pars populi, extra quam Patricii erant.

²³ *Privatum*] Hunc locum mire illustrat allatus a Sigonio Plutarchi locus e Quæst. Rom. c. 81. *Cur, inquit, quum prætexta alii magistratus utantur, tribunus plebis non utitur? An, quia tribunus plebis magistratus non est? Neque enim ex sella tribunus jus dicunt: neque principio anni, ut reliqui magistratus, ineunt: neque creato dictatore se abdicant, sed translato omni ad dictatorem imperio, ipsi tamen suam potestatem retinent, quasi magistratus non sint... Tribunatus impedimento potius est magistratui, quam magistratus.*

²⁴ *Sine imperio*] Imperium duplex: civile, quod et *potestas* dicitur, quo auspicioium jus, et juris dicendi potestas continebatur: militare, quod ad rem bellicam spectabat. Horum neutrum competeat tribuno.

U. C. 283. A. C. 469. senatum consules habent. ubi quum timor atque ira in vicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ²⁵ ab inpetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi. adeo ut Quinctio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, ²⁶ *Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset*. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahunt²⁷, nihil relictum esse virium in medio: ²⁷ distractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri. Appius contra testari Deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deserti. non consullem senatui, sed senatum consuli deesse. graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ sint. Victus tamen Patrum consensu quievit. lex silentio perfertur.

Tribuni
tributis
comitiis
creati.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt: ²⁸ numero etiam addito²⁸, tres, perinde ac duo antea²⁸ fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sici- nium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcili- um. Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum. vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos mis- sus. Quinctio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii, quæ domi, esse²⁹ liberior, quod sine tribuni- ciis vinculis erat. Odisse plebem plus quam paterno odio: se victum ab ea: se ²⁹ unico consule objecto adversus tri- buniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores inpedierint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vex- andum sævo imperio exercitum stimulabat. nec ulla vi do- mari ³⁰ poterat. tantum certamen animis inbiberant. Seg-

²⁵ quanta in concordi civitate esse posset Gron. Crev. ²⁶ trahant Eæd. ²⁷ ad- ditos—ante Crev. ²⁸ ante Gron. ²⁹ esse; eo liberior Gron. Crev.

²⁵ * Ab impetu ad consultandum ad- vocabantur] Fervido irarum æstu paulatim residente, ad rem tranquillo et sedato animo inspiciendam invitati transibant.

²⁶ * Ut tantam]. Ne majorem consularem majestatem esse vellet, quam quanta esse posset salva civitatis con- cordia.

²⁷ * Distractam laceratamque rem- publicam magis quorum in manu sit. . . quæri] Hic agnoscenda est Græca loquendi forma et casuum inversio: prorsus quasi scriptum esset: quæri magis, quorum in manu et potestate sit etiam distracta et lacerata respub- lica, quam ut incolumis sit. Sic

Terent. Adelph. Act. V. se. 4. illum ut vivat optant: et Hec. III. 5. Om- nem rem scio ut sit gesta.

²⁸ Numero etiam additos tres] Scripti complures et vet. editi ha- bent addito: quod etsi placuit Jac. Gronovio, nos, quomodo stare possit, non videmus.

²⁹ Unico consuli] Quem senatus consullem fecisset, tanquam unum maxime idoneum ad retundendos tri- bunitios impetus.

³⁰ Poterat] Magis placeret pote- rant, quomodo in proxime sequenti- bus inbiberant. Et sic habere vet. lib. monet Sigonius. Duo e nostris, poterat . . . inbiberat.

niter, otiose, neglegenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercebat. Si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte ³¹ motam remittere industriam. ³² præsentī vultus demittere, tacite prætereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere: a centurionibus corruptum exercitum dicere: *tribunos plebei cavillans* interdum et *Volerones* vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, sædamque extremi agminis cædem. ³³ Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo submoveretur hostis: satis tamen adpareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. ³⁴ alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferrox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique ³⁵ experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volscō agro moveantur. Hostem victorem paullo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus ³⁶ noxæ lucrarentur) remissa concione, iter

³¹ *Motam*] Cave hanc vocem cum Clerico sollicites, qui infelicem plane et inelegantem conjecturam obtrudit, vultque reponi *notam*. Nihil clarius. Quum milites sua sponte manum operi admovissent, si hortaturus Appius supervenisset, omnes consulto segnius agere.

³² * *Præsentī vultus demittere*] Ubi præsens Appius esset, vultum et oculos defigere in terram, ne eum intuerentur.

³³ *Tum expressa vis ad pugnandum*] Tum milites coacti vires exercere ad arcendum munimentis hostem.

³⁴ *Alii gaudere sua clade*] Mendum esse putamus in voce *alii*, cui nihil est quod respondeat, nec quoad verba, nec quoad sensum. Nec libri

nos quidquam juvant. Vide an legi possit *alia*. . *sua clade*: ut sensus sit, militem Romanum capi tantum castra noluisse; ceterum, quod attinuerit ad reliquam cladem suam et ignominiam, nempe fugam ex acie, cædem plurimorum, ea gavisum fuisse.

³⁵ * *Experiri . . . imperium*] Periclitari et tentare, quænam esset imperii vis, quantum imperatori in milites liceret.

³⁶ *Noxa*] Milites qui in noxa erant. *Noxa* est id omne quod nocet, sive culpa, sive læsio, sive ipse homo qui culpam commisit, damnumve intulit. Hoc ultimo sensu intelligitur ac definitur a Justiniano Instit. I. IV. tit. 8. Sic et *servitia* pro *servis*, *operæ* pro *operarii* dicuntur.

U. C. 233.
A. C. 469.

Fugit.

in insequentem diem pronunciari quum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlati ad primos tumultus, eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine ³⁷ per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, conlectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque concione, invectus laud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones ³⁸ duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

Quinctii
Cos. comi-
tas.

LX. Contra ea in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. et natura Quinctius erat lenior, et sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi obferre se, Æqui vagari ¹ populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minus quam præmio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt; ³⁹ res major victoria suscepti certaminis, quam usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quam virium aut plebi additum est ², aut dentum Patribus.

U. C. 234.
A. C. 468.
L. Valerio
II. Ti. Æ-
milio Coss.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Ti. Æmilio consulibus, cum ³ propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii: cui acerrimo adversario legis, caussamque possessorum publici agri, ⁴⁰ tamquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sici-

¹ se Æqui; vagari etc. Gron. Crev.

² est del. Ead.

³ tum Ead.

³⁷ * Per stragem corporum armorumque] Per corpora armaque strata passim in agris.

³⁸ Duplicarios] Qui duplicia cibaria ob virtutem acciperent. Usitatum fuit apud Romanos hoc modo virtutem militarem remunerare. Vid. Liv. VII. 37.

³⁹ Res major] Vid. not. 13. ad c. 56.

⁴⁰ Tanquam tertio consuli] Hæc non ita intelligi debent, quasi communi cum duobus consulibus animo ipse, tanquam tertius consul, possessorum causam sustineret. Uterque enim consul favebat legi, quod docet

nus ⁴¹ diem dixere. Numquam ante tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est, ⁴² plenus suarum, plenus patrum irarum. Patres quoque ⁴³ non temere pro ullo æque adnisi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque obpositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, iratæ obijci plebi. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces percellere unquam potuere, non modo ut ⁴⁴ vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda causa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, ⁴⁵ idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu, adeoque constantia sua et tribunos obstupescit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: ⁴⁶ trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. ante tamen, quam predicta dies veniret, ⁴⁷ morbo moritur. cuius quum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari sollemni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exsequias frequens celebravit.

U. C. 284.
A. C. 468.
Accusatur
Appius.

Ante iudicium morbo moritur.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prælium elicere non posset, castra obpugnare est adortus. Prohibuit scæda tempestas, cum grandine ac tonitribus cælo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra ob-

^b *objici iratæ plebi* Gron. Crev.

Dionysius, et Livius ipse de Æmilio agnoscit initio lib. seq. Appius igitur ideo tanquam tertius erat consul, quod consulum ipse partes obiret.

⁴¹ *Diem dixere*] Capitis anquisierunt: crimini dantes, quod iniquas adversus plebem in senatu sententias diceret: quod seditionem excitasset, sacrosancto tribuni corpori violentas intulisset manus; quod denique exercitui præpositus, cum magna clade atque ignominia reversus esset.

⁴² * *Plenus suarum . . . irarum*] Intelligimus iras, non quas Appius gereret in plebem, sed quibus plebs in eum flagraret. Sensus est igitur: qui et per se, et ob memoriam patris, supra modum iratam in se plebem

haberet.

⁴³ *Non temere*] Raro.

⁴⁴ *Vestem mutaret*] Reis mos erat sordidam togam induere, squalorem toto habitu præferre, barbam capillumque promittere, ut miserabiliores essent.

⁴⁵ * *Idem . . . spiritus*] Eadem ferocia.

⁴⁶ *Trahi*] Velut languescere; non, in longum extrahi. Nullus enim hic moræ locus, quum Appius, antequam predicta dies veniat, moriatur.

⁴⁷ *Morbo moritur*] Mortem sibi conscivisse tradit Dionysius: propinquos et affines sparsisse in vulgus eum morbo mortuum esse.

U. C. 284. pugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populatio-
 A. C. 462. nem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum
 gessit. et ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri
 sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vi-
 corum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum
 prædatoribus obcurrissent, ancipiti prælio digressi, postero
 die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum,
 cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bel-
 lo.

U. C. 285. LXIII. Inter hæc bella, manente discordia domi, T. Nu-
 A. C. 467. miccius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra vi-
 T. Numicio, debatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis
 A. Virgino parabatur, quum Volscos adessee, fumo ex incendiis villarum
 Coss. fugaque agrestium, cognitum est. ea res maturam jam sedi-
 tionem ⁴⁸ ac ^c prope erumpentem repressit. Consules, coacti
 extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute,
 tranquillioem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem,
 nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis, citato ag-
 mine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virgi-
 ninus contra Æquos profectus, ibi ex insidiis prope magna
 accepta clade, virtus militum rem, prolapsam neglegentia
 consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi
 primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res
 erant, opulentissimam acti. quam consul obpugnare non aus-
 us, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tum opulentum,
 ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos ex-
 ercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes in-
 cessere. deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exerciti-
 bus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cla-
 dium, quam intulerant, acceperunt.

Bellum cum
 Æquis et
 Volscis.

U. C. 286. LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper
 A. C. 466. alias, sollicitæ certaminæ Patrum et plebis. Irata plebs in-
 teresse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientes-
 que Patrum ⁴⁹ consules creati T. Quinctius, Q. Servilius.
 similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello
 deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos
 citato agmine transgressi, quum cædes et incendia circum
 Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibus-
 que pulsî, ingentes tamen prædas hominum pecorumque
 egere. quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ip-
 sum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; popu-
 lationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinque-

T. Quinc-
 tio, Q. Ser-
 vilio Coss.
 Bellum
 Sabinum.

ac del. Gron.

48 *Ac prope evumpentem*] Revoca-
 vimus particulam *ac*, que exstat in
 vet. editis, et in omnibus nostris
 scriptis, ac videtur necessaria.

49 *Consules creati . . . consules ha-*

bent] Odiosa repetitio. Legamus cum
 Dujatio: *consules creati, T. Quinctius,
 Q. Servilius, similem annum priori
 habent.*

ret, ⁵⁰ multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis res- U. C. 226.
 publica egregie gesta, quum^d ducis, tum militum opera. A. C. 466.
 Primum æquo campo signis conlatis pugnatum, ⁵¹ ingenti Volscum.
 cæde utrimque, plurimo sanguine. et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri inendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. inpetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrimque quiete sumta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque ⁵² tertia fere vigilia ad castra obpugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, ⁵³ in equos^e inpositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse, et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et insueto sedente equite, et insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad inpetum hostium tenuit.

LXV. Ubi inluxit, Romanus, integer satiatusque somno productus in aciem, fessum stando et vigiliis Volscum primo inpetu perculit. quamquam cessere magis, quam pulsos hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos ⁵⁴ post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri, clamare et poscere, ut percussis instare liceat. Ferocius agunt equites: circumfusi duci vociferantur^f se ante signa

^d tum Gron. Crev.
 rantur etc. Grou. Crev.

^e equis Gron.

^f equites circumfusi duci: vociferantur etc.

50* *Multiplici . . . præda*] Multis partibus majore præda, quam quantum prius ceperant Sabini.

51 *Ingenti cæde . . . plurimo sanguine*] Alterutrum ex his vacat. *Ingenti cæde* potius delendum videtur, ut glossema additum interpretandis his vocibus, *plurimo sanguine*, quarum rarior usus.

52 *Tertia . . . vigilia*] Distinguebatur tempus noctis in quatuor vigiliis, quarum unaquæque trium horarum erat. Itaque tertia vigilia a media nocte incipiebat, nona noctis hora fiebat. Singulis autem vigiliis, signo buccina dato, vigiles mutabantur.

53 *In equos inpositos*] Sic habent tres e nostris probatissimi codd. Sic et debatur ante Sigonium, qui jussit legi in *equis*: sed invito Livio, ut credimus. Supra I. 18. restituimus itidem ex MSS. *Dextra in caput Numæ imposita*, quum vulgati præferrent in *capite*: et eodem libro, c. 33. *Ponte . . . in Tiberim iuncto*.

54 *Post principia*] Post primam aciem. Frons nempe sola Volsci exercitus turbata est. A tergo primæ aciei, ordines integri et salvi tutum in clivos receptum habuere. Vid. Gron. l. IV. Observ. c. 10.

U. C. 286.
A. C. 466.

ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volseus, effusis ad primum inpetum missilibus telis, saxa objacencia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, n̄ referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primo obstinatis animis: deinde, ⁵⁵ ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commovent aciem. tum rursus, inpetu capto, enituntur; atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu pene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur, qui Volseorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, ⁵⁶ nulla obpugnantium nova vi; sed quod jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

⁵⁵ *Ut in obtinentes locum vires ferebant*] Postquam vires dabant invadere hostem, qui superiorem locum obtinebat.

⁵⁶ * *Nulla oppugnantium nova vi*] Non quod vires Romanorum majores tunc essent quam priore anno, quo Antium oppugnare ausi non fuerant.

EPITOME LIBRI III.

SEDITIONES de agrariis legibus factæ. Capitolium, ab exsulibus et servis occupatum, cæsis iis receptum est. Census bis actus est. priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque. sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim. Quum adversus Æquos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitus per legatos, et adlatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, quam Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, ¹ decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, ² duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura inopotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: donec ³ invito eorum imperio finem adtulit libido Ap. Claudii. Qui, ⁴ quoniam in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum inlaturi veniret. Hoc tam magnæ ⁵ luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coegitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius et unus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. Res præterea contra Sabinos, et Volscos, et Æquos prospere gestas continet, et parum honestum populi Romani judicium: qui, iudex inter Ardeates et Aricinos sumtus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

1 Decem tabulis legum positis] Imo propositis. Sic enim Livius, c. 34. hujus libri. Et hoc solenne verbum est in ejusmodi rebus.

2 Duabus tabulis ad decem adjectis] Hæc, quæ non reperiebantur in veteribus editis, concinnavit Sigonius partim ex vestigiis depravatæ antiquæ

lectionis, partim ex Livio ipso.

3 Invicto eorum imperio] Gronovius legit injusto.

4 Quum in amorem virginis] In Pithæi Var. lect. notatur Virginie virginis, quod verum videtur.

5 Luxuriæ] Duo ex MSS. Hearnii, injuriæ: quod non displicet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER III.

U. C. 287. **ANTIO** capto, Ti. Æmilius et Q. Fabius consules fiunt.
 A. C. 465. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum, ² tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando ³ creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

Antium colonia deducitur.

U. C. 228. II. Q. Servilius, insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. ⁴ intra castra quies necessaria morbo implicatum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, U. C. 229. Q. Fabio et T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui

H. T. Quinctio III. Coss.

1* *Hic erat Fabius Quintus*] Qui quidem pugnae Cremerensis tempore dictus est *prope puberem ætatem* fuisse. Hic autem annus ab illa pugna undecimus agitur. Unde apparet Fabium quarto fere et vicesimo ætatis anno consulem factum esse: quod et Valerio Corvo contigisse memorabitur infra VII. 26.

2* *Tribuniciis se jactare actionibus*] Eum qui principem locum in civitate teneret, sibi favorem et gloriam auentari ex iis quæ apud populum tribuni

agerent, vel agendo eadem quæ tribuni. ³ *Creat*] Creandos curat consul. Veteres editi, et aliquot scripti, inter quos unus e nostris, habent *creant*: quod intelligendum erit de populo.

4 *Intra castra*] Omnes scripti nostri, ut et Gronoviani, et vet. editi, si Campanum excipias, carent præpositione *intra*. Itaque cum Gronovio videmur legere debere, *stativa habuit. Castris quies necessaria . . . exercitum tenuit*. Ut infra hoc libro c. 26. *Castris se pavidus tenebat*.

haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam U. C. 289. Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit; A. C. 463. Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum adferre, eadem dextra armata, Æquicum quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia et perjuri- bellum. rio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertum clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, quam hostibus, gesturos bellum. Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei, magis quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed quum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminens aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timetè.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, ⁵ longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi inlucit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem et Æqui processere. Prælium fuit utrinque vehemens; quod et Romanus ira odioque pugnabat, et Æquos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere et experiri coge- bat. Non tamen sustinere aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse; et multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruerre ad urbem, clamabant. Ab his proximi ⁶ audita incerta,

⁵ * Longam venire noctem ratus] quia moram certamini esset factura. Adeo avidus pugnae, ut noctem, quæ ⁶ Audita incerta, eoque vaniora] In- adventaret, longam sibi fingeret, certa, quia audierant tantum, non vi-

U. C. 289. eoque vaniora, ferre ad alios, cursus clamorque vocantium
 A. C. 463. ad arma haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte
 ab Algido Quinctius consul redierat Romam, (id remedium
 timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hos-
 tes, præsidia portis inposuit. Vocato dein^a senatu, quum,
 ex auctoritate Patrum⁷ justitio indicto, profectus ad tutan-
 dos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in
 agris^b non invenit. Ab altero consule res gesta egregie
 est, qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eo-
 que inpediøre agmine incedentem adgressus, funestam ei
 populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis:
 præda omnis recepta est. sic finem justitio, quod quadri-
 duum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit.⁸ Cen-
 sus deinde actus, et conditum ab^c Quinctio lustrum. censa
 civium capita centum quatuor millia et ducenta⁹ quatuor-
 decim^d dicuntur,¹⁰ præter orbos orbasque. In Æquis ni-
 hil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere,
 ur̄i sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per
 omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset,
 cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

U. C. 290. IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus.
 A. C. 462. ¹¹ Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis in-
 A. Postu- mationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, pu-
 mio, Sp. tet. Haud dubium erat, quiu cum Æquis alter consulum
 Furio Coss.

^a deinde Gron. Crev. ^b agro Ead. ^c a Ead. ^d centum quatuor
 et viginti millia ducenta quindecim Gron. pro quindecim habet quatuordecim Crev.

derant; adeoque mendaciis auctio-
 ra.

⁷ *Justitio indicto*] Fusius explicat
 noster quid sit *justitium*, infra c. 27.
 his verbis: *justitium edicit: claudi
 tabernas tota urbe jubet: vetat quem-
 quam privatæ quicquam rei agere.*
 Dicebatur *justitium* ex eo quod *jus
 sisteretur*, sive jurisdictio intermitte-
 retur. Hoc in tumultuosis ac turbu-
 lentis temporibus solebat indici, quum
 aut propinquum muris bellum, aut
 violenta intra urbem seditio, cives
 omnes a privatarum rerum cura ad
 publicam avocabat.

⁸ *Census . . . actus*] Census a Ser.
 Tullio rege, ut vidimus l. 42. institutus,
 et quater actus, teste Val. Max.
 l. III. c. 4. regnante deinde Superbo
 intermissus, secundo post exactos reges
 anno revocatus fuerat, auctore
 Dionys. l. V. Ter deinde ante hunc
 annum actum esse, primo a dictatore
 T. Lartio, anno 256. tum a consuli-
 bus Sp. Cassio, Postumo Cominio,
 anno 261. tertio a L. Furio, A. sive
 C. Manlio Coss. anno 280. discimus

ex eodem Dionysio. Eum vide libris
 V. VI. et IX. Igitur hic census de
 quo nunc agit Livius, nonus est ab
 urbe condita.

⁹ *Quatuordecim*] Sic habet Andrea-
 as, et vet. libri Sigonii, et omnes
 nostri. Vulgo nunc *quindecim*.

¹⁰ *Præter orbos orbasque*] Atque
 etiam feminas omnes, pueros, servitia,
 negotiatores, opifices inquilinos: quo-
 rum quidem inquilinorum magna Roma-
 næ copia erat, propterea quod Roma-
 ni fere agris vacabant, nec vulgo tum
 aut institores erant mercium, aut alla
 sellularia arte victum quærebant.
 Quin etiam id per leges illis non licu-
 isse Dionysius affirmat l. II. p. 93. et
 l. IX. p. 583. sed hoc non caret diffi-
 cultate. Ut ut sit, horum omnium,
 quos modo recensuimus, numerus,
 eodem Dionysio auctore, l. IX. his
 temporibus civium censorum nume-
 rum triplo excedebat.

¹¹ *Furios Fusios scripsere quidam*]
 Quos *Furios* dicimus, quidam scripsere
Fusios.

bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsi- U. C. 490.
 dium petiere. quo cupide oblato, (adeo civitates hæ¹² per- A. C. 402.
 petuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi para-
 batur. Sentiunt Hernici, et prædicunt Romanis, Ecetra-
 num ad Æquos descisse. suspecta et colonia Antium fuit, Antium
 colonia
 suspecta.
 quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum es-
 set, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æqui-
 cum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æ-
 quis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua spon-
 te jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum ma-
 tura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset,
 datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniæ Ro-
 manam excitis, quærent quidnam rei esset. qui quum haud
 gravati^e venissent, introducti a consulibus ad senatum ita
 responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam véné-
 rant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi.
 Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, pro-
 fectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hos- Furius
 Cos. male
 rem gerit.
 tem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam uni-
 versa conspecta fuerat, inparem copiis exercitum temere
 pugnae commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit.
 neque is finis periculi fuit. namque et proxima nocte et pos-
 tero die tanta vi castra sunt circumsessa atque obpugnata,
 ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, Obsidetur
 in castris.
 et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nun-
 ciaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ
 forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est)
 Postumio alteri consulum negotium daretur, ¹³ *Videre^f ne
 quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romæ
 manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent,
 optimum visum est; ¹⁴ pro consule T. Quinctium subsidio
 castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Lati-
 ni, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios
 milites (ita tum repentina auxilia adpellabant) jussi.

V. Multi per eos dies motus multique inpetus hinc atque
 illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere mul-
 tifarum vires Romanas, ut non subfecturas ad omnia, ad-
 gressi sunt. simul castra obpugnabantur, simul pars exerci-
 tus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ip-
 sam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præ-
 sidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas popula-

^e gravate Gron. Crev.

^f videret Eæd.

12* *Perpetuo in Romanos*] Æmula-
 tionem inter se quandam perpetui in
 Romanos odii gesserunt.

13 *Videret ne quid*] Eo senatuscon-
 sulto summa rerum omnium potestas

consulibus permittebatur. Vid. Sal-
 lust. Cat. c. 29. et Cic. in Cat. I. n. 4.

14* *Proconsule*] Hæc prima procon-
 sulis mentio occurrit apud Livium.

U. C. 290. tiones finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ
 A. C. 462. aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidia-
 que in muris disposita, et, quod necesse erat in tanto tumultu,
 justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris
 Furius consul, quum primo quietus obsidionem passus es-
 set, in incautum hostem ¹⁵ decumana porta erupit, et, quum
 persequi posset, metu substitit^g, ne qua, ex parte altera, in
 castra vis fieret. Furium legatum (frater idein consulis
 erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, perse-
 quendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita
 exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi
 ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nun-
 cio circumventi fratribus conversus ad pugnam, dum se te-
 mere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem in-
 fert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, et
 suorum animos turbavit, et ferociores hostes fecit. qui, cæ-
 de legati et consulis vulnere accensi, ¹⁶ nulla deinde vi sus-
 tineri potuere, quum^b compulsi in castra Romani rursus
 obsiderentur, nec spe, nec viribus pares. venissetque in pe-
 riculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum
 Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in
 castra Romana Æquos legatique caput ferociter ostentantes
 ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex
 castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit.
 Minor cædes, fuga effusus Æquorum in agro fuit Romano.
 in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis,
 quibus opportuna inposuerat præsidia, inpetum dedit. ii va-
 gi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum
 saucio consule revertentem, incidere. Tum consularis ex-
 ercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et cohortium

A T. Quin-
 etio libera-
 tur.

^g *subsistit Gron.*

^b *quin Crev.*

15 *Decumana porta*] Castra Roma-
 na quadrata, ut plurimum, fuere, et
 quatuor habuere portas. Harum ea
 quæ aversissima erat ab hoste, *Decu-*
mana dicebatur a decimis cohortibus
 (si credimus Lipsio, l. V. de militia
 Romana, Dial. 5.) juxta eam tenden-
 tibus. Unaquæque enim legio in de-
 cem cohortes dividebatur. Primæ
 autem ejusque legionis cohortes jux-
 ta Prætorium tendebant, quod in
 fronte castrorum fuit: ceteræ deinde
 ex ordine usque ad decimas eadem-
 que postremas, quæ in postrema cas-
 trorum parte, adeoque prope portam
Decumanam locabantur. Reliquæ
 castrorum portæ fuere *Prætoria*, quæ
 Prætorio proxima, et versa in hos-
 tem: in lateribus *Principales* duæ,

sic dictæ: quod in eo loco essent, ubi
 tendebant *principes* ordines, id est,
 primi ordines, capita et apices castrorum,
 puta tribuni, præfecti, primique
 centurionum. Hæc fere Lipsius.

16 *Nulla deinde vi sustineri potu-*
ere, quum compulsi in castra Romani]
 Nulla vi hostibus resisti potuit, aut
 prohiberi quominus compulsi in cas-
 tra Romani rursus obsiderentur. Ce-
 terum hic vulgo legitur *quum com-*
pulsi. Sed *quum* firmant aliquot
 scripti e Gronovianis, unus e nostris:
 et jam Clericus in textum admiserat.
 Sorbaniensis codex lectionem expedi-
 tissimam offert, quæ fortasse multis
 placebit .. *potuere. Compulsi in cas-*
tra Romani rursus obsidentur.

ultus est cædem. magnæ clades ultro citroque illis diebus U. C. 290.
 et inlatæ et acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua A. C. 462.
 re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto adfirmare nume-
 ro. audet tamen ¹⁷ Antias Valerius concipere summas. Ro-
 manos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecen-
 tos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in fini-
 bus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo mil-
 lia et ⁴ quadringentos cæsos: ceteram multitudinem, præ-
 dam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pa-
 ri defunctam esse cæde. interfecta inde quatuor millia, et,
 exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta.
¹⁸ Ut ^k Romam reditum et ¹ justitium remissum est, cælum
 visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obver-
 sata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His
 avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas om-
 nia delubra ¹⁹ pacem Deum exposcentium virorum mulie-
 rumque turba inplebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæ-
 que ab senatu, gratiis ob inpigram militiam actis, remissæ
 domos. Antiates, mille milites, ²⁰ quia serum auxilium post
 prælium venerant ^m, prope cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita. creati consules L. Æbutius, P. U. C. 291.
 Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium ²¹ anni A. C. 461.
 agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et forte annus L. Æbutio,
 pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pec- P. Servilio
 cori; et auxere vim morbi, ²² terrore populationis pecoribus Coss.
 agrestibusque in urbem acceptis. Ea conluvio mixtorum Pestis
 omnis generis animantium et odore insolito urbanos, et Romæ.
 agrestem confertum in arta tecta, æstu ac vigiliis angebat,
 ministeriaque in vicem ac ²³ contagio ipsa vulgabant mor-
 bos. Vix instantes sustententibus clades repente legati Her-

ⁱ et del. Eæd.
 Cælum etc. Eæd.

^k Ut l. Inde Eæd.
^m venerat Gron.

¹ et l. est: justitium remissum.

¹⁷ Antias Valerius] Historiarum
 scriptor, Sisennæ æqualis, teste Vel-
 leio, l. II. c. 9. Vixit ergo Syllanis
 temporibus. Ejus opus magnæ mol-
 lis fuit, cujus librum LXXV. memo-
 rat Gellius, VII. 9. Suspecta ejus fides
 est Livio, qui eum arguit in numeris
 augendis intemperatissimum fuisse,
 l. XXXVI. c. 38. atque etiam menda-
 cii plane accessit, XXVI. 49.

¹⁸ Inde Romam reditum est: justitium remissum] Magna scriptorum,
 sive Gronovianorum, sive nostrorum,
 manus: Numerum CC. ait, et XXX.
 Ut Romam reditum est, justitium re-
 missum est. Unde suspiciatur Grono-
 vius: et exequendo subtiliter numerum,
 CC. ait, et XXXVI. Romam reditum,
 et justitium remissum est.

¹⁹ Pacem deam] Vid. not. 2. ad l.
 16. supra.

²⁰ Quia serum auxilium . . . vene-
 rant] Sic complures scriptos habere
 affirmat Gronovius: et servant qua-
 tuor regi: melius quam, ut vulgo
 editur, venerat.

²¹ Anni] Consularis; non civilis,
 cujus initium semper a Januario.
 Tempus autem solenne ineundis ma-
 gistratibus multum variavit usque ad
 annum urbis 599. (Vid. infra, XLVII.
 36.) quo statutum, ut Kal. Januariis
 consules inirent.

²² Terrore populationis] Andreas,
 Sigonius, et tres ex MSS. Hearnii,
 terrores.

²³ Contagio ipsa] Contactus.

U. C. 291.
A. C. 461.
Æqui et
Volsci præ-
dantur.

nici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse. inde exercitu ingentiⁿ fines suos depopulari. Præterquam quod infrequentis senatus indicio erat sociis, adflicta civitatem pestilentia esse, mæstum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subita Deum ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos.* Discessere socii, pro tristi nuncio tristio rem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit, perguit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non præsidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus consul, collega ejus Servilius exigua in spe traherat animam, adfecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res posebat, sed vix ad quietas stationes viribus subficerent. Munus vigilarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: ²⁴ circuitio ac cura ²⁵ ædilium plebei erat, ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque, prædonum potius mentem, quam hostium, dedit. ²⁶ adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tecta que procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris ²⁷ fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine præda tempus terebant, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam ob-

ⁿ *ingenti exercitu* Gron. Crev.

²⁴ * *Circuitio ac cura*] Circuibant vigiliis et eas recte obundas curabant ædiles plebei.

²⁵ *Ædilium plebei*] Hoc primum loco Livius ædiles plebei appellat. Vid. not. 20. ad c. 33. l. II.

²⁶ *Adeo enim*] Volsci Romam oppugnare, si Dionysio fides. Sed

urbs natura loci et validis munimentis defensa, facile vim hostium arcuit.

²⁷ *Fremitu orto, quid*] Fremitu orto rogitantium inter se, *quid* . . . Hoc non moneremus, nisi Tan. Faber videretur locum hunc parum intellexisse, dum vult recidere τὸ *quid*.

sessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in presentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginus Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, ²⁸ curio maximus. et per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deum. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. strata passim matres, crinibus templa verrentes, veniam iratum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paullatim, seu pace Deum inpetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot ²⁹ interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat, consul creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nunciatis Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro obpositus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde ³⁰ demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, ³¹ magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is, armata juventute, dispo-

²⁸ Curio maximus] Uniuersis tringenta curiarum, in quas divisam fuisse urbem vidimus supra I. 13. suus fuit curio, qui rem divinam pro suis curialibus faceret. Curionibus omnibus moderator quidam impositus erat, curio maximus; qui quidem comitiis curiatis creabatur.

²⁹ Interregna] Interregni origo supra memorata est a Livio, I. I. c. 12. post Romuli mortem. Et res, et nomen mansit etiam post pulsos reges. Quando nullus erat patricius magistratus, patricii coibant, et pro-

debant interregem, cujus imperium quinque diebus finiretur: quo elapso tempore, alius prodebat interrex, et sic deinceps, donec creati consules forent.

³⁰ Demissum in campos] Olim dimissum. Genus mendi usitatissimum, dum dimittere pro demittere, digredi pro degredi, et alia quædam hujusmodi sæpe ab indoctis librariis inculcantur. Mutavit hoc loco Gronovius.

³¹ Magis in re subita] Magis, quia subita res fuit.

U. C. 292.
A. C. 460.

sitisque præsiidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, adpropinquare urbi non ausi, quum circumactio agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur præparatis animis, repentino pavore percussos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulso in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda positus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra jungunt: et Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fuis hostibus, etiam castra capta.

Cæsi.

Lex Terentilla.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino^p acceptos, immoderata, infinita potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne aterna illis licentia sit, ³² legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ³³ ut nihil, si*

o Tunc Gron. Crev.

p dominos Ead.

³² Legem se promulgaturum] Huc usque, teste Dion. init. l. X. perscripta non erant jura omnia, quibus civitas regeretur. Sed antiquitas regum arbitrio lites dirimebantur: et, quod justum illi judicassent, id pro lege erat. Eodem modo penes consules juris arbitria fuere: nisi quod perpauca in iis libris, quos Dionysius sacros nominat, quique fortasse erant pontificum commentarii,

consignata fuere, quæ legis vim haberent. At eos ipsos libros soli norant et legebant patricii. Terentillus igitur aliquod juris corpus fieri volebat, quo in omnibus negotiis, tum publicis, tum privatis, civitas uteretur.

³³ Ut nihil] Ut nihil superesset minarum ac terroris, quod intenterent consules, si ambo infesti circumstarent tribunum.

ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *insidiatum eum, et tempore capto adortum rempublicam.* Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in confluxione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad obpugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi⁹ non licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere? accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illud^r consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invidiam intolerandumque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala, neque illum se deprecari, quo minus pergat, ut cæperit. Vos, inquit Fabius, ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitatis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumentis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere. Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem actione,³⁴ re ipsa sublata, consules extemplo accessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non existerent. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jacitata per aliquot dies quum^s in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, et destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. alteri consuli datum, ut³⁵ ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti^t lex Terentilla, ab to-

Lucretius triumphat.

⁹ Quid? tandem illi etc. Gron.
^r sequenti Ead.

^r illum Gron. Crev.

^s tum Ead.

³⁴ Re ipsa sublata] In præsentem annum. Anno enim sequenti relata a toto collegio est.

³⁵ Ovans] Ovatio, minor triumphus. Ovationis nomen deducit Plut. in Marcello, ab ove quæ tum mactabatur, quum in majore triumpho immolaretur taurus: Festus ab eo clamore quem faciunt redeuntes ex pugna victores milites geminata O littera. In ea describenda variant in quibusdam scriptores; sed hæc plu-

rium auctoritate firmantur: eum nempe, cui ovatio decreta fuerat, pedibus urbem ingressum esse; non toga picta neque trabea, sed prætexta tantum indatum; coronatum myrto, non lauro; et ingenti agmine tibicinum cinctum. Vid. plura apud Dionysium, l. V. p. 314. Plut. in Marcello; Gellium, l. V. c. 6. Primus ovans urbem ingressus est P. Postumius Tubertus, anno ab exactis regibus septimo. Dion. ibid.

U. C. 293.
A. C. 459.
P. Volum-
nio, Ser.
Sulpicio
Coss.

to relata collegio, novos adgressa consules est. erant consu-
les P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere
visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam,
cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia
prodigia et ³⁶ carnem u pluit: quem imbrem ingens nume-
rus avium intervolutando rapuisse fertur. quod intercidit,
³⁷ sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor muta-
ret. ³⁸ Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a con-
yentu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis in-
petus, cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad inpediendam legem,
tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce
(³⁹ ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici
nunciant, Volscos et Æquos, etsi adcisæ res sint, reficere
exercitus; Antii summam rei positam; Ecetræ Antiates
colonos palam concilia facere. id caput, eas vires belli esse.
Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur*: consules
belli administrationem inter se dispartiri jussi, alteri ut Vol-
sci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro
personare, *Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos* ⁴⁰ *ad*
partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi
Romani, sed arte eludi. quia, occidione prope occisos Volscos et
Æquos movere sua sponte arma posse, jam ⁴¹ *fides abierit, novos*

Volsci et
Æqui bel-
lum instau-
rant.

Conten-
tiones do-
mesticæ.

^u carne Gron. Crev.

^x indicitur Eæd.

^y id fides Eæd.

³⁶ *Carne pluit*] Scripti et plerique vet. editorum *carnem pluuisse*: quod verum videtur. Intelligendum *st ex sensu *traditum est*, vel aliud quid simile.

³⁷ *Sparsum ita jacuisse*] Sigonius ex vet. suis libris affert *sparsum humi*.

³⁸ *Libri*] Sibyllini. Hos scribit Dion. l. IV. ad Tarquinium Superbum delatos esse a muliere quadam externa, quam plurimum Sibyllam Cumanam fuisse volunt. Hanc novem habuisse libros, quos quum rex nollet tanti emere, quanti illa indicaverat, abiisse mulierem, et tres libros exussisse: deinde pro sex reliquis idem persolvi sibi pretium postulavisse: ac multo magis aspernante rege, rursus tres ex superstitionibus cremavisse, proque tribus, qui jam soli restabant, tantum adhuc auri postulavisse, quantum primo petierat: regem admiratum ac religione tactum emisit. Hanc fabulam eodem modo multi narrant: nisi quod plerique Tarquinio Prisco libros fuisse oblatos volunt; quidam etiam eos initio plures tribus non fuisse. Horum librorum

mandata est duumviris cura, qui eos asservare conditos in cella subterranea in Capitolio, et in gravibus periculis, aut ob fœda et insolita prodigia, jussu senatus inspicere, eaque quæ in iis reperissent, ad senatum referre, et exequenda curare deberent. Horum sacerdotum postea numerus ad decem primo, teste Livio, VI. 37. et 42. deinde ad quindecim excrevit, unde collegio quindecim virorum nomen in perpetuum adhæsit; postremo etiam ad sexaginta, si credimus Servio ad VI. Æn. v. 73.

³⁹ *Ut idem*] Ut eadem rerum conversio, eadem vires in singulos annos redirent.

⁴⁰ *Ad partes*] Hæc vox refertur ad *fabulam*, in qua actores *partes* suas agunt. Sensus est igitur, Hernicos paratos esse et edoctos a Patribus ad agendas suas, velut in fabula, partes, à jouer leur rôle dans la pièce.

⁴¹ *Id fides abierit*] *Fides abierit* circa *id*: hoc est, *id*, nempe Volscos et Æquos sua sponte movere arma, credi jam non possit. Simili modo loeutus est Livius, V. 34. *quod quidem continens memoria sit*. Tamen

hostes quari. coloniam suam, propinquam, infamem fieri. bellum U. C. 293.
innocuis Antiatibus iudici, geri cum plebe Romana. quam, one- A. C. 459.
ratan armis, ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exsilio et
relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ⁴² ne quid aliud
actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit,
dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellan-
tur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium.
consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum
periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas de-
fendi posset. Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, po-
 sitis sellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concio-
 nemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ
 caussa: et statim vis coorta. Quemcumque lictor jussu
 consulisprehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum
 cuique jus modum faciebat, sed virium spe ⁴³ et manu obti-
 nendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni
 gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ
 per omnes ⁴⁴ comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant.
 Initium erat rixæ, quum ⁴⁵ discedere populum jussissent
 tribuni, quod Patres ⁴⁶ se submoveri haud sinebant. nec fere
 seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda,
 sed permissa temeritati audaciæque esset. ⁴⁷ Multum et cou-
 sules se abstinebant, ne cui in concluvione rerum majestatem
 suam contumeliæ offerrent. Kæso erat Quinctius, ferox ^{Kæso}
 juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et ^{Quinctius.}
 viribus. ad ea munera, data a Diis, et ipse addiderat multa
 belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua,
 non manu, promptior in civitate haberetur. Hic, quum in
 medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, vel-
 ut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viri-
 bus suis, unus inpetus tribunicios popularesque procellas
 sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsiforo tribuni, fusa ac fu-
 gata plebs est. qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abi-
 bat: ut satis adpareret, si sic agi liceret, victam legem esse.

² ac Gron. Crev.

hoc loco quatuor e nostris MSS. pro
 id exhibent jam.

42 *Ne quid aliud actum putent]*
 Ne quam aliam mentem, ne quod
 aliud consilium fuisse Patribus et
 consulibus putent.

43 *Et manu]* Antiqua lectio, sed
 manu. Vim quandam habet repetitio
 sæ sed.

44 *Comitiales dies]* Quibus comitia
 haberi poterant. Ab Numa enim
 constitutum fuisse docuit Livius l. I.
 c. 19. ut quibusdam diebus agi cum
 populo non liceret.

45 *Discedere]* Ad suffragia ferenda.
 In septum queddam, quod *avile* dice-
 batur, unaquæque tribus ex ordine,
 prout vocabatur, per pontes, sive an-
 gustas vias intrabat, ut suffragium
 daret.

46 *Se summoverti haud sinebant]*
 Nimirum obstinati in eodem vestigio
 perstabant cum clientium manu, ne
 populus se in suas tribus digerere
 posset.

47 **Multum . . . se abstinebant]*
 Magna cura se abstinebant ab his
 turbis.

U. C. 293.
A. C. 459.
Ei dies
dicitur.

Tum, prope jam percussis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Kæsoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam ⁴⁹ criminibus suis subgerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad lacesendam Kæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Kæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius idemtidem plebi: ⁴⁹ *Ecquid^a sentitis jam vos, Quirites, Kæsonem simul civem, et legem quam cupitis, habere non posse? Quamquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinius superbia exsuperat. Expectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatam viribus et audacia regnantem videtis.* Adsentiebantur inulti, pulsatos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat iudicio dies, adparebatque vulgo homines in damnatione Kæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, adfirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse.* ⁵⁰ *Suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, ⁵¹ *missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminem unum esse, cuius magis opera putet* ⁵² *rem^b restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Kæsonem, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis,* ⁵³ *maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum, quam alienum, mallent civem esse. Quod obfendit in eo, fervorem et*

^a add. inquit Gron. Crev.

^b rempublicam Ead.

48* *Criminibus suis*] Criminationibus tribunitiis.

49 *Ecquid, inquit, sentitis*] Quatuor e nostris codd. ignorant *quod* inquit, quod inseruit Sigonius.

50 *Suum primum militem fuisse*] Se duce prima stipendia fecisse: vel, si *primum* sumitur pro nomine adjectivo, primum locum inter suos milites virtute et factis tenuisse.

51 *Missum subsidio*] Plurimi scripti, tum Gronoviani, tum nostri, una voce auctiores sunt: *ipsum missum.*

Antiquissimus tamen e nostris eam omittit. Et sane illa onerat potius orationem, quam juvat.

52 *Rempublicam restitutam*] Hic scripti fere respuunt *publicam*. Enimvero satis est laudis, ut observat Gronovius, dici *rem*, id est, pugnam, *restitutam* Kæsonis opera.

53* *Maximum momentum*] Qui, in quamcunque civitatem venisset, ejus viribus magnum pondus, magnam accessionem esset adjecturus.

audaciam atatem quotidie auferre; quod desideretur consilium; U. C. 293. id in dies crescere. Senescentibus vitis, maturescente virtute, A. C. 459. sinerent tantum virum senem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumlaret invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, ⁵⁴ sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii ⁵⁵ aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso iudicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in* ⁵⁶ *Subura incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab* ^c *Kæsone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum absuerit, quin inpetu populi Kæso interiret. Virginus adripi jubet hominem, et in vincula duci. ⁵⁷ patricii contra vi ^d resistunt. T. Quinctius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum prope diem iudicium, cum* ⁵⁸ *indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus supplicium negat sumturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem. ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat. Adpellati tribuni ⁵⁹ medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ

^c a Gron. Crev.

^d vi contra vim Ead.

⁵⁴ * Sibi . . . ut condonarent filium] Ut in gratiam patris ignoscerent filio.

⁵⁵ Aversabantur preces] Precanti aurem non præbebant: aut verecundia, ne tali viro negarent; aut metu, ne principem civitatis acris offenderent, si preces ejus semel auditas aspernarentur.

⁵⁶ Subura] Vel Suburra, alias Succusa, fuit regio urbis, a qua prima tribus urbana Suburrana dicta.

⁵⁷ Patricii vi contra vim resistunt] Scripti, sive Gronovio, sive nobis inspecti, partim exhibent *Patricii vi resistunt*, partim *Patricii contra vi resistunt*: et hoc postremum Gronovio verum videtur.

⁵⁸ Indemnatum . . . non debere violari] Hinc apparet Romanis moribus civem in vincula non ante conjici solitum esse, quam convictus foret. Vid. et c. 56. infra.

⁵⁹ Medio decreto jus auxilii sui expediunt] Expediunt, i. e. extricant. Tribuni metuebant ne, si omnino liberum et sui juris Cæsonem dimisissent, plebs concitata sibi non obtemperaret: si patricio homini tribunium auxilium imploranti non auscultarent, ne juris sui firmandi et augendæ potestatis egregiam occasionem prætermitterent. Itaque decreto ejusmodi, quod et plebi aliquid, et Cæsoni concederet, huic ancipiti periculo jus suum eximunt.

H. C. 293.
A. C. 459.

Kæso in
exsilium
abit.

quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. ⁶⁰ unum vadem tribus millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. ⁶¹ tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus ⁶² vades publicos dedit. dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit. Judiciï die quum excusaretur ⁶³ solum vertisse exsilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ adpellati dimisere concilium: pecunia ⁶⁴ a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti delegatus, ⁶⁵ devio* quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, percussis Patribus Kæsonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, et, ⁶⁵ quod ad seniores Patrum pertinet, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maxime quod Kæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere inpetus suos. Quum primo post Kæsonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primum submoventes præbuere causam, adorti sunt, ⁶⁷ ut nemo unus inde præcipuum quidquam gloriæ domum invidiæ ferret; mille pro uno Kæsones existisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benigne salutare, adloqui plebis homines, domum invitare, ⁶⁸ adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione

Sodalium
Kæsonis
temperata
comitate
ferocia.

* in devio Gron. Crev.

60 *Unum vadem*] Decreverunt ut quilibet vas sponderet se tria millia æris (quæ æstimamus marcis argenti quatuor cum uncis quatuor et semuncia) populo daturum, si Cæso ad diem dictam non adesset.

61 *Tot vadibus*] Tot sponsores, nempe decem, exegit accusator ab reo.

62 *Vades publicos*] Vades qui in publicum obligarentur, pecuniamque populo promitterent, nisi reus sisteretur.

63 * *Solum vertisse*] *Solum vertere* dicebantur, qui locum ac sedem mutabant.

64 *A patre exacta*] Exacta a vadibus est: a patre data vadibus.

65 *Devio*] Variant in hac voce scripti et editi. Sigonius dedit *vili*, Andreas *agello*. Id quod habes in con-

textu, Rhenanus et Gronovius amplexi sunt, quum invenirent in scriptis *devo*. Unus e nostris non procul abit, *de ullo*.

66 * *Quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent*] Seniores quidem Patrum abjecissent spem et conatum administrandæ, ex voluntate et utilitate sua et ordinis sui, reipublicæ, ejusque possessionem tribunis reliquissent.

67 * *Ut nemo unus*] Ut, nemine ita inter ceteros insignem se præbente, ut eorum dux videri posset, omnes domum referrent parem, et gloriæ apud suos, et apud plebem invidiæ et odii modum.

68 *Adesse*] Iis litigantibus; causas eorum suscipere, aut certe auctoritate et gratia, tanquam advocati, juvare.

concilia habere: numquam ulli, neque publice, neque pri-
 vatim, truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. U. C. 293.
 A. C. 459. Alibi popularis juvenus erat. nec cetera modo tribuni
⁶⁹ tranquillo; peregere, sed refecti quoque in insequentem
 annum. ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis
 fieret, paullatim [§] permulcendo tractandoque ⁷⁰ mansu-
 rant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Clau-
 dius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi U. C. 294.
 A. C. 458. novus annus adtulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura
 civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se ma-
 gis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi
 suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam,
 Kæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ
 plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Pa-
 trum, ut juvenus tribuniciam potestatem e republica tolleret,
 formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem oc-
 cupatum fuerat.* Et ab Volscis et Æquis statum jam ac
 prope sollemne in singulos annos bellum timebatur: pro-
 piusque aliud novum malum, necopinato exortum. Exsules
 servique, ad quatuor millia hominum et quingenti, duce Ap.
 Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupave-
 re. Herdonius
 Capitolium
 occupat. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare et
 simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipites
 pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma*, et *Hos-
 tes in urbe sunt*, audiebantur. Consules et armare plebem,
 et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repenti-
 num, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili
 fraude, urbem invasisset; sedabant tumultus, sedando inter-
 dum movebant. nec enim poterat pavida et consternata
 multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo;
 tantum ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia
 esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines,
 quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis
 ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit
 bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdo-
 nius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse
 cuissam, ut exsules injuria pulsos in patriam reduceret, et ser-
 vituti grave jugum demeret. id malle populo Romano auctore
 fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Æquos, et omnia ex-
 tremata tentaturum et concitaturum.*

[§] tranquille Gron. Crev.

[§] fieret, paullatim l. fieret. Paullatim etc. Crev.

⁶⁹ Tranquille peregere] Campani
 editio, et magna scriptorum manus,
 inter quos omnes nostri, tranquillo.
 Sic infra XXIV. 2. Non tranquillo
 navigamus. Id tamen interest, quod

posteriore hoc loco potest intelligi
 mari.

⁷⁰ Mansuferant plebem] Junio-
 res patricii.

U. C. 294.
A. C. 458.

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: et, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci et Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset. cui nec credere, nec non credendo, ne infestior fieret,⁷¹ fidem abrogare, satis erat tutum. ⁷² Vixque concordia sisti videbatur posse. tantum, superantibus aliis ⁷³ ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedissee contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatam interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

Tribuni
vetant arma
sumi in
Herdonium.

Valerius
Cos. inve-
hitur in
tribunos.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in ⁷⁴ templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est, inquit, tribuni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rempublicam eversuri estis? Tam felix vobis conrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini ⁷⁵ Deos vestros^h ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno*

^h *restros* l. *patrios* Gron. Crev.

⁷¹ *Fidem abrogare*] Non habere fidem, non credere. Sic Cic. pro Q. Rose. n. 44. *quibus avroges fidem jurisjurandi*, i. e. quibus fidem habendam in iurejurando neges: et l. IV. Acad. Quæst. n. 36. *aqualiter omnibus abrogatur fides*, id est, nulli creditur. Recidendum ergo hic videtur inane glossema, *non credendo*.

⁷² *Vixque concordia sisti*] Vixque, etiam concordia manente civitate, videbatur resisti posse huic malo. Vid. not. G1. ad II. 29.

⁷³ *Ac emergentibus*] Raro admodum, et fortasse nunquam particulam *ac* reperias apud Ciceronem, Livium,

Virgilium, et alios aureæ Latinitatis scriptores, locatam ante vocalem. Videndum an admitti possit scriptura Sorbonici ac Victorini codd. *ac emergentibus*, nempe rempublicam.

⁷⁴ *Templum*] Hæc comitia in foro habebantur. *Comitia interim in foro sunt*, inquit Valerius in oratione mox secutura. Itaque templum, de quo hic agitur, vel comitium est, vel suggestum ex quo tribuni ad populum concionabantur. Vid. not. 19. ad c. 56. l. 11.

⁷⁵ *Deos patrios*] Omnes nostri MSS. ut ante Sigonium legebatur, *Deos vestros*.

*regina, et Minerva, alii Dii Deaque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitiu interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non, quidquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, ⁷⁶ Deos, hominesque omnes armatos open ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illum domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus, exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te ac tua vestigia sequar. Ultimum orationis fuit, Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediatur, ⁷⁷ jam se consularis imperii, jam tribuniciæ potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium retarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod ⁷⁸ princeps familiæ suæ ausus in regibus esset. Vim ultimam adparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina cœpta obpressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templu Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabinis, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.*

⁷⁶ *Deos...armatos...currere]* Vox deos suspecta est Gronovio, qui repouendum censet *cives*. Sicque non inconcinna est gradatio: *Consules, tribunos, cives, hominesque omnes*. Neque enim cives erant, quotquot in urbe habitabant. Magnus numerus erat et servorum, et opificum inquilinorum. Vid. not. 10. ad c. 3. hujus libri.

⁷⁷ *Jam se consularis imperii... oblitum]* Oblitum quid esset consulare imperium, quibus linitibus continebatur; et eodem agentem modo, quo, si consul infinita esset potestate, et imperium sine provocatione haberet.

⁷⁸ *Princeps familiæ suæ]* Publicela auctor sui cognominis. Illum Dion.

l. XI. p. 622. affirmat hujus Valerii consulis patrem fuisse. Unde non immerito videtur Glareanus requirere Livii diligentiam, quod Valerius hic Publicolam *principem familiæ suæ* vocet: quæ appellatio atavo aut tritavo conveniret magis, quam patri. Ac sane c. seq. idem hic Valerius disertis verbis Publicolæ cognomen sibi a majoribus traditum ait: *Memorem cognominis, quo populi colendi velut hæreditariu cura sibi a majoribus tradita esset*. Itaque dubitari non potest, quin Livius parum accurate loquentem de genere suo Valerium inducat.

U. C. 294.

A. C. 458.

Tusculani
Romanis
auxilium
ferunt.Pugna ad-
versus Her-
donium.Valerius
Cos. occi-
ditur.Recupe-
ratur Ca-
pitolium.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, et alio turbatae urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestum convocato senatu, atque introductis nunciis, magno opere censeret, *Ne expectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac* ⁷⁹ *sociales Deos, fidemque foederum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem duros Deos.* Placet ferri auxilium; juvenus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium praebuere. Aequi aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum praesidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, adfirmantis, *Capitolio recuperato, et urbe pacata,* ⁸⁰ *si edoceri se sissent, quae fraus ab* ⁱ *tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis,* ⁸¹ *quod* ^k *populi colendi velut hereditaria cura sibi* ⁸² *a majoribus tradita esset, concilium plebis non inpediturum.* Hunc duce secuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur et Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatae arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, praeterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruerant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Prae ardore inpetuque tanta rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum caede sua foedavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, ⁸³ *suae fortunae a quoque sumptum supplicium est.* Tusculanis gratiae actae: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes ⁸⁴ *quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.*

XIX. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, *ut P.*

ⁱ a Gron. Crev.

^k quo Ead.

⁷⁹ * *Sociales deos*] Deos arbitros et testes pactorum quibus socii inter se devincti sunt.

⁸⁰ * *Si edoceri se sissent*] Si se sivistent edoceri, quoniam in lege, quam ferebant tribuni, occulta fraus lateret. † Proba Rhenani emendatio, quum scripti plerique habeant *si se doceri sensissent.*

⁸¹ *Quo populi colendi*] Sic recte

Gronovius, cui assentiuntur duo ex MSS. Hearnii. Vulgo *quod.*

⁸² * *A majoribus*] Imo a patre, qui prius cognomen Publicolae tulit.

⁸³ *Suae fortunae a quoque sumptum supplicium est*] Servile supplicium, crux: liberi homines, ut plurimum, securi percutiebantur.

⁸⁴ * *Quadrantes*] Quadrans est quarta pars assis Romani.

Valerii fidem exsolverent: instare Claudio, ⁸⁵ ut collega Deos U. C. 294.
Manes fraude liberaret, agi de lege sineret. Consul, antequam A. C. 458.
collegam sibi subrogasset, negare, passurum agi de lege. Hæ

tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Kæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Percussa erat plebes, consulem habiturum iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Kæsoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua criminibusque regnarent. Cum Kæsonis filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romano et fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac¹ tertium tribunos* Invehitur in tribunos.
pessimis artibus regia licentia vivere. A. inquit, ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se futendo prope denunciavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris et exulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) prius in civium Capitolinum signa intulistis, quam has hostes de foro tolleretis? ⁸⁶ *Pudet Deorum hominumque. quum hostes in arce, in Capitolio essent, exulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante, quam Romæ, sumta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsos, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumsissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandum objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut^m abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam a familia*

¹ atque Gron. Crev.

^m veluti Eæd.

⁸⁵ *Ut collegæ Deos Manes]* Ut collegam mortuum fraudis crimine liberaret, præstando fidem ab illo datam.

⁸⁶ *Pudet deorum hominumque]* Pudore perfundor, quum cogito deos

hominesque tanti flagitii nobis conscios esse. Sic Terent. Heaut. Act. II. sc. 2. v. 18. *meo patri...cujus nunc pudet me*, id est, de quo cogitare non possum, quin me pudor vitæ meæ capiat.

U. C. 294.
A. C. 458. *armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, casulum utque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii⁸⁷ neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus,⁸⁸ legem vos hoc anno perluturos dicitatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta respública est, pejus multo, quam quum P.ⁿ Valerius consul perit, si tuleritis. Jam primum omnium, inquit, Quirites, in Volscos et Equos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitijs habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa experiri, est melius.*

Religiosa
jurisju-
randi re-
verentia.

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus,⁸⁹ in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta,⁹⁰ persequi quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero, inquit Quinctius, nihil delectu opus est; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, et populum exsolvere religione velle: *privatum eo tempore Quinctium fuisse, quum sacramento adacti sint.* Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deum venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea adcommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat,⁹¹ de proferendo exercitu agere. eo magis, quod, *et augures jussos adesse ad Regillum lacum, fama exierat, locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quidquid Romæ vi*

ⁿ P. del. Gron. Crev.

⁸⁷ *Neque sacri, neque sancti sunt]* Sacrum est id quod religio consecravit: *sanctum*, quod ne violetur, sanctione tantum est. Itaque *sanctus* minus valet, quam *sacer*.

⁸⁸ ** Legem vos... perluturos... si tuleritis]* Ferre legem et perferre hoc differunt, quod is *fert* legem, qui eam proponit populo sciendam; *perfert* is qui hoc assequitur, ut illa a populo accipiatur, jubeatur.

⁸⁹ *In peragendis]* In iis quæ peragenda erant: ubi peragere opus foret

ea, quorum auctor Quinctius erat, consulem agebat, consulis partes implebat.

⁹⁰ ** Persequi quærendo]* Instare, ulterius progredi, quærendo. Sic plane infra VI. 14. *Exsequantur quærendo.*

⁹¹ *De proferendo exercitu]* Horum verborum sensus admodum obscurus est. Modius, deleta voce *exercitu*, legit, *de proferenda* nempe *re agere*. *Proferre* rem est differre, protrahere.

tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes^o id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocacionem esse longius ab urbe mille passuum: et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio. Terrebaut hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quinctius dictitabat, Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse reipublicæ, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat sine provocacione dictaturam esse.

XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem inplorant. nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni se in auctoritate Patrum futuros esse polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulis, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer, inquit, si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est? Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim vaniusque profecto est, sua decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te vero, C. Claudii, adhortor, ut et ipse populum Romanum hac licentiâ arceas: et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuo eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

Quinctius
senatum
castigat.

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. Iulium propter Capitolium captum, consulem occisum, condidit.

U. C. 295.
A. C. 457.
Q. Fabio
III. L. Cornelio Coss.

^o omne Gron. ^p dictabat Ead. ^q ad plebem auctoritas est? Gron. Crev.
^r ex del. Gron.

⁹² Vos elevatis eam] Vos eam imminuitis, pondus ei detrahitis. Auctum me gloria spreti honoris, id est, consulatus.

⁹³ Gloriam spreti honoris auctam]

U. C. 295.
A. C. 457.

religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulenta. Instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis et Æquis Latini atque Hernici nunciabant. jam Antii Volscorum legiones esse: et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. ægreque impetratum a tribunis, ut ⁹⁴ bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset; ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium conedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item ⁹⁵ suæ cuique parti ⁹⁶ post principia conlocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: et, quum undique instaret, non sustinentes inpetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnae adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriae fruitur, territos cædendo. Magna et in castris et extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

Bellum cum
Volscis.

Vincuntur
Volsci.

Arx Tusculana ab
Æquis capta.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam inproviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeteriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur. adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et simili-

⁹⁴ *Bellum præverti*] Belli priorem curam geri, quam legis.

⁹⁵ *Suæ cuique parti*] Planius foret vel *suæ quosque parti*, vel *suos cuique parti*. Tamen et Livius itidem, si editis fidem habeamus, l. XXV. c. 17. *motibus. suæ cuique genti assuetis*; XXVI. 29; et Virg. Ecl. VII. v. 54. *suæ quæque sub arbore poma*. An dicemus

hæc quoque vitiosa esse: et apud Livium legi debere *motibus. suæ quibusque genti assuetis*; apud Virgilium, *sua quæque sub arbore poma*?

⁹⁶ *Post principia*] Post primam aciem, quæ tota ex peditibus erat. Eandem locutionem notavimus supra II. 65.

tudo ipsa periculi repositum datum auxilium videbatur. U. C. 295. A. C. 457.
 Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Æquorum obpugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi numquam eo subiri potuit. fames postremo inde detraxit hostem. ⁹⁷ Quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Coluenum (id loco nomen est) ⁹⁸ exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus jam Romanis *, pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ⁹⁹ ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiatas, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum adfirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

Auxilio Romanorum recepta.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: ¹ frustrationem eam legis tollendæ esse. se nihilominus rem susceptum peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribuniciaæ in adventum consulum differrentur. Erat et nova exorta caussa motus. A. Cornelius et Q. Servilius ² quæstores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Kæsonem exstitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indicibus, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, umquam non modo visum in publico, sed ne adsurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum; nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Kæsonem Romæ visum: adfirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum ³ frequentem ad signa

Tribuniciaæ contentiones.

* Romanis jam Gron. Crev.

⁹⁷ Quo postquam ventum ad extremum est] Postquam eo tandem ventum est, ut fames hostem ex arce Tusculana detraheret.

⁹⁸ Exercitu relicto] Legendum videtur reducto. Vox relicto procul dubio vitiosa est.

⁹⁹ Ingenti certamine] Acriter inter se certantes, uter plus damni hostibus inferret.

1* Frustrationem eam legis tollendæ

VOL. I.

esse] Hac specie, hoc colore fraudulenter uti patricios tollendæ legis causa.

2 Quæstores] Vid. not. 40. ad e. 41. l. II.

3* Frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse] Assiduum fuisse ad signa, apud exercitum; nec ullum sumpsisse ab imperatore commeatum, sive facultatem discedendi ab exercitu.

N

U. C. 295.
A. C. 457.

sine ullo comiteatu fuisse. ⁴ ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio iudices ⁵. Quum ad iudicium ire non auderet, omnes cæ res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Kæsonis ⁶ Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, percussos magna pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni jam erat) quartum adfectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. et quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendæ suæ majestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque ⁶ lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim ⁷. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, ⁷ minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

Lustrum
decimum.

U. C. 296.
A. C. 456.
L. Minu-
cio, C.
Nautio II.
Coss.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio inpediebant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum

⁴ *iudicem Gron. Crev.*

⁵ *centum triginta duo millia quadringenta novem Ead.*

⁴ *Ni ita esset*] Præter quæstores, qui publice et vi magistratus sui Volscium accusabant, multi privatim et suo nomine eum in jus vocabant, et coram iudice secum disceptare jubebant, spondendo se certam quandam pecuniæ summam datoros, si reus probaret non ita se rem habere. In intentione litis actor et reus se mutuo sponsione provocabant; et utriusque necesse erat spondere, se, nisi rem probaret ita esse quemadmodum contenderet, certam quandam pecuniæ summam, quæ finiebatur, soluturum. Vid. Asc. Ped. in l. l. in Verrem, n. 116. Talium sponsionum exempla habes apud Cic. III. de Off. n. 77. Val. Max. I. II. c. 2. Porro quum actor *ferre iudicem* reo dicitur, intelligendum est ab eo nominatim offerri ac proponi aliquem e iudicibus, apud quem de iure utriusque disceptaretur: qui si probaretur reo, tum iudex convenisse dicebatur. Quum autem in singulas lites iudicem, vel iudices dari

oporteret ab eo magistratu, cujus erat iurisdietio, nempe primis temporibus a consule, postea a prætore; actor et reus communiter ab eo postulabant, ut hic qui convenerat sibi iudex daretur. Nonnunquam actor reo dabat, ut ipse *iudicem diccret*, i. e. eum e iudicibus, quem ipsi videretur, eligeret et a magistratu postularet. Sic infra, c. 56. Virginius Appium compellat his verbis: *Unius tantum criminis ni iudicem dices*. Ceterum Andreas et vetustiores editi habent hoc loco *iudices*: optima membrana, teste Gronovio, *iudicis*. Itaque ille credit Livium scripsisse *iudices*, quia nempe multi, et alius alium ferebant Volscio iudicem.

⁵ *Volscio teste*] Ob testimonium Volscii.

⁶ *Lustrum... decimum*] Vid. not. 2. ad c. 3. hujus libri.

⁷ *Moms... infesta*] Minus vexata discordiis.

M. Valerio, ⁸ Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. U. C. 296. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, ⁹ quoniam A. C. 456. neque Quinctiæ familiæ Kæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequeretur. Quum Virginius maxime et tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulis datum est ad inspiciendam legem: ut, quum edocuisset populum, ¹⁰ quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire, hoc intervalli datum res tranquillitas in urbe fecit. Nec diurnam quietem Æqui dederunt: qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce ¹¹ in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique prædæ ^{*} in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum injurias, et ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum jubet dicere: se Legati Rom. spretri.* alia interim acturum. quercus ingens arbor prætorio imminabat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *et hæc, inquit, sacrata quercus, et quidquid Deorum est, audiant fœdus a vobis ruptum: nostrisque et nunc querelis adsint, et mox armis; quum Deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut redire legati, senatus jussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. et forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, pro-

^{*} præda Gron. Crev.

⁸ Valerii filio] Is procul dubio idem est, qui biennio post consul, vocatur in Fastis Capitolinis M. Valerius, M. filius, Volusi nepos. Lege igitur hoc loco cum Sigonio, M. sive Manii filio. Neque enim, ut idem recte annotat, quum quis nominabatur, a patris nomine gentilitio, sed a prænominis designabatur. Manius ille Valerius fuit dictator anno u. c. 260.

⁹ Quoniam neque] Hæc verba indi-

care videntur Cæsonem jam tum in exilio periisse. Cicero tamen pro Domo, n. 86. eum restitutum fuisse in pristina dignitatem tradit.

¹⁰ * Quid fraudis occulta ferretur] Vid. not. 80. ad c. 12. supra.

¹¹ In Lavicanum] Sic scribendum, non quomodo Sigon. et MSS. *Lavinium*. Vid. Clever. Ital. Ant. p. 777. HEARNIUS. Campanus edidit *Lavinium*.

U. C. 296.
A. C. 456.
Minucius
male em-
gerit adver-
sus Æquos.

pe intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magno-
pere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi
senserant⁷ hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: et,
nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat,
munitiones postero die circumdant. quæ priusquam, undi-
que vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter
stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exer-
citumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam⁷
insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta tre-
pidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obside-
rent. Nautium consulem arcessunt. in quo quum parum
præsidiū videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem
perculsam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu
omnium dicitur. ¹² Operæ pretium est audire, qui omnia
præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum,
neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse adfluant opes. Spes
unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim,
contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor
jugerum colebat agrum, quæ prata Quinctia vocantur. Ibi
ab legatis, seu fossam fodiens ¹³ palæ innisus, seu quum ara-
ret; operi certe, id quod constat, agresti intentus; salute-
data in vicem redditaque, rogatus, ut, quod bene verteret ip-
si rei que publicæ, togatus mandata senatus audiret, admiratus,
rogitansque, *satin' salva essent omnia?* togam pro pere e tu-
gurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua simul, abster-
so pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum le-
gati gratulantes consalutant; in urbem vocant: qui terror
sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata
fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; in-
de alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea
frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est
domum: et plebis concursus ingens fuit. sed ea nequaquam
tam læta Quinctium vidit; et imperii nimium, et virum
¹⁴ in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte
nihil præterquam vigilatum est in urbe.

L. Quinc-
tius dicta-
tor.

Ex opere
rustico su-
mitur.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum
venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitiū patriciæ

⁷ *senserunt* Gron. Crev.

⁷ *tam* posterius del. Ead.

¹² *Operæ pretium est*] Digna res
est, quam audiant et attendant ii,
qui omnia . . .

¹³ *Palæ*] Olim *pals*. Emendavit
Gronovius ex verissima conjectura.

¹⁴ *In ipso imperio*] Non male vi-
detur Dujatius recidere particulam
in. Plebes rebatur Quinctium esse et

nimium imperii, id est, nimium im-
perioso magistratu, dictatura nempe,
metuendum; *et virum imperio ipso*
vehementiorem, id est, eum cujus ve-
hementius et imperiosius esset, quam
ipsius dictaturæ, ingenium. Supra
II. 30. dictaturam Livius vocavit *im-
perium suo ingenio vehemens*.

gentis, sed qui, ¹⁵ quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatæ quidquam rei agere. Tum, quicumque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis ¹⁶ vallisque duodevīs, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquerē jussit. Sic juvenus discurrit ad vallum petendum. sumere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, ¹⁷ non itineri magis apti^a quam prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem* ¹⁸ *pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse: quid quæque nox aut dies ferat, invertum esse: puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Adcelera signifer, sequere miles,* inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: et, ut sensere, se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, ¹⁹ quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet. clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. jussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: alibi pavo-

Circumval-
lat Æquos.

^a apto Gron. Crev.

^b fuerat Gron.

15 * *Quum stipendia pedibus . . . fecisset*] Quum in peditum numero militasset.

16 * *Vallisque duodevīs*] Valli sunt rami arborum cæsi, ex quibus solo infixis et inter se implicitis fit vallum. Leves eos, et bifurecos plerosque, vel trium, aut, quum plurimum, quatuor ramorum cædebant Romani, teste ipso Livio, XXXIII. 5.

17 *Non itineri magis apto*] Andreas, Campanus, plures MSS. tum Gronovii, tum Hearnii, et quinque e nostris habent *apti*: quod melius videtur.

Itaque in fine periodi legendum erit *ducunt*.

18 *Pervenire possent*] Optimi *posset*. Scribendum *perveniri posset*, quod ex suo vet. libro notavit Muretus. Hæc fere Gronovius. Antiquissimus e nostris consentit cum libro Mureti, nisi quod ultimum *i* vocis *perveniri* est a secunda manu.

19 *Quo fuerant ordine*] Vulgo *fuerat*. Sed quod edidimus, tenent scripti quos excussit Gronovius optimi, nostri omnes, Campanus, Andreas, et unus e MSS. Hearnii.

U. C. 296. rem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem esse elationem, atque auxilium adesse*, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis ceptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium obpugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi jubet.* ²⁰ Nocte initum praelium est a legionibus: dictatori^e clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ²¹ ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste praelio cepto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantem introrsum versi, vacuum noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna: illa^d nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a praelio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occisione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clælium ducem principesque alios vinctos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi; *Sanguinis se Æquorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. ²² sub hoc jugo dictator Æquos misit.

Sub jugum mittit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsiunque consulem increpans, *Carebis, inquit, prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti. et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatum, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficium magis, quam ignominiam, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio

^e est: legionibus dictatoris etc. Crev.

^d illa del. Gron. Crev.

²⁰ Nocte initum praelium est] A legionibus consulis. Legionibus dictatoris clamore significant consulis legiones, ab ea, id est, a sua quoque parte rem in discrimine esse, sive pugnari. Quam dantis lectionem, eam plane exhibet codex Sorbonicus, et item duo e regis antiquissimi, nisi quod habent hi *Chnores*, sed ita ut littera s in vetustissimo sit a secunda

mann. Gronovius edidit *Nocte initum praelium est a legionibus: dictatori clamore significant.*

²¹ Ad prohibenda circumdari opera] Ad prohibendum ne opera sibi circumdarentur; ne circum sua castra duceretur a Romanis fossa, vallumque jaceretur.

²² Sub hoc jugo . . misit] Rectius fortasse emisit. Infra: nudos enim emiserat.

præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante cur-
 rum hostium duces: militaria signa prælata: secutus exer-
 citus præda onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante
 omnium domos: epulantesque ²³ cum carmine triumphali
 et ²⁴ sollemnibus jocis, comissantium modo, currum secuti
 sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, adprobatibus cunc-
 tis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu ab-
 dicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne
 impediunt tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius
 damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quinctius sexto
 decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit.
 Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egre-
 gie pugnât. ad vastatos agros ea quoque clades, accessit Sa-
 binis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum mis-
 sus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed,
 quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum,
 Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos
 crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fuga-
 tos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo
 anno gesta.

Volscius
 falsus testis
 damnatus.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius
 Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium esset, domi
 seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque
 ventum foret, (adeo exarserant animis*) ni, velut dedita ope-
 ra, nocturno inpetu Æquorum Corbione amissum præsi-
 dium nunciatum esset. Senatam consules vocant, jubentur
 subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere.
 Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio or-
 ta †. ²⁵ Vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio,
 quum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum
 descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is
 metus perpulit ‡, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine
 pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent,
 parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni
 plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus. id
 modo exceperere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tri-

U. C. 297.
 A. C. 455.
 Q. Minucio,
 C. Horatio
 Coss.

Bella cum
 Æquis et
 Sabinis.

* animi Gron. Crev.

† exorta Ead.

‡ perculit Ead.

²³ Cum carmine triumphali] Mili-
 tibus triumphum nomine cientibus,
 ut loquitur noster l. XLV. c. 38. sive
 sapius accinentibus *Io triumpho!*
 Vid. Hor. Od. IV. 2. et Epod. 9. Ovid.
 Trist. IV. 2. Tibull. II. 5.

²⁴ Sollemnibus jocis] Jocis in tri-
 umpho usitatis, quos militaris turba
 tum gestiens et gaudio lascivens,
 fundebat sive in devictos hostes, sive
 in duces suos, et ipsum nonnuquam

imperatorem. Vide infra IV. 53. et
 Sueton. Cæs. 49. et 51.

²⁵ Vincebatur . . . consulare im-
 perium tribunicio auxilio] Vinceban-
 tur consules a tribunis. Observa hoc
 loco proprietatem verborum. Con-
 sulum imperium erat. Tribuni nec
 imperium, nec potestatem habebant,
 sed auxilii lationem adversus consules.
 Vid. supra II. 33. et nott. 23. et 24. ad
 II. 56.

U. C. 297. bunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, va-
 A. C. 455. num esset) extemplo habita. ²⁶ Tricesimo sexto anno a pri-
 mis tribunis plebis, decem creati sunt, ²⁷ bini ex singulis
 classibus. ²⁸ itaque cautum est, ut postea crearentur. Delec-
 tu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non
 invenit hostem. Horatius, quin jam Æqui, Corbione in-
 terfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pug-
 nat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido
 modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit
 propter proditum præsidium.

U. C. 298. XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules fac-
 ti. ²⁹ Domi forisque otium fuit. annona propter aquarum
 A. C. 454. intemperiem laboratum est. ³⁰ De Aventino publicando lata
 M. Valerio, Sp. Virgini- lex est. Tribuni plebis iidem reflecti^b sequente anno, T.
 Coss. Romilio, C. Veturio consulibus, ³¹ legem omnibus concioni-
 U. C. 299. bus suis celebrabant. *Pudere se numeri sui nequidquam aucti,*
 A. C. 453. *Pudere se numeri sui nequidquam aucti,*
 T. Romilio, C. Veturio
 Coss.

^b reflecti. *Hi sequente—celebrant.* Gron. Crev.

²⁶ *Tricesimo sexto anno*] Exeunte, si numeretur duplex illud par consulum, omissum a Livio, de quo monuimus ad c. 39. l. II. Si eorum ratio non haberetur, hic annus esset tricesimus quintus incipiens, ut cuius patet numeranti a consulibus Sp. Cassio et Postumo Cominio, quorum in magistratu primi tribuni creati sunt.

²⁷ * *Bini ex singulis classibus*] In quinque classes distributus erat populus universus a Ser. Tullio. Vid. I. 43. supra.

²⁸ * *Itaque*] Et ita: scilicet decem tribuni, bini ex singulis classibus.

²⁹ *Domi . . . otium fuit*] Imo non medioeres contentiones, auctore Dion. ob legem quam de Aventino publicando Icilius ferebat.

³⁰ *De Aventino publicando*] Vidimus l. I. c. 33. Aventinum montem novis civibus e Politorio, Tellenis, Ficanaque datum, ut in eo scilicet habitarent. Sed nimirum illi aut enim non totum occupaverunt, aut in alia deinde loca coninigraverunt: siquidem eum hoc tempore publicum populi Romani fuisse, atque etiam magna ex parte arboribus obsitum memorat Dion. l. X. De eo igitur Icilius tribunus plebis legem ferebat, ut, quæ privati jure parta possiderent, ea penes dominos manerent: quæ per vim aut fraudem occupasset, ea, restitutis ex arbitrorum sententia impensis, populo addicerentur, et cum ceteris, quæ publica mansissent, sine pretio plebi ad edificandum dividerentur. Quum consules

senatum tribunis non præberent, ut pro more Patres auctores fierent, antequam plebs in suffragium mitteretur; Icilius novo exemplo, quum antea tribuni semper de senatu cogendo potestatem integram consulibus reliquissent, consules ad subsellia tribunorum venire et senatum sibi præbere jussit. Inde ira et jurgia. Tandem tribunus vicit: lex comitiis centuriatis perlata est: totusque est annus in ædificando Aventino absumptus. Dion. l. X.

³¹ * *Legem omnibus concionibus suis celebrant*] Legis assiduum mentionem faciunt in omnibus suis ad populum orationibus. † Mirum profecto videri debet a Livio hic omissas esse cruentas prope tribunorum eum consulibus contentiones, et asperrimam Siccii Dentati adversus eosdem consules actionem pro lege agraria, quam tribuni revocabant. Vide apud Dion. l. X. luculentam ejus orationem, in qua se ipse commendans narrat se quadragesimum jam annum militantem, centum viginti pugnis interfuisse: vulnera quinquaginta et quadraginta, adversa omnia, excepisse: virtutis ergo donatum fuisse quatuordecim coronis civicis, tribus muralibus, octo præliaribus, torquibus aureis tribus supra octoginta, armillis aureis sexaginta, hastis decem et octo, phaleris quinque et viginti. Cetera pete ex Dion. Siccium laudant quoque Val. Max. III. 2. et Plin. VII. 28.

si ea res æque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacu- U. C. 299.
 esset. Quum maxime hæc agerent, trepidi nuntii ab Tus- A. C. 453.
 culo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ³² ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium Victi. Equi.
 cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. ³³ ea denique ¹ tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est U. C. 300.
 Romilio ab ³⁴ C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio A. C. 452.
 ab L. Alieno, ædile plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius ³⁵ decem millibus æris, Veturius Sp. Tarpeio,
 quindecim ^k. Nec hæc priorum calamitas consulum signiores novos fecerat consules. et se damnari posse aiebant: et A. Aterio
 plebem, et tribunos legem ferre non posse. Tum, abjecta lege, Coss.
 quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. Finem tandem certaminum facerent. si plebeia leges displicerent, at illi communiter legum latores, et ex plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæquæ æquandæ libertatis essent, sinerent creari. Rem non adspernabantur Patres: daturum leges neminem, nisi ex Patribus, aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi le- Legati
 gati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, ³⁶ P. ¹ Sul- Athenas
 picius Camerinus; jussique inclitas leges Solonis describere, et aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque missi, legum
 noscere, causa.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior U. C. 301.
 insequens, P. Curiatio ^m et Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui A- P. Curiatio,
 thenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit; tilio Coss.,

ⁱ ea denique l. eademque Crev. ^k quindecim millibus Gron. Crev. ¹ Ser. Crev.
^m Curatio Gron.

³² Ambo consules] Quum tribuni delectum impedirent, senatus jussit patricios cum clientibus bellum per se ipsos adversus Æquos gerendum suscipere: iisque civibus, qui consulibus paruisent, propitios; qui eos deseruissent, iratos invocavit deos. Tum Siccius, de quo supra, sponte nomen dedit, atque etiam octingentos secum traxit voluntarios, quorum stipendia emerita erant: cum quibus ab infenso consule in apertam perniciem missus, malevolentiam ducis virtute effugit, præcipuumque victoriæ deus tulit. Vid. Dion. l. X.

³³ Eademque] Sic legi sensus postulat; et in hujus lectionis confirma-

tionem Modius et Gronovius singulos libros, nos omnes nostros allegamus. Vulgo ea denique.

³⁴ C. Claudio Cicerone] Ab Siccio Dentato, quem favor plebis ad tribunatum evexerat, accusatum esse Romilium Dionys. et Plin. auctores sunt.

³⁵ X. millibus æris] Id est, argenti marcis Paris. 15. cum uncis 5. XV. millibus, marcis 23. uncis tribus cum dimidia.

³⁶ Ser. Sulpicius] Libri edunt P. Sulpicius. Sed quum hos legatos viros consulares fuisse Dionysius affirmet, hic idem est Sulpicius, qui consul fuisse memoratur supra c. 10. Ibi autem prænomen habet Ser.

U. C. 301. deīnⁿ duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque,
 A. C. 451. fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assidu-
 is exhausta funeribus; multæ et claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cuius locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus. ab hoste otium fuit. inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creati decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admicerentur ne plebei, controversia aliquamdiu fuit. postremo concessum Patribus, modo ne³⁷ lex Icilia de Aventino,³⁸ aliæque sacratæ leges abrogarentur.

U. C. 302.
 A. C. 450.
 C. Menenio,
 P. Sestio
 Coss.

Decemviri
 creati.

XXXIII. ³⁹Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, ⁴⁰quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. læta enim principia magistratus ejus ⁴¹nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque.

ⁿ deinde Gron. Crev.

³⁷ *Lex Icilia de Aventino*] De qua supra ad c. 31.

³⁸ *Alioq̄ue sacratæ leges*] Excipienda est lex sacrata de tribunis, quæ locum non habuit sub Decemviris, quibus administrantibus reipublicam nulli tribuni fuere. De sacratis legibus vid. not. 21. ad c. 33. l. II.

³⁹ *Anno trecentesimo altero*] Henr. Dodwellus Diss. X. de cyclis Romanorum, sect. 26. hic altero exponit secundo, putatque Decemviros anno trecentesimo secundo exeunte designatos esse, magistratum gessisse anno trecentesimo tertio. Sed non videtur pati Latinitas, ut trecentesimus alter intelligatur trecentesimus secundus. Alter quidem idem est interdum ac secundus, sed ita ut numerus qui designatur per vocem alter, proxime semper sequatur eum numerum cui conjungitur. Sic alter ab illo, unus et alter. Sic infra IX. 34. *En illius Appii progenies, qui Decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit; tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus* &c. Igitur annus trecentesimus alter, sive alter a trecentesimo, est profecto trecentesimus primus. Et frustra nobis objiceretur rationes annorum

exactorum, et eorum qui sequuntur, aliud postulare. Præterquam quod enim in ea re aliqua est difficultas, ut videre quis poterit in notis ad II. 16. et 39. et ad IV. 7. nunquam nobis persuadebimus ita diligentem et religiosum in numerandis annis fuisse Livium, ut omnia sibi plane et ad animum convenient. Nihil tamen mutavimus in annis qui ad marginem apponuntur ex sententia Dodwelli, ne totam chronologiæ ejus rationem, quæ alioquin sat belle se habet, perturbaremus.

⁴⁰ *Quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat*] Ultimum verbum redundat, et contentis ab imperito aliquo emendatore assuti speciem refert. Quid enim desideres in hac oratione? *Ab consulibus ad Decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules, translato imperio.* Facile est in penultimo membro supere translatum fuerat.

⁴¹ *Nimis luxuriavere*] Vertere se in illam, quæ prospera comitari solet, lasciviam, insolentiam, fastum. Hæc enim censura cadit in Decemviros, qui a bonis et faustis initiis cito degeneravere.

Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. U. C. 302.
 Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curia- A. C. 450.
 tius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio,
 quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore
 honos^o redditus: et Sestio alteri consulum prioris anni,
 quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His U. C. 303.
 proximi habiti legati tres^p, qui Athenas ierant. simul ut A. C. 449.
 pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul
 peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui
 fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quo-
 que ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus
 ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius ma-
 gistratus penes Appium erat favore plebis. adeoque novum
 sibi ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque auræ
 popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore
 plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die
⁴² penes præfectum juris fascēs duodecim erant: ⁴³ collegis
 novem singuli accensi adparebant. ⁴⁴ et in unica concordia
 inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset)
 summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum
 argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum
 sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi
 apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolato-
 que in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C.
 Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum
 exstitit, cujus rei judex legitimus erat: ⁴⁵ decessitque jure
 suo, ut dentum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

Decemviro-
rum an-
nus I.

Initio mo-
derati de-
cemviri.

Decem ta-
bulas le-
gum fe-
runt.

XXXIV. ⁴⁶ Quum promptum hoc jus velut ex oraculo
 incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum
 legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum ex-
 spectatione propositis decem tabulis, populum ad concio-
 nem advocaverunt: et, *quod bonum, faustum, felixque rei-*
publicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges proposi-
tas jussere. Se, quantum decem hominum ingenius provideri-

^o honor Gron. Crev.

^p legati tres habiti Eæd.

⁴² * Penes præfectum juris] Penes
 eum Decemvirum qui juri dicendo
 præfectus erat.

⁴³ * Collegis novem singuli accensi
 apparebant] Unusquisque ceterorum
 Decemvirorum unum accensum ha-
 bebant, qui ad sua jussa præsto esset.
 Accensum Gallice possumus interpre-
 tari huissier.

⁴⁴ Et in unica] Et quum Decem-
 viri mira inter se concordia agerent,
 quæ magistratum concordia interdum
 privatis exitiosa esse posset,
 summam adversus alios æquitatem
 retinebant.

⁴⁵ Decessitque jure suo] Omnes
 libri nostri addunt præpositionem *ex*
jure. Fortasse *de jure*: ut Cic. pro
 Sex. Roscio, n. 73. *de meo jure dece-*
dant.

⁴⁶ Quum promptum] Quum sum-
 mi pariter infimique ab his accipie-
 bant hoc jus promptum, i. e. para-
 tum quodammodo, quod omnibus sine
 mora pateret, idemque incorrup-
 tum, velut ex oraculo prolatum, sive
 depromptum: tum præterea legibus
 condendis operam dabant Decemviri.
 De particulis *quum, tum* vid. not. 48.
 ad c. 21. l. 1.

U. C. 303. *potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. plus pollere*
 A. C. 449. *multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, ⁴⁷ quas consensus omnium non jussisse latas magis, quam tulisse, videri posset. Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitorum adpropinquaret, desiderium decemviris iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribuniciū quidem auxilium, ⁴⁸ cedentibus in vicem adpellatione decemviris, quærebat.*

Iterum creantur decemviri.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in ⁴⁹ trinum nundinum indicta sunt; ⁵⁰ tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summa ope a⁹ se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. ⁵¹ Demissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utrum

Ap. Claudii ambitio.

⁹ ab Gron. Crev.

⁷ eisque Ead.

⁴⁷ * *Quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quam tulisse*] Ferre leges, magistratum erat; jubere, populi. Hic Decemviri volunt leges novas, non juberi solum a populo universo, sed quodammodo ferri. Non enim illis satis est consulere populum, utrum accipiat nunc leges, quales ipsi eas edidere; sed et earum sensum ac verba dirigi ac finire volunt ex consensu omnium.

⁴⁸ *Cedentibus invicem*] Cedentibus sibi mutuo Decemviris in appellatione, i. e. si quis sese ab aliquo ex iis læsum ratus, collegam ejus appellaret.

⁴⁹ *Trinum nundinum*] Trinum nundinum, sive trinundinium, erat id temporis spatium intra quod ter nundinæ agebantur. Nundinæ autem nono quoque die, unde etiam traxere nomen, recurrabant: ut rustici, octo diebus agris operati, nono die in urbem vendendi mereandique causa commearent. Igitur comitia, sive

legibus rogandis, sive judiciis exercendis, sive creandis magistratibus, trinundino ante indicij solebant, ut rustici, qui non fere in urbem, nisi nundinis, veniebant, rem versare animis et expendere, spatio dato, possent, antequam in suffragium mitterentur.

⁵⁰ * *Tanta exarsit ambitio*] Tantum certamen, tantus fuit ardor petendi honoris. Sedulo distingue *ambitionem* ab *ambitu*. *Ambitus* crimen est, et designat pravas legibusque vetitas vias affectandi alicujus magistratus vel imperii. *Ambitio* desiderium honorum indicat, sed innoxium ac legitimum.

⁵¹ *Demissa*] Ap. Claudium cura quædam et sollicitudo stimulabat, quum videret clarissimos viros, ea ætate, eisque honoribus actis, demittere in discrimen dignitatem suam. Ceterum hoc loco recte jussit legi Gronovius *demissa* pro *dimissa*.

inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior U. C. 303.
interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. crimi- A. C. 449.
nari optimates, extollere candidatorum levissimum quem-
que humillimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios
Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: do-
nec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tem-
pus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet.
Adparere, nihil sinceri esse; *Profecto haud gratuitam in
tanta superbia comitatem fore. nimum* ⁵² *in ordinem se ipsum
cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire ma-
gistratu, quam tiam ad continuandum magistratum quarentis,
esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecun-
dando mollire inpetum adgrediuntur. comitiorum illi ha-
bendorum, quando minimus natus sit, munus consensu in-
jungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod
præter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo
umquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habitum
se comitia professus, impedimentum pro occasione ar-
ripuit. dejectisque honore ⁵³ per coitionem duobus Quinc-
tiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio,
constantissimo viro in optimatum caussa, et aliis ejusdem
fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ parces decemvi-
ros creat: se in primis, quod haud secus factum improba-
bant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati
cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Mi-
nucius, Q. Fabius Vibulanus, ⁵⁴ Q. Pætilius*, T. Antonius
Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M'. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo
jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius,
quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quoti-
die coibant remotis arbitris: inde inpotentibus instructi
consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimu-
lando superbiam, ⁵⁵ rari aditus, conloquentibus difficiles, ad
Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ sollemnes U. C. 304.
ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus pri- A. C. 448.
mum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem
fecere. nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus Decemvi-
rorum an-
nus II.

* *Pætilius Gron. Crev.*

⁵² *In ordinem seipsum cogere]* Se-
parem quodammodo ceteris e vulgo fa-
cere. Potestate sua supra ceteros
eminebat, et extra ordinem reliquo-
rum positus erat Appius. Vulgando
se cum privatis, sese redigit quodam-
modo in ordinem, e quo suus eum
magistratus eximebat.

⁵³ *Per coitionem]* Coeundo cum
ceteris candidatis adversus ingratos
sibi competitores. Olim hic legeba-

tur *concionem*. Emendavit verissi-
me Sigonius, quamvis repugnantibus
libris.

⁵⁴ *Q. Pætilius ... Cæso Duilius,
Sp. Oppius Cornicen]* Hos plebeios
fuisse tradit Dionysius.

⁵⁵ *Rari aditus]* Hæ voces acci-
piendæ sunt in patrio casu. Vult
Livius novos Decemviros fuisse *rari
aditus*.

U. C. 304.
A. C. 442.
Decemvirorum insolentia et tyrannis.

fascēs haberet, et hoc insigne regum in orbem, suam eujusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodire. Centum viginti lictores forum inpleverant, et fascibus secures inligatas præferebant. ⁵⁶ nec adtinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri. ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, ⁵⁷ intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri adpellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; et quædam, quæ sui iudicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores ⁵⁸ libidine crudeliterque consulebatur: hominum, non caussarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam adpellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret, non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebei, et ⁵⁹ inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare,

† *decēdebat Gron.*

⁵⁶ * *Nec attinuisse demi securim...* interpretantur] Consuetudo erat jam inde a Valerio Publicola tradita, ne secures fascibus inligatæ præferrentur in urbe consulibus. Sed id Decemviri ideo factum esse dicebant, quod a consulibus provocare ad populum liceret. Unde, quum ipsi sine provocatione creati essent, interpretabantur, id est, interpretando mentem hujus consuetudinis, stantebant ea se non teneri, nec ullam esse rationem cur demerent e fascibus secures.

⁵⁷ * *Intercessionem... consensu sustulerant*] Omnes nostri *consensus sustulerant*: ut verum videatur quod habent Andreas et Campanus, *consensus sustulerat*. Sensus est: quum

inter se consentirent, et, quidquid ab uno decretum foret, omnes tuerentur, sublata erat intercessio; illorum injuriis qui intercederet et obsisteret, nemo erat. Imo, ut infra habetur, *si quis collegam adpellasset, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse*.

⁵⁸ * *Libidine*] Pro libidine, ita ut facerent quidquid ipsis liberet, nulla juris aut æquitatis habita ratione.

⁵⁹ * *Inde libertatis captare auram, unde*] A patriciis servitutem dum timent plebei, statum rei publicæ mutari voluerant, Decemviralemque potestatem institui. Nunc ab iisdem aflari sibi dulcem restituendæ libertatis spem intenti expectant.

quæ fierent; et credere, haud indignis accidere. avide ru- U. C. 307.
 endo ad libertatem ⁶⁰ in servitutem elapsos ^u juvare nolle; A. C. 442.
 cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules
 duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant.
 Jam et processerat pars major anni, et duæ tabulæ legum ^{Duæ tabulæ}
 ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quidquam ^{prioribusX.}
 jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis per- ^{additæ.}
 lata essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. ⁶¹ Ex-
 spectabant, quam mox consulibus creandis comitia ediceren-
 tur. Id modo plebes agitabat, quoniam modo tribuniciam
 potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repa-
 rarent. Quum interim mentio comitorum nulla fieri, et
 decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare
 habebatur, circum se ostentaverant plebei ^x, patriciis juve-
 nibus sepserant latera. eorum catervæ tribunalia obsede-
 rant. Hi ⁶² ferre, agere plebem plebisque res; ⁶³ quum
 fortuna, qua quidquid cupitum foret, potentioris esset. Et
 jam ne tergo quidem abstinēbatur: virgis cædi, alii securi
 subijci; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio
 sequi domini supplicium. Hac mercede juvenus nobilis
 corrupta non modo non ire obviam injuriæ, sed propalam
 licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis ma- U. C. 305.
 gistratibus, privati pro decemviris, neque animis ⁶⁴ ad impe- A. C. 447.
 rium inhibendum imminutis, neque ⁶⁵ ad speciem honoris ^{Decemvi-}
 insignibus, prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. ^{rorum au-}
 Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam ^{nus III.}
 existit, aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant ani-
 mos, sed contemni cœpti erant a finitimis populis: ⁶⁶ imperi-
 umque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini ^{Sabini}
 magna manu incursionem in agrum Romanum fecere. late- ^{agrum}
 que populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas ^{Romi. po-}
 egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, ^{pulatur.}
 agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes,
 eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solum, sed

^u lapsos Crev.

^x plebi Gron. Crev.

⁶⁰ In servitutem lapsos] Sic edidit Campanus: melius quam, ut vulgo, elapsos.

⁶¹ * Expectabant quam mox] Prope diem futurum credebant ut. . . Diceremus Galli, *ils n'attendoient que le moment.*

⁶² * Ferre, agere] Diripere. Vid. not. ad XXII. 3. infra.

⁶³ Quum fortuna, qua] Locus corruptus, quem varii varie tentarunt, nemo efficaciter sanavit. Tolerabilis videtur Dujatii conjectura: *Hi ferre,*

agere plebem, plebisque res fortunæque: quidquid cupitum foret, potentioris esse.

⁶⁴ Ad imperium inhibendum] Exerendum; ad utendum imperio in eos qui resisterent. Sic infra: *imperioque inhibendo in paucos præferocis animi: et alibi sæpius.*

⁶⁵ * Ad speciem] Ad pompam et ostentationem.

⁶⁶ Imperiumque] Legit Perizonius, *imperium qui.* Vid. not. 29. ad IV. 17. infra.

U. C. 305. per urbem agrestium fuga trepidationem iniecit. Decem-
 A. C. 447. viri consultant, quid opus facto sit. destitutis inter Patrum
 Equi Tusculanum. et plebis odia addidit^y terrorem insuper alium fortuna. Æ-
 qui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque
 inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo,
 præsidium orantes, nunciant. Is pavor perpulit^z decemvi-
 ros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis,
 consulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari,
 quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri
 periculorumque imminentium causas in se congesturos, ten-
 tationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu
 resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præfero-
 cis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita
 vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros
 vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem
 consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam
 incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent.
 Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quidquam
 libera civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus
 senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde ac soli-
 tudinem circa decemviros intueri;⁶⁷ quum et ipsi invisum
 consensu^a imperium, et plebs, quia privatis jus non esset
 vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur;
⁶⁸ jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comi-
 tem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coë-
 ant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremunt^b
 plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari
 erant. indignitate rerum cesserant in agros;⁶⁹ suarumque
 rerum erant, amissa publica: tantum ab injuria se abesse
 rati, quantum a^c cœtu congressuque inpotentium domino-
 rum se amovissent. Postquam citati non conveniebant,
 dimissi circa domos adparitores, simul⁷⁰ ad pignora capi-

^y addit Gron. Crev.

^z percudit Ead.

^a consensu invisum Ead.

^b frembat Ead.

^c e Ead.

⁶⁷ *Quum et ipsi*] Quum et ipsi Decemviri interpretarentur suum imperium invisum esse consensu; i. e. hujus solitudinis causam esse judicarent, quod imperium suum omnibus omnino invisum esset: et plebs interpretaretur, ideo non convenire Patres, quia...

⁶⁸ *Jam caput fieri*] Jam, dum detrectant senatoris imperium Decemvirale, dari quodammodo caput repetentibus libertatem, omniaque bene cessura, si se plebs comitem senatui det. Sæpe ante particulas *si*, aut *nisi*, suppleri oportet aliquid orationis membrum ex sensu et mente scri-

bentis. Sic l. II. supra, c. 9. *Satis libertatem ipsam habere dulecedinis, nisi... regna reges defendant.*

⁶⁹ *Suarum... rerum erant, amissa publicis*] Amissa reipublice possessione, quam pro libidine vexabant Decemviri, solummodo privatarum rerum suarum curam gerebant.

⁷⁰ *Ad pignora capienda*] Senatores oportebat in curiam ad edictum magistratus convenire. Quod si facere neglexissent, muleta iis diebatur. Eam ut solvere cogerebantur, pignora ab iis auferebantur: qua, si muleta soluta non esset, cadebantur, id est, vendebantur. Hujus moris insigne

enda, sciscitandumque, num consulto detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si præsentibus detrectare imperium referrent. Jubent adiri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a Patribus plebs libertatem ratâ, quod iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tamquam jure cogentibus, senatus paruiisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est^b, quam⁷¹ obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriæ est, ⁷² post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciandam, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinos* adpellantem, admonentemque, *Valeriis et* ⁷³ *Horatiis ducibus pulsos reges.* ⁷⁴ *Nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe quo Jovem adpellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges adpellatos, quod sacris etiam, ut sollemne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. quæ si* ⁷⁵ *in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur,* ⁷⁶ *quanto ferocior dolor libertate sua vindicanda, quam cupi-*

U. C. 305.
A. C. 447.
Asperæ
sententiæ
in decem-
viris.

^b est del. Gron Crev.

^c add. in Fæd.

exemplum vid. apud Cic. Phil. I. n. 11. et n. 12.

⁷¹ * *Obnoxie*] Timide, tanquam ab humiliter servientibus.

⁷² * *Post relationem Ap. Claudii*] Postquam Ap. Claudius retulit, quibus de rebus deliberari oporteret. *Referre* est verbum proprium de eo qui aliquid proponit, de quo sententiam dici velit.

⁷³ *Horatiis ducibus pulsos reges*] Ex Livii historia non satis patet, quo jure Horatii se pellendis urbe regibus duces fuisse prædicare possint. At Dion. tradit M. Horatio auctore defecisse exercitum a Superbo: et eodem iterum consule Porsenam, qui Tarquinos in patriam restituendos susceperat, coactum esse re infecta discedere. Vid. Dion. l. IV. et V.

⁷⁴ *Nec nominis homines tum pertæsum esse*] Quindam scripti, *nomen*. Noster Sorbonicus, ut et unus e Gronovianis, ambiguus: *nomen is*, incerto

librario, utrum *nomen* an *nominis* scribendum esset. Legit Gronovius: *nec nomen homines tum pertæsum esse*.

⁷⁵ *In rege tum eodem, aut in filio regis*] Possumus quidem exponere, in hoc eodem rege, cujus modo mentio facta est, aut in Sexto ejus filio. Sed *in eodem* hoc modo intellectum, et supervacuum omnino est, et fortasse parum Latine dictum. Quid, si legamus? *in rege tum eodem et filio regis*: id est, in eo qui simul et rex esset, et regis (Tarquiniij Prisci) filius.

⁷⁶ *Quanto ferocior*] Plurique et scripti, et vet. editi, inter quos Andreas et Campanus, *fortior*: quod mutari nihil attinebat. Illud majoris deliberationis est, quod hanc e suis fere omnibus scriptis, quibus succiunt nostri, lectionem affert Gronovius: *quanto fortior dolor libertate sua vindicanda, quam cupiditas injusta dominatione, esset*. Id durum fortasse abruptumque multis videbitur, sup-

U. C. 305. *ditas*^d *injusta dominatione, esset*°. *De bello Sabino eos referre;*
 A. C. 447. *tamquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum*
is, qui, legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate
reliquerint; qui comitiu, qui annuos magistratus, qui vicissitudi-
nem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustule-
runt; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse,
*regibus exactis, patricios magistratus creatos*¹; *postea, post seces-*
sionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent, rogitare? Po-
pulares? quid enim eos per populum egisse? Optimites? qui
anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut
de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei
ponerent. graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus, quam
quæ metuant.

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri ⁷⁷ nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patrius Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes; *Ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fæderis, nefarie icti cum collegis, meminisset. multo id magis se illius causa orare, quam reipublicæ. Quippe rempublicam, si a volentibus nequeat, ab invitari ferme iras; eorum eventum se horrere.* Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo adsenso sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. ⁷⁸ censendo enim, quoscumque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti facienti. Ita labante jam causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelli decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *quonum fato incidisset, mirari se dictitans, ut decem-*

L. Corne-
lius decem-
virostuetur.

^d inser. in Gron. Crev. ° *esset* l. *retinenda esset* Eæd. ¹ *magistratus creatos*; l. *magistratus*,—Gron. *magistratus*:—Crev.

primi præpositionem *in*, et *ad* *vindicanda* in altero orationis membro intelligi. Fecit tamen consensus MSS. ut rem silentio transmittere non sustineremus.

⁷⁷ *Nec iræ, nec ignoscendi modum*] *Nec quatenus exercere iras, nec quatenus patientia uti deberent.*

⁷⁸ *Censendo enim*] *Quum enim*

hujus alterius sententiæ auctores censerent aliquid, aliquid decernerent; judicabant eos, qui senatum haberent, esse quoscumque, seu qualescumque magistratus. Vult Livius eos, qui nullum senatusconsultum faciendum esse dicebant, nihil censuisse. Et sane nihil censere dici potest is, qui nihil fieri censet

viros, qui decemviratum petissent, ⁷⁹ aut socii, aut hi maxime U. C. 305.
A. C. 447. obpugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit; nunc demum, quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant; nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore cura occupatis animis, ⁸⁰ verum esse, præjudicium rei tantæ adferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemviros abisse magistratu inisimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republica in truncum redacta, senatu disceptante, agi: et jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia omnia præter bellum omitti placere: cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuncios solum, sed Tusculanorum etiam legatos, adtulisse putent, speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides et nunciis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam præverti.

XLI. ⁸¹ In hanc sententiam ut discederetur, juniores Pa-

⁷⁹ Aut socii, aut hi maxime] Sensus horum verborum perquam obscurus est. Non satis enim intelligitur, qui sint hi socii, aut quorum socii, nec quinam designentur in tertio partitionis membro, aut hi maxime. Legi fortasse posset aut soli, aut hi maxime. Miratur M. Cornelius, quod ii qui Decemviratum petissent, aut soli, aut vehementissime præter ceteros omnes, Decemviros oppugnent. Nempe asperriam sententiæ, quæ nullum senatusconsultum fieri jubebat, auctor erat C. Claudius, qui petierat Decemviratum. Et Quintius quoque Cincinnatum et Capitolinum, quos supra dejectos honore ab Appio memoravit Livius, nominatim numerat Dionysius inter eos, qui Decemviros hic insectantur et impugnant.

⁸⁰ Verum] Æquum. Non æquum esse, dum majore cura occupantur animi, quemquam de re tanta præjudicare. Præjudicium est id quod prius judicatum, aliquod momentum affert ad futurum judicium.

⁸¹ In hanc sententiam ut discederetur] Ut in hanc sententiam senatusconsultum fieret. Verbum discedere hæc in re proprium ac solenne est. Nimirum in hunc modum senatus-

consulta fiebant. Is magistratus qui ad senatum de re aliqua retulerat, rogatis sententiis, eam quam ipse magis e republica ducebat, primam pronuntiabat. Tum, ut senatus judicaret, his verbis utebatur: "Qui hoc censetis, illic transite: qui alia omnia, in hanc partem." Tum igitur fiebat *discessio*: et senatores in hanc illamve partem *discedebant*, sive transibant, prout hæc aut illa iis sententia placuerat. Itaque ad senatusconsultum omnia *discessione* opus erat: et in omni senatusconsulto verbi *discedere* usus est. Vocabant tamen propria et peculiari appellatione senatusconsultum *per discessionem* factum, id quod non rogatis neque dictis sententiis, in re scilicet vel clara indubitataque, vel levi et tralatitia, statim transeuntibus in unam partem senatoribus omnibus, aut longe majore parte, fiebat. Ex illo deliberandi more pendet hæc locutio *pedibus ire in sententiam*: quum scilicet, sive unus aliquis, sive plures, sive omnes, non voce et oratione sententiam exponerent; sed solo pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem, censerent. Hæc fere Manut. libro de senatu Rom.

U. C. 305. trum evincebant. ⁸² Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de republica liceret dicere, dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperitum esset: ⁸³ *Non erit melius, inquit, nisi de quo consulimus, vocem misisse.* et ad Valerium, negantem ⁸⁴ se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, ⁸⁵ non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet, quam libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniciaë potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant postmodo ⁸⁶ ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, ⁸⁷ inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. bellum domi majus, quam foris, adparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: ⁸⁷ in Fabio minus in bono constans, quam navum ^h in malitia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiaeque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut

Vincunt
in senatu
decemviri.

Delectum
habent.

^s postmodum Gron. Crev.

^h gnavum Eæd.

⁸² *Ferociores*] Omnes scripti *ferocioresque*: præter Sorbonicum, qui consentit eum vulgatis.

⁸³ *Non erit melius*] Verba minantis: quæ idem proceres valent, ac si dixisset Appius: malum sibi arcesset, quicumque vocem emiserit alio de negotio, quam de quo consulimus. Sic fere infra, c. 18. *Quiesse erit melius.*

⁸⁴ *Se privato reticere*] Se reticere ex jussu privati hominis. *Privato* in dandi casu.

⁸⁵ *Non cui simulabat consulendo*] Simulabat L. Cornelius se consulere Valerio, et impendentia ejus capiti ab irato Appio mala velle avertere. Re autem ipsa consulabat Appio, et cupiebat prohibere, ne, si implacabilem

se præberet Appius, inde aliquod nasceretur seditiosis incendiis, quo et ipse et ceteri Decemviri conflagrarent.

⁸⁶ *Inter se... comparabant*] Inter se communi consilio decernebant. Familiaris Livio loentio.

⁸⁷ *In Fabio minus*] *Minus* hic resolvendum videtur in has voces *magis non*, quomodo apud Ter. in Hec. Act. IV. sc. 4. *Non tibi illud factum minus placet, quam mihi*: i. e. Non tibi magis illud factum non placet, seu displicet, quam mihi. Sensus igitur erit: in Fabio magis esse ingenium non constans, sive inconstans in bono, quam gnavum in malitia.

Appii, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabi- U. C. 305.
nis, M. Rabuleio et Q. Pætelioⁱ additis collegis, manda- A. C. 447.
tum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et
T. Antonio et K. Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium Ap-
Claudio adiutorem ad urbem tuendam,⁸⁸ æquo omnium
decemvirorum imperio, decernunt.

XLII. Nihilo militiæ, quam domi, melius respublica <sup>Male rep-
gerunt.</sup>
administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut
odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa
erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum pros-
pere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum
dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in
Algido ab Æquis, exercitus erant. ab Ereto per silentium
noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumiam-
que, loco edito castra communierant. persecutis hostibus
nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac
vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium
in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amis-
sa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum
se, fide misericordiaeque victurus hospitem, (quæ tamen^k
non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant^l terrores
adlati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in
urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma
ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere
juberent: ⁸⁹ arma Tusculum ad supplementum decernerent,
decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem
habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri:
belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis
obpugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda <sup>L. Sicci
mors.</sup>
facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. ⁹⁰ Siccium
in Sabinis, ⁹¹ per invidiam decemviralem tribunorum crean-
dorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermo-
nibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris
capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos mise-
rant expeditionis ejus comites, ut cum opportuno adorti
loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa
repugnautem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se

ⁱ Pætilio Gron.-Crev.^k qui tum Eret.^l erant del. Eret.

⁸⁸ *Æquo omnium*] Ita ut par imperium Appii et Oppii esset, ac Decemvirorum omnium foret, si in urbe essent.

⁸⁹ *Arma Tusculum ad supplementum*] Multum placet Gronovii conjectura: *Arma... ac supplementum.*

⁹⁰ *Siccium*] De quo supra in not. 31. ad c. 31. * Virum stupendæ in bello

fortitudinis, et qui multis quoque jam antea civilibus adversus Patres certaminibus inclaucerat: de quo operæ pretium est consulere Dionys. l. X. Valer. Max. III. 2. Plin. VII. 28.

⁹¹ *Per invidiam Decemviralem*] Captanda occasione ex publico in Decemviros odio, et simul illud quoque fovendo.

U. C. 305. prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur,
 A. C. 447. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse
 Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo
 amissos. Primo fides nunciantibus fuit. Profecta deinde
 cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum per-
 missu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque
 in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis cor-
 poribus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia
 abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retu-
 lere corpus. Invidiæque plena castra erant, et Romam
 ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare
 ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti
 militum mœstitia, pessima decemvirorum id vulgus fama,
 est.

Appii
 libido.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum,
 haud minus fædo eventu, quam quod per stuprum cædem-
 que Lucretiæ urbe regnoque Tarquinius expulerat: ut non
 finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam
 eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis ple-
 beia stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius
⁹² honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi
 militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, ⁹³ liberique insti-
 tuebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri,
 et pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adul-
 tam, forma excellentem, ⁹⁴ Appius, amore ardens, pretio ac
 spe perlicere adortus, postquam omnia pudore septa anim-
 adverterat, ad crudelem superbamque vim animum con-
 vertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ⁹⁵ ut virginem
 in servitutem adsereret, neque cederet secundum libertatem
 postulantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, locum
 injuriæ esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi nam-
 que in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libi-
 dinis manum injecit; ⁹⁶ serva sua natam (servamque adpel-
 lans) esse. sequique se jubebat, cunctantem vi abstractu-
 rum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem

Virginia in
 servitutem
 adseritur.

⁹² *Honestum ordinem. . . ducebat]* Ordo hic sumi debet, quemadmodum et sæpe alias, pro centuria, quæ altera pars est manipuli; cuius ductor centurio. Porro ordines alii aliis honestiores erant. Vult igitur Livius Virginium alicui ex illis honestioribus ordinibus præfuisse.

⁹³ *Liberique]* Vox liberi de unico filio unicæ filia dicebatur. Itaque nihil vetat hic intelligi solam Virginiam.

⁹⁴ *Appius amore ardens]* Melius amens, quod habent complures scripti, tum Gronoviani, tum nostri.

⁹⁵ *Ut virginem]* Ut postularet virginem sibi addici, tanquam servam suam: neque cederet iis qui postulaturi essent, ut, lite pendente, Virginia in possessione libertatis maneret. *Vindiciarum* nomine intelligitur momentanea possessio rei controversa, donec de ipsa rei proprietate decretorio iudicio statuatur; Gallice, *la provision*.

⁹⁶ *Serva sua natam]* Placet id quod e vetustioribus editis asserit Gronovius: *serva sua natam servamque appellans sequi se jubebat*. Andreas etiam caret τῆς se.

Quiritium inplorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilli populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum ⁹⁷ adsertor nihil opus esse multitudine concitata ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; ⁹⁸ auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsam auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translata, ⁹⁹ subpositam ei^m esse. Id se indicio compertum adferre, probaturumque vel ipso Virginio iudice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. ¹ Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causa dixissent abesse, biduo adfuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famæ prius, quam libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, *quam libertati fecerit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ præterendant.* ² *Ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet.* *In his enim, quæ adserantur in libertatem, ³ quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi. Interea juris sui jacturam adsertorem non facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adversus injuriam decreti quum multi magis fremere-

^m ei del. Gron. Crev.

⁹⁷ Assertor] M. Claudius, qui virginem in servitutem asserebat, seu petebat.

⁹⁸ Auctoribus qui aderant] Iis qui aderant puellæ, sive advocatis puellæ, ut infra appellatur, suadentibus ei ut sequeretur. Eodem sensu verbum *adesse* usurpatum est, supra c. 14. et apud Hor. Sat. 9. l. 1. *Si me amas... paulum hic aules.*

⁹⁹ Suppositam esse] Andreas, Campanus, multi e MSS. Gronovii, et omnes nostri: *suppositam ei esse.*

¹ Advocati puellæ] Ii qui aderant Virginie, et ejus causam auctoritate, gratia, consilio tuebantur. *Advocatus* est, teste Asconio in Divin. qui aut jus suggerit, aut præsentiam suam in judicio commodat amico.

² Ceterum ita] Ceterum non aliter in ea lege firmum libertati fore præsidium, quam si illa lex non detorqueatur ad causas et personas diver-

sas ab iis, de quibus accipi debet. *In his enim personis, quæ quum in servitute sint, asserantur in libertatem, id juris esse, i. e. hoc jus servari, nempe ut vindiciæ dentur secundum libertatem, quia quivis possit lege agere, i. e. actionem in judicio intendere, et negotium in se suscipere.* *In ea persona, quæ in patris manu sit, qualis erat Virginia, neminem esse alium, cui dominus, i. e. is qui se dominum esse contendit, lite pendente, possessione cedat, quia solus pater, cujus in manu sit, eam defendendi et vindicandi jus habeat.*

³ Quia quivis lege agere possit] Is qui, quum serviret, sese in libertatem vindicari postulabat, non poterat jus suum proprio nomine persequi. Necessè erat, ut homo liber periculo suo causam ejus tuendam susciperet. Cuius autem e populo illa actio dabatur.

U. C. 305.
A. C. 447.

Scilii con-
tentio cum
Appio.

rent, quam quisquam unus ⁴ recusare auderet; P. Numitarius, puellæ avunculus, et sponsus Scilii interveniunt. dataque inter turbam via, quum multitudo Scilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, licitor *decesse* ait: vociferanteinque Scilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi, inquit, ⁵ ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediti virgas et secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Scilii. Non, si tribunicium auxilium et provocationem, plebi Romanæ duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestra libidini datum est. Savite in tergum et in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis adferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginium militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque inplorabimus fidem. ⁶ neque tu istud unquam decretum sine cade nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginium viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, ⁷ si hujus vindictiis cesserit, conditionem filia quærendam esse. me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Scilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Scilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, ⁸ locum seditionis quærere, diceret; non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantia suæ, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die adfuisset, denunciare se Scilio similibusque Scilii, ⁹ neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam desore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coer-*

4 *Recusare*] Quidam scripti, et Campanus, *reclamare*.

5 *Ut tacitum feras*] Ut per silentium ac nemine reclamante consequare id quod celari vis. Vid. not. ad c. 51. l. I.

6 *Neque tu istud... decretum... referes*] Verbum *referes* hic videtur eodem iere sensu usurpatum, quo superius dictum est, *ut tacitum feras*. Neque tu id asequere, quod hoc decreto jubet: non efficies ut id decretum valeat et ratum habeat effectum.

7 *Si hujus vindictiis*] *Hujus, M.*

Claudii assertoris. *Vindictiis*. Hic *vindictæ* sumi videntur pro actione qua petitur possessio, non pro possessione ipsa.

8 *Locum seditionis quærere*] Nobis, ut et Gronovio, magis Livianum videretur *seditioni*.

9 *Neque legi suæ latorem... desore*] Se, qui tulisset illam legem, eam nempe ipsam, quam petitioni suæ advocati Virginie prætendebant, daturum operam ut ei pareretur; eo scilicet modo intellectæ, quo illam interpretatus fuerat.

condos seditionis auctores, contentum se suis lictoribus fore. U. C. 305. Quum dilatatum tempus injuriæ esset, secessissentque advo- A. C. 447. cati puellæ, placuit omnium primum, fratrem Iciliii filium-que Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam, et, quantum adcelerari posset, Virginium adiri e castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. ¹⁰ Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est, inquit; crastina die vestra opera utar. sponsores nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paulisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *ne Virginiocommeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Inprobum consilium serum, ut debuit, fuit: et jam commeatum sumto profectus Virginus prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequidquam literæ redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce, quum civitas in foro expectatione erecta staret, Virginus sordidatus ¹¹ filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ¹² ingenti advocacione in forum deducit. Circumire ibi et pensare homines cœpit; et non orare solum precariam openi, sed pro debita petere, *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quæ, capta, ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* ¹³ Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiaè verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal ascendit¹⁴: et, ultro querente pauca petitore, *quod jus sibi pridie* ¹⁴ *per ambitionem dictum non esset, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virgini respondendi daretur locus, Appius interlatur.*

Virginus
pro filia
cum Appio
contendit.

¹⁴ ascendit Gron. Crev.

¹⁰ * Quum instaret assertor puellæ] Quum is qui asserbat Virginiam in servitutem, instaret Icilio, ut se defensorem libertatis puellæ in jure profiteretur, et daret qui sponderent fore ut ea postero die sisteretur coram Decemviro.

¹¹ Filiam suam] Campanus, Andreas, et, teste Gronovio, omnes vet.

editi habent *filiam secum.* Consentiant omnes codices nostri.

¹² Ingenti advocacione] Magna advocatorum multitudine.

¹³ Hæc prope concionabundus] Hæc prope in concionis modum jactans.

¹⁴ Per ambitionem] Captandæ in vulgus gratiæ causa.

U. C. 305. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum
A. C. 447. auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tanta
fœditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nu-
dum videtur proponendum, decresse vindicias secundum
servitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atro-
cis defixit. silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein° quum
M. Claudius, circumstantibus matronis, iret adprehenden-
dam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio
excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, *Icilio*,
inquit, *Appi, non tibi, filiam despondi: et ad nuptias, non ad
stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue
in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio. non spero
esse passuros illos, qui arma habent.* Quum repelleretur ad-
sertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advoca-
torum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus^p ad libidinem animo, ne-
gat, *hesterno tantum convivio Icili violentiaque Virgini, cu-
jus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indi-
ciis compertum se habere, nocte tota catus in urbe factos esse
ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimi-
cationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum
violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii
coerceret. Proinde quiesse erit melius.* I, inquit, *lictor,
submove turbam; et da viam domino adprehendum manci-
pium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se
sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat.
Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Queso, in-
quit, Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclemen-
tius in te sum invecus: deinde sinas hic coram virgine nutricem
percontari, quid hoc rei sit? Ut, si falso pater dictus sum,
æquiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac
nutricem prope¹⁵ Cloacinae ad tabernas, quibus nunc Novis
est nomen. atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno,
quo possum, ait, modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus
deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te, in-
quit, Appi, tuumque caput sanguine hoc¹⁶ consecro.* Clamore
ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Vir-
ginium jubet, ille ferro, quacumque ibat, viam facere: do-
nec, multitudine etiam¹⁷ prosequentium tuente, ad portam

Virginius
filiam oc-
cidit.

° Deinde Gron. Crev.

p alienato Ead.

¹⁵ Cloacina] Volunt interpretes
hic legendum esse *Cluacina*, nempe
Veneris: propterea quod Cluacinae
templum in foro esset, quo in loco
res tunc geritur; Cloacinae vero ad-
des in alia foret urbis regione. Ve-
nus *Cluacina* sic dicta fuerat ab anti-
quo verbo *cluere*, i. e. purgare. *Cloa-*

cina nomen invenerat ex eo quod ef-
figies ejus in cloaca reperta esset.
Plura de Venere Cluacina pote ex
Plin. l. XV. c. 29. de Cloacina, ex
Lactant. l. I. de falsa relig. c. 20.

¹⁶ Consecro] Divis devoveo.

¹⁷ Prosequentium juvenum] Re-
duximus vocem *juvenum*, quam et in

perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum U. C. 305. ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem fornam, A. C. 447. necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitia præmia esse?* ceteræ que, quæ in tan re muliebris dolor, quo est mæstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum et maxime Iciliæ vox tota, tribunicia potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, Orta inde certamina. partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc ¹⁸ retractantem ⁹ arripit; postremo, quum locus adeundi adparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius, qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium aiebant; si vim adferre conaretur, ibi quoque se haud in pares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius adscendit. Sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit. decemviro obstrepitur. Jam ¹⁹ pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: quum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, Appius pulsus foro. capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte inrumpit. videt imperium victum. Agitatus ^r deinde consiliis, atque ²⁰ ex omni parte adsentiendo multis auctoribus ²¹ trepidus, senatum postremo vocari jussit, ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum ²² in

⁹ *detractantem* Gron. Crev.

^r *Agitatis* Eæd.

Colon. membranæ reperit Modius, et in omnibus vet. editis exstare Gron. affirmat. Matronarum et virorum mox separatim Livius meminit.

¹⁸ *Retractantem*] Hæc est vetus lectio, quam servant quinque e nostris codd. Infra itidem c. 52. nullo, qui per ætatem ire posset, *retractante*. Itaque minime opus fuerat hic reponi *detractantem*: quod, tanquam ab inani conjectura profectum, eiecimus.

¹⁹ * *Pro imperio*] Vid. not. 26. ad I.

51.

²⁰ * *Ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus*] Trepidus et incertus animi, quum multis ex omni parte consilia suggerentibus, modo huic, modo illi assentiretur.

²¹ *Trepidus*] Hic aliquid ulceris subesse doceat scripti, qui magno consensu exhibent *trepidaverat*. An *trepida in re*?

²² *In monte Vecilio*] Nomen loci parum cogniti, in quem translata fuerant castra.

U. C. 365.
A. C. 447.
Motus in
castris.

monte Vecilio erant, nunciant decemviris, *ut omni ope ab seditione milites contineant*: ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, ²³ conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit. et togæ, multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, *quid rei esset*, flens diu vocem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones adpellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi ultribuerent: neu se, ut parricidam liberum, aversarentur. Sibi vitam filia sua cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset. quum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia, liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem filia futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatior fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. quod ad se attineat, uxorem sibi futo ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, mortem obcubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in dono sua. ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filia. Ceteri sibi ac liberis suis consulere.* Hæc Virginius vociferanti subclamabat multitudo, *nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos.* Et inmixti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque quanto visa, quam audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; ²⁴ insecutique ^u, qui Appium prope interentum in exilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, ²⁵ vellerentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quæ videbant, simul his, quæ acta

* Gron. Crev.
x iis Gron. Crev.

^u *miseræ sed honesta morte* Ead.

^u *insecutosque* Gron.

²³ * *Conspectus est*] Conspicuis fuit, incurritque in oculos.

²⁴ *Insecutique*] Sic legendum censet Gronovius, quomodo et in uno MSS. haberi testatur. Duo hic hominum genera distinguuntur: alterum, qui cum Virgino venerant, i. e. aliud nunciare poterant, nisi Romæ omnia turbam plena, remque magna ex parte confectam esse: alterum, qui

los in castra secuti fuerant, et, quum imperium Decemvirale vi victum vidissent, argentes mendaciorem, etiam Appium in exilium abisse jaetabant. Particulas *quum . . . simul* eo sensu accipit Gronovius, quo vulgo dicitur *quum . . . tum*.

²⁵ * *Vellerent . . . signa*] Vid. not. 37. ad 54. infra.

Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, *et viros et armatos se esse*, responderetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque obcurreret, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet asperere agi: quippe ab ipsis ⁴⁶ datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, ⁴⁷ P. Sulpicius, qui quærent senatus verbis, *cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsederent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent?* Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se obferre. id modo a multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent. his se duros responsum.*

U. C. 305.
A. C. 447.
Exercitus
Aventinum
insidit.

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum adpellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus servate*, inquit, *ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitorum militarium ²⁸ prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium imminensque ei potestati, et ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis

Tribuni
militum.

Motus in
alteris cas-
tris.

Alii tribuni
militares.

† Virginia Gron. Crev.

²⁶ Datum locum seditionis esse] Lege seditioni, ut supra c. 46.

²⁷ Ser. Sulpicius] Vid. not. 36. ad p. 31. supra.

²⁸ Prærogativam] Prærogativa ea erat sive tribus, sive centuria, quæ prima sententiam rogabatur. Interdum etiam usurpatur pro ipsa illius sive tribus, sive centuriæ sententia.

Ejus tanta auctoritas fuit, ut, teste Cic. pro Mur. n. 38. *semper omnia voverit prærogativam*; i. e. prærogativæ sententiam major semper suffragiorum numerus comprobaverit. Mutuit igitur Icilius, ne, sicut ceteræ tribus prærogativæ sententiam, ita comitorum militarium judicium urbana comitia sequerentur.

U. C. 305. creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Sicci cædes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri, querentes ²⁹ se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum caussa creati essent, depositurus imperium se aiebant.

Plebs in
Sacrum
montem
abit.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; adfirmante Duilio, *non prius, quam deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis.* ³⁰ *scituros, quod si e restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* ³¹ Via Nomentana, cui tum Ficulensi² nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, *cuinam se relinquere in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogantes.* Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum adparuisset forum; plures jam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur, *Quid exspectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri; quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, licitorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam ³² togatorum aliorumque?* *Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mor, ubi parum*

² Ficulnensi Gron. Crev.

³ que del. Crev.

²⁹ *Se in ordinem cogi*] Vid. not. 52. ad c. 35. hujus libri.

³⁰ *Scituros quod*] Hanc quidem loquendi formam tuentur, et inmerito plerisque suspectam esse contendunt doctissimi Grammatici, auctor novæ Methodi linguæ Lat. et Perizonius in notis ad Minervam Sanctii l. III. c. 14. At hic notandum, *quod* nulla MSS. auctoritate niti. Igitur quum MSS. et Rhenani, et Gronovii, et ple-

rique e nostris habeant *sciturosque*, videndum an debeat ex utriusque, Rhenani nempe et Gronovii, sententia legi *scituros quam*.

³¹ *Via Nomentana*] Via illa Ficulean, sive Ficulnean, eademque Nomentum dicebat. Inde illi duplex appellatio.

³² *Togatorum aliorum*] Immiserat Sigonius particulam *que* post *quod aliorum*, quam postea omnes editiones

secessione moveamur, armata veniat? Occusone urbis vultis U. C. 305. finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habenda A. C. 447. di sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripere patribus nostris, ³³ ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium. ³⁴ quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant. Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum adfirmant. Id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem adsuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem con-
 ditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque
 res, decemviris quoque ab ira et inpetu multitudinis præca-
 vere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra ac-
 cipiuntur; quippe liberatores haud dubie et motus initio,
 et exitu rei. Ob hæc^b advenientibus gratiæ actæ. Icilius
 pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus
 ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent,
 composito jam ante adventum legatorum consilio, ea pos-
 tulavit, ut adpareret, in æquitate rerum plus, quam in ar-
 mis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provoca-
 tionemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxi-
 lia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concisse milites
 aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem.
 De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit.
 Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni con-
 crematuros minabantur. Legati ad ea: ³⁵ *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impug-
 nandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgen-
 dum est. quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et prius peie, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Numquamne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut*

Valerius et
 Horatius
 plebem re-
 vocant.

^b add. iis Gron. Crev.

receperant, nimum patienter. Ete-
 nim illa impedit sensum et obscurat:
 nec tanta esse debuerat librorum Si-
 gonii, qui persæpe malæ notæ fuisse
 deprehenduntur, auctoritas, ut iis vel
 cum sensus dispendio obtemperare-
 tur. Si quibus in libris illa particula
 hoc loco reperitur, videtur nata ex
 vicinitate vocis *quid*, quæ sequitur.

33 *Ne*] Nedum. Sic plane Cic. l. IX.
 ad Fam. ep. 26. *Me vero nihil isto-
 rum ne juvenem quidem movit un-
 quam, ne nunc senem.*

34* *Quum præsertim nec nos*
 Quum præsertim nos quoque non de-
 mus operam, exercendo moderate
 imperia, ut illi minus egeant auxilio
 tribunorum.

35* *Quæ consilii fuerunt. . . Iræ
 vestræ*] Ira, ut observat Cicero pro M.
 Marc. n. 9. *est inimica consilio.* Igi-
 tur hic opponuntur *consilium* et *ira*.
 Quæ judicio et matura deliberatione
 postulastis, ea æquissima sunt. Alia
 ratio est eorum quæ ira incitante pe-
 titis.

U. C. 305.
A. C. 447.

Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scitis vobis magis, quam gladio, opus est. ³⁶ *Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiundo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, quum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quæque causa erit, statuētis. nunc libertatem repeti satis est.*

LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis adfirmant. Perfecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, hand quidquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignoro, inquit, imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiae est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam. Factum senatusconsultum, Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius* ³⁷ *pontifex maximus tribunos plebis crearet. et ne cui fraudi esset seressio militum plebisque. His senatusconsultis perfectis, diuisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nunciantur hæc plebi. legatos, quidquid in urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris obeerit, congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, rei que publicæ, redite in patriam ad penales, conjuges, liberosque vestros: sed, qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu^c necessario tantæ multitudinī est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aentinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebi^d creabit. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat. Ingens adsensus alacritasque cuncta adprobantium fuit.* ³⁸ *Convellunt^e inde signa, profectique Romam certant eum**

^c usu rerum Gron. Crev.

^d plebis Crev.

^e convellunt Gron.

³⁶ *Satis superque*] Hæc sententia non satis videtur accurata. Non enim ideo quis humilis est, multo minus humilis ultra quam satis sit, quia jure æquo cum ceteris vivit. Nec quidquam hic opis aut ab interceptibus, aut a MSS.

³⁷ *Pontifex maximus*] Pontifex maximus tribus comitiis deligebatur. Ideo videtur idoneus auctor iudicatus tribus creandis, qui et ipsi tribus comitiis creabantur. Et quidem vix aliter fieri poterat, quum

nullus tunc esset in civitate magistratus; ab interrogæ autem, patricio magistratu, tribunos plebei creari consentaneum non esset. De appellatione *pontificis maximi* vid. not. 31. ad l. 32.

³⁸ *Convellunt signa*] Hæc est veterum omnium editorum lectio, quam immerito expulerat Rhenanus, substitueratque *convvertunt*. Etenim, ut recte observat Gronovius in nota ad hunc locum, tunc *convvertunt* signa dicuntur, quum jam mota in abant

obviiis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum ³⁹ A. Virginius, inde L. Icilius, et P. Numitorius avunculum Virginius, auctores secessionis. Tum C. Sicinius, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriae est; et M. Duilius, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. ⁴⁰ Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duilius⁴¹ rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium adpellant.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius; qui extemplo magistratum ceperunt. quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit. quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverso jure esset, tenerentur Patres ⁴¹ plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret.* qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum praesidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, ⁴² sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. qui creasset, eum jus fasque esset occidi: neve ea caedes capitalis noxae haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo ceremoniis, renovant; et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, aedilibus,* ⁴³ *judicibus,*

^c L. Crev.

^f Titinius Gron. Crev.

^g Duilius Eaed.

partem feruntur: *convelli*, quum fixa alicubi, moveri incipiunt. At in praesenti negotio proficiscitur exercitus Romanus e Sacro monte, ubi cederat aliquandiu et castra locaverat. Itaque *convellenda* erant signa, non *convertenda*. Plura vide apud ipsum Gronovium. *Vid. etiam insigne hujus moris exemplum infra XXII. 3.

³⁹ L. Virginius] Supra, c. 44, *Pater virginis L. Virginius*. Male ergo hic edebatur *A. Virginius*.

⁴⁰ * Spe . . . magis quam meritis] Magis quia sperabatur, eos bene merituros de populo, quam in mercedem praecedentium meritorum.

⁴¹ Plebiscitis] Iis legibus, quas plebs, plebeio magistratu rogante, tributis comitiis jussisset. Vid. not. 13. ad II. 56.

⁴² Sanciendo novam legem] Non male Sigonius, *nova lege*.

⁴³ Judicibus] Hac appellatione negat infra Livius designari hoc loco consules, nec docet quinam intelligi

U. C. 306. ⁴⁴ *decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset.* ⁴⁵ *familia ad ædem Cereris,* ⁴⁶ *Liberi, Liberaque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed enim, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehendi ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos ⁴⁷ veteri jurejurando plebis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege ⁴⁸ consulibus quoque et prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, tantum esse: judicem enim consulem adpellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus ⁴⁹ nondum consulem judicem, sed prætorem, adpellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea ^b arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia, ut invitis, ita non adversantibus patriciis, transacta; quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundata deinde et potestate tribunicia, et plebis

^b ante Gron. Crev.

debeant. Perizonius, dissert. I. de Prætorio c. 7. intelligit ædiles ipsos, quos Dionys. l. VI. creatos dicit, ut inter alia munia etiam *dijudicarent lites, quas illis tribuni permitterent;* atque inde appellatos non modo *tribunorum ministros et collegas,* sed etiam *δικαστῆς* *judices.* Verum huic interpretationi id repugnat, quod *ædiles* hac in lege jam appellati sunt solemniter et maxime usitato nomine, nec proinde videntur posse rursus *judicum* appellatione designari. Nobis id unum liquet, in tota hac lege agi de plebeiis magistratibus, vel hominibus de plebe negotium publicum gerentibus. In gratiam enim et commodum plebis solius lata est. Deinde, si fuere *judices* qui in consilio essent *tribunis et ædilibus lites dijudicantibus,* de iis hanc locum interpretandum esse putaverimus.

⁴⁴ *Decemviris]* Haud facile videntur assignari posse, quinam sint hi *Decemviri.* Neque enim profecto cavuit plebs *Decemviris* legum ferendarum causa creatis, a quorum crudelitate sese armis vindicaverat. Pomponius de Orig. juris memorat *De-*

cemviro stultibus, sive *litibus judicandis:* sed eos longo post hanc ætatem tempore creatos. Sigonius secatur nodum, et hanc vocem eiecit, quam a vett. suis libris abesse affirmat.

⁴⁵ *Familia]* *Familia* pro bonis: ut in actione *familiæ creiscunda,* i. e. dividendæ hæreditatis. Sic et *familiæ emptor* hæres, qui fingebatur emere bona a testatore.

⁴⁶ *Liberi]* Non ejus, qui Semele natus erat: sed ejus, qui Cereris filius eum ea colebatur, et eum *Libera,* quam et *Venerem* esse voluit. Vid. Cic. de Nat. Deor. l. II. n. 62.

⁴⁷ *Vetere jurejurando]* Vid. not. 21. ad c. 33. l. II.

⁴⁸ *Consulibus quoque]* Consulibus, tanquam designatis *judicum* vocabulo: Prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur.

⁴⁹ *Nondum consulem]* Nondum consul *judicis* nomen, sed *prætoris* gerebat. Ceterum hanc Livii opinionem impugnatur Perizonius, et contendit consules jam a primis temporibus *judicum* nomine insignitos fuisse, dissert. I. de Prætorio. c. 7.

libertate, tum tribuni adgredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginius et Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, et Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria scædissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eam tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudii, quæ impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis, ⁵⁰ ni judicem dices, te ab libertate in servitute contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo. Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. attamen et tribunos adpellavit: et, nullo morante, arreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, et non neglegere humana*, fremunt, et *superbiæ crudelitatisque, etsi seras, non leves tamen venire pœnas; provocare, qui provocationem sustulisset; et inplorare præsidium populi, qui omnia jura populi obrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitute addixisset;* ipsius Appii inter concionis murmur, fidem populi Romani inplorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat: *suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum causa cum maxima offensione Patrum ⁵¹ consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum ⁵² sua propria bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate et misericordiâ civium suorum spei habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei adpellare, et monere, ne imitentur, quos oderint. Quod si tri-**

ⁱ neque del. Gron.

⁵⁰ *Ni judicem dices*] Nisi judicem, quem liberit, designabis, cui te sistas probaturus, te ab libertate . . . Vid. not. 4. ad c. 24. supra.

⁵¹ *Consulatu abisset*] Consul designatus fuerat Appius in eum annum quo Decemviri primum creati sunt. (supra c. 33.) Eo consulatu abiit, id est, eum consulatum non

gessit, obsecutus populo, qui Decemvros malebat.

⁵² *Sua propria bona malaque*] Quid sibi proprie in causa aut prodesset, aut nocere posset; quam ex parte propria sui ipsius causa aut firma esset, aut labaret. Opponit *propria sua bona malaque* communi civitatis juri, quod mox invocaturus est.

U. C. 306. *buni* ⁵³ *eadem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellatio-*
 A. C. 446. *nis causa, in quam conspirasse decemvros criminali sint;*
⁵⁴ *ait se provocare ad populum: implorare leges de provoca-*
tione, et consulares, et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem
enim provocaturum, si hoc indemnato iudicta causa non li-
ceat? cui plebeo et humili præsidium in legibus fore, si Ap.
Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus
dominatio, an libertas firmata sit: et ⁵⁵ *adpellatio provocatio-*
que adversus injuriam magistratum ostentata tantum inanibus
litteris, an vere data sit.

LVII. Contra ea ^k Virginius, unum Ap. Claudium et le-
 gum expertem et civilis et humani fœderis esse, aiebat.
Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi
decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus,
virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque con-
temtor; carnificibus, non lictoribus, stipatus, jam ab rapinis et
cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis
populi Romani, velut bello captam, ab^l complexu patris abrep-
tam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli
decreto nefundisque vindictis dexteram patris in filium armave-
rit: ubi, tollentes corpus semionime virginis, sponsum avuncu-
lumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis,
quam cæde, motus. et illi carcerem edificatum esse, quod domi-
cilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde, ut ille ite-
rum ac sæpius provocet, sic ⁵⁶ *se iterum ac sæpius judicem illi*
ferre, ni vindictis ab libertate in servitute dederit. si ad judi-
cem non eat, pro damnato in vincula duci jubere. Ut haud
quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum
tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videret-
ur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem ⁵⁷ *prodiit.*
 Inter hæc ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de con-
 cordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob
 eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium
 tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, cole-
 banturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem
 auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bel-

In carcerem
 ducitur.

^k ea del. Gron. Crev.

^l a Ead.

53 *Eodem fœdere . . . tollendæ appellationis causa, in quam] Posses referre quæquam ad nomen appellationis. Sed id vetat vox eodem, quæ manifeste respicit relativum sequens. Itaque non dubitamus, quin legendum sit in quod.*

54 *At] Lege cum Jac. Grovovio at. Sic l. i. c. 41. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere. Vid. et e. 31. hujus libri, et IX. 1.*

55 *Appellatio] Jus appellandi tri-*

buos. *Provocatio ad populum.*

56 *Se . . . judicem illi ferre, ni] Vid. not. 4. ad e. 24. hujus libri.*

57 *Prodiit] Sic habent tres e scriptis nostris vel optimi et antiquissimi, ut conjecterant doctissimi viri Barn. Brissonius, et Henr. Valesius. Vulgus editorum dederat prædixit. Sensus est: Diem longiorem iudicio dixit, iudicium remisit in aliam diem remotiorem. Sic supra II. 61. ut diem ipsi sine voluntate prodicerent.*

lum adparare. Itaque partiri provincias consules jussi. U. C. 306.
 Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum A. C. 446.
 ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores
 modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntari-
 orum, ad nomina danda præsto fuere. eoque non copia mo-
 do, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior
 exercitus fuit. Priusquam urbem egredrentur, leges de-
 cemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas
 in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædi-
 les functos eo ministerio scribant. Tabulæ
XII.

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera,
 et ante omnes fratris filii superbiam infestus, Regillum, anti-
 quam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, quum
 ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat,
 sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat
 singulos; orabatque, *Ne Claudiæ genti eam inustam maculam*
vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni: virum, honora-
tissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem condito-
remque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac
latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogita-
tionemque animos: et potius unum tot Claudiis deprecantibus
condonarent, quam propter unius odium multorum preces ad-
spernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo
in gratiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit subcursum.
Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam or-
dinum stabiliri posse. Erant, quos moveret sua magis pie-
 tate, quam ejus, pro quo agebat, caussa. sed Virginiius, sui
 potius ut miserentur, orabat, *filiæque: nec gentis Claudiæ*
⁵⁸ *regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginie et*
⁵⁹ *trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis*
creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent. Justiores
 hæ lacrimæ videbantur. itaque, spe incisa, priusquam pro-
 dicta dies adesset, Appius ⁶⁰ sibi mortem conscivit. Sub-
 inde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invi-
 diæ ⁿ, quod in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ a collega
 dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non
 prohibita, invidiæ fecit. testis productus, qui, septem et vi-
 ginti enumeratis stipendiis, octies ⁶¹ extra ordinem donatus,
C. Claudius
pro Appio
deprecatur.

Appius sibi
necem con-
sciscit.

Oppius
accusatur.

^m et del. Crev. ⁿ invidiæ proximus Gron. Crev.

58 * *Regnum in plebem sortitæ*] Cui fato videretur datum, ut regnum et tyrannicam dominationem in plebem exereceret.

59 *Trium tribunorum*] Jusserat legi Sigonius, et *trium*. Voculam et, tanquam superfluum, ex auctoritate quatuor scriptorum delivimus.

60 *Sibi mortem conscivit*] Dionys.

trahit homines vulgo existimasse eum jussu tribunorum necatum.

61 * *Extra ordinem donatus*] Non cum manipulo suo aut centuria, sed solus et extra commilitonum ordinem donatus. Sæpe universus aliquis manipulus ob insignem in re militari præstitam operam donabatur. Sed præcipuo splendore emine-

U. C. 306. donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum
 A. C. 446. laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam*
 In vincula *suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se ° caviret.*
 ductus, ibi *Oppius quoque ductus in vincula est, et ante iudicii diem*
 moritur. *finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni pub-*
licaverè, collegæ eorum exsilii caussa solum verterunt: bona
publicata sunt. et M. Claudius, adseritor Virginix, die
dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam,
dimissus Tibur exsulatum abiit: Manesque Virginix, mor-
tuxæ quam vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas
vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt.

Duili Trib.
 plebis æqui-
 tas.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam
 iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum
 M. Duilius tribunus plebis, ⁶² inhibito salubriter modo ni-
 miae potestatis, *Et libertatis, inquit, nostra, et pœnarum ex*
inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec
in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera
peccata repeti jam obliterata placet, ⁶³ quum nova expiata
sint decemvirorum suppliciiis; et nihil admissum iri, quod vim
tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in
libertate vestra tuenda cura. Ea primum inoderatio tribuni
metum Patribus demisit, eademque auxit consulum invidiam;
quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis li-
bertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio, cura
fuisse; et ante inimicos satiætas pœnarum suarum cepisset,
quam obviam ituros licentiæ eorum consules adparetet.
 Multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum
 ab iis latarum Patres auctores fuissent. ⁶⁴ neque erat dubium,
 quin, turbato reipublicæ statu, tempori subcubuissent.

Bellum cum
 Æquis et
 Volscis.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque ple-
 bis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus
 conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorum-
 que ⁶⁵ sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem
 fortunæ commisisset, ⁶⁶ haud scio, an (qui tum animi ab

° *in se iterum* Gron. Crev.

bant ea dona, quæ unus quis miles
 aut centurio extra ceterorum ordinem
 referret.

⁶² *Inhibito . . . modo nimia potes-*
tati] Apposito et adhibito modo ni-
minum jam ferocenti potestati tri-
buniticæ. Quemadmodum hic inhi-
bere modum potestati, sic infra IV.
53. Damnum aliamve coercionem de-
tractantibus militiam inhibenti. Et
eodem lib. c. 56. consulibus quoque . .
vim super tali re inhibitam. Vulgo
potestatis: mendose, procul dubio, et
contra Latine lingue proprietatem.
 Gronovius monstraverat legendum *po-*
testati: quod nos eo libentius recepimus,
 quod sic plane habet antiquissi-

mus e scriptis nostris a prima manu:
 littera s in fine atramento recentiore
 allita est.

⁶³ *Quum nova] Scripti nostri omnes,*
 ut et aliquot e Gronovianis, *quum*
et nova.

⁶⁴ *Neque erat dubium, quin] Et*
 constabat Patres, turbato reipublicæ
 statu, quum in totum senatorium ordi-
 nem partem invidia Decemviralis,
 quasi contagione quadam, manasse
 intelligerent, cessisse tempori.

⁶⁵ *Sustinuit . . . bellum] Traxit,*
 nec se statim pugna commisit.

⁶⁶ *Haud scio an] Supple, non.*
 Hæc loquendi forma idem valet, ac
fortuisse.

decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque (erant) magno detrimento certamen statuum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant. provocantibusque ad praelium responsum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati stando, ac nequidquam expectando certamen, Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquunt magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. quod ubi consul sensit^p, reddit inlatum antea terrorem: instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen,⁶⁷ nocti^q cessere: et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimitunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi inluxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnae fieret. et, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quidquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motaque acie, indignatio Æquos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus et⁶⁸ arma tegerent^r. Igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae acceperunt. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: ⁶⁹ adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque inpetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. deinde, quum animos conlegissent, et undique duces, victisue cessuri essent, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus præliis per duces, non per milites, stetisse, ne vince-*

^p sensit consul Gron. Crev.

^q nocte Gron.

^r contegerent Gron.

⁶⁷ Nocti cessere] Sic plurimi MSS. Gronovio inspecti, et omnes nostri: melius quam quomodo vulgati, nocte.

⁶⁸ Arma tegerent] Dederat Sigonius contegerent. Sed reclamant quinque e nostris codicibus: quorum no-

bis potior auctoritas fuit.

⁶⁹ Adortusque nec omnes dum eductos] Adortusque eos, quum necdum omnes educti essent, nec ii, qui erant educti, satis temporis ad explicandos ordines habuissent.

U. C. 306. *rent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: et domi, quam foris, servitatem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitia in pace periculum esset: unum Appium civem periculosa libidinis. ut, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore.* ⁷⁰ *Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint* ⁷¹ *iis auspiciis condita urbi acciderè. Aventini Sacrique montis admonebat, ut, ubi libertus parta esset paucis ante mensibus, eo imperium inlibatum referrent: ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit: nec, æquatis legibus, immutatam virtutem populi Romani esse. Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat* deinde ad equites, Agite, juvenes, inquit, præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem. pulsum vos, immisissis equis, exigite e campo. Non sustinebunt impetum.*

Vincuntur. *et nunc cunctantur magis, quam resistunt. Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnae fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modo celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius ⁷² eos, excursionibus sufficiens, præliisque levibus experiundo, adsuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominia decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re prioris anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, Quid lutrocinii modo procurantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa prælia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?*

Bellum cum
Sabinis.

LXII. Ad id, quod sua sponte satis collectum animum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro

* *advolat* Gron. Crev.

⁷⁰ * *Nolle ominari*] Ea erat veterum superstitio, ut ipsam malorum mentionem sævi esse ominis existimarent. Ideo hic consul abstinet ab enumerandis sigillatim malis, quæ veteris timenda forent, sed ea intelligi vult potius, quam a se nominari.

⁷¹ * *iis auspiciis*] Talibus, tam felicibus, tam magnis auspiciis.

⁷² *Eos excursionibus sufficiens*] Si

vox *excursionibus* in dandi casu accipietur, sensus erit: eos subministrando quodammodo, eorum opera utendo ad excursions: si in auferendi casu; eos excursionibus exercendo, et quasi imbuedo: quo sensu Cicero in Hortensio dixit, *Sufficiunt tanam medicamentis*; et Virg. l. II. Æn. v. 210. *Arduentesque acutos suffecti sanguine et igni.*

per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, Quemadmodum, inquit, in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse: qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me adinet, id consilii animique habiturus sum, ⁷³ quod vos mihi effeceritis. et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ. Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum, adfirmat. Reliquum diei adparandis armis consumtum est. Postero die simul iustri Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo^u exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvare. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenere. quæ ubi, inlatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque et hosti se obponunt, et, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque Marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

Pugna cum
iisdem.

LXIII. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum; et locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius; simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, inpetum facit. non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi signior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes conmissi hostem avertunt, nec deinde

Vincunt
Romani.

⁷³ inser. milites Gron. Crev.

^u ambos Ead.

⁷³ Quod vos, milites, mihi effeceritis] Effeceritis hic parum proprie dictum videtur. Sed et vox milites abest ab aliquot scriptis, tum Gronovianis,

tum nostris. Lege ergo quomodo habet plane unus codex a Gronovio inspectus, Quod vos mihi feceritis.

U. C. 306. Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanas, populationibus agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam præliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequens iit supplicatum. et hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris caussa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, (74 jam * tum Apollinarem adpellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunalium, non pro virtute honorem, peti. nunquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinevent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquitas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eandem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphatum est.

Contentiones de triumpho Cons.

Jussu plebis triumphant.

Tribuni Pl. refici volunt.

Vetat Duilius.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in laud salubrem ⁷⁵ luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulis quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, novum firmitatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præcesset, potissimum M. Duilio sorte eventit, viro prudenti,

* *circum jam tum* Gron. Crev.

74 *Circum jam tum*] Vocem *circum* abesse a MSS. et Vett. ediliis affirmat Gronovius: nec eam agnoscent quinque e nostris. Unde ea deleta legendum suspicatur: *jam tum Apollinar.* . . . quæ vocem fingit ad

exemplum usitatarum illarum, *Lupercal, Bacchanal, Latiar, Palatuar,* apud Festum in voce *Septimontio.*

75 * *Luxuriam*] Lavitiam insolentem, et nova atque illicita tentandi avidam.

et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cer- U. C. 306.
nenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se ratio- A. C. 446.
nem habiturum, pugnantque collegæ, ut liberis tribus in
suffragium mitteret, aut concederet sortem comitorum colle-
gis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate Pa-
tram; injecta contentione, Duilius, consules ad subsellia
aditos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus
in animo haberent, respondissentque, se novos consules
creaturos, ⁷⁶ auctores popularis sententiæ haud populares
nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consu-
les, producti ad populum, interrogatique, si eos populus
Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor
militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quid-
nam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent; conlau-
datis consilibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles
decemvirorum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis
plebis creatis, quum præ studiis aperte petentium novem
tribunorum alii candidati ⁷⁷ tribus non explerent, concilium
dimisit; nec deinde comitorum causa habuit. Satisfac-
tum legi aiebat, quæ, numero usquam præfinito tribunis,
modo ut relinquenterentur, sanciret; et ab iis, qui creati es-
sent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis
carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si qui^v
vos minus hodie decem tribunos plebei ⁷⁶ feceritis: hi tum uti,
quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem legè tri-
buni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceri-
tis.* Duilius, quum ad ultimum perseverasset, negando
quindecim tribunos plebei ² rempublicam habere posse, victa
collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus,
magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Pa- U. C. 307.
trum voluntatem foverunt. duos etiam patricios ⁷⁹ consula- A. C. 445.
resque, Sp. Tarpeium et A. Aterium, cooptavere. Consules Lar. Her-
creati, Lar Herminius, T. Virginius Cælimontanus, nihil minio,
magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium T. Virgi-
domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infes- nio Coss.
tus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude

^v si quos—fecerint Gron. Crev.

² plebi Gron.

⁷⁶ Auctores popularis sententiæ haud populares nactus] Sensus expeditior multo foret, si in alium locum retracta particula haud legeremus: auctores haud popularis sententiæ populares nactus, id est, nactus gratos populo auctores sententiæ haud acceptæ in vulgus. Sententia illa haud popularis, est ipsius Duilii sententia de non reficiendis tribunis plebei, quod populus optabat. Auctores populares

sunt consules, qui tum acceptissimi erant populo.

⁷⁷ Tribus non explerent] Non possent legitimum et necessarium suffragiorum numerum ferre, sive a majore tribuum parte creari.

⁷⁸ Fecerint] Videtur scriptum fuisse, feceritis; quemadmodum infra: ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.

⁷⁹ Consulares] Vid. supra c. 31.

U. C. 307. captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, *ut*
 A. C. 445. *quî plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo*
 rogaret, dum decem tribunos plebi^a faceret; insectandisque
 Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribu-
 natum gessit. Inde M. Geganius Maccrinus et C. Julius,
 U. C. 308. consules facti,⁸⁰ coitiones tribunorum, adversus nobilium
 A. C. 444. M. Geganio, juvenutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conser-
 C. Julio vata majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bel-
 Coss. lum Volscorum et Æquorum delectu,⁸¹ sustinendo rem, ab
 seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia
 tranquilla esse adfirmantes, per discordias civiles externos
 tollere animos. Cura pacis concordie quoque intestinæ
 causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modes-
 tiæ erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri
 cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis
 parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, uti-
 que postremis mensibus, quum et per coitiones potentiorum
 injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore
 anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tri-
 bunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos habe-
 ret: nomina^b tantum se biennio habuisse. Seniores con-
 tra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita
 malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis,
 superesse animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum
 æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat
 alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines,
 metuendos ultro se efficiunt: et injuriam a nobis repulsam,
 tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

Juniorum
 e Patribus
 in plebem
 injuriæ.

U. C. 309. LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa
 A. C. 443. Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris
 T. Quinctio bellum, acceperunt: sed imminabat utrumque. Jam non
 IV. Agr. Fu- ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe
 rio Coss. incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis
 semper certaminibus conciones turbaret.⁸² ad quarum pri-
 mum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac
 Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi præda-
 rum,⁸³ biennio ante delectum indictum haberi non potuisse,
 abnuente jam plebe imperium. *eo adversus se non esse mis-
 sos exercitus. dissolvi licentia militandi morem. nec pro*

Æqui et
 Volsci bel-
 lum Rom.
 auferunt.

^a plebei Gron. Crev.

^b nomine Ead.

⁸⁰ *Coitiones*] Hæc vox opportuna corruptoribus, hic, ut sæpe alias, depravata fuerat, legebaturque *conciones*. Correxit Sigonius ex conjectura: quam firmat Sorbonicus codex. Victorinus præfert *contentiones*.

⁸¹ *Sustinendo rem*] Trahendo, proficundo rem, i. e. delectum. Sic c. 60.

supra: *sustinuit bellum*, id est, traxit.

⁸² *Ad quarum*] Melius videretur *ad quorum*, ut referatur ad *trò certaminum*.

⁸³ *Biennio ante*] Hic biennium intelligi necesse est, non integrum, sed inchoatum tantummodo: quum anno superiore delectus indictus sit.

conimuni jam patria Romam esse. quidquid irarum simul- U. C. 309.
tatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. obæcutos lapos A. C. 443.
intestina rubie opprimendi occasionem esse. Coniunctis Ad mœnia
exercitibus Latinum primum agrum perpopulati^c sunt: ipsa Romæ
deinde postquam ibi nemo vindex obcurrerat, tum vero, accedunt.
exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ popu-
labundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem
agrorum per contumeliam urbi^d ostentantes. unde post-
quam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem
agmine iere, Quinctius consul ad concionem populum vo-
cavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi* T. Quinctii
mihî nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore oratio ad
summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc pos- populum.
teris memoriæ traditum iri, Æquos et Volscos, vix Hernicis
modo pares, T. Quinctio quartum consule, ad mœnia urbis
Romæ inpune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quam-
quam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni di-
vinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel
exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem.
Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris,
capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque
vitæ erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem
ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quiri-
tes? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et,
si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo
Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Qui-
rites; vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram
ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe
toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub jugum
missi, et se et vos novere: Discordia ordinum est tenenum
urbis hujus; Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis
imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos pa-
triciozum, hos^e plebeiorum magistratum, sustulere illi animos.
Pro Deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupis-
tis. concordie causa concessimus. Decemviros desiderastis.
creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est. coegi-
mus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira ves-
tra, mori atque exulare nobilissimos viros honoratissimosque
passi sumus. Tribunos plebis creare^f iterum voluistis. creas-
tis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus vide-
bamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum
fieri vidimus. auxilium tribuniciam, provocationem ad popu-
lum, scita plebis injuncta Patribus. sub titulo æquandarum le-
gum, nostra jura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit

^c populati Gron. Crev.^d urbi per contumeliam Ead.^e nos Ead.^f creari Gron.

U. C. 309. discordiarum? *Et quando unam urbem habere, et quando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos aequiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne est, nobis vos metuentes esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons.* ⁸⁴ *Esquilias quidem ab hoste prope captas, et scandentem in* ⁸⁵ *aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis.*

LXVIII. *Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis, et forum infestum feceritis, et carcerem impleveritis principibus; visdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilianam: aut, si ne hoc quidem audeatis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, pradam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hanc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privata res vestra in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sui damna nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus numquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior rediit. Equis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, praeter odia, obfensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, quum* ⁸⁶ *stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant, praedu parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriaque, simul publica, simul privata, triumphantes domum ad Penates redibatis. nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Haereite adfixi concionibus, et in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Graece erat in Aequos et Volscos proficisci? Ante portas est bellum, si inde non pellitur, jam intra moenia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur.* ⁸⁷ *Biennio ante senatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum jussit. selemus desides domi, mulierum ritu inter nos*

^f in del. Gron.

^g et Gron. Crev.

⁸⁴ *Esquilias . . . prope captas, et . . . hostem nemo submovit]* Verbum *submovit* in utroque non convenit. Sed saepe plura orationis membra uno eodemque verbo claudi videntur, quum ad verum sensum aliud supplendum sit. Sic Cic. X. ad Att. 4. *Fortunam, qua illi florentissima, nos duriore conflictati videmur.* Vid. Sanctii Min. l. IV. c. 8. et Perizonii notas ibidem. Illic igitur in prioris orationis membro supplendum est *nemo de-*

fendit, aut aliud quid simile.

⁸⁵ *Aggerem]* Esquilinus collis illa parte adibat per aggerem Tarquini Superbi.

⁸⁶ *Stipendia . . . faciebatis]* Nondum stipendia militi Romano solvebantur. Sed hic Livius temporis sui morem in scribendo sequitur, quo *stipendia facere et militare* praemiscebantur.

⁸⁷ *Biennio ante]* Vid. not. 23. ad c. 66.

altercantes; præsentī pace læti, nec cernentes, et otio illo brevi U. C. 309.
multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse A. C. 443.
scio: sed me veru pro gratis loqui, et si meum ingenium non
moneret, necessitus cogit. Vellem equidem vobis placere, Qui-
rites; sed multo malo vos satcos esse, quaticumque erga me
animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui
apud multitudinem sua caussa loquitur, gratior eo sit, cujus
mens nihil, præter publicam commodum, videt. nisi forte adsen-
tatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in
otio esse sinunt, vestra vos caussa incitare et stimulare putatis.
Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: et quia in con-
cordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se,
quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt.
Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, et patrum
vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla
supplicia recuso; nisi paucis diebus hos populatores agrorum
nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis nostris
mâibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos
adtoniti estis, transtulero.

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior ple-
 bi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque,
 quæ inter tales merus detrectationem militiæ telum acerrim-
 um adversus Patres habere solita erat, arma et bellum^b
 spectabat: et agrestium fuga spoliatiq̃ue in agris et vulne-
 rati, fœdiora iis, quæ subjiçiebantur oculis, nunciantes, to-
 tam urbem ira inplevere. In senatum ubi ventum est, ibi
 vero in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem majes-
 tatis Romanæ intueri; et primores Patrum dignam dicere
 concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus ante-
 actis, dignam vita omni, plena honorum sæpe gestorum, sæ-
 pius meritorum. *Alios consules aut per proditionem digni-*
tatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis
asperiores domando multitudinem fecisse: T. Quinctium
orationem memorem majestatis Patrum, concordiaque ordi-
num, et temporum in primis habuisse. Orare eum collegam-
que, ut capesseret rempublicum: orare tribunos, ut uno
animo cum consulibus bellum ab urbe ut mâibus propulsa-
ri vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus
præberent: ⁸⁸ adpellare tribunos communem patriam, anxi-
liumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope obpug-
nata. Consensu omnium delectus decernitur habeturque.
Quam consules in concione pronunciasent, Tempus non
esse ⁸⁹ causas cognoscendi; omnes juniores postero die pri-

Congestæ
in T.
Quinctium
laudes.

Delectus
habetur.

^b bellum et arma Gron. Crev.

⁸⁸ Appellare] Nimirum communis
 patria appellat tribunos.

⁸⁹ * Causas cognoscendi] Disceptan-

ti et dijudicandi causas, quibus quis-
 que fretus, sibi impunitatem a militia
 concedendam esse contenderet. Ni-

U. C. 309. *ma luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam:* omnis juvenus adfuit postero die. ⁹⁰ Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die a quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio, irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: et prælatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et æquando inparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnare, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit, unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga inpugnare hostium satius visum est. inomentoque temporis, in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio equites Volscorum et Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius negare *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis vociferans, ni equestre prælium commisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse, conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam.*

Volsci et
Æqui vincuntur.

mirum omnes juniores Romani nomina militiæ dare debebant: nec quisquam poterat hoc munus detrectare, nisi causam aliquam attulisset, que consulibus probaretur. Qui talem aliquam causam habebant, dicebantur *causarii*.

90 Cohortes] Cohors habebat Hastatos, Principes, Triarios; e singulis manipulum unum. Manipulus dividatur in duos Ordines, sive centurias, quibus singulis præerat centurio. Itaque sex erant in una cohorte centuriones: homines quadringenti

triginta quatuor. Manipuli enim Hastatorum et Principum, ex Livio VIII. 2. centum viginti quatuor homines singuli continebant; manipuli Triariorum, centum octoginta sex. Cohors igitur decima pars legionis, et quasi parva legio. Quod hic dicitur centuriones a cohortibus ipsis lectos, id contra solemnem militiæ morem est, ex quo centuriones a consulibus, et, permissu eorum, a tribunis constitui solebant. Vid. Lips. de Mil. Rom. l. II. Dial. 4. et 2.

non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies U. C. 309.
cessisset. Haud surdis auribus dicta: inpressione una to- A. C. 443.
 tum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere,
 ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnae equestris
 fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei
 gesta mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuncios
 deinde et Vincentibus Romanis animos auxit, et referentes
 gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœ-
 pti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum
 deinde cornu ab Quinctio consule pelli cœptum; in dextro
 plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque fe-
 rox, quum omni parte pugnae melius res^c geri, quam apud
 se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam
 jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominia
 metu concitati milites, invasere hostem. ita æquata ex om-
 ni parte victoria est. Nuncius tum a Quinctio venit, victo-
 rem jam se imminere hostium castris; nolle inrumpere,
 antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse. Si
 jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis
 exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua
 gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit,
 ibi paucis defendentibus, momentoque fuis, sine certamine
 inmunitiones inrumpunt: ⁹¹ prædaque ingenti compotem
 exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione
 agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos
 postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur
 causa sprete aut non sperate honoris. Ego quantum in
 tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque
 Horatio consulibus, qui præter Volcos et Æquos Sabini
 etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu
 triumphus esset, verewardiæ fuit pro parte dimidia rerum
 consulibus petere triumphum. ne etiam, si inpetrassent, ma-
 gis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriâ honestam, ex hostibus partam, turpe Turpe ju-
 dicium
 domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Ari- P. R. de
 sociorum
 cini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello cer- finibus.
 tassent, multis in vicem cladibus fessi, judicem populum
 Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent,
 concilio populi a magistratibus dato, magna contentione ac-
 tum. jamque editis testibus, quum tribus vocari, et populum
 inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe;
 magno natu: et, *Si licet, inquit, consules, de republica dicere,
 errare ego populum in hac causa non patiar.* Quum, ut va-
 num, eum negarent consules audiendum esse, vociferantem-

^c rem Gron. Crev.

⁹¹ * Præda . . . ingenti compotem] *gua satis compotem.* Hujus loquendi
 Sic Sallustius, *neque animo, neque lin-* formæ rarissima sunt exempla.

U. C. 309. que, *prodi publicam caussam*, submoveri jussissent, tribunos
 A. C. 443. appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine
 magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ
 vellet, Scaptius diceret. Ibi inquit, *Annum se tertium et octo-*
gesimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militasse, non ju-
venem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit
bellatum. Eo rem se^a vetustate oblitteratam, ceterum suæ me-
moriam infixam, adferre: agrum, de quo ambigitur, finium Co-
riolanorum fuisse, captisque Coriolis, jure belli publicum popu-
li Romani factum. Mirari se, quoniam more Ardeates Arici-
nique, cujus agri jus numquam usurpaverint incolomi Coriolana
re, eum se a populo Romano, quem pro domino judicem fece-
runt, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superes-
se: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem
agrum miles pro parte virili^c manu cepisset, eum senex quoque
voce, qua unus posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo,
ne inutili pudore suam ipse caussam damnaret.

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modo,
 sed cum adsensu etiam, addiri animadvertissent, Deos ho-
 minesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores
 accessunt. cum his circumire⁹² tribunos, orare, *Ne pessimum*
facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem⁹³ li-
tem vertendo, quum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolument-
ti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acqui-
ratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis.
Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æsti-
mari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc
socios audire: hoc hostes. quo cum dolore hos? quo cum gaudio
illos? 94 Scaptione hoc, 95 concionali seni, adsignatos putarent
finitimos populos? Clarum hac fore imagine⁹⁶ Scaptium^f popu-

^a se rem Gron. Crev.

^c pro virili parte Ead.

^f add. nomen Ead.

92 *Tribunos*] Admittenda videtur Perizonij emendatio, *circumire tribus*. Nam et ipsum verbum *circumire* melius quadrat in tribus, quam in tribunos: et sequens oratio dirigitur ad eos qui rem judicaturi erant. Populi autem erat, non tribunorum, judicare.

93 *Item*] Id de quo lis erat. Sic infra *interceptoris litis alienæ*.

94 *Scaptione*] Putarentne finitimos populos hujus judicii infamiam et turpitudinem assignaturos Scaptio, ac non potius in universum populum Romanum eam reiecturos?

95 *Concionali seni*] Forum terere solito, et totos dies in concionibus consumere: quod erat otiosi hominis, et propterea probro dabatur apud Romanos. Cic. l. I. ad Att. ep. 16. *Con-*

cionalis hircudo ararii, misera ac jejuna plebecula. Vid. Gronov. l. IV. de Pecun. Vet. c. 9.

96 *Scaptium nomen*] Posteriorem vocem a compluribus MSS. abesse Gronovius ibidem testatur: nec eam in ullo e nostris reperimus. Et sane quid ea est opus? *Claram hac fore imagine Scaptium*, id est, hac actione nobilem et celebrem Scaptium fore. Notum est *imagines* fuisse insigne nobilitatis apud Romanos. Quod igitur accidit hominibus novis, qui ad honores admissi jus imaginis accipiunt, aut quod nobilibus sunt imagines, argumentum ingens gloriæ, id Scaptio hanc actionem, quasi aucto agro publico, dolent fore ad populum: qui tamen ipse populus eadem actione invidiosum quadruplatoris et interceptoris litis

lum Romanum ⁹⁷ quadruplatoris et interceptoris litis alienæ per- U. C. 309.
sonam laturum. quem enim hoc privatæ rei iudicem fecisse, ut sibi A. C. 443.
⁹⁸ controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem,
etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum. Hæc consules,
hæc Patres vociferantur. sed plus cupiditas et auctor cupidita-
tis Scaptius valet. Vocatæ tribus iudicaverunt, agrum publi-
cum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad ju-
dices alios itum foret: nunc haud sane quidquam ⁹⁹ bono
caussæ ^g levatur ^h dedecus iudicii, idque non Aricinis Ardea-
tibusque, quam Patribus Romanis, fœdius atque acerbius vi-
sum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab ex-
ternis mansit.

^g bona causa Gron.

^h elevatur Ead.

alienæ nomen sibi quærat. Ita exponit
hunc locum Gronovius.

⁹⁷ Quadruplatoris] Quadruplato-
res delatores erant criminum publico-
rum: in qua re quartam partem ex
damnatorum bonis, quos detulerant,
consequiebantur. Alii dicunt quadru-
platores esse eorum reorum accusato-
res, qui convicti quadrupli damnum
soleant, ut alexæ &c. Asc. Peditius in
Livin.

⁹⁸ Controversiosam] Vox rarissima,
nec fortasse mendii expers. Certe Si-
gonius affirmat veteres suos libros
habere controversum.

⁹⁹ Bono causæ elevatur] Bonitate
causæ imminuitur. Huc usque ede-
batur bonæ causa: sed illud alterum,
quod admisimus, in compluribus MSS.
existere testatur Gronovius, et servant
tres e nostris antiquissimi.

EPITOME LIBRI IV.

LEX de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. ¹ Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaeque per hoc genus magistratus administratae sunt. Item Censores tunc primum creati sunt. ² Ager Ardeatibus populi Romani iudicio ablati, missis in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Maelius, eques Romanus, frumentum populo sua impensa largitus est: et, ob id factum conciliata sibi plebe, regnum adfectans a C. Servilio Ahula, magistro equitum, jussu Quinctii Cincimati dictatoris occisus est: L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit. Mam. Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem reductæ, eoque coloni missi sunt. quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, a Mam. Æmilio dictatore victi sunt, et Fidenæ captæ. Conjuratio servorum oppressa est. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum est. Res præterea gestas adversus Volscos, et Fidenates, et Faliscos, continet.

¹ Tribuni militares] Vox ultima addita est a nescio quo. Sigonius locum mancum reperit in suis libris, nec explevit. Judicet lector, an his verbis satis clare designentur tribuni militum consulari potestate, hoc præsertim loco, ubi hujus generis magis-

tratum prima mentio occurrit. Si unum tantum hic vocabulum deerat, libentius legeremus: Tribuni consulares. Vid. not. 33. ad c. 55. hujus libri.

² Ager Ardeatinus] Rescribit Gronovius, Ardeatibus.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IV.

U. C. 310.
A. C. 442.
M. Genu-
cio, C. Cur-
tio Coss.
Lex de con-
nubio Pa-
trum et
plebis.
De commu-
nicando
cum plebe
consulatu.

HOS secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio et ¹ de connubio Patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari sanguinem suum Patres, confundique ² jura gentium rebantur: et mentio, primo sensim inlata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi*. Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri adjudicati descisse, et Veientes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Æquosque ob communiam ³ Verruginem fremere. adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci ⁴ præferrebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciæ, delectus haberi, bellum armaque vi summa adparari jubent; si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule adparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *nequidquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisquæ essent, plebes scivisset; et* a confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunalum, et

^a et del. Gron. Crev.

¹ *De connubio Patrum ac plebis*] Decemviri duabus postremis tabulis inseruerant legem, ne patriciis cum plebeis licita essent connubia: non aliam ob causam, si conjecturæ Dionysii fides habetur, quam ne per affinitates et connubia concordia inter ordines coalesceret. Dionysius l. X.

² *Jura Gentium*] *Gens* est hoc loco, quæ e multis familiis conficitur. *Gens* enim complectitur eos omnes, qui eodem sunt et nomine et cognomine. Jam vera ii soli *gentem habere* dicebantur, qui ab ingenuis oriundi essent, quorum majorum nemo servi-

tutem servivisset, qui capite non essent deminuti: teste Cic. in Topicis. n. 29. Inde patricii solos se *gentem habere* gloriabantur, (vid. Liv. X. 8.) quod tales a Romulo electi essent, quales modo ex Cicerone descripsimus. Propterea *jura gentium confundi ac perturbari rebantur* admisto plebeiorum sanguine, quos negabant *gentem habere*.

³ *Ferruginem*] Oppidum in Volscorum Æquorumque confinio: de quo nulla haecenus a Livio facta mentio est.

⁴ *Præferrebant*] Volsci et Æqui.

tribunus populū in consules incitabat. Negabant consules, jam ultra ferri posse furores tribunicios. ventum jam ad finem esse: domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam consulum, culpa accidere. cujus rei primum sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romae primum seditionum esse: id et singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ⁵ ut (quemadmodum plebs gloriam possit) auctiorem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium adgressum? confluxionem gentium, ⁶ perturbationem ⁷ auspiciorum publicorum privatorumque adferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui natus sit, ignoret, cujus sanguinis, ⁸ quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbationes adtingi; et primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse: nunc rogari, ut, seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: et creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Ictioque consules fore. ne id Jupiter optimus maximus sineret, ⁹ regiae majestatis imperium eo recidere: et se milles morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiores alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima inpetrasset, futuram, primo quamlibet dimicatio-

U. C. 310.
A. C. 442.
Adversus
utramque
legem ora-
tio Cos.

Adversus
legem de
Cos ple-
beis.

5 *Ut, quemadmodum*] Locus corruptus, cujus tamen sensum assequi haud difficile est. Queruntur consules, quod Patres tradituri non essent liberis majestatem senatus auctiorem amplioremque, quemadmodum plebs gloriam possit futurum, ut majestatem plebis ampliorem posteris traderet, quam a patribus accepisset. * Ad eum sensum refingi potest periodus, si loco particulae *ut leges an*, et in fine *reseces esse*.

6 *Perturbationem auspiciorum*] Contendebant patricii se solos auspicia habere: vid. infra c. 6. et l. VI. c. 41.) incertum autem fore, cujus sanguinis, plebeine an patricii, futuri essent ii qui ex connubiis Patrum et plebis nascituri essent.

7 *Auspiciorum . . . privatorum*] Au-

spicia privata videntur fuisse ea, quae super privatorum negotiis captabantur. *Apud an. iquos*, inquit Val. Max. l. II c. 1. *non solum publice, sed etiam privatim nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumpto*. Videntur autem patricii tunc contendisse plebeios auspiciari omnino non posse. Vide infra c. 6.

8 *Quorum sacrorum*] Sua cuique genti propria fuere sacra. Nobile exemplum horum gentilitiorum sacrorum vide l. V. c. 46

9 *Regiae majestatis imperium*] Imperium consulare, in quo inest regiae majestas. Supra II. 1. *Omnia jura regiae potestatis, omnia insignia principis consules habuere*. Unde et infra VIII. 32. *Consules, regiae potestatis*.

U. C. 310. *nem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur.*
 . C. 442. *quia tum concessum sit de tribunis, ¹⁰ iterum concessum esse. ¹¹ Finem non fieri posse. in eadem civitate tribunos plebis et Patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam nunquam obviam eundem audaciæ temeritatique. ¹² Illine ut impune primo discordias se-rentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quæ concita-verint, armari civitatem defendique prohibeant? et, quum hos-tes ¹³ tantum non accesserint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tamquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum. quid esse aliud, quam minari, se proditu-rum patriam? obpugnari atque capi passurum? quid eam ro-cem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis et Aëquis et Veientibus adlaturam? Nomen, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Con-sules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.*

Canuleii
 oratio pro
 legibus
 suis.

III. Quum maxime hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: *Quanto-pere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos duce-rent, qui una secum urbe intra eadem mania viveretis, sæpe equidem et ante videor animadvertisse: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Ro-manus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me impetus modo pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sa-crosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, et non præceditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi*

Pro lege de
 Coss. ple-
 beii.

10 *Iterum concessum esse*] De tri-bunis creandis, qui per triennium, quo rempublicam rexerunt Decem-viri, nulli fuerant. Id ita perspicuum crederemus, ut monitore non esset opus, nisi Clericus de Decemviris hunc locum intellexisset.

11 *Finem non fieri posse. In eadem*] Gronovius recte videtur emendare: *Finem non fieri. Non posse in ea-dem . . .*

12* *Illine ut*] Ellipsis ad experimen-dam indignationem appositissima. Quam si explere volueris, intellige: Quis hoc illis concedat, ut . . . Partic-ula autem *ut* cadit in omnia verba quæ deinceps sequuntur subjunctivi modi, *concitent . . . prohibeant . . . non patiantur . . . audent.*

13 *Tantum non*] Vere, propemodum.

summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? U. C. 310.
et ¹⁴ *perinde hoc valet, plebeius ne consul fiat, tamquam sercum* A. C. 442.
aut libertinum aliquis consulem futurum dicit? Ecquid sentitis,
in quanto contentu vicatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat,
adimant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum
habetis, indignantur. Quin etiam (¹⁵ *si Diis placet*) ¹⁶ *nefas*
aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad
¹⁷ *fastos, non ad* ¹⁸ *commentarios pontificum adiutimur; ne ea*
quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt? consules in
locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quid-
quam habere, quod non in regibus ante fuerit? ¹⁹ *En unquam*
creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modo
non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro
aditum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse?
L. deinde Tarquinium, ²⁰ *non Romanæ modo*^b, *sed ne Italicæ*
quidem gentis, Demarati Corinthii filium, ²¹ *incolam ab Tar-*
quiniis, civis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post
hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serca,
ingenio, virtute regum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sa-
bino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem
regni accepit? Ergo, dum nullum justiditur genus, in quo eni-
teret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos
plebei consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidie-
runt, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ
virtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis
non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum nu-
merum? Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis

^b non modo Romanæ Gron. Crev.

^c Demarati Crev.

14 * *Perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat*] Et quum hoc quæritur, licetne plebeium consulem fieri, perinde hoc accipiendum est, tanquam....

15 *Si diis placet*] Usitata in indignatione loquendi formula.

16 *Nefas aiunt esse*] Adversum religiones esse dicunt. Vid. not. 38. ad l. 32. de proprietate vocis *fas*, cui opponitur *nefas*.

17 *Fastos*] Fasti duplicis generis fuere: alii, quibus et Kalendarii nomen datur, in quibus tota dierum fastorum nefastorumque, festorum vel profestorum etc. ratio continebatur. Hos fastos evulgavit Cn. Flavius scriba, ut habetur l. IX. c. 46. Alii, in quibus nomina magistratum cujusque anni, et res gestæ maxime ad memoriam insignes perscribebantur. Tales sunt Fasti Capitolini, Fasti Siculi etc. Utrumque fastorum genus

a pontificibus, qui tum omnes patricii erant, curabatur: utrumque a vulgi notitia removebatur. De posteriore maxime videtur hic sermo esse.

18 *Commentarios*] In quibus pontifices suorum temporum historiam summam describebant. Vid. l. VI. c. 1. ubi pontificum commentarii inter historica monumenta recensentur. Penes pontifices fuisse conficiendorum annalium curam testantur quum alii multi, tum Cic. l. II. de Or. n. 52.

19 *En unquam*] Nunquamne? Vid. l. X. c. 8. XXIV. 14. XXX. 21.

20 *Non modo Romanæ*] Non modo non. Vid. l. I. c. 40.

21 *Incolam ab Tarquiniis*] Qui ab urbe Tarquiniis domicilium suum contulerat Roman. *Incola* opponitur *civi*, et is est qui aliunde in aliquam regionem, sive urbem immigravit.

U. C. 310. *Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum*
 A. C. 442. *tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace*
belloque bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Ser. Tullio
similis? An ne, si sit, quidem ad gubernaculæ reipublicæ acce-
*dere eum patiemur? potiusque*²² *decemviris, teterrimis mortali-*
um, qui tum omnes ex Patribus erant, quam optimis regum
²³ *novis hominibus, similes consules sumus habituri?*

IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit:*
*Quid postea? Nullane res nova institui debet? et,*²⁴ *quod non-*
dum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo popu-
*lo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices,*²⁵ *au-*
gures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio cre-
ati sunt. census in civitate et descriptio centuriarum classium-
que non erat: ab Ser. Tullio est facta. Consules numquam
fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium
*nec nomen fuerat:*²⁶ *apud patres esse cepit. Tribuni plebis,*
²⁷ *ædiles,*²⁸ *quæstores, nulli erant: institutum est, ut fierent.*
Decemvros legibus scribendis intra decem hos annos et creavi-
mus, et e republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in æternum
urbe condita, in^a *immensum crescente, nova imperia, sacerdotia,*
jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne con-
nubium Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt pau-
*cis his annis*²⁹ *pessimo exemplo publico, cum summa injuria*
plebis? An esse ulla major aut insignitior contumelia potest,
quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam commu-

Pro lege de
 connubio
 Patrum et
 plebis.

^d et in Crev.

^e insignior Gron. Crev.

²² *Decemviris . . . qui tum omnes*
ex Patribus erant] Annotavimus su-
pra III. 35. ex posterioribus Decem-
viris tres, si Dionys. credimus, ple-
beios fuisse.

²³ ** Novis hominibus] Novi homines*
apud Romanos opponuntur nobilibus,
et ii sunt qui quum nullum ex majo-
ribus insignitum curulibus magistra-
tibus habebant, primi suæ stirpis ad
honores sese evexere.

²⁴ *Quod nondum ea] Nota*
formam loquendi, quæ Grammaticas
leges aspernatur. Vox nulla, ut
propior, attraxit ea. Sic I. XXIII.
c. 3. Quod sæpe optastis, Campani,
ut supplicii suæcendi vobis ex improbo
ac detestabili senatu potestas esset, eam
nunc habetis.

²⁵ ** Augures . . . nulli] Nullum*
augurum collegium. Jam ante Num-
am periti auguriorum viri in nego-
tiis consulebantur. Ille eos in colle-
gium redegit, publicosque populi Ro-
mani Sacerdotes esse jussit.

²⁶ *Apud patres] Patrum memoria:*

ante annos nimirum 57.

²⁷ *Ædiles] De ædilitatis origine*
vid. not. 81. ad c. 33. l. II.

²⁸ *Quæstores] Jam observavimus*
ad c. 41. l. II. quæstorum originem
a Plutarcho ad Publicolam consulem,
a plerisque ad reges etiam referri.
Vernum Tacitus scribit I. XI. Ann. c.
22. eum honorem non captum esse a
populo mandari, nisi aliquot annis
post exactos Tarquinos: antea vero
a regibus primo, mox a consulibus
delectos quæstores fuisse. Inde facile
nasci potuit ea opinio, quam hic Li-
vius sequitur: ita ut pro primis om-
nino quæstoribus habiti sint, qui pri-
mi tantum a populo delecti fuerant.

²⁹ *Pessimo exemplo publico] Vox*
exemplo hic otiosa est. Non male le-
geris, ea deleta, cum Gronovio: pes-
simo publica. Sic I. II. c. 1. Neque
ambigatur quin Brutus . . . pessimo
publico id facturus fuerit. Hoc loco
tamen plerique scripti, et veteres edi-
ti ignorant vocem publica, nec aliud
præferunt quam pessimo exemplo.

hinc haberi? Quid est aliud, quam ³⁰ exsilium intra eadem ma- U. C. 316.
 niu, quam relegationem pati? Ne adfinitatibus, ne propinqui- A. C. 442.
 tatibus immisceamur, carent; ne societur sanguis. Quid? hoc
 si polluit nobilitatem istam vestram, quum plerique oriundi ex
 Albanis et Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptatio-
 nem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges ex-
 actos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non pote-
 ratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enu-
 bere sinendo e Patribus? Nemo plebeius patriciæ virgini vim
 adferret: putriciorum ista libido est. nemo invitum pactionem
 nuptialem quemquam facere coegisset. Verum enim vero lege
 id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum
 contumeliosum plebi est. cur enim non ³¹ confertis, ne sit connu-
 bium dicitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum
 ubique semper fuit, ut, in quam cuique femina convenisset do-
 mum, nuberet; ex qua pactus esset cir domo, in matrimonium
 duceret; id vos sub legis superbissimæ vinculu conjicitis, qui
 dirimatis societatem civilem, duosque ex una civitate faciatis.
 Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem
 itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem con-
 sistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxe-
 rit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe
³² patrem sequuntur liberi. nec, quod nos ex connubio vestro pe-
 tantus, quidquam est, præterquam ut hominum, ut civium nu-
 mero simus. nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nos-
 tram certare juvat) quod contendatis, quidquam est.

V. Denique, utrum tandem populi Romani, an vestrum
 summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis domi-
 natio, an omnibus æqua libertas partu est? Oportet licere po-
 pulo Romano, si velit, jubere legem. an, ut quæque rogatio
 promulgata erit, vos delectum pro pæna decernetis? et, simul
 ego tribunus vocare tribus in suffragium capero; tu statim
 consul sacramento juniores adiges, et in castra educes? et mi-
 naberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, ³³ quantum
 istæ minæ adversus plebis consensum valent, ³⁴ bis jam ex-
 perti essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine
 abstinuistis. an ideo non est dimicatum, quod, quæ pars firmior,
 eodem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. ani-
 mos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Ita-
 que ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata

³⁰ Exsilium . . . relegationem] Re-
 legatio minor est pæna, quam exili-
 um. Exilio civitas amittitur, non
 relegatione. Vid. Institut. Justin.
 l. 1. tit. 12. et 16. et ibi Vinnium.

³¹ Confertis] Simul fertis legem:
 id quoque lege lata sciscendum cura-
 ti.

³² Patrem sequuntur liberi] Ex
 justo matrimonio nati. Partus extra
 nuptias conceptus uterum sequitur.

³³ Quantum] Quam parum.

³⁴ Bis jam experti essetis] Seces-
 sionibus plebis 1º. in Sacrum mon-
 tem, 2º. in Aventinum.

U. C. 310. *vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem*
 A. C. 442. *tandem facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis priva-*
tis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris
strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate rei-
*publicæ esse, si, quod æquæ libertatis est,*³⁵ *in vicem annuis*
magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impedit
aliquis, ferte sermonibus, et multiplicata fana bella; nemo
est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus
pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum,
nec in privata connubii societas est.

VI. Quum in concionem et consules processissent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebeium consulem fieri non oporteret?* ut fortasse vere, sic parum utiliter in præsens certamen³⁶ respondit, *quod nemo plebeius auspicia haberet. ideoque decem-viros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tanquam in visi Diis immortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, (quum et tribunum acerrimum auctorem plebes^f nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maxime rati contentionem de plebeis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canulcius, victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. adparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini, sententiæ abhorrebant a cæde violandisque, quos, fædere icto cum plebe, sacrosanctos acceperant. Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo, quicumque

Perfertur
lex de con-
nubio.

Tr. militum
consulari
potestate.

^f plebs Gron. Crev.

35 *Invicem annuis magistratibus]*
 Per annuos magistratus, annuos ho-
 nore, qui per plebeios ac patricios
 velut in orbem eant, parere et impe-

ritare vicissim.

36 *Respondit]* Consulium alter: ni-
 si malis ex Vieterino codice legere
 responderunt.

aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, ³⁷ quam maxime tri- U. C. 310.
 bunicii, et prensare homines, et concursare toto foro can- A. C. 443.
 didati cœpere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe,
 adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus
 esset honos, deterreret. postremo coacti tamen a primoribus
 petiere, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. E-
 ventus eorum comitorum docuit, alios animos in conten-
 tione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita cer-
 tamina, incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes pa- U. C. 311.
 tricios creavit populus, contentus eo, ³⁸ quod ratio habita A. C. 441.
 pebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque et alti-
 tudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tunc ⁹ populi
 universi fuit?

VII. ³⁹ Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma
 condita erat, primum tribuni militum pro consulibus ma-
 gistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. A. Sempro-
 Cæcilius; quorum in magistratu concordia domi pacem nio, &c.
 etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adjectum Equo- Tribb. Mil.
 rum Volæcorumque bello et Ardeatium defectioni Veiens
 bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent,
 tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione pro-
 mulgatae legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio
 et insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato
 jam stetit magistratus ejus jus; quia tertio mense, quam
 inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore
 abiire; quod C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, pa-
 rum recte ⁴⁰ tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Ro-

tuæ Gron. Crev.

³⁷ *Quam maxime*] Omnes scripti nostri, ut et veteres libri quos vidit Sigonius, adjiciunt *hunc* ante vocem *quam*. Fortasse dederat Livius: *quicunque aliquid seditiose dixerat aut fecerat unquam, maxime tribunitiū*.

³⁸ *Quod ratio habita plebeiorum esset*] Quod plebei admissi ad petendum magistratum essent, tanquam legitimi candidati.

³⁹ * *Anno trecentesimo decimo . . . primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt*] Hic rursus dissident numeri nostri a Livianis. Sed in his interdum Livius haud facile secum ipse conciliatur. † Hos tribunos militum iniisse quidem magistratum anno 310. sed eum gessisse anno 311. existimat Dodwellus, diss. X. de Cyclis Rom. sect. 26. Parum, ut nobis videtur, ad Livii mentem, qui nusquam in consulibus, et illis magistratibus quorum nomine annus

insigniebatur, distinguit annum initii ab anno gesti magistratus. Sed et si annus *trecentesimus alter*, debet intelligi, ut probavimus in nota 39. ad III. 33. *trecentesimus primus*, sed exiens, ita ut trecentesimo secundo magistratum gesserint primi Decemviri, hic annus, quo et ineunt et gerunt magistratum primi tribuni militares, erit ipse trecentesimus decimus. Servavimus tamen in margine annum eum quem vult Dodwellus, vitandæ confusionis causa.

⁴⁰ *Tabernaculum cepisset*] Comitiorum centuriatorum causa exercitus imperabatur, civesque omnes armati sub signis, in suis quique centuriis, in campum Martium conveniebant. Is igitur magistratus, qui comitiis præerat, tabernaculum, tanquam dux exercitus, extra pomerium capiebat. In eo autem capiendi quedam observari oportebat, quæ si minus rite acta

U. C. 311. mam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea,
 A. C. 441. in fœdere atque amicitia mansuros, restituto agro, adpare-
 ret. Ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab
 senatu non posse, præterquam quod nullo nec exemplo nec jure
 fieret, concordia etiam ordinum causa. Si Ardeates*⁴¹ *sua
 tempora exspectare velint, arbitriumque senatui levandæ inju-
 riæ suæ permittant, fore, ut postmodo*^b *gaudeant, se iræ mo-
 deratos: sciantque, Patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria
 in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati, quum
⁴² se rem integram relatores dixissent, comiter dimissi. Pa-
 tricii, quum sine⁴³ curuli magistratu respublica esset, coëre,
 et interregem creavere. contentio, consulesne, an tribuni
 militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit.
 Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis et
 plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt
 Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura
 honorem, frustra certare supersedit: et principes plebis ea
 comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam qui-
 bus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis⁴⁴ cer-
 tamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reli-
 quere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L.
 Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His
 consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est. idque
 monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in
 annalibus prisca, neque in libris magistratuum inveniuntur.
 credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perin-
 de ac si totum annum in imperio fuerint,⁴⁵ subfectis his
 consulibus, prætermissa nomina consulum horum.⁴⁶ Licinius

^b *postmodum* Gron. Crev.

essent, quidquid comitiis illis jussum
 erat, pro irrito habebatur. Insigne
 exemplum vide apud Cic. l. II. de
 Nat. deor. n. 10. et 11. Plutarchus
 qui in vita Marelli eandem illam rem
 a Cicerone memoratam paulo aliter
 narrat, tabernaculum capi scribit ad
 sumenda auspicia.

41 *Sua tempora*] Opportuna sena-
 tu Romano tempora.

42 *Se rem integram relatores*] Se
 negotium hoc de integro, et nova de-
 liberatione referendum civilis suis
 permissuros.

43 *Curuli magistratu*] Curules ma-
 gistratus ii fuere qui sella curuli ut-
 abantur: quales tum dictatores, con-
 sules, tribuni militares; postea censo-
 res, prætores, ædiles curules. De
 sella curuli vid. not. 58. ad c. 8. l. I.

44* *Certamen sine effectu in benefi-
 cio apud primores Patrum reliquere*]

Voluerunt beneficii loco haberi a pri-
 moribus Patrum quod certamen sine
 effectu reliquissent, nec rem tenta-
 tam urgere perseverassent.

45 *Subfectis his consulibus, præter-
 missa nomina consulum horum*] Totum
 hoc additamentum *subfectis his consu-
 libus* a mala manu esse nobis videtur.
 Sine eo constat optime sua orationi
 claritas; et ingrata est repetitio, *his
 consulibus . . . consulum horum.*

46 *Licinius Mucor*] Scriptor et ali-
 bi sæpe Livio memoratos. Eum Vos-
 sius, l. I. de Histor. Lat. c. 10. suspi-
 catur eundem esse qui a Cicerone
 prætorum jamjam damnandis repetun-
 darum, ut narrabitur libro C. capp.
 6. et 7. mortem sibi ipse conscivit:
 non spernendum oratorem, Cicerone
 iudice in Bruto n. 233. patrem insignis
 oratoris, Licinii Calvi. Certe
 hunc de quo Livius agit historiarum

Macer auctor est, et in fœdere Ardeatino, et in ⁴⁷ linteis libris ⁴⁸ ad Monetæ inventa. Et foris, quam tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium fuit.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modo, seu tribunis subfectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio ⁴⁹ Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei a parva origine oriæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, ⁵⁰ publicorum jus privatorumque locorum ⁱ ⁵¹ vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quod in populo, ⁵² per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quam tot populorum bella imminerent, ⁵³ operæ erat id negotium agere. ⁵⁴ Mentio inlata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, ⁵⁵ custodiæque et tabularum cura, cui ⁵⁶ arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres, quamquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, læti acceperunt: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. Et tribuni, (id quod

U. C. 312.
A. C. 440.
M. Gegania
H. T.

Quinctio
V. Coss.

Censuræ
initium.

ⁱ ins. et Gron.

scriptorem, fuisse perantiquæ, ut inter plebeios, nobilitatis constat ex l. VII. infra, c. 9.

47 *Linteis libris*] In quos magistratum nomina referebantur, ut apparet ex capp. 13. et 20. infra. Unde mirum videtur quoniam modo Livius paulo ante scribere potuerit horum consulum nomina in magistratum libris non inveniri, quæ in linteis libris exstare non negat. Sed nimirum libros linteos non inspexerat Livius, nec fortasse ii jam exstabant quum ille scriberet: in iis autem magistratum libris quos adire potuerat, nomina horum consulum non comparabant.

48 *Ad Monetæ*] De æde Monetæ vid. l. VII. c. 28.

49 *Capitolino quintum consulibus*] Recte observat Gronovius ultimam vocem vacare.

50 *Publicorum jus privatorumque locorum*] Censorum erat urbis templa, vias, aquas tueri: cavere ne privati loca quæ publici essent juris, occuparent, et occupata repetere ac vindicare.

51 *Vectigalia*] Sigonius edi jussit

et *vectigalia*: sed copulativam respiciunt omnes nostri codd.

52 *Per multos annos*] Per septemdecim annos: nempe a consulatu Q. Fabii et L. Cornelii, quod diserte testatur Dionysius l. XI.

53 *Operæ erat*] Operæ pretium erat, vacabat. Vid. l. 24.

54 *Mentio inlata ab senatu est*] Lige eum Pighio: *mentio inlata ab consulibus*, sive potius *ab iis*, nam consules in superiore periodo appellati sunt, *in senatu est*. Certe vulgata lectio aliquid habet, quod offendere debeat. Si enim *mentio inlata ab senatu est*, quoniam modo paulo infra *Patres* dici possunt eam rem læti accepisse.

55 *Custodiæque et tabularum cura*] Hic subest aliquid mendi. Vel dele voculam *et*; vel scribe *custodiæque tabularum et cura*.

56 *Arbitrium formulæ censendi*] Jus statuendi qua formulæ, i. e. qua ratione quisque censendus esset; quam in tribum, quam in centuriam referendus; quomodo restinandus cujusque census, &c.

U. C. 312. tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii pro-
 A. C. 440. curationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode
 adversarentur, haud sane tetendere. Quum a primoribus
 civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque,
 quorum de consulatu ⁵⁷ dubitabatur, ut eo magistratu pa-
 rum solidum consulatum explerent, censui agendo populus
 suffragiis praefecit. Censores ab re adpellati sunt.

Ardeatium
 intestinae
 discordiae.

IX. Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea veni-
 unt, pro veterrima societate renovatoque foedere recenti,
 auxilium prope eversae urbi implorantes. Frui namque pace,
 optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina
 arma non licuit; quorum causa atque initium traditur ex
 certamine factionum ortum: quae fuere eruntque pluribus
 populis magis exitio, quam bella externa, quam fames mor-
 bive, quaeque alia in Deum iras, velut ultima publicorum
 malorum, vertunt. Virginem plebei generis, maxime for-
 ma notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutori-
 bus fretus, qui et ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter,
 nulla re, praeterquam forma, captus. adjuvabant eum opti-
 matium studia, per quae in domum quoque puellae certamen
 partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse,
 quae quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat.
 tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere.
 Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est.
 postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum
 parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior
 fuit. namque tutores, inter suae partis homines de injuria
 decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex
 domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta opti-
 matium acies sequitur accensum injuria juvenem. fit praeci-
 pium atrox. Pulsata plebs, nihil Romanae plebi similis, ar-
 mata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros opti-
 matium eum ferro ignique excursiones facit. ⁵⁸ urbem quo-
 que, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine
 opificum ad spem praedae evocata, obsidere parat. nec ulla
 species cladesque belli abest; ⁵⁹ velut contacta civitate rabie
 duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriae peten-
 tium. Parum parti utrique domi armorum bellique est
 visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessae,
 plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere^k.

Ardeam
 obsident
 Volsci.

^k excitaverunt Gron.

⁵⁷ *Dubitatur*] Vulgo *dubitabatur*:
 ridicule. Non enim poterat tunc re-
 centi re dubitari. Emendavimus ex
 uno e regis eod. et editione Andreae.

⁵⁸ *Urbem quoque omnis etiam expertem ante certaminis*] Nulla nimirum pars damni adhuc pervenerat ad urbem, id est, ad muros et aedificia.

Ceterum particulae quoque, etiam, hic inculcate merito displicere possunt. Sorbonicus codex habet *omnis et expertem*. Libenter deleremus sive et, sive etiam.

⁵⁹ *Velut contacta civitate rabie*] Velut si duorum juvenum rabies toti se civitati per contagionem infudisset.

Priores Volsci, duce Æquo Clælio¹, Ardeam venerunt^m, et mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia signa profert: cœptumque opus adeo adproperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. et alia parte consul muro Ardeæ⁶⁰ brachium injunxerat; qua ex oppido sui commeare possent.

U. C. 312.
A. C. 440.

A Romanis
obsidentur.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu preparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem, postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *si solvendæ obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos*, ait. Adversus ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; *neque, ut venerint ad obpugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni, jubet, fatentes victos se esse, et imperio parere. aliter, tam abeuntibus, quam manentibus, se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam, Romam relaturum.*⁶¹ Volsci exigua spem in armis, alia undique abscissa, quum tentassent, præter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominia cladisque pleni dimittuntur. et, quum haud procul urbe Tusculo consedissent, veteri Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis.⁶² Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: dentamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem rediit^p, Clælio duce Volscorum ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegæ: ⁶³ quia^q concordia pacisque domesticam

Victi, dedito
duce, sub
jugum mit-
tuntur.

Ardeæ res
compositæ.

¹ Cluillio Gron. Crev. ^m venerunt Gron. venerant Crev. ⁿ et del. Crev.
^o add. Consul Gron. ^p rediit Cluillio Volscorum duce Gron. Crev. ^q qui Crev.

⁶⁰ Brachium] Vallum pertingens a castris Romanis ad urbem. Vid. Lips. l. II. Poliorcet. dial. 2.

⁶¹ Volsci] Volsci exigua spem quam habebant in armis, alia spe un-

dique abscissa, quum tentassent.

⁶² Romanus Ardeæ] Hic editi addebant vocem consul: sed eam ignorant omnes scripti.

⁶³ Qui concordia] Duo e nostris

U. C. 312. curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut
 A. C. 440. eum et Patres severum consulem, et plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos ⁶⁴ auctoritate plura, quam certamine, tenuit. quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitæque omnis consulariter acta, verendum pene ipsum magis, quam honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

U. C. 313. XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinum. Fabius et Æbutius consules, A. C. 439. quo majori gloriæ rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum) eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulis, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium inintum. Consenserant autem, ut, multo majore parte ⁶⁵ Rutulorum colonorum, quam Romanorum, scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri adsignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clælius Siculus, M. Æbutius Elva. qui, per minime populare ministerium agro adsignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quod nihil gratiæ ejusquam dedecant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, ⁶⁶ coloni ^r adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

Ardeatibus ager redditus, qui judicio infami interceptus erat.

U. C. 314. XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequente ^s anno, A. C. 438. C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi, ab decemviris per secessionem plebis a Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequidquam a Pœtelio ^t quæsita. qui, tribunus plebis iterum ⁶⁷ ea ipsa denunciando factus, neque, ut de agris dividendis

U. C. 314. A. C. 438. C. Furio, M. Papirio Coss.

^r colonis Gron. ^s insequenti Gron. Crev. ^t Petillio Gron. Petilio Crev.

que, unus qua, alius qui, ut Sigoniani libri. Atque hoc ultimum nobis elegantius visum est, quam vulgatum quia.

⁶⁴ * Auctoritate] Per reverentiam, quam ei sua virtus gravitasque conciliabat. Vid. not. 49. ad I. 7.

⁶⁵ Rutulorum] Ardeatium. Ardea enim Rutulorum erat: quod nemo

plane est qui ignoret.

⁶⁶ Coloni adscripti] Sic habent aliquot scripti a Gronovio inspecti, et omnes nostri. Vulgati colonis.

⁶⁷ Ea ipsa] Ea nempe quæ mox memoratur frustra jactasse: se de agrorum divisione et de tribunorum militarium comitiis acturum,

plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: et, U. C. 314. quum magno certamine obtinisset, ut consulenterur Pa- A. C. 432. tres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creati jussi sunt. ludibrioque erant minæ tribuni, denunciantis se delectum impediturum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli adparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Mace- U. C. 315. rino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac A. C. 437. periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largi- Proc. Ge- tionis dulcedinem in cervices accepto. Unum a fuit bellum Menenio externum; quo si adgravatæ res essent, vix ope Deorum Coss. omnium ⁶⁸ resisti ^u potuisset. Cœpere a fame mala, seu Fames, adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum et urbis deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Postremo perpulere plebei, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quamquam postremo annonæ quoque levatæ haud inmeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui ⁶⁹ quum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequidquam missis, (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti ad- ductum est) nullum momentum annonæ fecisset; et, revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod usu* menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et objicendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis fem- Periculosæ poribus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore largitiones consilio, est adgressus. frumento namque ex Etruria privata Sp. Mælii. pecunia per hospitem clientiumque ministeria coëmto, (quæ, credo, ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque, hoc munere delinitam, quacumque incederet, ⁷⁰ conspectus elatusque supra modum hominis privati,

* *sisti* Gron. Crev.* *usu* Eæd.

68 *Sisti potuisset*] Hanc loquendi formam amatam Livio restituit hoc loco Gronovius, vel repugnantibus libris, qui habent *resisti*, vel *res sisti*.

69 *Quum... nullum momentum annonæ fecisset*] Quum nihil profecisset ad levandam annonam: et revolutus ad dispensationem inopiæ, et eo

redire coactus, ut exiguum illud frumenti, quod erat in urbe, quodam ordine dispensandum curaret, non cuique pro arbitrio consumendum relinqueret.

70 * *Conspectus*] Insignis, et in se oculos hominum convertens. Vid. not. 64. ad I. 47.

U. C. 315. secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe
 A. C. 437. despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis
 eo quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa
 tendere. et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis
 Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto
 adparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudan-
 dum esset, præmium fore. Jam comitia consularia insta-
 bant. quæ res eum, necdum compositis maturisve satis
 consiliis, obpressit. Consul sextum creatus T. Quinctius
 Capitolinus, minime opportunus vir ⁷¹ novanti res: collega
 additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen.
 et L. Minucius præfectus annonæ, seu ⁷² refectus, seu,
 quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat,
 nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magis-
 tratus præfecti nomen. Hic Minucius, ⁷³ eandem publice
 curationem agens, quam Mælius privatim agendam susce-
 perat, quum in utraque domo genus idem hominum versa-
 retur, rem compertam ad senatum refert, *Tela in domum*
Mælii conferrî, eunque conciones domi habere: ac non
dubia regni consilia esse. tempus agenda rei nondum stare;
cetera jam convenisse; et tribunos mercede emitos ad pro-
cedendam libertatem, et partita ducibus multitudinis ministe-
ria esse. Sæpius se pene, quum tutum fuerit, ne cuius
incerti vanique auctor esset, cu deferre. ⁷⁴ Quæ postquam
sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni
consules increparent, quod eas largitiones cœtusque plebis
in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod
exspectassent, donec a præfecto annonæ tanta res ad sena-
tum deferretur, quæ consulem non ⁷⁵ auctorem solum desi-
deraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, consules
inmerito increpari, ait, qui, constricti legibus de provo-
catione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum
virum in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindican-
dam, quantum animi, habent. opus esse non fortî solum
viro, sed etiam ⁷⁶ libero exsolutoque legum vinculis. Itaque
se dictatorem L. Quinctium dicturum. ibi animum parem
tantæ potestati esse. Adprobantibus cunctis, primo Quin-
ctius abnuere: et, quid sibi vellent, rogare, qui se atate

U. C. 316.
 A. C. 436.
 T. Quinctio
 VI. Agr.
 Menenio
 Coss.

⁷¹ * *Novanti res*] Vid. not. 28. ad l. 52.

⁷² * *Refectus*] Iterum creatus, si potestas ejus cuius anno finem acceperat.

⁷³ *Eandem publice curationem agens*] Conjectura Florebelli a Sigonio et Gronovio comprobata. Antea *Eandem reipublicæ curationem.*

⁷⁴ * *Quæ postquam sunt audita, et. . . increparent*] Hæc orationis structura

parum videtur accurata. Sed non ab-
 simili modo Cic. in Verr. I. IV. n. 36.
Si. . . scriptum nihil est; horum au-
tem temporum. . . nullas tabulas pro-
feras.

⁷⁵ * *Auctorem*] *Auctor* est hic is qui princeps rem capessit, et se ceteris rei incipiendæ ducem, monitorem, exemplumque præbet.

⁷⁶ *Libero exsolutoque legum vinculis*] Ex his Quintii verbis colligi posse

exacta tantæ dimicationi objicerent. Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud inmeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

U. C. 316.
A. C. 436.

Creatur
dictator
Cincinnati-
tus.

XIV. Postero die, dispositis præsiidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quasisset, rogitant; missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te, inquit, dictator.* Quum pavidus ille, *quid vellet*, quæreret; Serviliusque causam dicendam esse proponeret, *crimenque, a Minucio delatum ad Senatum, diluendum;* tunc Mælius recipere se in catervam suorum, et primum circumspectans tergiversari: postremo, quum adparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare: et obprimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem adsecutus Ahala Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulso adparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute, inquit, C. Servili, esto, liberata republica.*

Mælius ad
eum vocatur.

Occiditur.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem ⁷⁷ incerta existimatione facti ad concionem vocari jussit; et, *Mælium jure cæsum*, pronunciavit, *etiam si regni crimine insons fuerit;* *qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset.* *Se ad causam cognoscendam consedis;* *qua cognitum, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam.* *Vim parantem, ne judicio se committeret, vi coercitum esse. nec cum eo, tamquam cum cive, agendum fuisse;* *qui natus in libero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno ⁷⁸ sororis filios regis, et liberos consulis liberatoris*

Factum defendit dictatorem.

videtur, a dictatore tunc provocationem ad populum non fuisse. Tamen l. III. c. 55. Livius latam esse legem memoravit, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet.* Verum fortasse lege illa sancitum jus nondum pro firmato stabat, neque adhuc

potuerat antiquitas assignatam dictaturæ majestatem imminuere.

⁷⁷ *Incerta existimatione facti]* Quum dubitaretur quid de Ahala facto judicandum esset.

⁷⁸ *Sororis filios regis]* Hæc verba non inmerito scrupulum movere doc-

U. C. 316. *patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquiniu[m] consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exulare jussu[m]; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia iniuta de regno supplicium sumtu[m]; in qua nuper decenviros bonis, exsilio, capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus, fuerit, frumentarium dititem,⁷⁹ bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse,⁸⁰ ciboque obijciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitus vix posset, regem ferret; Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro, habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentie conceptum esset,⁸¹ bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. jubere itaque, quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.*

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset obpressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. id⁸² Æquimælium adpellatum est. L. Minucius⁸³ bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum, assibus in modios æstimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Mæliana cæde sedâsse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patrio homine introductum; nec deinde id plebem concessum

tissimis viris, Glareano et Sigonio. Possunt fortasse tamen utrinque exponi de Bruti liberis, qui erant, ex Livii mente, sororis Tarquini Superbi non quidem filii, sed nepotes. * Sed potius credimus hic aliquid ulcus latere. Si majora moliri liceret, legeremus: eodemque anno liberos consulis liberatoris patriæ, et alterius (Collatini) sororis filios. Vid. not. 21. ad H. 4.

⁷⁹ *Bilibris farris*] Binas singulis civibus libras farris largiendo.

⁸⁰ *Ciboque obijciendo*] Tanquam feris, quæ esca objecta alliciuntur in fraudem et laqueum. *Cibus* vox est hæc in re propria. Horat. Epod. 6.

Projectum odoravit cibum.

⁸¹ *Bona ... contacta*] Bona velut contagione quadam vitata ex domini scelere, qui illis mercari regnum voluerat.

⁸² *Æquimælium*] Id est, solo æquata Mælii domus.

⁸³ *Bove aurato*] Auratis nimirum cornibus. Sed turbant hæc verba *extra portam Trigeminam*. In tali dono inepta est mentio loci. Plinius Minucio statuum positam extra portam Trigeminam memorat l. XVIII. c. 3. Hic ergo scribe *bove aurato, et statua ætra ...*

semel obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia ⁸⁴ refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis ⁸⁵ lege cautum, ne tribunus collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius⁷, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) et plebei aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos consulari potestate creavit, et in iis L. Quinctium Cincinnati filium: ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. ⁸⁶ Prælati suffragiis Quinctio Mam. Æmilius, vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes deferere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clælium Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambigam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publice in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ⁸⁷ ad curam summæ rerum, quieta plebe tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium et L. Sergius Fidenas; a bello credo, quod deinde gessit, appellatum². Hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prælio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam lætitia fuis hostibus

U. C. 316.
A. C. 436.

U. C. 317.
A. C. 435.
Mam.
Æmilio, &c.
Tribb.
Mil.
Legati
Rom. a Fidenatibus cæsi.

U. C. 318.
A. C. 434.
M. Geganius
III. L. Sergio
Coss.

⁷ Titinius Gron. Crev.

² appellatus Eæd.

⁸⁴ Refellit falsum imaginis titulum . . . lege cautum] Id probat falso adscriptum esse imagini Minucii titulum tribunatus, quod lege cautum fuerat, ne &c.

⁸⁵ Lege] Trebonia, de qua l. III.

c. 65.

⁸⁶ Prælati suffragiis Quinctio] Prior quam Quinctius nominatus est.

⁸⁷ Ad curam] Quiessente a seditionibus plebe ob curam de summa rerum.

U. C. 312. fuit. et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam.
 A. C. 434. Æmiliū jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris
 Dictator
 Mam.
 Æmilius. L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti, et numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. ⁸⁸ Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere, ⁸⁹ collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos ⁹⁰ degressi sunt, quam ⁹¹ legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita. et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, ⁹² qua sequi munimento poterat, vallo interposito. postero die in aciem eduxit.

Veientes
 cum sociis
 pugnant ad-
 versus Ro-
 manos.

XVIII. Inter hostes variæ fuere^a sententiæ. Faliscus, procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quinquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die, jam militibus castra urbemque se obpugnatos frementibus, ni copia pugnae fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens, multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana adgrederentur, post montes circummisit. Trium populorum

^a fuere variæ Gron. Crev.

88 *Quum potestas major*] Hæc duo, nempe potestatis dictatoriæ, quæ major est consulari, terror, et virtus Mam. Æmilii tantæ potestati par, tantum vel sola famâ valere, ut hostes recederent ex agro Romano trans Anienem, et referentes castra, ceperunt colles inter Fidenas atque Anienem.

89 *Collesque*] Doctissimus Perizonius in nota ad XXVIII. 12. infra, editionis Gronovianæ anni 1679. legendum putat *colles qui: sed qui refert ad hostes, qui ceperunt colles*: ita ut idem sensus remaneat, quem modo exposuimus, sed structura orationis meliorem in formam redigatur. Nec offendere debet pronomen postpositum. Nam, ut observat idem Perizonius, id familiare est Livio. Sic. l. V. c. 14. *comitis, auspucato quæ fierent*:

et l. XLII. c. 1. *per oppida, iter qua faciendum erat*: et eodem l. c. 19. *qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent*: et XLV. 12. *reddere responsum, senatui quod referam*. ⁹² qui in hunc modum postpositum sæpe abiit in particulam *que*, ut hoc loco, ut aliis, quos ex Perizonii mente et monitu refigendos designabimus lectori.

90 *Degressi*] Sic bene Sigonius pro *digressi*.

91 *Legiones*] Legiones Faliscorum venerunt auxilio Fidenatibus.

92 *Qua sequi*] Vallo interposito in eo loco, ad quem usque sequi ripas utriusque amnis poterat muniendo et castra metando; quo ripe utriusque amnis non ita divergebant, ut non posset secundum eas castra protendere.

exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, U. C. 313. sinistram Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator A. C. 434. dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quinctius intulit signa. ante mediani aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, ⁹³ simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul^b conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflictavit. Nulla parte legiones Etruscæ sustinere inpetum Romanorum. eques maxime resistebat; equitumque longe fortissimus ipse rex, ab omni parte effuse sequentibus obsequans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. is quum ad inpetum Tolumnii, quacumque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognosset, *Hicqne est, inquit, raptor fœderis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam, (si modo sancti quidquam in terris esse Dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem. quem quum ictum equo dejecisset, confestim et ipse hasta innisus se in pedes excepit. Adurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram adfixit. tum exsanguis detracta spolia; caputque abscisum^c victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis^d instat, et ad castra compulsos cædit. Fidenatum plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus ⁹⁴ dextra principali, cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longe

^b ubi Gron. Crev.

^c abscisum Eæd.

^d fugatis legion. Eæd.

⁹³ * Simul aves rite admisissent] quum ex eorum vel volatu, vel cantu, simul auspicia secunda contigissent. felix aliquod augurium obtigit.

Eadem locutio reperitur supra l. 36.

⁹⁴ Dextra principali] Vid. not. 15.

Aves admittere vel addicere dicuntur, ad e. 5. l. III.

U. C. 318.
A. C. 434.
Cossi spolia
opima.

maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum^e Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ, prima Opima adpellata, sola ea tempestate erant, cum sollempni dedicatione dono fixit. averteratque in se a curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator⁹⁵ coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterum, præterquam quod⁹⁶ ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse, spoliis inscriptus, ⁹⁷illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. ⁹⁸Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in ⁹⁹thorace lintheo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliolum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. ¹qui si ea in re sit error, quod

^e cum Gron.

⁹⁵ *Coronam auream libram pondo*] Sic jussit legi Gronovius, lib. I. de Pecun. vet. c. 6. Vetustius editi habent *libra*: scripti omnes nostri *libra*.

⁹⁶ *Ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit*] Hæc quidem vulgaris opinio fuit. Sed non ita visum Varroni, qui disertis verbis affirmat, ut ex Festo cognoscimus, *Opima spolia etiam esse, si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium*. De ea re vid. Periz. Animadv. Histor. c. 7.

⁹⁷ *Illos meque arguit*] Adversus illos meque ipsum probat.

⁹⁸ *Hoc ego quum Augustum . . . seipsum . . . legisse audissem*] Post Augustum suppleri necesse est *dicentem*. Quum audissem ego Augustum dicentem, seipsum legisse hoc. Vid. not. 58. ad c. 23. l. I.

⁹⁹ *Thorace lintheo*] Quem videlicet Cossus Tolumnio detraxerat.

¹ *Qui si*] Huic loco magna obscuritas inest, et fortasse ab ipso Livio affectata, dum vult ita Augusto contra rei veritatem assentari, ut tamen intelligenti et attento lectori subodorandum relinquat, quid ipse apud annuum suum sentiat. Hæc ergo vi-

detur esse hujus intricatissimi loci sententia. Pro certo ponit Livius, non ex sua nimirum, sed ex Augusti mente, spolia opima Cossum consulem cepisse. Sed quum scriptores omnes in hunc annum spolia ejus opima, in nonum, sive potius decimum post annum ejusdem consulatum conferant, in alterutro erraverint, necesse est: et vel in hunc annum revocandus est Cossi consulatus, vel in decimum post annum rejicienda spolia. Utrum retrahendus sit in hunc annum Cossi consulatus, in medio Livius relinquit: in decimum post annum spolia vix ac ne vix quidem rejici posse ait. Deberet quidem, quum hoc ultimum fieri posse propemodum neget, illud alterum amplecti ac pro firmo tueri: idque procul dubio fecisset, si ex animi sententia Augusto assensus esset. Sed veri vi victus, rem non audent affirmare, ac dubium relinquit. Si, inquit, i. e. in ea in re, sive in eo sit ille error, (eorum nempe qui Cossum spolia opima tribunum militum cepisse dicunt) quod Cossi consulatus in nonum, sive decimum potius post annum rejectus sit, *existimatio communis omnibus est*, i. e. evulbet de eo

² tam veteres annales, quodque magistratum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat idemtidem auctores, ³ nono post demum anno cum T. Quintio Penno A. Cornelium Cossulum consulem habeant, existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod in bello triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, ⁴ velut funesti, nihil præter nomina consulum subgerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ⁵ ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana ver-

U. C. 318.

A. C. 434.

suum existimationem, sive suum iudicium interponere licet. Sed in decimum post annum rejici spolia non possunt. Nam, præter consensum scriptorum omnium, qui in hunc, in quo nunc versamur, annum ea contulerunt, etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum, i. e. decimum post annum, transferri posset, quod in bello triennium circa illud tempus, quo Cossus consul fuisse memoratur in annalibus ac libris magistratum, fuit. Particulam si pro an non raro usurpat Livius, ut observabimus ad XXXI. 9. Ceterum longe aliter Livium de spoliis Cossi opinus sensisse, quam hic præ se ferat, vel ex eo patet, quod infra c. 32. in oratione Mam. Æmilii dictatoris Cossus adhuc dicitur tribunus militum spolia opima Jovis Feretrij templo intulisse.

2 *Tam veteres*] Valde veteres. * Nisi forte magis placebit resecare tam.

3 *Nono*] Hoc a Sigonio est, quum prius legeretur *septimo*. Perizonius in Animadv. Hist. c. 7. mallet *decimo*, quæ scriptura propius accedit ad *7° septimo*. Quod si admittatur, in numerandis decem annis hic ipse annus includendus erit.

4 *Velut funesti*] Quasi ob crebra funera maestitiam præferentes.

5 *Ea libera conjectura est*] In his, quæ proxime præcedunt, novam attulit conjecturam: nimirum, ut Cossus magister equitum tertio ab consulatu anno spolia opima cepisse dicitur. *Ea*, inquit, *libera conjectura est*: i. e. per me licet hanc conjecturam, qui voluerit, amplectatur. Hoc autem dicit, non quod illam probabilem ducat, quippe quam mox refellit; sed ut significet se non esse in

mora, quominus ea utatur, si cui libuerit. Mox transit ad illam refellendam. *Sed, ut ego arbitror*, inquit, *vana versare in omnes opiniones licet*: quasi diceret, hoc nempe usu venit, simul atque a veritate recessum est, ut, tanquam sine duce, in quælibet opinionum commenta divagentur conjecturæ. Versari sane et quasi circumagi in quascunque opiniones, meo quidem iudicio, possunt res vanæ, ac nullo veritatis fundamento subnixæ: qualia sunt ea quæcunque de spoliis opimis a Cosso non consule detractis jactabuntur; quæ quidem certissime *vana* sunt, *quam* is qui pugnam edidit, *reventibus spoliis in sacra sede positus ... sese consulem scripserit*. Illa tamen inscriptio non plane item secundum Augustum dabat. Observat enim Perizonius lib. et cap. supra memoratis, admodum verisimile esse illam ab Cossi posteris potius, quam ab ipso Cosso positam fuisse. Deinde probat idem hunc apud Romanos morem obtinuisse, ut in monumentis quæ ad gloriam alicujus celebrandam destinarentur, si ille consul fuisset, nominibus ejus adjungeretur titulus consulatus. Credamus itaque Livio et Augusto, neque enim tantis testibus facile abroganda fides, hanc de qua agimus inscriptionem hoc fere modo se habuisse: A. CORNELIUS COSSUS CONSUL SPOLIA OPIMA CEPIT, &c. Illa inscriptio non ideo conjiciebat necessario in unum eundemque annum Cossi spolia opima, ejusque consulatum: sed declarabat tantummodo, eum et consulem fuisse, et spolia opima cepisse; hoc est, duplici nomine clarum haberi, quod et

sare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ, recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se¹ A. Cornelium Cossum consulē scripserit.

U. C. 319.
A. C. 433.
M. Cornelio,
L. Papirio Coss.
Pestilentia.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non obpugnatae, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitae sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis; qui, favore nominis noturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Abalæ tulerat: falsis criminibus a Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indēmnati objiciens. ⁶ quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia; maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, ⁷ duumviris ⁸ præcuntibus, est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum et L. Virginio consulibus, ⁹ tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo prædandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoriâ Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, ¹⁰ aut muris tenerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Veientium exercitu adcito, (nam Falisci perPELLI ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quam in urbe, est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. a Virginio senatus in æde Quirini consulitur. Dictatorem dici

U. C. 320.
A. C. 432.
C. Julio II.
L. Virginio
Coss.

Bellum
cum Fidenatibus et
Veientibus.

¹ *sese* Gron. Crev.

magistratu amplissimo funetus esset, et rarissimum in bello decus sibi peperisset, quamvis illa decora diversis temporibus ei contigissent. Simile exemplum vid. apud nostrum XXXVIII. 35. Hæc omnia fusius a Perizonio tractata legere operæ pretium est.

⁶ *Quæ vaniora*] Quanquam hic irritos fuisse tribuni conatus Livius affirmat, tamen Abalam Servilium et Valerius Max. l. V. c. 3. *custoditæ libertatis civium pœnus cridit suo pependisse* tradit; et Cicero pro domo, n. 26. pulsam urbe, in eamque deinde restitutum memorat.

⁷ *Duumviris*] Librorum Sibyllino-

rum custodibus.

⁸ *Præcuntibus*] Certam verborum, in quæ obsecratio fieret, formulam prius recitantibus, quæ totidem verbis vel a populo, vel a magistratu aliquo referretur. Moris quippe Romanus erat, ut in devotiombus in fœderibus sancientis, et aliis ejusmodi ritibus sacris peragendis, pontifex aliquis, aut sacerdos, prior pronunciatet solennia verba, ne per inscitiam laboretur is, qui ea proferre debebat. Vid. l. VIII. 9.

⁹ *Tantum metum*] Recte censet Tan. Faber expungendam esse vocem *metum*.

¹⁰ *Aut muris*] Castellorum.

¹¹ A. ⁸ Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse U. C. 320.
cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, A. C. 432.
moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi ma-
gistrum equitum Postumum Æbutium Elvam dicit. Servilius
dictator.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Colli-
nam adesse jubet. quibuscumque vires subpetebant ad ar-
ma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario promta ferun-
tur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca
altiora concessere. eo dictator agmine infesto subit: nec
procul Nomento^s signis conlatis, fudit Etruscas legiones.
compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Fidenas ob-
pugnat.
Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita; neque
in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati
modo satis, sed copię quoque, abunde ex ante convecto
subficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad de-
ditionem spe amissa, dictator in locis, propter propinqui-
tatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia
suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum in-
stituit. ipse, diversissimis locis subeundo ad mœnia quadri-
fariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pug-
nam, continenti die ac nocte prælio ab sensu operis hostes Cuniculo
capit.
avertebat: donec, perfosso a castris monte, erecta in arcem
via est; ¹² intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo
minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit.
Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus
censores ¹³ villam publicam in campo Martio ¹⁴ probave-
runt: ibique primum census populi est actus.

XXIII. Eisdem consules insequenti anno refectos, Ju- U. C. 321.
lium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium A. C. 431.
invenio. Valerius Antias et ¹⁵ Q. Tubero M. Manlium et C. Julio III.
Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterum in L. Virginio
tam discrepanteⁱ editione et Tubero et Macer libros linteos II. Coss.
auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fu-
isse, traditum a scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio
libros hand dubie sequi linteos placet: ¹⁶ et Tubero incertus

^s Q. Crev.

^h Numento Gron.

ⁱ discrepanti Gron. Crev.

11 Q. Servilium] Vulgo A. Servi-
tium. Sigonius monuit mutandum
esse prænomen, ex capp. 45. et 46.
infra, et Fastis Capitolinis.

12* Intentis ad vanas a certo
periculo minas] Intentis ad vanas mi-
nas, de periculo certo non cogitanti-
bus.

13 Villam publicam] Villam in
campo Martio ad publicos usus, puta
excipiendis legatos, censum agen-
dam etc. ædificatam.

14 Probaverunt] Eam ædifican-
dam locaverant: ædificatam probave-

runt, recte et ex ordine factam esse
pronunciaverunt.

15 Q. Tubero] Hunc scriptorem
laudat Dionysius, versus finem libri
primi, tanquam acris ingenii virum,
et in historia diligentem. Quæ lau-
des optime quadrant in Tuberonem
illum, quo accusante Ligarium Cicero
defendit, a quo et historiæ scribendæ
datam operam esse idem Cicero docet
in celebri illa ad Q. fratrem epistola.

16 Et Tubero sed inter] Particula
mutat in sit. Eleganter et vere.

U. C. 321. veri est. sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque
 A. C. 431. in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fide-
 nas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis ex-
 cidii, sed etiam Faliscis memoria initi primo cum iis belli;
 quamquam rebellantibus non adfuerant. Igitur quum duæ
 civitates, legatis ¹⁷ circa duodecim populos missis, inpetras-
 sent, ut ad ¹⁸ Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ
 concilium: velut magno inde tumultu imminente, senatus
 Man. Æmilium dictatorem iterum dici jussit. ab eò A.
 Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellum-
 que tanto majore, quam proximo, conatu adparatum est,
 quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus po-
 pulis fuerat.

Dictator
 Mamerus
 Æmilius.

XXIV. Ea res aliquanto expectatione omnium tranquil-
 lior fuit. Itaque quum renunciatum a mercatoribus esset,
 negata Veientibus auxilia, jussosque suo consilio bellum ini-
 tum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere
 socios, cum quibus ¹⁹ spem integram communicati non sint:
 tum dictator, ne nequidquam creatus esset, materia quæren-
 dæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod
 monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere
 parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitu-
 dine honoris, quam diuturnitate, offensus. Concione itaque
 advocata, *republicam foris gerendam, ait, tutelaque omnia
 præstanda, Deos immortales suscepisse: se, quod intru muros
 agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maxi-
 mam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna
 non essent; et temporis modus imponeretur, quibus juris imponi
 non posset. Alios magistratus annuos esse, ²⁰ quinquennem
 censuram: grave esse, nisdem per tot annos ²¹ magna parte vitæ
 obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus, quam annua ac
 semestris, censura esset.* Consensu ingenti populi legem pos-
 tero die pertulit, et, *ut reipsa, inquit, sciatis Quirites, quam
 mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me ab dico.*
 Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui inpo-
 sito, ²² fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi

Censuræ
 tempus in-
 minutum.

¹⁷ *Circa duodecim populos*] Sic plane quatuor e nostris codicibus: et omnis historia id postulat. Male pri- dem legebatur *viginti duos populos*.

¹⁸ *Voltumnæ*] Voltumna videtur fuisse dea quædam, quæ apud Etruscos colebatur. Ad ejus fanum con- venire solebant Etrusci populi, quem- admodum Latini ad lucum Fereuti- næ.

¹⁹ **Spem integram*] Spem belli incipientis nulla adhuc clade inminu- tam.

²⁰ *Quinquennem censuram: gra- ve esse*] Hujus loci sanitas Gronovio debetur: quum vitiose legeretur *cen- suram gravem esse*.

²¹ *Magna parte vitæ*] In plerisque rebus, in quibus vita occupatur. Eo- dem sensu scripsit Cic. l. I. de Off. n. 4. *Nulla pars vitæ... vacare officio potest*.

²² *Fine alteri*] Recte videtur Si- gouiis delere hæc verba, tanquam otiosa.

domum est reductus. Censores, ægre passi, Mamercum, U. C. 321. quod magistratum populi Romani minuisset, ²³ tribu move- A. C. 431. runt, ²⁴ octuplicatoque censu ²⁵ ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, caussam potius ignominia intuentem, quam ignominiam; primores Patrum, quamquam ²⁶ deminutum censuræ jus noluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensus: quippe quum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret, quam ²⁷ censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, adsiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Fossius^k, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo U. C. 322. anno aliarum rerum otium præbuit. ædis^l Apollini pro vale- A. C. 430. tudine populi vota est. multa dumviri ex libris, placandæ M. Fabio, &c. Tr. Deum iræ, avertendæque a populo pestis causa, fecere: Mil. magna tamen clades in urbe agrisque, ²⁸ promiscue hominum pecorumque pernicie, accepta. ²⁹ famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumque agrum, et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti causa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. U. C. 323. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque a penuria A. C. 429. frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Con- L. Pinario, &c. Tr. silia^a ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, Mil. et in Etruria ad fanum Voltumnæ, agitata. Ibi prolata in

^k Fossius Gron.

^l ædes Gron. Crev.

²³ *Tribu moverunt*] E tribu honestiore in ignobilis, ignominia causa, transtulerunt. Rusticæ tribus honestiores habebantur urbanis, tum quia vita rustica magno in honore erat apud veteres Romanos; tum quia in urbanas tribus referri jussit Servius rex, quidquid esset libertini generis, teste Dion. l. IV.

²⁴ *Octuplicatoque censu*] Octies plus astimari ejus censu, quam quanti æstimari revera debebat; ut nempe octies majus tributum penderet.

²⁵ *Ærarium fecerunt*] Qui ærarius fiebat, ejus nomen ex albo centuriæ suæ debebatur; et ad hoc erat civis tantum, ut pro capite suo tributum nomine æra penderet, Asc. Ped.

in Divin.

²⁶ *Deminutum censuræ jus*] Quoad diuturnitatem potestatis.

²⁷ *Censuram gesturum*] Exemplum nempe acerbitatis censoriæ formidolosum cuique erat, quandiu censoribus subjectus foret. Deminutio censorii juris eo tantum tempore ad quemque pertinere poterat, quo censor futurus esset.

²⁸ *Promiscue*] Gronovius mavult *promiscua*.

²⁹ *Famem cultoribus agrorum*] Non satis apparet etiam fames potius timeatur cultoribus agrorum, quam urbi. Gronovius legendum suspicatur: *incultu agrorum*. Fortasse perperda est una aut altera vox: *absumptis ea clade cultoribus agrorum*.

U. C. 323. annum res, decretoque cautum, ne quod aute concilium fieret; nequidquam Veiente populo querente, eandem, qua
 A. C. 429. ³⁰ Fidenæ deletæ sint, imminere Veis fortunam. Interim Romæ principes plebis, jam diu nequidquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebei^m, ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebei magistratus paterent; ³¹ aut patricios habendos fuisse tribunos plebei. adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minus, quam a Patribus, contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, et ³² parto auxilio imperium quoque abscuram.* Placet, tollendæ ambitionis causa tribunos legem promulgare, ne cui ³³ album in vestimentum addere petitionis liceret causaⁿ. Parva nunc res, et vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: adparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

Lex de albo in vestimentum non addendo.

U. C. 324. XXVI. Tumultus causa fuit; quem ab Æquis et Volscis Latini atque Hernici nunciarant. T. Quinctius L. F. Cincinnatus (eidem et Penno cognomen additur) et C. Julius Mento, consules facti: nec ultra terror belli est dilatus.

A. C. 426. T. Quinctio, C. Julio Coss. ³⁴ Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere. ibique, seorsum Æqui, seorsum Volsci,

Bellum cum Æquis et Volscis.

^m plebi Gron.

ⁿ causu liceret Gron. Crev.

³⁰ *Fidenæ deletæ sint]* Expugnatas Fidenas supra vidimus c. 22. Magna tum procul dubio cædes Fidenatum fuit. Ideo Fidenas hic deletas Veientes oratorie dicunt.

³¹ *Aut patricios]* Aut, i. e. alioquin. Porro duos l. III. c. 65. memoravit Livius patricios consularesque factos tribunos plebei. Sed quum unicum hoc occurrat exemplum, nulla ejus hoc loco ratio habetur.

³² *Parto auxilio]* Parto jam tribunitio auxilio adscituram quoque imperium, quod proprium erat patriciorum magistratum, consulatus nempe, et militaris tribunatus consulari potestate. Tribunorum plebis erat tantum auxilium, non imperium.

Vid. supra II. 33. 35. et 56. * et not. 25. ad III. 30.

³³ *Album in vestimentum addere]* Intendendæ albedinis causa cretum in togam addere. Togam albam Romani omnes gestabant. At qui petebant aliquem magistratum, ii togam creta addita candentem, seu splendidam reddebant: atque hinc dicebantur *candidati*.

³⁴ * *Lege sacrata]* Vid. not. 81. ad c. 33. l. II. et adde X. 32. infra, ubi delectus per omne Samnium habetur nova lege: *Ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussa abisset, caput Jovi sacratum esset.*

castra communivere; intentiorque, quam umquam ante, U. C. 324. munendi exercendique militem cura ducibus erat. eo plus A. C. 428. nuncii terroris Romam adtulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quam alias umquam, rebellarent: et aliquantum Romanæ juventutis morbo absumtum erat. ante omnia pravitas consulum, discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui male pugnatum ab his consulis in Algido auctores sint, eamque caussam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora adferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregie usus, Vos, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus adpellat, ut in tanto discrimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt,³⁵ proque collegio pronunciant, *placere, consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros.* Consules ab tribunis, quam ab senatu, vinci maluerunt; proditum a Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribunicia potestati consulatum memorantes, siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quinctio evenit. is A. Postunium Tubertum, socerum suum, Postumius dictator. severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. Simul edicitur et justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum adparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. et Hernicis Latinisque milites imperati. utrimque³⁶ enixe obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, et L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur, dictator,³⁷ præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ³⁸ ludos magnos tumultus causa vovit: pro-

35 *Pro... collegio*] Tanquam sententiam et jussum totius collegii tribunitii, congregati et præsentis. Eodem fere modo et sensu *pro collegii sententia*, infra c. 41.

36 *Enixe*] MSS. et vett. editi *obnixæ*, probante Gronovio.

37 *Præeunte*] Vid. not. 8. ad c.

VOL. I.

21. supra.

38 *Ludos Magnos*] Memoravit Livius l. I. c. 35. ludos magnos a Tarquinii Prisci temporibus solennes annuos mansisse. Itaque hic intelligendi videntur ludi Magni similes, qui iisdem diis, eodem apparatu fierent.

U. C. 324. fectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad
 A. C. 422. hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se
 spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab
 hoste, dictator Tusculo, consul³⁹ Lanuvio, propiorem locum
 castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta
 planitiem in medio, non parvis modo excursionibus ad præ-
 lia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem,
 habebant. nec, ex quo castris castra conlata sunt, cessatum
 a levibus præliis est; facile patiente dictatore, conferendo
 vires spem universæ victoriæ, tentato paullatim eventu cer-
 taminum, suos præcipere. Itaque hostes, nulla⁴⁰ in prælio
 justo relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum
 ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non
 consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dicta-
 torem quoque ex somno excivit. Ubi præsentis ope res
 egebant, consul nec animo defecit^o, nec consilio: pars mi-
 litum portarum stationes firmant: pars corona vallum cin-
 gunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus
 extemplo est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit.⁴¹ misso
 extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus lega-
 tus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum
 maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato
 aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit
 castris: M. Fabio legato adsignat equites. nec ante lucem
 movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu
 difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens et impi-
 ger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque
 agit. illud eximum consilii animique specimen, et neuti-
 quam vulgatæ laudis, quod ultro ad obpugnanda castra hos-
 tium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M.
 Geganium cum cohortibus delectis misit. qui, postquam in-
 tentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos
 neglectis vigilis stationibusque, est adortus, prius pene
 cepit castra, quam obpugnari hostes satis scirent. inde,
 fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab die-
 tatore est, exclamat, capta hostium castra, nunciarique pas-
 sim jubet.

Obpugnata
 consulis
 castra.

Castra E-
 quorum ca-
 piuntur.

Vincuntur
 hostes.

XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant:
 et Fabius cum equitatu inpetum dederat, et consul eruptio-
 nem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator au-

^o deficit Gron. Crev.

³⁹ Lanuvio] Optimi codices *Lavinio*. Lege *Lavinio*. Vid. Raph. Fabretti primam Apolog. ad Gronovium, p. 116. HEARNIUS.

⁴⁰ In prælio justo] In prælio quo explicatae utrimque acies æquo campo aperta vi congruerentur. Vid. not.

²⁷. ad l. 4.

⁴¹ Misso extemplo ad castra] Consulis. Quam vocem hic expressam cuperemus, ut sine qua, etsi non obscura, minus integra tamen et rotunda procedat oratio.

tem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, cum agenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quam genere, jam ⁴² orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic prabituri, inquit, vos telis hostium indedefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est. Hac, qua me prægressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite necum. Non murus, nec vallum; sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Hæc locutum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat: et moverunt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit: eoque omne prælium versum est. Uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrimque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. non dictatorem humerus vulneratas, non Fabium prope adfixum equo femur, non brachium abscissum, consullem ex tam ancipiti prælio submovit.

XXIX. Messium inpetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit. ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul, effusus usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque adgreditur: eodem et dictator alia parte copias admovet. non segnior obpugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra prælium intulerat. Tum abjici passim arma^q, ac dedi hostes cœpti. castrisque et his captis, hostes, præter senatores, omnes venundati sunt. Prædæ pars sua cognoscitibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse, triumphans in vectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiæ dictature tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, injussu ⁴³ decesserit

Castra
Volscorum
capta.

Postumius
an filium
securi percussit.

^p *abscissum* Gron. Crev.

^q *arma passim* Eæd.

42 * *Orbem volventes*] In orbem se conglobantes, ita ut periculum foret, ne circumventi ab hostibus in medio ad unum omnes cæderentur.

43 *Decesserit præsidio*] Oñim disces-

serit. Reposuit propriam hæc in re verbum ex conjectura admodum probabili Gronovius: et firmant Hearnii codd.

U. C. 324. præsidio, victorem securi percussum tradunt. ⁴⁴ Nec libet
 A. C. 426. credere; et licet, in variis opinionibus, et argumento est,
 quod *imperia Manliana*, ⁴⁵ non *Postumiana*, appellata sint;
 quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, ⁴⁶ occupaturus
 insignem titulum crudelitatis fuerit. ⁴⁷ *Imperioso* quoque
 Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota
 est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente
 collega, sine sorte dedicavit: ægre id passus Quinctius,
 quum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequidquam in
 senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur,
 nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod ⁴⁸ Karthaginienses,
 tanti hostes futuri, tum primum per seditiones
 Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum
 trajecere.

Karthaginienses in Siciliam trajeciunt.

U. C. 325. XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni
 A. C. 427. militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit.
 L. Papirio, Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum
 L. Julio legati fœdus ab senatu cum petissent, et pro fœdere deditio
 Coss. ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volsco-
 rum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine
 inter pacis bellicque auctores, in jurgia et seditiones
 versa. Undique otium fuit Romanis. ⁴⁹ Legem de multarum
 æstimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari
 consules unius ex collegio proditione exceperunt, ipsi
 præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum,
 Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu
 actum his consulibus. Secuti eos consules A. Cornelius

U. C. 326. A. C. 426. L. Sergio II. Hosto Lucretio Coss.

⁴⁴ *Nec libet credere; et licet*] Nec libet credere, et licet non credere, quum non omnes in id consentiant scriptores, sed aliqua sit inter eos opinionum varietas.

⁴⁵ *Non Postumiana*] Postumiana tamen imperia memorat A. Gell. l. I. c. 13.

⁴⁶ ** Occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit*] Prior habere, et sibi quodammodo asserere debuerit titulum, quo crudelitas ejus insigniretur et notaretur ad posterum.

⁴⁷ *Imperioso*] L. Manlius, Torquari, qui filium occidit, pater, Imperiosus cognominabatur, ipso Livio teste, l. VII. c. 1. Torquatus ergo hæreditarium *Imperiosi* cognomen habuit a patre.

⁴⁸ *Carthaginienses . . . tum primum*] Herodotus l. VII. narrat Anaclearum, ducentem, sive, ut ipse vocat, regem Carthaginiensium, cum trecentis milibus hominum in Sicilia eorum a

Gelone Syracusanorum rege, eodem die, quo Xerxes apud Salamina devictus est, ac proinde quinquagesimo circiter ante hos consules anno.

⁴⁹ *Legem de mulctarum æstimatione*] Constat inter scriptores omnes qui de mulctis egerunt, illas primo dictas fuisse certi numeri ovium et boum. Constat quoque lege eantum postea, ut boves ovesque pecunia æstimarentur: boves quidem centenis assibus, id est, una uncia argenti Parisiensis, eum duobus, ut vocant, *grossis*; oves autem denis, id est, uno argenti *grosso*. De reliquis, quo scilicet tempore, et a quibus latae sint de mulctis leges, magna dissensio est. Lata hoc anno lex, quom ad mulctarum æstimationem pertinuisse dicatur, videtur egisse de æstimandis pecunia bubus et ovibus, quorum mulcta dicebatur. Vid. Dion. l. X. A. Gell. l. XI. c. 1. Plut. in Popl. et Festum ad vocem *peculatus*.

Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis absissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum adsignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec celestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes subfecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absunta: vulgatique^r contactu in homines morbi, et primo in agrestes ingruerant servitiaeque. urbs deinde inpletur. Nec corpora modo adfecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invasit; ⁵⁰novos ritus ⁵¹sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: ⁵²donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur. Iræ adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. feciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax facta: quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando inpedituros se delectum, ut ⁵³consules de bello ad

U. C. 327.
A. C. 425.
A. Cornelio,
T. Quinctio
II. Coss.

Siccitas.

Externa in
perstitio.

U. C. 328.
A. C. 424.
C. Servilio,
L. Papirio
II. Coss.

Veientibus
bellum in-
dictum.

^r vulgarique Gron. Crev.

^s sacrificando Gron.

⁵⁰ *Novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus per domos*] Circumventibus domos, et in eas inferentibus per vaticinationem, tanquam divinitus mente monita, novos sacrificandi ritus.

⁵¹ *Sacrificandi*] Hæc emendatio nititur auctoritate librorum Sigoniorum, duorum MSS. Hearnii, nostrorum omnium, denique editionum Andree et Campani. Vulgo *sacrificando*.

⁵² *Donec publicus jam pudor*] Donec pudor jam pro republica, i. e. pudor de hac fœditate superstitionis,

cujus dedecus jam ad rempublicam, non privatos modo, pertinebat, ad primores civitatis pervenit. Sic in re plane simili, XXV. 1. *Deinde ad Patres etiam et ad publicum querimonium excessit res.*

⁵³ *Consules*] MSS. et vet. editi magno consensu habent, teste Gronovio, *Ut Quintius consul... ferret.* Cui lectioni consonat id quod initio statim c. seq. legitur, *Quintium tribunum militum ex consulatu creatum esse.* At vero supra consules in hunc annum editi sunt C. Servilius, et L. Papirius. Hoc unum suspicari possu-

U. C. 322. populum ferrent. omnes centuriæ jussere. In eo quoque
A. C. 424. plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum
annum crearentur.

U. C. 329. XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor
A. C. 423. creati sunt, ⁵⁴ T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius,
T. Quinc- M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus præfuit
tio, &c. Tr. urbi. tres, delectu habito, profecti sunt Veios, documento-
Mil. que fuere, quam plurimum imperium bello inutile esset. Ten-
dendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur,
aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque
aciem, signum aliis dari receptui, ⁵⁵ aliis cani jubentibus, in-

In castra
compulsi
Rom. a Ve-
ientibus.

Mamercus
Æmilii
dictator.

Fidenates
rebellant.

vasere opportune Veientes: castra propinqua turbatos ac
terga dantes accepere. plus itaque ignominia, quam cladis,
est acceptum. Mæsta civitas fuit⁵, vinci insucta: odisse
tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. et
quum ibi quoque religio obstaret, ⁵⁶ ne non posset nisi ab
consule dici dictator, augures consulti eam religionem exe-
mere. A. Cornelius dictatorem Mam. Æmilium dixit: et
ipse ab eo magister equitum est dictus. Adeo, simul for-
tuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio
⁵⁷ effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo
peteretur. Veientes, re secunda elati, missis circum Etru-
riæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno
prælio fusos, ⁵⁸ quum tamen nullam publici consilii societa-
tem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adscive-
runt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: et, tam-
quam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum
antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis,
Veientibus sese conjungunt. Consultare inde principes duo-
rum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent.
Fidenæ visæ opportuniore. itaque, trajecto Tiberi, Veientes
Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat.
adcito exercitu ab Veis, coque ipso ab re male gesta per-
culso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris

⁵ fuit del. Gron. Crev.

mus, alterutrum ex his consulibus in
magistratu mortuum esse, et ei T.
Quintium successit: quod tamen a
Livio notari debuisse.

⁵⁴ * T. Quinctius Pennus ex consu-
latu] T. Quintius, non anno superio-
re, sed biennio ante consul fuisse
memoratus est. Itaque vel hæ voces
ex consulatu delenda sunt, vel intel-
ligendum est T. Quintium, alterutro
ex prioribus consulibus mortuo, suc-
cessitum consulem fuisse.

⁵⁵ * *Alis cani*] Videtur excidisse
vox *bellicum*.

⁵⁶ *Ne non posset*] Hanc scriptu-
ram, quæ a Sigonio est, timentur
scripti omnes nostri. Libenter tamen
eum Gronovio deleremus *not.* * *Obsta-
ret, ne posset dici* idem est ac *re'aret
dici*.

⁵⁷ *Effecit*] Melius fortasse legere-
mus cum Tan. Fabro et Gronovio
affecit.

⁵⁸ * *Quum. . nullam publici consi-
lii societatem movissent*] Quum ab nul-
la civitate impetrasset, ut se iis pub-
lico consilio sociam adjungeret.

armati dispositi, et justitium in foro, tabernæque clausæ: U. C. 329.
 fiuntque omnia castris, quam urbi, similiora. A. C. 423.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos
 diuissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, quod ^{Dictatoris}
animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut, oratio.
parva jactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec igna-
viu Romani exercitus, sed discordia imperatorum, accepta sit,
Veientem hostem ⁵⁹ sexies victum, pertimescant, Fidenasque
prope sapius captas quam obpugnatas. Eosdem et Romanos
et hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem
corporis vires, eudem armu gerere. se quoque eundem dictato-
rem Mam. Æmilium esse, qui ante ^a Veientium Fidenatiumque,
adjunctis Faliscis, ⁶⁰ ad Nomentum exercitus fuderit: et ma-
gistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore
bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Veientium in con-
spectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii
templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum
spolia, secum victorium esse; cum hostibus scelus legatorum
contra jus gentium interfectorum, eadem in pace Fidenatium
colonorum, inducias ruptas, septimum infelicem defectionem,
arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis con-
fidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia ex-
ercitus Romani gaudium fore; et populum Romanum intellec-
turum, quanto ⁶¹ melius de republica meriti sint, qui se dictato-
rem tertium dixerint; quam eos, qui, ob ereptum censuræ reg-
num, labem secundæ dictaturæ suæ inposuerint. Notis deinde
nuncupatis profectus, mille et quingentos passus citra Fide-
nas castra locat: dextra montibus, læva Tiberi amne sep-
tus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes
jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus
foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ⁶² ab
pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem pro-
cessissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent
Quinctium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum,
signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in

^a antea Gron. Crev.

⁵⁹ *Sexies victum*] Intellige non prælio tantum et acie victum, sed bello. Hinc infra in hac ipsa oratione hanc numerat dictator *septimam infelicem defectionem*: et l. V. c. 4. Appius de iisdem Veientibus, *septies rebellarunt*.

⁶⁰ *Ad Nomentum*] Pugna illa pro mœnibus Fidenarum pugnata narratur capp. 17. et 18. Alia est pugna hanc procul Nomento, quæ descripta est c. 22. et rursus memorata c. 30. Sed quæ nihil ad Mam. Æmilium

pertineat.

⁶¹ *Melius ... meriti sint, ... quam eos, qui*] Monet Tan. Faber delendam esse vocem *eos*: alioquin solaciam orationem fore. Campanus edidit, *quam si qui*. Procul dubio *et eos* a Livio esse non potest.

⁶² *Ab pristini diei meliore occasione, quam pugna*] Ab pristini diei successu, qui potius bona occasio, quam prospera pugna, diei debebat. Vid. n. 3. ad V. 54.

U. C. 329. hostem inducit: magistro equitum præcipit, ne injussu
 A. C. 423. pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum
 daturum. tum ut memor regiæ pugnae, memor opimi doni,
 Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones inpetu
 ingenti configunt. Romanus odio accensus, inpium Fidenatem,
 prædonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos
 legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum,
 perfidos socios, inbelles hostes compellans, factis simul
 dictisque odium explet.

Fidenates
 erumpunt
 facibus armati.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque*. ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota conlucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugnae Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio adcito, prælium ciens, ipse in sinistrum cornu, ⁶³ quod, incendio similis quam prælio, territum cesserat flammis, adcurrit: claraque voce, *Pumone victi, inquit, velut exumen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum vestraque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; et suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines moneat.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse princeps, calcaribus subditis evector, effreno equo in medios ignes infertur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea, quæ militem terruerat, species nihil terruit equos. ruinae igitur similem stragem eques, quacumque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, *Quinctium legatum et suos ab tergo hostem adortos*: ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. Quum duæ acies, duo diversa prælia, circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, ⁶⁴ et equitem passim liberi frenis dispulissent

Vincuntur
 Veientes et
 Fidenates.

* *invisitataque* Gron. Crev.

⁶³ *Quod incendio similis, quam* acies.
prælio] Quod quum videretur potius ⁶⁴ *Et equitem*] Et equitatum Romanorum liberi frenis equi per totum

equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fi- U. C. 329.
 denatum qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. A. C. 423. Infert
 pavidos fuga in mediam cædem: obruncantur in ripis:
 alios, in aquam compulso, gurgites ferunt: etiam peritos
 nandi lassitudo et vulnera, et pavor degravant; pauci ex
 multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem.
 eadem, et Romanos sequentes inpetus rapit; Quinctium
 maxime, et cum eo degressos modo de montibus, recentis-
 simum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, Captæ Fi- dena.
 in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro
 tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim et ipse in
 deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem dis-
 currere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad
 portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quo
 ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cæ-
 des in urbe, quam in prælio, fuit; donec, abjectis armis,
 nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs ca-
 straque diripiuntur. Postero die ⁶⁵ singulis captivis ab equite
 ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fue-
 rat, binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem
 opulentumque præda triumphans dictator Romam reduxit:
 jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse
 deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio,
 quod in bello trepidisque rebus acceperat. ⁶⁶ Classi² quoque Classibus
 ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, quidam annales pugnatum
 retulere: rem æque difficilem atque incredibilem; nec nunc ad Fidenas.
 lato satis ad hoc anne; et tum aliquanto, ut a veteribus
 accepimus, artiore: nisi in trajectu forte fluminis prohiben-
 do, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) cele-
 brantes, navalis victoriæ vanum titulum adpetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari U. C. 330.
 potestate habuit A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium A. C. 422.
 Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barba- A. Sempro-
 nio, &c. Tr.
 tum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, et Mil. Æquis

^y eodem Gron. Crev.

^z *Classibus* Eæd.

passim campum diffudissent, ita ut
 undique objiceretur fugientibus hos-
 tibus.

⁶⁵ *Singulis*] Quum Romani, non
 quidem omnes, sed tantum ab equite
 ad centurionem, sorte duxissent sin-
 gulos captivos sibi addicendos; quo-
 rum autem eximia virtus fuerat, bi-
 nos.

⁶⁶ *Classibus*] *Festusius* fuit, in-
 quit in voce *Procineta* Festus, *multi-
 tudinem hominum, quum navium,
 classem appellari*. Itaque et *classis*

procincta dicitur apud Festum ibid.
 et apud Gellium l. I. c. 11. pro *acie*
instructa: et *classes* quoque usurpa-
 vit Virgilius l. VII. v. 716. pro eque-
 stribus copiis. Quum igitur incredi-
 bile ipsi Livio videatur navali pugna
 dimicatum esse apud Fidenas, verisi-
 mile est veteres scriptores, qui *classi-
 bus pugnatum* retulerunt, nihil aliud
 voluisse, quam exercitibus instructis,
 vel, si quis maluerit, equestribus co-
 piis dimicatum.

U. C. 331. triennii, quum plurimum annorum petissent. Et ab seditio-
 A. C. 421. nibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello
 foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti cele-
 brem, et tribunorum militum adparatu, et finitimorum con-
 cursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Clau-
 dius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex.
 Ap. Clau- Julius Julius. ⁶⁷ spectaculum comitate etiam hospitum, ad
 dio, &c. Tr. quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post
 Mil. ludos conciones seditiosæ tribunorum plebi fuerunt, objur-
 gantium multitudinem, quod, admiratione eorum, quos odisset,

Queruntur
 Tr. Pl. quod
 in tribunis
 militum
 creandis
 plebeii præ-
 terirentur.

*stupens, in aeterno se ipsa teneret servitio: et non modo ad
 spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet,
 sed ne in tribunis quidem militum creandis (que communia es-
 sent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset.
 Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo
 impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos
 speretur. Nihil non adgressuros homines, si magna conatis
 magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus ple-
 bis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex
 quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello
 incæpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit,
 nihilo se honoratorem fore, neque sperandum, neque postuland-
 um esse. Magnos animos magnis honoribus fieri. ⁶⁸ neminem
 se plebeium contenturum, ubi contemni desissent. Experien-
 dam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius
 ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, for-
 tem ac strenuum virum aliquem existere ortum ex plebe.
 Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari po-
 testate et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiaque
 spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus
 fuisse: desisse postremo præbere ad contumeliam os. Nec se
 videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod nun-
 quam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris ini-
 quitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur.*

XXXVI. Hujus generis orationes, cum adsensu auditæ,
 incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium
 alia de commodis plebis laturum se in magistratu profiten-
 tem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum
 ostentatæ spes; et vectigali possessoribus agrorum inposito,
 in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde

⁶⁷ Spectaculum] Spectaculum, ad
 quod finitimi publico consensu vene-
 rant, advenis illis gratius fuit, pro-
 pter comitatem etiam Romanorum,
 qui eos hospitio excipiebant. Cete-
 rum multo elegantius id videtur,
 quod Gronovius a Rhebano monstra-
 tum subjicit: Spectaculum comitate

etiam hospitii, in quum publice con-
 senserant (Romani,) advenis gratius
 fuit.

⁶⁸ Neminem] Neminem plebeium
 abjecte de se ipso sensurum, et pusillo
 futurum animo, si magnis honori-
 bus eorum erigerentur animi.

tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestina denunciazione revocati ad diem certum essent, senatusconsultum fieret, absentibus tribunis plebi: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, inpigrum juvenem, et jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Ap-
 U. C. 331.
 A. C. 421.

XXXVII. Creati consules sunt^b C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta: Vulturum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro adpellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti.⁶⁹ His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occeperunt. Jam non solum, qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nunciabant, *Non ante unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiones fuisse. vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse.* Haud vana adtulere: sed nec perinde Patres moti sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia sorti^c evenit,⁷⁰ tamquam constantissima re, fortuna fretus,⁷¹ quod victoris populi adversus victos dux esset^a, omnia temere ac negligenter egit. adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volscis exercitu, quam in Romano, esset. Ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta.⁷² Primo prælio, quod ab Sempronio incaute in-
 U. C. 332.
 A. C. 420.
 C. Sempronio, Q. Fabio Coss.
 Capua occupata a Samnitibus.
 Bellum cum Volscis.

^a plebis Gron. Crev. it. mox tribunis plebis. ^b sunt dcl. Eæd. ^c sorte Eæd.

^a populi—esset leg. populi exercitum adversum victos duxisset. Eæd.

⁶⁹ *His rebus actis*] Hoc frigidum, atque adeo delendum Gronovio videtur: nec immerito fortasse.

⁷⁰ *Tanquam constantissima re, fortuna fretus*] Sic dedit Gronovius, quum in MSS. suis reperiret *tanquam constantissimæ rei fortuna*. Tres e nostris *fortuna*. Vid. not. 50. ad VI. 13. infra.

⁷¹ *Quod victoris*] Gronovius testatur vocem *exercitum* abesse a tribus

MSS. (quam etiam quatuor e nostris ignorant) in uno autem legi: *Quod victoris populi adversus victos dux esset*. Quæ lectio optima videtur, et amplectenda. In vulgata offendit *et duxisset*.

⁷² *Primo prælio*] Hoc primum ultimumque prælium est a Sempronio commissum. Deinde hoc membrum, *concursum est*, omnino supervacaneum videtur. Si illud reseceimus, vocem-

U. C. 332.
A. C. 420.

Premuntur
Romani.

consulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursus est. clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset. excitatio crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segnius* sæpe iteratus, ⁷³ incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior inlatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, et incerti trepidant, adplicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quam fugæ.

Equites
pugnam
restituunt.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur. nequidquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, ⁷⁴ decurio equitum, labente jam re, præsentis animo subvenisset. qui quum magna voce exclamasset, *ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent*; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, ⁷⁵ *Nisi hæc, inquit, armata cohors sistat inpetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. quacumque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmis, ubi snorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos inpetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nulla sustinerentur, dat signum ⁷⁶ Volscens^f imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec inpetu inlati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites: nec perirumpere eadem, qua transierant, posse; ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: et consul legionesque Roma-

* segnis, Gron. Crev.

^f Volscis Gron.

que primo, accurata et rotunda fuit oratio: *Prælio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset.*

⁷³ *Incerto clamore*] Ferri non potest *Clamor . . . prodidit incerto clamore.* Itaque vel duo hæc postrema verba omnino delenda sunt, vel pro his legendum *incertus.* *Clamor . . . dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incertus prodidit pavorem animorum.* Et sic prorsus edidit Campanus.

⁷⁴ *Decurio equitum*] Turmæ in decurias dividebantur. Decuriæ præfectus vocabatur decurio:

⁷⁵ *Nisi hæc . . . armata cohors*] Ingeniose Gronovius: *parmata.* Sic e. seq. *Ut parmatis, novæ cohorti hostium.* Equites non scuta aut clypeos, sed parmam gerebant rotundas, leviores ac minores scutis clypeisque.

⁷⁶ *Volscens imperator*] Vulgo *Volscis.* Correximus ex auctoritate quatuor MSS. a Gronovio memoratorum, trium ab Hearnio; quibus consonant nostri, Andreas, et Campanus.

næ, quum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos ob-
 primeret hostis, tendunt in quemcumque casum. Diversi
 Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte
 instare Tempanio atque equitibus. qui quum saepe conati
 nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato,
 in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnae fi-
 nis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso cer-
 tamine, dum quidquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox
 incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque
 castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis et magna parte in-
 pedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proxi-
 mos reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam
 noctem est. ⁷⁷ quo^s quum circumsedentibus nunciatum es-
 set, castra deserta esse, victos rati suos, et ipsi, qua quem-
 que in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu in-
 sidiarum suos ad lucem tenuit. ⁷⁸ digressus deinde ipse cum
 paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando
 comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo
 suos devocat, et in castra Romana penetrat. ubi quum vasta
 desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, fœdita-
 tem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret,
⁷⁹ quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regio-
 nem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

Uterque
 exercitus
 castra deser-
 rit.

XL. Jam eo fama pugnae adversæ castrorumque deser-
 torum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites,
 non privato magis, quam publico, luctu: Fabiusque consul,
 terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat:
 quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, qui-
 nam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiā fecere,
 ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victores-
 que redisse equites: et ex mœstis paullo ante domibus,
 quæ ⁸⁰ conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidæ-
 que matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam
 agmini occurrerent, in suos quæque, simul corpore atque
 animo vix præ gaudio compotes, effusæ. Tribunus plebi^b,
 qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, ⁸¹ quod ad
 Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est

^s quo del. Gron.

^b plebis Crev.

⁷⁷ Quo quum circumsedentibus] Sic MSS. omnes et veteres editi, teste Gronovio. Consentiant tres e nostris. In vulgatis deest quo.

⁷⁸ Digressus] Sigonius merito mal-
 let degressus.

⁷⁹ Quibus poterat] Vid. not. 15. ad
 c. 29. l. 1.

⁸⁰ Conclamaverant] Pro deploratis

ac desperatis habuerant. Moris erat antiquis, antequam mortuos sepulcro corderent, ter eorum nomina magna voce inclamare. Virgil. VI. Æn. v. 506. Et magna Manes ter voce voca-
 vi. Inde conclamari dicuntur ii, qui mortui credantur.

⁸¹ Quod ad Veios] Quinto ante anno. Vid. supra c. 31.

U. C. 332. per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos in-
 A. C. 420. vidia. Itaque, advocata concione, quum proditam Veis
 rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis
 impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad
 eadem fortissimos equites, deserta fœde castra, vociferati
 essent: ⁸² C. Julius, unus ex tribunis, Tempanium equitem
 Tr. Pl. vocari jussit: coramque eis, *Sexte Tempani, inquit, quæro*
 Tempanium interrogat de Sempronio Cos. *de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore*
pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni con-
sulis junctum officio? et, tunc ipse, victis legionibus Romanis,
tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pug-
nam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num
aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero de-
nique die equid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque
in castra vestra virtute pertruperitis? equem in castris con-
sulem, equem exercitum inveneritis? an deserta castra, relie-
tos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc
bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi
C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an de-
serueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vice-
rimus?

Respondet
 Tempanius.

XLI. Adversus hæc Tempanii oratio incompta fuisse di-
 citur; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus,
 non crimine alieno læta: *Quanta prudentia rei bellicæ in C.*
Sempronio esset, non militis de imperatore ⁸³ *existimationem*
esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem
legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares
artes exquirent, ⁸⁴ *quæ pensitandu quoque magnis animis at-*
que ingeniis essent; sed, quod viderit, referre posse. Vidisse
autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in pri-
ma acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque
hostium versantem: postea se ^k *ab conspectu suorum ablatum,*
ex strepitu tamen et clamore sensisse, usque ad noctem extrac-
tum certamen: nec ad tumulum, quem ipse ⁸⁵ *tenuerat, præ*
multitudine hostium credere perumpi potuisse. Exercitus ubi
esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsi-
dio se suosque sit tulatus, sic consulem sercandi exercitus causa
loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse
credere, quam populi Romani. Fortunam ^l *noctemque omnia*

^l *existimationem* Gron. Crev. ^k *se del.* Ead. ^l *majorem interpunctionem*
 post *Fortunam* habet Gron.

⁸² *C. Junius*] Sic nomen hujus
 tribuni essent Andreas. Campanus,
 et in Annalibus Pighius. Vulgo *C.*
Julius. Sed Julia gens erat patricia,
 nec proinde quisquam ex ea tribunus
 plebis fieri poterat.

⁸³ *Æstimationem*] Judicium. MSS.
 tres Gronovii et omnes nostri habent,

existimationem: cujus vocis crebrior
 usus est in eo qui hic requiritur sen-
 su.

⁸⁴ *Qua pensitanda*] Quæ vel mag-
 ni animi magnaue ingenia mature
 etiam expendere opus haberent.

⁸⁵ *Tenuerat*] Magis placeret *te-*
nuerit.

erroris mutui inplesse. precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quam inoderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eo missa plaustra jumentaque alia ab urbe exercitum, adfectum prælio ac via nocturna, excepere. Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mæstæ civitati ab re male gesta et iratæ ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus ⁸⁶ æris gravis damnatur. T. Quinctium collegam ejus, quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Æmilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædannatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactæ jam ætatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitæ spatio, tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi^m absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antistium, et Sp. Icilium^o, fecit; ⁸⁷ quos et pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen obfenderet, tribunos militum consulari potestate creati jus sit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret: ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ; nec precibus tribunorum, quæ in speciem modo jactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modo ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi submissus et fidens innocentia animus esset?* quærebat. *sub tribunicia um-*

U. C. 333.
A. C. 419.
L. Manlio,
&c. Tr. Mil.
Sempronius
accusatur
ab Hortensio.

^m plebis Gron. Crev.

ⁿ L. Ead.

^o Sex. Pompilius Ead.

⁸⁶ *Æris gravis*] Assium liberalium, qui in solvendo non numerabantur, saltem ubi grandior summa erat, sed appendebantur. Inde orta est appellatio *æris gravis* quod distinguendum est ab *ære rudi*, quo nomine as non signatum intelligitur. Decem assium millia æquant quidecim argenti marcas Paris. eum quinque uncis.

⁸⁷ *Quos et pro centurionibus sibi præfecerant . . . equites*] In illa nimi-

rum nocte, quam interclusi a cetero exercitu in tumultu ab hostibus circumcesso sine certis ducibus egerant. *Pro centurionibus* autem dicit Livius, non *centuriones*, quia nulli erant centuriones apud equites, sed proprii erant illi pedestrium copiarum. Sed hi equites, quum sine equis tum essent, pro pedestribus copiis haberi potuerant et volebant, atque ideo sibi quosdam quasi centuriones præfecerant.

U. C. 333. *bra consularem virum delituisse. modo ad collegas, Vos autem,*
 A. C. 419. ⁸⁸ *si rem perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, et*
eversuri tribuniciam potestatem? Quum illi, et de Sempronio
et de omnibus summam populi Romani potestatem esse, dice-
rent, nec se iudicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si
preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non va-
luissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, Non
videbit, inquit, plebs Romana sordidatos tribunos suos. C.
Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus,
ut tam carus esset militibus. Nec pietas quatuor tribunorum,
quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium,
pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna
Æquis indulsit, qui ambiguum victoriam Volscorum pro
sua amplexi fuerant.

Donatur
 precibus
 Tempanii.

U. C. 334. XLIII. Proximo anno N. Fabio Vibulano, T. Quinctio,
 A. C. 412. Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui
 Num. Fa- sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum.
 bio, T. quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga
 Quinctio funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus
 Coss. negatur. Ceterum ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovens urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, (ut, præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præsto essent) a consulibus relata, quum et Patres summa ope adprobassent, consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primo et consules et Patres summa ope aduisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in ^P ⁸⁹ tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Exciipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas et agrariæ legis, seditiosæ actiones existunt: propter quos motus quum senatus consules, quam tribunos, creari mallet, neque posset per intercessionem tribunicias senatusconsultum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricos tribuni prohibebant) sine certa-

Duplicatus
 quæstorum
 numerus.

^P in del. Gron. Crev.

⁸⁸ *Si rem perago*] Si ad ultimum persto in accusando Sempronio; si rem perseveranter insequor, nec abisto ab accusatione. Particula *per* in compositione indicat absolutionem quandam perfectionemque rei ad ul-

timum provecitæ.

⁸⁹ *Tribunis creandis . . . usi sunt*] Hæ postremæ voces *usi sunt*, et supervacaneæ sunt, nec sapere videntur Livianam elegantiam.

mine ingenti, redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebi^a et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, *desertam omissamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentia curaque exceptam*, memorabat, *Scientibus induciis et cunctatione Equorum stare.*⁹⁰ *Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam obrimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? an bello intestino bellum externum propulsaturos? Quæ si in unum conveniant, vix Deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse: quin illi, remittendo de summa quisque juris,*⁹¹ *mediis copularent concordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quatuor quæstores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

Quæstura
promiscua
plebi ac
Patribus.

XLIV. Tribunicia primum comitia sunt habita. creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent.⁹² *Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsa suorum accensi, Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique*⁹³ *usurpandi libidine, quum liceat, quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum. non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Ejus injuria queri suos honore dejectos. Itaque quum in ipsum, et innocentia tutum et in magistratu, in quo tunc erat, inpetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratinus:*

U. C. 335.
A. C. 417.
L. Quinctio
III. &c. Tr.
Mil.
Quæstores
patricii
omnes
creati.

^a plebis Gron. Crev. it. paullo post.

90* *Unde si quid increpet terroris]* Unde si fragor armorum, si belli minæ insonerint. Sic plane Cic. pro Mur. n. 22. *Simul atque increpuit suspicio tumultus.*

91* *Mediis]* Per mediam aliquam consilii viam, qua utrique aliquid de suo jure remitterent, alterique alteris

aliquid concederent.

92 *Furere omnes tribuni plebis, ante omnes]* Prius illud omnes delendum videtur.

93* *Usurpandi libidine]* Ut expleant naturale desiderium fruendi eo jure quod novum concessum sit.

U. C. 335.
A. C. 417.
C. Sempronius accusatus et damnatus.

eique ob ignominiam Volsci belli, adiutore collega M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis inlata est, (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut deposita causa leviozem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub iudicii tempus plebem offensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, et suæ nocere causæ, quam publicæ deesse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quæri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo. nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, aut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihil demissiore animo, quum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequidquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, ⁹⁴ quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum amœniores ingeniumque liberius, quam virginem decet, ⁹⁵ parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maximus abstinere joci, colique sancte potius, quam scite, jussit. Eodem anno a Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. ⁹⁶ Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum ⁷.

Vestalis suspecta ob cultum amœniores.

U. C. 336.
A. C. 416.
Agr. Menenio, &c. Tr. Mil.

XLV. Annus, ⁹⁷ felicitate populi Romani, periculo potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi fontes pœnas dederunt. indicibus ⁹⁸ dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, et libertas præmiium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus

Servorum conjuratio.

⁷ Sp. Nautium Rutilum I. C. Servilium Gron. Crev.

⁹⁴ Quindecim millibus aris] Marcæ argenti Paris. 23. uncis tribus cum dimidia.

⁹⁵ Parum abhorrens famam] Unus MS. teste Gronovio, habet eam pro famam. Quum autem in iis quæ præcedunt, nescio quid pingue et redundans esse videatur, inde ille legendum putat: *Ab suspitione, propter cultum amœniores . . . parum abhorrens. Eam ampliatam . . . Porro ampliari dicitur reus, cujus causa pondum satis liquet, ideoque in alium diem rorsum disceptanda remittitur.*

titur.

⁹⁶ Insequens annus tribunos militum c. p. habuit . . . annus] Cuius patet posterius hoc annus supervacuum esse.

⁹⁷ Felicitate] Qui annus ut insignis esset periculo potius ingenti, quam clade, effectum est felicitate populi Romani. Fecit fortuna populi Romani, ut quamvis periculum ingens, nulla tamen clades foret.

⁹⁸ Dena millia gravis aris] Marcæ argenti Parisienses quindecim cum quinque uncis.

Romam est adlatum. Æquorum jam velut anniversarii armis adsuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, adpareret: Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potioem ferre, curam urbis, ut ingratam ignobilemque, adspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla, inquit, nec reipublicæ est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet. filius meus extra sortem urbi præerit. Bellum utinam, qui adpetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductæ sunt; ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii, multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere in vicem, et contemni. donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum adlata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate et usu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicæ esset, quam ad Veios fuisset: et, velut haud dubia clade imminente, instituisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostiū castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino inpetu Æquorum⁹⁹ per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quam fuga oppressi obrūcati que: castraque, eo die ægre retenta, postero die, circumfusus jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere.

⁹⁹ Per supinam vallem] *Supina vallis* est quibus est a tergo, qui ex colle in vallem retrocedunt, facie in adversum collem directa, ac proinde

supino corpore.

1* *In ruina majore quam fuga*] Quum potius alii super alios ruerent, quam fugerent.

U. C. 337. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quam
 A. C. 415. accepta erat, cladis nuncii Romam contenderunt. Minus
 trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens
 fuerat; et quod subsidia, quæ respicerent in re trepida,
 præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem,
 per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores
 prope missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse;
 hostem castra loco non movisse. et, quod plurimum animo-
 rum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius
 Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in republica quum multis
 aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus
 belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem
 male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse
 tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere
 quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo
 anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum,
 aditis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste lo-
 cum castris cepit.

Q. Servilius
 dictator.

Vincit
 hostes.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligen-
 tiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque
 primo statim prælio quum dictator equitatu inmisso ante-
 signanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri
 prope jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem oc-
 cidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut inpetum Æqui
 non tulerint: victique acie quum fuga effusa petissent cas-
 tra, brevior tempore et certamine minor castrorum obpug-
 natio fuit, quam prælium fuerat. Captis direptisque castris,
 quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugi-
 entem ex castris hostem equites renunciassent, ² omnes La-
 vicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confu-
 gisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidum-
 que, corona circumdatum, scalis captum ac direptum est.
 Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo,
 quam creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportune
 senatus, priusquam ab tribunis plebi* agrariæ seditiones,
 mentione inlata de agro Lavicano dividendo, fierent, cen-
 suit frequens, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab ur-
 be mille et quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis
 Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate,
 U. C. 338. Agrippa Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P.
 A. C. 414. Agr. Mene-
 nio II. &c. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio
 Tr. Mil. Crasso, et insequente ¹ anno A. Sempronio Atratino tertium,
 et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio

Lavici cap-
 ti.

U. C. 338.
 A. C. 414.
 Agr. Mene-
 nio II. &c.
 Tr. Mil.

* plebis Crev.

¹ insequenti Gron. Crev.

² Omnes Lavicanos victos] Nobis minis præcedentis. Certe nihil ea est suspecta est ultima vox, tanquam opus: et ea suppressa liberius fuit oratio.

Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit. U. C. 339. A. C. 413. A. Sempromio III. &c. Tr. Mil. Discordia ex agrariis legg.

XLVIII. Turbatores vulgi erant ³ Spurii Mæcilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo absentes creati. et quum rogationem promulgassent, ut ⁴ ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ; (nec enim ferme quidquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset adsignatumve publice esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in senatu, ⁵ nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio ⁶, dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo adferre.* ⁶ *proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendam tribuniciæ potestatis per collegarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam majestatis, memor adhibeatur oratio.* ⁷ *Pro fortuna illis animos esse. ubi videant, collegas principes agenda rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravate adclinaturos se ad causam senatus,* ⁸ *per quam universo ordini cum prioribus* se Patrum concilient.* Adprobantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, conlaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prestantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes a primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi subpe-

Appii consilium de parandis intercessionibus.

³ consilio Crev.

⁴ primoribus Gron. Crev.

² *Spurii Mæcilius . . . et Metilius]* Ambo nimirum cognomen habebant *Spurii*. Hactenus edebatur *Sp.* Quod recte nobis interpretari visus est Sigonius *Spurii*: atque ita dedimus, ut ambiguitas tolleretur.

⁴ *Ager ex hostibus captus]* Quidquid agri ab urbe condita ex hostibus captum erat, præter id quod venierat, assignatumve publice erat, ut patet ex sequentibus.

⁵ *Nunc in conciliis . . . cogendis]* Videtur delenda præpositio. *Cogen-*

dis conciliis idem est ac *cogendo concilia*.

⁶ *Proavum]* Proprie avavum. De re ipsa vid. II. 44. supra.

⁷ ** Pro fortuna illis animos esse]* Illorum consilia ex fortuna pendere; eos, perinde ut se fortuna det, ita animatos esse.

⁸ *Per quam universo]* Melius videtur quod legi jubet Tan. Faber: *Per quam quum universo ordini, tum primoribus . . .*

U. C. 339. tere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præ-
 A. C. 413. terquam in tribuicio auxilio. in ejus potestatis fidem cir-
 cumventam rempublicam, tamquam privatum inopem, con-
 fugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexan-
 dum senatum discordiamque ordinum movendam plus in
 tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis colle-
 gis. Fremitus deinde universi senatus ortus, quum ex om-
 nibus partibus curiæ tribuni adpellarentur: tum, silentio
 facto, ii, qui præparati erant gratia principum, quam roga-
 tionem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendam
 reipublicæ esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratia in-
 tercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis, concione
 advocata, proditores plebis commodorum ac servos consu-
 larium adpellantes, aliaque truci oratione in collegas invec-
 tionem deposuere.

U. C. 340. XLIX. ⁹ Duo assidua bella insequens annus habuisset,
 A. C. 412. quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. ^y Quinc-
 P. Cornelio, tius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni militum
 &c. Tr. Mil. consulari potestate fuerunt; ni Veiens bellum religio ¹⁰ prin-
 cipum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effu-
 sus, maxime ruinis villarum vastavit. Simul Æquos trien-
 nio ante accepta clades prohibuit Bolanis^z, suæ gentis po-
 pulo, præsidium ferre. Excursionibus inde in confinem agrum
 Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum inlatum.
 quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros
 sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per
 obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines ami-
 sere. ¹¹ Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem
 ferret, qua Bolas^a quoque, sicut Lavicos, coloni mitteren-
 tur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebisæitum,
 nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt,
 discussum est. Bolis insequente anno receptis, Æqui, co-
 loniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tri-
 bunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cos-
 so, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Pos-
 tumio Regillensi. Huic bellum adversus Æquos permissum
 est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis,
 quam bellum, ostendit. Nam, exercitu impigre scripto
 ductoque ad Bolas, quum levibus præliis Æquorum animos
 fregisset, postremo in oppidum irupit. deinde ab hostibus

Bolanis
 victi.

U. C. 341.
 A. C. 411.
 Cn. Corne-
 lio, &c. Tr.
 Mil.

^y Q. del. Gron. Crev.

^z Volanis Eæd.

^a Volas Eæd. sic semper

⁹ Duo assidua bella] Dele vocem
 assidua, quæ abest a plerisque codd.

¹⁰ Principum] Intellige Veientes
 principes.

¹¹ Tentatum ab L. Sextio

discussum est] Quod tentaverat L.
 Sextius discussum est. Hujus
 loquendi formæ exempla jam obser-
 vavimus et explicavimus, not. 28. ad
 l. 52. et not. 24. ad IV. 16.

in cives certamen vertit: et, quum inter obpugnationem U. C. 341. prædam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. A. C. 411. Eam, magis adducor, ut credam iræ caussam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione stolidi ac prope vecors; qua Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, ¹² dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; ¹³ *Malum quidem militibus meis, inquit, nisi quieverint.* quod auditum non concionem magis, quam mox Patres, offendit. et tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium inmodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas inpelleret voces, quæ invidiæ, non ipsi tantum, sed caussæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis, inquit, Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestrae prospiciunt; qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiunt caussam. quid ut a vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius, quam populi Romani propugnatoribus, datis? Ingemistis modo, voce hujus audita, quid id refert? Jam, si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui ugros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

M. Postumii vox stolidi et vecors.

Sextius Tr. Pl. in eum invehitur.

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. *Prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minari^b militibus?* Itaque quum fremitus aperte esset, et quæstor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad voeciferantem quemdam militem lictore, quum inde clamor et jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum aditus

^b *minitari* Gron. Crev.

¹² *Dignos enim esse . . . eorum urbem . . . esse*] Vitiosa verborum constructio. Amplectenda videtur Tan. Fabri conjectura: *dignum*, i. e. æquum eam esse . . .

¹³ *Malum quidem militibus meis*]

Malum quidem habebunt milites mei, et gravi pœna coercerentur. Sermo minax, et in servos sæpius, quam in liberos, usurpatus. Unde infra: Auditis, Quirites, sicut servis malum minantem militibus?

U. C. 341. Postumius asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. postremo quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos ¹⁴ necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura inceserat Patres, ¹⁵ ne metu quæstionum plebs iraque^e tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

Ab exercitu
lapidibus
obruitur
Postumius.

U. C. 342. LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. ^d Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque præficeret quæstioni, quem vellet. ¹⁶ A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui, summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibi met ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrime id plebs ferret. *jacere tamdiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferrentur: quum interim de sanguine et supplicio suo latam legem confestim exerceri, et tantam vim habere.* Aptissimum tempus erat, vindicatis seditioibus, delinimentum^e animis Bolani agri divisionem objici: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possessore quoque injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc^f hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum prædæ.

Quæstio de
Postumii
cæde.

^e iraque l. *irata* Gron.

^d M. Gron. Crev.

^e *delinimentum* Ead.

^f *Tum* Ead.

14 *Necari sub crate*] Hoc supplicii genus clarius describitur l. I. c. 51.

15 *Ne metu quæstionum plebs iraque*] Hæc lectio sane elegans nititur compluribus MSS. Gronovianis, quatuor nostris, et omnibus editionibus ante Sigoniam. Hæc dedit *irata*: quod amplectitur ceteræ.

16 *A plebe consensu populi*] Posset

ntemque exponi: plebiscito tributis comitiis lato, quod subsequuta est lex centuriatis comitiis ab universo populo comprobata. At magis placeret, deleta voce *populi*, legere: *A plebe consensu*, i. e. consentientibus suffragiis, *negotium mandatur consulibus*. Vox *consensu* eodem modo absolute ponitur supra l. III. c. 33. *Consensu invisum imperium*.

Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ a Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. Minus prædæ, quam speraverant, fuit: quod Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum^s principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis¹⁷ ad domum curamque corporum¹⁸ nutriendorum avertit. minusque eam damnosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt.¹⁹ Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit,²⁰ M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quam pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim adcolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuvi. maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt: quum, in legationes non plus singulis senatoribus inventes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonæque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at²¹ ubi hæ sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. M.^h Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quamquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum

^s tum Gron.

^h M.^l. I. Manerco Gron. Crev.

¹⁷ Ad domum curamque] Tres e scriptis nostris ad. domum curam, ablegata particula que. Unde proclive est efficere, quod voluit Gronovius, domum ad curam corporum nutriendorum avertit.

¹⁸ Nutriendorum] Fovendorum, curandorum. Eodem sensu dicitur l. VII. e. 4. nutriendum vitium, i. e. elementibus remediis curandum.

¹⁹ Defuncta civitate] Quum civi-

tas a pestilentia ita liberata esset, ut nulla major contigisset clades, quam plurimorum morbi, perpaucis funera.

²⁰ M. Papirio Atratino] Atratinus cognomen fuit Semproniorum, non Papiriorum. Itaque illud delendum hoc loco recte monet Sigonius.

²¹ Ubi hæ sollicitudines discessere] Legi jubet Gronovius decessere.

U. C. 342.

A. C. 410.

Ferentinum captum.

U. C. 343.

A. C. 409.

Q. Fabio,

C. Furio

Coss.

Pestilentia,

U. C. 344.

A. C. 408.

M. Papirio,

C. Nautio

Coss.

Inopia frugum.

U. C. 345.

A. C. 407.

Mam. Æmilio,

C. Valerio

Coss.

U. C. 345.
A. C. 407.
Bellum
cum Æquis.

Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impeditur, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repente nunciatur, arcem Carventanain ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam ante preparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiore causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos hominesque testantibus, *quidquid ab hostibus cladis ignominiaque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impeditur*; Mænio contra vociferante, *si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere*; decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronunciaveruntque ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se, ²² damnum aliamque coercitionem, adversus intercessionem collegæ, delectus causa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse*. Hoc decreto consul armatus quum paucis, adpellantibus tribunum, ²³ collum torsisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quamquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recipit. prædatores, ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex adsidiis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit; tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque, quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus consul increpitus, Mæni celeberrimum nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et adsensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quam ²⁴ prope sollemnis militum lascivia in consulem, curæ Patribus iniecit. et ²⁵ tanquam haud dubius inter tribunos

Recepta a
Romanis
arx Carven-
tana.

²² *Damnum*] *Damnum* proprie videtur intelligi de eo quod jacturam aliquam rei familiaris importet. Vid. infra VII. 4. *Damnum inhibenti*, i. e. inferenti: quomodo supra III. 38. *ad imperium inhibendum*.

²³ *Collum torsisset*] Manus injici a victoribus jussisset. Familiaris locutio, *collo oborto rapere*, id est, per vim injectis in caput et collum manibus.

²⁴ *Prope sollemnis*] Quæ prope in consuetudinem abierat.

²⁵ *Tanquam haud dubius*] Senatus, qui videret haud dubium inter Tribunos militum honorem Mæni, si peteret, id est, Mænium haud dubie perventurum esse ad Tribunatum militum, si peteret, spem honoris ei ademit, infictis consularibus comitiis, in quibus ratio ejus haberi non poterat.

militum ²⁶ honos Mæni, si peteret, consularibus comitiis est exclusus. U. C. 346. A. C. 406.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstorii comitiis simul ostendit, et ulta est, tunc primum plebeiis quæstoribus creatis: ita ut, in quatuor creandis, uni patricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebei, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem ²⁷ avidissimo adeo populo ostentantes: quum adfirmasset, nihil se moturos, si ne quæstorii quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tandiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: ²⁸ quæsturamque eam ²⁹ non honoris ipsius fine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. ³⁰ Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere: negare, *Si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Sali Flaminesque ³¹ nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquuntur.* Irritatis utriusque partis animis, quum et spiritus plebes sumsisset, et tres ad popularem caussam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quæstorii comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icili contra tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando inpartendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam inpediendo id,

²⁶ *Honos Mæni . . . consularibus comitiis est exclusus]* Senatus spem honoris Mænio ademit, indictis consularibus comitiis, in quibus ratio eius haberi non poterat.

²⁷ *Avidissimo adeo]* Avidissimo proinde; nempe quia multa et magnæ res ostentabantur.

²⁸ *Quæsturamque eam non honoris ipsius fine æstimabant]* Hæc ipsa lectio est trium e nostris codd. vel optimorum. Alius, *quæsturam namque eam . . . fine;* quod parum differt. Olim editi *quæsturamque non honoris ipsius finem æstimabant;* quam lectionem recte arguit Gronovius, ostenditque *τὸ finem* mendosum esse.

Vox *eam* est in omnibus fere scriptis.

²⁹ *Non honoris ipsius fine]* Non honore ipso tenus; non tanti modo, quanti ipse per se quæsturæ honos pretii erat.

³⁰ ** Patres . . . non pro communicatis]* Patres fremunt, indignantur pro honoribus, non tanquam communicatis, sed tanquam amissis. Quia e quatuor quæstoriiis locis tria plebei tenebant; Patres queruntur non tantum communicatos esse cum plebeiis honores, sed plane amissos sibi.

³¹ ** Nusquam alio]* Ad nihil aliud adhibiti.

Cn. Cornelio, L. Furio II. Coss. Quæstores plebei, indeque discordiæ.

Ū. C. 346.
A. C. 406.
Volsci et
Æqui bellum inferunt.

Discordia domestica.

Arx Carventana capta ab hostibus.

Frustra a Rom. tentata.

Verrugo recepta a Rom.

quod petebant, exprimerent: quum mira opportunitate, Volscos et Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, adfertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, ³² generosique jam ⁱ, ut inter plebeios. duo, singuli singulos, sibi consules adservandos adsidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde se ^k fortuna ad causam plebis, nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse. alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res vires tribunicie actioni adjecit. nequidquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubie Icilius denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus ³³ petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu adparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: ³⁴ illa pro certo habenda, in quibus non dissentiant, ab arce Carventana quum diu nequidquam obpugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque et prædas et in Æquis et in Volseo agro ingentes factas.

ⁱ etiam Gron.

^k se del. Gron. Crev.

³² *Generosique jam*] Qui jam incipit ut aliqua generis claritudine nobilitari, ut inter plebeios tamen, apud quos nulla tunc nobilitas erat, quum nullus eorum ad hæc tempora curulem honorem gessisset: nisi forte tres e secundo Decemvirorum collegio, de quibus vid. not. 49. ad III. 35. sed hoc non in exemplum abierat. Ceterum vulgati libri habent hic *generosique etiam*, contra MSS. tum Gronovianorum, tum nostrorum fidem.

³³ *Petere consulatum*] Consulatus nondum patebat plebeis, proinde que Icilius, quum fieri consules omnino non possent, insimulari quoque non poterant affectati consulatus. Præ-

terea eo senatusconsulto, quo denotati haud dubie Icilius supra dicuntur, excluduntur illi qui eo anno tribuni plebis fuerant, non a consulatu, sed a tribunatu militum. Unde existimamus mendum esse in voce *consulatum*, et ejus loco legi posse *consularum*. Quos mercedem, id est, pro mercede seditiosi tribunatus petere consularem nempe tribunatum insimulabant. Tam dici potest tribunatus consularis, quam tribuni consulares: quo nomine illi magistratus appellantur infra, V. 25. et VI. 39.

³⁴ *Illam pro certo habenda*] Sic supra I. 3. *Quis rem tam veterem pro certo affirmet?*

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ U. C. 347. mallerent, comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres A. C. 405. vicere. namque tribuni militum consulari potestate contra C. Julio, &c. Tr. spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Julius, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam Mil. ferunt a patriciis, (cujus eos Icillii tum quoque insimulabant) quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum a plebeiis avertissent. Volscos deinde et Æquos, seu Car- Bellum a Volscis et Æquis inlæ- tum. ventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium ad iram compulsisset, fama adfertur summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis populos circumnisse, castigantes ignaviam, quod, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, et obprimi Verruginis præsidium, passi essent. jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua ³⁵ divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribatur. Ita omnium populorum juvenus Antium contracta, ibi castris positis hostem obperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit. quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum, nequidquam comquesti, non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebei ¹ adpellarent, et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, læti discordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, ³⁶ communicata respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbia magistratum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratumque verecundiã, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Hæc contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, *quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatam sibi a populo eripi honorem*, disseruere; tum Ahala:

¹ plebi Gron. sic et paullo post.

³⁵ *Divisa habere*] Suspiciatur Gronovius, *divisui*. Vid. not. 6. ad l. 54. cietatem reipublicæ gerendæ admissi plebei.

³⁶ *Communicata respublica*] In so-

- U. C. 347. Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tandem*, ait, *non quia*
 A. C. 405. *incertus sententiæ fuerit; (quem enim bonum civem discernere*
sua a publicis consilia?) sed quia maluerit, collegas sua sponte
cedere auctoritati senatus, quam tribuniciam potestatem adver-
sus se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, liben-
ter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis
sententiæ. sed, quum belli necessitates non expectent humana
consilia, potiorum sibi collegarum gratia rempublicam fore:
et, si maneat in sententiâ senatus, dictatorem nocte proxima
*dicturum: ac, si quis intercedat senatusconsulto,*³⁷ *auctoritate*
se fore contentum. Quo facto quum haud immeritam laudem
 gratiamque apud omnes³⁸ tulisset, dictatore P. Cornelio
 dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit
 collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos op-
 portuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud
 memorabile fuit. uno atque eo facili prælio cæsi ad Antium
 Victi Volsci. hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. cas-
 tellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria
 millia hominum capta, ceteris Volsceis intra mœnia compul-
 sis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut
 tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quam glo-
 ria, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tri-
 buni militum, mentione nulla comitorum consularium ha-
 bita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum
 comitia edixerunt. Tum vero gravior³⁹ cura Patribus in-
 cessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Ita-
 que sicut priore anno per indignissimos ex plebeis candi-
 datos omnium, etiam dignorum, tædium fecerant; sic tum,
 primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum præ-
 paratis, omnia loca obtinere; ne cui plebeio aditus esset.
 Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furio
 Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C.
 Servilius Ahala. hic reffectus continuato honore, quum ob
 alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione
 partum.

P. Corne-
lius dicta-
tor.

U. C. 342.
A. C. 404.

L. Furio,
&c. Tr.
Mil.

37 *Auctoritate]* *Auctoritas senatus* est iudicium senatus perscriptum, cui legitima senatusconsulti forma accedere non potuit. Quum enim aut numerus senatorum sufficiens non adesset, aut non loco dieve idoneo, aut edicto non legitimo convocatus esset senatus, aut intercessio fieret senatusconsulto ab eo magistratu, cuius id jus esset; tum senatusconsultum fieri non poterat; iudicium tamen senatus perscribatur, eaque *auctoritas* vocabatur. Hæc fere Dio l. LV. Vid. et ep. secundam l. I. Cic. ad Fam. et septimam l. VIII. Ceterum

hic olim editi præferrebant *senatusconsulti auctoritate*. Emendavit Sigonius quod peccaverat editorum ignorantia. Quatuor enim e nostris MSS. habent *sc*: unde imperiti editores fecerunt *senatusconsulti*, quum debuissent legere *senatusconsulto*.

38 * *Tulisset]* *Consecutus* esset.

39 * *Cura Patribus incessit]* *Observa* verbum *incessit*, etiam pro *invasit* positum, ut hoc loco, cum dandi casu iungi. Sic Virg. Georg. IV. 67. *Nam sæpe duobus Regibus incessit magno discordiâ motu.*

LVIII. Eo anno, quia ⁴⁰ tempus induciarum cum Veienti U. C. 342. populo exierat, per legatos feacialesque res repeti coeptae. A. C. 404. quibus venientibus ⁴¹ ad finem legatio Veicutium obviam fuit. Petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur. tantum a fuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes obrimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quam in tribunis: ⁴² qui, quia summa vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum U. C. 349. A. C. 403. motum ob superbum responsum Veientis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facessent propere urbe finibusque, P. et Cn. Corneliis, &c. Tr. M.I. daturus, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi iussit. Id Patres ægre passi decrevere, ut tribunum militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juvenus, ⁴³ modo duo præsidia Decretum senatus de indicendo Veientibus bello. *occidione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicetur: et, ⁴⁴ tamquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Hæc sua sponte agitata. insuper tribuni plebis accendunt: *Maximum bellum Patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria*

⁴⁰ *Tempus induciarum . . . exierat*] Supra e. 35. anno ante hunc undevicesimo Veientibus annorum viginti inducie data dicuntur. Itaque nondum earum tempus exierat: nisi forte placuerat harum initium sumi a fine priorum induciarum, quarum dies exiisse dicitur anno 328. supra e. 30.

⁴¹ * *Ad finem*] Ad fines agri Veientis. Sic infra IX. 6. *ad finem Campanum*.

⁴² *Qui, quia*] Non immerito videtur Gronovius delere voculam *qui*, tanquam nocentem sensui, et male natam ex repetitione *quæ quia*. Sensus est: *Quia summa vi restare i. e. resistere nunciabantur* præsidarii milites, *parum cogitaverunt* Patres nul-

lam virtutem posse plus efficere, quam pateretur humanarum virium modus. Non audiendus hic Clericus, qui pro nulla virtute reponere tentat multitudinem.

⁴³ *Modo duo præsidia*] Videlicet apud Verruginem priore anno, et apud arcem Carventanam tribus annis. Quod autem additur *et cum periculo retineri*, eo indicatur arcem Carventanam receptam esse, quod tamen nusquam memoratum est. Porro vox *præsidia* hic accipitur primo pro præsidariis militibus, deinde pro arcibus ipsis.

⁴⁴ * *Tamquam pœniteat laboris*] Tanquam non satis laboris a plebe tolerari putent.

U. C. 349. *vexandam militia trucidandamque hostibus objici: eam procul*
 A. C. 403. *urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis*
coloniaryumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi
consilia agitet: ⁴⁵ *prensantesque veteranos, stipendia eujusque*
et vulnera ac cicatrices numerabant: quid jam integri esse in
corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis,
qui dari pro republica posset? *rogitantes. Hæc quum in ser-*
monibus concionibusque interdum agitantes avertissent ple-
bem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ ^m ⁴⁶ *le-*
gis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari adparebat.

Bellum cum
 Volscis.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere
 exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus.
 Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse,
 nec commissuros se prælio adparuit, tripartito ad devastan-
 dos fines discessere. Valerius Antium pctit, Cornelius
 Ecctras: quacumque incessere, late populati sunt tecta
 agrosque, ut distincerent Volscos: Fabius, quod maxime
 petebatur, ad Anxur obpugnandum sine ulla populatione
 accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs pro-
 na in paludes. ab ea parte Fabius obpugnationem ostendit.
 Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala quum
 imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua
 nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia
 invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fa-
 bium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admo-
 vendi, plenaque hostium cuncta erant, ⁴⁷ et inmitis ⁿ diu
 cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque
 inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus
 spei nihil erat, pugnam inire: quum ⁴⁸ pronunciatum re-
 pente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem
 multitudinem voluntariam exiit armis: quorum ad duo
 millia et quingenti vivi capiuntur. a cetera præda Fabius
 militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque
 exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Vol-
 scos a præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt,
 oppidum veteri fortuna opulentum tres exercitus diripuerunt.
 eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus
 conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo

^m *ferendæ* Gron. Crev.

ⁿ *inmitis* L. in *muris* Gron.

⁴⁵ * *Prensantesque veteranos*] Et
 veteranorum corpora prensantes os-
 tentantesque.

⁴⁶ *Legis*] De indicendo Veientibus
 bello: quam, si hæc tempore ferretur
 quum ingrata populo erat, rejici ap-
 parebat.

⁴⁷ *Et inmitis diu cades*] Sic emen-
 dat Gronovius ex MSS. compluribus,

quibus consentiunt tres Hearnii codd.
 et omnes nostri. Vulgo *et in muris*.

⁴⁸ * *Pronunciatum repente... exiit*] *Exiit*
 Dicitur repente pronunciatumque
 per præcones ducum Romanorum im-
 perium, ne quis præter armatos vio-
 laretur, impulsi reliquam omnem
 hostium multitudinem, ut volens et
 sua sponte arma poneret.

principum in multitudinem munere, ut ante mentionem U. C. 349. ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ⁴⁹ ut stipen- A. C. 403. dium miles de publico adiceret, quum ante id tempus de Decretum militibus stipendium. suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntiam manus, et Patres vere adpellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quidquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. ⁵⁰ Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem adquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, ⁵¹ non a tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium ⁵² cumulationemque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum lætitiæ concordiaque soli expertes, negare, ⁵³ *Tam id lætium Patribus univærsis nec prosperum fore, quam ipsi credent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu adparituum.* Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent; ⁵⁴ et eosdem in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum facere. His vocibus moverunt partem plebis. postremo, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene cæptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: et, quia nondum argentum signatum erat, ⁵⁵ æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, ⁵⁶ speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summa fide

⁴⁹ *Ut stipendium miles*] Hic miles sumitur pro pedite. Equiti enim non assignatum est stipendium, nisi quarto post hunc anno. Vid. l. V. c. 7.

⁵⁰ *Quum commoditas juvaret*] Quum illa commoditas multum placebat, quod res familiaris acquiesceret... tum eo efficiebatur multiplex, id est, multo majus gaudium, quod munus hoc ultro sibi oblatum esset. De particulis *quum tum* vid. not. 48. ad c. 21. l. I.

⁵¹ *Non a tribunis plebis unquam agitatum*] Mentio jam aliqua facta erat stipendii militibus constituendi. Vid. supra c. 36. Sed leviter ac semel tantum jactata res in oblivionem abiit.

⁵² *Cumulationemque gratiam rei*] Quemadmodum plurimi et scripti et vet. editi a Gronovio inspecti, ita et

tres e nostris antiquissimi omittunt ultimam vocem.

⁵³ *Tam id lætium Patribus univærsis*] Supervacanea hic est vox *univærsis*. Melius fortasse transferretur post particulam *nec. Tam id lætium Patribus, nec univærsis*, i. e. univærsæ civitati *prosperum fore*.

⁵⁴ *Et eosdem*] Et simul in sua stipendia impensas fecisse, quum nihil e publico militantes acceperint; simul in aliorum stipendia impensas facere, quum tributum conferant, unde illis stipendium persolvatur.

⁵⁵ *Æs grave*] Vid. supra not. 26. ad c. 41.

⁵⁶ *Speciosam etiam collationem faciebant*] Efficiebant ut collatio tributii etiam speciem, id est, pompam, dignitatem aliquam haberet, quæ converteret oculos vulgi.

U. C. 349. ex censu contulisset, primores plebis, nobiliū amici, ex
 A. C. 403. composito conferre incipiunt. quos quum et a Patribus
 Plebs sequi- conlaudari, et a militari ætate tanquam bonos cives conspici
 tur. vulgus hominum vidit, repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. et, lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

U. C. 350. LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus,
 A. C. 402. Q. ° Quinctius Cincinnatus, C. Julius Julus iterum, A.
 T. Quinctio, &c. Tr. Manlius, L. Furius Medullinus tertium °, M'. Æmilius Mamer-
 Mil. mercinus. Ab his primum circumsessi Veii sunt; sub cuius initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Veientes essent. Ea obpugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum advocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M'. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter

Obsessi Vcii.
 U. C. 351. Ferentinum atque Ecetram signis conlatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnae fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis inrumpendi. ⁵⁷ præterque arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus armorum concessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditiois, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti cepere. a quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore obpressa, in deditioem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis omnisque vis Romana Veios conversa est. Proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non Volscorum, fuisse credant. Præbet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit: sed eam reges Romani delevere, Cæretumque, non Veientium, fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volscis agro fuit, cuius excidium est dictum.

° Q. I. P. Gron. Crev.

° tertium l. iterum Ead.

57 Præterque arcem] Sexies intra observabit lector.
 paucos versus arcem vel aræ repeti

EPITOME LIBRI V.

IN obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militia requiem. Equites tum primum equis suis merere ceperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Junonis Romam transtulit: decimam partem praeda Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, ¹proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victricem justitia consecutus est. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius substitutus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinarum steterunt; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fuisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem praeter Capitolium, in quod se juvenus contulerat: majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis aedium sedentes, occiderunt. et quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, proditi clamore anserunt, M. Manlii praecipue opera dejecti sunt. ²coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Aedes ³Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est, ad Veios migrandum esse propter incensam et dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione audita, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, Sta miles; hic optime manebimus.

¹ Proditos hostium filios] Delrius sese in octo libris reperisse testatur proditos a magistris. Itaque legit proditos a magistro hostium filios.

² Coactis . . . Romanis descendere, ut] Recte videtur Gronovius adjicere voculam eo ante verbum descendere. Eo descendere ut, idem est ac, durissi-

mam hanc conditionem subire, ut . . .

³ Aio Loquutio] Liviani libri veteres habebant Alioquutio, teste Sigonio. Restitutum est huic novo numini suum nomen ex c. 50. hujus libri. Vocatur a Cicerone Aius loquens, l. II. de Divin. n. 69.

T. LIVII PATAVINI

LIBER V.

U. C. 352.
A. C. 400.

Man. Æmilio II. &c.
Tr. Mil.

Veientes regem creant.

PACE alibi parta, Romani Veique in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adesperet. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. ¹ octo, quot nunquam antea, creati, M^o. Æmilius Mamerinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Julius, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum caussa erat, regem creaverunt. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quam ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia sollémnia ludorum, quos intermitteri nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, ² artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cuius decreti ³ suppressa fama est^a Veis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non ⁴ vani sermonis ⁵ auctorem^b, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem aigari adferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: ⁶ alii

^a est del. Gron.

^b auctore Crev.

¹ Octo] Sigonius in commentario in Fastos consulares, et Pighius in Annalibus, adversus Livium probant, sex tantum hoc anno tribunos militum fuisse: M. autem Camillum et M. Postumium Albinum censores fuisse, non tribunos.

² Artifices] Sænicos: eos qui ludicris artibus operam dabant, puta histriones, tibicines, &c.

³ Suppressa fama est] Verbum est a nuperis omissum servant vet. editi

et scripti.

⁴ Vani] Inconsiderati, temere ac sine consilio jactati.

⁵ Auctorem] Vulgo auctorem: parum accurata orationis structura, quum præcedat pro seditionis . . . principe. Id, quod edidimus, habent duo e nostris eodd.

⁶ Aliis] Per alia munimenta frons in Etruriam spectans obstruebatur adversus auxilia.

frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur. U. C. 352.
A. C. 400.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quam in obpugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat, hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jam diu nullam novandi res causam inventientibus, Romam est adlatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse dictitantes, quod æra militibus sint constituta. nec se sefellisse, id donum inimicorum veneno inlitum fore.* Hibernacula ad Veios.
Tribunorum Pl. querelæ de hibernaculis. *⁊ Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent continuata militiæ causam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea et subigi multo acrius, quam Veientes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruiniisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque inportunos decemviro in junxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; et ne in turba quidem hæerere plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, et cives eorum, non servos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat: et aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, et usurpare libertatem, et creare magistratus. Hæc taliaque vociferantes adversarium haud inparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; virum inbutum jam ab juvena certaminibus plebeis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribuniciæ potestatis dissolvendæ.*

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si unquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua, causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse* Respondet Ap. Claudius.

⁊ Venisse] Venundatam esse.

U. C. 352. dubitari certum habeo. et quum lator, tandem longi erroris vo-
 A. C. 400. bis finem factum esse, tum, quod secundis potissimum vestris re-
 bus hic error est sublatûs, et vobis, et propter vos reipublicæ
 gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris,
 si quæ forte aliquando fuerunt, unquam æque, quam munere
 Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tri-
 bunos plebis offensos ac concitados esse? quid illos aliud aut
 tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam
 ordinum, quam dissolvendæ maxime tribuniciæ potestatis ventur
 esse? Sic, hercule, tamquam artifices improbi, opus quærunt: qui
 et semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cujus
 curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an
 impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an
 causam agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quidquid Patres faci-
 unt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et,
 quemadmodum servis suis vetant domini quidquam rei cum ali-
 enis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio
 abstineri æquum censent: sic vos interdicitis Patribus commer-
 cio plebis; ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus
 plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit.
 Quanto tandem, si quidquam in vobis, non dico civilis, sed hu-
 mani esset, favere vos magis, et, quantum in vobis esset, indul-
 gere potius comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit?
 quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere au-
 sit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum
 esse?

IV. Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo
 abducere infecta re a Veïis exercitum noluerunt, non utile so-
 lum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram^c: nunc de
 ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem,
 non apud vos solum, sed etiam in castris, si habeatur, ipso
 exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse. in qua si
 mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adver-
 sariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper,
 danda esse æra militibus, quia nunquam data essent.^d quoniam
 modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjec-
 tum commodi sit, eis laborem etiam nocum pro portione injun-
 gi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum
 ferme sine impensa opera est. labor voluptasque, dissimillima
 natura, societate quadam inter se naturali sunt juncti. Moles-

^c edisseram Gron. Crev.

^d Quoniam modo igitur] Contendit Appius ex ipsis tribunorum orationibus id sibi suggeri, quod sit alicujus ad tuendam causam suam momenti. Ideo, inquit, negabant tribuni danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. Novitatem rei tum exa-

gitabant in orationibus suis. At hæc ipsa rei novitas mihi favet, et ipsis in præsentī causa adversatur. Si enim novi aliquid adjectum commodi militibus est, quomodo indignari possunt tribuni aliquid etiam iis novi laboris accedere?

te antea ferebat miles, se suo sumtu operam reipublicæ præbe- U. C. 359.
 re: gaudebat idem, partem unni se agrum suum colere; quæ- A. C. 400.
 rere, unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet
 nunc, fructui sibi rempublicam esse, et latus stipendium accipit.
 æquo igitur animo patiat, se ab domo, ab re familiari, cui
 gravis impensa non est, paullo diutius abesse. An, si ad cal-
 culos eum respublica vocet, non merito dicat? annua æra ha-
 bes, annuam operam ede. An tu æquum censes, militia^d semes-
 tri solidum te stipendium accipere? Invitus in hac parte ora-
 tionis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario
 milite utuntur. at nos tamquam cum civibus agere volumus:
 agique tamquam cum patrio nobiscum æquum censemus. Aut
 non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Ro-
 mani, et perfici quam primum oportet. Perficietur autem, si
 urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostræ
 finem captis Veis inposuerimus. Si, Hercules^e, nulla alia
 causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem
 quondam annos urbs obpugnata est ob unam mulierem ab uni-
 versa Græcia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria
 distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope ur-
 bis nostræ, annuam obpugnationem perferre piget: scilicet, quia
 levis causa belli est, nec satis quidquam justis doloris est, quod
 nos ad perseverandum stimulet. ⁹ Septies rebellaverunt, ¹⁰ in pace
 nunquam fida^f fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt:
 Fœnates deficere a nobis cœgerunt: colonos nostros ibi inter-
 fecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legato-
 rum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare vo-
 luerunt, hodieque id moliantur: res repetentes legatos nostros,
 haud procul astitit^g, quia violenter.

V. Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet?
 Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos,
 movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra mu-
 ros cœretur hostis. agrum non coluit, et culta evastati sunt
 bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos,
 non a cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate inposita
 ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum inva-
 suros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines
 nostros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites per-
 tinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere
 voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum
 fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii
 duxerunt: castella primo pauca, postea, exercitu aucto, creber-

^d militia Gron.^e Hercule Gron. Crev.^f fidi Ead.^g astitit Ead.

⁹ [Septies rebellaverunt] Vid. supra Aliquot scripti e Gronovianis, et duo
 IV. 32. e nostris habent fida.

¹⁰ [In pace nunquam fidi fuerunt]

U. C. 352. rima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, obposuere. A. C. 400. Quid turres, quid ¹¹ vineas ¹² testudinesque et alium obpugnandarum urbium adparatum loquar? Quum tantum laboris exhaustum sit, et ad finem jam operis tandem perventum; relinquendane hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? Quanto est minus opera tueri facta, et instare, et perseverare, defungique cura? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiores spem nostram facimus. loquor de opere, et de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Veios licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum id, quod nunc obfendit Etruscos, rex creatus Veis, spatio interposito mutari^b possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Fidete, quot res, ¹³ quam inutiles, sequantur illam riam consilii: jactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui, curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, ¹⁴ cibi gratia presentis aut potionis longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. Si, me Dius fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiæ plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum ¹⁵ parataⁱ victoria frui; sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, et quamvis seræ spei exitum expectare; et, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem operiri^k; nec, sicut æstivas aves, statim autumnno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nixes ac pruinas in montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in

^b spatio mutari interposito Gron. Crev.

ⁱ parata Ead.

^k operiri Ead.

¹¹ Vineas] Vid. not. 94. ad c. 17. l. II.

¹² Testudines] Hic intellige machinas vineis et usu et forma non absimiles. Vid. Lips. Poliorcet. l. I. dial. 8.

¹³ Quam inutiles] Quam damnosæ. Sic sæpe utitur illi voce Cicero.

¹⁴ Cibi gratia] Cibi presentis vo-

luptate impertienda.

¹⁵ Parata] Editio Clar. Drakenborchii præfert parata: optimo sensu. Parata victoria frui est tam facile vincere, ut potius devolantis in sinum victoriæ compos fieri, quam illam tuis viribus reportare videre.

castris, abesse ab domo non possunt? ut, tamquam navale bellum, tempestatibus captandis et observando tempore anni, gerant, non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat; contendantque, et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse, et se juxta hieme atque ætate bella gerere posse: nec se patrociniæ mollitiæ inertiaque mandasse tribunis, et meminisse, ¹⁶ hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam et ad alia bella et ad ceteros populos in posterum querere. An mediocri discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum ¹ Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ obpugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessæ semel unovere possit, nec finem ullum alium belli, quam victoriam, noverit; nec impetu potius bella, quam perseverantia, gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; quarum plerasque, munitionibus ac naturalis situ inexpugnabiles, fame siti que tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Veios expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romæ invenerint præsidia Veientes, quæ nequidquam in Etruria quærunt. An est quidquam, quod Veientibus optatum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modesti est, ut ¹⁷ non obsidionis tædio, non denique regni, quidquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Ætruscis irritaverint animos. morietur enim ex templo, quicumque erit seditionis auctor. nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. ¹⁸ Fustuarium meretur, qui signa relinquunt, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, et deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed

¹ populi Gron. Crev.

¹⁶ Hanc ipsam potestatem] Potestatem tribuniciam, creatam in Sacro monte.

¹⁷ Non obsidionis tædio, non denique regni] Latini scriptores etiam in ea enumeratione quæ duo tantum habeat membra, præfigunt sæpe alteri particulam denique. Sic initio statim celebris illius epistolæ Ciceronis ad Q. fratrem: multi nuntii, fama denique . . . ipsa: id est, fama etiam ipsa. Pariter in hoc Livii loco non denique regni erit, non ipsius quoque regni.

¹⁸ Fustuarium] Militaris pena est, quæ sic a Polyb. describitur l. VI. Accepto fuste tribunus vix leviter attingit damnatum: quo facto omnes ejusdem legionis milites, qua fustibus, qua saxis inibi intra castra sontem, ut plurimum, necant. Sed et si qui evaserint, non tamen salvi propterea sunt: quum neque in patriam iis redire liceat, neque quisquam necessariorum eos ausit tecto recipere. Quamobrem qui semel in hæc calamitatem inciderunt, planissime percunt.

U. C. 352. *universis exercitibus, palum in concione audiuntur. adeo quid-*
 A. C. 400. *quid tribunus plebi^m loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolven-*
diæque reipublicæ est, ¹⁹ adsuestis æqui audire; et, dulcedine
potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere sinitis. Re-
liquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris et apud
militēs agant, et exercitus corrumpant, ducibusque parere non
patiantur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum,
non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta
patrum, non disciplinam vereri militiæ.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunus plebis; quum subito, ²⁰ unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios et superiorem Appium in causa, et concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injectæ mœnibus essent, dum opera interdum fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, fascibus maxime armata, ignes conjecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequidquam opem ferentes, ferro ignique absunti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent: quum repente, ²¹ quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habitato, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, fama que ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. ²² *Pedestris ordinis se, aiunt, nunc esse, operumque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quo alio ducere velint, si Veios ducti sint, negant, se inde prius,*

^m plebei Crev.

¹⁹ *Assuestis æqui audire]* Hanc lectionem firmavit Rhenanus, quum in vetere exemplari reperiret *assuestis qui*: quod et exstare in quibusdam e suis vet. libris Sigonius testis est, et in nostris plerisque reperimus. Ante Rhenanum *assuesciti audire*.

²⁰ *Unde minime quis crederet]* *Legge, quod minime quis crederet.* Infra, XXII. 24. *Ipsæ autem, quod minime quis crederet, quum hostis propius esset . . .*

²¹ *Quibus census equester erat, equi publici non erant assignati]* Qui enim habebant censum, ea bona, ut in equestrem ordinem referri pos-

sent; sed quibus nondum equi publici assignati erant a censoribus, nec proinde equestris gradus attributus. Non enim alii Equites Romani erant, quam quibus equus a censoribus assignatus esset: atque is equus dicebatur *publicus*, quia et a magistratibus populi Romani dabatur, et de publico emebatur, et alebatur, ut memoravit Livius supra I. 43.

²² *Pedestris ordinis]* Locus parum fortasse sanus; quem hoc modo emendari posse censet Cuperus: *Pedestris ordinis aiunt nunc esse operam reip. polliceri.* Nisi forte quis malit: *Pedestris ordinis rices aiunt nunc esse.*

Opera Rom. ad Veios incendio absumta.

Equites equis suis merentes.

Plebs pedestrem militiam extra ordinem proficitur.

quam capta urbe hostium, redituros esse. Tum vero jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiã. Beatam urbem Romanam, et invictam, et æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocatu, peditibus equitibusque gratius agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. placere autem, omnibus his voluntariam extru ordinem professis militiam*²³ *era procedere.* et equiti certus numerus æris est adsignatus. Tum primum²¹ equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

U. C. 352.
A. C. 400.
Stipendium
equiti adsignatum.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M'. Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectam Anxuri præsidium vacationibus militum, et Volscos mercatores vulgo receptando,²⁵ proditis repente portarum custodibus, obpressum est. minus militum periiit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propria etiam caussa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos iurando inter se obligati, cum exercitibus necopinato ad

U. C. 353.
A. C. 399.
C. Servilio
III. &c. Tr.
Mil.

²³ *Æra procedere*] Annos militiæ numerari perinde ac si a tribunis militum lecti essent. Eodem sensu l. XXV. c. 5. dixit Livius *stipendia procedere*.

²⁴ *Equis merere*] Videtur hic interjiciendum *suis*, quemadmodum et in epitome hujus libri, et supra hoc ipso capite legitur. Quinque e nos-

tris eodd. habent *equos*: unde suspicari possis, *equo suo*. Huc usque non alii equites fuerant in exercitibus Romanis, quam quibus equi publici assignati essent.

²⁵ *Proditis repente portarum custodibus obpressum est*] Jauge sibi invicem *repente obpressum est*.

U. C. 353. Veios accessere. Forte ea regione, qua M. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra Romana²⁵ obpugnabantur; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriori poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenam ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginus, privatim Sergio invisus infestusque. is, quum pleraque castella obpugnata, superatas munitiones, utrinque inveni hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus adrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites; postremo, desertis munitionibus, perpauca in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Roman pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, adiri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. ²⁶ pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

Tr. Mil. ante tempus se abdicare coguntur.

IX. Primores Patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non expectandum justum tempus comitorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum acciperent.* In quam sententiam quum ²⁷ pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginusque, propter quos poenitere magistratum ejus anni senatum adparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, sollemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribanis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci

▪ Romana del. Gron. Crev.

◦ Octobris Crev.

26 *Pauci reipublicæ*] Pauci, quid publica utilitas postulet, intuentur: plerique huic atque illi favent, prout quemque propensus in hunc vel illum privatim amor aut gratia præoccupaverunt.

27 * *Pedibus iretur*] Is senator pedibus ibat in aliquam sententiam, qui non voce aut oratione quid sentiret exponerebat, sed solo pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem. Vid. not. 81. ad III. 41.

jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: U. C. 353.
Quod ad vos adtinet, tribuni plebis, minasque vestras, nã ego A. C. 399.
libenter experirer, quam non plus²⁸ in his juris, quam in vobis
animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem sena-
tus. proinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriã
querere: et collegæ aut facient, quod censeat senatus, aut, si
pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire
magistratu cogat. Quum omnium adsensu comprobata ora-
tio esset, gauderentque Patres, sine tribunicia potestatis
terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coercendos
magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum
militum habuere, qui Kalendis Octobribus^p magistratum
occiperent: seque ante eam^q diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum,²⁹ M. Furio Camillo ite- U. C. 354.
 rum^r, M. Æmilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso A. C. 398.
 iterum, K. Fabio Ambusto, L. Julio Julo, tribunis militum L. Valerio
 consulari potestate, multa domi militiaeque gesta. nam et IV. &c. Tr.
 bellum multiplex fuit eodem tempore,³⁰ ad^s Veios, et ad Mil.
 Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus
 recuperaretur: et Romæ simul delectu, simul tributo con-
 ferendo, laboratum est: et de tribunis plebei^t cooptandis
 contentio fuit: et haud parvum motum duo judicia eorum,
 qui paullo ante³¹ consulari potestate fuerant, excivere. Om-
 nium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec
 juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina
 dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem auge-
 batur militum numerus, tanto majore pecunia in stipen-
 dium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis confe-
 rentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera
 quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat.
 Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis
 seditiosis concionibus faciebant; *ideo æra militibus consti-*
tuta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo
conficerent. Unum bellum³² annum jam tertium trahi, et con-

Tributum
 ægre con-
 latum.

^p Octobris Crev.
 et ad Gron.

^q eam ante Gron. Crev.
^t plebi Ead.

^r iterum del. Gron.

²⁸ *In his]* In minis vestris.

²⁹ *M. Furio Camillo iterum]* Vo-
 cem iterum reposuimus, quam Sigo-
 nius perperam expunxerat. Quam-
 vis enim non ex rei veritate, at certe
 ex Livii sententia, Camillus tribuna-
 tum militum gessit cum septem col-
 legis anno ante hunc tertio. Vid.
 Perizon. Anim. Hist. c. 2.

³⁰ *Ad Veios]* Male huc quædam
 editiones intruserant et ante *ad*;
 invitis MSS. plerisque et vett. edi-
 tis.

³¹ * *Consulari potestate]* Ante hæc

verba vel adde, vel supple *tribuni mi-*
litum.

³² *Annum jam tertium]* Quintum
 jam annum Veiens bellum durabat.
 Verum hic numerandi initium sumi-
 tur ab eo anno, quo hibernacula circa
 Veios ædificari cæpta. Quod quidem
 mirum videri potest, quum tribuni,
 quos loquentes facit Livius, augere
 potius dicendo rem, quam minuere
 debuissent. Non ergo sine causa Gla-
 reanus volebat legi *annum jam quin-*
tum.

U. C. 354.
A. C. 392.

sulto male geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, et pueros quoque ac senes extractos. Jam non ætatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, quum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi incenerint, tributum ex adfecta re familiari pendant; æraque militaria, velut sænore accepta, multiplicia reipublicæ reddant. Inter delectum tributumque, et occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequii^a. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ³³ legis Treboniæ causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrociniū. is, quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse, vociferans, legem Treboniam sublatam, et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum; et eo revolvit³ rem, ut aut patricii, aut patriciorum adsectæ habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere.³⁴ Quum arderent invidia, non Patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curvatus², M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, adfinitibus, lugubres domos habeant; iis publici privati que doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se, memorant. Omnium nanque malorum in Sergio Virginiōque causas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui, noxi ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginiū. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam rem

^a nequii Gron. Crev. ³ C. Ead. ³ devolvi Ead. ² Curvatus Ead.

³³ Leges Trebonia] Vid. l. III. c. 65. Proba Pighii emendatio, quum legeretur legis tribunitiæ.

³⁴ Quum arderent invidia] Quum invidi et infames apud populum es-

sent. Invidia plerumque sumitur passivo, ut loquuntur Grammatici, sensu, non pro odio quod gerimus, sed pro eo quod in nos quis habet.

Duo Tr.
Mil. anni
superioris
accusati.

et communi fraude patriciorum actum. ³⁵ Ab his et prius U. C. 354. datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi A. C. 398. causa; et nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescent ad Veios juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, ³⁶ frequentiaque urbana celebrare actiones, et resistere conspirationi patriciorum possint. ³⁷ Præjudicium jam de reis et ab senatu, et ab^a populo Romano, et ab ipsorum collegis factum esse, nam et senatusconsulto eos ³⁸ ab republica remotos esse, et recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis cœreitos esse: et populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die sollempni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia sture diutius respublica, his manentibus in magistratu, non posset. Et tamen eos, tot judiciis confossos prædammatosque, venire ad populi judicium; et existimare, defunctos se esse, suisque pœnarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam interrogatam; quippe et collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum fuga trepidum, ³⁹ plenum vulnerrum ac pavore incidentem portis exercitum viderant, non fortunam aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit execratus detestatusque. Minime convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis sua potestate, quum liceat et oporteat, non uti. Nunquam Deos ipsos admovere nocentibus maneat. satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.

XII. His orationibus incitata plebs ⁴⁰ denis millibus aris Damnati. gravis reos condemnat, nequidquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infelicioi domi, quam militiæ, esset. ⁴¹ In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem

^a a Gron. Crev.

³⁵ Ab his] Patriciis. Nondum enim tribuni militum erant Sergius et Virginius, quum opera a Veientibus incensa sunt.

³⁶ Frequentia... urbana celebrare actiones] Frequentia urbana: multitudinis robur et dignitatem conciliare actionibus tribuniciis.

³⁷ * Præjudicium jam de reis... factum esse] Jam præjudicatum esse reorum causam, et illos, antequam a tribunis dies eis diceretur, damnatos jam esse ab senatu &c.

³⁸ * Ab republica remotos] Ab administratione reipublicæ remotos, quum jussi fuerint abdicare se magistratu.

³⁹ Plenum vulnerrum ac pavore] Magis placeret, pavoris.

⁴⁰ Denis millibus aris gravis] Id est, argenti mares Parisiens. 15. cum unciis 5.

⁴¹ * In hos versa ira populi] Prius irascebatur populus tribunis suis. At tum ira in Sergium Virginiumque versa delevit ex animis memoriau cooptationis tribunorum.

U. C. 354. Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores
 A. C. 392. tribuni, ut præsentem mercedem iudicii plebes haberet,
 legem agrariam promulgant, tributumque conferri probi-
 bent: quum tot exercitiis stipendio opus esset,⁴² resque
 militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad
 exitum spei. namque Veis castra, quæ amissa erant, recu-
 perata castellis præsidisque firmantur. Præerant tribuni
 Bellum
 multiplex. militum M. Æmilius et K. Fabius. M.^b Furio in Faliscis,
 et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia
 inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum
 vastati fines: oppida^c obpugnata, nec obsessa sunt. At in
 Volscis, depopulato agro, Anxur nequidquam obpugnatum,
 loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossaque
 obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenere-
 rat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore
 mole coorta, quam bella tractabantur. et, quum tributum
 conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperato-
 ribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud
 procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagio-
 ne turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum
 tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabilendæ
 libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes
 ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra
 processum est, quam ut⁴³ unus ex plebe,⁴⁴ usurpandi juris
 caussa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potes-
 tate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titi-
 nius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publius Vols-
 cus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse;
 non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus
 usus,⁴⁵ vetus tantum senator, et ætate jam gravis. Nec
 satis constat, cur primus ac potissimus ad novum deliban-
 dum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui

Tr. Mil.
 plebeius.

U. C. 355.
 A. C. 397.
 P. Licinio
 Calvo, &c.
 Tr. Mil.

^b *AM. Gron. Crev.*

^c *inser. nec Ead.*

⁴² * *Resque militiæ ita prospere]* Resque militiæ prospere quidem gererentur, sed ita tamen ut nullum bellum terminaretur sperata victoria.

⁴³ *Unus ex plebe... P. Licinius]* Probat adversus Livium Perizonius omnes Licinii collegas, excepto uno, plebeios fuisse. Siquidem gentes Mænia, Mælia, Titinia, Publilia, plebeie erant, ut constat ex eo quod tribunos plebis ex his omnibus gentibus Livius ipse memoravit. Vid. Periz. Anim. Hist. c. 2.

⁴⁴ * *Usurpandi juris causa]* Ut jure suo plebs frui inciperet.

⁴⁵ *Tætus tantum senator]* Hoc pri-

mum loco fit mentio apud Livium senatoris plebeii. Quo autem tempore aditus in senatorium ordinem plebeis patuerit, non satis constat, nec certi quidquam hæc de re apud antiquos auctores reperitur. Glareanus in nota ad hunc locum affirmat Dionysium l. VII. memorasse senatores ex plebe primum factos anno U. C. 263. sed non satis attendit ad Dionysii verba, quorum hæc mens est; ut inter incommoda quæ in patricios ex accusatione et damnatione Coriolani derivata sunt, hoc quoque notetur, aditum in curiam patuisse plebeis. At id illo anno factum esse non dicit Dionysius.

tribunus militum priore anno fuerat, ⁴⁶ triplexque stipen- U. C. 355.
dium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum hono- A. C. 397.
rem credunt. alii orationem ipsum tempestivam de concor-
dia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac
victoria comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod
maxime rempublicam impediēbat, de tributo remiserunt
conlatum obedienter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volseis brevi receptum est, neglectis
die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac
nivosa fuit, adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit.
annona ex anteconfecta copia nihil mutavit. Et quia
P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum,
majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam
gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum mili-
tum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis can- U. C. 356.
didatis locum tenuit; plebeios alios tribunos militum con- A. C. 398.
sulari potestate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, M. Veturio,
C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Ati- &c. Tr. Mil.
lium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim
mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gra-
vis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. ⁴⁷ Pestilentia.
insanabili perniciē quando nec causa nec finis invenie-
batur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duum-
viri sacris faciundis, ⁴⁸ lectisternio tunc primum in urbe Lectister-
Romana facta, per dies octo Apollinem, Latonamque et nium prin-
Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, mum.
quam amplissime tum adparari poterat, stratis lectis placave-
re. Privatim quoque id sacrum celebratum est. tota ur-
be patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in
propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hos-
pitium ductos ferunt; et cum inimicis quoque benigne ac
comiter sermones habitos, jurgis ac litibus temperatum;
vinculis quoque demta in eos dies vincula; religioni deinde
fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad
Veios terror multiplex fuit; tribus in unum bellis conlatis. Prælium
namque eodem, quō antea, modo circa munimenta, quum ad Veios.
repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus

⁴⁶ *Triplex . . . stipendium*] Triplum
ejus quod pediti dabatur: ut conjicere
ex eo possumus, quod Polyb. l. VI.
hanc servari ævo suo stipendii eque-
stris ad pedestre rationem scribit.

⁴⁷ *Pernicie*] Hæc vox accipiēda
videtur in dandi casu, antique. Po-
test tamen intelligi in auferendi casu:
ejus quam insanabilis perniciēs es-
set. Sic l. VI. c. 6. absolute ponitur,
tanto de se consensu civitatis. De

ablativi nudi usu vid. Gronov. l. IV.
Observ. c. 17.

⁴⁸ *Lectisternio*] Hic extraordina-
rius fuit supplicandi diis ritus. Ad
epulas dii invitabantur, iisque lecti
sternebantur, in quibus eorum repo-
nebantur simulacra: tum convivium
apponebatur. Val. Max. l. II. c. 1.
observat, Jovis epulo ipsum quidem in
lectulum, Junonem autem et Miner-
vam in sellas ad cœnam invitari.

U. C. 356. tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Ante omnia
 A. C. 396. adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque
⁴⁹ majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio
 circumductæ copiae Capenates, in vallum Romanum
 versos, ab tergo adgrediuntur. Inde pugna cœpta et Faliscis
 intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune
 facta avertit. repulsos deinde insecuti victores ingentem
 ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes,
⁵⁰ veluti forte oblati, populatores Capenatis agri reliquias
 pugnae absumere: et Veientium refugientes in urbem
 multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus
 intrumperet, objectis foribus extremos suorum excludere.

Vincunt
 Romani.

XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum
 militum aderant, quorum prope major Patribus, quam belli,
 cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe,
 sed prope amissum, cernentibus summum imperium. Itaque
 clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum,
 quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus
 ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes,
 non homines modo, sed Deos etiam,⁵¹ excipiebant; in
 religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno
 intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam:
 proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris
 urbique inlatam haud dubia ira Deum: quos pestis ejus
 arcendæ causa placandos esse, in libris fatalibus inventum
 sit. Comitibus, auspiciato quæ fierent, indignum Diis
 visum honores vulgari,⁵² discriminaque gentium confundi.
 Præterquam majestate petentium, religione etiam adtoniti
 homines patricios omnes, partem magnam honoratissimum
 quemque, tribunos militum consulari potestate creare, L.
 Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium
 Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q.
 Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum.
 His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum
 est. tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores,
 Potitus a Faleriis, Camillus a Capena, prædas ingentes

U. C. 357.
 A. C. 395.
 L. Valerio
 V. &c. Tr.
 Mil.

¹ iterum Gron.

⁴⁹ Majoribus castris] E majoribus castris: et forsitan excidit præpositio.

⁵⁰ Veluti forte oblati, populatores] Suspectum est nobis *et veluti*, cujus vocis nullus hic sensus est. Forsitan scriptum fuerat *Uti*: quod librarii interpretati fuerunt *veluti*, quum legere debuissent *quingenti*. *Populatores* autem de quibus hic agitur, sunt Romani. Sensus ergo est: Quingenti Romani, qui ad pabulandum in agrum

Capenam excesserant, palantes jam Faliscos Capenatesque, reliquias pugnae, forte oblati, delere.

⁵¹ Excipiebant] Clarum est ex ipsa re sensum hujus verbi hic esse, ad partes trahabant, in sua causæ defensionem adducebant: et sic exposuit Dujatius. Sed hujus acceptionis verbi *excipere* exempla desideramus.

⁵² * Discrimina . . . gentium] Vid. not. 2. ad IV. 1.

egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

U. C. 357.

A. C. 395.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, et quia singuli auctores erant, parum credita spretaque, et quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. in unum omnium curæ versæ sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, caussave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitantum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior⁵³ interpretis fati oblatu senior quidam Veiens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscoque, vaticinantis in modum⁵⁴ cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Veis Romanum.* Quod primo, velut temere jactum, sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset,⁵⁵ qui per ambages de lacu Albano jaceret? postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, caussatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicit. Quumque progressi ambo a suis longius essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequidquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit: *Profecto iratos Deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ⁵⁶ fatale proderet. Itaque, quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; et tacendo forsitan, quæ Dii immortales vulgari velint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse,⁵⁷ ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus dari, antequam id fiat, Deomania Veientium deserturos non esse. Exsequebatur inde,⁵⁸ quæ sollemnis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec*

Prodigia.

Albanus lacus in altitudinem insolitam crevit. Aruspex Etruscus.

Ejus responsionis de lacu Albano.

53 *Interpres fati*] Qui interpretetur et edoceret deum voluntatem.

54* *Cecini*] Verbum proprium de vaticinantibus.

55* *Qui per ambages*] Qui obscura quædam et ambagibus involuta dicta jaceret. Hoc autem obscurum fortasse videbatur militi Romano, quod Etruscus senex non explicarat quoniam modo emittenda aqua ex lacu foret.

56* *Fatale*] *Fatale* est quicquid pertinet ad fata. Itaque hic *excidium fatale* est excidium fati decretum. Paulo infra *libri fatales* sunt libri quibus fata continentur.

57 *Ut quando*] Delenda est particula *ut*, quæ vitiosam orationis structuram facit.

58* *Quæ sollemnis derivatio esset*] Quæ legitima et diis accepta derivatio esset; quoniam modo dii juberent

satis fidum super tanta re Patres rati, deerevere, legatos sortesque oraculi ⁵⁹ Pythici expectandas.

U. C. 353.
A. C. 394.

L. Julio Ju-
lo II. &c.
Tr. Mil.

Tarquini-
enses novi
hostes ex-
orti.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti. quia simul multis ^a bellis, Volscorum ad Auxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam obpugnabant, ad hoc Veienti quoque et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecutores. Romanis indignitas major, quam cura, populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius et L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis impediabantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tiamitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque præda Tarquinienses obpressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) ⁶⁰ sub hasta venire; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Veiens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata et Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi adferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane, ⁶¹ aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare munare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot omnes obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, satis victoriam datum. Bello perfecto, domum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum ommissa cura est, instaurata, ut adsolet, facito.*

Apollinis
Delphici re-
sponsum de
lacu Alba-
no.

^a multis simul Gron. Crev.

aquam ex lacu derivari. Vid. cap. seq. responsum oraculi Delphici.

⁵⁹ Pythici] De hoc Apollinis cognomine, et de voce *sortes*, vid. nott. 29. et 24. ad c. 56 l. l.

⁶⁰ Sub hasta] Hasta posita: quod

in auctionibus apud Romanos fieri solebat. Unde sæpe hasta pro auctione ipsa sumitur.

⁶¹ Aquam . . . rigabis] Sic Virg. IV. Georg. v. 115. *et amicus irriget imbres*

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eum- U. C. 352.
 que adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad A. C. 391.
 prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos
 cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas ceremo-
 nias intermissumve sollemne Dii arguerent; nihil profecto
 aliud esse, quam magistratus, vitio creatos, ⁶² Latinas sa-
 crumque in Albano monte non rite ⁶³ concepisse. Unam
 expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se
 magistratu, auspicia de integro repeterent, et interreg-
 num inirent. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. In-
 terreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fide-
 nas, M. Furius Camillus. Numquam desitum interim tur-
 bari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conve-
 nisset prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crea-
 retur.* Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Vol-
 tumnæ habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliseis, ut
 Veios communi animo consilioque omnes Etruriæ populi
 ex obsidione eriperent, responsum est: *antea se id Veientibus
 negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re,
 auxilium petere non deberent. nunc jam ⁶⁴ pro se fortunam suam
 illis negare;* ⁶⁵ *maxime in ea parte Etruriæ.* ⁶⁶ *Gentem in-
 visitatam* *, *novos adcolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis
 fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et
 presentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui ju-
 ventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediunt.* Eum

* *invisitatam* Gron. Crev.

⁶² *Latinas*] Ferias. De earum in-
 stitutione ac ritu hæc fere habet Dion.
 l. IV. Tarquinius Superbus post ietum
 cum Latinis fœdus, (de quo noster l.
 l. c. 52.) cui et Hernici, et quidam e
 Volseis adscripti sunt, ut ejus fœderis
 memoria nunquam aboleretur, com-
 mune horum omnium populorum sa-
 crum instituit, quod Jovi Latiani quot-
 annis in monte Albano fieret: con-
 sultuit quid quæque civitas in id sa-
 crum præbere, quid ex eo recipere
 deberet; ut agnos aliæ, alie caseos,
 &c. afferrent; ex tauro autem, com-
 muni omnium victima, suam quisque
 populus, camque certam ac designa-
 tam portionem acciperet. Hujus sacri
 participes erant septem supra qua-
 draginta populi: Romani præerant.
 Hoc dum celebraretur, ab omni vi ac
 bello cessabatur. Tarquinius unum
 diem iis feriis dicaverat: alterum ad-
 jectum esse post exactos reges; ter-
 tium, post plebem Patribus reconcilia-
 tam anno 261. idem Dion. auctor est
 sub finem l. VI. Quartum additum

esse post legem de plebeio consulatu
 latam Plut. scribit in Camillo. Mos
 erat, ut consules non ante in provin-
 cias proficiscerentur, quam hæc ferias
 indixissent et celebrassent.

⁶³ *Concepisse*] Nota proprietatem
 verbi. Feriæ enim Latine *conceptivæ*
 erant: i. e. non statos ac certos habe-
 bant in anno ac mense dies, sed quot-
 annis agebantur iis diebus, in quos
 consules indixissent.

⁶⁴ *Pro se fortunam suam*] Non se,
 sed presentem rerum suarum statum
 negare Veientibus auxilia.

⁶⁵ *Maxime in ea parte*] Qua in
 parte, non definitur. Fortasse legē-
 dum est *maxima in parte.*

⁶⁶ *Gentem invisitatam*] Antiquissi-
 mus e nostris codd. *invisitatam.* Ce-
 terum non videntur debuisse Galli
 appellari ab Etruscis *gens invisitata*,
 sive *invisitata*, aut *novi accolæ*, quum
 ante ducentos jam annos, ipso teste
 Livio infra c. 34. Galli et in Italiam
 transgressi sint, et cum Tuscis rem
 habuerint.

U. C. 353. magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat.
A. C. 394. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

P. Licinio
obfertur tri-
bunatus
Mil

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum
67 prærogativa tribunum militum non petentem creant, mo-
derationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum jam
tum exactæ ætatis: 68 omnesque deinceps ex collegio ejusdem
anni refici adparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium,
Cn. Genucium, L. Atilium: qui 69 priusquam renunciarentur,
70 jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Cal-
vus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, 71 rei maxime
in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis
petere in insequentem annum video. Si collegas eosdem refici-*

67 *Prærogativa . . . creant*] Legendum videtur *creat*: et ita habet codex e biblioth. Victor. *Prærogativa centuria* est centuria sorte educta, quæ prima rogaretur suffragium. Hinc patet jam tum immutatum esse ordinem suffragiorum ab Servio institutum, de quo supra I. 43. sed quoniam tempore hæc mutatio facta fuerit, Livius non docet. Aliquando *prærogativa* quoque *tribus* mentio fit in comitiis etiam centuriatis. *Prærogativa* igitur *tribus* est ea ex qua educebatur centuria prærogativa. Postquam enim centuriæ, quæ primo nihil ad tribuum distributionem pertinuerant, in iis sunt inclusæ, (qua de re vid. not. 32. ad I. 43.) duplicem in comitiis centuriatis sortitionem factam fuisse voluit, primam inter tribus, quarum quæ prima sorte exiret, prærogativa tribus diceretur; alteram inter centurias prærogativas tribus, earumque quæ prima educebatur, prærogativa centuria vocabatur, ac prima suffragium ferebat. Post eam deinde primæ classis centuriæ, tum secundæ, suo quæque ordine ad suffragium ferendum vocabantur, ut patet ex Phil. II. n. 22.

68 *Omnes . . . ex collegio ejusdem anni*] Ex iis quorum nomina sequuntur, tres quidem, qui appellantur primi, collegæ fuerunt P. Licinii Calvi. At duo postremi non eodem quo Licinius anno, sed sequente tribunatum gesserunt. Vid. supra 12. et 13.

69 *Priusquam renunciarentur jure vocatis tribubus*] Priusquam præco renunciaret ad jure vocatas tribus nomina eorum, qui prærogativæ suffragiis ad tribunatum vocabantur.

Moris enim erat ut, post suffragium ab unaquaque tribu vel centuria latum, præco sententiam ejus clara voce renunciaret.

70 *Jure vocatis tribubus*] Tribus, centuriæ omnes in comitiis præter prærogativam tribum, centuriam, *jurevocatæ* dicebantur, quod in his sequente populo prærogativarum voluntatem, jure omnia complerentur, ut quidem vult Asconius Ped. in II. contra Verrem; at probabilius fortasse, quod illæ jam jure, hoc est, legitimo inter se ordine, non sorte prælatæ postpositæ, ad suffragium ferendum vocarentur. *Tribus ergo jurevocatæ* in comitiis centuriatis, qualia sunt hæc, de quibus hoc loco Livius agit, intelligendæ sunt eæ tribus, ex quibus centuriæ non sortæ, sed suo quæque ordine, ut quæque maximi erat census, ad suffragium ferendum citabantur. Nisi si forte ob illam tribuum centuriarumque in tota hac re comitiali consortionem, hæc duo vocabula, *centuria* et *tribus*, promiscue interdum usurpabantur, quod censet Gronovius, l. IV. Observ. c. 1. Hoc si admittatur, *jurevocatas tribus* simplicius exponere poterimus ipsas jurevocatas centurias.

71 *Rei maxime . . . utili memoria nostri magistratus*] Andreas: *rei maxime . . . utilissime memoria*. Unde videtur legendum, *rei maxime . . . utili e memoria*. Hæc adjecta præpositio multo elariorem sensum elicit. Video, inquit Licinius, vos e memoria nostri magistratus concordissime acti petere in his comitiis concordiæ (rei maxime in hoc tempus utili) omen in insequentem annum, dum eosdem collegas refecitis.

his, etiam usu meliores factos, me jam non eundem, sed umbram U. C. 352.
nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis adfectæ, A. C. 394.
sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria lubat, vigor
animi obtusus. En vobis, inquit, juvenem, filium tenens, ef- Ejus filio,
figiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum petente pa-
ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplinæ mea, tre, manda-
vicarium pro me Reipublica do dicoque. Vosque quæso, Qui- tur.
rites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo
adjectis precibus, mandetis. Datum id petenti patri; filius- U. C. 359.
que ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate A. C. 393.
cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genu- P. Licinio,
ciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capena- &c. Tr.
tesque, dum bellum majore animo gerunt, quam consilio, Mil.
præcipitavere in insidias. Genucius, morte honesta teme- Apud Falis-
ritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, cos male
in editum tumultum ex multa trepidatione militibus con- res gesta.
lectis, aciem restituit; nec se tamen æquo loco hosti com-
misit. Plus ignominiaæ erat, quam cladis, acceptum; quæ
prope in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non
Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris
quoque fuit ad Veios. Ægre ibi miles retentus a fuga est,
quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso,
victorem Capenatem ac Faliscum Etruriaæque omnem ju-
ventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Ro-
mæ, jam castra ad Veios obpugnari, jam partem hostium
tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursum-
que in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat
publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: precibus-
que ab Diis petatum, ut exitium ab urbis tectis templisque
ac mœnibus Romanis^v arcerent, Veiosque eum averterent
terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia es-
sent.

XIX. ⁷² Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata adpetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis ⁷³ servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Veis in illo pavore fugerant, more militari

^v Romanis manibus Gron. Crev.

⁷² Jam ludi Latinæque] Latinæ feriæ, et ludi qui eas comitari solebant, quique proinde, quum instaurarentur Latinæ, quas supra c. 17. non rite conceptas esse scripsit Livius, et ipsi instaurandi erant. Porro ludos

in Latinis feriis fieri solitos esse auctor est Dion. sub finem l. VI.

⁷³ Servandæque patriæ] Et ad servandam patriam. * Alludit ad ereptam Gallis a Camillo Romanam.

U. C. 359. animadvertit, effecitque, ne hostis maxime timendus militi
 A. C. 393. esset. deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim
 Veios ad confirmandos militum animos intercarrit: inde
 - Romani ad scribendum novum exercitum redit, nullo de-
 trectante militiam. Peregrina etiam juvenus, Latini Her-
 nique, operam suam pollicentes ad id bellum, venire: qui-
 bus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omni-
 bus ad id bellum paratis, ⁷⁴ ludos magnos ex senatusconsulto
 vovit Veis captis se facturum; ædemque ⁷⁵ Matutæ matris
 resectam dedicaturum, jam ante ab rege Scr. Tullio dedica-
 tam. Profectus enim exercitu ab urbe expectatione homi-
 num majore, quam spe, in agro primum Nepesino cum Fa-
 liscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ra-
 tione consilioque acta fortuna etiam, ut sit, secuta est. non
 prælio tantum fudit hostes, sed castris quoque exivit, ingen-
 tique præda est potitus; ejus pars maxima ⁷⁶ ad quæsto-
 rem redacta est: hæud ita multum militi datum. Inde ad
 Veios exercitus ductus, densioraque castella facta; et a
 procurationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum
 fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret, ad opus milites
 traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laborio-
 sissimum, cuniculus in arcem hostium agi ceptus, quod
 ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eos-
 dem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit:
 senæ horæ in orbem operi adtributæ sunt: nocte ac die
 nunquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

Cuniculum
 in arcem
 Veiorum
 agit.

Deliberatio
 de præda
 Veiorum.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam
 esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore,
 quantum non omnibus in unum conlatis ante bellis fuisset;
 ne quam inde aut militum iram ⁷⁷ ex malignitate prædæ
 partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione ca-
 peret, literas ad senatum misit: *Deum immortalium benigni-
 tate, suis consiliis, patientia militum, Veios jam fore in potes-
 tate populi Romani. quid de præda faciendum censerent?*
 Duæ senatum distinebant sententiæ: ⁷⁸ senis P. Licinii,
 quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, *edici pa-
 lam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra
 Veios iret*: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, pro-

⁷⁴ Ludos Magnos] Vid. not. 32. ad
 c. 27. l. IV.

⁷⁵ Matutæ matris] Hæc fuit Iuo,
 Semeles soror, Bacchi matertera, A-
 thamantis uxor. De ea vid. Ovid.
 IV. Metam. et VI. Fast. et Cic. Tusc.
 l. I. n. 29.

⁷⁶ Ad quæstorem redacta est] Quæ-
 stori tradita est et in publicum redacta.

⁷⁷ Ex malignitate prædæ partitæ
 Ex maligna, id est, nimium parca
 prædæ partitione: si nimium parca
 militibus in dividenda præda videre-
 tur.

⁷⁸ Senis P. Licinii] Sigonius e
 vett. libris legit, una senis: eique as-
 sentitur unus e regis codd. non sper-
 nendæ ille quidem fidei, et Victorinus.

digam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas du- U. C. 359.
cerent, captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecu- A. C. 393.
niam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi nume-
randi, ut eo minus tributi plebes conferret: *Ejus enim doni
societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in
direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium
bellatorum præmia esse: quum ita ferme eveniat, ⁷⁹ ut segnior
sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere
partem soleat.* Licinius contra, suspectam et invisam semper
eam pecuniam fore, aiebat; caussasque criminum ad plebem,
seditionum inde ac legum novarum, præbituram. *Satius igitur
esse, reconciliari eo illo plebis animos: exhaustis atque exi-
nauitis tributo tot annorum subcurri: et sentire prædæ fruc-
tum ex eo bello, in quo prope consenuerint. gratius id fore lati-
usque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retule-
rit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dic-
torem ⁸⁰ fugere invidiam ex eo criminaque. eo delegasse ad
senatum. Senatam quoque debere rejectam rem ad se permit-
tere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit.* Hæc
tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret.
Edictum itaque est, ad prædam Veientem, quibus videretur,
in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dic- Veiorum
tator, auspiciato egressus, quum edixisset, ut arma milites ca- excidium.
perent, *Tuo ductu, inquit, Pythice Apollo, tuoque numine in-
stinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibi que hinc decumam²
partem prædæ voveo. Te simul, Juno Regina, quæ nunc Veios
colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram,
urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum acci-
piat.* Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus
locis urbem adgreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis
periculi sensus esset. Veientes, ignari se jam ab suis vati-
bus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem præ-
dæ suæ vocatos Deos, ⁸¹ alios, votis ex urbe sua evocatos,
hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum il-
lum diem agere; nihil minus timentes, quam subrutis cuni-

² deciman Gron. Crev.

⁷⁹ *Ut segnior*] Ut, quo quisque ad laborem capessendam periculaque adeunda promptior est, eo segnior plerumque sit ad prædandum.

⁸⁰ *Fugere invidiam e. eo, criminaque*] Vitare velle ne ex eo sibi invidia criminationesque creentur.

⁸¹ *Alios (deos) votis .. evocatos*] Docet Mærob. l. III. Saturn. c. 9. morem Romanorum arcanum et multis ignotum fuisse, ut, quum obsideant urbem hostium, eamque jam ca-

pi posse considerent, certo carmine evocarent tutelares deos: quod aut aliter urbem capi posse non crederent, aut, si posset, nefas aestimarent deos habere captivos. Numinibus autem evocatis, urbes exercitusque hostium devovebant. Utrumque carmen, sive evocandis diis, sive devovendis urbibus exercitibusque hostium, ibidem recitatur: atque urbs Veii nominatim hæc ritu devota fuisse memoratur.

U. C. 359. culo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros
 A. C. 393. pro se quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id es-
 set, quod, quum tot per dies nemo se ab stationibus Roma-
 nis movisset, tum, velut repentino icti furore, improvidi
 currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: inmolante
 rege Veientium, vocem aruspiciis dicentis, *qui ejus hostia
 exta* ⁶² *prosecuisset, ei victoriam dari*, exauditam in cuniculo,
 movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta rape-
 rent, et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si,
 quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam.
 Hæc, ad ostentationem scenæ, gaudentis miraculis, aptiora,
 quam ad fidem, neque adfirmare, neque refellere est operæ
 pretium ^a. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus,
 in æde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos re-
 pente edidit. et pars aversos in muris invadunt hostes: pars
 claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa teg-
 gulæque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes.
 Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus,
 mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento
 temporis dejectis ex muro uudique armatis, patefactisque
 portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scauderent
 muros, urbs hostibus inpletur, omnibus locis pugnatur. De-
 inde, multa jam edita cæde, senescit pugna: et dictator
 præcones edicere jubet, ut ab inerini abstinenceatur. is finis
 sanguinis fuit. Dedi inde incermes cœpti: et ad prædam
 miles permissu dictatoris discurrit. quæ quum ante oculos
 ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii
 rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus
 esse: *ut, si cui Deorum hominumque nimia sua fortuna popu-
 lique Romani videretur, ut eam invidiam lenire,* ⁸³ *quam mini-
 mo suo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret* ^b.

^a *operæ pretium est* Gron. Crev.
minimo publico populi Romani liceret. Eæd.

^b *lenire suo privato incommodo, quam*

⁸² *Prosecuisset*] Verbum sacrificio-
 rum proprium: in quibus exta vic-
 timarum dissecta aris imponebantur.
 Nonius, c. 3. *Prosecta, exta qua
 aris dantur, ex fibris pecudum dissec-
 ta.*

⁸³ *Quam minimo*] Potest exponi,
*quam minimo fieri posset publico in-
 commodo.* Quo quidem sensu melior
 esset scriptura codicis regii omnium
 nostrorum antiquissimi, et Sorbonici,
 quam firmant aliquot e Gronovianis:
*ut eam invidiam lenire quam minimo
 suo privato incommodo publicoque po-
 puli Romani liceret:* id est, ut ipse
 populusque Romanus defungerentur
 quam minimo fieri posset infortunio.

Sed quia et Val. Max. l. I. c. 5. et
 Plut. in Cam. ita hoc votum concei-
 piunt, ut dictator in se solum derivari
 voluerit quicquid mali reipublicæ im-
 penderet; et in consimilibus votis
 idem precantur Cippus apud Ovid.
 XV. Metam. v. 572. Paulus Æmili-
 us apud Livium XLV. 41. et Vellei-
 um l. I. ideo vulgata lectio retinenda
 videtur, et ita interpretanda ut acci-
 piatur *quam pro potius quam:* quem-
 admodum l. III. c. 40. *C. Clauhel
 oratio, fuit precibus, quam jurgio simi-
 lis.* Optat itaque Camillus ut ea in-
 vidia leniatur privato suo infortunio
 potius, quam vel minimo civitatis in-
 commodo.

⁸⁴ Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriae, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator ⁸⁵ sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. et quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ a Veis essent, amoliri tum Deum dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quam rapientium, modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lautis^c corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Juno adsignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventis manus: quod id signum more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos, adtractare non esset solitus. dein quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenali^d joco, *Visite Romam ire Juno?* dixisset, adnuisse ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Felle*, auditam. motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, ⁸⁶ sequentis modo accepimus levem ac facilem translato fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod ⁸⁷ decem æstates hiesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est, Veios captos, quamquam et prodigia procurata fuerant, et vatium responsa, et Pythiæ sortes notæ; et, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperato-

^c lotis Gron. Crev.

^d juvenili Eæd.

⁸⁴ *Convertentem se*] Solebant Romani post preces convertere se et circumagere in dextram partem, ut testatur Plut. in Cam.

⁸⁵ *Sub corona*] Vid. not. 93. ad c. 17. l. II.

⁸⁶ *Sequentis modo*] Tanquam non auferretur, sed sua sponte sequeretur.

⁸⁷ *Decem æstates hiesque continuas*] Veii decimo quidem anno postquam obsideri cœpti erant, ab Romanis capti sunt. At hibernacula tertio demum obsidionis anno ædificari cœpta. Itaque octo, non decem æstates hiesque continuas circumsessi fuerunt.

Dii Veis
ablati.

U. C. 359. rum omnium, legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bel-
 A. C. 393. latum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato
 immensum gaudium fuit: et, priusquam senatus decerneret,
 plena omnia templa Romanarum inatrum, grates Diis agen-
 tium, erant. Senatus in quatrimum, quot dierum nullo an-
 te bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dicta-
 toris, omnibus ordinibus obviam effusus, celebrator, quam
 ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consue-
 tum honorandi d'ei illius * modum aliquantum excessit.
 Maxime spectus ipse est, curru equis albis juncto ur-
 bem invectus: ⁸⁵ parumque id non civile modo, sed huma-
 num etiam, visum. Jovis Solisque equis æquiparari dicta-
 torem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob
 eam unam maxime rem clarior, quam grator, fuit. Tum
 Junoni Reginae templum in Aventino locavit, ⁸⁹ dedicavit-
 que Matutæ Matri †. atque, his divinis humanisque rebus
 gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis do-
 no cæptum. cui se decumam ‡ vovisse prædæ partem quum
 diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum
 censerent; haud facile inibat ratio jubendi referre præ-
 dam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur.
 tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut,
 qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet
 ipse prædam æstimasset suam, decumæ pretium partis in
 publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum am-
 plitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Roma-
 ni fieret. Ea quoque conlatio plebis animos a Camillo alie-
 navit. Inter hæc pacificatum legati a Volseis et Equis ve-
 nerunt: inpetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello
 adquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

Dictator
triumphat.

Decima
prædæ par-
Apollini
data.

U. C. 360. XXIV. Veis captis, sex tribunos militum consulari po-
 A. C. 392. testate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossium
 P. Cornelio et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium
 Cossio, &c. Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q.
 Tr. Mil. Servilium tertium. Cornelii Faliseum bellum, Valerio ac
 Varia bella. Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operi-
 bus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum
 agrestium actæ. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro
 relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax pe-

* illius diei Gron. Crev.

† matris Crev.

‡ decimam sic semper

⁸⁵ * Parum . . . non civile modo, sed humanum etiam] Parum conveniens non solum civis modestiæ, sed etiam hominis conditioni.

⁸⁹ * Dedicavitque Matutæ matri] Supple, templum, sive ædem. Dicebant locare templum alicui deo; de-

dicare templum alicujus Dei. † Ultima quidem vox, nempe ædem, exstat in uno ex MSS. Hearnii. Ceterum hic vulgo legitur *Matuta matri*: sed Andreas, et duo ex Hearnii codd. itemque e nostris tres habent *matris*. Et sic solet loqui Livius.

tentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim U. C. 360
multiplex seditio erat: cujus leniendæ caussa coloniam in A. C. 392.
Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, Seditio do-
deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna ju- mi.
gera et ⁹⁰ septunces viritum dividerant. Ea largitio sperni
cœpta; quia spei majoris avertendæ solatium objectum
censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos, quum Veios trans-
pulcherrima urbs Veii agerque Veientanus in conspecta sit, migrare
ulterior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Ro- plebs Ro-
mæ, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque mana cupit.
tectorum ac locorum, præponebant. quin ⁹¹ illa quoque actio
movebatur, quæ post captam atque Romam a Gallis cele-
bratior fuit, transmigrandi Veios. Ceterum, partim plebi,
partim senatui destinabant habitandos Veios; ⁹² duasque
urbes communis reipublicæ incolæ a populo Romano posse.
⁹³ Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut *morituros* Obsistunt
se citius dicerent in conspectu populi Romani, quam quidquam optimates.
earum rerum rogaretur. quippe nunc in una urbe tantum dis-
ensionum esse, quid in duabus fore? Victamne ut quisquam
victricis patriæ præferret? sineretque, majorem fortunam cap-
tis esse Veii, quam incolombis fuerit? Postremo, se relinqui
a civibus in patria posse: ⁹⁴ ut relinquunt patriam atque cives,
nullam vim unquam subacturam; et T. Sicinium (is enim ex
tribunis plebis rogationis ejus lator erat) conditorem Veios
sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente et auctore
urbis Romæ.

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod, ubi rixæ committendæ caussa clamor ortus esset, principes senatus, primi turbæ obferentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinencebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat; Camillus idemti-

⁹⁰ Septunces] Septem uncias, id est, septem duodecimas jugeri partes.

⁹¹ Illa quoque actio movebatur] Ad populum quoque agi incipiebat de illa re, quæ post captam præcipue a Gallis Romam majore animorum motu et frequentioribus vulgo studiis agitata est, nempe de migrando Veios.

⁹² Duasque urbes communis reipublicæ] Olim editi communes. Merito mutavit Gronovius; eamque emendationem firmanat quatuor Hearnii codices.

⁹³ Adversus que quum optimates] Pendet oratio usque ad hæc verba,

nulla res alia plebem manibus temperare cogebat. Ideo sequentem orationem parenthesis includimus. Quam autem nimium distaret posterius hujus periodi membrum a priore, ob eam rem, absoluta orationem optimatum, Livius revocat prioris membri memoriam his verbis, hæc quum fœdis certaminibus agerentur.

⁹⁴ Ut relinquunt patriam atque cives] Non Patribus relinquendi erant cives, qui ardebant abire, ut observat Tan. Faber. Utrum hic peccaverit aliquid librarium manus, an Livius ipse styli calore abreptus, aliis judicandum permittimus.

U. C. 360. dem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ, ⁹⁵ damnata voti, omnium rerum portio^{rem} ^h curam, quam religione se exsolvendi, habeat. Nihil de conlatione dicere, ⁹⁶ stipis verius, quam decumæ; quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud se tacere, suam conscientiam non pati: quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decuma designetur: ⁹⁷ urbis atque agri capti, quæ et ipsa voto contineaturⁱ, mentionem nullam fieri. Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, ⁹⁸ quod ejus ante conceptum votum Veientium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decumam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea cõmerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ, cõtibus ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime senatui unquam, fuit: honoremque ob eam magnificentiam ferunt matronis habitum, ut ⁹⁹ pilito ad sacra Indosque, carpentis festo profestoque nterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remisertunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. Eam prædam Veicentanam publicando sacrandoque ad nihilum redegissee. ¹ absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex ^k eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt. et Patres hoc idem ^o de intercessoribus legis adnisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.*

^h priorem Gron. Crev.

ⁱ contineantur Crev.

^k ex del. Gron. Crev.

⁹⁵ *Damnata voti*] Adstricta et obligata ad persolvendum votum, cujus eam dii compotem fecerant.

⁹⁶ * *Stipis verius, quam decumæ*] Hæc est mens Camilli, ut dicat tam anguste et tenuiter in decimam contulisse privatos, ut stipem eam, quam decimam appellari verius sit. Stipem conferunt qui nihil debentes, quantum volunt, exile plerumque ac minutum, ultro conferunt.

⁹⁷ *Urbis atque agri capti, quæ et ipsa voto contineantur*] Vulgo *contineatur*: mendo manifesto. *Quæ . . . ipsa* intelliguntur de urbe atque agro, ac. proinde accipi debent in numero

multitudinis, genere neutro. *Contineantur* exstat in Vict. cod. et editione Campani.

⁹⁸ *Quod ejus*] Quod ex tota illa præda.

⁹⁹ *Pilito . . . carpentis*] Ex hoc loco apparet pilita fuisse carpentis elegantiora ac molliora. Virgil. *Æn.* l. VIII. v. 666. *Pilentis matres in molibus*, id est, pensilibus, ut interpretatur Servius. Pilentum quatuor rotis instructum erat, teste Isid. l. XX. c. 12.

¹ *Absentes*] Principes absentes ferociter increpat multitudo.

² * *De intercessoribus legis*] Intellige

Donum Apollini decretum.

Ad id matronæ aurum suum conferunt.

Seditio redintegrata.

U. C. 361.
A. C. 391.

XXVI. Comitibus tribunorum militum Patres summa ope U. C. 361. evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella A. C. 391. simulabant parari ducem, sed largitioni tribuniciæ adversa- M. Furio Camillo IV. &c. Tr. Mil. rius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maxime metuebant¹, gloria in Faliscis crevit. Nam, quum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim artis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut, effusa fuga² castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta; præda ad quæstores redacta cum magna militum ira: sed, severitate imperii victi, eandem virtutem et ode- rant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem inpetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri; et teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum copiæque aliæ ex ante con- vecto largius obsessis, quam obsidentibus, subpeterent. Vi- debaturque æque diuturnus futurus labor, ac Veis fuisset; ⁴ ni fortuna imperatori Romano simul et cognita rebus bel- licis virtutis specimen et^m maturam victoriam dedisset.

XXVII. ⁵ Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum

¹ metuerant Gron. Crev.

^m et del. Crev.

tribunos plebei, amicos Patrum, et intereedentes rogationi collegarum suorum.

³ * *Castra sua . . . prælati* Præter castra sua ablata.

⁴ *Ni fortuna*] Sensus esse debet: Nisi imperatori Romano simul fortuna, simul specimen virtutis, quæ cognita jam pridem erat rebus bellicis, sed tum fidei experimento claruit, maturam victoriam dedisset. Delevimus particulam *et ante maturam victoriam*, quia illa a vet. editis et

compluribus scriptis abest, et præterea sensum corrumpit. Mæjora molitur Gronovius, emendatque: *ni fortuna imperatoris Romani simul, et cognita re non bellica virtutis specimen, ei maturam victoriam dedisset.* Sane est aliquid quod desideres in vulgata lectione. Sed nihil audemus sine libris.

⁵ * *Mos erat Faliscis*] Hoc ideo observat Livius, quia apud Romanos res aliter se habebat. Diversa erant præceptorum pædagogorumque munia.

Bellum Faliscum.

U. C. 361.
A. C. 391.
Magistri
Faliscæ ju-
ventutis
scelus et
pœna.

et comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, ^o tum, modo brevioribus, inædo longioribus spatiis, trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse; quando eos pueros, quorum parentes capiti ibi rerum sint, in potestatem dediderit. Quæ ubi Camillus audivit, Non ad similem, inquit, tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est. quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. Sunt et belli, sicut pacis, jura: justeque ⁷ ea, non minus quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam ætatem, cui etiam captis urbibus pareitur: sed ⁸ adversus armatos, et ipsos, qui, nec læsi, nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Veios obpugnarunt. eos tu, quantum in te fuit, novo scelere viciisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum inligatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modo, effertati odio iraque, Veientium exitum pene, quam Capenatum pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, ⁹ victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam invadeat, victi a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt.*

Falisci de-
dunt se
Romanis.

Præceptores publice docebant: puero-
rum comitandorum privatimque in-
stituendorum cura ad pædagogos per-
tinebat. Nec simul plures pueri
unius magistri curæ edocendi deman-
dabantur: sed suis ejusque familie
pueris pædagogus præerat.

⁶ *Tum modo*] Sic dedit Gronovius,
cui adstipulantur duo ex MSS. Hear-
ni. Antea *dum modo*.

⁷ *Ea*] Bella. Observa exemplum
orationis grammaticas leges speruen-
tis.

⁸ *Adversus armatos et ipsos*] Adver-
sus eos qui, ut nos sumus armati,
ita et ipsi quoque arma gerant.

⁹ *Victoria, cui nec deus, nec homo
quisquam invadeat*] Quia nimirum illa
victoria fortunæ non est, sed virtutis
ac fidei.

Vos fidem in bello, quam præsentem victoriam, maluistis: nos, fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri paritebit. Camillo et ab hostibus et a civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romanus reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem alibi per urbem vexerant equi, ¹⁰ insignis justitiæ fideque, hostibus victis, quum in urbem redisset, ¹¹ tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi ^{Missi Delphos legati cum dono.} ¹² longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quam suis. qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ inplevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque ¹³ publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Sp. Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, incomposito agmine neglegentius ab re bene gesta euntem, adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, merito se ea audire, et fateri admissum flagitium:

¹⁰ *Insignis justitiæ fideque hostibus victis*] Insignis victoria ex hostibus per justitiæ et fidem reportata.

¹¹ *Tacite ejus verecundiam*] Gronovius legit *taciti*, id est tacentis, non querentis. Etiam tacens, solo adspectu, admonebat voti non exsoluti: quam verecundiam non tulit senatus, statimque dedit operam ut respublica voti liberaretur.

VOL. I.

¹² *Longa . . . nave*] Longis navibus, quas et Græci vocant *μακράς*, opponuntur onerariæ, quæ Græcè sæpe *εργονύλαι*, i. e. rotundæ dicuntur. Illis ad bella, his ad negotiationem et exportationem mercium, commentuum &c. utebantur. Illæ remis, hæ velis agebantur.

¹³ *Publicæ*] Publico jussu: jussu senatus populi que Romani.

U. C. 361. sed eosdem coniecturos esse, neque diuturnum id gaudium
 A. C. 391. hostibus fore. Poscentes, ut confectum inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Conlaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet. et hostes, ¹⁴ nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: et ¹⁵ haud incertius diurno prælio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent obpugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequidquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fana Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ¹⁶ ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, quum perequitassem aciem, promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuncium, nequidquam exterrita civitate, literæ a Postumio ¹⁷ laureatæ sequuntur: victoriam populi Romani esse; Æquorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere intercessores legis admissi sunt. sed
 U. C. 362. plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem uli Patres
 A. C. 390. sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavius, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribuni plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistantibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. coloniarum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit.

L. Lucretio,
 Ser. Sulpicio
 Coss.

¹⁴ *Nocturnam fugam*] Ut Romanos, si per noctem fugere ex tumulo vellent, excluderent ab ea via quæ ducebat ad oppidum Verruginem.

¹⁵ *Haud incertius*] Non fuit quidem incertum et anceps magis, quam prælium diurnum fuerat; sed ingentis pavoris, atque adeo fugæ, alteri exercitui, qui Verruginem præsidio obtinebat, causa et origo fuit. Ceterum quatuor e nostris eodd. et vet. editi habent *prælio*, quomodo dedimus: Gronovius *prælio*. Libenter hanc vocem omnino recideremus.

¹⁶ *Ubi prima lux*] Ubi prima lux fecit, ut nullæ jam insidiæ metuende Romanis essent, si effuse sequerentur. *Sequentibus* non potest hic exponi *vis qui sequebantur*. Nondum enim Romani sequebantur eos hostes, quos nondum terga vertisse ex tota hac narratione patet.

¹⁷ *Laureatæ*] Lauro involutæ: quod solitum Romanis ducibus de re a se bene gesta ad senatum scribentibus. Lictores quoque lauro coronati laureatos fascies victoriam adeptis imperatoribus præferabant.

is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romanam ad majus aliquanto certamen redit¹⁸. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quod, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira; et pessimo exemplo innoxii¹⁸ denis millibus gravis æris condemnati sunt. id ægre passi Patres. Camillus palam¹⁹ sceleris plebem arguere: *quæ, jam in suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribuniciam potestatem exertisse. Nam, quod illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.* Consulesque increpabat, quod²⁰ fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quam dies ferendæ legis venisset, quam ut qui meminissent, sibi pro aris focusque et Deum templis ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim adtineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriæ suæ, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incolam urbem; et in captivo solo²¹ habitare populum Romanum, et victricem patriam victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres, senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis cœpere, *Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent, Capitolium, ædem Vestæ, cetera circa templa Deorum ostentantes. Ne exulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac Diis penatibus in hostium ur-*

J. C. 362.
A. C. 390.
Duo Tr. Pl.
accusati,
et damnati.

Camillus
invehitur
in plebem
Rom.

Senatum in-
citat adver-
sus legem
de migrando
Veios.

¹⁸ rediit Gron. Crev.

18 *Denis millibus gravis æris]* Id est, argenti marcis Paris. 15. cum uncis 5.

19* *Sceleris]* Scelus propria significatione est id quod adversatur pietati. Porro contra pietatem est *in suos verbi*, suos violare.

20* *Fide publica decipi]* In fraudem impelli fiducia promissi ab senatu

auxilii, quod illis præstitum non fuerit.

21 *Habitare]* Andreas edidit hospitari: quod verissimum putamus. Hoc enim verbum proprie dicitur de incolentibus solum alienum. Plinius l. XVII. c. 20. de castanea: *trastata nescit hospitari, parvæque novitatem.*

U. C. 362. *bem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi*

A. C. 390. *Veios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa Deorum mentio erat, religio-

Antiquatur
lex. sum parti maximæ fuit. et legem ²² una plures tribus antiquarunt, quam jusserunt. Adeoque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri Veientani septena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

U. C. 363. **XXXI.** Eo munere delentia plebe, nihil certatum est, quo

A. C. 389. minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius

L. Valerio Potito, M. Manlius, ²³ cui Capitolino postea etiam

M. Manlio fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. Eodem anno ædes Junonis Reginae, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fuis hostibus prius pene, quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior cadendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volsinienses, Salpinatibus adjunctis superbia elati, ultro agros Romanos incurravere. Bellum inde duobus populis indictum. ²⁴ C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius subfectus. quæ res postea religioni fuit; quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde un-

Coss.

Volsiniense bellum.

M. Cornelius censor subfectus.

◦ *etiam* del. Crev.

²² *Una plures*] Sic dedit Sigonius, cui assentiuntur duo e codd. Hearnii. Olim legebatur *unam*. * Sensus est: eæ tribus quæ antiquabant, vicere unius tribus numero. Porro *antiquare* verbum solenne est, quo populus significabat se non accipere legem. *Antiquo*, id est, antiqua probo, nihil novi statui volo.

²³ *Cui Capitolino postea fuit cognomen*] Gronovius ex tribus MSS. legi jusserat *postea etiam fuit*. Nempe, inquit, alterius Capitolini Quintii dudum mentio facta fuerat. Sed hoc nimis e longinquo petitum est. Itaque hoc additamentum, quod scripti omnes nostri et vet. editi omittunt, erasimus. De cognomine Capitolini ea videtur mens fuisse Livii, ut id M. Manlio datum esse ob Capitolium servatum intelligat: quod quidem

elarius exprimit infra VI. 17. *quem prope caelestem, cognomine certe Capitolino Jovi parem fecerint*. Tamen constat cognomen hoc non novum incepisse ab hoc M. Manlio. Etenim l. IV. supra c. 42. creatur tribunus militum *L. Manlius Capitolinus*. Itaque Manlii primo Capitolini cognominati sunt, ut observat Sigonius in lib. de Nominibus Romanis, quod in Capitolio habitarent. Sed nimirum M. Manlius cognomen hoc, hæreditarium sibi relictum, proprio et peculiari jure sibi asseruit insigni illo facto erepti e Gallorum manibus Capitolii: quemadmodum fere Scipio Æmilianus cognomen Africanum.

²⁴ *C. Julius censor*] Hujus collegam fuisse L. Papirium Cursorem discimus ex c. 54. l. IX. infra.

quam in demortui locum censor subficitur. consulibusque morbo implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate; ut, etiamsi cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratum reipublicæ esset.

XXXII. Kalendis Quinctilibus magistratum occepere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Æmilio Volsiniensis^p provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio et Ser. Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in ditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates. mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim et ex Salpinati agro, et ex Volsiniensi, nullo tam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello ea conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, se in nova via, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spectum, et quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modo monita,²⁵ ingruente fato, spreta; sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui, die dicta ab L. Appuleio tribuno plebis²⁶ propter prædam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum, aditis domum²⁷ tribulibus clientibusque^q, (magna pars plebis erat) perunctatus animos eorum, responsum tulisset, *se conlaturos,*

U. C. 364.

A. C. 322.

L. Lucretio,

&c. Tr.

Mil.

Volsinienses victi.

Vox divinitus missa

de Gallo-

rum adventu.

tu.

Camillus

accusatus

in exsilium

abit.

^p Volsinienses Gron. Crev.

^q et clientibus quæ magna Eræd.

²⁵* *Ingruente fato*] Fato pestem moliente Romanis, et eos, quo facilius perirent, excæcante.

²⁶ *Propter prædam Veientanam*] Ex ea Camillum tribunus arguebat quædam intervertisse: adeoque valvas quasdam æreas ex hostibus captas domi ejus visas esse jaectabatur. Plut. in Cam.

²⁷ *Tribulibus et clientibus, quæ magna pars*] Quatuor regii codd. et Sorbouicus, Andreas, et alii vett. edi-

ti, *Tribulibus clientibusque (magna pars plebis erat)*. Sane sæpe Livius supprimit relativum, ut supra I. 1. observavimus in plerisque scriptis legi: *Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit: Ascanium parentes dicere nomen: omisso sc̄i cui, quod vulgo editi addunt. Et infra hoc libro c. 35. Ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenere Libui) considunt.*

U. C. 364. *quanti damnatus esset, ²⁸ absolvere eum non posse, in exilium*
 A. C. 388. *abiit: precatus ab Diis immortalibus, si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingrata facerent.* absens ²⁹ quindecim millibus gravis æris damnatur.

Legati Clusini auxilium petunt contra Gallos.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quidquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusiniis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum maximeque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis ante cultos possedissee: et invexisse in Galliam vinum inlicitandæ gentis causa Aruntem Clusinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, et a quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium obpugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui obpugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clusium obpugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnare. Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patnere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumentum; quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. ³⁰ Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras: prius cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpini quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rætis: quos loca ipsa effecerunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum inconruptum, retinerent.

Tuscorum antiquæ opes.

28* *Absolvere eum*] Efficere ut absolveretur. Probabile enim non est tribulos et clientes Camilli ei dixisse, se non posse suffragio suo eum absolvere. Sed nimirum, quemadmodum damnare reum dicitur accusator qui efficit ut reus damnetur, eodem sensu hi videntur respondisse Camillo se non posse eum absolvere, quia major pars populi ira et indignatione adver-

sus eum inflammata adduci ad eum absolvendum non posset.

29 *Quindecim millibus gravis æris*] Id est, argenti maris Parisiensibus 23. uncis tribus eum dimidia.

30 *Ii . . . vergentes*] Tusci incoluere terras vergentes in utrumque mare duodenis in quaque regione urbibus.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus, U. C. 364. A. C. 388. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Gal- Transitus Gallorum in Italiam. liæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum sua, tum publica, præpollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse, in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercynii^r saltus: Belloveso haud paullo lætiores in Italiam viam Dii dabant. Is, ³¹ quod ejus ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant; quas inexas superabiles visas haud equidem miror, nulla dum via (³² quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quam per juncta cælo juga in alium orbem terrarum transirent, ³³ religio etiam tenuit, quod adlatum est, advenas quærentes agrum ab Salynum gente obpugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvare, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum ³⁴ patentibus silvis communirent. ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes transcenderunt: fisisque acie Tusci haud procul Ticino flumine, quum, in quo considerant, agrum Insubrium adpellari audissent, ³⁵ cognomine Insubribus pago Æduorum: ibi, omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum adpellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitvio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ³⁶ ubi nunc Brixia ac Verona

^r Hercynii Gron. Crev.
Alpes transc. Ead.

^s eis Ead.
^u Heduorum Gron.

^t ipsi Taurino saltu invias

³¹ Quod eis ex populis abundabat, Bituriges] Bituriges, Arvernos, &c. non quidem universos sedibus excitos, sed quod eis ex populis abundabat. Loco eod. eis mallemus his.

³² Quod quidem continens memoria sit] Quod factum esse, vel circa quod certa fides sit ex monumentis a tempore rei gestæ ad nostrum ævum transmissis. Sic supra III. 10. id fides abierit.

³³ Religio] Quod ibi repertum ab

iis est fortunæ suæ omen.

³⁴ Patentibus sylvis] Quo in loco nihil aliud tum erat, quam patentes sylvæ.

³⁵ Cognomine] Melius cum Gronovio legeris cognominem: * qui eodem nomine esset, quo Insubres Æduorum gentis pagus. De voce pagus vid. not. 3. ad I. 1. supra.

³⁶ Ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt] Illustrissimus vir Scipio Maffei, l. I. operis Italica lingua scripti, cui

U. C. 364. urbes sunt, (³⁷ *Locos tenere Libni*) considunt. ³⁸ post hos
 A. C. 328. Salluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes
 circa Ticinum amnem. ³⁹ Penino deinde Boii Lingonesque
 transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia te-
 nerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruscos modo, sed
 etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen sese
 tenere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente
 flumine usque ad ⁴⁰ Æsim fines habuerunt. Hanc gentem
 Clusium, Romamque inde, venisse comperio. id parum cer-
 tum est, solanne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum
 populis adjutam. Clusini, novo bello exterriti, quum mul-
 titudinem, quum formas hominum invisitatas* cernerent et
 genus armorum, audirentque, sæpe ab iis, cis Padum ultra-
 que, legiones Etruscorum fusas, quamquam adversus Ro-
 manos nullum eis jus societatis amicitiae erat, nisi quod
 Veientes consanguineos adversus populum Romanum non
 defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu pete-
 rent, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres M.
 Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populique Romani
 nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam injuriam
 accepissent, socios populi Romani atque amicos obpugna-
 rent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse.
 sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gal-
 los, novam gentem, pace potius cognosci, quam armis.

Clusii a
 Gallis ob-
 pugnat.

Legatos a
 Romanis
 ad Gallos
 impetrant.

* *invisitatas* Gron. Crev.

titulus est *Verona illustrata*, multis
 probat Veronam Cenomanorum non
 fuisse: nec spernendis argumentis
 convellit, quidquid e veteribus scripto-
 ribus affertur ad contribuendam Ceno-
 manis illam urbem. Hunc speciatim
 Livii locum tractat, et refingendum
 censet ex Plinio, qui l. III. c. 19. Brix-
 iam et Cremonam Cenomanis attri-
 buit, Veronam Rhetis Euganeis. Hic
 igitur itidem legendum putat, *ubi nunc
 Brixia et Cremona urbes sunt*. Qui
 rem penitus inspicere cupierit, adeat
 ipsum Maffei doctissimum opus.

37 *Locos tenere Libni*] Quos quid-
 em locos antea tenebant Libni. Ceterum
 res non caret difficultate, ut
 mox dicemus.

38 *Post hos Salluvii*] *Salluvii*, qui
 post hos transiere, considunt prope
 antiquam gentem Lævos Ligures, sive
 e Ligurum genere, incolentes circa
 Ticinum amnem. Sigonius et Grono-
 vius docent in compluribus scriptis
 haberi proter antiquam. Quibus si
 aliquid dandum est, legamus propter
 eodem sensu quo prope. Ceterum

totus hic locus torsit Geographos.
 Eum varii variis conjecturis sollicita-
 verunt; ad liquidum emendasse se
 confidit Jac. Gronovius, P. Dissert.
 Epistol. ad calcem II. tom. Liviani.
 Utrum res ei successerit ex sententia,
 aliorum sit judicium. Nos unum hoc
 offendit in vulgata lectione, quod Li-
 bui dicuntur eos tenuisse olim locos,
 qui a Cenomanis occupati sunt:
 quum Libuorum populum Gallicum
 esse, et incolui-se loca Alpibus sub-
 jecta infra Salassos indicet Livius ipse,
 l. XXI. c. 32. Salluvios eum J.
 Fr. Gronovio existimamus in nomen
 Lævorum, quibus se immiscuerant,
 transisse.

39 *Penino*] Jugo. Unde nomen
 Alpibus inditum sit *Peninis* docet Li-
 vius ibid.

40 *Æsim*] Olim *Athesim*. Corre-
 xit Sigonius, cui adstipulatur anti-
 quissimus e nostris eodd. ceteris eod-
 dem alludentibus. *Æsis* a Strabone
 l. V. dicitur divisisse Galliam a cete-
 ra Italia.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque magis quam Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit inploratum. et, quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi adferant, adspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latius possideant, quam colant, Clusini, partem finium concedant: aliter pacem inpetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere¹ velle: et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicatuuros, ut nunciare domum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum a possessoribus pelere, aut minari arma? Romanis quærentibus, et, quid in Etruria rei Gallis esset? quum illi se in armis jus ferre, et omnia fortium virorum esse, ferociter dicerent, accensis utrimque animis ad arina discurrunt, et prælium conseritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent. tantum eminebat peregrina virtus. Quam etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ⁴¹ ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per² latus transfixum hasta, occidit: spoliisque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, ⁴² signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et jus postulare barbari videbantur. sed, ne id, quod placebat, ⁴³ decerneret in tantæ nobilitatis viris, ⁴⁴ ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus*

Legati contra Gallos arma capiunt.

Galli postulant ut legati Rom. sibi dedantur.

Eladitur eorum postulatatio.

¹ se accipere Gron. Crev.

² per del. Gron.

41 *Ducem Gallorum*] Quemdam e ducibus.

terficerentur.

42 *Signum datum est*] Hoc est, jussu imperatoris per totam aciem, singulis ad proximos perferentibus, nunciatum est: eodem modo quo signum ante pugnam datur. Sic fore XXI.

43 *Decerneret*] Patres. Vulgo *decerneret*: minus apposite. Quatuor e nostris scriptis habent id quod edidimus.

14. *Signo dato, ut omnes puberes in-*

44 *Ambitio*] Prævus in potentes favor.

U. C. 365. quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartus, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo obcæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatam ac^a Veientem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato^b atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorum, quam ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam acceperunt, ⁴⁵ ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantes ira, cujus inpotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptum tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacumque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romanæ celeritas hostium tulit. quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptum ducto, ægre ad undecimum lapidem obcursum est, qua flumen Allia, Crustaminis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amui miscetur. Jam omnia contra circaque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

Negligenter paratur bellum in Gallos.

Romam Galli contendunt.

Vincunt Romano; ad Alliam.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruant aciem ⁴⁶ deductam^d in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando infirmam et vix coherentem

^a et Gron. Crer.

^b inusitato Ead.

^c suam legationem Ead.

^d deductam Ead.

⁴⁵ *Ultero honorem habitum*] Non modo nullam indictam esse penam, sed etiam honorem habitum iis qui violassent jus ad totam generis humani societatem pertinens. De voce *ultro* vid. not. 39. ad l. 3.

⁴⁶ *Deductam*] Proba quidem vox,

et huic apta loco, qua designat aciem divergentem, in diversa hinc inde productam. † Sed Andreas, Campanus, et scripti tum nostri quatuor, tum aliquot Gronoviani, habent *deductam*: nō est, parum densam, longiorem quam latiorē.

mediam aciem haberent. Paullum erat ab dextera editi loci, U. C. 365. quem subsidiariis repleti placuit; eaque res, ut initium pa- A. C. 327. voris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent*, subsidia in aversos transversosque inpetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in æquo campi tantum ⁴⁷ superanti multitudini^f victoriam fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. pavor fugaque occupaverat animos, ⁴⁸ et tanta hominum oblivio, ut multo major pars Veios, in hostium urbem, quam Tiberis arceret, quam recto itinere Romanam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie ⁴⁹ simul est clamor, Turpis Romanorum fuga. proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba inpedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu ⁵⁰ defugit, magna strages facta est: multosque, inperitos nandi aut invalidos, graves loriceis aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios per fugit; unde non modo præsidii quidquam, sed ne nuncius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum Gallis spoliis victoriæ tam repentinæ tenuit. et ipsi pavore defixi primum lectis Romanorum eunt. steterunt, velut ignari, quid accidisset. deinde insidias vereri; postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coercere. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romanam perveniunt. ubi

* concurrissent Gron. Crev.

^f multitudine Ead.

⁴⁷ Superanti multitudine] Omnes nostri codices et Andreas, *superanti multitudini*; Campanus, *superante multitudine*. Hoc postremum, verum videtur. Supra c. 21. *Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur.*

⁴⁸ Et tanta hominum oblivio] Lege cum Gronovio, *et tanta omnium oblivio*. Et sic dedit Campanus. Interdum altera ex his vocibus in alterius

locum temere irrepsit: ut infra c. 51. ubi legitur, et recte quidem, *jam omnium primum*, unus e regis codicibus, non pessimæ notæ, habet *jam hominum primum*.

⁴⁹ Simul est clamor] Simul atque clamorem quasi ab latere venientem proximi, quasi ab tergo venientem ultimi accepere.

⁵⁰ Defugit] Gronovius mallet *defugit*.

U. C. 365. quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem
 A. C. 387. pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent ;
 aliud priori simile miraculum eos sustinuit ; noctemque ve-
 riti et ignotæ situm urbis, inter Romanam atque Anienem
 consedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque por-
 tas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Roma-
 ni, quum pars major ex acie Veios petisset⁵¹, nemo super-
 esse quenquam præter eos, qui Romanam refugerant, crede-
 ret, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope
 Romano-
 rum pavor.
⁵¹ urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stu-
 pefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum
 est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa
 mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus
 suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut
 idemtidem jam in urbem futurus videretur inpetus ⁵² primo
 adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Al-
 liam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum
 solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se
 invasuros ; tum in noctem dilatatum consilium esse, quo plus
 pavoris inferrent. Postremo lux adpropinquans exanimare :
 timorique perpetuo ipsum malum ⁵³ continens fuit, quum
 signa infesta portis sunt inlata. Nequaquam tamen ea
 nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam
 tam pavide fugerat, ⁵⁴ civitas fuit. Nam quum defendi ur-
 bem posse, tam parva relicta manu, spes nulla esset, placuit,
 eum conjugibus ac liberis juventutem militarem senatusque
 Capitolium
 militaris
 juventus
 occupat.
 robur in arcem Capitoliumque concedere^h ; armisque et fru-
 mento conlatis, ex loco inde munito Deos hominesque et
 Romanum nomen defendere. ⁵⁵ Flaminem sacerdotesque
 Vestales sacra publica a cæde, ab incendiis procul auferre :
 nec ante descri cultum eorum, quam non superessent, qui
 colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deorum, si senatus,
 caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit inni-
 menti ruinae urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictae
 in urbe utique periturae turbæ. et, quo id æquiore animo de
 plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque si-

⁵¹ *petiisset Gron. Crev.*

^h *conscendere Ead.*

⁵¹ * *Urbem lamentis impleverunt*] Dederunt causam lamentis, quibus urbs impleta est.

⁵² *Primo adventu*] Supple ex sequentibus, *rati sunt se invasuros*. His vocibus *primo adventu ... deinde sub occasum solis ... tum ... postremo*, designantur quatuor velut gradus ac temporum discrimina, quibus explicatur *id idemtidem*. Hujus loci in vulgatis distinctio admodum vitiosa

est. Andreas eam interpunctionem habet, quam secuti sumus.

⁵³ * *Continens*] Sine ullo intervallo conjunctum.

⁵⁴ * *Civitas*] Cives, Romani. Sen- sus est, Romanos ea nocte et insequenti die longe alios se præstitisse, quam fuerant ad Alliam, unde tam pavide fugerant.

⁵⁵ *Flaminem*] Quirinalem, ut patet ex c. sequenti.

mul se cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, U. C. 365. quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneratu- A. C. 327. ros inopiam armatorum.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequabantur, commendantes virtuti eorum juvenæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcumque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, ⁵⁶ nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam inbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguis collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, ommissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli adservaturus custodia esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt via, quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinus, de plebe Romana homo, ^{Albinii pietas.} conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat: ⁵⁷ salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, inreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plastrum inposuit: et Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romæ interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad

⁵⁶ * *Nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant*] Nihil relinquebant, quod humana omnia mala possent ad præsentem Romanorum calamitatem.

⁵⁷ * *Salvo etiam tum discrimine*] Quum, etiam in tanto malo, servaretur discrimen divinarum humana-

rumque rerum, et humana divinis cedere juberentur. Plerumque magna calamitas omnia jura confundit ac turbat, nec quisquam est ullius nisi fugæ propriæque salutis memor. Albinus etiam tum divina jura sibi et suis necessitudinibus anteponebat.

U. C. 365. tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa,
 A. C. 387. adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat.
 Senes mor- qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pri-
 tem exspec- stinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ
 tant domi. augustissima vestis est ⁵⁸ tensus ducentibus triumphantibus-
 ve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt,
 qui, M. Fabio pontifice maximo ⁵⁹ præfante carmen, devo-
 visse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant.
 Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnæ remi-
 serant animos, et quod nec in acie ancipiti usquam certave-
 rant prælio, nec tum inpetu aut vi ⁶⁰ capiebant urbem, sine
 ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem paten-
 te Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes ocu-
 los ad templa Deum arceinque, solam belli speciem tenen-
 tem. Inde, modico relicto præsidio, (ne quis in dissipatos
 ex arce aut Capitolio inpetus fieret) dilapsi ad prædam va-
 cuis obscursu hominum viis, pars in proxima quæque tecto-
 rum agvine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et
 referta præda, petunt. inde rursus ipsa solitudiue absterriti,
 ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propin-
 qua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis
 obseratis, patentibus atrii principum, major prope cuncta-
 tio tenebat aperta, quam clausa, invadendi. adeo haud secus
 quam venerabundi intuebantur in ædium vestibulis seden-
 tes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem,
 majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se fere-
 bat, simillimos Diis. Ad eos velut simulacra versi quum
 starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam su-
 am, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione
 eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo ini-
 tium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post
 principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi tec-
 ta, exhaustis injici ignes.

Galli diri-
 piunt ur-
 bem.

Sors mise-
 randa Ro-
 manorum.

XLII. Ceterum, ⁶¹ seu non omnibus delendæ urbis libido
 erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari
 quædam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem
 caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia con-
 cremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus

⁵⁸ *Thensus ducentibus*] Thensæ
 sunt sacra vehicula, quibus simulacra
 deorum ludis Circensibus in Circum
 ad pulvinar deferbantur. Ante ip-
 sas lora tendebantur, quæ fortasse
 manu tenebant principes viri, atque
 ideo ducere eas dicebantur. Vid. As-
 con. in III^m, contra Verrem.

⁵⁹ *Præfante carmen*] Vid. not. 8.
 ad IV. 21.

⁶⁰ *Capiebant urbem ingressi
 urbem*] Ingrata repetitio. Dele pos-
 terius illud *urbem*.

⁶¹ *Seu non omnibus*] Placeret le-
 gere eum Gronovio *omnis*. * Sen tem-
 mere, et quia ita libebat, factum ut
 non omnem delere urbem vellent;
 sive id consilio faciebant, principi-
 busque Gallorum ita placuerat

ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim aut late vagatus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, ⁶² non mentibus solum consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis consistare poterant. Quocumque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, et fragor ruentium tectorum ⁶³ avertisset, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relictæ, præterquam corporum, vindices. tanto ante alios miserandi magis, qui umquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœde actum exceptit: ⁶⁴ lux deinde noctem inquietam insecta est. nec ullum erat tempus, quod a novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et jam, quum eadem quotidie acciderent, velut adsueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequidquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse, præter armatos hostes, viderent, nequidquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et inpetum facere in arcem statuunt. Prima luce, signo dato multitudo omnis in foro instruitur. inde, clamore sublato ac ⁶⁵ testudine facta, subeunt. adversus quos Romani nihil te-
Galli arcem frustra ob-
pugnant.
mere nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum obposito scandere

62 *Non mentibus solum consipere*] Non solum mentium compotes esse non poterant, sed ne aures quidem atque oculos ab inquieta agitatione continere. *Consipere* verbum est rarissimum, pro quo librarii hoc loco obtruserant *concupere*. Lipsius emendavit hic, et apud A. Gell. l. VII. c. 3. in oratione Catonis pro Rhodiis. Observa quoque *non solum* pro *non solum non*, ut supra I. 40. et IV. 3.

63 *Avertisset*] Malleus cum Gronovio advertisset, id est, oculos et attentionem animi advocasset: et ita habet antiquissimus e nostris, sed a se-

cunda manu.

64 *Lux deinde noctem inquietam insecta est*] Hoc illepidum et frigidum est. Quid enim attinet observare lucem nocti successisse? Videtur excidisse aliquod epitheton, quod voci lux adjunctum foret. Nisi forte totum hoc membrum pro centone ab aliena manu assuto haberi debet. Certe eo deleto nihil hic desideres.

65 *Testudine facta*] Scutis super capita densatis. Hujus testudinis descriptionem vide apud nostrum, XLIV. 9.

U. C. 365.
A. C. 327.

Populatores
Galli in
Ardeatium
agro.

Ad eos ob-
primendos
Camillus
Ardeates
incitat.

hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. Medio fere clivo resistere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, inpetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut numquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnae genus. Omissa itaque spe per viam atque arma subeundi, obsidionem parant: cujus ad id tempus inmemores, et, quod in urbe fuerat, frumentum ⁶⁶ incendii urbis absumserant, et ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos praedari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum praerent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui maestior ibi fortuna publica, quam sua, quum Diis hominibusque accusandis ⁶⁷ senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Veios Falerosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicis, gessissent; repente audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consulare. nec secus quam divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suctus ante talibus conciliis;

XLIV. *Ardeates, inquit, veteres amici, novi etiam civis mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna hoc egit meum, nemo vestrum conditionis meae oblitum me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida praesidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti; et, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et ⁶⁸ pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiae referendae, et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quae effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis, quam firma, dedit. eo in certamen omne plus terroris, quam virium, ferunt. Argumento sit clades Romana. potentem cepere urbem; ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Jam obsidionis taedio victi abscedunt, vagique per agros palantur, cibo vinoque raptim hausto repleti. Ubi nox adpetit, prope rivus aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur, nunc ubi secundis rebus magis etiam solito in-*

⁶⁶ Incendii urbis] Vox urbis merito videtur Gronovio rescanda: quum praecesserit in urbe.

⁶⁷ * Senescent] Mucore contabes-

ceret.

⁶⁸ * Pro tantis pristinis populi Romani beneficiis] Vid. supra IV. 9, 10, 11.

cauti. Si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad cædem, non ad pugnam. nisi victos^h somno, velutⁱ pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardea rerum mearum exitum, quem Romæ habui.

U. C. 365.
A. C. 327.

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa, corpora curant, intenti, quam mox signum daretur. quo dato, primæ silentio noctis^k ad portas Camillo præsto fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut^l prædictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam prælium, omnibus locis cædes est: nuda corpora et soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset, ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis, jam prope quadringentesimum annum vicinæ, obpressæ ab hoste inuisitato^m inauditoque, adeo nihil miseritiⁿ sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, pleni que prædæ Veios etiam, præsidiumque et spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint obpugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, prædam præ se agentes, et castra cernebant haud procul Veis posita. inde primum miseratio sui, deinde⁶⁹ indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etruscisne etiã, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperaverè animis, quin extemplo inpetum facerent: ⁷⁰ compressique a Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem sustinuerunt. Tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam, ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superferant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Veios redeunt.

Galli ab
Ardeatibus
cæsi.

Tuscorum
strages in
agro Veien-
ti.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis et utrimque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ.

^h victos Gron. Crev. ⁱ veluti Eæd. ^k noctis silentio Eæd.
^l sicuti Eæd. ^m inuisitato Eæd. ⁿ miseriti Eæd.

69 * Indignitas] Indignatio. Vid. not. 99. ad I. 40.

70 Compressique a Cædicio] Parum interest: sed tamen elegantia vide-

tur, quod duo e nostris habent: *Compressi a Q. Cædicio*. Certe particula que non satis huic loco convenit.

U. C. 365. ad id faciendum C. Fabius Dorso, ⁷¹ Gabino cinctu, sacra
 A. C. 387. manibus gerens, quum de capitolio descendisset, per medias
 Fabius hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam ter-
 Dorso. roremve motus, in Quirinali collem pervenit. ibique om-
 nibus sollemniter peractis, eadem revertens similiter con-
 stanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos,
 quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruis-
 set, in Capitolium ad suos rediit, seu adtonitis Gallis mira-
 culo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam
 negligens est gens. Veis interim non animi tantum in
 dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solum eo
 convenientibus ex agris, ⁷² qui a^o prælio adverso aut clade
 captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis
 confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam
 videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus:
 sed corpori valido caput decrat. Locus ipse admonebat
 Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque
 ejus res prospere gesserant: et Cædicus ⁷³ negare, se com-
 missurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam
 imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui
 posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea
 Camillum adirci; sed antea consulto senatu, qui Romæ
 esset. adeo regebat omnia pudor, ⁷⁴ discriminaque rerum prope
 perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum
 per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, in-
 piger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Ti-
 beri ad urbem defertur. inde, qua proximum fuit a ripa, per
 præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ, saxum in Ca-
 pitolium evadit: et, ad magistratus ductus, mandata exercitus
 edit. Accepto inde senatus decreto, ut et, ⁷⁵ comitiis curia-
 tis revocatus de exsilio, ⁷⁶ jussu populi Camillus dictator ex-

Veis con-
 veniunt pa-
 lantes Ro-
 mani.

Arcessunt
 Camillum.

o aut Gron. Crev.

⁷¹ *Gabino cinctu*] Cinctus Gabinus fuit, quum una togæ lacinia supra humerum sinistram in tergum rejecta, infra humerum dextrum ita revocabatur ad pectus, ut hominem cingeret: unde toga brevior et adstrictior fiebat. De hujus moris origine vid. Servium ad VII. Æn. v. 612. Eo habitu consul Jani portam reserat apud Virgil. loco supra memorato. Eodem ambo Decii se devoverunt pro exercitibus Romanis, apud nostrum, VIII. 9. et X. 26.

⁷² *Qui aut prælio*] Duo e nostris libris, qui a prælio, ut volebat Gronovius.

⁷³ *Negare se commissurum cur*] Usitatus foret ut. Quoquomodo le-

gas, sensus apertus est. Cædicus declarat sibi curæ fore ne expèctet dum sibi ab alio aliquo sive deo sive homine finiatur imperium, sed potius ut ipse posceret imperatorem, eique libens pareret.

⁷⁴ *Discrimina. rerum servabant*] Quod cujusque rei jus, quid senatus auctoritate, quid populi jussu statui deberet, distinguabant. Vid. not. 57. ad c. 40. supra.

⁷⁵ *Comitiis curiatis*] Quæ quidem Veis præter morem haberentur, ut ex sequentibus patet.

⁷⁶ *Jussu populi Camillus dictator diceretur*] Hoc notandum. Dictator enim dici debebat ab eo magistratu, cujus summa erat potestas. Sed ne-

templo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem U. C. 365. vellent, eadem ⁷⁷ degressus nuncius Veios contendit: missi- A. C. 327. que Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu Camillus dictator dicitur. (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec injussu populi ⁷⁸ mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum hæc Veii agebantur, interim arx Romæ Capitoli periculum. Capitoli-umque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuncius a Veii pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxorum ^p adscensu æquo, nocte sublustri, quum primo inermem, qui tentaret viam, præmississent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui es- set, alterni innisi, sublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. ⁷⁹ Anseres non fefellere, quibus sacris Junoni in summa ino- Anseres. pia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui M. Manlii triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis adrep- virtus. tis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos, trucidat. jamque et alii congregati tel- lis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceptis deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et recte et perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari;

^p saxum Gron. Crev.

ressitas cogebat a solito more in quibusdam recedere. Plutarchus in Cam. sine ulla mentione legis curiata, qua Camillus ab exilio revocaretur, eum dictatorem dictum esse scribit ab iis qui in arce obsidebantur.

⁷⁷ Degressus] Olim digressus. Mutavit hic, ut alibi sæpe, Sigonius. Vid. not. 30. ad III. 8. et not. 90. ad IV. 17.

⁷⁸ Mutari finibus] E peregrino

solo in fines Romanos, sive in locum qui Romæ ditionis esset, transire.

⁷⁹ Anseres non fefellere] Docet Plut. sub finem libri de fortuna Romanorum, suo adhuc ævo, in memoriam ejus rei, solenni pompa gestari solitum esse canem in furca suffixum, anserem vero in lectica et veste stragula velut triumphantem.

U. C. 365. cui universi selibras farris et ⁸⁰ quartarios vini ad ædes ejus,
 A. C. 387. quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, adprobantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiones utrimque custodiæ esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romanque nuncios commeare; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

Fames et pestilentia.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala ⁸¹ fames utrimque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cinerumque, non pulverem modo, ferente, quum quid venti motum esset, quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori adsueta, quum æstu et angore vexata⁹, vulgatis velut in pecua moreretur⁷, jam pigritia singulos sepeliendi promissæ acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, et colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Veis abducere exercitum jubet, parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore adpareret; postremo spe quoque jam, non solum cibo, deficiente, et, ⁸² quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum

⁹ vexati Gron. Crev.

⁷ morerentur Eaed.

⁸⁰ *Quartarios vini*] Quartarius haud multum excedit enim modulum vini, vel aquæ, quem dicimus *poisson*.

⁸¹ *Fames utrimque exercitum*] Placeret magis *utrumque*. Et sic habet unus e codd. Hearnii, itemque noster Victorinus.

⁸² *Quum stationes procederent*] Quum stationum in orbem euntium ordo procederet. *Procedere* dicitur eleganter, continuari, addi, communerari, computari, ut observat Gronovius in nota ad hunc locum. Sic dicuntur *æra*, *stipendia procedere*. Ceterum hanc lectionem, quam Rhe-

corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacumque pac- U. C. 365.
 tione possent, jussit; jaectantibus non obscure Gallis, haud A. C. 367.
 magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relin-
 quant. Tum senatus habitus, tribunisque militum nego- Paciscuntur
 tium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium Romani
 tribunum militum et Brennum regulum Gallorum conloquio cum Gallis.
 transacta res est, et ⁸³ mille pondo auri pretium populi gen-
 tibus mox imperaturi factum. Rei, foedissimæ per se,
 adjecta indignitas est. pondera ab Gallis adlata iniqua,
 et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo pon-
 deri gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ vic-*
tis esse.

XLIX. Sed ⁸⁴ Diique et homines prohibuere redemptos Dictatoris
 vivere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda adventus.
 merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro
 adpenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et
 Gallos submoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dice-
 rent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam
 ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris
 magistratu facta esset: denunciaturque Gallis, ut se ad prælium
 expediant. Stuos in acervum conjicere sarcinas, et arma aptare,
 ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu
 habentes fana Deum, et conjuges, et liberos, et solum patriæ
 deforme belli malis, et omnia, quæ defendi repetique et ul-
 cisci ⁸⁵ fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patie-
 batur, in semirutæ solo urbis, et natura inæquali; et omnia,
 quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, pro-
 vidit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis,
 quam consilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna,
 jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adju-
 vabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi
 Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde Vincit
 prælio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga Gallos.
 contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur.
 Ibi cædes omnia obtinuit. castra capiuntur, et ne nuncius
 quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus
 patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares,
 quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ condi-

nanus e suo codice protulit, firmant
 tres e nostris optimi: vulgati male
 exhibebant *stationibus*: male ite-
 dem Sigonius invehebat *in statio-*
nes.

⁸³ *Mille pondo auri*] Mille libræ
 Romanæ auri: quæ redeunt ad mar-
 cas nostrates 1562. cum quatuor un-
 ciis.

⁸⁴ *Diique et homines prohibuere*]

Polybius tamen et initio lib. I. et li-
 bro II. c. 18. tradit. Gallos foedere
 cum Romanis facto conditionibus
 quibus voluerant, redditaque iis urbe,
 ad patrias sedes rediisse: nec ullam
 mentionem facit Camilli ejusque de
 Gallis victoriarum.

⁸⁵ * *Fas sit*] Leges sanctissimæ ju-
 beant.

U. C. 365. torque alter urbis haud vanis laudibus adpellatur. Servatam
 A. C. 327. deinde bello patriam iterum in pace haud dubie servavit,
 quum prohibuit migrari Veios, et tribunis rem intentius
 agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis
 plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandæ post
 triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in
 incerto relinqueret statu.

Senatus-
 consultum
 de rebus ad
 religionem
 spectanti-
 bus.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum
 cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit; et se-
 natusconsultum facit, *Fana omnia, quod ea hostis possedisset* ^a,
restituenter, ⁸⁶ terminarentur, expiarenturque, expiatioque eor-
um in libris per duumviros quæreretur. Cum Careribus
hospitium publice ^b fieret, quod sacra populi Romani ac sacer-
dotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos
Deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter
optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re
trepida tutatus esset: collegiunque ad eam rem M. Furius
dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habita-
rent. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis
 ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio in-
 lata, jussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri.
 Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis
 inter trepidationem ⁸⁷ in Jovis cellam conlatum, quum, in
 quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne
 judicatum, et sub Jovis sella poni jussum. Jam ante in eo
 religio civitatis adparuerat, quod, quum in publico deesset
 aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, a
 matronis conlatum acceperant, ut sacro auro abstineretur.
 Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut
 virorum, post mortem sollempnis laudatio esset. Iis peractis,
 quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi pot-
 erant; tum demum, agitantes tribunis plebem adsiduis con-
 cionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Veios trans-
 migrarent, in concionem, universo senatu prosequente, es-
 cendit ^c, atque ita verba fecit:

Rursus mo-
 vetur actio
 transmi-
 grandi
 Veios.

Camillus
 dissuadet.

LI. *Adeo mihi acerba sunt, Quirites, contentiones cum tri-*
bunibus plebis, ut nec tristissimi exsilio solatium aliud habuerim,
quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus

^a *hostes possedissent* Gron. Crev. ^b *publice hospitium* Ead. ^c *ascendit* Ead.

⁸⁶ *Terminarentur*] Conceptis ver-
 bis templorum fines terminabantur.
 Romulus, l. I. c. 10. *templum iis regio-*
nibus quas modo animo metatus sum,
dedico.

⁸⁷ *In Jovis cellam... sub Jovis*
sella] *Cella est sacrarium, quod Gal-*

lice dicimus *une chapelle*. *Sella* est
 sedes in qua posita erat statua. Hoc
 discrimen scripturæ diligenter obser-
 vatum est in scriptis nostris, et in
 Gronovii editione; in quibusdam
 aliis, magno sensus dispendio, neg-
 lectum.

eram : et ob eadem hæc, ⁸⁸ non, si ^{*} me senatusconsulto populi- U. C. 365.
 que jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc A. C. 347.
 me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna per-
 pulit. quippe, ut in sua sede maneret patria, id agebatur ; non
 ut ego utique in patria essem. et nunc quiescerem ac tacerem li-
 benter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset ; cui deesse,
 quod vita subpetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid
 enim repetimus ? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus,
 si recuperatam ipsi deserimus ? et quum, victoribus Gallis,
 capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique et ho-
 mines Romani tenuerint, habitaverint ; victoribus Romanis,
 recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseretur[†] ? et plus
 vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa
 fecit ? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per
 manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen hac
 tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem negligentiam di-
 vini cultus exemtam hominibus putem. Intuemini enim horum
 deinceps amorum vel secundas res, vel adversas : invenietis
⁸⁹ omnia prospere evenisse sequentibus Deos, adversa spernen-
 tibus. Jam omnium primum Veiens bellum (per quot annos,
 quanto labore gestum !) non ante cepit finem, quam monitu
 Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc
 tandem urbis nostræ clades nova ? num ante exorta est,
 quam spreta ⁹⁰ vox cælo emissa de adventu Gallorum ? quam
 gentium jus ab legatis nostris violatum ? quam a nobis,
 quum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum prætermis-
 sum ? Igitur victi captique ac redempti tantum pænarum Diis
 hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus.
 Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in
 Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi : sacra in
 ruina rerum nostrarum alia ⁹¹ terræ celavimus, alia, ætecta in
 finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum,

* si l. nisi Gron.

† deseritur Gron. Crev.

88 * Non . . . rediturus unquam fue-
 rim] Certo consilio apud animum
 meum statuerim nunquam redire, et-
 iam si me revocaretis. † Andreas et
 Campanus, et, teste Hearnio, Sigo-
 nius edidere non si : quibus adstipula-
 tur unus ejusdem Hearnii codex,
 cujus in margine hæc lectio adscribitur :
 et servant omnes nostri. Vulgo
 non nisi : quod ineptum est. Quo
 enim alio modo redire in patriam
 Camillus poterat, nisi senatuscon-
 sulto populari jussu revocatus ? At
 quomodo edidimus, nervosa etiam
 oratio est. His adde quod apud
 bonos Latinitatis auctores nunquam

hæc duæ voces non nisi sese mutuo
 tangunt, sed inter eas semper aliquid
 inseritur.

89 * Omnia prospere evenisse . . . ad-
 versa] Malleus prospera.

90 Vox cælo emissa] Gronovio mag-
 nis placeret cælo missa ; et firmat
 suam emendationem consimilibus e
 Livio exemplis : ut infra VII. 26.
 Ut augurium cælo missum latus acce-
 pit tribunus : et XXVI. 19. Imperia
 consiliaque velut sorte oraculi missa.

91 Terræ celavimus] Usitatus es-
 set terra : quod et exstare in margine
 unius MS. testatur Gronovius.

U. C. 365. *deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddi-*
 A. C. 387. *dere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus amis-*
sum: et in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri fœdus
ac fidem sefellerunt, verterunt terrorem fugamque et cæ-
dem.

LII. *Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta in re-*
bus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vix-
dum e² naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus
nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus:
nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sa-
crificiis sollempnibus non dies magis statim, quam loca sunt, in
quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quiri-
tes, deserturi estis? ⁹² Quam par vestrum factum est, quod in
obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore
hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; quum inter
Gallica tela degressus ex arce sollempne Fabiæ gentis in colle
Quirinali obiit? An gentilia sacra ne in bello quidem inter-
mitti, publica sacra et Romanos Deos etiam in pace deseri pla-
cet? et pontifices flaminesque neglegentiores publicorum religio-
num esse, quam privatus in sollempni gentis fuerit? Forsitan
aliquis dicat, aut Veiis ea nos facturos, aut huc inde missuros
sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis
ceremoniis potest. et ne omnia generatim sacra omnesque per-
censeam Deos; in ⁹³ Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio,
⁹⁴ *pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus ⁹⁵ sig-*
noque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, lo-
quar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, ⁹⁶ tuque Qui-
rine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualiu
urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter
nos ac majores intersit. illi sacra quædam ⁹⁷ in monte Albano
Lavinioque^a nobis facienda tradiderunt. An ex hostium ur-

² ex Gron. Crev.

^a Lavinioque Crev.

⁹² *Quam par vestrum factum est,*
*quod] Supple, ei facto, quod. * Nisi*
quis forte inait: Quam par vestro fu-
ctum est, quod.

⁹³ *Jovis epulo] Vid. not. 48. ad c.*
13. sup.

⁹⁴ ** Pulvinar suscipi] Pulvinar est*
lectus alicui deo stratus. Ille sumi
videtur pro ipsa celebritate lectister-
ni. Itaque pulvinar suscipi idem est
ac lectisternium institui. De lectister-
nio vid. not. 48. ad c. 13. supra.

⁹⁵ *Signoque] Palladio, quod ab*
Ænea in Italiam advectum esse, vul-
garis opinio est. Vid. Dion. libb. I. et
II. et Plut. in Cam.

⁹⁶ *Tuque Quirine pater] Observan-*

dum ancilia non Martis tantum Gra-
 divi, sed etiam Quirini patris sacra
 hoc loco haberi: cuius rei fortasse
 aliud testimonium ægre reperias. Sed
 nimirum Mars et Quirinus duo sunt
 nomina ejusdem dei, ut diximus ad
 I. 20. supra.

⁹⁷ *In monte Albano, Lavinioque]*
 Tum in monte Albano, tum in eo in
 quo Lavinium conditum est. Lavi-
 nium erat in colle quodam situm,
 teste Dionys. l. I. Hic ergo ipse col-
 lis dicitur hoc loco *mons Lavinus*, ut
 apud Virgilium *Lavinia littora*. Vul-
 gati habent hic *Lavinioque*. Mutavi-
 mus ex auctoritate quatuor nostro-
 rum codd.

bibus Romam ad nos transferri sacra ⁹⁸ *religiosum fuit: hinc* U. C. 365.
sine piaculo in hostium Veios transferemus? Recordamini, A. C. 367.
agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casave pratermissum est. Modo quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspicio- rumque renovatio, adfecta Veienti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tamquam veterum religionum memores, et peregrinos Deos transtulimus Romam, et instituimus novos. Juno Regina, transvecta a Veis, nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die? Aio Locutio templum, propter caelestem vocem exauditam in Nova via, jussimus fieri: Capitolinos ludos sollemnibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu renti sumus? De sacris loquimur et de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam, præterquam urbs capta, movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes, et Vestales tuæ te deserent, Vesta? et flamen peregre habitando in singulas noctes tantum sibi rei que publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicio agimus omnia fere intra pomerium, cui obtroioni, aut cui negligentia damus? Comitata curiata, ⁹⁹ quæ rem militarem continent; comitata centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicio, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Veiosne hæc transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. *Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quam veram esse, ut ego non dicam, adparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Veios transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset, incolumi tota urbe,*

⁹⁸ *Religiosum fuit]* Religioni habemus, nefas esse duximus.

⁹⁹ *Quæ rem militarem continent]* Centuriatis comitiis potestas; curiatis imperium proprie dictum mandaba-

tur. De discrimine potestatis et imperii vid. not. 24. ad II. 56. De lege curiata vid. c. 32. l. IX. et Cic. Ep. ad Fam. I. 9.

U. C. 365. nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis inposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus. et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si^b jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) et habitare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, ut^c commigrent Romam, velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? ¹ an malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget ædificare^d, hæc dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quam ² casa illa conditoris est nostri, non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quam exsulatum publice ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil, præter silvas paludesque, esset, novam urbem tum brevi ædificurunt^e: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, ædificare incensa^f piget? et, quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. Quid tandem? si fraude, si casu Veis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quo transmigemus? Adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus; sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, factobor vobis, ³ etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis,

^b si del. Gron. Crev.
verunt Eæd.

^c uti Eæd.
^f incensam Eæd.

^d reædificare Eæd.

^e ædifica-

¹ An malitis] An contra placebit hoc solum potius vastum et desertum remanere, dummodo vestræ ditionis sit, quam incolæ et frequentari ab hostibus, hostiumque urbem dici et esse.

² Casa . . . conditoris . . . nostri] Casa in qua Romulus habitabat, quum pastoritiam vitam ageret; e lignis et arundine compacta; humilis, absque ulla contignatione. Ea erat ad Palatinum montem, et ut sacra servabatur ab iis quibus ea cura mandabatur. Quum quid vetustatis aut tempesta-

tum injuria vitiatum foret, id sarciebatum quam proxime fieri poterat ad pristinae formæ similitudinem. Hæc fere Dion. l. 1.

³ Etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis meminisse jurat] Hæc est mens Camilli, ut dicturus de exilio suo, ejus mentio ingrata populo futura erat, vitare conetur aurium offensionem, atque ideo exilium suum non tam injuriæ civium, quam suo euidam infelici fato tribuat. Sed desideratur particula negans ante verbum jurat. Etsi meminisse haud ju-

meminisse jurat, quum abessem, quotiescumque patria in men- U. C. 365.
 tem veniret, hæc omnia obcurrerant, colles, campique, et Tibe- A. C. 327;
 ris, et adsueta oculis regio, et hoc cælum, sub quo natus educa-
 tusque essem, quæ vos, Quirites, nunc moveant potius caritate
 sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea, quum reliqueri-
 tis ea, macerent desiderio. Non sine causa Dii hominesque
 hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flu-
 men opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur,
 quo maritimæ commeatibus accipiantur; mare vicinum ad commo-
 ditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium
 externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis
 nutum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tum novæ
 urbis, trecentessimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites,
 agitur: inter tot terribilissimos populos tandiu bella geritis; quum
 interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis
 Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum
 terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obti-
 nens Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (ma-
 lum) ratio est, ⁴ expertis alia experiri, quum jam, ut virtus ves-
 tra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri non
 possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano in-
 vento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii
 fore. hic, ⁵ quum augurato liberaretur Capitolium, Juventas
 Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non
 passi. hic Vestæ ignes, hic ancilia cælo demissa, hic omnes pro-
 pitii manentibus vobis Dii.

LV. Movisse eos Camillus quum: alia oratione, tum
 ea, quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem
 dubiam decrevit ⁶ vox opportuna emissa^h; quod, quum sena-
 tus post paullo de his rebus in ⁷ curia Hostilia haberetur,
 cohortesque, ex præsiidiis revertentes, forte agmine forum

^g tam Gron. Crev.

^h opportune vox emissa Eæd.

vat, dicturus erat injuriæ vestræ: sed
 parciit verbo, et rem mollit dicendo
 minus injuriæ vestræ, quam meæ ca-
 lamitatis, id est, exilii mei, quod ver-
 rius dixerim a fatali quadam mea ca-
 lamitate, quam ab injuria vestra or-
 tum. Sic l. IV. c. 32. *Etrusci pleni
 animorum ab pristini diei meliore oc-
 casione, quam pugna.* Scripturus erat
 Livius *ab pristini diei prospera pugna.*
 Sed ne graviore appellatione
 rem dictu levem extollat, subjicit *me-
 liore occasione quam pugna*, id est, re
 ita gesta, ut verius dici possit bona
 occasio, quam secunda pugna.

⁴ *Expertis alia experiri*] Plurimi
 scripti inserunt *latos* ante *et* alia. In-
 de efficit Gronovius *expertis lares alios*

experiri, et exponit *lares alios exper-
 tis*, id est, lares alios quam quos
 experti tam feliciter sumus. Sed du-
 rior compositio videtur, nec satis Li-
 viana. In vulgato acquiescamus, do-
 nec quid melius inventum fuerit.
Expertis: nempe hujus loci ac situs
 commoditatem.

⁵ *Quum augurato liberaretur Capi-
 tolium*] Quum per auguria id agere-
 tur, ut libera a ceteris religionibus
 area Capitolina esset tota Jovis. Vid.
 supra l. 55.

⁶ *Vox emissa*] Temere, ab eo ho-
 mine qui nullo modo præsentem dis-
 ceptionem intueretur.

⁷ *Curia Hostilia*] Vid. supra, l.
 30.

U. C. 365. transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue*
 A. C. 327. *signum: hic manebimus optime.* qua voce audita, et senatus,
 accipere se omen, ex curia egressus, conclamavit, et plebs
 circumfusa adprobavit. Antiquata deinde lege, promiscue
 Instauratio urbis, urbs ædificari cœpta. Tegula publice præbita est: saxi
 materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum:
 8 prædibus acceptis, eo anno ædificia perfecturos. Festina-
 tio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alieni-
 que discrimine, in vacuo ædificant. Ea est caussa, ut ve-
 teres cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc privata pas-
 sim subeant tecta; fornaque urbis sit 9 occupatæ magis,
 quam divisæ, similis.

8* *Prædibus acceptis*] Ea lege, ut
 qui ædificabant, prædes darent, qui
 sponderent eo anno ædificia perfectum
 iri.

9* *Occupatæ magis, quam divisæ*]

Magis occupatæ a singulis, prout cui-
 que libuit hanc vel illam partem sibi
 vindicare, quam divisæ sub arbitris,
 qui suum cuique locum certa lege et
 norma assignarent terminarentque.

EPITOME LIBRI VI.

RES adversus Volscos et Equos et Prænestinos prospere gestas continet. Quatuor tribus additæ sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, ¹ Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstructos ære alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine adfectati regni damnatus, de saxo Tarpeio dejectus est: in cujus notam ² senatusconsultum factum est, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius et ³ L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur. eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est et altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

1 Narniensis] Vid. not. 30. ad c. 5. hujus libri.

2 Senatusconsultum factum, ne cui de Manlia gente] Hic aliquid intercidisse bene monet Jac. Gronovius. Id agnosceat quisquis c. 20. hujus li-

bri adire voluerit. In iis quæ sequuntur pro voce cognomen reponendum est procul dubio prænomen.

3 L. Sextius] Sic semper hoc libro scribitur hujus tribuni nomen. M. le ergo hic vulgo legitur L. Sestius.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VI.

U. C. 365.
A. C. 387.

Rerum anti-
tiquarum
obscuritas.

Clarius jam
certiorque
historia Ro-
mana.

Q. Fabius
accusatus,
moritur.

U. C. 366.
A. C. 386.
L. Valerius
H. &c. Tr.
Mil.

QUÆ ab condita urbe Roma ¹ ad captam eandem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus; decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditones, quinque libris exposui; res quum vetustate nimia obscuras, velut ^a quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quod parvæ ^b et ² raræ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum: et quod, etiamsi quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleræque interiere. ³ Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feracisque renatae urbis, gesta domi militiaeque exponentur. Ceterum quo primo adiniculo erecta erat, eodem innisa M. Furio principe stetit. neque eum abdicare se dictatura, ⁴ nisi anno circumacto, passi sunt. Comititia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore adsiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fabius, simul primum magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset. cui iudicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum inivitum. P. Cornelius Scipio interrex, et post eum M. Furius ⁵ Camillus iterum. Is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Publicolam ^c iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Man-

^a veluti Gron. Crev.

^b parvæ del. Eæd.

^c Poplicolam Eæd.

¹ *Ad captam eandem urbem*] Muræus delet postrenam vocem: quæ revera abest ab uno et altero codicum nostrorum, nec ullo modo necessaria est.

² *Raræ . . . litteræ fuere*] Vix quidquam literis consignabatur.

³ *Clariora deinceps*] Clariora erunt, id est, distinctiora, notiora, et certiora, quæ deinceps exponentur gesta domi militiaeque, ab secunda origine urbis, quæ, velut arbor excisa lætiores ab stirpibus feracioresque ramos rur-

sum emittit, ita post cladem frœundiore virtutum magnarumque rerum proventus refloruit.

⁴ *Nisi anno circumacto*] Non, anno elapso a dictatura accepta, sed circumacto anno corrente, ut dictator pariter enim tribunis militum magistratum deponeret. Hoc probant ea verba, quæ proxime sequuntur.

⁵ *Camillus iterum*] Jam Camillus interrex fuerat tertio ante hunc anno. Vid. l. V. c. 31. ubi Scipio quoque eodem anno interrex fuisse memoratur.

lium, L. Æmilium, L. Postumium. Hi ex interregno quum U. C. 366. extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de religionibus, senatum consulere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ et quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, jusserunt: ⁶ alia ex eis edita etiam in vulgus: quæ autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, subpressa. Tum ⁷ de diebus religiosis agitari cœptum, diemque ante diem xv Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, (quo die ad Cræmeram Fabii cæsi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœde puguatum) a posteriore clade Allensem adpellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agenda fecerunt. ⁸ Quidam, quod postridie Idus Quinctiles non litasset Sulpicius tribunus militum, ⁹ neque inventa pace Deum post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi jussum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum, putant.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello, ad fanum Voltumnæ factam, mercatores adferebant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, ¹⁰ per annos prope centum numquam ambigua fide in amicitiam ^d populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, adpareretque omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare; placuit eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Abalam Camillus
dictator III. magistrum equitum dixit: justitioque iudicto, delectum juniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, ¹¹ in verba sua juratos centuriaret. Exerci-

^d amicitia Gron. Crev.

6 *Alia ex eis*] Alia earum legum capita publicarunt: quæ ad sacra pertinebant, suppressa.

7 *De diebus religiosis*] Religiosi dies dicuntur, teste A. Gell. IV. 9. tristi omne infames impeditique, in quibus et res divinas facere, et rem quampiam novam exordiri temperandum est.

8 *Quilam, quod postridie*] De ea re vid. A. Gell. V. 17.

9 * *Neque inventa pace deum*] Et, licet placati dii non essent, licet nulla

impetrata essent signa propitiæ deum voluntatis.

10 *Per annos prope centum*] Latini semper in fide manserant post pugnam ad Regillum lacum, a qua hic annus est centesimus duodecimus ex Livio, centesimus nonus ex Dionysio: Hernici, post fœdus eum Romanis ictum Sp. Cassio et Proculo Virginio consulibus, ante annos prope centum, sive octo supra nonaginta.

11 * *In verba sua juratos centuriaret*] In centurias distribueret, post-

U. C. 366.
A. C. 386.

Volsorum
castra capit.

tum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Veiente Etruriæ obposuit: alteram ante urbem castra locare jussit. ¹² tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositus: tertiam partem ipse ad Volseos duxit. nec procul ab Lanuvio ¹³ (*ad Mæcium*^e is locus dicitur) castra obpugnare est adortus. Quibus, ab contemptu (quod prope omnem delectam a Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici jussit. et forte erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiæ fragrantis, ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volsorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sepem incendio absumentam fuerat. Fuis hostibus cæsisque, quum castra inpetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quo minus speratam, minime^f largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum^g agrum depopulatus esset, ad dedicationem Volseos ¹⁴ septuagesimo demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, et ipsos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas obpressit; nec castra modo, sed urbem etiam adgressus, inpetu primo cepit.

Dedunt se
Volsci.

Sutrium a
Tuscis ob-
sessum.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat: quorum legati, opem rebus adfectis orantes, quum senatum adissent, decretum ¹⁵ tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confecta que ¹⁶ paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem

^e *Mæcium* Gron. Crev.

^f *minime* l. a *minime* Ead.

quam juravissent se jussu Camilli dictatoris conventuros, neque injussu abituros.

¹² *Tribunus militum*] Campanus *tribuni*, ut et aliqui codd. MSS. In nostris ambigua scriptura est, *tr. mil.* Gronovius merito legendum putat: *tribuni militum his A. Manlius, illis qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositi.*

¹³ *Ad Mæcium*] Campanus et Andreas *ad Metium*. Verum hujus loci nomen Sigonius et Jac. Gronovius esse

existimant, *ad Mæcium*.

¹⁴ *Septuagesimo demum anno*] Numerus mendosus. Legendum censet Sigonius *septimo et centesimo*: ut numeraverit Livius ab eo anno, quo Volsci, jam ante a Tarquinio Superbo lacessiti, bellum renovaverant, Ap. Claudio et P. Servilio consulibus, u. c. 259.

¹⁵ *Tulere*] Abstulere, impetraverè.

¹⁶ *Paucitas oppidanorum*] Oppidani, qui pauci erant.

urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vesti- U. C. 366.
 mentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo forte A. C. 386.
 tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui
 quin se mœsta turba ad pedes provolvisset, principumque
 orationem necessitate ultima expressam, fletus mulierum
 ac puerorum, qui exsilio comites trahebantur, excepisset;
 parcere lamentis Sutrinis jussit: Etruscis se luctum lacri-
 masque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinisque ibi consi-
 dere, modico præsidio relicto, arma secum militem ferre
 jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod
 rebatur, soluta omnia rebus (ut fit) secundis invenit: nul-
 lam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem va-
 gum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur
 eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim truci-
 dantur ab novo hoste, neque se conglobandi, cœundique in
 unum, aut arma capiendi datur spatium. quum pro se quis-
 que tenderent ad portas, si qua forte se in agros ejicere pos-
 sent, clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas
 inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos
 tumultus occupaverat, convocare suos, ut prælium inirent.
 quod accensum ab desperatione hostium fuisset; ni præco-
 nes, per urbem dimissi, poni arma, et parci inermi jussis-
 sent, nec præter armatos quemquam violari. Tum etiam,
 quibus animi ¹⁷ in spe ultima obstinati ad decertandum fue-
 rant, postquam data spes vitæ est, jactare passim arma, in-
 ermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti obferre.
 Magna multitudo in custodias divisa: oppidum ante noc-
 tem redditum Sutriiis inviolatum integrumque ab omni cla-
 de belli, quia non vi captum, sed traditum per conditiones
 fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul ^{Triumphat.}
 bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruscis an-
 te currum duxit. quibus sub hasta venumdati, tantum æris
 redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo,
 quod supererat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas, cum
 titulo nominis Camilli, ¹⁸ ante Capitolium incensum in Jo-
 vis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo an-
 no in civitatem accepti, qui Veientium Capenatumque ac
 Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, ager-
 que iis novis civibus adsignatus. ¹⁹ revocati quoque in ur-
 bem senatusconsulto a Veis, qui ædificandi Romæ pigritia,

¹⁷ * *In spe ultima*] Tum quum spes
 ultima eis fuerat in armis et certa-
 mine sita.

¹⁸ *Ante Capitolium incensum*] Syl-
 lanis temporibus, L. Cornelio Scipio-
 ne et C. Norbano Coss. anno ab u. c.
 669.

¹⁹ *Revocati ... a Veis, qui ...
 Veis se contulerant*] Recte observat
 Gronovius supervacaneum esse *rô a
 Veis*. Et vero harum duarum vo-
 cum loco Victorinus codex habet *ci-
 ves*.

U. C. 366. occupatis ibi vacuis tectis, Veios se contulerant. et primo
 A. C. 366. fremitus fuit adspernantium imperium: dies deinde præstituta capitalisque pœna, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos, metu suo quemque, obediens fecit. Et Roma quum frequentia crescere, tum tota simul exsurgere ædificiis, et republica inpensas adjuvante, et ædilibus velut publicum exigentibus opus, et ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis. intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita.

U. C. 367. creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Iulus, L. Aquilius, Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa et Contenebra ²⁰ vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. inprovisi adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies obpugnationem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos. quum in sex partes divisus exercitus Romanus ²¹ senis horis in orbem succederet prælio, oppidanos eosdem ²² integro semper certamini paucitas fessos objiceret; cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius fuit. dum cunctantur, jam militum præda erat; nec, nisi ²³ per invidiam, adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, ²⁴ Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

Capitolii
substructio.

Tribb. pl.
molitiones.

V. Jam et tribuni plebis, civitate ædificando occupata, ²⁵ conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur: ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum, post accisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambi-

ε Aquilius Gron. Crev.

²⁰ *Vi capta dirutaque*] Tres e nostr. codd. ut et duo a Jac. Gronovio allegati, abdicant *dirutaque*.

²¹ *Senis horis in orbem succederet prælio*] Ita capesseret prælium, ut in singula senarum horarum spatia singula exercitus partes sibi in orbem succederent.

²² *Integro semper*] Semper novo, in quo semper adversus integros hostes dimicandum esset.

²³ *Per invidiam*] Ita ut invidia inde oriretur, ita ut odium militis excitaretur in duces.

²⁴ *Capitolium . . . saxo quadrato substructum est*] Renovata sunt Capitolii fundamenta, et e saxo quadrato structa.

²⁵ *Conciones suas frequentare*] Ad conciones suas frequentem civium multitudinem allicere.

guæ. Criminabantur, multo eum ²⁶ infestio-rem agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit; ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerunt, incursiones eo factas. nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore. Haud magno opere plebem moverant, et infrequentem in foro propter ædificandi curam, et ²⁷ eodem exhaustam in- pensis, eoque agri inmemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitionis principibus, ²⁸ ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Ser- gium, L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam ^h tertium creat. hi ex interregno magistratum occeperunt. Eo anno ædes Martis, Gallico bello vota, dedica- ta est a T. Quinctio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ²⁹ ex novis civibus additæ, ³⁰ Stellatina, Tromenti- na, Sabatina, Arniensisⁱ: eæque ³¹ viginti quinque tribuum numerum explevere.

U. C. 367.
A. C. 325.

U. C. 362.
A. C. 324.
L. Papirio,
&c. Tr. Mil.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis ac- tum ad frequentio-rem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli cura, quod Etru- ria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit. collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominum sunt a bello Etrusco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente inlatum in urbem adtulit, Antiates in armis esse, Latinorumque po-

U. C. 369.
A. C. 323.
M. Furio
Camillo V.
&c. Tr. Mil.
Antiates in
armis.

^h Poplicolam Gron. Crev.

ⁱ Narniensis Eæd.

²⁶ *Infestio-rem esse*] Invãdi acrius, et plebi Romanæ certius adimi.

²⁷ *Eodem*] In eandem rem, id est, in ædificandum.

²⁸ * *Ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit*] Interregnum non inibatur, nisi quando nulli erant in republica curules Magistratus. Patricii coibant, et per se ipsi auspiciato interregem probebant. Itaque nova plane erant auspicia interregis; et nulla ex parte pendebant ab auspiciis magistratum anni præedentis; et si quid in his vitii esset, nihil ad illa hoc vitium pertinere poterat.

²⁹ *Ex novis civibus*] Vid. supra c.

4.

³⁰ *Stellatina, Tromentina*] *Stellatina* tribus ab agro, sive campo *Stellate* dicta est, non eo qui in Campania, sed eo qui in Etruria fuit inter Capenam et Veios. *Sabatina* a *Sabate* lacu, qui itidem in Etruria. *Tromentina*, a *Tromento* campo. Hæc omnia constant ex Festo. *Tromentum* campum volunt et ipsum in Etruria fuisse. De nomine sequentis tribus ambigitur. *Narniensem* alii, alii *Arniensem* legi volunt: et eam illi quidem a *Narnia* Umbriæ oppido, hi ab *Arno* Etruriæ fluvio dictam esse existimant.

³¹ *Viginti quinque tribuum*] Vid. supra II. 21.

U. C. 369.
A. C. 383.

Camillo re-
gimen om-
nium rerum
collegæ per-
mittunt.

pulos juventutem submisisse ad id bellum; ³² eo abnuentes publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella. itaque senatus Diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset. et collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibi que destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium. nec quidquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent.* Conlaudatis ab senatu tribunis, et ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens, inde ait, onus a populo Romano sibi, qui se dictatorem ³³ jam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se judicis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum adnisorum, ut ³⁴ tanto de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates adtineat, plus ibi minarum, quam periculi, esse. se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab incidia et odio finitimorum: itaque et ducibus pluribus et exercitibus administrandam rempublicam esse. Te, inquit, P. Valeri, socium imperii consilii que, legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque, in urbe castra habere; intentum sive Etruria se interim, ut nuper, sive ³⁵ nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex ³⁶ caussariis senioribusque a L. Quinctio scribatur, qui urbi manibusque presidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, ³⁷ quæque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Ser. Corneli, presidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus. Cunctis in partes muneris sui benign-*

32 * *Eo abnuentes*] Ea ratione nitescentes ut abmerent

33 *Jam quartum*] Ter tantum dictator fuerat Camillus: nisi Livius velit hanc esse quasi quartam dictaturam, propterea quod et illam deferendam ei fuisse, si privatus foret, dixerunt Patres; et ejus magistratus quamvis nomine earuerit, potestatem tamen vimque complexus est, quum regimen omnium rerum penes eum foret. Ceterum ne sic quidem satis decore videtur Camillus quartam sibi dictaturam arrogare. * Omnino reponendum existimamus *jam tertium.*

34 * *Tanto de se consensu civitatis*] Hæc absolute dicta intellige. Quum tantus sit de se consensus civitatis: quum eives tam unanimi consensu de se (Camillo) bene judicent.

35 * *Nova hæc cura*] Hi qui novam nobis sollicitudinem creant.

36 *Caussariis*] Quibus, oh imbecillam valetudinem, vacatio militiae esse debuisset.

37 *Quæque belli alia*] Quæque alia belli necessitas poseet. Ceterum hic locus videtur aliquid celare vitii. Scripti habent *bellica* vel *bellitia tempora.*

ne pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus, ad-
 jecit; *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro*
equitum futurum. Proinde, quam opinionem de unico impe-
ratore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare,
Patres, et de bello, et de pace universaque republica, erecti
gaudio, fremunt: nec dictatore umquam opus fore reipublicæ,
si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos
animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque con-
ferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahen-
tes.

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Vale-
 rius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo ju-
 ventutem Antiates ex nova subole lectam, sed ingentem
 Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diu-
 tina pace populis. itaque novus hostis veteri adjunctus com-
 movit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam in-
 struenti Camillo centuriones renunciaverunt, *turbatas mili-*
*tum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque et*³⁸
resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum
centenis hostibus singulos pugnatuos; et ægre inermem tantam
multitudinem, nedum armatam, sustineri posse; in equum in-
silit, et, ante signa obversus in aciem, ordines interequitans,
Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? Hostem,
an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quam perpetua
materia virtutis gloriæque vestræ? Vos contra, me duce, (ut
Falerios Veiosque captos, et in capta patria Gallorum legionem
cæsas taceam) modo trigeminæ victoriæ triplicem triumphum
ex his ipsis Volscis, et Æquis, et ex Etruria egistis. An me,
quod non dictator vobis, sed tribunus, signum dedi, non agnos-
citis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: et vos
in me nihil, præter me ipsum, intueri decet. neque enim dicta-
tura mihi umquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit.
Idem igitur omnes sumus: et, quum eadem omnia in hoc bel-
lum adferamus, quæ in priora adtulimus, eundem eventum bel-
li exspectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac
consuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.

Oratio Camilli ad milites.

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, et proximum
 signiferum, manu adreptum, secum in hostem rapit; *infer,*
miles, clamitans, signum. quod ubi videre ipsum Camillum,
 jam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in
 hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato, *Sequere*
imperatorem, pro se quisque clamantes. Emissum etiam sig-
 num Camilli jussu in hostium aciem ferunt; idque ut re-
 peteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum
 Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed
 etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum mo-

Vincit Volscos.

38* Resistentes] Identidem sistentes gradum.

U. C. 369. vebat, excitata præsentia ducis, sed quod Volscorum ani-
 A. C. 383. mis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata
 species. Ita, quocumque se intulisset, victoriam secum
 haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, quum, in
 lævum cornu, prope jam pulsum, adrepto repente equo cum
 scuto pedestri, abvectus, conspectu suo prælium restituit,
 ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res
 erat, sed turba hostium et fuga impediabatur, et longa cæ-
 de conficienda multitudo tanta fesso militi erat: quum re-
 pente ingentibus procellis fusus imber certam magis victo-
 riam, quam prælium, diremit. Signo deinde receptui dato,
 nox insecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini
 namque et Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt,
 malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se deser-
 tos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis cas-
 tris, mœnibus Satricum se includunt. quos primo Camillus
 vallo circumdare, et aggere atque operibus obpugnare est
 adortus. Quæ postquam nulla eruptione impediti videt;
 minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentæ
 spei victoriam exspectaret, cohortatus milites, ne, tamquam
 Veios obpugnantes, in opere longinquo sese tererent, victo-
 riam in manibus esse; ingenti militum alacritate mœnia
 undique adgressus, scalis oppidum cepit. Volsci abjectis
 armis sese dederunt.

Satricum
 capitur.

IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, iminebat.
 id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli.
 Sed quia nisi magno adparatu, tormentis machinisque, tam
 valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega,
 Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium
 hortaretur. Inter sermonem ejus (credo, rem Antiatem
 diuturniorem manere, Diis cordi fuisse) legati ab Nepete
 ac Sutrio, auxilium adversus Etruscum petentes, veniunt,
 brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eo
 vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea
 loca obposita Etruriæ, et velut claustra inde portæque es-
 sent; et illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, et
 Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui
 cum Camillo agi placuit, ut, omisso Antio, bellum Etrus-
 cum susciperet.³⁹ Legiones urbanæ, quibus Quinctius præ-

Bellum cum
 Etruscis
 Sutrium ob-
 sidentibus.

³⁹ *Legiones urbanae, quibus Quin-*
tius præfuerat] Quintius præerat ex-
 ercitus ex causariis senioribusque
 conscripto. Vid. supra c. 6. Eum
 traditum esse Camillo, quum alter
 exercitus e junioribus validisque a
 Q. Servilio scriptus præsto esset, non
 est verisimile. Itaque hic rescriben-
 dum videtur, quibus Q. Servilius præ-

fuerat. Tamen paulo infra Quintius,
 non Servilius, mittitur ad eum exer-
 citum, quem Camillus in Volscis
 relinquebat. Itaque et aliam per-
 mutationem exercituum factam esse
 necesse est, ita ut Servilius præ-
 fuerit exercitui Quintiano, qui ad ur-
 bem retentus sit. Sic nodum hunc
 solvit J. Fr. Gronovius.

fueraſt, ei decernuntur. quamquam expertum exercitum ad-
 ſuetumque imperio, qui in Volſcis erat, mallet, nihil recu-
 ſavit: Valerium tantummodo imperii ſocium depoposcit. U. C. 369.
A. C. 323.
 Quinctius Horatiusque ⁴⁰ ſucceſſores Valerio in Volſcis
 miſſi. Profecti ab urbe Sutrium Furius et Valerius partem
 oppidi jam captam ab Etruscis invenere; ex parte altera,
 interſeptis itineribus, ægre oppidanos vim hoſtium ab ſe
 arcentes. Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli no-
 men celeberrimum apud hoſtes ſociosque, et in præſentia
 rem inclinatam ſuſtinuit, et ſpatium ad opem ferendam de-
 dit. Itaque diviſo exercitu, Camillus collegam, eam in
 partem circumductis copiis, quam hoſtes tenebant, mœnia
 adgredi jubet, non tanta ſpe ſcalis capi urbem poſſe, quam
 ut, averſis eo hoſtibus, et oppidanis jam pugnando feſſis
 laxaretur labor, et ipſe ſpatium intrandi ſine certamine
 mœnia haberet. Quod quum ſimul utrimque factum eſſet,
 ancepsque terror Etruscoſ circumſtaret, et mœnia ſumma
 vi obpugnari, et intra mœnia eſſe hoſtem viderent; porta
 ſe, quæ una forte non obſidebatur, trepidi uno agmine eje-
 cere. Magna cædes fugientium et in urbe et per agros eſt
 facta. plures a Furianis intra mœnia cæſi: Valeriani expe-
 ditiores ad perſequendos fuere; nec ante noctem, quæ con-
 ſpectum ademittit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto re-
 ſtitutoque ſociis, Nepete exercitus ductus, quod per dedi-
 tionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non
 in eo ſolum, quod tota hoſtium erat, ſed etiam quod, parte
 Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Nepete re-
cipitur.
 Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut ſecernerent ſe ab
 Etruscis, fidemque, quam implorarent ab Romanis, ipſi
 præſtarent. Unde quum reſponſum adlatum eſſet, *nihil
 ſuæ potæſtatis eſſe, Etruscoſ mœnia cuſtodiasque portarum te-
 nere*; primo populationibus agri terror eſt oppidanis admo-
 tus: deinde, poſtquam deditioſis, quam ſocietatis, fides
 ſanctior erat, faſcibus ſarmentorum ex agro conlatis, duc-
 tus ad mœnia exercitus, completisque foſſis ſcalæ admotæ,
 et clamore primo inpetuque oppidum capitur. Nepesinis
 inde edictum, ut arma ponant; parique juſſum inermi.
 Etrusci pariter armati atque inermes cæſi. Nepesinorum
 quoque auctores deditioſis ſecuri percuſſi: innoxia multitu-
 dini redditæ reſ, oppidumque cum præſidio relictum. Ita,
 duabus ſociis urbibus ex hoſte receptis, victorem exercitum
 tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem an-
 no ab Latinis Hernicisque reſ repetitæ, quæſitumque, cur A Latinis
Hernicis-
que reſ re-
petitæ.

⁴⁰ *Successores Valerio in Volſcis* *Folſeos*; quomodo dedit Campanus, *missi*] Intellige *Valerio*, qui erat in *et servat* Victor. codex.
Volſcis. Melius tamen videretur in

U. C. 369. per eos annos militem ex instituto non dedissent? Respon-
 A. C. 323. sum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint. eos tamen ipsos pravi consilii panam habere, nec quemquam ex his reducem esse. Militis autem non dati causam, terrorem adsiduum a Volscis fuisse, quam pestem adhaerentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.* ⁴¹ Quæ relata Patribus magis tempus, quam causam, non visa belli habere.

U. C. 370.

A. C. 322.

A. Manlio

II. &c. Tr.

Mil.

Bellum

Volscum.

M. Manlii

pravæ molli-

tiones.

XI. Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minime timeri potuit, a patriciæ gentis viro et inclitæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quam alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio; ægre ferebat, *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat: quum interim, si quis vere æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx servata esset: et ille, inter aurum accipiendum et spem pacis solutis animis, Gallos adgressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et impotens, postquam inter Patres non, quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; ⁴² primum omnium ex Patribus popularis factus, cum plebeis^k magistratibus consilia communicare; criminando Patres, adliciendo ad se plebem, ⁴³ jam aura, non consilio, ferri, famæque magnæ malle, quam bonæ esse: et, non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebi seditionum fuisset, ⁴⁴ fidem

^k plebis Gron. Crev.

⁴¹ * *Quæ relata Patribus*] Hoc responsum relatum Patribus visum quidem est idoneam ac legitimam belli causam præbere: sed ab eo tamen indicendo abstinere suasit tempus parum opportuum.

⁴² *Primum omnium*] Id est, *primus*: et fortasse sic scripserat Livius. Sane duo codices, Jac. Gronovii alter, alter Hearnii, et duo e nostris habent *primus*. Ceterum quod hic traditur a nostro, Manlium primum e Patribus popularem factum, id non omni

ex parte verum videtur. Dudum enim ante Sp. Cassius, patricius, triumphalis, ter consul, popularibus sese actionibus jactaverat.

⁴³ * *Jam aura, non consilio ferri*] Jam aura favoris popularis ferri, non consilio et ratione gubernari.

⁴⁴ *Fidem moliri*] Labefactare creditarum pecuniarum jura, solutionisque necessitatem. Porro hæc optima sane lectio debetur Sigonio. Prius: *Idem moliri*.

moliri cœpit. *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non U. C. 370. egestatem modo atque ignominiam minentur, sed ⁴⁵ nervo ac A. C. 322. vinculis corpus liberum territent.* et erat æris alieni magna vis, ⁴⁶ re damnosissima etiam divitibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem caussæ jactatum, ut major potestas quæreretur. Sed ⁴⁷ nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

A. Cornelius Cossus dictator.

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi, quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, præter satietatem, tot jam libris adsidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque subcursurum, (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis et Æquis subfecerint milites. quod quum ab antiquis tacitum prætermissumque sit; cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia subole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper gens bellum intulerit: aut immunerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, ⁴⁸ quæ nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, (quod inter omnes auctores convenit) quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, et Circeïensium quidam, et coloni etiam a Velitris Romani. Dictator¹ castris eo die positis, postero cum auspicio prodisset, hostiaque cæsa pacem Deum adorasset,

Unde Volscis et Æquis toties victis subfecerint milites.

¹ *Velitris. Romanus Dictator Gron. Crev.*

45* *Nervo*] Nervus est vinculi lignei genus, in quod pedes arctabantur. In nervum ac vincula conjiciebantur debitores a creditoribus suis, si illis addicti a judice fuissent.

46 *Re damnosissima*] Correctio Freinsheimii, quam firmant tres codd. Hearnii. Vulgo *res*.

47* *Nova consilia*] Consilia novandarum rerum.

48 *Quæ nunc . . . servitia*] Quæ nunc id solum vetat deserta ac sola esse, quod ea servi Romanorum fre-

quentent. Ceterum hoc quoque ad illa, quæ a Livio dicta sunt, addi potest, ne nimium miremur renascentes illos post tot damna et clades exercitus, in horrida illa vetustate et flagrantissima populorum libertate, quot ejusque regionis, aut vici, aut oppidi cives essent, tot fuisse milites; quum nulla ars, nullum studium homines ab armis avocaret, et in negotiis publicis, quæ ex communi civium omnium sententia tractabantur, suam quisque rem agi intelligeret.

U. C. 370.
A. C. 382.
Dictatoris
oratio ad
milites.

lætus ad milites, jam arma ad ⁴⁹propositum pugnae signum, sicut edictum erat, luce prima capientes, processit: *Nostra victoria est, milites, inquit, si quid Dii vatesque eorum in futurum vident. itaque, ut decet certæ spei plenos, et cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextris armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnisos vos stabili gradu impetum hostium excipere. Ubi illi vana injecerint missilia, et effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, et veniat in mentem unicuique, Deos esse, qui Romanum adjuvent; Deos, qui secundis avibus in prælium moliri certaminis teneas: ubi hærere jam aciem conlato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fellit ducem.*

Victi Volsci. XIII. Multitudo hostium ⁵⁰nulli rei, præterquam numero, freta, et oculis utramque metiens aciem, temere prælium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis et primo pugnae impetu ferox, gladios et conlatum pedem et vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Impulsa frons prima, et trepidatio subsidiis inlata, et suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, et fluctuanti similis acies erat. deinde, postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus; et, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmae emissæ, ⁵¹dato signo, ne, in singulorum morando cæde, spatium ad evadendum interim multitudini darent. satis esse, missilibus ac terrore impedire ^mcursum, obequitandoque agmen teneri, dum adsequi pedes et ⁵²justa cæde conficere hostem posset. Fuga sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum,

^m impediri Gron. Crev.

⁴⁹ *Propositum pugnae signum*] Signum illud erat sagum coccineum, quod supra prætorium, sive tabernaculum imperatoris, expandebatur. Plut. in Fab. .

⁵⁰ *Nulli rei . . . freta*] Usitatus esset nulla rei; et sic Gronovius et Viet. codex. Tamen in not. 70. ad IV. 37. ubi Gronovius edidit *tanquam constantissima re fortuna fretus*, observavimus in scriptis legi *tanquam constantissima rei*; quosdam etiam habere *fortuna*. Et I. VIII. c. 22. scripti omnes

Gronovio inspecti, et plerique e nostris exhibent *infida . . . societati freta*. Unde dubitatio oriri potest, an Livius cum dandi casu nomen *fretus* interdum non junxerit. Tetius tamen putamus pervulgatam loquendi formam sequi.

⁵¹ *Dato signo*] Vid. not. 42. ad c. 36. l. V. et not. 15. ad II. 20.

⁵² *Justa cæde*] Plena cæde, quæ non carperet hostem, sed conficeret. Vid. not. 27. ad I. 4.

prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est. U. C. 370. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: A. C. 322. nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi,⁵³ manifesta fides, publica ope Volscos hostes adjutos. Circeiensium quoque quidam cogniti, et coloni a Velitris: Romamque omnes missi percunctantibus primoribus Patrum eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi, haud perplexè indicavere.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis Patres jussuros; quum major domi exorta moles coëgit ad eam Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modo M.ⁿ Manlii, sed facta, Manliana seditio. popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent,⁵⁴ intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis,⁵⁵ judicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua adcurrit, et manum injecit: vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate fœneratorum, et miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque; *Tum vero ego, inquit, nequidquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tamquam Gallis victoribus captum,*⁵⁶ *in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditorum aliam populo solvit,⁵⁷ libraque et ære liberatum emit-

ⁿ M. del. Gron. Crev.

⁵³ *Manifesta fides]* Quod manifestum argumentum erat.

⁵⁴ *Intuenda]* Lege cum Gronovio *intuenti:* id est, si quis intueretur, * qua mente fierent.

⁵⁵ *Judicatum pecuniæ]* Pecuniæ creditæ, nec solutæ, nomine damnatum. Judicatis autem pecuniæ triginta dies dabantur, conquirendæ pecuniæ causa quam dissolverent. Quibus elapsis, nisi dissolverant, addicebantur creditori. Vid. A. Gell. l. XX. c. 1. Quum igitur hic centurio statim duci dicatur, intelligendum est eum non modo judicatum, sed etiam addictum fuisse.

⁵⁶ *In servitutem ac vincula duci]* Addictus creditori debitor sexaginta dies habebatur in vinculis. Ac, nisi interea pactus foret, capite pœnas dabat, aut trans Tiberim peregre venumibat. Quin etiam, si plures forent, quibus reus addictus esset, secare, si vellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis permittebat lex duodecim tabularum. Dissecti tamen hoc modo hominis nullum exemplum nœ-

moratur. Hæc omnia habet A. Gell. loco supra allato.

⁵⁷ *Libra... et ære liberatum emit]* Ex iis quæ supra annotavimus, patet magnam in nexos creditoribus fuisse potestatem, nec herili absimilem. Ut igitur liberaretur ille centurio pecuniæ judicatus, mancipationem quandam fieri oportebat, qua suum in debitoris corpus dominium creditor in Manlium transferret, qui eum deinde *emitteret*, sive manumitteret. Optimo autem et plenissimo jure dominium in accipientem transferebatur, quum per æs et libram venditio fieret, hoc nimirum ritu. Aderat libripens, qui libram tenebat manu: aderant quinque testes, cives Romani, puberes. Emptor, teste Bœt. in Top. Cic. nummum æreum teneus, ita dicebat: Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære æneaque libra. Deinde æreo nummo percutiebat libram, indeque æs ei dabat, a quo mancipio accipiebat, quasi pretii loco. Hæc autem consuetudo inde ducta

U. C. 370.
A. C. 382.

tit, Deos atque homines obtestantem, ut *M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuosam turbam et ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans. *Se militantem, se restituentem eversos penates,*⁵⁸ *multiplici jam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum favore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi devovere corporis vitæque ac sanguinis quod supersit. quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Veienti, caput patrimonii,⁵⁹ subjecit præconi: *Ne quem vestrum, inquit, Quirites, donec quidquam in re mea supererit, judicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos,⁶⁰ quum omisso discrimine, vera an vana jaceret,⁶¹ *thesauros Gallici auri occultari a Patribus jecit: nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse.* Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit,⁶² tributo collationem factam: idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse. Itaque⁶³ exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur: differenteque, et tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eo versæ erant omnium curæ: adparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi obfensionem fore.

*erat, quod veteres Romani, quum nondum æs signatum haberent, posteaque etiam quum assibus libralibus uterentur, appendebant æs, non numerabant.

58 *Multiplici jam sorte*] Exsoluta jam per usuras eâ pecunie summa, quæ multis partibus exsuperaret sortem, sive id quod debiti caput erat; usuris sese semper supra sortem quodammodo coacervantibus, canique quasi deprimentibus, ac velantibus emergere.

59 *Subjecit præconi* Præconis voce venalem proponi jussit.

60 *Quum omisso discrimine*] *Quum jaceret multa, omisso discrimine, vera an vana, supple, jaceret.* Omisit Livius vocem *multa*, vel aliam aliquam similem, ob eam causam, quod hæc vo-

ces *vera an vana* vicinæ sunt verbo *jaceret*, a quo et ipsæ reguntur.

61 *Thesauros Gallici auri*] Fortasse huic criminationi ansam præbuerat aurum quod Gallis ereptum erat, sub Jovis sella positum: qua de re vid. supra V. 50. Id enim vulgo notum non fuisse, admodum verisimile est, sed primores Patrum rem inter se silentio pressisse. Unde liberior dabatur Manlio facultas arguendi Patres illud aurum in suam prædam vertisse.

62 *Tributo collationem factam*] Supra V. 50. scripsit Livius a matronis collatum aurum, ut summa pactæ mercedis Gallis conferret; nulla tributi mentione facta.

63 *Exsequebantur*] Instabant: rem ulterius quasi persequebantur et investigabant. *Vid. vol. 90. ad III. 20.

XV. Ita suspensis rebus dictator, aditus ab exercitu, in urbem venit. postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetisset, stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorum ad M. Manlium misit: qui, dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Utinam, inquit, mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te adinet eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes favore plebem Romanam: et istos, incubantes publicis thesauris, ex præda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive quod et ipse in parte prædæ sis, sive quia tantum indicium est, in vinculu te duci jubebo, nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci spe concitari. Ad ea Manlius, nec se fefellisse, ait, non adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam, dictatorem creatum esse. Jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se inpetum fieri; jam dictatorem profiteri patrociniu fœneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen et perniciem quæri. Obfendit, inquit, te, A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo, quod adfluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro inpendatis, hortor? Sortem aliam ferte. de capite deducite, quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, et nunc singu-*

U. C. 370.
A. C. 382.
Dictator in
urbem adci-
tus.
Manlium
vocat.

° quod l. ut Gron. Crev.

64 *Fide incolumi*] Ita ut creditores nihil ex eo, quod mutuam dedissent, amitterent.

65 *Intercedendo*] Spondendo, fidejuben-
do. Sic Cic. secunda Phil. c. 45.
Tantum enim se pro te intercessisse.

66 *Sortem aliam ferte*] Hæc verba lucem a proxime sequentibus mutantur. Si enim de capite deduxeris, quod usuris pernumeratum est, sors

alia erit; tanto nempe minor, quantum usuris solutum fuerit. MSS. Gronovii et Hearnii, et omnes nostri, Campanus, Andreas, habent *sortem aliquam*: quod interpretatur Gronovius, sorte tandem aliqua contenti estote, nec eam renovate semper antocismis, *addendo ad sortem usuras non expensas.

U. C. 370. *lis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos adinet, rem,*
 A. C. 382. *suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim*
quæritis; quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti jube-
tis potius, quam ponatis, nisi aliqua fraus subest? Quo magis
argui præstigias jubetis vestras, eo plus vereor, ⁶⁷ ne abstuleri-
tis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indi-
cem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium pro-
feratis.

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, et aut
⁶⁸peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insi-
 mulati falso crimine senatus, ⁶⁹oblataeque vani furti invidiæ;
 negantem, arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula du-
 ci jussit. Adreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxi-*
me, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique Dii Deaque, qui
Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præ-
sidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc deatra, qua Gallos judi-
a delubris vestris, jam in vinculis et catenis erit? Nullius nec
oculi nec aures indignitatem ferebant: sed ⁷⁰invicta sibi
quædam patientissima justî imperii civitas fecerat. nec ad-
versus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs,
adtollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carce-
rem Manlius, satis constat, magnam partem plebis vestem
mutasse, multos mortales capillum ac ⁷¹barbam promississe,
obversatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dicta-
tor de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus,
quam gloriæ, fuit. Quippe domi, non militiæ, partum
eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum
defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante cur-
rum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cu-
jus leniendæ caussa, postulante nullo, largitor voluntarius

Manlius in
 carcerem
 missus.

⁶⁷ *Ne abstuleritis observantibus etiam oculos*] Ne tanta arte furta vestra occultetis, ut fallatis oculos etiam eorum, qui rem diligentius observare velint. *Auferre oculos* proprie dicitur de præstigiatoribus, qui fallunt oculos spectantium. Bene igitur hoc verbo nititur Livius, quum supra præstigiariam mentionem fecerit.

⁶⁸ *Peragere verum indicium*] Absolvere cæptum indicium, idque verum probare.

⁶⁹ *Oblataeque vani furti invidiæ*] Et vocati in invidiam senatus vana et nullis argumentis nixa furti criminatione.

⁷⁰ *Invicta sibi quædam . . . fecerat*] Ita verebatur quædam imperia, ut eorum vim sibi ipsa invictam face-

⁷¹ *Barbam promississe*] Creditur ergo Livius jam tum in usu apud Romanos fuisse, ut barbam raderent. Tamen Plin. l. VII. c. 59. affirmat, auctore Varrone, tonsores in Italiam ex Sicilia venisse anno demum u. c. 454. (qui ex calculo Catoniano est 452.) id est, annis amplius octoginta post conjectum in carcerem Manlium: antea intonsos fuisse Romanos. Atque id adstruit Varro, l. II. de re Rust. c. 11. ex antiquorum statuis, quod pleræque, inquit, habent capillum et barbam magnam.

* Non radebant quidem barbam veteres Romani, teste ipso Livio, supra V. 41. sed tamen eam attondere aliquatenus et componere soliti erant; in luctu neglectam promissamque fluere sinebant. Vid. supra II. 23.

repente senatus factus, ⁷² Satricum coloniam duo millia ci- U. C. 370.
vium Romanorum deduci jussit. bina jugera et semisses A. C. 382.
agri adsignati. Quod quum et parvum et paucis datum, et
mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; reme-
dio irritatur seditio. et jam magis insignis et, sordibus ⁷³ et
facie reorum turba Manliana erat, amotusque post trium-
phum abdicatione dictaturæ terror et linguam et animos li-
beraverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium Querelæ ad
multitudini, quod defensores suos semper in præcipitem locum ⁷⁴ multitudi-
favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituit. Sic nem de pro-
Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium, ab dito Manlio.
ore civium famem suis impensis propulsantem, obpressos; sic
M. Manlium, mersam et obrutam fenore partem civitatis in
libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare
plebem populares suos, ut jugulentur. Hocine patiendum
fuisse, si ad nutum dictatoris non responderit vir consularis?
Fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse, quod tum
responderet: cui servo unquam mendacii pœnam vincula
fuisse? Non observatam esse memoriam noctis illius, quæ pene
ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem ag-
minis Gallorum, per ⁷⁴ Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius
M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sangui-
nis, ipso pene Jove erepto ex hostium munibus, vidissent? Seli-
brisne farris gratiam servatori patriæ relatum? et quem prope
cælestem, ⁷⁵ cognomine certe Capitolino Jovi parem, fecerint,
eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis
arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii
fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Jam ne nocte
quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carce-
rem minabantur: quum ⁷⁶ remisso, id quod crepturi erant,
ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non
seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies

Manlius e
carcere edu-
citur.

^p et del. Gron. Crev. ^q in præcipitem semper locum Ead. ^r responderet
Ead. ^s remisso eo quod Ead.

⁷² Satricum] Duo MSS. Hearnii,
et unus e nostris, Sutrium: cum
quibus consentit Velleius, l. I. c. 14.

⁷³ Et facie reorum] Et habitu
mæsto, sordidato, squalido, qualis reo-
rum esse solebat. * Livius infra
VIII. 37. eodem sensu eademque for-
ma dixit specie reorum.

⁷⁴ Tarpeiam rupem] Saxum Capi-
tolini montis, cui nomen a Tarpeia
virgine, quæ ibi sepulta erat. Vid.
Plut. in Rom.

⁷⁵ Cognomine . . . Capitolino Jovi
parem fecerint] Vid. not. 23. ad V.
31. supra.

⁷⁶ Remisso eo quod erepturi erant]
Hic solæca erat oratio: remisso id
quod. Campanus et unus ex Hearnii
codd. et unus itidem e nostris pro
varia lectione habent remisso eo. Duo
neque id, neque eo, agnoscunt; quod
per nos licet amplectaris, legasque
remisso quod.

U. C. 370. Latinis et Hernicis, simul ⁷⁷ colonis Circeiensibus et a Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repentibus, ut ⁷⁸ suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quod cives Romani patriæ obpugnandæ nefanda consilia inissent¹. Non negatum itaque tantum de captivis; sed, ⁷⁹ in quo ab sociis tamen temperaverant, denunciatum senatus verbis, facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum teget.

XVIII. Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, U. C. 371. A. C. 381. P. Valerius Potitus iterum, ⁸⁰ M. Furius Camillus^u, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni et Patribus et plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non advocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur, quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset. ⁸¹ in^x propinquum certamen aderat et Manlius^y. advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agit, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quinctius fecisset; et vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne bel-*

¹ inissent Gron. Crev. ^u Camillus quintum Ead. ^x esset; jam in Ead.
 ^y aderat: et Manlius Ead.

⁷⁷ Colonis Circeiensibus et a Velitris] Circeiensibus et Veliternis. Eodem modo locutus est supra Livius, hoc ipso libro, c. 12. et coloni etiam a Velitris: * et rursus c. 13. † Olim in editis deerat particula a. Eam adjecti Sigonius, et tenent quatuor e scriptis nostris.

⁷⁸ Suis legibus] Observat Dujatius hoc Latinos quidem et Hernicos dicere potuisse, qui suis legibus uterentur; non autem Circeiensis et Veliternos, qui, utpote coloni Romani, Romanas leges haberent. Nisi forte, quia non omnes e Romanis erant, sed veteribus incolis admisti,

aliquid ex pristino jure retinuerant.

⁷⁹ * In quo ab sociis tamen temperaverant] Quibus verbis minisque erga socios, Latinos Hernicosque, licet noxios et jure increpitos, tamen abstinuerant.

⁸⁰ M. Furius Camillus quintum] *Leges sextum.* Vid. not. 29. ad c. 10. l. V.

⁸¹ Jam in propinquum certamen aderat: et Manlius] In propinquum tempus. Ceterum particulam jam, quam Gronovius a suis aliquot libris abesse testatur, ignorant itidem quinque e nostris. Unde considerandum

tuas quidem ignorare voluit? numerate saltem, quot ipsi sitis, U. C. 371.
 quot adversarios habeatis. Si singuli singulos adgressuri esse, A. C. 381.
 tis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro do- Oratio se-
 minatione, certaturos. ⁸² Quot enim clientes circa singulos ditiosa
 fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis. Manlii.
 Ostendite modo bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad
 vim; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut
 omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego
 quidem nulli vestrum deero. ne fortuna mea desit, videte. Ipse
 vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui: et vi-
 distis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula
 depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an
 exitum Cassii Matrique exspectem? Bene facitis, quod abomi-
 namini: Dii prohibebunt hæc: sed numquam propter me de
 cælo descendent. Vobis dent mentem, oportet, ut prohibeatis:
 sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hosti-
 bus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti
 populi est, ⁶³ ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis
 sit? nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen
 adversus Patres noritis? Nec hoc natura insitum vobis est, sed
 usu possidemi. Cur enim adversus externos tantum animorum
 geritis, ut imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cum
 eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis, quam tueri,
 libertatem. Tamen qualescumque duces habuistis, qualescumque
 ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque petistis, obtinistis seu
 vi, seu fortuna vestra. tempus est, etiam² majora conari. Experi-
 mini modo et vestram felicitatem, et me (ut spero) feliciter exper-
 tum: minore negotio, qui imperet Patribus, inponetis, quam,
 qui resisterent imperantibus, inposuistis. Solo æquandæ sunt
 dictaturæ consulatusque, ut caput adtollere Romana plebes
 possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici. ego me
 patrum profiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen
 induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine
 vestrum adpellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda
 ea, quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur:
 sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervene-
 rint, sat planum traditur.

² jam Gron. Crev.

venit, an non ille recte suspicetur *quæ* *aderat* et non esse a Livio. Certe rotunda est hæc oratio: *Quam pars utraque...* coorta esset in propinquum certamen.

⁸²* Quot enim] Ante hæc verba suppleri opus est ex sensu integrum orationis membrum, quale esset hoc: sed longe aliter res se habet: longe alia vobis dicandi conditio propo-

sita est. Quot enim...

⁸³ Ut semper vobis auxilium] Ut nihil aliud desideretis adversus inimicos, quam auxilium, quo a vobis eorum vim et injurias arecatis; * nec unquam adversus Patres certetis, nisi de terminis illorum in vos imperio statuendis: quum hoc vobis potius propositum esse debeat, ut ipsi illis imperetis.

U. C. 371. XIX. At in parte altera senatus de ⁸⁴ secessione, in domum privatam, plebis, forte etiam in arce positam, ⁸⁵ et imminente mole libertati, agitatur. Magna pars vociferantur, *Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irri- tet publicum hostem, sed unius jactura civis finiat intestinum bellum.* Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, ⁸⁶ *Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii republica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebi ⁽⁸⁷ nam et, quia eundem et suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum præter vim et eadem nihil cuiquam obcurreret, eam autem ingentis dimicationis fore adpareret; tum M. Mænius et Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe adgredimur eum, quem per ipsam plebem tutius adgredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est. nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, et ex ⁸⁸ advocatis iudices facti erunt, et accusatores de plebe, patricium reum intuebantur, et regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati, favebunt, suæ.*

Manlio dies dicitur a Tr. Pl.

XX. Adprobantibus cunctis, diem Manlio dicunt, quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modo Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut adfines, postremo ne fratres quidem A. et T. Manlios: quod ad eum diem numquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse, consensu obprimi popularem virum, quod primus a Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quæ, præter cœtus multitudinis seditiosasque voces, et largitionem et fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in caussa, sed in loco, fuerit.

^a plebei Crev.

⁸⁴ *Secessione*] Hæc est invidiosa et atrox appellatio, quæ defectionem notat, et rupta debiti legibus et magistratibus obsequii jura.

⁸⁵ *Et imminente mole libertati*] Et periculo, quod immineret libertati.

⁸⁶ *Ut videant magistratus*] Vid.

supra l. III. c. 4.

⁸⁷ *Nam et quiu*] Dele supervacuum voculam *et*, quam omittunt duo e nostris codicibus: vel lege *nam et hi*, nempe tribuni plebis.

⁸⁸ *Advocatis*] Vid. not. 1. ad III. 44.

Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ et quanta U. C. 371.
 decora fœda cupiditas regni ⁸⁹ non ingrata solum, sed invisâ A. C. 381.
 etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse
 dicitur, quibus sine fœnore ⁹⁰ expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad hæc, ⁹¹ decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas ⁹² murales coronas, civicas octo. ⁹³ Ad hæc servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos ⁹⁴ C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. et quum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; et idemtidem, Capitolium spectans, Jovem Deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: et orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales versi, de se judicarent. In Campo Martio quum ⁹⁵ centuriatum populus citaretur, et reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset; adparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, numquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita producta die, in Pœtelinum

⁸⁹ *Non ingrata solum. reddiderit*] Non solum fructu gratiæ iis debita privaverit. *Ingratum* hic sumitur σαθρικῶς pro eo cui gratia non persolvitur.

⁹⁰ *Expensas pecunias tulisset*] Pecuniam dedisset. *Expensum ferre* est in tabulas accepti et expensi referre, quasi datum ac solutum: sive, ut habet Ascon. in III^{am} contra Verrem, scribere se pecuniam dedisse. Sumitur simpliciter pro *solvere, dare pecuniam*.

⁹¹ *Decora quoque belli*] De his Manlii decoribus agit quoque Plinius, Hist. Nat. l. VII. c. 28. In quibusdam dissentit a Livio, quædam addit, quæ nosse operæ pretium sit. *Ante decimum septimum annum*, inquit, *biua ceperat spolia. Primus omnium eques coronam muralem acceperat, VI. civicas, XXXVII. dona: XXIII. cicatrices adverso corpore exceperat: P. Servilium magistrum equitum servaverat, ipse vulneratus humerum ac femur.*

⁹² *Murales coronas*] *Muralis* erat

corona, qua donabatur ab imperatore, qui primus murum subiisset, inque oppidum hostium per vim ascendisset. Idcirco quasi muri pinnis decorata erat. Fieri ex auro solebat. *Civica corona* appellabatur, quam civis civi, a quo servatus erat in prælio, testem vitæ salutisque perceptæ dabat. Ea fiebat e fronde quærna, vel ilignea. Vid. A. Gell. l. V. c. 6. et Plin. l. XVI. c. 4.

⁹³ *Ad hæc . . . cives produxisse*] Olim *produxit*. Mutavit Rhenanus. Legi quoque jussit Sigonius *ad hæc pro ad hoc*: parvo discrimine; sed tamen invitis omnibus nostris MSS.

⁹⁴ *C. Servilium magistrum equitum*] Qui magister equitum fuerat, Camillo dictatore, sexto ante anno. Vid. supra c. 2. Plinius eum vocat *P. Servilium*.

⁹⁵ *Centuriatum*] Judicium perduellionis centuriatis comitiis exercebatur. Aliud exemplum exstat apud nostrum, l. XLIII. c. 16.

U. C. 371. lucum ⁹⁶ extra portam Nomentanam ^b, unde conspectus in
 A. C. 381. Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi
 Damnatur. crimen valuit, et obstinatis animis triste iudicium, invisum-
 que etiam iudicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui
 de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint danna-
 tum. tribuni ^c de saxo Tarpeio dejecerunt: locusque idem
 in uno homine et eximiæ gloriæ monumentum et pœnæ
 ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt: publica una;
 quod, quum domus ejus fuisset, ubi nunc ⁹⁷ædes atque
 officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patri-
 cius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quod
 gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M.
 Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera
 civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam
 periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem vir-
 tutes, desiderium ejus tenuit. pestilentia etiam brevi conse-
 cuta, nullis obcurrentibus tantæ cladis causis, ex Manliano
 supplicio magnæ parti videri orta: violatum Capitolium esse
 sanguine servatoris. nec Diis cordi fuisse pœnam ejus obla-
 tam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus
 hostium essent.

U. C. 372. XXI. Pestilentiam inopia frugum, et vulgatam utriusque
 A. C. 380. mali famam anno insequente multiplex bellum excepit, L.
 L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium,
 IV. Sc. Tr. L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis mi-
 Mil. litum consulari potestate. Hostes novi, præter Volscos
 Novi hostes militi datos, Circeiosque et Velitras colonias jamdiu molien-
 Lauurini. tes defectionem, et suspectum Latium, Lanuvini etiam, qua
 fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id Patres rati con-
 tentu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu inpu-
 nita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore
 ad populum ferretur de bello eis indicende. ad quam
 militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomp-
 Nepete co- tino agro dividendo, et triumviros Nepete coloniæ de-
 hnia. ducendæ creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad

^b *Flumentanam* Gron. Crev.

^c *sint. damnatum* tribuni Gron.

⁹⁶ *Extra portam Flumentanum]*
 Porta Flumentana ibatur in campum
 Martium, eratque illa admodum vici-
 na Capitolio, quod proinde ex ea
 conspici poterat. Ideo Nardinus, l.
 IV. doctissimi operis, cui titulus est,
Roma vetus, c. 4. censet hic legendum
 esse potius *cetra portam Numentan-*
nam, sive Nomentanam, quæ quidem
 porta a Capitolio remotissima fuit,
 ducebatque in eum locum, cui agger
 Ser. Tullii conspectum Capitolii ce-

terorumque collium adimebat. Et
 quidem duo e nostris antiquissimi ha-
 bent *Numentanam*: sed in uno littera
N est a secunda manu.

⁹⁷ *Ædes atque officina Monetæ]*
 Æde. Junonis Monetæ, de qua vid.
 infra VII. 22. et officina cudendi
 numismatis, cui *monetæ* nomen
 inditum est a Junone Moneta, cu-
 jus ad aedem cudebatur et asservaba-
 tur.

populum est : et, nequidquam dissuadentibus tribunis plebis, U. C. 372. omnes tribus bellum jusserunt. Adparatum eo anno bellum A. C. 320. est; exercitus propter pestilentiam non eductus. eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; et magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanorum exirent. hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, et Gabinis, et Lavicanis, quorum in fines incursatum erat,⁹⁸ ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, adpareret.

XXII. Insequenti anno Sp. et L. Papirii, novi tribuni U. C. 373. militum consulari potestate, Velitras legiones duxere; qua- A. C. 379. tuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio,⁹⁹ L. Æmilio quartum, tribunis ad præsidium urbis, et si qui ex Etruria novi motus nunciarentur, Sp. et L. Papirii, &c. Tr. Mil. (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus majora pene auxilia Prænestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo prælio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti et caussa maturioris fugæ, et Veliterni victi. et unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi obpugnatione tribuni abstinuere; quia et anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. Literæ Romam ad senatum cum victoriæ nunciis, acriores in Prænestinum, quam in Veliternum hostem, missæ. Itaque ex senatusconsulto populique jussu bellum Prænestinis indictum: qui, con- Prænestinis bellum indictum. juncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, fœdeque in captis exercuere victoriam. Eam rem ægre passi Romani, M. Furio Camillum septimum tribunum militum creavere. additi collegæ A. et L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio et M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur; ¹ non tam e republica, quam ut collegæ materia ad omnem laudem esset; ² et publice quod

⁹⁸ * *Ita placide.. ut*] Placide quidem, sed ita ut.

⁹⁹ *L. Æmilio quartum, tribunis*] Vox *tribunis*, quam inducendam censuit Muretus, abest a duobus Hearni codd. et ab uno e nostris.

1 *Non tam e republica, quam ut*]

Particula *ut* eventus designatur, non consilium: quod hic nullum esse potest, quum sorte res decreta sit.

² * *Et publice.. et privatim*] Et in iis quæ ad rempublicam spectant, et in privatis erga collegam consilii factisque.

U. C. 374. rem temeritate ejus prolapsam restituit; et privatim, quod
 A. C. 372. ex errore gratiam potius ejus sibi, quam suam gloriam, petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigeat, virebatque integris sensibus, et civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum^d diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniae haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, obperiebantur. postquam adpropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilatari, quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor et in Romano exercitu erat, et in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. Eo magis hostis instare; nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles; multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum ætate et ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ: *Juvenibus bella data, dictitans, et cum corporibus rigere et deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; et, qui adveniens castra urbesque primo inpetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem³ insidiis instruendis locum? fringere ac torpere senis consilia. Sed Camillo quum vitæ satis, tum gloriæ esse. quid adtinere, cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra. et, quum omnibus locis posceretur pugna, *Sustinere, inquit, M. Furi, non possumus inpetum militum^f: et hostis, cujus animos cunctando uuximus, jam minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, et patere te vicini consilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus: *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque*

L. Furi te-
meritas.

Camilli mo-
deratio.

^d posteram Gron.

^e tum Gron. Crev.

^f militum inpetum Ewd.

³ Insidiis instruendis] Sic recte Gronovius. Libri habebant *instruentem*.

se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunæ pæ- U. C. 374.
nituisse. nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, A. C. 372.
vigore ætatis præstantem. Itaque se, quod ad exercitum ad-
neut, regere consuesse, non regi. collegæ imperium se non posse
impedire. Diis bene jurantibus ageret, quod e republica duce-
ret. Ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset.
quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a Diis
immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile
efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a⁵ Diis
tam piæ preces auditæ sunt. primam aciem auctor pugnae Pugna cuius
instruit, subsidia Camillus firinat, validamque stationem Volscis.
pro castris obponit. ipse edito loco⁴ spectator intentus in
eventu alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit. lenis ab tergo clivus erat inter aciem et castra: et quod multitudo subpeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo adpropinquasset hostis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effuse sequendo in locum iniquum pertractus, ⁵ opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror, ⁶ et novo hoste, et supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris inpetum fecerant; integrant et illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed, inmemor recentis ferociæ veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus, subjectus a circumstantibus in equum, et raptim subsidiis obpositis, *Hæc est, inquit, milites, pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis?* ⁷ *vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; et, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum et castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt. Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circummagi signæ, obvertique aciem viderunt in hostem, et dux, præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor peri-*

Primo Romanis in prospera.

⁴ ab Gron. Crev.

⁴ *Spectator intentus in eventu]* Placeret magis in eventum.

⁵ ** Opportunus huic eruptioni fuit]* Commodam adversus se occasionem erumpentibus hostibus patefecit.

⁶ *Et novo hoste, et supina valle]* Tum novo hoste subito e castris erumpente, tum ipsa iniquitate loci Romanos premente, in vallem quæ ab tergo erat retrocedentes. Supra: *lenis ab tergo clivus erat inter aciem*

(Volscorum) et castra. Ex illo clivo pelluntur Romani. Supina vallis est, ut jam monuimus, ad IV. 46. quibus est a tergo, qui ex tumultu in vallem retrocedunt.

⁷ *Vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est]* Nota voculas *illa*, quæ præteritum tempus; *hæc*, quæ præsens indicat. *Vestra temeritas* fuit, quum pugnam inconsulte lacessistis: *vestra nunc ignavia est*, quum fugitis.

B b 4

U. C. 374. culumque erat) se obferebat, increpare singuli se quisque et
 A. C. 378. alios, et adhortatio in vicem totam alacri clamore pervasit
 aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed, missus a col-
 lega restituente peditum aciem ad equites, non castigando,
 (ad quam rem leviozem auctorem eum culpæ societas fece-
 rat) sed, ab imperio totus ad preces versus, orare singulos
 universosque, *ut se, ⁸ reum fortunæ ejus dici, crimine exime-
 rent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium
 potius socium, quam unius prudentiæ, dedi. Camillus in utra-
 que vestra fortuna suam gloriâ videt: ego, ni restituitur
 pugna, (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infâ-
 miam solus sentiam. Optimum visum est, ⁹ in fluctuantem
 aciem tradi equos, et pedestri pugna invadere hostem.
 Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime
 peditum copias vident. nihil, neque apud duces, neque
 apud milites, remittitur a summo certamine animi. Sensit
 ergo eventus virtutis enisæ opem: et Volsci, qua modo si-
 mulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna
 pars et in ipso certamine, et post in fuga cæsi: ¹⁰ ceteri in
 castris, quæ capta eodem inpetu sunt, plures tamen capti,
 quam occisi.*

Victi Vol-
 sci.

XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani ali-
 quot noscitantur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur,
 percunctantibusque fassi, publico consilio se militasse. cu-
 jus tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Ro-
 mam captivos ducturum, ait, ne Patres ignari sint, Tusculanos
 ab societate descisse. castris exercituique interim, si videatur,
 præsit collega.* Documento unus dies fuerat, ne sua consilia
 melioribus præferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu
 cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus
 videbatur, qua data in tam præcipitem casum respublica
 esset; et quum^b in exercitu, tum Romæ constans omnium
 fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset,
 adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ dec-
 us omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum
 captivis, quam bello persequendos Tusculanos Patres cen-
 suissent, Camilloque id bellum mandassent; adiutorem sibi
 ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis opta-

Bellum
 Tusculanis
 indictum.

^b tum Gron. Crev.

⁸ * *Reum*] Qui præstare deberet for-
 tunam ejus diei. *Reus* est sæpe is
 quem Gallice dicimus *responsable*. Vid.
 infra not. ad IX. 9.

⁹ *In fluctuantem aciem*] Recte
 videtur emendare Gronovius *inter
 fluctuantem aciem*: i. e. dum fluctuat
 acies, necdum satis a trepidatione et
 fuga sese collegit. *Tradi equos*, i. e.

relinqui equos, et tradi asservandos
 calonibus.

¹⁰ * *Ceteri in castris cæsi*. . . *plures tamen*] Ceteri in castris cæsi, imo plures
 capti quam occisi. Corrigit Livius
 per particulam *tamen* id quod non ex-
 pressit quidem, sed in mente habuit.
 Vid. not. 3. ad V. 54.

ret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. U. C. 374. qua moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, A. C. 378. tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intransibiles fines Romanis, non demigratum ex propinquis itinerisⁱ locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus processere: comitatus exercitui comiter in castra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positis, eademque forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentibus januas, et tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, et ludos literarum strepere discitium vocibus, ac repletas semitas, inter vulgus aliud, puerorum et mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usum caussæ ferrent: nihil usquam, non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile; circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo¹¹ nec amotæ rei usquam, nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat: sed ita¹² omnia constanti^k tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari jussit. *Soli adhuc, inquit, Tusculani, vera arma verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis. ite Romam ad senatum. æstimabunt Patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis.*¹⁵ *non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem a me habueritis; precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paullo ante fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quam hostiliter, jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratius agimus et ducibus vestris et exercitibus, quod oculis magis, quam auribus, crediderunt; et, ubi nihil*

ⁱ itineri Gron. Crev.

^k constante Ead.

11 *Nec amotæ rei usquam] Nullum usquam erat vestigium rei ejusquam aut amotæ, ut a periculo ingruentis belli tuta præstaretur; aut oblatæ et in medium promptæ, ut ad propulsandum bellum usui esset.

12 Omnia constante tranquilla pace]

Omnia erant tranquilla, pacem constantem et omnimode tuentibus Tusculanis.

13 Non præcipiam] Non præcerpam quidquam e gratia ejus beneficii, quod totum vos senatui debere decet.

A Tusculanis pace constanti propulsatum.

U. C. 374. *hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos præ-*
 A. C. 372. *stitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis,*
precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo ex-
periundum est, inermes experiemur. Hæc mens nostra est;
Dii immortales faciant, tan felix, quam pia. Quod ad cri-
mina adinet, quibus moti bellum indixistis; etsi revicta rebus
verbis confutare nihil adinet; tamen, etiamsi vera sint, vel
fateri nobis ea, quum tam evidenter punitur, tutum censemus.
Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat. Tantum
fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia,
nec ita multo post civitatem etiam, impetraverunt. ab Tus-
*culo*¹⁴ *legiones reductæ.*

XXVII. Camillus consilio et virtute in Volscis bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia et moderatione insignis, magistratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. et P. Valerius, Lucio quintum, Publio tertium, et C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus,¹⁵ maxime propter incertam famam æris alieni; adgravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis, quam fortuna, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postunius Regillensis, cæptaque jam res morte Postumii,¹⁶ quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii, vitio creati, non geserunt magistratum. tertios creati (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant.¹⁷ *Fugere senatum testes, tabulas publicas, census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit, demersam partem a parte civitatis: quum interim obæratam plebem objectari uliis atque aliis hostibus. Passim jam sine*

¹ *facient Gron.*

14 *Legiones reductæ*] Magis place-ret verbum in hac re proprium *deducta*, quod Sigonius affert e vet. libris, et nos in uno e nostris invenimus.

15 *Maxime propter incertam famam*] Maxime propter varios et incertos rumores de magnitudine æris alieni, ex eo ortos quod hinc tribuni plebis auferent rem verbis, et exaggerando invidiosorem etiam, quam veritas ferebat, facerent; illinc rem extenuarent, et ejus invidiam mollire ac minuire conarentur ii, quibus expediebat

sic existimari. solutionem creditarum pecuniarum ideo potius impeditam esse, quod fides, quam quod fortuna debentes deficerent. Ut autem in hac varietate sermonum dispici posset, quid verum foret, nihil satius erat, quam singulorum facultates per censum inspicere.

16 *Quia collegam suffici censori religio erat*] Vid. supra V. 31.

17 *Fugere senatum*] Nolle senatum testes habere census cujusque, tabulas publicas.

U. C. 375.
 A. C. 377.
 L. et P.
 Valerius,
 &c. Tr. Mil.
 Maximum
 æs alienum
 Romæ.

Tribb. Pl.
 seditiosa
 oratio.

nullo discrimine bella quæri. ab Antio Satricum, ab Satrico U. C. 375. Felitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, A. C. 377. Prænestinis jam intentari arma; civium magis quam hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam, de lexando fænore et fine aliarum injuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros, neque delectum haberi; donec, inspecto ære alieno, iuitaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeat. Merces seditio- nis proposita confestim seditionem excitavit. nam et ad dicebantur multi, et ad Prænestini famam belli novas legio- nes scribendas Patres censuerant. quæ utraque simul au- xilio tribunicio et consensu plebis inpediri cœpta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomi- na dabant. Quum Patribus ¹⁸ minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exsequendi, quam delectus, esset; quippe jam a Præneste ¹⁹ profectos hostes ^m in agro Gabino ⁿ con- sedisse nunciabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem extinguendam in urbe, quam prope inlatum mœnibus ipsis bellum, valuit.

Bellum
Prænesti-
num.

XXVIII. Nam quum esset Prænestinis nunciatum, nul- lum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semetipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis ²⁰ protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atque portas est: tandemque, ab seditione ad bel- lum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes a mœnibus recessere, et juniores Romani ad edictum sine retractatione ^o convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum late populantes, *fatalem se ur- bi Romanæ locum cepisse*, inter se jactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit*. Etenim, si diem, contactum religiose, insignemque nomine ejus loci, time-

T. Quinc-
tius dicta-
tor.

^m profectus hostis Crev. Ead.

ⁿ Sabino Gron. Crev.

^o detractatione

¹⁸ Minor præsens cura] Gronovius legit, minus præsens, i. e. minus urgens.

quam et expressit in editione sua Clericus. Vulgo profectos hostes; minus eleganter.

¹⁹ Profectus hostis] Hanc esse MSS. suorum lectionem monuit Gronovius,

²⁰ Protinus] Uno tenore prout in cedebant.

U. C. 375. *ant Romani, quanto* ²¹ *magis Alliensi die Alliam ipsam, mo-*
 A. C. 377. *numentum tantæ cladis, reformidaturos? Species profecto his*
ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in auribus
fore. Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitatio-
nes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contra,
Ubi cumque esset Latinus hostis, satis scire, eum esse, quem, ad
Regillum lacum devictum, ²² *centum annorum pace obnoxia te-*
merint. Locum, insignem memoria cladis, irritaturum se po-
tius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem fa-
ciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ. Quin ²³ *ipsi sibi*
Galli si offerantur illo loco, se ita pugnaturos, ut Romæ pug-
naverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc,
quam effecerint, ne quis hostis, qui mænia Romana intrasset,
nuncium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.

XXIX. His utrimque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu, inquit, A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam constituisse?* ²⁴ *nec illis Dii immortales certioris quidquam fiduciæ, majorisve quod sit auxilii, dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste, Dii testes fœderis, et expetite pœnas, debitas simul vobis violatis, nobisque* ²⁵ *per vestrum numen de-*
 Vincuntur
 Prænestini. *ceptis. Non equitem, non peditem sustinere Prænestini. primo inpetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt; consternatique, et præter castra etiam sua pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Præneste fuit. Ibi* ²⁶ *ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra mœniâ se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed, postquam, directis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: et, vix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinatorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque, haud*

Oppida
 Prænestino-
 rum capta.

P sibi del. Gron.

²¹ *Magis Alliensi die]* Magis quam Alliensium diem. Fortasse melius videatur duas ultimas voces, quæ profecto supervacaneæ sunt, omnino delere.

²² *Centum annorum]* Vide supra not. 10. ad c. 2.

²³ *Ipsi sibi Galli]* Inseruimus vocem *sibi*, quam in scriptis et procis editis exstare testatur Gronovius, et habent duo e nostris.

²⁴ *Nec illis]* Magis placere *Ne*

illis.

²⁵ * *Per vestrum numen deceptis]* Qui quum consideremus fœderi cui vestrum numen advocatum fuerat, delusi sumus a fœdistragis Prænestinis. Sic l. I. c. 9. *per fas ac fidem decepti.*

²⁶ *Ex fuga dissipati]* Quum dissipati hæc illac ex fuga fuissent, jam in unum colligentes se, ibi locum capiunt.

magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eæ U. C. 375. quoque expugnatae. tum ad caput belli Præneste ventum. A. C. 377. Id non vi, sed per deditionem, receptum est. T. Quinctius, semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit: triumphansque signum, Præneste devectum, Jovis Impera- Jupiter Im- perator. toris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Jovis ac Minervæ; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa literis fuit: *Jupiter atque Divi omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator* ²⁷ *oppida novem caperet.* Die vicesimo ⁹, quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus. Ex Patribus creati P. et C. Manlii, cum L. Ju- U. C. 376. lio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. A. C. 376. Manliis, quod genere plebeios, gratia Julium anteibant, P. et C. Manliis, Volsci provincia, ²⁸ sine sorte, sine comparatione, extra ordinem data: cujus et ipsos postmodo et Patres, qui dede- &c. Tr. Mil. rant, pœnituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus velut circumventis, quum id falso nunciatum esset, dum, præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem adversato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias præcipitavere. Ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes cæduntur, cæduntque, castra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inscitia res. ²⁹ quidquid superfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quæ ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietæ res ex Volscis adferebantur, et adparuit, nescire eos victoria et tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quantum a Volscis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum, quod Prænestini concitatis Latinorum populis rebellarunt.

⁹ vigesima Gron. Crev.

²⁷ *Oppida novem caperet]* Testatur Festus in voce *Trientem tertium*, scriptum fuisse in hac tabula T. Quintium novem urbes per novem dies, et decimam Præneste cepisse. Et profecto hoc voluerat Livius, si per librariorum lieuisset.

²⁸ *Sine sorte, sine comparatione]* Ita ut tribuni militum nec sortirentur, nec compararent, i. e. communi consensu inter se constituerent, quis ad bellum egredi, quis Romæ manere deberet.

²⁹ *Quidquid superfuit fortunæ populi Romani]* Hoc nimis elate inflatæque in re sane levi dictum esse, recte observat Gronovius. Lege cum eo: *Quidquid superfuit*, nempe de his exercitibus, *fortuna populi Romani, et militum etiam sine rectore stabilis virtus, tutata est.* Solet Livius, quæ insperatam salutem in aliquo periculo attulerunt, ea fortunæ populi Romani delegare. Vid. I. 46. II. 40. et alibi sæpius. Victorinus codex habet *fortuna*.

Eodem anno ³⁰ Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, ³¹ novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

U. C. 377.
A. C. 375.
Sp. Furio,
&c. Tr.
Mil.
Seditiones
ob as alic-
num.

Volscorum
agri devas-
tantur.

XXXI. Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio secundum, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem et materia et causa seditionis æs alienum: cuius noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Clœlius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. namque trepidi nuncii primo, fuga deinde ex agris legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, adtulere. In qua trepidatione tantum afuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia impediendo delectui esset: donec conditiones inpositæ Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisus duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvis fuit. Populatio itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordia hostium fretus, et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ³² ab justo exercitu justa ira facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hostico morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus erant, ³³ celebrari de integro jurisdictionio; et tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum, a censoribus locatum saxo quadrato faciundum. cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum impedi-

* erat causa Gron. Crev.

30 *Setiam*] Hoc Sigonio debetur. Antea etiam. Thuangus codex servat vestigium literæ S ante etiam, sed junctæ cum voce præcedenti.

31 *Novi coloni*] Jam eo coloni missi fuerant quarto ante anno, quod ex

Velleio sub finem lib. I. colligitur.

32 * *Ab justo exercitu, justa ira*] Vid. not. 52. ad c. 13. supra.

33 * *Celebrari . . . jurisdictionio*] Jus assidue dici cepit de pecuniis creditis.

rent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares U. C. 378.
 patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, L. Æmi- A. C. 374.
 lium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. Emilio
 L. et C. Quinctios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinere, V. &c. Tr.
 ut adversus Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus Mil.
 ad Satricum castra habebant, nullo inpediente omnibus ju-
 nioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum
 ad præsidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus existi-
 tisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe validissi-
 mum P. Valerius et L. Æmilius ad Satricum duxere: ubi
 quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, ex-
 templo pugnatum: et, ut nondum satis claram victoriam, Volsci et
 sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus Latini fusi,
 diremit. Postero die iterata pugna: et aliquamdiu æqua
 virtute fortunaque Latinæ maxime legiones, longa societate
 militiam Romanam edoctæ, restabant. eques inmissus ordi-
 nes turbavit; turbatis signa peditum inlata: quantumque
 Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. et
 ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis
 erat. Fusi hostes quum Satricum, quod duo millia inde
 aberat, non castra, peterent, ab equitatu maxime cæsi. cas-
 tra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prælio pro-
 xima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: et quum Ro-
 manus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen ti-
 mor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque mœnia in-
 traverere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut
 morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec
 Romanis satis instructis adparatu bellico ad mœnia adgre-
 dienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta;
 quum Antiates, victi malis subactique bello, in quo et nati
 erant, et consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex
 diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferocio-
 res ad perseverandum in bello faceret. finis certaminis fuit,
 postquam utrisque adparuit, nihil per alteros stare, quo mi-
 nus incepta persequerentur. Latini profecti a societate pa-
 cis, ut rebantur, inhonestæ sese vindicaverunt. Antiates,
 incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem
 agrosque Romanis dedunt. Ira et rabies Latinorum, quia
 nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere
 potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum
 primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent: nec
 aliud tectum ejus superfuit urbis, (quum faces pariter sacris
 profanisque injicerent) quam matris Matutæ templum. In-
 de eos nec sua religio, nec verecundia Deum arcuisse dicitur,
 sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni
 nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensos ea ra-

U. C. 378.
A. C. 374.
Tusculum a
Latinis cap-
tum.

A Romanis
receptum.

bie inpetus Tusculum tulit, ob iram, quod, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem, se dedissent. Patentibus portis quum improvise incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis, nunciosque Romam, qui certiore de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere.³⁴ clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc mœnia Tusculi tueri vident, illinc arcem obpugnare; terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrisque urgentur Latini: nec inpetus Tusculanorum, decurrentium ex superiore loco, sustinent: nec Romanos, subeuntes mœnia molientesque obices portarum, arcere possunt. Scalis prius mœnia capta; inde effracta claustra portarum. et quum anceps hostis et a fronte et a tergo urgueret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quidquam superesset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum in dies miseræque plebis crescebant; ³⁵ quum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impeditur. Itaque, quum jam ex re nihil dari posset, fama et corpore, iudicatur atque addicti, creditoribus satisfaciebant, ³⁶ pœnaque in vicem fidei cesserat. Adeo ergo obnoxios submiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricos petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experi-

* Tusculi del. Gron.

34 *Clausas portas Tusculi*] Hic supervacanea est vox *Tusculi*: eadem opportuniore loco a nobis paulo infra inserta fuit, auctoribus compluribus MSS. tum Gronovianis, tum nostris: *mœnia Tusculi*.

35 * *Quum eo ipso*] Quum necessitas ipsa solvendi sine mora facultatem solvendi impedit. Si tempus datum esset debitoribus, si non institissent illis magna acerbitate creditores, sol-

vere potuissent. At quum cogentur statim representare pecunias quas mutuas acceperant, ea ipsa necessitate ad summam angustiam redigebantur.

36 *Pœna . . in vicem fidei cesserat*] In locum solutionis pœna successerat. Debitorum quum fidem solutionis præstare non possent, pœna a lege indicata creditoribus satisfaciebant.

que animus esset: possessionemque honoris, usurpati modo U. C. 378. a plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuum Patres A. C. 374. viderentur. Ne id nimis latum parti alteri esset, parva (ut plerumque solet) rem ingentem moliundi causa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, quum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemtor ejus habebatur, filiae duae nuptae, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem, viro tamen plebeio: eaque ipsa adfinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quaesierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiae quum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret. quum ad id, moris ejus insueta, expavisset minor Fabia, risu sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque, *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; sui que ipsam ³⁷ malo arbitrio, quo a proximis quisque minime antehi vult, poenituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi quum pater forte vidisset, percunctatus, *satin' salva?* ³⁸ avertentem causam doloris (quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicit comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quod juncta inpari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere jussit: eosdem prope diem domi visuram honores, quos apud sororem videat. Inde consilia inire cum genero coepit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, et cujus spei nihil praeter genus patricium deesset.

Fabiarum
sororum
amulatio.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim aëris alieni; cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. Adcingendum ad eam cogitationem esse, conando agendoque jam eo gradum fecisse plebeios, unde, si porro adnitantur, ³⁹ pervenire ad summa, et Patribus aequari, tam honore, quam virtute, possent. In praesentia tribunos plebis fieri placuit,

^t *summam* Gron.

³⁷ * *Malo arbitrio*] Per illam judicandi et sentiendi pravitatem, qua ...

³⁸ *Avertentem causam doloris*] Vertentem alio ac dissimulantem causam doloris, *elicit ut fateretur*, i. e. compulsi fateri. Sic Cicero, l. II. de Orat. n. 13. *Tu quem ego ... nunquam elicere potui ad disputandum.* Et noster supra c. 31. *Ut hostem eliceret ad*

certamen.

³⁹ *Pervenire ad summa*] Sic Andreas, Campanus; unus e MSS. Hearnii, et quinque e nostris. Gronovianae editiones *ad summam*: non recte, ut putamus. Horat. Epist. II. 1. *Venimus ad summum fortuna, non ad summam.*

U. C. 379. quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores aperirent. ⁴⁰ creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, et pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio aequis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus ⁴¹ quingenta jugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque ⁴² utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, et quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum, discrimine proposito, conterriti Patres quum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, præter expertam multis jam ante certaminibus intercessionem, invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt. qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio, Sextioque viderunt, stipati Patrum præsidis, nec recitari rogationes, nec sollemne quidquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Jamque frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet, inquit Sextius. quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis. faxo, ne juvet vox ista, VETO, qua nunc concinentes collegas nostros tam leti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis relecti, nullos curules magistratus creati passi sunt. eaque solitudo magistratuum, et plebe reficiente duos, tribunos, et his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

XXXVI. Alia bella opportune quievire: Veliterni coloni, ⁴³ gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, et agrum Romanum aliquoties incursavere, et Tusculum obpugnare adorti sunt. eaque res, Tuseulanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non

⁴⁰ *Creatique tribuni C. Licinius, et L. Sextius*] Hic Dodwellus præter Livii mentem, ut putamus, sed apte ad rationes annorum sequentium, inserit annum unum, cui tribunos consulari potestate assignat L. Papirium, L. Menenium, Ser. Sulpicium, Ser. Cornelium, memoratos a Diodoro ad annum Olympiadis CIII. primum. Quibus rationum momentis adductus id faciat Dodwellus, vide apud ipsum, dissert. X. de Cyclis Romanorum, sect. 22.

⁴¹ *Quingenta jugera agri*] Jugerum ducentos et quadraginta in longitudinem pedes, centum et viginti in latitudinem habebat. Testes Quintilian. l. I. Instit. c. 9. Varro, l. I. de re Rustica, c. 10. et Isidor. l. XV. c. 15.

⁴² *Utique*] Certe. Ut necesse esset alterum saltem e consulibus ex plebe creari.

⁴³ *Gestientes otio*] Impatientes otii, et motum armaque alacri cupiditate appetentes.

Nulli curules magistratus per quinquennium.

Patres modo, sed etiam plebem, movit. Remittentibus tri- U. C. 385.
 bunis plebis, comitia per interregem sunt habita; creatique A. C. 367.
 tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. L. Furio II.
 Cornelius, P. et C. Valerii, haudquaquam tam obedientem &c. Tr.
 Mil.
 in delectu, quam in comitiis, plebem habuere: ingentique
 contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo
 submovere hostem, sed intra suamet ipsum moenia compu-
 lere. obsidebanturque haud paullo vi majore Velitrae, quam Velitrae ob-
 Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, a quibus ob- sessae.
 sideri coeptae erant, expugnari potuere. Ante novi creati
 sunt tribuni militum: Q. Servilius, C. Veturius, A. et M. U. C. 386.
 Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem A. C. 366.
 tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimi-
 mine domi res vertebantur: nam praeter Sextium Licinium- Q. Servilio
 Mil.
 Fabius quoque tribunos militum, Stolonis socer, quarum
 legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium
 ferebat. et, quum octo ex collegio tribunorum plebis primo
 intercessores legum fuissent, quinque soli erant: et (ut
 ferme solent, qui a suis desciscunt) ⁴⁴ capti, et stupentes
 animi, vocibus alienis id modo, quod domi praecipuum
 erat, intercessioni suae praetendebant: *Velitris in exercitu
 plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia
 differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium
 ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, et uno
 ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu
 tractandi animos plebis, primores Patrum productos inter-
 rogando de singulis, quae ferebantur ad populum, fatiga-
 bant: *Auderentne postulare, ut, quum bina jugera agri plebi Tr. Pl. ora-
 dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? Ut tio pro legi-
 singuli prope trecentorum civium possiderent agros, plebeio bus suis.*
 homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturae, suus
 pateret ager? *An placeret, favore circumventam plebem ⁴⁵ po-
 tius*, quam forte^y creditum solvat, corpus in nervum ac sup-
 plicia dare: et gregatim quotidie de foro addictos duci, et re-
 pleri vinctis nobiles domos? et, ubicumque patricius habitet,
 ibi carcerem privatum esse?*

XXXVII. Haec indigna miserandaque auditu quum

ⁿ add. iterum Gron. Crey.

^x ni potius Ead.

^y sortem Ead.

44* Capti et stupentes animi] Vox animi est in gignendi casu. Velut attonitos et stupore defixos animos gerentes, utentes vocibus non suis, sed iis quas sibi dictatas reddebant.

45 Ni potius quam sortem] Amplectenda videtur Gronovii conjectura, quae librorum etiam quorundam fir-

mari auctoritate ab eo dicitur: et, resecta particula ni, legendum, Potius quam sorte creditum solvat: i. e. potius quam sola sorte soluta sine usuris creditoribus plebes satisfaciat. Hoc enim volebat lex quam duo tribuni ferebant, ut sorte contenti creditores essent.

U. C. 326. apud timentes sibimet ipsos, majore audientium indignatione, quam sua, increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore, adfirmabant, nisi alterum ex plebe consulem, custodem suæ libertatis, plebes^z fecisset. Contemni jam tribunos plebis^z, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit. nisi imperio communicato, ⁴⁶ numquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec esse, quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoria exisse, quum tribunos militum idcirco potius, quum consules, creati placuisset, ut et plebeis pateret summus honos, ⁴⁷ quatuor et quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? ⁴⁸ Qui crederent, duobusne in locis sua voluntate impertituros^b plebi honorem, qui ⁴⁹ octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? et ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunalum septum tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat; et seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus. quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeis idoneos viros ad curules magistratus. Nunquid enim socordius aut segnius rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, ⁵⁰ paucis ante annis ex plebe captos creati: nec ullius eorum populum Romanum penituisse. Consulatum superesse plebeis: eam esse arcem libertatis, id columen. si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges, et stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellent, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi accipi vide-*

^z plebs Gron. Crev.

^a plebi Gron. plebei Crev.

^b impertituros Gron.

Crev.

46 * Nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore] Nunquam plebem pari cum Patribus jure in republica fruituram.

47 Quatuor et quadraginta annis] Ab anno 311. ad 355.

48 Qui crederent duobusne in locis] Gronovius expungit hæc voces qui crederent. Tan. Faber legit: Quod crederentne duobus in locis . . .

49 * Octona loca] Hoc semel contingisse memoravit Livius supra V. 1. idque parum probabiliter, ut observamus in nota ad illum locum.

50 Paucis ante annis] Totis quadraginta. (vide l. IV. c. 54.) Nisi forte intelligendum est, paucis ante annis quam tribuni consulares ex plebe fierent.

re; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sa-
cris faciundis decemviri creentur; ita ut ⁵¹ pars ex plebe,
pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comi-
tia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsi-
debat.

XXXVIII. Prius circumactus est annus, quam a Veli-
tris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad
novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem,
duos utique, quia legum latores erant, plebes reficiebant.
Tribuni militum creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser.
Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papius, L. Veturius. Princi-
pio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ven-
tum: et, quum tribus vocarentur, nec intercessio collega-
rum latoribus obstaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia,
summum imperium summumque ad civem, decurrunt. Dic-
tatores dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magis-
trum equitum L. Æmilius cooptat. Legum quoque latores,
adversus tantum adparatum adversariorum, et ipsi caussam
plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indic-
to, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus
agmine patriciorum, plenus iræ minarumque consedisset,
atque ageretur res solito primum certamine inter se tribu-
norum plebi ^d, ferentium legem intercedentiumque, et, quan-
to jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore
legum ipsarum latorumque, et, ⁵² *Uti rogas*, primæ tribus
dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites*,
jam vos tribunicia libido, non potestas, regit, et intercessio-
nem, secessionem quondam plebis partem, vobis eadem vi facitis
irritam, qua peperistis; non reipublicæ magis universæ, quam
vestra causa, dictator intercessionem adero, eversumque ⁵³ *ves-*
trum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius et L.
Sextius intercessionem collegarum cedunt; nihil patricium ma-
gistratum inseram concilio plebis. si adversus intercessionem,
tamquam captæ civitati leges imponere tendent, vim tribuniciam
a se ipsa dissolvi non patiar. Adversus ea quum contemti
tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus
ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit.
et addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores
adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum.

U. C. 387.

A. C. 365.

T. Quinc-

tio, &c. Tr.

Mil.

Dictator

creatur Ca-

millus IV.

Certamen

inter dicta-

torem et

tribunos.

^c qui Gron. Crev.^d plebei Crev.

51 *Pars] Dimidia.

52 *Uti rogas*] Id est, fiat uti rogas.
Fuit hæc solennis vox, qua populus
jubebat, sive seisciebat id quod ab ali-
quo magistratu rogaretur.53 * *Vestrum auxilium imperio tuta-*
bor] Potestatem tribunitiam, quæauxilii vobis ferendi causa instituta
est, imperio dictatorio tutabor. Penes
tribunos, ut jam aliquoties observa-
tum est, auxilii jus; imperium penes
patricios magistratus, consules, tribu-
nos militum consulari potestate, dic-
tatores, erat.

U. C. 387.
A. C. 365.

Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit; seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs^e scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, ⁵⁴ quingentum millium ei multa esset. Sed auspiciis magis, quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, quam ipsius viri facit ingenium, tum quod ei subfectus est exemplo P. Manlius dictator: quem quid creari adinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? et quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut et huic rogationi, qua se ⁵⁵ in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas et hæc lata erat, impedire: et, quoad usque ad memoriam nostram tribuniciiis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

P. Manlius
dictator.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, adparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de sœnore atque agro rogationes jubebant, ⁵⁶ de plebeio consulatu ⁵⁷ antiquabant. et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem, dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, ⁵⁸ C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre Patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem magistri equitum majus, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent^f ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Novum se annum jam velut^g in aciem^h adversus optimates maximo privatim periculo,* ⁵⁹ *nullo publice emolumento stare. consensisse jam secum et ro-*

C. Licinius
primus ma-
gister equi-
tum de
plebe.

Sextii et
Licinii
Tribb. Pl.
oratio de
conjunctim
ferendis ro-
gationibus
suis.

^e plebes Gron. Crev.

^f accederent Gron.

^g veluti Crev.

^h acie

Gron. Crev.

⁵⁴ *Quingentum millium*] Supple æris. Asses 500000. æstimandi sunt marcis argenti nostratibus 781. cum duabus uncis.

⁵⁵ *In ordinem cogi*] Vid. not. 52. ad III. 35.

⁵⁶ *De plebeio consulatu*] Plures scripti habent *de plebeio consule*.

⁵⁷ *Antiquabant*] *Antiquare* verbum solenne est, quo populus Romanus

significabat se non accipere legem. *Antiquo*, i. e. antiqua probo, nihil novi statui volo. * Vid. not. 22. ad V. 30.

⁵⁸ *C. Licinio, qui tribunus militum fuerat*] Undecimo ante anno. Hunc C. Licinium cave cum Plutareho credas eundem esse cum C. Licinio Stolone, tribuno plebis, legum novarum latore.

⁵⁹ *Nullo publice emolumento*] Hear-

gationes promulgatas, et vim omnem tribuniciæ potestatis. Pri- U. C. 387.
mo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: dein- A. C. 365.
de ablegatione juventutis ad Veliterum bellum: postremo dic-
tatorium fulmen in se intentatum. Jam nec collegas, nec bel-
lum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebeio
consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit. se ipsam
plebem et commoda morari sua. Liberam urbem ac forum a
creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si
velit, habere posse. Quæ munera quando tandem satis grato
animo æstimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis ro-
gationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse mo-
destiæ populi Romani id postulare, ut ipse favore levetur, et in
agrum injuria possessum a potentibus inducatur; per quos ea
consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed
etiam sine spe honoris, relinquat. Proinde ipsi primum statu-
erent apud animos, quid vellent: deinde comitiis tribuniciis de-
clararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas
rogationes vellent, esse, quod eosdem rejicerent tribunos plebis:
perluturos enim, quæ promulgaverint. sin, quod cuique priva-
tim opus sit, id modo accipi velint; opus esse nihil invidiosa
continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quæ
promulgata sint, habituros.

XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum
quum, præ indignitate rerum, stupor silentiumque inde ce-
teros Patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos de-
cemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuaden-
dum processisse, et locutus in hanc fere sententiam esse: Adversus
eos Ap.
Claudii
oratio.
*Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod
unum familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tribunis,
id nunc ego quoque audiam: Claudicæ genti jam inde ab initio
nil antiquius in republica Patrum majestate fuisse; semper
plebis commodis adversatos esse. Quorum alterum ⁶⁰ neque nego,
neque inficias eoⁱ, nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem
et Patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius, quam
inminuta, majestas earum ⁶¹gentium, inter quas nos esse voluistis,
dici vere posset. Illud alterum pro me majoribusque meis con-*

ⁱ non ego non ceteri Claudii inficiamur Crev.

nus in nota ad hunc locum affirmat
MSS. et veteres editos præferre *pub-
lico*. Sed Thuanus cod. servat *publice*.
Et id postulat antitheseos ratio: *ma-
ximo* privatim *periculo*, nullo *publice*
emolumento.

⁶⁰ *Non ego, non ceteri Claudii in-
ficiamur*] Revocavimus veterem hanc
lectionem, quam expressit Andreas,
assentiente uno e MSS. Hearnii. Cam-
panus quoque, et unus e regii codd.
consonant, nisi quod pro duplici *non*

geminant *neque*. Vulgo editi nunc
habent *neque ego, neque inficias eo*:
quod nobis inficetum visum est.
Quum enim duo hæc verba ejusdem
sint plane sensus, non possunt sibi
invicem quasi exadversum collocari.
Jac. Gronovius propius ad vulgatam
lectionem emendat: *neque ego*, id est,
ne ego quidem, *inficias eo*. Favetque
ejus conj. eturæ Sorbon. codex, in quo
legitur *neque ego, neque inficias ea*.

⁶¹ * *Gentium*] Vid. not. 2. ad IV. 1.

U. C. 387. tendere ausim, Quirites, (nisi, quæ pro universa republica fiant,
 A. C. 365. ea plebi, tanquam aliam incolenti urbem, adversa quis putet) nihil nos, neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quædam contra voluntatem fuerint) vere referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortum, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenis ortum, et vivere in libera civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium et C. Licinium, perpetuos (si Diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sunsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, se permissuros esse? ⁶² Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. ⁶³ Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. Sed quæ tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu ⁶⁴ inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem subclamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres vobis censemus esse; antiquare alias. ⁶⁵ Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; et hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; et aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat, aut mortiferum vitalem admisceat. Ergo, si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes subclamassent? Abi hinc cum tribuniatibus ac rogationibus tuis. quid? si tu^k non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrum, Quirites, ferret? Numquamne vos res potius, quam auctores, spectabi-

^k *tu del. Gron. Crev.*

62 *Sub conditione, inquit]* Uterlibet e tribunis legum latoribus. Sæpe hoc modo *inquit* absolute ponitur, ut intelligatur quilibet contradicetur. Sic infra hoc ipso e. *Ut rogationes, inquit, nostras . . . accipiatis:* et rursus, *Non, inquit, licebit.* Et l. XXXIV. c. 3. *Ut auro et purpura fulgeamus, inquit.*

63 *Quid est aliud dicere]* Nonne hoc idem est, ac si dicerent? *Dicere* hic sustinet vicem nominativi eadentis in verbum est. *Dicere, quod alii petunt, nos fastidimus, quid aliud est?*

sive idem est, supple, atque id quod dicunt tribuni, sese sub conditione refici velle decimum tribunos.

64 *Inutiles]* Damnosæ. Sic l. III. c. 33. *qui consensus privatis interdum inutilis, id est, exitiosus esset.* Vid. et V. 5.

65 *Non, inquit, licebit. Tu de fœnore]* Respondentes facit tribunos Appius, non iis quidem verbis, quæ ipsi protulerant; sed quomodo, quoque sensu jaectatas ab iis voces et accipiebat ipse, et a populo accipi volebat.

tis? sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis au- U. C. 327.
ribus, quæ ab nostram quo dicentur, adversis accipietis? At A. C. 365.
*hercule*⁶⁶ *sermo est minime civilis. Quid? Rogatio qualis est,*
quam a vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, si-
millima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere
liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri con-
sulem jubet; nec duos patricios creandi potestatem vobis per-
mittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena
Janiculum insedit; quale Gallicum modo, quum præter Capi-
tolium atque arcem omniu hæc hostium erant, et consulatum
⁶⁷ *cum hoc M. Furio et*¹ *quolibet alio ex Patribus L. ille Sex-*
tius peteret; possetisne ferre, Sextium haud pro dubio consulem
esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune
honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patri-
cios non liceat? et alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque
ex Patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam
consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit,
in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo,
inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis ple-
*beium.*⁶⁸ *Quid est dicere aliud, quia*^m *indignos vestra voluntate*
creaturi non estis, necessitatem vobis creandi, quos non vultis,
inponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat
populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, et lege se,
non suffragio, creatum dicat?

XLI. Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt: et ita maxima sunt adepturi,⁶⁹ ut nihil ne pro minimis quidem debeant; et occasionibus potius, quam virtute,⁷⁰ petere honores maluntⁿ. Est aliquis, qui se inspici, æstimari

¹ aut Gron.^m nisi quia Gron. Crev.ⁿ malint Eæd.

⁶⁶ * Sermo est minime civilis] Sermo est qui minime deceat cives, memores se cum civibus agere, qui pari jure libertatis fruantur, in quos minime liceat imperioso genere sermonis uti.

⁶⁷ Cum hoc M. Furio, et quolibet] Vulgo aut quolibet: sed *et* præferunt Andreas, Campanus, tres Hearnii codd. et omnes nostri. Quod quidem sine ulla dubitatione admisimus. Ut enim recte argumentatur Appius, necesse est ut plebeius unus consulatum petat cum duobus patriciis.

⁶⁸ Quid est dicere aliud, nisi] Sigonius inseruit ultimam vocem ex veteribus, ut ait, libris. Sed eam ignorant Sorbonicus codex, et antiquissimus Thuanæus. Nobis placeret veterem lectionem restitui, mutato tantum duarum vocum ordine. Quid est

aliud dicere, quia . . . Plane ut supra, hoc ipso c. Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos . . . fastidimus.

⁶⁹ Ut nihil ne pro minimis quidem debeant] Hujus loci videtur hæc esse sententia. Ita maxima quæque, consulatum nempe, sunt adepturi plebei, ut nihil pro iis debeant, ne tanquam minimis quidem: i. e. ut ne tantum quidem vobis pro iis debeant, quantum pro minimis deberi æquum esset. Non absimilis locus reperitur supra IV. 54. Patres non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: i. e. Patres fremunt, indignantur pro honoribus, non tanquam communicatis, sed tanquam amissis.

⁷⁰ Petere honores malint] Thuanæus codex malunt: et id potius videtur.

H. C. 387. *fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competi-*
 A. C. 365. *tores æquum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui*
vestra necessaria suffragia pro voluntariis, et serva pro liberis
*faciat. Omitto Licinium Sextiumque,*⁷¹ *quorum annos in per-*
petua potestate, tamquam regum in Capitolio, numeratis: quis
est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum
facilior per istius legis ocasionem, quam nobis ac liberis nostris,
fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum
poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate
satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de
religionibus atque auspiciis, quæ propria Deorum immortalium
contentio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem con-
ditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiaeque, omnia geri,
quis est, qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more
majorum? nempe, penes Patres. nam plebeius quidem magis-
tratus nullus auspiciato creatur. Nobis adeo propria sunt aus-
picia, ut non solum, quos populus creat patricios magistratus,
non aliter, quam auspiciato, creet; sed nos quoque ipsi sine
*suffragio populi auspiciato interregem prodamus, et*⁷² *privatim*
auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent.
Quid igitur aliud, quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebeios
consules creando, a Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert?
*Eludant nunc licet religiones. Quid enim est,*⁷³ *si pulli non*
pascentur? si ex cavea tardius exierint? si occinuerit avis?
Parva sunt hæc: sed parva ista non contemnendo majores nostri
maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tamquam jam nihil
pace Deorum opus sit, omnes ceremonias polluimus. Vulgo ergo
*pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cui libet*⁷⁵ *apicem*
Dialem, dummodo homo sit, inponamus: tradamus ancilia, pene-

⁷¹ *Quorum annos ... in Capitolio numeratis]* Videntur hæc intelligenda de clavibus numeri annorum indicibus, de quibus Liv. infra VII. 3. Ibi ille docet clavum quotannis figi solitum dextro lateri ædis Jovis Opt. Max. *Eum, inquit, clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt.* Sensus igitur hujus loci erit: quorum annos in perpetua potestate, tanquam regnum, per novem continuos clavos Capitolino parieti affixos, numeratis. Hujus loci a nemine hinc usque intellecti hanc interpretationem debemus Cl. Dodwello: quem vide Dissert. X. de Cyclis Roman. Sect. 76.

⁷² *Privatim]* *Privatim et publice* opponantur; at non *privatim, in magistratibus.* Fortasse legendum est *privati.*

⁷³ *Si pulli non pascentur]* De auspicio, quod e pullis gallinaceis captare solebant Romani, vid. infra X. 40.

⁷⁴ *Si occinuerit avis]* E cantu quoque avium omnia sibi læta tristiave fingebant Romani. Vid. nostrum loco modo memorato, et Val. Max. l. I. c. 4. Aves, quæ cantu auspicia dabant, *oscines* dicebantur, quales corvus, cornix, noctua.

⁷⁵ *Apicem Dialem]* Apex proprie dicebatur, in summo fluminis pileo virga e felici arbore, lanceo filo religata; quod quidem filum *apicatum* vocabatur. Interdum tamen, ut hoc loco, *Apex* sumitur pro ipso pileo. *Apex* autem dictus est ab eo quod comprehendere vinculo antiqui *apere* dicebant. Vid. Festum in vocibus *Apex* et *Apiculum*, et Servium tum ad II. Æn. v. 623. tum ad VIII. v. 664.

tralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est. non leges U. C. 327.
auspicato ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis A. C. 365.
⁷⁶ *nec curiatis* ° comitiis Patres auctores fiant. Sextius et Lici-
 nius, tamquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent,
 quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo
 est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit, altera
 lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus dominos:
 altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur.
 Omnium rerum caussa vobis antiquandas censeo istas rogationes.
 Quod faxitis, Deos velim fortunare.

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus roga-
 tionum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem Decemviri
sacrorum ex
plebe, et ex
Patribus.
 tribuni, Sextius et Licinius, de decemviris sacrorum ⁷⁷ ex
 parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque Pa-
 trum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad consu-
 latum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit Pa-
 tribus, ut, in præsentia consulum mentione omissa, tribuni
 militum crearentur. creati A. et M. Cornelii iterum, M. Ge- U. C. 328.
A. C. 364.
A. et M.
Cornelii,
&c. Tr. Mil.
 ganus, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum.
 Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem
 exitus, quam dubii, quietæ externæ res Romanis essent; Camillus
V. Dictator.
 fama repens belli Gallici adlata, perpulit civitatem, ut M.
 Furius dictator quintum diceretur. is T. Quinctium Pennum Bellum
Gallicum.
 magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno
 circa Anienem flumen, ⁷⁸ auctor est Claudius; inclitamque
 in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provo-
 catus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum
 cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus
 magis adducor, ut credam, decem haud minus post annos ea
 acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, dictatore
 M. Furio, signa conlata. Nec dubia, nec difficilis Romanis Vincuntur
Galli.
 (quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae
 cladis adtulerant) victoria fuit. multa millia barbarorum in
 acie, multa captis castris cæsa: palati alii Apuliam maxime
 petentes, quum ⁷⁹ fuga se longinqua, tum quod passim eos
⁸⁰ simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati
 sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus

° *nec curiatis* del. Gron.

⁷⁶ *Nec curiatis*] Has voces, quæ
 exstant in vett. editis, et in MSS.
 Hearnii et nostris, omittunt Grono-
 vianæ editiones, operarum, ut videtur,
 incuria.

⁷⁷ *Ex parte*] Dimidia. Vid. not.
 81. ad II. 13.

⁷⁸ *Auctor est Claudius*] Claudius
 Quadrigarius, ut patebit ex not. 53. ad
 VII. 10. infra. De illo agemus ad

VIII. 19.

⁷⁹ *Fuga se longinqua ... ab hoste
 sese tutati sunt*] Vacat aut prius *se*,
 aut posterius *sese*. Hoc potius deleri
 placet.

⁸⁰ *Simul pavor terrorque*] *Pavor*,
 qui insidebat menti. *Terror*, qui a
 novis subinde occurrentibus hostibus
 accidebat.

U. C. 388.
A. C. 364.

Rogationes
tribunorum
acceptæ.

decretus. Vixdum perfunctum eum bello atrocior doni seditio excepit: et per ingentia certamina dictator senatusque victus, ut rogationes tribunicia acciperentur; et comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. quia patricii ⁸¹ se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit: quum tamen per dictatorem conditionibus sedata discordiæ sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio; a plebe nobilitati de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, ⁸² quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando umquam alias, Deum immortalium causa libenter facturos fore, ut ⁸³ ludi maximi fierent, et dies unus ad ⁸⁴ triduum adjiceretur; ⁸⁵ recusantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum a patriciis est juvenibus, se id honoris Deum immortalium causa libenter acturos, ⁸⁶ ut ædiles fierent. Quibus quum ab universis gratiæ actæ essent, factum senatusconsultum, ut duo viros ædiles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

⁸¹ * *Se auctores futuros*] Vid. not. 16. ad l. 17.

⁸² *Quum dignam*] Quum dignam eam rem senatus censeret esse, ob quam ludi maximi fierent, diesque unus ad triduum Latinarum adjiceretur; meritoque id . . . sibi esse faciendum.

⁸³ *Ludi maximi*] Ludi quam magnificentissimi. De his ludis accipienda videntur quæ legimus l. VII. c. 15. *Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti.* Itaque verisimile est hos ludos ante concordiam restitutam Camillum vovisse; (quo etiam tempore, si Plutarcho credimus, ædem Concordiæ vovit) ejus votum, redactis in concordiam ordinibus, Patres ratum habuisse. Aliter censet Gronov. quem vid. l. IV. Observ. c. 25.

⁸⁴ *Triduum*] Latinarum: quæ vox fortasse incuria librariorum excidit. Ceterum triduum de quo hic

agit Livius, non aliud esse quam triduum Latinarum, ex Plutarcho probatur, qui in vita Cam. auctor est unum diem hoc tempore Latinis, quæ triduo antea conficiebantur, adjectum esse. De Latinis feriis vid. not. 62. ad c. 17. l. V.

⁸⁵ *Recusantibus*] Ferias Latinas ludi comitari solebant, quorum curatio penes ædiles plebis primo fuit, teste Dion. l. VI. extremo. Ludos quoque a Camillo votos ab iisdem ædilibus fieri senatus jubebat. Quum igitur et ludis votivis, et adjecto illo in singulos annos ad Latinas die, novorum sibi successoribusque suis sumptuum necessitatem injungi intelligerent ædiles, recusarunt aggravatum munus. De ludis, qui Latinarum diebus fieri solebant, vid. not. 72. ad V. 19.

⁸⁶ *Ut ædiles*] Ea lege, ut.

EPITOME LIBRI VII.

DUO novi magistratus adjecti sunt, praetura et curulis aedilitas. Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli, cujus remedium et finis quum per novas religiones quaeretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, et ¹ T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cujus relectio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in verba sua jurare, non perseveraturum se in accusatione. Quum telluris hiatu tota ad ultimum territu patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in praetam voragine[m] urbis Romanae. in eam Curtius armatus, sedens equo, se praecipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod ² plus quingentis jugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galea corvo, et unguibus rostroque hostem infestante, occidit, et ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Karthaginiensibus juncta. Campani, quum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dederunt, ob quam caussam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est, qui, occupato colle super id jugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in æquiores locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Quum milites Romani, qui Capuæ in praesidio

¹ T. Manlium filium rus relegatum] Adjecimus vocem rus, quam in veteribus libris exstare Sigonius affirmat. Habet quoque eam unus ex Hearnii codd.

² Plus quingentis jugeribus] Sic dedit Sigonius, quum prave antea legeretur, plus quingentorum jugerum. Magis Livianum foret, plus quingentis jugera.

erant relictī, de ea occupanda urbe conspirassent, et, detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, et Gallos, et Tiburtes, et Privernates, et Turquinienses, et Samnites, et Volscos prospere gestas continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VII.

ANNUS hic erit insignis ¹ novi hominis consulatu, insignis ² novis duobus magistratibus, prætura et curuli ædilitate. ³ Hos sibi patricii quæivere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, ⁴ cujus lege partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo; ædilitatem Cn. Quinctio Capitolino et P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, ⁵ gratia campestri ⁶ ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Æmilius Mamercinus. Principio anni et de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, et de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum ac justitio simile otium fuit: nisi quod non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebeio tres patricos magistratus, curulibus sellis prætextatos tamquam consules sedentes, nobilitas sibi sunsisset, prætorum quidem etiam jura reddentem, et ⁷ collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde inposita est senatui ex Patribus jubendi ædiles curules creari. primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genucio et Q. Servilio consulibus, et ab seditione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis

U. C. 339.
A. C. 363.
L. Sextio,
L. Æmilio
Coss.
Primus de
plebe
consul.
Prætor et
ædiles curu-
les primum
creati.

U. C. 390.
A. C. 362.
L. Genucio,
Q. Servilio
Coss.
Pestilentia.

1 *Novi hominis*] *Novus homo* dicebatur, cujus e majoribus nemo curulem magistratum gesserat, qui nullam habebat proinde majorum imaginem. *Novo homini* opponebatur *nobilis*. Vid. not. 57. ad c. 34. l. I.

2 *Gratia campestri*] Quia comitia centuriata, quibus consules, prætores, censores creabantur, habebantur in campo Martio; inde *gratia campestris* sumitur pro favore populari, quo honores sibi quis aliisve a populo consequatur.

3 *Ceperunt*] Effecerunt ut Capitolinus et Scipio caperent. Quidam libri: *dederunt*.

4 *Collegam consulibus, atque iisdem*

auspiciis creatum] Ideo collega consulibus dicebatur prætor, quia iisdem auspiciis creabatur, ut docet Messalla apud Gell. XIII. 14. Iisdem autem auspiciis creari, non est iisdem tantum comitiis, sed etiam captatis, ut videtur, eodem modo ac ritu auspiciis creari, ob eamque causam ejusdem ordinis ac generis auspicia habere. Porro auspicia consulum ac prætorum ejusdem ordinis erant, ut constat ex loco A. Gellii supra memorato, quamvis, ubi diversa iis auspicia contingerent, consulum auspicia magis rata essent: cujus rei iusigne testimonium extat apud Val. Max. l. II. c. 2.

U. C. 390. mortuos ferunt, pro portione et ex multitudine alia multa
 A. C. 362. funera fuisse. maximeque eam pestilentiam insignem mors
 Camilli ⁵quam matura, tam acerba, M. Furius fecit. Fuit enim
 mors. vere vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque
 prius, quam exsulatum iret; clarior in exsilio vel desiderio
 civitatis, quæ capta absentis inploravit opem, vel felicitate,
 qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit.
 Par deinde ⁶per quinque et viginti annos (tot enim postea
 vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus, quem
 secundum a Romulo conditorem urbis Romanæ fer-
 rent.

U. C. 391. II. Et hoc insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C.
 A. C. 361. Licinio Stolone, consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum
 C. Sulpicio, memoria actum, nisi quod pacis Deum exposcendæ causa
 L. Licinio ⁷tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. et
 Coss. quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina leva-
 retur, victis superstitione animis, ⁸ludi quoque scenici, nova
 Ludi scenici res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat)
 primi. inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Cete-
 rum parva quoque (ut ferme principia omnia) et ea ipsa
 peregrina res fuit. ⁹Sine carmine ullo, ¹⁰sine imitandorum
 carminum actu, ludiones ex Etruria aditi, ad tibicinis mo-
 dos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant.
 imitari deinde eos juventus, simul inconditis inter se jocu-
 laria fundentes versibus, cœpere; nec absoni a voce motus
 erant. Accepta itaque res sæpiusque usurpando excitata.
¹¹vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio voca-
 batur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante,
¹²Fescennino versu similem in compositum temere ac rudem

5* *Quam matura, tam acerba*] Hæc duo sibi invicem adversantur. Nam *acrobium* proprie dicitur de fructibus nondum maturis, quorum ideo *acerbus* est sapor. Hinc mors juvenum *acerba*, qui ante diem rapiuntur. At eorum virorum, quos nunquam mori cuperent omnes, semper *acerba* mors est, etiamsi illi maturitatem ævi naturæque attigerint.

6 *Per quinque et viginti annos*] Bene se habet hic numerus, si ratio habeatur anni ejus quem inseruit Henricus Dodwellus ante anarchiam. Vid. not. 40. ad VI. 35.

7 *Tertio tum . . . lectisternium fuit*] Lectisternium in urbe Romana primum fuit anno u. c. 356. Vid. supra V. 13. Quo tempore autem secundo factum fuerit, Livius non docet.

8 *Ludi . . . scenici*] Ludi qui in *scena* agerentur, quales Comædia, Tragedia,

&c. *Scena* autem proprie est umbraculum ex ramis arborum curvatis, et inter se mutuo implicitis factum, a *σκιά* umbra. Quoniam autem in ejusmodi umbraculis Attica juventus inconditos versus jacere cœperat, ideo, postquam ludus in artem vertit, *scena* quoque vocata est pars theatri velo teeta, in qua histriones fabulas agebant.

9 *Sine carmine ullo*] Quia nimirum versus lingua Tusca pronunciat, a Romanis intellecti non fuissent.

10 *Sine imitandorum carminum actu*] Nullo gestu motuque corporis, qualis comitari carmina, iisque respondere debet.

11 *Vernaculis artificibus*] Domesticis, id est, Romanis ludionibus, sive actoribus.

12 *Fescennino versu*] Non jam te-

alternis jaciebant; sed inpletas modis ¹³ saturas, descripto U. C. 391.
 am ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. A. C. 361.
¹⁴ Livius post aliquot annos, qui ¹⁵ ab saturis ausus est primum
 argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum
 sæpius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad
 canendum ante tibicinem quum statuisset, ¹⁶ canticum egisse
 aliquanto magis vigente^a motu, quia nihil vocis usus inpe-
 diebat. inde ¹⁷ ad manum cantari histrionibus cœptum,
¹⁸ diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege
 hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, et
 ludus in artem paullatim verterat; juvenus, histrionibus
 fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula
 intexta versibus jactitare cœpit: ¹⁹ quæ inde exodia postea

^a *vigenti* Gron. Crev.

mere jaciebant incompositum ac rudem versum, similemque Fescennino versu, i. e. versui. Fortasse scripserat Livius *versum*, quomodo habent duo scripti a Gronovio inspecti, et Victor. codex. Porro *Fescenninus* versus a Fescennia Etruriæ urbe dictus est, ex qua Romam est allatus. De eo vid. Hor. in Ep. 1^a. l. II.

13 *Saturas*] *Satura* proprie notat lancem onustam uva passa, polenta, et omnigena ciborum ac frugum varietate, quæ sacris Cereris inferebatur. Inde ea voce designata est rerum mixtura quædam et quasi farrago; ac porro genus hoc poematis, quod multis et variis rebus refertum erat. Dramaticum fuit, ut clare ex hoc loco patet. *Modi* autem hic intelligendi sunt modulatio quædam ac descriptio cantus motusque corporum affectibus dramaticis congruens. Dum igitur dicit Livius *impletas modis saturas*, eas vult juxta descripti ad tibicinem cantus motusque modulatione conditas, suam quandam perfectionem attigisse.

14 *Livius*] Livius Andronicus, M. Livii Salinatoris libertus, fabulam docere cœpit C. Claudio Centone, M. Sempronio Tuditano Coss. anno u. c. 512.

15 *Ab saturis*] Relictis saturis, connectere fabulam ex variis actibus, qui tamen omnes ad unum et idem argumentum, sive unam quandam actionem primariam referrentur. * Adverte verbum *serere* hic esse a *sero*, *scrui*, *serutum*, quod plane diversum est a verbo *sero*, *sevi*, *saturn*, idem significante quod *semino*. Prius illud usurpavit

quoque Livius infra XXV. G. *Fato*, *cujus lege immobilis rerum humana-rum ordo scriitur*.

16 *Canticum*] *Canticum* ab uno homine canebatur ad tibicinis modos. Quum autem tibicinem post actum quemque cecinisset appareat ex iis verbis, quibus Plautus in Pseudolo actum primum concludit, canticum subjici solitum esse cuique comædiæ actui verisimile est. Porro *canticum agere* est gesticulationem cantico convenientem peragere.

17 *Ad manum cantari*] Institutum, ut histrionis gesticulationi, quæ saltando fiebat et loquaci manu, cantando responderetur: quum antea idem et caneret, et saltaret.

18 *Diverbia*] *Diverbium* dicitur, quando diversi verba faciunt: ac nihil aliud est, quam actus et scænæ, ex quibus ipsum fabulæ corpus constat. Opponitur choro et cantico.

19 *Quæ inde exodia*] *Exodium* vox Græca exitum significans. *Exodiarius*, inquit vetus Juvenalis scholiastes, *in fine ludorum intrabat, quod ridiculus foret: ut, quidquid lacrymarum ac tristitiæ cœgissent ex tragicis affectibus, hujus spectaculi risus detergeret*. *Exodium* igitur ex eo dictum est quod in exitu, sive fine ludorum ageretur. At vocula *inde*, hic interposita, significare videtur *exodii* appellationem ex eo deductam esse, quod juvenus fabulis egressa quodammodo, sive, ut ipse Livius scribit, fabellarum actu relicto, ad hos jocos redisset: quæ quidem hujus appellationis origo parum probabilis est. Tres scripti e nostris, in-

U. C. 391. adpellata, ²⁰ consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt
 A. C. 361. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juven-
 Exodia: tus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum
 Atellanæ. manet, ut actores Atellanarum nec ²¹ tribu moveantur, et
 stipendia, tamquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter
 aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo
 ponenda visa est: ut adpareret, ²² quam ab sano initio
 res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis
 religionibus datum, aut religione animos, aut corpora mor-
 bis levavit. quin etiam, quum medios forte ludos ²³ circus
 Tiberi superfuso inrigatus impedisset, id vero, velut aversis
 jam Diis adspersantibusque placamina iræ, terrorem ingen-
 tem fecit. Itaque Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino
 U. C. 392. secundum consulibus, quum piaculorum magis conquisitio
 A. C. 360. animos, quam corpora morbi, adficerent, repetitum ex
 Cn. Genu- seniorum memoria dicitur, ²⁴ pestilentiam quondam clavo
 cio, L. Æ- milio II. ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus
 Coss. dictatorem clavi figendi causa dici jussit. dictus L. Man-
 lius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit.
 Manlius Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, ²⁵ qui
 dictator clavum pangit. prætor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat.
²⁶ Fixa ^b fuit ²⁷ dextro lateri ædis Jovis optimi maximi,

^b *Fixus Gron. Crev.*

ter quos Thuanæus, ignorans *τὴν inde*.
 Itaque illud eradas lieet.

²⁰ *Consertaque fabellis*] Constant ex fabellis Atellanis. Inde promiscue usurpantur *exodia* et *Atellana*. Sæpe etiamambo vocabula junguntur, ut apud Sueton. in Tib. c. 45. *Atellanico exodio*, et apud Juven. Sat. VI. v. 71. *Exodio... Atellana Autones*. Porro *Atellana fabella* ab *Atella* Oseorum civitate, ubi primum acitatis sunt, nomen traxerant. Jocis et salibus, modestis tamen primo et ingenuis, commendabantur. Osea lingua agebantur, postquam etiam Osea gens esse desierat: unde dicebantur quoque *Osci lullii*. Osea autem gens in Campania fuit, in duos populos divisa, Auruncis nempe et Sidicinosis.

²¹ *Tribu moveantur*] Vid. not. 23. ad c. 24. l. IV.

²² *Quam ab sano initio*] Quam modico et areto sumptu perigi cepta res excesserit deinde in hanc, quam nostro ævo videmus, sumptuum insaniam, quæ vix opulentis regnis, ne dum privatis ædilitium patrimoniis, qui ludos suis impetis faciendos erant,

tolerabilis foret.

²³ *Circus*] Itaque ludi etiam scenici primo in Circo acti sunt.

²⁴ *Pestilentiam quondam*] Hæc non eo sensu intelligenda videntur, ut clavus jam antea, pestilentie sedandæ causa, a dictatore fixus fuisse dicatur; sed pestilentia quodam anno esse sedata, quum clavus annorum index non ab ordinario magistratu, sed a dictatore fixus esset. Unde argumentabantur clavum ab dictatore fixum levando morbo salubrem fuisse. Vid. infra VIII. 12. aliud exemplum, aliamque causam dictatoris clavi figendi causa creati.

²⁵ *Qui prætor maximus sit*] Qui imperium summum in civitate habeat. *Prætor proprie is qui præit.*

²⁶ *Fixus fuit*] Figi solitus erat. MSS. fere omnes habent *fixa*, ut referatur ad legem. Utrovis modo legas, parvi refert, quum et legem et clavum ibidem *fixa* esse admodum verisimile videatur.

²⁷ *Dextro lateri ædis*] Capitolinum templum tres ædes pares continebat communibus inclusas lateribus: median, Jovis; a lateribus, alteram Ju-

²⁸ ex qua parte ^c Minervæ templum est. Eum clavum, quia U. C. 392.
 rare per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum A. C. 360.
 fuisse ferunt: eoque Minervæ templo ²⁹ dicatam legem, Clavus an-
 quia numerus Minervæ inventum sit. Volsiniis quoque norum in-
 clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortia, dex.
 Etruscæ Deæ, comparere, diligens talium monumentorum
 auctor ³⁰ Cincius adfirmat. M. Horatius consul ³¹ ex lege
 templum Jovis optimi maximi dedicavit anno post reges
 exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia majus im-
 perium erat, sollemne clavi figendi translatum est. Inter-
 misso deinde more, digna etiam per se visa res ^d, propter
 quam dictator crearetur. qua de caussa creatus L. Manlius, Manlius de-
 perinde ac reipublicæ gerendæ, ac non solvendæ religione, lectum ha-
 gratia creatus esset, bellum Hernicum adfectans, delectu bere cona-
 acerbo juventutem agitavit; tandemque, omnibus in eum tur, frustra.
 tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dicta-
 tura abiit.

IV. Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio consulibus ^c, dies Manlio dicitur a U. C. 393.
 M. Pomponio tribuno plebis. ³² Acerbitas in delectu, non A. C. 359.
 damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, Q. Servilio
 partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, II. L. Ge-
 partim in vincula ductis, invisæ erat: et ante omnia invisum nucio II.
 ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave Coss.
 liberæ civitati, ab ostentatione sævitæ adscitum; quam Manlio dies
 non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse dicta.
 suo exerceret, criminique ei tribunus inter cetera dabat,
 quod filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe,
 domo, penetibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in
 opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum, dedit: Acerbitas
 ejus in fi-
 lium.

^c ea ex parte, qua Gron. Crev. ^d est res Eæd. ^e secundum consulibus Eæd.

nonis, alteram Minervæ. Hinc lex, quæ hoc loco dicitur fixa fuisse dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, infra dicitur Minervæ templo dicata.

²⁸ Ea ex parte quæ] Scripti omnes nostri, ut et aliquot a Gronovio allegati, ea qua parte: unde proclive est efficere ex qua parte.

²⁹* Dicitam] Assignatam, et quasi consecratam.

³⁰ Cincius] L. Cincius Alimentus, sic enim integre expressum nomen ejus est a Livio, XXI. 38. æqualis Fabii Pictoris, bello Punico secundo captus ab Annibale, teste Livio ibidem. Hunc scriptorem historiarum valde probabiliter judicat Vossius, l. I. de Histor. Lat. c. 4. non diversum esse ab illo L. Cincio Alimento qui præturam gessisse

memoratur a Livio, XXVI. 23. anno ejusdem belli nono. Græca lingua scripsisse eum historiam a primordio urbis docet Dionys. l. I.

³¹ Ex lege templum] Videtur hic legendum esse templo, ut recte admonet Gronovius. Sensus igitur erit: M. Horatius, ex lege quæ supra allata est, dedicavit, sive cum solennibus cærimoniis fixit, clavum templo Jovis optimi maximi, ea ex parte nimirum, ut supra legitur, qua Minervæ templum est.

³² Acerbitas in delectu] Manlii acerbitas in delectu, quam senserant cives non multo modo irrogatis sibi, quæ proinde damnum, sive jacturam rei familiaris importarent, sed et laceratione corporum.

U. C. 393. ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria
 A. C. 359. disceret, vere imperioso patre se natum esse. At quam ob
 noxam? quia infacundior sit, et lingua inpromptus. Quod
 natura damnum utrum ³³ nutriendum patri, (si quidquam in eo
 humani esset) an castigandum ac vexatione insigne faciendum
 fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere ac fovere, si quid
 ex progenie sua parum prosperum sit. At, Hercule, L. Man-
 lium, malum malo augere filii, et tarditatem ingenii insuper
 premere; et, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id
 extinguere vita agresti et rustico cultu, inter pecudes ha-
 bendo.

Filii ejus
 pictas.

V. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius
 juvenis, irritatus est animus: quin contra, se quoque parenti
 causam invidiæ atque criminum esse, ægre passus, (ut
 omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam,
 quam inimicis ejus, malle) capit consilium, rudis qui-
 dem atque agrestis animi, et quamquam ³⁴ non civilis ex-
 emplii, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cul-
 tro subcinctus, mane in urbem, atque a porta domum con-
 festim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori,
opus esse sibi domino ejus convento extemplo, ait. *nunciaret, T.
 Manlium L. filium esse.* Mox introductus, (etenim percitum
 ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii
 ad rem agendam, deferre) salute accepta redditaque, *esse ait,
 quæ cum eo agere arbitris remotis velit.* Procul inde omnibus
 abire jussis, cultrum stringit: et, super lectum stans ferro
 intento, nisi, in quæ ipse concepisset verba, juraret, *se patris
 ejus accusandi causa concilium plebis numquam habiturum*, se
 eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus
 (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem;
 illum prævalidum juvenem, et, quod haud minus timendum
 erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adjurat, in quæ
 adactus est verba; et præ se deinde tulit, ea vi subactum se
 incepto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi
 suffragii ferendi de tam crudeli et superbo reo potestatem
 fieri; ita ægre habuit, filium id pro parente ausum. eoquem
 id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria
 nihil a pietate avertisset. Itaque non patri modo remissa
 causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori
 fuit, et quum eo anno primum placuisset, ³⁵ tribunos mili-
 tum ad legiones suffragio fieri, (³⁶ nam et antea, sicut nunc,

33 *Nutriendum*] Mollibus remediis
 et paterna indulgentia melicandum.
 Vid. IV. 52. supra.

34 *Non civilis*] Abhorrentis ab iis
 legibus, quibus civilis societas conti-
 netur.

35 *Tribunos militum ad legiones*]

Ut legionibus præessent. Sex in una-
 quaque legione tribuni militum erant,
 teste Polyb. I. VI. iique principem in
 legione locum tenebant.

36 *Nam et antea, sicut nunc*] Ma-
 gis placeret: num antea, sicut et nunc

³⁷ quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) ³⁸ secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure et procul cœtu hominum juventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto conlapsum in inmensam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam Deum monitu quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuum esse vellet. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtusque, esset. Silentio facto, templa Deorum immortalium, quæ foro inminent, Capitoliumque intuentem, et manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos Manes porrigentem, se devovisse: equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem, armatum se in specum inmisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, sed ab hoc adpellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc ³⁹ fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. et lacus nomē ab hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum feciales ad res repetendas nequidquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit; populusque id bellum frequens jussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In expectatione civitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaret^f; legionibus necopinato pavore fuis, consul circum-

Vorago in foro.

In eam se M. Curtius immittit.

Bellum cum Hernicis.

Genucius male rem gerit.

^f præcipitaretur Gron. Crev.

³⁷ Quos Rufulos vocant] Ruffuli, sive Ruffuli appellabantur, inquit Festus, tribuni militum a consule facti, non a populo: de quorum jure quod Rutilus Rufus legem tulerit, Ruffuli, ac post Rutuli, sive potius Rutili, appellati sunt. Alii sunt comitiati, inquit Asc. in Divin. qui Romæ comitiis designantur.

³⁸ Secundum in sex locis] Si legiones quatuor, ut moris erat, hoc anno scriptæ sunt, quatuor et viginti tribu-

nis militum opus erat. Sed per hæc tempora dictatores et consules, perquam paucis suffragio populi relictis locis, reliqua sui beneficii faciebant, teste Livio, IX. 30.

³⁹ Fama rerum standum est] Olim fama. Sigonius emendari jussit, eique favent quatuor e nostris codd. antiquissimi, ut et usus Latini sermonis. Sic noster infra l. VIII. extremo: quo satis certo auctore stetur.

U. C. 393. ventus ab insciis, quem interfecissent, occideretur. Quod
 A. C. 359. ubi est⁵ Romam nunciatum, nequaquam tantum publica
 calamitate mœsti Patres, quantum feroces iufelici consulis
 plebeii ductu, fremunt omnibus locis: *Irent, crearent consu-*
les ex plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset. Potuisse
Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in Deos in-
mortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum
numen, sua auspicia. quæ ut primum⁴⁰ contacta sint ab eo, a
quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum docu-
mento fuisse, ne deinde, turbato⁴¹ gentium jure, comitia habe-
rentur. His vocibus curia et forum personat. Ap. Clau-
 dium, quia dissuaserat legem, majore nunc auctoritate even-
 tum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem con-
 sensu patriciorum Servilius consul dicit, delectusque et jus-
 titium indictum.

Appius
 Claudius
 dictator.

VII. Priusquam dictator legionesque novæ in Hernicos
 venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta
 egregie est. In Hernicos, morte consulis contentum ad
 castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes,
 hortante legato, et plenis iræ atque indignitatis militum
 animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res
 Hernicis afuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere.
 Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur,
 et copiæ duplicantur: et pro concione dictator laudibus
 legati militumque, quorum virtute castra defensa erant,
 simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul
 ceteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque segnius⁴² ad
 hostes bellum adparatur, qui, et parti ante decoris memores,
 neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires
 angent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas
 excitur. quadringenariæ octo cohortes, lecta robora viro-
 rum, scribuntur. Hunc eximium florem juventutis eo
 etiam, quod, ut duplex acciperent stipendium, decreverant,
 spei animorumque inplevere. Inmunes quoque operum
 militarium erant, ut, in unum pugnae laborem reservati,
⁴³ plus sibi, quam pro virili parte, adnitendum scirent.
 Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus
 esset. Duûm millium planicies castra Romana ab Hernicis

⁵ est del. Gron.

40 * *Contacta*] Polluta. Supra IV. 16. *bona contacta pretiis regni mercandi.* Et XXIX. 13. *militis contactus sacrilegio.*

41 *Gentium jure*] Jure ac discrimine generis et familiarum. Vid. not. 2. ad IV. 1.

42 * *Ad hostes*] Apud hostes. *Ad*

recte dicitur pro *apud*: at non contra.

43 * *Plus sibi quam pro virili parte annitendum*] Plus sibi annitendum quam quantum in singula virorum capita satis esset; unum quemlibet ex sese iustar duorum pluriumve esse debere.

dirimebat : ibi pari ferme utrimque spatio in medio pugnatum est. Primo stetit ambigua spe pugna; nequidquam sæpe conatis equitibus Romanis inpetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna ⁴⁴ effectu, quam conatibus, vanior erat; consulto prius dictatore equites, permissu deinde ejus, relictis equis, ⁴⁵ clamore ingenti^h provolant ante signa, et novam integrant pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent.

U. C. 393.
A. C. 359,
Atrox
pugna.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quidquid hinc aut illinc ⁴⁶ communis Mars belli aufert, multiplex, quam pro numero, damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret, quærendo, si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quidquam momenti facerent? quam tertiam expectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluisent, et alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: et primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremo jam haud dubie avertunt: ⁴⁷ neque, tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere animos, et minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum obpugnatione, quia serum erat diei, abstinere. ⁴⁸ Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Posteroⁱ die deserta fuga castra Hernicorum, et saucii relictis quidam inventi; agmenque fugientium ⁴⁹ ab signis, quum præter mœnia eorum infrequentia conspecta signa^k essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit. quarta pars militum amissa; et, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

Vincuntur
Hernici.

^h *ingenti* del. Gron.

ⁱ *Postera* Gron. Crev.

^k *signa conspecta* Eæd.

44* *Effectu quam conatibus vanior*] Conatu haud levis, effectu propemodum irrita.

45 *Clamore ingenti*] Ultimam vocem, insertam a Sigonio, exturbatam postea a Gronovio, revocavimus ex auctoritate septem nostrorum codd.

46 *Communis Mars belli*] Sigonius affirmat libros habere bello; sed mendose. Nihil usitatius ea forma loquendi, quam ille in contextum immisit.

47 *Neque tam vires pares*] Placeret magis *tam pares vires*; qui ordo ser-

vatur in uno MS. teste Gronovio.

48* *Diu non perlitatum tenuerat dictatorem*] Sic supra IV. 49. *Tentatum ab L. Sextio. . . . discussum est.* Vid. ibi not. 11.

49 *Ab signis*] Legendum videtur, *ab Signinis. Agmen fugientium Hernicorum fusum est ab Signinis, quum præter mœnia eorum, id est, Signinorum infrequentia Hernicorum signa conspecta essent.* Signia erat colonia Romana, non longe ab Hernicorum terris.

U. C. 394. IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius et C. Licinius
 A. C. 358. Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque in-
 C. Sulpicio ventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepis-
 II. C. Lici- sent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea
 nio II. Coss. ultima fuit caussa, quum multæ antea querimoniae ultro ci-
 Bellum cum troque jactatae essent, cur, per feciales rebus repetitis, bel-
 Tiburtibus, lum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium
 T. Quinc- Pennum eo ante fuisse, satis constat, et magistrum equitum
 tius Pennus dictator. Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitorum
 habendorum caussa, et ab Licinio consule dictum scribit,
 quia, collega ⁵⁰ comitia bello præferre festinante, ut conti-
 nuaret consulatum, obviam eundem pravæ cupiditati fuerit.
 Quæsita ea propriæ familiæ laus leviolem auctorem Lici-
 nium facit. quum mentionem ejus rei in vetustioribus anna-
 libus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici caussa dicta-
 torem creatum arbitrer, inclinatur animus. eo certe anno Galli
 ad tertium lapidem ⁵¹ Salaria via trans pontem Anienis castra
 habuere. Dictator, quum ⁵² tumultus Gallici caussa justitium
 edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique
 exercitu ab urbe profectus, in ceteriore ripa Anienis castra
 posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne
 timoris indicium esset. Prælia de occupando ponte crebra
 erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, satis discerni
 poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum
 pontem Gallus processit; et quantum maxima voce potuit,
*Quem nunc, inquit, Roma virum fortissimum¹ habet, procedat,
 agedum, ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra
 gens bello sit melior.*

Bellum
Gallicum.

X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium
 fuit, quum et abnuere certamen vererentur, et præcipuam

¹ fortissimum virum Gron. Crev.

50* Comitia bello præferre] Comitia habere antequam ad bellum iretur.

51 Salaria via] Salaria via appellata est, auctore Festo, quia Sabini per eam sal a mari deferebant. Incipiebat a porta Collina.

52 Tumultus Gallici] Quid sit proprie tumultus, docet Cic. VIII^a. Phil. numeris 2. et 3. his verbis. *Potest bellum esse sine tumultu: tumultus esse sine bello non potest. Quid enim est aliud tumultus, nisi perturbatio tanta, ut major timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus.* (Tumultus nempe videtur Ciceroni dictus esse, quasi timor multus; licet hodie docti deducant potius a *tumeo*.) Itaque majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticum; tumultum

Gallicum, quod erat Italiae finitimus; præterea nullum tumultum nominabant. Gravius autem tumultum esse, quam bellum, hinc intelligi licet, quod bello vacationes valent, tumultum non valent. Idem aliud agendo describit ea quæ tumultum comitari solebant, V^a. Phil. n. 31. *Tumultum, inquit, decerni, justitium indici, saga sumi dico oportere, detectum haberi sublati vacationibus in urbe et in Italia.* Et eodem modo Livius infra c. 23. *Quum (quod per magnos tumultus solet) justitium indicto, detectus sine vacationibus habitus esset.* Quæ tamen omnia ita accipienda sunt, ut tumultus, præter hanc strictiorem et maxime propriam significationem, etiam laxiore sensu quamlibet perturbationem ac trepidationem denotet. Vid. c. 26. l. II.

sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius, L. filius, qui U. C. 394. patrem a vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad A. C. 352. dictatorem perguit: *Injussu tuo, inquit, imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsulat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit. Tum dictator, Macte virtute, inquit, ac pietate in patrem patriamque, T. Manli, esto. Perge, et nomen Romanum invictum, juvenibus Diis, præsta.* Armant inde juvenem æquales.⁵³ pedestre scutum capit,⁵⁴ Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnā. Armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum, et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab inrisu exserentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem: et duo in medio armati,⁵⁵ spectaculi magis more, quam lege belli, destituuntur, nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste pictisque et auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris species. non cantus, non exsultatio armorumque agitatio vana, sed pectus, animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus, Gallus, velut moles superne imminens,⁵⁶ projecto læva scuto, in advenientis arma hostis vanum⁵⁷ cæsim cum ingenti sonitu ensein dejecit. Romanus, mucrone subrecto,⁵⁸ quum scuto scutum^m inum perculisset,

^m scutum scuto Gron. Crev.

53 **Pedestre scutum capit*] Proparma nimirum, quam equites gerebant. De parma vid. not. 75. ad IV. 32. † In hac pugna describenda secutus est Livius Claudium Quadrigarium, cujus verba vid. apud A. Gellium, IX. 13.

54 *Hispano. . . gladio*] Gladius Hispanicus brevitate agilis erat, *pariterque*, inquit Polyb. I. VI. *et ad punctum lædendum excellens, et ad cæsim ex utraque parte ferendum vehemens. Constabat enim lamina valida et firma.* Eo Romani milites utebantur. *Hispanici* appellatio indicat eum Romanos ab Hispanis accepisse. Sed his temporibus quodnam Romanis cum Hispania commercium erat? Et Polybius testis est Romanos bello Annibalico gladios Hispanos pro patriis assumere cepisse. Dicamus igitur cum Lipsio Livium, sive potius Quadrigarium hic indicare voluisse gladi-

um pedestrem, qui diversus erat ab equestri: quum autem illo ævo quo scribebat Quadrigarius, gladius Romanorum pedester *Hispanicus* et esset, et vociferetur, illum scriptorem locutum esse ex suæ ætatis consuetudine, quavis gladius quo Manlius usus est, non fuerit revera Hispanicus, sed ex veteri Romanorum more. Vid. Lips. I. III. de Milit. Rom. Dial. 3.

55 **Spectaculi. . . more*] Alludit Livius ad gladiatorum pugnas.

56 *Projecto*] Ante se prolato.

57 *Cæsim*] Gallis gladii prælongi erant, ac sine mucronibus: teste Livio, I. XXII. c. 46. Itaque cæsim tantum ferire poterant hostem.

58 *Quum scutum scuto inum perculisset*] Ut de gradu hostem dejiceret, et, occasione data ex incerto et vacillanti ejus motu, sese posset inter corpus ejus armaque insinuare.

U. C. 394. totoque corpore ⁵⁹ interior periculo vulneris factus, insinuas-
 A. C. 356. set se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ven-
 trem atque inguina hausit, et in spatium ingens ruentem
 porrexit hostem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatio-
 ne intactum, uno torque spoliavit: quem respersum cruore
 collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione
 Gallos. Romani, alacres ab statione obviam militi suo pro-
 gressi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt.
⁶⁰ Inter carminum prope modum incondita quædam milita-
 riter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum
 deinde posteris etiam familiæque honori fuit. Dictator co-
 ronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam
 pugnam laudibus tulit.

Galli in
 Campa-
 niam trans-
 eunt.

U. C. 395.
 A. C. 357.
 C. Prætelio,
 M. Fabio
 Coss.

Q. Servilius
 dictator.

Pugna a-
 trox cum
 Gallis.

XI. Et, Hercule, tanti ea ad universi belli eventum mo-
 menti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte,
 relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, soci-
 etate belli facta, comineatuque benigne ab Tiburtibus adju-
 tus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit caussa, cur
 proximo anno C. Prætelius Balbus consul, quum collegæ
 ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adver-
 sus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum
 auxilium quum Galli ex Campania redissent, fœdæ popu-
 lationes in Lavicano, Tusculanoque, et Albano agro, haud
 dubie Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et, quum adversus
 Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset,
 Gallicus tumultus dictatorem creari coëgit. creatus Q. Ser-
 vilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; et ex
 auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset, ⁶¹ ludos
 magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Ti-
 burtes consulari exercitu jusso manere, omnes juniores,
 nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum
 haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in con-
 spectu parentum conjugumque ac liberorum. quæ magna,
 etiam absentibus, hortamenta animi, tum subjecta oculis,
 simul verecundia misericordiaque militem accendebant.
 Magna utrinque edita cæde, avertitur tandem acies Gallo-
 rum. fuga Tibur, ⁶² sicut arcem belli Gallici, petunt: palati
 a consule Prætelio haud procul Tibure excepti, egressis ad
 opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas com-
 pelluntur. Egregie quum ab dictatore, tum ab consule res

⁵⁹ Interior periculo vulneris] Intra ictum gladii, i. e. propior hosti, quam ut gladio ejus, qui prælongus erat, ac easim tantum feriebat, posset vulnerari.

⁶⁰ Inter carminum] Inter joculantes militarily incondita quædam prope carminum modum.

⁶¹ Ludos magnos] Vid. not. 38. ad c. 27. l. IV.

⁶² Sicut arcem belli Gallici, petunt] Melius videtur id quod Campanus edidit, et habet quoque unus e codd. Hearnii: sicut arcem belli, Galli petunt.

gesta est. Et consul alter Fabius præliis primum parvis, U. C. 395. postremo una insigni pugna, quum hostes totis adorti co- A. C. 357. piis essent, Hernicos devincit^o. Dictator, consulibus in se-
 natu et apud populum magnifice conlaudatis, et suarum
 quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit.
 Pætelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit.
 Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Inridere Pæteli
 triumphum Tiburtes: *Ubi enim eum secum acie conflixisse?*
spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum, extra portas
egressos, postquam in se quoque fieri inpetum viderint, et sine
discrimine obvios cedi, recepisse se intra urbem. Eam rem
triumpho dignam visum Romanis? ne nimis mirum magnum-
que censerent, tumultum exiere in hostium portis, majorem ip-
sos trepidationem ante mœnia sua visuros.

Hernici
victi.

XII. Itaque insequenti anno, ⁶³ M. Popillio Lænate, Cn. U. C. 396.
 Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine A. C. 356.
 infesto profecti, ad urbem Romam venerunt. terrorem re- M. Popillio,
 pente ex somno excitatis subita res et nocturnus pavor Cn. Manlio
 præbuit: ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes Coss.
 advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, et
 portæ stationibus, murique præsiidiis firmati: et ubi prima
 lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium,
 quam Tiburtem, hostem ostendit, duabus portis egressi con-
 sules utrimque aciem subeuntium jam muros adgrediuntur: Tiburtes ad
 adparuitque occasione magis, quam virtute, fretos venisse. Romæ mœ-
 adeo vix primum inpetum Romanorum sustinuerunt. Quin nia victi.
 etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat,
 orientemque jam seditionem inter Patres et plebem metu
 tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium
 fuit proximo bello, agris, quam urbi, terribilior. Popula-
 bundi Tarquinienses fines Romanos, maxime qua ex parte Tarquini-
 Etruriam adjacent, peragrare: rebusque nequidquam re- ense bel-
 petitis, novi consules C. Fabius et C. Plautius jussu populi lum,
 bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici U. C. 397.
 evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed A. C. 355.
 inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus da- C. Fabio,
 ta, et magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod C. Plautio
 multis intermiserant annis, accepta. quo præsidio quum Coss.

^o dicitur Gron. Crev.

63 M. Popillio Lænate] Hic Popil-
 lius Lænatis sibi cognomen in hoc
 magistratu ceperit, ut discimus ex
 Cic, in Bruto, n. 14. Licet aliquid e-
 tium, inquit ille, de M. Popillii inge-
 nio suspicari, qui quum consul esset,
 eodemque tempore sacrificium publicum
 cum læna faceret, quod erat Flamen

Carmentalis, plebei contra Patres con-
 citatione et seditione nunciato, ut erat
 læna amictus, ita venit in concionem,
 seditionemque, quum auctoritate, tum
 oratione sedavit. Et sane infra, hoc
 ipso c. Livius seditionis orientis men-
 tionem facit. Læna erat vestis cras-
 sior, instar duplicis togæ.

U. C. 397. A. C. 355. Sulpicius dictator. Bellum Gallicum. Dictatoris cunctatio. Ingrata militibus.

fulta res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedissee, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit. consul ad id aditus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi roborata militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit. quum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori nequam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriore in dies et locus alienus faceret, sine præparato comæatu, sine firmo munimento morantem. ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœnam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites, ægre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum Patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cælo devolaturam in sinum victorian censeat.* Eadem deinde hæc interdum propalam, ac ferociora his, jacitare; *se injussu imperatoris aut dimicaturus, aut agmine Romanam ituros.* Inmiscerique militibus centuriones: nec ⁶⁴ in circulis modo fremere, sed jam ⁶⁵ in principiis ac ⁶⁶ prætorio in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudinem crescere turba, et vociferari ex omnibus locis, *ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.*

XIII. ⁶⁷ Septimum primum pilum jam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is, præcedens militum agmen, ad tribunal pergît; mirantique Sulpicio non turbam magis, quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, ⁶⁸ *Scilicet, dictator, inquit, condemnatum se universus*

Sex. Tullii ad dictatorem oratio militum nomine.

⁶⁴ *In circulis*] In castris militum passim inter se colloquentium.

⁶⁵ *In principiis*] *Principia* loca erant in castris, ubi prætorium, et præcipuorum ducum, puta legatorum, tribunorum tentoria, et signa militaria fixa erant. Ibi consilium militare habebatur, atque etiam interdum fere potissimi ducum imperia expectabant.

⁶⁶ *Prætorio*] *Prætorium* est tabernaculum imperatoris, qui olim *prætor* dicebatur. Hic non ipsum taber-

na culum intelligendum videtur, sed propinqua ei loca.

⁶⁷ *Septimum primum pilum*] Tunc jam septimum primipili centurio erat. De primipili centurione vid. not. 45. ad c. 27. l. II.

⁶⁸ * *Scilicet*] Reddit rationem sui facti Tullius, et hæc est vis vocis *scilicet*. Quod me cum hoc militum agmine ad tribunal tuum venisse vides, ejus rei hæc scilicet causa est, quod exercitus &c.

exercitus a te ignavia ratus, et prope ignominia causa ⁶⁹ *destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem.* ^{U. C. 397. A. C. 355.}
Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fude amissa objici nobis possent, tamen hoc a te inpetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, et abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. Etiam ad Alliam fusæ legiones eandem, quam per pavorem amiserant, patriam, projectæ postea ab Veis, virtute recuperavere. nobis, Deum benignitate, felicitate tua populique Romani, et res et gloria est integra. Quamquam ⁷⁰ *de gloria vix dicere ausim, si nos et hostes haud secus, quam fœminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt; et tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse; et prius, quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilem ducem judicares esse. Quid enim aliud esse causæ* ⁷¹ *credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcumque enim se habet res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua,* ⁷² *verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, et consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a Penatibus nostris ablegatos tenet; quæso, ut ea, quæ dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe Patribus; quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat, milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos? si nihil armis opus sit, otium Romæ potius, quam in castris, acturos? hæc dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. quum vincere cupimus, tum te duce vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum Jovis optimi maximi templum gratantes orantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis; et undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant.*

XIV. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites velent, se recepit; Tulliumque secreto, quænam hæc res sit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere a dictatore petere, ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui, neve imperatoriae majestatis, crederet: multitudini concitata, quæ

^o habeat Gron. Crev.

^p tum Eæd.

^q duce te Eæd.

⁶⁹ *Destitutum sine armis*] Alludit ad militare pœnæ genus, quo ii, qui loco cesserant, ignominia causa distincti atque etiam aliquando tunicati, destriectis gladiis, stare aliquamdiu jubebantur. Vid. Liv. XXVII. 13. et Sueton. in Aug. c. 24.

⁷⁰ * *De gloria vix dicere ausim*] Gloriam quidem nobis integram esse vix dicere ausim.

⁷¹ *Credamus*] Sic scripti et vet. editi. Vulgo *credemus*.

⁷² * *Verius*] Æquius, decorum magis.

U. C. 397. ferme ⁷³ auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem:
 A. C. 355. ⁷⁴ ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret, existeret.
 nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. ⁷⁵ illi
 quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potes-
 tate haberet. Differri non posse adeo concitatos animos. ipsos
 sibi locum ac tēpūs pugnandi sumtuos, si ab imperatore non
 detur. Dum hæc loquuntur, iumenta forte pascentia extra
 vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In
 eos saxa coniecta a Gallis: deinde ab Romana statione cla-
 mor ortus, ac procursum utrimque est. ⁷⁶ Jamque haud pro-
 cul justo prælio res erant, ni celeriter direintur certamen
 per centuriones esset. Adfirmata certe eo casu Tullii apud
 dictatorem fides est. nec recipiente jam dilationem re, in
 posterum diem edicitur, acie pugnatuos. Dictator tamen,
 ut qui magis animis, quam viribus, fretus ad certamen de-
 scenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte
 aliqua terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem no-
 vam excogitat, qua deinde ⁷⁷ multi nostri atque externi im-
 peratores, nostra quoque quidam ætate, usi sunt. Mulis
⁷⁸ strata detrahi jubet: binisque tantum ⁷⁹ centunculis relic-
 tis, agasones, partim captivis, partim agrorum armis orna-
 tos, inponit. His fere mille effectis centum admiscet equi-
 tes. et nocte super castra in montes evadere, ac silvis se oc-
 cultare jubet: ⁸⁰ neque inde ante moveri, quam ab se acci-
 perent signum. Ipse, ubi inluxit, in radicibus montium
 extendere aciem cœpit ⁸¹ sedulo, ut adversus montes con-
 sisteret hostis. ⁸² Instructo vani terroris apparatu, qui qui-
 dem terror plus pene veris viribus profuit, primo credere

† *movere* Crev.

* *Instructo jam* Gron.

⁷³ * *Auctoribus*] Ducibus, iis quo-
 rum auctoritate et consilio regitur.

⁷⁴ *Ne quis alius, quales mota crea-
 re multitudo soleret*] Ne quis alius talis
 dux exoriretur, quales sunt ii quos
 mota creare multitudo solet. Qui-
 dam editi *qualem*: minus aut eleganter,
 aut proprie. Quam expressimus,
 Gronovio duce, scripturam, eam firmat
 unus e regis codd.

⁷⁵ * *Illi quoque tamen*] Tamen in
 eo rem esse, ut dictatorem quoque ip-
 sum oporteat magnopere cavere, ne
 exercitum regere et in officio conti-
 nere non possit.

⁷⁶ *Jamque haud procul justo præ-
 lio res erant*] Malleus erat.

⁷⁷ *Multi nostri . . . imperatores*] Ut
 Marius adversus Teutonas pugnatus.
 Vid. Frontin. l. II. Strateg. c. 4.

⁷⁸ *Strata*] Clitellas.

⁷⁹ *Centunculis*] Pannis, qui ex

utraque parte penderent.

⁸⁰ *Neque inde ante movere*] Hæc
 est lectio duorum e codd. nostris an-
 tiquissimorum, et unius a Jac. Grono-
 vio inspecti. Editi hactenus habe-
 bant *moveri*. Sed *movere* eleganter
 dicitur intellecto *sc.* Sic apud A.
 Gell. l. IV. c. 6. *terram movisse*: et
 in senatusconsulto ibidem memorato,
hastas Martias morisse. Sic Cic. de
 Fin. l. II. n. 31. *morentem* voluptatem
 opponit *stanti*. Vid. et nostrum infra
 X. 4.

⁸¹ *Sedulo*] Data opera. Sic l. XXII.
 c. 25. *et in duenda bello sedulo tempus
 terere*. Vid. et XXIII. 23. et XXXIII.
 11.

⁸² *Instructo vani terroris apparatu*] Hic
 editi addunt voculam *jam*, quam
 neque Gronovius, neque nos ullo in
 scripto reperimus. Ideo delendam
 censuimus.

duces Gallorum, non descensuros in æquum Romanos; U. C. 397. deinde, ubi ⁸³ degressos repente viderunt, et ipsi avidi certaminis in prælium ruunt: priusque pugna cœpit, quam signum ab ducibus daretur.

XV. Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogitansque: *Siccine pugnaturos milites spondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ injussu imperatoris prælium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad prælium, et ire armatum ante prima signa, ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant. itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primo inpetus prope vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, ⁸⁴ postquam labantem una parte vidit aciem, ⁸⁵ signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; et iis, qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. ubi quum obcurrisset eis M. Valerius, magister equitum, (qui, ⁸⁶ profligato dextro cornu, obequitabat hostium munimentis) ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum specie ⁸⁷ agasonibusque excepti sunt: et eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prælium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius, justiore de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato septum, in Capitolio sacravit. Eodem anno et a consulibus vario eventu bellatum. nam Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses inmolant. qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem et vastatio

Prælium, quo vincuntur Galli.

Sulpicius triumphat.

Hernici victi.

Contra Tarquinienses res male gesta.

⁸³ Degressos] Sic bene Sigonius pro digressos. Vid. not. 30. ad III. 2. supra.

⁸⁴ Postquam labantem una parte vidit aciem] Intellige aciem hostium, * quæ labare incipit ab una parte, id est, a sinistro cornu suo, quo invaserant dextrum cornu Romanorum.

⁸⁵ * Signa in lævum cornu confert] Venit cum iis signis copiisque quas circa se habebat ad lævum cornu sui

exercitus, adversus quod congregari et conglobari videbat hostes.

⁸⁶ Profligato dextro cornu] Qui legit attentius hujus pugnae descriptionem, facile agnoscat hic pro dextro cornu reponendum esse sinistro.

⁸⁷ Agasonibusque] Sigonius testatur legi in vet. libb. agasonibus sine rō que: et ei assentiuntur duo e nostris. Nempe fallax illa equitum species nihil aliud erat, quam agasones nullis impositi.

U. C. 397. Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione
 A. C. 355. repentina fecerunt. Eodem anno ⁸³ duæ tribus, ⁸⁹ Pomptina
 et ⁹⁰ Publilia, additæ. ⁹¹ Ludi votivi, quos M. Furius dicta-
 tor voverat, facti: et de ambitu ab C. Pœtelio tribuno ple-
 Lex de am- bitu tum primuum lata.

U. C. 398. XVI. Haud æque læta Patribus insequenti anno, C.
 A. C. 354. Marcio, Cn. Manlio consulibus, ⁹³ de unciario fœnore a M.
 C. Marcio, Cn. Manlio Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata: et
 II. Coss. plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque. ⁹⁴ Ad bella
 nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti,
 duplici crimine: quod et cum Tarquiniensibus juvenus eo-
 rum militaverat; et eos, qui Falerios perfugerant, quum
 male pugnatum est, repetentibus feacialibus Romanis non
 reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit: Marcius
 exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua,
 induxit: militemque præda inplevit. Ad copiam rerum
 addidit munificentiam, quod, nihil in publicum secernendo,
 Bellum cum Faliscis et Privernatibus. Privernates victi.
 augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante
 mœnia sua castris permunitis consedissent; vocatis ad con-
 cionem militibus, *Castra nunc, inquit, vobis hostium, urbem-
 que prædæ do, si mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam
 navaturos, nec prædæ magis, quam pugna, paratos esse. Sig-
 num poscunt ingenti clamore: ⁹⁵ celsique et spe haud dubia
 feroces in prælium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de
 quo ante dictum est, exclamat: *Adspice, Imperator, inquit,
 quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet: piloque
 posito, stricto gladio in hostem inpetum facit. Sequuntur**

⁸³ *Duæ tribus... additæ]* Tum septem et viginti tribus factæ sunt. Vid. VI. 5. supra.

⁸⁹ *Pomptina]* Nomen traxit a Pomptino agro prope urbem Pometiam.

⁹⁰ *Publilia]* Alias *Popillia*. Hujus nominis origo parum certa est.

⁹¹ *Ludi ... quos M. Furius]* Vid. not. 23. ad c. 42. l. VI.

⁹² *Conciliabula]* Loca paulo celebriora, in quibus jus etiam dicebatur. Vid. Turn. l. I. Advers. c. 11.

⁹³ *De unciario fœnore]* Quid sit unciarium fœnus, clare et eleganter exponit Dujatius his fere verbis. Usuræ centesimæ, quibus in centenos nummos unus per singulos menses, duodecim proinde per singulos annos penduntur, mensura sunt reliquarum, et fœnebris, ut ita dicam, As. Hæ

maximæ fuere apud veteres Romanos usuræ. Minores eam habent ad centesimas rationem, quam habent portiones assis ad assem in uncias distributum. Hinc sæpe mentio apud scriptores occurrit de bessibus, semissibus, &c. usuris. Unciaria igitur usura est duodecima pars centesimæ, quum unum pro centenis in annum penditur. Hæc fere probata reperies apud Gronovium l. III. de Pec. vet. c. 13. Ceterum hanc legem de unciario fœnore adseribit duodecim tabulis Tacitus VI. Ann. c. 16.

⁹⁴ *Ad bella]* Melius legeretur: *Ad bella priore anno destinata, Falisci quoque novi hostes exorti.*

⁹⁵ *Celsi]* Elatis animis. Sic fere Horat. A. P. v. 342. *celsi ... Ramnes.*

Tullium antesignani omnes, primoque inpetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum jam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum: nisi quod legem, novo exemplo ad Suetrium in castris tributum ⁹⁶ de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege, quam exemplo, moti, ne quis postea ⁹⁷ populum sevocaret, capite sanxerunt. nihil enim non per milites, juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ⁹⁸ ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Lænate sua lege ⁹⁹ decem millibus æris est damnatus, quod mille jugerum agri cum filio possideret, ¹ emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

U. C. 398.
A. C. 354.
Lex de vicesima manumissionum, in castris lata.

C. Licinius sua lege damnatus.

XVII. Novi consules inde, ² M. Fabius Ambustus secundum et M. Popillius Lænas secundum, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit: qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquiniensesque alterum consulem ³ prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum, facibus ardentibus ⁴ anguisque prælatis, inessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie: et tunc quidem velut lymphati et adtoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; deinde, ubi ⁵ consul ^u legatque ac tribuni puerorum ritu vana

U. C. 399.
A. C. 353.
M. Fabio Ambusto II.
M. Popillio II. Coss.

Fabius a Faliscis fusus restituit aciem.

^t iterum Gron. Crev.

^u consules Gron.

⁹⁶ De vicesima] Ut, quum quis servum manumitteret, vicesimam partem pretii ejus ærario dependeret. Hoc vectigal ad inferiorum etiam Principum ætatem permansit.

⁹⁷ * Populum sevocare] Abductum ab urbe, a magistratibus ac tribunis, populum in concilium vocaret.

⁹⁸ Ferri posse] Olim fieri. Emendavit Sigonius certissima conjectura, quam firmant Hearnii codd. et unus e nostris. Ita habuit quoque Thuanæus a prima manu.

⁹⁹ Decem millibus æris] Id est, marcis argenti Parisiensibus 15. cum uncis 5.

¹ Emancipando] E manu emittendo per imaginariam venditionem ter repetitam. Lege enim Romuli cautum erat, ac deinde in XII. tabulas ab Decemviris relatum, ut, si pater filium ter, filiam et ceteros liberos, i. e. nepotes neptesve e filio, semel vendidisset, manumissi postea ab emptore, sui juris fierent, ille trina manumissione,

hi unica. Ad cujus emancipationis imaginem postea institutum, ut, his simulato et dicis causa peractis venditionibus et manumissionibus, liberi e potestate patris exirent. Hoc autem Stolonis commentum non abhorrebat a jurisprudentum placitis, ut observat Dujatius. Sed ideo nulla illius emancipationis habita ratio est, quia eam in fraudem legis factam apparebat.

² M. Fabius Ambustus secundum, et M. Popillius Lænas iterum] Campanus et Andreas et nostri codd. habent: M. Fabius Ambustus II. et M. Popillius Lænas II. Et sic scripsisse Livium probabile est, nec inepta affectatione huic adjecisse vocem secundum, illi iterum.

³ Prima pugna] Initio pugnae.

⁴ Anguis] Id est, ut scribit Florus de Fidenatibus agens, l. I. c. 12. discoloribus serpentum in modum vitis.

⁵ Consul] Vulgo consules. Sed unus tantum consul adversus Faliscos Tar-

U. C. 399. miracula paventes inridebant increpabantque, vertit animos
 A. C. 353. repente pudor; et in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci rue-
 bant. Discusso itaque vano adparatu hostium, quum in
 ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: cas-
 trisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta, victores re-
 verterunt, militaribus jocis quum adparatum hostium, tum
 suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen
 Etruscum, et, Tarquiniensibus Faliscisque ducibus, ad Sali-
 nas perveniunt. Adversus eum terrore dictator C. Marcius
 Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de
 plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri,
 etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope inpe-
 diebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parare-
 turve. eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus jussit.
 Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu,
 quocumque fama hostium ducebat, trajecto, multos popula-
 tores agrorum vagos palantes obpressit. Castra quoque,
 necopinato adgressus, cepit. et, octo millibus hostium cap-
 tis, ceteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auc-
 toritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quia nec per
 dictatorem plebeium, ⁶ nec per consulem, comitia consularia
 haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebatur, res
 ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius
 Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius,
 L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo
 interregno orta contentio est, quod duo patricii consules
 creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius
 aiebat, *in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcumque postre-
 mum populus jussisset, id jus ratumque esset; ⁷ jussum populi
 et suffragia esse.* Quum ⁸ intercedendo tribuni nihil aliud,
 quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules
 creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Pub-
 licola: eodemque die magistratum inierunt.

U. C. 400. XVIII. Quadringentesimo anno, quam urbs Romana
 A. C. 352. condita erat, quinto tricesimo, quam a Gallis reciperata,
 C. Sulpicio III. M. Va-
 lerio Coss. ⁹ ablato ⁹ post undecimum annum a plebe consulatu, patricii

* Quumque Gron. Crev.

quiniensesque pugnant, ut ex præce-
 dentibus patet. Andreas, Campanus,
 et unus ex MSS. Hearnii habent quo-
 modo edidimus: tres c. nostris eos. duo
 cons.

6 *Nec per consulem*] Plebeium.
 Andreas edidit, *nec per Popillium
 consulem*: et sic unus c. nostris eodd.

7 *Jussum populi*] Suffragia quoque
 esse jussum populi. Populum, dum

suffragia iniri, non minus jubere, quam
 si rogationem aliquam scisceret anti-
 quareve.

8 *Ablato post undecimum annum*] Plebeii a consulatu exclusi post un-
 decimum annum, quam ad illum ad-
 mitti ceperant.

9 *Post undecimum annum*] Ante
 Sigonium editi *post nonum*. Ille jus-
 sit legi *post undecimum*, assentiendi-

consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticius tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suæ, non solum ¹⁰ virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. quin aut toto cedendum esse, si plebeius jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censeri: si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ut C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur; sed pars alteri, in æterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum; sed ¹¹ inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victæ perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque obpressam regno patriciorum,* inæsta plebs sequeretur. Consules, relictii a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnus perficiunt. creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta. cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta: ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum, multis mortalibus in acie cæsis. ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Ro-

U. C. 400.
A. C. 352.
Ambo Coss.
patricii.

U. C. 401.
A. C. 351.
M. Fabio
III. T.
Quinctio
Coss.
Triumphus
de Tiburti-
bus: sup-
plicia de
Tarquini-
ensibus.

lus quatuor Hearnii MSS. Unus e nostris habet *post duodecimum*. Sed præstat sequi Sigonianam emendationem. Hic enim est undecimus annus elapsus post creatum primum e plebe consulem.

¹⁰ **Virtutis*] Strenuitatis, fortitu-

dinis.

¹¹ **Inter concitatos*] Ita erant omnes per se concitati, ut non minor in ceteris ardor animorum, quam in ducebus appareret, ac proinde nullum fere discrimen conspiceretur inter duces et reliquam multitudinem.

U. C. 401. mam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis caesi ac
 A. C. 351. securi percussi. id pro inmolatis in foro Tarquiniensium
 Fœdus cum Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ,
 Samnitibus. ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis
 eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem
 accepti. Non eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi
 Romanæ. nam etsi, unciario fœnore facto, levata usura erat,
 sorte ipsa obruebantur inopes, ¹² nexunque inibant. eo nec
 patricios ambo consules, neque comitorum curam, ¹³ publi-
 cave studia præ privatis incommodis plebs ad animum ad-
 mittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Con-
 sules creati C. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius
 Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem,
 U. C. 402. quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tar-
 A. C. 350. quiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Vol-
 C. Sulpicio scos convertere, nunciantes, exercitum conscriptum arma-
 IV. M. Va- tumque jam suis finibus imminere: inde⁷ populabundos in
 lerio II. agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus,
 Coss. neutram neglegendam rem esse; utroque legiones scribi,
 consulesque sortiri provincias jussit. Inclinauit deinde pars
 major curæ in Etruscum bellum; postquam literis Sulpicii
 consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, de-
 populatum agrum circa Romanas salinas, prædæque partem
 in Cæritem fines avectam, et haud dubie juventutem ejus
 populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium consulem,
 Volscis obpositum, castraque ad finem Tusculanum haben-
 tem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T.
 T. Manlius L. filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum
 dictator. A. Cornelium Cossium dixisset, consulari exercitu conten-
 tus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu Cæritibus bellum
 indixit.

XX. Tum primum Cærites, tamquam in verbis hostium
 vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui
 per populationem Romanos laccessierant, esset, verus belli
 terror invasit: et, quam non suarum virium ea dimicatio
 esset, cernebant. Pœnitebatque populationis, et Tarqui-
 nienses execrabantur defectionis auctores. nec arma, aut
 bellum quisquam adparare, sed pro se quisque legatos mitti
 jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum
 adissent, ab senatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt,
 quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut
 Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se re-
 bus adfectis quondam populi Romani cepisset; conversique

Cærites bel-
 lum depre-
 cantur.

⁷ deinde Gron. Crev.

¹² Nexumque inibant] Vid. not. 29.
 ad II. 23. supra.

¹³ Publica .. studia] Studia fac-
 tionum in republica.

ad delubra Vestæ, hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. ¹⁴ *Eane meritos, crederet quisquam, hostes repente sine causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam* ¹⁵ *furore lapsos, fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis conrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus adflicti amicitiam cepissent? ne adpellarent consilium, quæ vis ac necessitas adpellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium, populationis ejus, quæ sibi crimini detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio adfici, daturus pœnas.* ¹⁶ *Cære, sacrarium populi Romani, deversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque Diis darent. Movit populum non tam causa præsens, quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii, potius inmemores essent. Itaque pax populo Cæriti data, induciasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos, eodem noxios crimine, vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab obpugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum, et ædes Apollinis dedicata est.*

Pacem impetrant.

Faliscis bellum inlatum.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potius totum e republica consulatum, quam promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrociniū tribuni jactabant. Propior dolor plebi scœnoris ingravescentis erat: ¹⁷ curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. Quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiæ causa observare legem Liciniam comitiis consu-

Discordiæ de consulatione plebeio.

¹⁴ *Eane meritos*] An credere quisquam posset, eos qui tam insigne beneficium in Romanos contulissent, hostes repente sine causa factos?

¹⁵ *Furore*] Captis et alienatis mentibus.

¹⁶ *Cære . . . intactum . . . crimine belli, hospitio vestalium . . . darent*] Salvam præstarent Cæritum civitatem in gratiam præbiti vestalibus hospitii,

eam habendo innoxiam ab illati belli crimine.

¹⁷ *Curæ . . . privatæ*] Curæ et dolores de privatis incommodis erumpebant in certaminibus de republica. Nempe odia plebeiorum adversus patricios acerbiora, atque adeo certamina perviciora faciebant privatæ, quas ab illis patiebantur, injuriæ.

U. C. 403. laribus jussere. P. Valerio Publicolæ datus e plebe collega
 A. C. 349. C. Marcius Rutulus. Inclinatis semel in concordiam ani-
 P. Valerio, mis, novi consules, fœnebrem quoque rem, quæ distinere
 C. Marcio, unanimos videbatur, levare adgressi, solutionem alieni æris
 II. Coss. in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, ¹⁸ quos
 mensarios ab dispensatione pecuniæ adpellarunt. Meriti
 æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumen-
 ta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P.
 Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, et Ti. Æmilius: qui
 rem, difficillimam tractatu, et plerumque parti utrique, sem-
 per certe alteri, gravem, quum alia moderatione, tum in-
 pendio magis publico, quam jactura, sustinuerunt. ¹⁹ tarda
 enim nomina, et impeditiona inertia debitorum, quam facultatibus, aut ærarium, mensis cum ære in foro positis, dis-
 solvit, ut populo prius caveretur; aut æstimatio æquis re-
 rum pretiis liberavit: ut non modo sine injuria, sed etiam
 sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens æris
 alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjuras-
 se duodecim populos fama esset, dictatorem dici coëgit.
 dictus in castris (eo enim ad consules missum senatuscon-
 sultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æ-
 milius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere.

C. Julius
 dictator.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii
 consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo in-
 terreges C. Sulpicius et M. Fabius interpositi obtinuerunt,
 quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob re-
 cens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules
 crearentur. creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior inter-
 regno abiit, et T. Quinctius Pennus. quidam Kæsonem, alii
 U. C. 404. ²⁰ Caium nomen Quinctio adjiciunt. Ad bellum ambo pro-
 A. C. 348. fecti; Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam
 C. Sulpicio V. T. Quinctio
 Quinctio
 Coss. acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum homini-
 bus, urendo populandoque gesserunt bella: cujus lentæ vel-
 ut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut pri-

^{18*} Quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt] Mensa enim dicitur pro abaco argentariorum. Mensarii tamen differunt ab argentariis: quia mensarius rei nummariæ publicæ curator est, argentarius privatæ. Itaque mensarii creabantur a populo: (vid. infra XXIII. 21.) argentarii sponte sua, suo nomine, negotiationem suam, tanquam ceteri mercatores, exercebant.

¹⁹ Tardu enim nomina] Debita, quæ tardius et agrius solvebantur, non quia inopia laborarent debitores, sed quia inertes ac negligentessent,

aut pecunia ex ærario præbita soluta sunt, ita tamen, ut prius populo, i. e. ærario publico caveretur; aut prædiis domibusve debitoris a quo pretio æstimatis, et creditori traditis, expedita sunt. Nomen sæpe accipitur pro debito, quia creditor in tabulas expensi et accepti refert nomen ejus, cui pecuniam expensam tulit.

²⁰ Caium nomen] Olim Caium cognomen. Mutavit Sigonius, eo motus quod Caius prænomen est, non cognomen. Nomen autem in omnia convenit, et sumi potest pro prænominem.

num a consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent. in quadraginta annos inpetrauerunt. Ita, posita duorum bellorum, quæ iminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset, quia solutio æris alieni multarum rerum mutauerat dominos, censum agi placuit. ceterum quum censoribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant. Sed et ipse constantia inceptum obtinuit, et tribuni, omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt; et quum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam,²¹ censuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnæo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentior eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat.

XXIII. M. Popillius Lænas a plebe consul, a Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nunciatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, in pigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex ærario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfluit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicæ esset. Ipse, jam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem perguit: cujus ut prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret; in tumulto, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura, explicuisset aciem; postquam neque in æquum demitti agmen vidit, et quum loci altitudine, tum val-

U. C. 404.
A. C. 348.
Induciæ 40.
annorum
cum Tar-
quiniensi-
bus et Fa-
liscis.

C. Marcius
primus cen-
sor de ple-
be.
M. Fabius
dictator.

U. C. 405.
A. C. 347.
M. Popillio
III. L. Cor-
nelio Coss.
Bellum
Gallicum.

²¹ *Censuram quoque*] Legendum censet Gronovius: *Censuræ quoque in partem vocari plebes volebat*. Sed nihil mutatione opus. Vulgatam tuetur Liv. l. IV. c. 35. *Ad spem consulatus in partem revocandum*. Id revocamus

in partem, quod, quum antea totum esset in aliorum potestate, revocamus et retrahimus communicandum nobiscum, ita ut pars quoque ejus aliqua ad nos pertineat.

U. C. 405.
A. C. 347.

Vincuntur
Galli, sed
difficiliter.

lo etiam integri² Romanos, percultos pavore rata, simul²² opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore adgreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant, qui muniebant) et ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non, tanquam ex æquo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia²³ librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, quum cursu pene in adversum subissent, primo incerti restitere: dein, quum ipsa cunctatio et his animos minuisset, et auxisset hosti, impulsus retro ruere alii super alios,²⁴ stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare. adeo præcipiti turba obruti plures, quam ferro necati.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque subpresso inpetu Romanus; et quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et quod consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero²⁵ matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere adligato, re-
vectus ad prima signa, *Quid stas, miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum. hauriendus, aut dandus est sanguis. Propulistis a castris, supina valle præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eadem strage campos: qua montes replestis. Nolite expectare, dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, et vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt inpetum in suos; fusique per campos, et præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos obcurrerat oculis, arcem Albanam petunt.²⁷ Consul, non ultra cas-

² tegi Gron. Crev.

²² * Opportuniores] Vid. not. 5. ad VI. 24.

²³ Librata ponderibus] Ipso pondere adjuncta ut dirigerentur certius, et gravius infingerentur corporibus.

²⁴ Stragemque inter se . . . dare] Et ruina sterni ac devolvi supra se mutuo.

²⁵ Matari] Sive materi. Hoc enim

modo legitur hæc vox apud plerosque scriptores. Telum fuit Gallorum proprium, ad longioris lanceæ formam. Vid. Voss. de vitiis sermonis, l. I. c. 2.

²⁶ Supina valle] Vid. not. 6. ad c. 24. l. VI.

²⁷ Consul non ultra] Hunc locum Gronovius affirmat in vett. libb. sic

tra insecutus, (quia et vulnus degravabat, et subjicere exercitum pugna^a fessum tumulis ab hoste occupatis nolebat) præda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis adtulit. eademque caussa dictatoris desiderium senatus fecit, ut esset, qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

Dictator L.
Furius Camillus.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebei consulis pæniteret?* Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum, privata cupiditate, quam publica injuria, fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat, oraque litoris Antiatidis, Laurensque tractus, et Tiberis ostia: ut prædones maritimi, cum terrestribus congressi, ancipiti semel prælio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter hos^b longe maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, *absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit. civili quippe standum exercitu esse, quando²⁸ socialis cœtus desereret. Undique, non urbana tantum, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptæ dicuntur quaternum millium et ducenorum peditum, equitumque tre-

U. C. 406.
A. C. 346.
L. Furio,
Ap. Claudio
Coss.

Scribuntur
decem legiones.

^a pugna—nolebat) sublata parentesi lege: pugna fessum novo labori nolebat, a persequendo hoste continuuit; tumulis ab hoste occupatis. præda etc. Gron. Crev.
^b hæc Eæd.

legi. Consul non ultra castra insecutus, quod et vulnus degravabat, et subjicere exercitum tumulis ab hoste occupatis nolebat, præda omni castrorum militi data . . . Atque hæc lectio sane concinnior et elegantior vulgata videtur. Nostri omnes MSS. consentiant cum Gronovianis.

28 Socialis cætus] Offendit Grono-

vium vox cætus; quæ profecto minus proprie hic usurpata videtur. Fortasse deleri posset, ut male inserta ab imperito aliquo emendatore, qui non videret post nomen socialis, supplendum esse ex priore membro exercitus. Atque eam ab uno ex MSS. suis abesse testatur Hearnius.

U. C. 406.

A. C. 346.

Alter con-
sul moritur.Bellum
Gallicum.M. Valerii
cum Gallo
singulare
certamen.

Corvus.

cenorum. ²⁹ Quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant: adeo in quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cetera tristia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli adparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob ³⁰ omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem adrogari haud satis decorum visum est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisus, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere litoribus jussit. et, quum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in campis congregi nulla cogente re volebat, et prohibendo populationibus, quos raptò vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem) locum idoneum stativis delegit.

XXVI. Ubi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. namque conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus. quod primo, ut augurium cælo missum, lætus accepit tribunus. precatus deinde, *Si divus, si diva esset, qui sibi* ³¹ *præpetem mississet, volens propitius adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et unguibus adpetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obruncat. corvus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrimque stationes fuere. postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, et Roma-

²⁹ *Quem nunc novum exercitum]* Observanda sedulo est vox *novum*, si quis mentem Livii assequi velit. Augusto quidem imperante, ipso pacis tempore, 23. vel etiam 25. legiones, teste Dione, l. LV. per provincias sparsæ erant. At vult Livius, si novo exercitu in subita re opus sit, haud facile tantum militum armari posse, quantum tunc consules subito scripsere.

³⁰ *Omen faustum . . . cognominis]* Vere et proprie loquitur Livius, dum cognominis hic, non nominis mentionem facit. Ille enim Gallorum victor, proprio et peculiari cognomine vocabatur *Camillus*, *Furii* nomen cum multis aliis habuit commune. Vid. Perizon. Animadv. Hist. c. 2.

³¹ *Præpetem]* Alitem felicitis augurii.

norum cursus ad victorem etiam oerior fuit. Ibi, circa ja- U. C. 406.
 centis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox con- A. C. 346.
 citatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed le-
 gionibus utrimque effusis res geritur. Camillus lætum mi- Prælium
 litum victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis committit-
 Diis, ire in prælium jubet: ostentansque insignem spoliis tu, quo
 tribunum, *Hunc imitare, miles, aiebat: et circa jacentem Galli victi.*
ducem sterne Gallorum catervas. Dii hominesque illi ad-
 fuere pugnae; depugnatumque haudquaquam certamine am-
 biguo cum Gallis est. adeo ³² duorum militum eventum, in-
 ter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat.
 Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox præ-
 lium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli ve-
 niret, terga vertit. Primo per Volscos Falernumque agrum
 dissipati sunt: inde Apuliam ac ³³ mare inferum ^d petierunt.
 Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bu-
 bus ^e aureaque corona donat. ipse, jussus ab senatu bellum
 maritimum curare, cum prætore junxit castra. ibi, quia res
 trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem
 videbantur ^f, dictatorem comitorum causa T. Manlius T. Manlius
 quatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro dictator.
 equitum A. Cornelio Cosso dicto, comitia consularia ^g ha-
 buit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Cor- U. C. 407.
 vum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore po- A. C. 315.
 puli, tres et viginti natum annos, consulem renunciavit. col- M. Valerio,
 lega Corvo de piebe M. Popillius Lænas quartum consul M. Popillio
 futurus datus est. Cum Græcis a Camillo nulla memorabi- IV. Coss.
 lis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat.
 Postremo, quum litoribus arcerentur, aqua etiam præter ce-
 tera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus po-
 puli ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxi-
 me Siciliae fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia,
 ea tempestate intestino fessa bello, jam ³⁴ Macedonum opes
 horrebat.

XXVII. Exercitibus dimissis, quum et foris pax et domi

^e præceperat Crev. ^d superum Ead. ^e bobus Gron. Crev. ^f videbatur
 Ead. ^g consularia comitia Ead.

32 *Duorum militum eventum . . . utraque acies animis præceperat*] Utraque acies ex eventu singularis inter duos milites certaminis capto omine, præsignificabat animis eundem quoque eventum fore universæ inter duos exercitus pugnae. Gronovius ex duabus editionibus jusserrat legi *perceperat*. Nobis potior fuit ceterarum editionum auctoritas, quam firmat unus quoque e regis codd. quum sensus ejus scrip-

turæ quam retinemus, clarissimus optimusque est.

33 *Mare Superum*] Sic olim legabatur, teste Clareauo. *Mare Inferum* obtrudere nescio qui emendatores, reclamante ipso locorum situ. Apuliam enim mare Superum alluit. Dujatius edidit quoque *mare superum*.

34 *Macedonum opes horrebat*] Hoc ipso tempore Philippus Alexandri Magni pater Olympum expugnabat.

U. C. 407. concordia ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent,
 A. C. 345. pestilentia civitatem adorta cœgit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatribus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant.

Fœdus cum et cum Karthaginiensibus legatis Romæ fœdus ictum, quum Karthaginiensibus. amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium
 U. C. 408. domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus: ³⁵ semunciarium tantum ex unciario fœnus factum,
 A. C. 344. et ³⁶ in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est. ³⁷ et sic quoque parte
 T. Manlio, C. Plautio Coss.

U. C. 409. restitutum a Volscis, M. Valerius Corvus, secundum consul
 A. C. 343. eum C. Pœtelio factus, quum ex Latio nunciatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo quum Antiates aliique Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis obcurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum, gens, certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt. et, ne in muris quidem satis firma spe, quum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, præter multitudinem inbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantum Matris Matutæ abstinuere ignem. Præda omnis militi data. Extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos venisse.

U. C. 410. XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso,
 A. C. 342. Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator vel
 M. Fabio, Ser. Sulpicio Coss. Dictator L. ut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magis-
 Furius.

³⁵ *Semunciarium . . fœnus*] Ut procentenis nummis dimidius nummus in singulos annos penderetur. Vid. not. 93. ad c. 16. supra.

³⁶ *In pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset*] Totum æs alienum quatuor pensionibus solvi jussum est, ita ut quarta pars statim repræsentaretur; tres reliqui quadrantes sub finem primi, secundi, et tertii anni numerarentur.

³⁷ *Et sic quoque*] Et quamvis post talia concessa levamenta pars plebis adhuc laboraret, fidem tamen publicam, cujus interest solvi creditum, senatus potiore habuit difficultatibus molestisque privatis.

trum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. et quum, U. C. 410. (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio in- A. C. 312. dicto, delectus ³⁸ sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. ibi prædo- Aurunci num magis, quam hostium, animi inventi. Prima itaque ^{victi.} acie debellatum est^h. Dictator tamen, quia et ultro bellum intulerant, et sine detrectatione se certamini obferebant, Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem ædem ³⁹ Junoni Monetæ vovit: ejus ⁴⁰ damnatus Juno Mo- voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. ^{neta.} Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi Romani faciendam creari jussit. locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules, dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno post, quam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Man- U. C. 411. lio Torquato secundum consulibus. Prodigium extemplo A. C. 341. dedicationem secutum, ⁴¹ simile vetustoj montis Albani pro- C. Marcio digio. namque et lapidibus pluit, et nox interdiu visa inten- III. T. di: librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, Manlio II. senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum causa Coss. dici. Dictus P. Valerius Publicola. magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam causa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ⁴² ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. U. C. 412. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Cossus. A. C. 340.

XXIX. Majora jam hinc bella, et viribus hostium, et M. Valerio longinquitate vel regionum, vel temporum ⁴³ spatio, quibus III. A. Cor- nelio Coss.

^h est del. Gron. Crev.

³⁸ * *Sine vacationibus*] Nulla habita ratione vacationum: coactis ad militiam etiam iis qui in assuetis et minoris periculi bellis vacationem militiæ habebant.

³⁹ *Junoni Monetæ*] *Scriptum a multis est*, inquit Cic. l. I. de Div. n. 101. *quum terræ motus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, vocem ab æde Junonis ex arce exstitisse: quocirca Junonem illam appellatam Monetam: nempe a monendo.* Unde colligi potest ædem ante ædificatam fuisse, quam Juno Monetæ nomine insigniretur; hæcque verba ædem Junoni Monetæ vovit, eodem modo accipienda esse, ac si scripsisset Livius:

Ædem Junoni, quæ Moneta postea appellata est, vovit.

⁴⁰ *Damnatus voti*] Vid. not. 95. ad V. 25.

⁴¹ *Simile . . . vetusto prodigio*] Vid. I. 31.

⁴² * *Ut id actum videri posset*] Ita ut id voluisse, id spectasse Patres videri possent: nempe quod sequitur, ut ambo patricii consules fierent.

⁴³ *Spatio*] Recte observat Gronovius vocem illam redundare, quum longinquitas et longinquus tam de tempore, quam de loco dicantur. Sic l. I. c. 31. *longinquo morbo implicitus.* Et V. 11. et 15. *longinquitas belli.*

U. C. 412. bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Sannites,
 A. C. 340. gentem opibus armisque validam, mota arma. Sannitium
 bellum, ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum
 Pœni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extre-
 ma periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ
 vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem caus-
 sa cum Sannitibus, Romanis, quum societate amicitiaque
 juncti essent, extrinsecus venit; non orta inter ipsos
 est. Sannites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus
 poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum
 auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani
 magis nomen ad præsidium sociorum, quam vires, quum
 adtulissent, fluentis luxu ab duratis usu armorum in Sidici-
 no pulsati agro, in se deinde molem omnem belli verterunt.
 namque Sannites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimo-
 rum Campanos adorti, unde æque facilis victoria, prædæ
 atque gloriæ plus esset, Tifata, imminentes Capuæ colles,
 quum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadra-
 to agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet.
 ibi rursus acie dimicatum: adversoque prælio Campani in-
 tra mœnia compulsi, quum, robore juventutis suæ adciso,
 nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere
 auxilium.

Sannitici
 belli origo.

Campani a
 senatu Ro-
 mano auxi-
 lium pe-
 tunt.

XXX. Legati, introducti in senatum maxime in hanc
 sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad
 vos, Patres conscripti, misit; amicitiam in perpetuum, auxilium
 præsens a vobis petitum, quam si secundis rebus nostris petissemus,
 sicut capta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset.
 tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminisse-
 mus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vo-
 bis minus essemus. nunc, misericordia vestra conciliati, auxilio-
 que in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum cola-
 mus, oportet; ne ingrati atque omni ope divina humanaque in-
 digni videamur. Neque, Hercule, quod Sannites priores amici
 sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in ami-
 citiam accipiamur: sed ut vetustate et gradu honoris nos præ-
 stent. neque enim fœdere Sannitium, ne qua nozu jungeretis
 fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa
 causa amicitiae, velle eum vobis amicum esse, qui vos adpeteret.
 Campani, etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet, non
 urbis amplitudine, non agrî ubertate, ulli populo præterquam
 vobis cedentes, hand parva (ut arbitror) accessio bonis rebus
 vestris in amicitium venimus vestram. Æquis Folscisque, æter-
 nis hostibus hujus urbis, quandocumque se moverint, ab tergo
 erimus: et, quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos*

pro imperio vestro et gloria semper faciemus. Subactis iis U. C. 412.
 gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurum A. C. 340.
 spondet et virtus et fortuna vestra, continens imperium usque
 ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est, quod fateri nos
 fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut
 amicorum, aut inimicorum Campani simus. Si defenditis, ves-
 tri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo et Campa-
 niam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, de-
 liberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam,
 vestrumque auxilium æquum est patere; iis tamen maxime, qui,
 eam inplorantibus aliis auxilium dum supra vires suas præ-
 stant, ⁴⁴ omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quamquam
 pugnauimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus
 finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti; et, ubi
 conflagrasset Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse.
 Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites,
 sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, obpugnatum nos
 veniunt. An, si ultio iræ hæc, et non occasio cupiditatis explen-
 dæ esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in
 Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam in-
 festa ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potue-
 rit? Adde huc populationem agrorum, prædus hominum atque
 pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro igni-
 que vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas ex-
 plenda est. ea ad obpugnandam Capuam rapit. aut delere ur-
 bem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius,
 Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per
 maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella
 populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello qui-
 dem arbitrari vobis opus fore. Usque ad nos contentum Samni-
 tium pervenit, supra non ascendit. Itaque umbra vestri auxilii,
 Romani, tegi possumus: quidquid deinde habuerimus, quidquid
 ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur
 ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum,
 parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla
 colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet.
⁴⁵ Adnuite, Patres conscripti, nutum numenque vestrum in vic-
 tum Campanis, et jubete sperare, incolumen Capuam futuram.
 Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente cre-
 ditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque
 plena reliquisse? in qua nunc expectatione senatum populum-

44 Omnes ipsi] Vox omnes redun-
 dat. Et eam omittit unus e nostris
 scriptis.

45 Annuite nutum numenque ves-
 trum] Sic compellant Campani Ro-
 manos tanquam deos quosdam, tan-

quam Jovem ipsum, ejus nutu ver-
 tantur ac reguntur omnia. Numen ab
 eadem origine est, a verbo nempe nae-
 re, et divinam gubernationem ac vo-
 luntatem denotat, ut monuimus ad I.
 55 supra.

U. C. 412. *que Campanum, conjuges, liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac*⁴⁶ *pendentibus animi renunciare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem; alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, consulite.*

Negatur
auxilium
Campanis.

XXXI. Submotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt. itaque arma, Deos prius, quam homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat. Ad ea princeps legationis, (sic enim domo mandatum adtulerant) Quandoquidem, inquit, nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certe defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deûm, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, dediticium vestri passuri. Sub hæc dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiæ procubnerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paullo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum jam*⁴⁷ *fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si*⁴⁸ *agrum urbemque, per ditionem factum populi Romani, obpugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, ut preces Campanorum,*⁴⁹ *responsum senatus amicitia Samnitium memor, delitionem postremo factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi*

Accipitur
illorum de-
ditio.

Legatio
Rom. ad
Samnites.

⁴⁶ *Pendentibus animi*] Hoc emendatum est ex Sigonii et Gronovii sententia. Olim *animis*.

⁴⁷ * *Fides agi visa*] Fidei interesse visum est.

⁴⁸ *Agrum urbemque ... factam*] *Lege facta*.

⁴⁹ *Responsum ... memor*] Responsum, ex quo appareret senatum retinuisse memoriam amicitia Samnitium. Audacius adhuc dixit Lævius, I. 23. *Exempli parum memoris legum humanarum*.

Romani senatusque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro abstinerent. Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, præfectos cohortium vocarent; iisque clara voce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum ex-templo proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, Patres, fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, sollemni more indicito, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitiū legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) obcurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, adfirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hostis causa, haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos novusque hostis terret. quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in inbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cludibus Samnitiū aestimarent virtutem. qualescumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaque sua, quam vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitiū adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures, quam annos ab urbe condita, numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui ⁵⁰ Gallos, tot præliis cæsos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit. ⁵¹ utrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, ope-*

Bellum cum Samnitibus.

Consul Romanus suos ad prælium hortatur.

⁵⁰ Gallos . . . in mare ac naves fuga compulerit] Recte observat Dujatius nihil usquam in iis quæ præcedunt dictum esse a Livio de Gallis in mare ac naves compulsis. Hæc convenirent magis in Græcos, de quibus supra, c. 26. Omnino aliquid hic est vitii, aut Livii levis incuria.

⁵¹ Utrum, qui audiendus] Potest

quidem exponi: utrum is cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit, ejusmodi sit imperator, cujus audienda tantum verba sint, non etiam facta spectanda. Multum tamen blanditur Freinshemii conjectura: *Utrum, qui audendi duntaxat magnificus adhortator sit.*

U. C. 412. *rum militarium expers; an qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat. Facta mea, non dicta, vos, milites, inquit, sequi volo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam, a me petere.* ⁵² *Non factionibus modo nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hæc dextra, mihi tres consulatus summamque laudem peperit. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, et a liberatoribus patriæ ortus: et, eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem, habuit. Nunc jam nobis Patribus vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corci cognomen Diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiæ domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. nunc, quod instat, Diis bene jurantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

Valerius
Corvus fa-
miliaris mi-
liti dux.

Prælium
eum Samni-
tibus atrox.

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam adspernari parem, qui se offerret; factis benignus ⁵³ pro re, dictis haud minus libertatis alienæ, quam suæ dignitatis, memor: et quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem. prosecutus ducis, castris egreditur. Prælium, ut quod maxime umquam, pari spe, utrimque æquis viribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ et ⁵⁴ paucos ante dies geminata victoria; Romanis contra quadringentorum annorum decora, et conditæ urbi æqualis victoria: utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul, trepidationem injiciendam ratus, quando velli non poterant, equitibus inmissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revector ad antesignanos legionum, quum de-

⁵² *Non factionibus modo]* Vox modo, quæ paulo ante præcessit, illinc videtur hunc in locum temere irrepsisse.

⁵³ *Pro re]* Pro varia rerum, temporum, personarumque ratione.

⁵⁴ *Paucos ante dies]* Si de gemina

victoria a Samnitibus ex Campanis reportata hic agit Livius, de quo dubitare vix licet, brevius justo videtur intervallum ab his certaminibus ad hoc tempus assignare, ut facile colligi potest ex iis quæ inter utrumque tempus acta fuisse ipse memoravit.

siluisset ex equo, *Nostrum, inquit, peditum illud, milites, est* U. C. 412. *opus. agitedum, ut me videritis, quacumque incesso in aciem* A. C. 340. *hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. Illa omnia, qua nunc erecta micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; et, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. Hoc spectaculo ⁵⁵ accensi dextra lævaque, ante se quisque, memorandum prælium cient ^k. Stant obnisi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat. adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, quum ⁵⁶ et fluere jam lassitudine vires sentirent, et diei haud multum superesset ^l, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam adparuit; tunc capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quam prælium, diremisset. Et Romani fatebantur, numquam cum pertinaciore hoste conflictum: et Samnites, quum quæreretur, quænam prima caussa tam obstinatos movisset in fugam? *oculos sibi Romanorum ardere visos, aiebant, vesanosque vultus et furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum.* quem terrorem non pugnae solum eventu, sed nocturna profectioe, confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

Vincuntur
Samnites in
Campania.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incaute in saltum, cava valle pervium, circaque insessum ab hoste, induxit: nec prius, quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. ⁵⁷ Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam ⁵⁸ demitterent agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum inpedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, *Videsne tu, inquit, A.*

Cornelii
consulis in
Samnio pe-
riculum.

^k *ciet* Gron. Crev.

^l *superesse* Eæd.

⁵⁵ *Accensi . . . quisque . . . ciet*] Melius *cient*: quod præfert Campanus, et unus e nostris codd. Sic supra: *pro se quisque obvios sternite*, non *sternite*, non *sternat*.

⁵⁶ *Et fluere*] Septem Gronoviani MSS. quinque e nostris, hoc quod edidimus firmant. Editi vulgo habent *effluere*, quod minus placebat.

⁵⁷ *Dum id moræ Samnitibus est*]

Cunctantibus Samnitibus, et expectantibus dum consul totum agmen demisisset in vallem, ubi eum facillime oppressuri sibi videbantur.

⁵⁸ *Demitteret*] Hanc lectionem, quæ priscorum editorum est, tuentur sex codd. nostri. Gronovius dederat *demitterent*, et intellexerat de Samnitibus; quod miramur excidisse summo viro.

U. C. 412.
A. C. 340.

Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, impigre capimus. Ne^m tu mihi plus, quam unus legionis⁵⁹ principes hastatosque, dederis. cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque et exercitum serva. neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet. Conlaudatus ab consule, accepto præsidio, vadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, adpropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, et spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiores locum, et ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paullo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumultum. Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci atque ipsa paucitas incitat: et nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis, *Quænam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque illuc⁶⁰ signa moveri, ac modo in unum conferri, modo educi videlis. opus quidem incipit nemo, quum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tun vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agitedum, ite mecum; ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne duces circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus⁶¹ tes-

^m Nec Gron. Crev.

⁵⁹ *Principes Hastatosque]* De his vid. VIII. 2. intra. Duo illa corpora effliciebant numerum hominum circiter 2400.

⁶⁰ * *Signa ... modo]* *Signa ... modo in unum conferri,* quasi quiescere intra castra statuerint Samnites; *modo educi,* quasi iidem parent invadere

Romanos.

⁶¹ *Tesseram]* Tessera proprie est tabella exigua, in qua inscribatur signum, seu symbolum nocturnum. Ea sub occasum solis, antequam ponerentur vigiliæ, a tribuno dabatur militi cuiusdam, (cui ob id ipsum *tesserrario* nomen erat) perque singulos

seram dari jubet: ubi ⁶² *secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent*ⁿ. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc silentium, milites, inquit, omisso militari adsensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars major erit, eo stabitur consilio. Nunc, quæ mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis. virtute cepistis locum; virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc exercitum egregium populi Romani servastis; erumpendo hinc vosmet ipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egeritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum a nobis; nos tam paucos ⁶³ tot ipsi millibus hominum nec adscensu arcuerint; nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, scopitum, oportet, fullatis; immo necesse est. In eo enim loco res sunt nostræ, ut vobis ego magis necessitatis vestræ index, quam consilii auctor, sim. neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; quum, præter arma et animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendum sit, si plus, quam viros ut Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus erumpere hinc atque abire. id aut interdiu aut nocte faciamus, oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui, si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto noctis aptissima hora est. Signo secundæ vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit, per corpora sopita vadetis; vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. Me modo sequimini, quem secuti estis. ego eandem, quæ duxit*

ⁿ *venirent* Gron. Crev.

ordine manipulos ibat, donec ad tribunum ante noctem referretur. Hunc morem descriptum vid. apud Polyb. l. VI. et fuse expositum a Lipsio, l. V. de Mil. Rom. dial. 9. Hæ autem tesseræ non ad vigilias solum adhibebantur, sed et ad imperia et mandata ducum, et quidquid denique vellent celeriter per omnem exercitum innotescere: ut patet tum ex hoc loco, tum ex c. sequenti.

62 * *Secundæ vigilia*] Tota nox in quatuor vigiliis dividebatur, quarum

quælibet tribus horis constabat. Itaque secunda vigilia incipit cum quarta noctis hora.

63 *Tot ipsi millibus hominum*] Elegantius est quod subjicit Jac. Gronovius: *tot ipsi milia hominum*. Sic XXVIII. 28. *tota legio, millia hominum quatuor*. Et in nomina, quibus numeri designantur, facile vitium irrepit, quia sæpe exprimuntur per notas, quas postea pro captu librarius interpretatur.

U. C. 412. *huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agite-*
 A. C. 340. *dum, in dextram partem pedibus transite.*

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum. quo excitatus vigil quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, præsidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, ⁶⁴ quum non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno insuper pavore examinat; quo præpediti, nec arma inpigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse; quum Decius, *Mac-ti virtute, inquit, milites Romani, este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est. nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur.* Dictis obtemperatum. atque ubi primum inluxit, præmisso nuncio ad consulem in castra, ingenti gaudio ⁶⁵ concitantur: et, ⁶⁶ tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant: Diis laudes gratesque agunt, Decium in cælum ferunt. Hic Decii castrensium triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, coniectis in eum omnium oculis, et omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritis Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, et nocturno pavore adtonitos, et circa collem ⁶⁷ castellatim dissipatos, adgrederetur. credere etiam aliquos, ad se sequendum emissos, per saltum vagari. Jussæ legiones arma capere: egressæque castris, quum per exploratores notior jam saltus esset, via patientiore ad hostem ducuntur. quem incautum inproviso adortæ, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt: deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque

Decius ad
exercitum
incolumis
redit.

Vincuntur
Samnites.

⁶⁴ * *Quum non fallerent*] Quoniam non felellerant hostem, sed auditi fuerant.

⁶⁵ *Concitantur*] Milites castrorum.

⁶⁶ *Tessera data*] Nuncio per exercitum didito, tesserae ope.

⁶⁷ *Castellatim*] Sparsim per globos.

præsidiis. ita magna pars absentī hosti cessit. quos intra U. C. 412. vallum egerat pavor, (fuerē autem ad triginta millia) omnes A. C. 340. cæsi; castra direpta.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocata concione, ^{Decius do-}
P. Decii non cœptas solum ante, sed cumulas nova ^{natus.} vir-
tute laudes peragit: et præter militaria alia dona, aurea co-
rona eum et centum bubus, ⁶³ eximioque uno albo opimo
auratis cornibus, donat. Milites, qui in præsidio simul fue-
rant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis
bubus binisque ⁶⁹ privis tunicis donati. Secundum consulis
donationem legiones ⁷⁰ gramineam coronam obsidionalem,
clamore donum adprobantes, Decio inponunt. altera corona,
ejusdem honoris index, a præsidio suo inposita est. His de-
coratus insignibus bovem eximium Marti intulavit; cen-
tum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione
fuerant. iisdem militibus legiones libras farris et ⁷¹ sextarios
vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per cla-
morem militarem, indicem omnium adsensus, gerebantur.
Tertia pugna ad Suessulam commissa est: ⁷² qua fugatus a ^{Tertia pug-}
M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis ^{na cum}
domo adcito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. ^{Samnitibus.}
Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad
Valerium consulem, opem oratum, veniunt. Confestim
signa mota: relictisque inpedimentis castrorum valido præsi-
dio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum per-
exiguum (ut quibus, præter equos, ceterorum jumentorum
calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exer-
citus, velut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem in-
struit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis
ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit,
missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum or-
bem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colli-
gentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse
fossas scindendumque vallum, et in castra inrumpendum.

⁶³ *Eximio*] Vid. not. 52. ad c. 7. l. I.

⁶⁹ *Privis tunicis*] Potest exponi: quæ suæ ejusque ac propriæ forent. Sic Hor. Ep. 1. l. I. *Quem ducit priva tremeis*. Sed quum hæc vox necessaria non sit hoc loco, eamque ignorent quinque e nostris scriptis, eam libenter deleremus.

⁷⁰ *Gramineam coronam obsidionalem*] *Obsidionalis* corona est, inquit A. Gell. l. V. c. 6. *quam ii, qui liberati sunt ab obsidione, dant ei duci qui liberavit. Ea corona graminea est: observarique solitum, ut fieret e gramine,*

quod in eo loco generatum esset, intra quem clausi erant qui obsidebantur. Observat Plin. l. XXII. c. 4. ceteras coronas ab imperatore militibus dari solitas, hanc solam a militibus imperatori.

⁷¹ *Sextarios vini*] *Sextarius* est sexta pars congi, proindeque capiebat plus sexdecim vini uncias. Itaque superat eam mensuram, quam vocamus chopine.

⁷² *Qua, fugatus*] Qua fortunam experiri statuit is exercitus Samnitium, qui a M. Valerio prius fugatus fuerat.

U. C. 412. transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continu-
 A. C. 340. issent inpetum militum. Ceterum, quia multitudo sua
 73 *commeatibus* gravis, et prius sedendo ad Suessulam, et
 tum^o certaminis mora, haud procul ab rerum omnium ino-
 pia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumenta-
 tum per agros militem duci. interim et Romano, qui expedi-
 tus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti, se-
 cum adtulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros
 quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis
 milites adhortatus, ad castra obpugnanda ducit. quæ quum
 primo clamore atque inpetu cepisset, pluribus hostium in
 tentoriis suis, quam in portis valloque, cæsis, signa captiva
 in unum locum conferri jussit; relictisque 74 duabus legioni-
 bus custodiæ et præsidii causa, gravi edicto monitis, ut,
 donec ipse revertisset, præda abstinerent; profectus agmine
 instructo, quum præmissus eques velut 75 *indagine* dissipatos
 Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo
 signo coirent inter se, neque, utrum castra peterent, an lon-
 giorē intenderent fugam, territis constare poterat. Tan-
 tumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia
 scutorum, nequaquam tot cæsis, et signa militaria cum iis,
 quæ in castris capta erant, ad centum septuaginta ad con-
 sulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibique
 omnis præda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna et Faliscos, quum
 in induciis essent, frædus petere ab senatu coëgit; et Lati-
 nos, jam exercitibus comparatis, 76 ab Romano in Pelignum
 vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se, finibus
 tenuit: sed Karthaginienses quoque legatos gratulatum Ro-
 mam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in
 Jovis cella poneretur. fuit 77 pondo viginti quinque. Con-
 sules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio in-
 signi cum laude donisque: quum incondito militari joco

Karthagini-
 enses legati.

Consules
 trium-
 phant.

o *tunc* Gron. Crev.

73 *Commeatibus gravis*] Quæ oneri
 esset *commeatibus*: i. e. quæ nimiam
commeatum copiam absumeret.

74 *Duabus legionibus*] Hic aliquid
 vitii latere putat Jac. Gronovius, quia
 verisimile non videatur duas legiones,
 qui consularis erat exercitus, præsidio
 castris relictas. Lægi posse censet vel
duabus cohortibus, vel, si major num-
 erus placeat, *duobus millibus*. Illud
 certe constat, vulgatam lectionem
 stare non posse.

75 *Indagine*] *Indaginis* nomine
 proprie intelligitur plagarum, seu re-

tium quidam velut orbis, quibus a ve-
 natoribus feras indagantibus saltus
 nemorave cinguntur, ne qua feris pateat
 effugium. Hoc exemplo Samnites
 palantes atque dispersos undique co-
 gere et in unum colligere voluit Val-
 erius ut in medio cæderent. DU-
 JARIUS.

76 * *Ab Romano in Pelignum vertit
 bellum*] Induxit, ut omisso bello quod
 paraverant adversus Romanos, in Pel-
 ligno verterent arma.

77 *Pondo viginti quinque*] Marcarum
 nostrarum 39. cum semuncia.

haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum, esset. U. C. 412. Campanorum deinde ⁷⁸ Suessanorumque auditæ legationes: A. C. 340. precantibusque datum, ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. ⁷⁹ Jam tum minime salubris militari disciplinæ Capua instrumento omnium voluptatium delentis militum animos a memoria patriæ: iuibanturque consilia in hibernis eodem scelerè adimendæ Campanis Capuæ, ⁸⁰ per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: *neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italia uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possint, quum victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, dediticios suos illa fertilitate atque amantate perfrui; se, militando fessos, in pestilente atque arido circa urbem solo luctari, aut in urbe insidentem tabem crescentis in dies fœnoris pati?* Hæc agitata occultis conjurationibus, necdum vulgata in omnes consilia, invenit novus consul C. Marcus Rutilus, cui Campania sorte provincia venerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, et ætate et usu doctus (quippe qui jam quartum consul esset, dictatorque et censor fuisset) optimum ratus, differendo spem, quandocumque vellent, consilii exsequendi, militarem inpetum frustrari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis et anno post præsidia hibernatura. divisa enim erant per Campaniæ urbes, inanaverantque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia seditio.

XXXIX. Consul, educto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare ⁸¹ missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate, aut viribus parum validos. quidam ⁸² in comæatus mittebantur, singuli primo, deinde et cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. Per speciem etiam militarium usuum, ⁸³ quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romæ prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primo quidem, ignari ludificationis, mi-

⁷⁸ *Suessanorumque*] Jubeat Sigonius legi *Suessulanorumque*: nec fortasse sine causa. Suessula enim propius a Capua abest, quam Suessa, et ad eam pugnatum jam cum Samnitibus est.

⁷⁹ *Jam tum*] Hoc dictum est propter hiberna Annibalis, cujus exercitus Capuæ corruptus est. SIGONIUS.

⁸⁰ *Per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent*] Vid. l. IV. c. 37. su-

pra.

⁸¹ **Missionibus*] Mittendo a signis, solvendo militia eos qui turbulento et factioso ingenio erant.

⁸² *In comæatus*] In quæ cuique liberet loca, dato comæatu.

⁸³ *Quum alii alio mitterentur*] Quatuor has voces, quæ sane parum necessariae sunt, omittit Andreas.

Rom. militum de occupanda Capua consilia.

U. C. 413.
A. C. 339.
C. Marcio
IV. Q. Servilio Coss.

Arte eluduntur.

U. C. 413.
A. C. 339.

nime inviti domos revisebant. Postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernassent, præcipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: ⁸⁴ *jam quæstiones, jam indicia*^p, *jam occulta singulorum supplicia, inpotensque et crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros*. Hæc, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt^q, ⁸⁵ nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) caussis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat; nec quidquam ad justum exercitum formam, præter ducem, deerat. incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt, et sub jugo Albæ longæ castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exciri? quem Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitus causa recte committatur?* Postero die, quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum adtulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque inmemorem. Patriciæ hic vir gentis erat: cui quum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: et, quod bene verteret, adiri jusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quidquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent; somno gravem^r Quinctium obpressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ⁸⁶ ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denunciantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens adpellatus: insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, et ad urbem ducere jubent. Suo magis inde inpetu, quam consilio ducis, convulsis signis, infesto agmi-

Seditiosorum exercitus colligitur.

Eligunt ducem T. Quinctium.

^p *judicia* Gron.

^q *serunt* Gron. Crev.

^r *gravi* Eæd.

⁸⁴ *Jam quæstiones, jam indicia*] *Quæstio* est capitis judicium. Itaque male hic olim edebatur, *jam judicia*. Moniti a Gronovio, qui in optimis quibusque scriptis legi testatur *indicia*, assentientibus tribus regiis, hanc vocem reposuimus. Intellige cum eodem Gronovio *indicia* et insontium, qui aliquid comperissent, et magis proprie illorum qui ejusdem culpæ

conscii, fide publica data, alios indicarent.

⁸⁵ *Nervos conjurationis ejectos*] Mallet Puteanus *exsectos*. Sed vulgatus sensus commodus est: ejectos eos, qui nervi, i. e. robur ac firmamentum conjurationis erant.

⁸⁶ *Ubi restitaret . . . ni sequeretur*] Alterutrum ex his vacat.

ne ad lapidem octavum ⁸⁷ viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, et magistrum equitum L. Æmilium Marcinum.

XL. ⁸⁸ Ubi primum in conspectum ventum est, arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, præter externa, noverant bella: ultimaque rabies recessio ab suis habebatur. itaque jam duces, jam milites utrimque, congressus quærere ad conloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, præcipue milites, et ante alios suum exercitum, complexus, ad conloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verrecundia, quam ab suis silentium, datum: *Deos, inquit, immortales, milites, vestros publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplicis poposci, ut mihi de vobis concordia parta gloriam, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariat: hinc pax petenda est. Quod Deos immortales inter nuncupanda vota exposci, ejus me compotem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse, si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensistis; nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id specimen meum dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim, tres et viginti annos natus, consul Patribus quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum dictumve consulis gravius, quam tribuni, audistis? eodem tenore duo insequentibus consulatus gessi; eodem hæc imperiosa dictatura geretur: ⁸⁹ ut neque in hos meos et patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo*

U. C. 413.
A. C. 339.
Valerius
Corvus dic-
tator.
Dictatoris
ad sedition-
is oratio.

⁸⁷ *Viæ, quæ nunc Appia est*] Jac. Gronovius ex uno MS. legendum censet *via*, ex solenni Liviano more. Sic supra c. 9. *Galli ad tertium lapidem Salaria viâ . . . castra habere*. Firmant hanc emendationem duo ex codd. Hearnii, et unus e nostris, et Campanus.

⁸⁸ *Ubi primum . . . ventum est, arma*] Legendum videtur, monente J.

Frid. Gronovio: *Ubi primum . . . ventum, et arma*. Similem nævum emendavit Jac. Gronovius, supra II. 39.

⁸⁹ *Ut neque in hos . . . mitior*] Suspiciamus hic aliquid mendi subesse. Sensus patet: ita ut ne in hos quidem meos et patriæ meæ milites mitior futurus sim, vel futura sit hæc dictatura quam gero, quam in vos . . . hostes.

U. C. 413. *dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam*
 A. C. 339. *in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet at-*
que inpetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non
induxerunt patres atque vestri; non illi, qui in Sacrum mon-
tem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. Ex-
spectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conju-
gesque crinibus passis obviam ab urbe veniant. Tum Volscorum
legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt; vos, Ro-
manus exercitus, ne^o destiteritis in pio bello? T. Quincti, quo-
cunque istic loco, seu volens, seu invitus, constitisti, si dimican-
dum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam hones-
tius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam.
Nunc ad pacificandum bene atque honeste inter primos stabis,
*et conloqui hujus salutaris interpres fueris.*⁹⁰ *Postulate aqua,*
et ferte: quamquam vel iniquis standum est potius, quam in-
pias inter nos conseramus manus. T. Quinctius plenus lacri-
marum, ad suos versus, Me quoque, inquit, milites, si quis
usus mei est, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. Non
enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus, verba fecit;
vester consul, vester imperator, milites: cujus auspicia pro vo-
bis experti nolite adversus vos velle experiri. Qui pugnarent
vobiscum infestius, et alios duces senatus habuit: qui maxime
vobis, suis militibus, parceret, cui plurimum vos imperatori
vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere pos-
sunt, volunt. quid nos velle oportet? quin, omissis ira et spe,
fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognita per-
mittimus fidei.

T. Quinc-
tius suos ad
pacem hor-
tatur.

Seditio
composita.

XLI. Adprobantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante
 signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit:
 oravit, ut causam miserorum civium susciperet: suscep-
 tamque eadem fide, qua reipublicam administrare solitus
 esset, tueretur. *Sibi se privatim nihil cavere: nolle alibi,*
quam in innocentia, spem habere. Militibus cavendum, quod
apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne frau-
di secessio esset. Quinctio conlaudato, ceteris bonum ani-
mm habere jussis, dictator, equo citato ad urbem revec-
tus, auctoribus Patribus, tulit ad populum in luco Petelino,
ne cui militum fraudi secessio esset. Oravit etiam bona
venia Quirites, ne quis eam rem joco seriove cuiquam ex-
*probraret.*⁹¹ *Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus*

⁹⁰ non Gron. Crev.

⁹¹ oravitque Eæd.

⁹⁰ *Postulate aqua, et ferte]* Si $\tau\delta$
ferre hic dictum est, quemadmodum
 vulgatum illud *ferre condiciones*, pa-
 rum differt ab eo quod præcessit *pos-*
tulate. Hinc nobis in mentem venie-
 bat, num posset exponi, perferte, ac-
 cipite æquas condiciones. Tunc ratio

antitheseos expedita et clara esset.
 Sed veremur ne hanc interpretatio-
 nem non patiatur Latini sermonis
 proprietas.

⁹¹ *Lex sacrata]* Vid. not. 81. ad c.
 33. l. II.

militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleteretur. additum- U. C. 413.
 que legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ⁹² or- A. C. 339.
 dinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatum
 est ab conjuratis; qui alternis prope annis et tribunus mili-
 tum, et primus centurio erat, quem nunc primipili adpel-
 lant. Huic infensi milites erant, quod semper adversatus
 novis consiliis fuisset, et ⁹³ neⁿ particeps eorum esset, qui ab
 Lautulis fugissent. Itaque quum hoc unum propter Salo-
 nium ab senatu non inpetraretur; tum Salonius, obtestatus
 Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quam concor-
 diam civitatis, æstimarent, perpulit, ut id quoque ferretur.
 Æque inpotens postulatum fuit, ⁹⁴ ut de^x stipendio equitum
 (merebant autem ⁹⁵ triplex ea tempestate) æra demerentur,
 quod adversati conjurationi fuissent.

XLII. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium,
 tribunum plebis, tulisse ad populum, ne fœnerare liceret:
 item aliis plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum
 intra decem annos caperet; neu duos magistratus uno anno
 gereret; utique liceret consules ambos plebeios creari. quæ
 si omnia concessa sunt plebi, adparet, haud parvas vires de-
 fectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque
 dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem
 actam: neque, antequam Romam veniretur, sed Romæ,
 eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam es-
 se; nec in T. Quinctii villam, sed in ædes C. Manlii, nocte
 inpetum factum, eumque a conjuratis comprehensum, ut
 dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito
 consedissee. nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam;
 sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent,
 salutationem factam: et permixtos dexteras jungere, ac com-
 plecti inter se lacrimantes milites cœpisse, coactosque con-
 sules, quum viderent aversos a dimicatione militum animos,
 retulisse ad Patres de concordia reconcilianda. adeo nihil,
 præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter
 antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis,

ⁿ et ne l. nec Gron. Crev.

^x de del. Gron.

⁹² *Ordinum ductor*] Centurio. Vid. not. 28. ad c. 23. l. II.

⁹³ *Nec particeps*] Lege cum Gronovio: *Et, ne particeps eorum esset, ab Lautulis fugisset.* * Nempe adleverat et proruperat conjurationem per illos qui ad Lautulas substiterant, aliosque ab consule missos exceperant. Licet ergo opinari Salonium ipsum exceptum cum aliis, quod tum quoque illud flagitium improbaret, ab

tumultuantibus fuga se subduxisse, eosque habuisse offensos. † Scripti et prius editi habuerunt *et ne*. Reliqua sunt a conjectura,

⁹⁴ * *Ut de stipendio equitum . . . æra demerentur*] Ut aliquid detraheretur de stipendio quod equitibus dabatur.

⁹⁵ * *Triplex*] Triplum ejus quod pedes accipiebat. † Vid. not. 46. ad c. 12. l. V.

U. C. 413. et susceptum cum Sannitibus grave bellum, aliquot popu-
A. C. 339. los ab Romana societate avertit: et, præter Latinorum infi-
dum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Se-
tiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depo-
pulati sunt.

EPITOME LIBRI VIII.

LATINI cum Campanis defecerunt, et, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, ¹ P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: et, concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso nemo ex juventute obviam processit. Minucia virgo Vestulis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. ² Item Fregellæ colonia deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est: quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. Palæpolitani, bello et obsidione victi, in deditionem venerunt. ³ Q. Publilio, qui eos obsederat, primo et imperium prolatum, et pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberatâ est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumturus videretur, Fabius Romam profugit: et, quum causa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.

¹ P. Decius tunc consul cum Manlio] Adjecit Sigonius vocem consul, quæ recte ei necessaria visa est.

² Item Fregellæ colonia deductæ sunt] Vel legendum est, Fregellæ colonia deducta est, quemadmodum lib. X. c. 3. colonia Carseoli deducta erat; vel, resectis aliquot vocibus in iis quæ præcedunt, in oppidum ex iis captum Cales, item Fregellas, coloniæ deductæ

sunt.

³ Q. Publilio. . . primo et imperium prolatum, et proconsule] Hujus loci emendatio debetur Sigonio, quum prius legeretur: Q. Publilio . . . primum imperium prolatum, et per consules ei decretus triumphus. Suam lectionem formavit Sigonius ex Capitolinis tabulis et Livio ipso infra c. 23. et c. 26.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIII.

U. C. 414. **J**AM consules erant C. Plautius secundum, L. Æmilius
A. C. 338. Mamercinus; quum Setini Norbanique Roman, nuncii de-
C. Plautio fectionis Privernatium, cum querimoniis acceptæ cladis ve-
H. L. Æmi- nerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo,
lio Coss. condesisse ad Satricum, adlatum est. utrumque bellum Plau-
Victi Pri- tio sorte evenit. Prius ad Privernum profectus extemplo
vernates. acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes: oppi-
dum captum redditumque Privernatibus, præsidio valido in-
Cum Vol- posito: agri ¹ partes duæ ademtæ. Inde victor exercitus
scis dubio Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrimque cæ-
Marte pug- de atrox prælium fuit: et quum tempestas eos, neutro in-
natum. clinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certa-
mine tam ambiguo fessi, in posterum diem prælium parant.
Volseis, recensentibus quos viros in acie amisissent, haud-
quaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte
pro victis Antium agmine trepido, sauciis ac parte impedi-
mentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum in-
ter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est. *Ea*
Lua mater. ² *Lua matri dare se*, consul dixit: finesque hostium usque
ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Æmi-
lio, ingresso ³ Sabellum agrum, non castra Samnitium, non
legiones usquam obpositæ. ferro ignique vastantem agros
legati Samnitium pacem orantes adveniunt, a quo rejecti ad se-
natum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pa-
cem sibi ab Romanis, bellique jus adversus Sidicinos pe-
tierunt. *quæ se eo justius petere, ⁴ quod et ^a in amicitiam popu-*

^a et del. Gron.

¹ * *Partes duæ*] Duæ tertiæ partes, trientes duo. † Vid. not. 21. ad II. 13. supra.

² *Lua matri*] Eam Turnebus et post eum Dujatius credunt habitam esse uxorem Saturni, ex A. Gell. XIII. 21. ubi vulgo legitur *Luciam Saturni*, corrupte pro *Luum*. *Lua mater* igitur eadem est, que sæpius *Ops* et *Rhea* nominatur, et putatur esse Ter-

ra ipsa. De Lua matre mentio iterum occurrit apud nostrum, XLV. 33.

³ *Sabellum agrum*] Samniticum agrum. Samnites, alio nomine *Sabellus* dictos esse testis est Plin. l. III. c. 12. quia nempe a *Sabinis orti* erant, ut memorat Varro de Ling. Lat. l. VI. c. 3.

⁴ *Quod et in amicitiam*] Particula et exstat in aliquot scriptis, teste Gro-

li Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, ve- U. C. 414.
nissent: et adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hos- A. C. 332.
tes, populi Romani nunquam amicos. qui nec, ut Samnites, in
pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent,
nec in fide populi Romani, ⁵ nec in ^b ditione essent.

II. Quum de postulatis Samnitium Ti. Æmilius prætor senatum consulisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti tedium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos adtineat ^c, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Fœdere icto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio et trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri est: dein, postquam Patres ut seram eam ultimaque tandem necessitate expressam adspernabantur, ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria præsentior erat) his se armis abstinere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quam præliis, cladium fecit. et, quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excesse-
 re. Id spatium Samnitibus datum est Romanos legatos mittendi. qui quum adissent ^d senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infinis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium abnuerent, armis coërcerent.* Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque, ⁶ ne arguendo abalienarent: *Campanorum aliam conditionem esse, qui non*

Latini vastant Samnitium agros.

Id queruntur Samnites apud Romanos.

Responsum Romano- rum anceps.

^b in del. Gron.

^c adtinet Gron. Crev.

^d adiissent Ead.

novio. Eam quatuor quoque e nostris servant. Unde admittendam duximus.

⁵ *Nec in ditione*] Reposuimus particulam *in*, quæ abest a Gronovianis editionibus, sed reperitur in veteri-

VOL. I.

hus, et in MSS. Hearnii, et in omnibus nostris.

⁶ *Ne arguendo abalienarent*] Ne arguendo Latinos exuti obsequii, eos ab se prorsus abalienarent, et ad apertam rebellionem incitarent.

G G

U. C. 414. *fœdere, sed per deditiōem, in fidem venissent: itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos. in fœdere Latino⁷ nihil esse, quo^e bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

III. Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque, per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de industria celabantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitē hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitiiis necessitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. Creati consules, T. Manlius Torquatus tertium, P. Decius Mus⁸. ⁹ Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem adpulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est: quem, sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tamquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos⁹ Latium habebat⁸, L. Annius Setinum et L. Numisium^b Circiensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos, præter Signiam Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re adirentur. itaque, concilio prius

Latini occulte moluntur bellum in Rom.

U. C. 415.
A. C. 337.
T. Manlio
III. P. Decio
Coss.

X. Principes Latinorum Romam evocati.

^e quod Crev. ^f Is creavit consules T. Manlium Torquatum tertium, P. Decium Murem. Gron. Crev. ^g Latini habebant Eed. Numisium Eed.

⁷ Nihil esse, quod prohibeantur] Gronovius ex unius codicis auctoritate legi jussit *quo*. Sed non videmus, cur consensum librorum hic spernere debeat. *Nihil esse quod*, id est, propter quod. Usitatissimum est hoc loquendi genus.

⁸ Eo anno Alexandrum, Epiri regem, classem in Italiam adpulisse constat] Hic parum diligentem fuisse Livium putat Heur. Dodwellus, expedi-

tionemque Alexandri Epirensis rejiciendam potius esse in annum ab hoc qui nunc agitur octavum, quo memorat Livius infra c. 17. victoriam Alexandri de Lucanis et Samnitibus. Vid. Dissert. X. doctissimi viri de cyclis Rom. Sect. 75.

⁹ Latini habebant] Aliquot scripti, nec numero, nec auctoritate spernendi, Latium habebat.

habito, prætores, quam Romam proficiscerentur, evocatos U. C. 415. se ab senatu docent Romano, et, quæ actum iri secum cre- A. C. 337. dant, quidnam ad ea responderi placeat, ¹⁰ referunt.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, adcommodare rebus verba. Num, si etiam nunc sub umbra fœderis, æqui servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si fœdus est, ¹¹ si societas æquatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules ¹² bellis propriis ponendis sumendisque nolint; cur non omnia æquantur? cur non ulter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi et imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus, Romam caput Latio esse. sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui, si quando umquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optastis, en hoc tempus adest, et virtute vestra, et Deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem. quis dubitat exarsisse eos, quum ¹³ plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tyendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Unde hæc illis tanta modestia, nisi a conscientia virium et nostrarum et suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit.*

10 *Referunt] Expendendum proponunt, deliberare jubent, Vid. not. 72. ad III. 39.

11 *Si societas æquatio juris est]* Falsa definitio societatis. Multi enim obnoxia pace et impari fœdere in societatem veniebant. Fortasse Livius scripserat, *si societas*, ea nempe, quæ est Romanos inter et Latinos, *æquali juris est.* Lib. XXXIX. c. 37. *Si fœdus ratum est, si societas et amicitia ex æquo observatur.* GRONOVIVS. * Attamen quum Livius sæpe in orationi-

bus, non tam, quid verum sit, quam quid ad præsentem causam accommodatum, intueatur, nobis Gronoviana emendatio non omnino videtur esse necessaria.

12 *Bellis propriis ponendis]* Componendis, pace commutandis. Qui enim pacem haud obnoxiam cupit, is viribus iis instructus esse debet, quibus bellum possit gerere.

13 *Plus ducentorum annorum]* Si a Tarquinio Superbo numeres, non multum a ducentis annis res abierit.

U. C. 415. ¹⁴ *Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere¹ prohibet, en ego ipse, uidente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis¹⁵ senatusque partem accipiant.* Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore et adsensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quæ e republicâ nominis Latini fideque sua viderentur.

Legati Latini superba oratio in senatu Rom.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio ¹⁶ eis senatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent; Annius, tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, jure gentium tutus, loqueretur, *Tempus erat, inquit, T. Manli, vosque Patres Conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum Deum, benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium. Sed quoniam vos, regno inpotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum; nos, quanquam armis possumus adserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque æquari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri: et, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior, et Romani omnes vocemur.* Forte ita accidit, ut parem ferocitæ hujus et Romani consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret, et, quemcumque in curia Latinum vidisset, sua manu interenturum. et, conversus ad simulacrum Jovis, *Audi, Jupiter, hæc scelera, inquit,* ¹⁷ *audite,*

T. Manlii plena indignationis responsio.

¹ dicere metus Gron. Crev.

¹⁴ * *Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt*] Vobis illi taciti concedunt, ne sub eorum jam imperio sitis. Superest tantum ut vos id aperte postulando, in illius juris possessionem Latium inducatis. *Usurpare* non est id Latine quod Gallicè dicimus *usurper*, sed usum alicujus rei expessere. Sic supra in hac ipsa oratione, *usurpanda libertatis*.

¹⁵ *Senatusque partem*] Dimidiam: ut clare exprimit idem Annius, c. seq.

senatus partem æquam ex utraque gente esse. Vid. et not. 81⁷ ad II. 13. supra.

¹⁶ *Eis senatus*] Intellige Annium et collegas. Supra dictum est decem principes Latitorum Romam evocatos. Vulgo editi habent *ei*. S. d. τὸ *eis* prælerunt aliquot scripti a Gronovio inspecti, et quatuor e nostris. Et mox sequitur *egisset cum eis*.

¹⁷ * *Audite, Jus Fasque*] Sic supra, I. 32. *Audiat Fas.* Vid. ibi not. 32.

jus fasque. Peregrinos consules et peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus atque ipse obpressus, visurus es? Hæcine fœdera Tullus Romanus rex cum¹⁸ Albanis, patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo et cladium veterum vestrarum et beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?

U. C. 415.

A. C. 337.

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversus crebram inplorationem Deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii, speruentis numina Jovis Romani, auditam. certe, quum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter ob-

Legatus Latinus lapsu gravi sopitus.

tensu, in impactus imo ita est saxo, ut¹⁹ sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam. nam et vera esse, et apte²⁰ ad repræsentandam iram Deûm ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annum vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita vox pariter sit, *Bene habet. Diû²¹ piûm movere^k bellum. Est cœleste numen! es, magne Jupiter! haud frustra te patrem Deûm hominumque hæc sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres conscripti, arma capere Diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum juventem videtis. Ad sensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratum magis, qui jussu consulis prosequerentur, quam jus gentium, ab ira inpetuque hominum tegeter. ²²Consensit et senatus bellum: consulesque, duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus matricque Terræ deberi; utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contu-*

Bellum Latinum.

Spectrum per quietem utrique consuli visum.

^k *moveret* Gron. Crev.

¹⁸ * *Albanis, patribus vestris, Latini*]. Nempe Latini ab Alba oriundi erant, ut observat Tarquinius Superbus, l. 1. c. 52. Vid. et c. 3. ejusdem libri 1.

¹⁹ * *Sopiretur*] Vid. not. 6. ad l. 41.

²⁰ * *Ad repræsentandam iram deûm*] Ut præsens interfuisset videatur nu-

men et ira deorum.

²¹ * *Piûm movere bellum*] Incipite adversus numinis vestri contemptores piûm justumque bellum; signum quodammodo dare bello.

²² * *Consensit et senatus bellum*] Vid. not. 43. et 44. ad l. 32.

U. C. 415. lerunt; placuit ²³averruncandæ Deûm iræ victimas cædi:
 A. C. 337. simul ut, si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata inpleret. Ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt; tum, adhibitis legatis tribunisque, et imperiis Deûm propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. ²⁴Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque, ²⁵iisdem præsiidiis, sæpe iisdem manipulis permixti fuerant. per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

Ne quis extra ordinem pugnaret, edicuntur.

VII. Forte inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. præerat Geminus ¹Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium, (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit, *Unane, ait, turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore, Manlius inquit, et cum illis aderit Jupiter ipse, fæderum a vobis violatorum testis, qui plus potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis et conlata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminus, paullulum ab suis equo ^mprovectus, *Visne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congregi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet?* Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor,

Manlium Cos. filium Geminus provocat ad singulare certamen.

¹ Geminus. sic semper Gron. Crev. ^m eo Gron.

23* *Averruncandæ*] Veteres *averruncare* dicebant pro *vertere* et *averruncare* pro *avertere*. Atque illa verba propria manserunt in sacris.

24 *Agitatum etiam in consilio est, ut . . . tunc uti disciplina*] Sigonius admonet legendum esse *tunc utique*, quod est, tunc omnino, tunc maxime:

ne vel *ut* vaeret, vel *uti*. Nec improbabilis conjectura est. Tamen non rara occurrunt exempla geminatæ particulæ *ut*, ubi semel expressa sufficeret. Vid. not. ad XXII. 11.

25* *Iisdem præsiidiis*] *Iisdem* in exercitibus. Vid. infra not. 1. ad IX. 24.

sen inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, con- U. C. 415.
sulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo, vince- A. C. 337.
ret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris
velut ad spectaculum submotis, spatio, quod vacui interjace-
bat campi, adversos concitant equos: et, quum infestis cus-
pidibus concurrissent, Manlii cuspidis super galeam hostis,
Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde
equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexis- Vincit Man-
set; spiculum inter aures equi fixit. ad cuius vulneris sen- lius.
sum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput
quateret, excussit equitem: quem cuspidis parmaque inni-
sum, adtollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita
ut per costas ferrum emineret, terræ adfixit. spoliisque le-
ctis ad snos revector, cum ovante gaudio turma in castra,
atque inde ad prætorium ad patrem, tendit, ²⁶ ignarus fati
futurique, laus an pœna merita esset, *Ut me omnes, inquit,
pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestris
hæc spolia capta ex hoste caso porto.* Quod ubi audivit con- A patre se-
sul, extemplo, filium aversatus, concionem classico advocari curi percu-
jussit. quæ ubi frequens convenit, *Quandoque*°, inquit, *tu,
T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam
veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pu-
gnasti, et, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit
ad hanc diem Romana res, solvisti, neque in eam necessitatem
adduxisti, ut aut reipublicæ mihi, aut mei meorumque oblivis-
cendum sit; nos potius nostro delicto plectemur, quam respubli-
cu tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed
in posterum salubre juventuti, erimus. Me quidem quum in-
genita caritas liberum, tum ²⁷ specimen istud virtutis, deceptum
vana imagine decoris, in te movet. Sed quum aut morte tua
sancienda sint consulum imperia, aut inpunite in perpetuum
abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, re-
cusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolap-
sam, pœna restituas.* - *I, lictor, deliga ad palum.* Exanimati
omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in se quisque
dstrictam^p cernentes securim, metu magis, quam modes-
tia, quieverunt. Itaque, ²⁸ velut emerso ab admiratione animo,

° facti Crev. ° Quandoquidem Gron. Crev. p dstrictam Eæd.

²⁶ *Ignarus facti*] Sic habent veteres editi, et tres e scriptis nostris vel optimi: melius, quam quomodo vulgo editur *fati*. *Ignarus facti*, i. e. ignarus quale esset id quod fecerat: credens factum suum laude dignum esse, quum revera pœna dignum esset.

²⁷ *Specimen . . virtutis deceptum*] Specimen istud virtutis quod edidisti deceptus vana imagine decoris. Posset quoque *et deceptum* referri ad te

quod sequitur: sed ut simplicior oratio, ita impeditior structura fieret.

²⁸ *Velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent*] Hæc sibi non bene conveniunt. Stant enim silentio defixi, qui admirantur, non quorum emersus est ab admiratione animus, id est, e stupore, qui primo oppræsserat, expurgatus. Suspiciamus luxatum esse potius locum, quam corruptum, sicque omnia

U. C. 415. quum silentio defixi stetissent; repente, postquam cervice
 A. C. 337. cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces
 sunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur:
 spoliisque contactum juvenis corpus, quantum militaribus
 studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra val-
 lum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in præ-
 sentia modo horrenda, sed exempli etiam tristes in posterum
 essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci
 militem: et, præterquam quod custodiæ vigiliæque et ordo
 stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam
 certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas pro-
 fuit. ²⁹ Fuit autem ¹ civili maxime bello pugna similis.
 adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, præter
 animos, erat. Clipeis antea ³⁰ Romani usi sunt: deinde,
 postquam ³¹ stipendiarii facti sunt, ³² scuta pro clipeis fece-
 re: ³³ et, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc
 postea manipulatim structa acies cœpit esse. Postremo in
 plures ordines instruebantur. ³⁴ ordo sexageos milites, duos

¹ enim Gron.

in ordinem revocari posse: *itaque quum silentio defixi stetissent, repente, postquam cervice cæsa fusus est cruor, velut emerso ab admiratione animo, tum, sive potius tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur.* Simile vitium pari remedio curare cona-
 bimur l. XXII. c. 38. et alibi.

²⁹ Fuit autem] Vulgo fuit enim. Sed ² autem exhibent septem codd. nostri, et quatuor a Gronovio allegati.

³⁰ Romani usi sunt] Sic habet optimus e nostris MSS. cum Victorino: sic et Gronovii edidit. Alii *Romanis*: male.

³¹ Stipendiarii] *Stipendiarius* vulgo est is qui stipendium solvit. Hic contra sumitur pro eo qui stipendium accipit. *Postquam stipendiarii facti sunt*, i. e. postquam stipendia de publico accipere cepere.

³² Scuta pro clipeis fecere] Quum antea pars scutis, pars clipeis uterentur, ut constat ex l. I. c. 43. omnes postea scutis usi sunt. De discrimine inter scutum et clypeum vid. not. 20. ad locum modo memoratum.

³³ Et, quod antea phalanges. . . hoc] Elegantius legi videretur, quod monet Gronovius, *Et, quæ antea phalanges . . . hæc postea . . . acies.* Et vero duo e nostris libris habent hæc. Sensus est: Legio Romana erat primo similis phalangi Macedonicæ, et tota simul con-

unctim, nullis relictis inter ordines intervallis, in acie stabat. Postea per manipulos divisos spatiis a se invicem strui in acie ac pugnare cœpit: postremo in plures ordines distribui, qui in quolibet manipulo duo erant. Ceterum manipuli quidem fuere jam sub Romulo, atque etiam ante urbem conditam, ut constat ex testimonio Auctoris libri de Orig. gentis Rom. ex Ovid. l. III. Fast. v. 117. et Plut. in Rom. Verum hoc vult Livius, manipulos primo divisos in pugna et secretos a se invicem non fuisse, nec inter eos relicta intervalla. Sic et ipsa illa Macedonum phalanx, quamvis omnia devincta et juncta in acie haberet, habuit tamen discrimina sua et sectiones usque ad centurias et decurias.

Quæ sequuntur in Livio, quum in multis vitiata videantur, duplici modo edi curavimus: ac 1º. textum ipsum Livii, qualis in vulgatis habetur; 2º. eundem textum a Lipsio emendatum exhibemus. In eo interpretando Lipsium quoque sequimur, qui de toto hoc loco fuse disseruit l. II. de Mil. Rom. Dial. 3.

³⁴ Ordo sexagenos milites et duos] Nihil certius hæc Lipsii emendatione. Polyb. l. VI. aperte in quolibet manipulo duas distinguit partes, dextram et sinistram: cuique parti suum centurionem, suumque signiferum assign-

centuriones, vexillarium unum habebat. prima acies ³⁵ has-
tati erant, ³⁶ manipuli quindecim, distantes inter se modi-
cum spatium: manipulus leves videnos milites, aliam tur-
bam scutorum habebat. leves autem, qui ³⁷ hastam tantum
³⁸ gæsaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie
flore juvenum pubescentium ad militiam habebat. Ro-
bustior inde ætas totidem manipulorum, ³⁹ quibus principi-
bus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus
maxime armis. hoc ⁴⁰ triginta^r manipulorum agmen ⁴¹ an-
tepilanos adpellabant, quia ⁴² sub signis jam alii ⁴³ quindecim
⁴⁴ ordines locabantur: ⁴⁵ ex quibus ordo unusquisque
tres partes habebat. earum unamquamque ⁴⁶ primum ⁴⁷ pi-
lum vocabant. ⁴⁸ Tribus ex vexillis constabat. vexillum

^r viginti Crev,

nat. Hoc unum discrepat, quod apud
eum ordo est sexagenum militum, hic
sexagenum et duorum. Sed hunc
numerum firmum esse et verum ex
eo patet, quod infra in tribus vexillis,
sive ordinibus, centum et octoginta
sex homines numerantur.

35 *Hastati*] Eos Varro l. IV. de
Lingua Lat. vult ab eo dictos, quod
primi, sive potius *primo hastis pugna-
bant*. Hastæ autem illæ intelligendæ
sunt hastæ jaculatoriæ, quæ postea
apud levem tantum armaturam re-
manserunt. Hastati enim hoc jam
tempore, de quo Livius nunc agit,
licet antiquum obtinerent nomen, vi-
dentur tamen non jam hastis, sed gla-
diis et pilis pugnasse: ac leves illi
vicini milites, qui unicuique mani-
pulo Hastatorum admisti erant, has-
tam tantum gæsaque gerentes, fuisse
videntur reliquiæ veterum Hastato-
rum. Polyb. l. VI. diserte attribuit
Hastatis ævi sui gravem armaturam.

36 *Manipuli decem*] Non quindecim:
ut sint in tota legione triginta
manipuli. Sic Cincius apud A. Gell.
XVI. 4. sic Ovid. l. III. Fast. v. 127.
sic Polyb. l. VI.

37 *Hastam*] Jaculatoriam.

38 *Gæsa*] *Gæsum*, sive *Gesum* tel-
lum Gallicum erat totum e ferro. Vid.
Voss. de Vitiis Sermonis, l. I. c. 2.

39 *Quibus Principibus est nomen*] Hi
nimirum videntur olim principem
in acie locum tenuisse: atque inde
illis nomen. Vid. Lips. lib. II. de
Milit. Rom. Dial. 1. et lib. IV. Dial. 2.

40 *Viginti*] Ex ante dictis.

41 *Antepilanos appellabant*] Quia
ipsos sequebantur decem alii mani-
puli, qui singuli in tres partes divide-

bantur, et earum partium unamquam-
que primam Pilum vocabant. Quia
igitur ante Pilum positi illi, Antepi-
lani dicti.

42 *Sub signis*] Cuique manipulo
sua erant signa. Sed sæpe signa sim-
pliciter poni videntur pro præcipuis
legionis signis, quæ quidem videntur
fuisse apud Triarios. Aquilæ certe,
quod commune erat totius legionis
signum, præpositus erat centurio pri-
mipili, sive centurio primi Triariorum
ordinis.

43 *Decem*] Manipuli.

44 *Ordinē*] Sic Lipsius, quum vul-
go legatur *ordines*. Melius fortasse
vox *ordines* omnino deleteretur, quod et
ipse Lipsius monet.

45 *Ex quibus unusquisque*] Mani-
pulus.

46 *Primam*] E tribus illis partibus
cujusque manipuli primam vocabant
Pilum. Absurda est vulgata lectio:
*earum unamquamque primum pilum
vocabant*. Quid enim stultius, quam
singulas partes *primas* dicere?

47 *Pilum*] Pilum proprium fuerat
primo telum Triariorum: unde et
Pilanos eos, et totum illum ordinem
Pilum appellabant. Postea pilo Has-
tati et Principes usi: Triarii vero pro
pilis assumpserunt hastas. Vid. Polyb.
l. VI. Porro pili hastile erat trium
cubitorum: ferrum extabat ad cubi-
tum et semissem. Itaque justa longi-
tudo totius pili erat quatuor cubito-
rum cum semisse, sive septem fere
pedum. Accuratiorem pili descrip-
tionem vide apud Polyb. l. VI. et ad
eam notas Lipsii, l. III. de Mil. Rom.
Dial. 4.

48 *Tribus ex vexillis constabat*] U-

D. C. 415. ⁴⁹ centum octoginta sex homines erant⁵. Primum vexillum
 A. C. 337. ⁵⁰ triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis: se-
 cundum ⁵¹ rorarios, minus roboris ætate factisque: tertium
⁵² accensos, minimæ fiduciæ manum. eo et in postremam
 aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus
 esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati pro-
 fligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes
⁵³ in intervalla ordinum principes recipiebant. tum princi-
 pum pugna erat; ⁵⁴ hastati sequebantur. triarii sub vexillis
 considebant, ⁵⁵ sinistro crure porrecto, ⁵⁶ scuta innisa humeris,
 hastas ⁵⁷ subrecta cuspide ⁵⁸ in terra fixas, ⁵⁹ haud secus quam
 vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quo-
 que haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad tria-
 rios sensim referebantur. inde *rem ad triarios redisse*, quum
 laboratur, proverbio increbuit. Triarii consurgentes, ubi in
 intervalla ordinum suorum principes et hastatos recepissent,
 extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: uno-
 que continenti⁶ agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem
 incidebant: id erat formidolosissimum hosti, quum, velut
 victos insecuti, novam repente aciem exurgentem auc-
 tam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere
 legiones ⁶⁰ quinīs millibus peditum, equitibus in singulas

Qui nume-
 rus copia-
 rum in ex-
 ercitus.

⁶ Creverius totum hunc locum inde a verbis *ordo sexagenos* ex emendatione
 Lipsii textui inseruit, ita tamen, ut textum vulgatum una retineret. ⁶ *continente*
 Gron. Crev.

nusquisque manipulus, quum tres ha-
 beret partes, tria quoque habebat vex-
 illa.

⁴⁹ *Centum octoginta sex homines erant*] In tribus vexillis. Merito erudit hic Lipsius vocem *vexillum*. Si enim in quoque vexillo homines centum octoginta sex, erunt in sola hac tertia acie 5580.

⁵⁰ *Triarios*] Sic dictos, teste Varro, quod in acie tertio ordine locabantur.

⁵¹ *Rorarios*] Rorarii milites inde dicti videntur, quod quum leviter armati essent, quemdam tantummodo missilium velut rorem spargerent.

⁵² *Accensos*] *Accensos* interpretatur Festus, qui ad censum legionum adjiciebantur: i. e. qui extra numerum extraque ordinem legioni jam completæ adscribebantur, ut in locum demortuorum militum subrogarentur, interim jactis missilibusque telis pugnaturo. Vid. not. 21. ad l. 43.

⁵³ *In intervalla ordinum*] Quæ quidem ita disposita erant, ut responderent manipulis Hastatorum. Itaque Hastati retrocedentes, in illas vias

recta incidebant. Similiter Principum manipuli opposita habebant a tergo Triariorum intervalla.

⁵⁴ *Hastati sequebantur*] In secundam aciem post Principes recepti.

⁵⁵ *Sinistro crure porrecto*] Et genu dextero innixi, ut habetur in e. seq.

⁵⁶ *Scuta innixa humeris*] A situ ipso sic subsidentium Triariorum scuta in humeros inclinabantur.

⁵⁷ *Surrecta cuspide*] Plerique libri *sub erecta*: quod plane vitiosum erat. Correxerit Gronovius ex uno e suis MSS. cui assentiuntur duo codd. unus Hearnio, alter nobis inspectus.

⁵⁸ *In terra fixas*] Magis placeret cum Jac. Gronovio legere *in terram*: quomodo edidit Campanus, et servat Victor. codex.

⁵⁹ *Haud secus quam*] Bene Gronovius, *ut haud secus quam*. Et sic unus e nostris MSS.

⁶⁰ *Quinis millibus peditum*] Si admittantur Lipsianæ emendationes, quas supra attulimus, unaquaque legio habebit in prima acie Hastatos 1240. in secunda, Principes 1240. in

⁶¹ legiones trecenis. - ⁶² alterum tantum ex Latino delectu ad- U. C. 415.
 jiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodem- A. C. 337.
 que ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tan-
 tum, universi hastati cum hastatis, principes cum principi-
 bus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati
 non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Duo primipili
 ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haud-
 quaquam satis validus, ceterum strenuus vir peritusque mil-
 itia: Latinus viribus ingens bellatorque primus; notissimi
 inter se, quia pares semper^a ordines duxerant. Romano,
 haud satis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab
 consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui
 tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis, in acie
 oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum ^{Pugna cum}
 est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Vese- ^{Latinis.}
 rim ferebat.

IX. Romani consules prius, quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio ⁶³ caput jecinoris^a a ⁶⁴ familiari parte ⁶⁵ cæsum aruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet, inquit Decius, si ab collega litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. primo utrimque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem La-

^a *semper pares* Gron. Crev. ^x *jecinoris* Eæd.

tertia, Triarios 620. Rorarios totidem, totidemque Accensos. In universum omnis legio erit peditum 4340. Itaque legendum hic *quaternis* millibus, non *quinis*. Et sane his temporibus, ac diu etiam postea, legio nunquam non fere quaternis millibus peditum censetur. Exempla passim suppetunt.

⁶¹ *Legiones*] Parum hinc necessaria videtur vox *legiones*, ut quæ in superiore versu reperiatur.

⁶² *Alterum tantum*] *Alterum tantum* est, ex ipsa verborum vi, secunda quædam summa priori æqualis, adeoque modo intelligi debet tantumdem, modo duplum, quemadmodum hæc apud nos locutio *une fois uitant*. Si v. g. ad quatuor *alterum tantum* adjicere velis, addes alia quatuor. At si datis uni homini, v. g. quatuor assibus, alii *alterum tantum* dare cupis, octo asses dabis. Priore modo hic usurpatur *alterum tantum*. Ut plurimum enim, teste Polybio, l. VI. quatuor legionibus Romanis par numerus peditum e Latinis, duplex equitum

adjiciebatur. Si ergo in quatuor legionibus homines erant 18560. adjiciebantur e Latino delectu 19760. paulum scilicet excedente Latinorum numero, ob duplicem equitum numerum. *Alterum tantum* posteriore sensu positum reperitur quum alibi sæpius, tum infra X. 46.

⁶³ *Caput jecinoris*] Quid in jecinore *caput* appellaverint, haud satis constat. Fortasse summam ejus partem, quæ et convexa est, et angustior infima. Quanquam vix intelligitur, quomodo hæc pars potuerit interdum abesse, quod de capite jecinoris haud raro narrat scriptores.

⁶⁴ *Familiari parte*] In jecinore familiarem partem, et hostilem, sive partem inimici distinguebant. Ex illa eventus suos, ex hæc hostium fata colligebant.

⁶⁵ *Cæsum*] Vel incisum, sectum; vel decisum, ita ut omnino abesset. Harduinus in notis ad Plin. XI. 37. interpretatur, victimarii cultro per imprudentiam læsuu.

U. C. 415. tinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione
 A. C. 337. Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum,*
 Decius se devoret. inquit, *ope, Valeri, opus est. agedum, pontifex publicus populi*
Romani, ⁶⁶ *præi verba, quibus me pro legionibus devoteam.*
 Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, et, velato
 capite, manu subter togam ad mentum exserta, super telum
 subjectum pedibus stantem sic dicere. *Jane, Jupiter, Mars*
pater, Quirine, Bellona, Lares, ⁶⁷ *Divi Novensiles, Dii Indi-*
getes, Divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque, Diique
Manes, vos precor, veneror, ⁶⁸ *veniam peto feroque, uti populo*
Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque
populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque adficiat-
tis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro ⁶⁹ *republica Quiritium,*
exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legio-
nes auxiliisque hostium necum Diis Manibus Tellurique devo-
teo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet,
 matureque collegæ se devotum pro exercitu nunciare. Ipse,
 incinctus ⁷⁰ cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se
 in medios hostes inmisit. Conspectus ab utraque acie
⁷¹ aliquanto augustior humano visu, sicut cælo missus pia-
 culum omnis Deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in
 hostes ferret; ita omnis terror pavorque cum illo latus signa
 primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem
 pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacumque equo
 invectus est, ibi, haud secus quam pestifero sidere icti, pa-
 vebant: ubi vero conruit obrutus telis, inde jam haud dubie
 consternatæ cohortes Latinorum ⁷² fugam ac vastitatem
 late fecerunt. Simul et Romani, exsolutis religione animis,
 velut tum primum signo dato coorti, pugnam integram edi-
 derunt. nam et rorarii procurrebant inter antepilanos,
 addiderantque vires hastatis ac principibus: et triarii,
 genu dextro iniisi, nutum consulis ad consurgendum ex-
 spectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus
 multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito

66 * *Præi verba*] Vid. not. 3. ad IV. 21.

67 *Divi Novensiles*] Qui sunt hi Novensiles, haud sane liquet. Romanam e Sabinis a Tatio rege advecti creduntur.

68 *Veniam peto feroque*] Hoc a vobis peto, et me jam impetrasse et quasi abstulisse confido.

69 *Republica Quiritium*] Gronovius legit: *Republica populi Romani Quiritium.*

70 *Cinctu Gabino*] Vid. not. 71. ad V. 46.

71 *Aliquanto augustior humano visu*] Plane assentimur Gronovio eliminanti ultimam vocem. *Humanus* apud optimos Latinitatis auctores interdum pro *homine* sumitur. Cic. I. XIII. ad Att. ep. 21. *Possum falli, ut humanus.* Ovid. I. II. Fast. v. 503.

Pulcher, et humano major, trabeaque decorus

Romulus in media visus adesse via.

72 *Fugam ac vastitatem* .. fecerunt] Fugiendo vasta omnia desertaque reliquerunt.

eventu collegæ, quum, ut jus fasque erat, lacrimis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam inemorabilem mortem esset; paullisper addubitavit, an consurgendi jam triariis tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, adensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tamquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum et semet ipsi fatigassent, et hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis, *Consurgite nunc, inquit, integri adversus fessos, memores patriæ parentumque et conjugum ac liberorum; memores consulis pro vestra victoria morte occumbentis.* Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato ⁷³ principia Latinorum perturbant. hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evasere; tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives ⁷⁴ sociosque præcipua laus ejus belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit: alter ea virtute eoque consilio in prælio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum prælium capta, multique mortales ibi vivi obpressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes obpressit. postero die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante collega, factum est. Illud adjiciendum videtur, licere consuli dictatorique et prætori, quum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex ⁷⁵ legione Romana scripta civem, devovere: si is homo, qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, et ⁷⁶ piaculum hostia cædi. Ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum escendere fas non esse. Sin autem sese devovere

Vincunt
Romani.

Devotio-
num leges.

⁷³ *hostiam Crev.*

⁷³ *Principia Latinorum*] Primam subitarii et tumultuarii milites.

⁷⁴ *Socios*] Samnites, de quibus modo dictum est, intellige.

⁷⁵ *Legione Romana scripta*] Fortasse adjicitur *scripta*, ut excludantur

⁷⁶ *Piaculum hostiam cædi*] Sic complures scriptos habere affirmat Gronovius. *Cædi hostiam*, quæ sit *piaculum*. Hactenus edebatur *hostia*.

U. C. 415. volet, sicuti Decius devovit; ni moritur, ⁷⁷ neque suum, neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. A. C. 337. Vulcano arma sive cui alii Divo voverit ² volet, ⁷⁸ sive hostia sive quo alio volet, jus est^a. Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiat, Marti ⁷⁹ suovetaurilibus piaculum fieri.

XI. Hæc, (etsi omnis divini humanique moris memoria ⁸⁰ abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis post prælium demum factum Samnites venisse subsidio, expectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. et, quum jam portis prima signa et pars agminis esset egressa, nuncio adlato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, prætorem eorum nomine Millionium ^b dixisse ferunt, *pro paullula via magnam mercedem Romanis esse solvendam*. Qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis ⁸¹ Numisius imperator eorum, adfirmando *communem vere Martem belli utramque aciem pari clade prostravisse, victoriaeque nomen tantum penes Romanos esse*, ⁸² *ceteram pro victis fortunam et illos gerere: funesta duo consulum prætorum, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti clade; trucidatum exercitum omnem; casos hastatos principesque; stragem* ⁸³ *et ante signa et post signa factam; triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter adiciæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaque, si videatur eis, se, ex Latinis et ex Volscis populis juventute prope excitata, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minus quam prælium expectantes, necopinato adventu percursurum*. Fallacibus literis

² devovere Gron. Crev.

^a esto Crev.

^b Millionium Gron. Crev.

⁷⁷ * *Neque suum, neque publicum divinum*] Neque sua privata sacra, neque publica.

⁷⁸ *Sive hostia, sive quo alio volet*] Sen velit hostia causa devotionem hanc armorum suorum peragi, sive alio aliquo ritu sacro.

⁷⁹ *Suovetaurilibus*] Vid. not. 35. ad l. 44.

⁸⁰ *Abolevit*] Exolevit, periiit.

⁸¹ *Numisius*] An Numicius? quomodo supra, c. 3. Ceterum in eo parvi refert, quid veri sit. Illud magis notandum videtur vocem *Numisius* pendere quodammodo, nec habere, cui immitatur, verbum finiti mo-

di. Simile plane exemplum rursus occurrit l. XXVI. c. 12.

⁸² * *Ceteram pro victis fortunam et illos gerere*] Ceteram illorum fortunam talem esse, ut et ipsi pro victis haberi debeant.

⁸³ *Et ante signa, et post signa*] Et Antesignanorum, et Postsignanorum. De Antesignanis vid. not. 17. ad c. 20. l. II. supra. Postsignani vero, de quibus hic sermo est, fortasse intelligendi sunt *Accensi*, quos ab novissima acie consul Manlius excitaverat. Præcipua enim legionis signa penes Triarios fuisse videntur, ut observavimus supra.

circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non in-
 terfuerant pugnae, ad credendum temere faciliores erant,
 tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit.
 Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinues-
 sam Minturnasque is locus est) occurrit. prius, quam cas-
 tris locus caperetur, sarcinis utrimque in acervum coniectis,
 pugnatum debellatumque est. adeo enim adcisæ res sunt, ut
 consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum
 ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam
 Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati.
 Latinus ager, Privernati addito agro, et Falernus, qui populi
 Campani fuerat, usque ad Vulturum flumen, plebi Romanæ
 dividitur. bina in Latino jugera, ⁸⁴ ita ut dodrantem ex
 Privernati compleverit, data; terna in Falerno, quadrantibus
 etiam pro longinquitate adiectis. Extra pœnam fuere
 Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non
 desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus iussum.
 renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latina-
 rum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut
 esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. vec-
 tical quoque eis Campanus populus iussus pendere in sin-
 gulos quotannis (fuere autem mille et sexcenti) ⁸⁵ denarios
 nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro cuiusque
 merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti
 seniores tantum obviam exisse constat; juventutem, et
 tunc, et omni vita deinde, aversatam eum execratamque.
 Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incur-
 siones fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem
 id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Cras-
 sum, qui tum forte erat prætor, dixit: ab eo magister
 equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile ad-
 versus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot men-
 ses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria
 de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius
 nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam,
 imperio, successere consules Ti. Æmilius Mamercinus et
 Q. Publilius Philo; neque in similem materiam rerum, et

U. C. 415.
 A. C. 337.
 Novum ex-
 ercitus
 conscribu
 Latini.

Rursus victi
 dedunt se.

L. Papirius
 dictator.

U. C. 416.
 A. C. 336.
 Ti. Æmilio,
 Q. Publilio
 Coss.

84 Ita ut dodrantem] Tres ex Latino agro quadrantes, unus ex Privernati divisus est; ita ut ex quatuor jugerum millibus, v. g. ter mille ex Latino; mille ex Privernati data fuerint.

85 Denarios nummos] Jos. Scaliger, Dissertat. de re nummaria Antiquorum, censet r̄i denarios abundare. Neque enim Livius *denarium* nummum, sed *denarium* tantum vocare

solet: neque adhuc denarius Romæ signatus erat. Sed de Campanis hic agitur, apud quos fortasse jam tum denarius in usu erat. Et vero quales intelligemus fuisse hos *nummos* sic nude appellatos? Utamur ergo vulgata lectione, et interpretemur denarios Campanos: quorum tamen pretium et pondus definire non conamur.

U. C. 416.
A. C. 336.
Latinorum
rebellio.

ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quam patriæ, memores. Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, in campis ⁸⁶ Feneclanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auspicio^c res gestæ erant, in deditionem accipientem Latinos populos, quorum ibi juvenus cæsa erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur^d Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus: venerant et ab Lanuvio^e Antioque auxilia. Ubi quum præliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphum ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate ⁸⁷ obfensis Patribus, negantibusque, nisi Pedito capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum Patres destitit, collega haudquaquam adversante, quia et ipse de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus ⁸⁸ ager in Latino Palernoque agro maligne plebei divisus) et, postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit, Æmilius, ⁸⁹ cujus tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, et orationibus in Patres criminosis, fuit, et quod tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati, tulit: unam, ⁹⁰ ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, ⁹¹ ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eo ventum sit, ut ⁹² utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi

Q. Publilius
dictator.

Tres leges
fert adver-
sas nobili-
tati.

^c auspicioque Gron. Crev.

^d tuebantur Eæd.

^e Lanuvio Eæd.

⁸⁶ Feneclanis] Hujus nominis nusquam alias mentio occurrit. Ideo in eo aliquid esse vitii plerique crediderunt. Unus e nostris MSS. exhibet *Ferentanis*. Unde firmatur Dujatii conjectura *Ferentinis*. Ferentinum urbs est Latii, et de aqua et luco Ferentinæ mentio facta a Livio est, supra l. 51. et alibi.

⁸⁷ Offensis Patribus] Proba emendatio Sigonii, quam firmant Andreae et Campani editiones, et scripti nostri. Quidam libri *offensus*: mendose.

⁸⁸ Ager in Latino Palernoque agro] Melius abesset vox *agro*, ut observat Gronovius.

⁸⁹ Cujus tum fasces erant] In orbem fasces uni tantum consuli prefereban-

tur, isque præcipua obibat consulatus munia.

⁹⁰ Ut plebiscita] Eandem jam legem tulerant consules M. Valerius, et M. Horatius post liberatam a Decemvirorum tyrannide rempublicam. Vid. l. III. c. 55. Eadem et renovata est postea a Q. Hortensio dictatore, occasione secessionis in Janiculum, anno 466.

⁹¹ Ut legum] Primis urbis Romanæ temporibus longe aliter se res habebat. Ita enim ratum erat, quod populus jussisset, si Patres auctores fierent. Vid. l. I. c. 17.

⁹² Utrumque plebeium consulem] Vid. supra VII. 42.

acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio U. C. 417. consulibus, quo insignitius omnia res Æmilio, superioris A. C. 335. anni consuli, exprobraretur, Pedum armis virisque et omni L. Furio, C. Mænio vi expugnandum ac delendum senatus fremit; coactique Manio Coss. novi consules ⁹³ omnibus eam rem præverti, proficiscuntur.

Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent. ad bellum opes decrant: pacem ob agri ademti dolorem aspernabantur. Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus caussam belli haberet; et, si cujus oppidi obsidio nunciata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen, nisi admodum a paucis populis, Pedani adjuti sunt. Tiburtes Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos ⁹⁴ Lanuvinosque^f et Veliternos, Antiatibus Volscis se conjungentes, ad Asturæ flumen Mænius, improviso adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, ⁹⁵ majore mole, quamquam æque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quievire ante, quam, expugnando aut in ditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. ⁹⁶ Prius, quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: *Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam Deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, et Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in*

Latini nec bellum, nec pacem pati possunt.

Vincuntur a consulibus.

Latium subactum.

Camillus refert ad senatum de Latio.

^f *Laviniosque* Gron. Crev.

⁹³ * *Omnibus eam rem præverti*] Id negotium ante omnia alia, omnibus aliis postpositis, curare et peragere.

⁹⁴ *Lavinios*] Sic duo e nostris codicibus; unus *Lavinios*. Ceterum ante Sigonium editi exhibebant *Lanuvinos*. Ille emendandum esse hoc nomen admonuit.

VOL. I.

⁹⁵ * *Majore mole . . . pugnat*] Majores difficultates in pugna exsuperandas habuit.

⁹⁶ *Priusquam . . . consules rogarent*] Priusquam rogarent populum novos consules, sive, priusquam comitia novis consulibus creandis haberent, supple, ii qui tunc consules erant.

h h

U. C. 417. *deditionem, præsidii tenentur vestris. Reliqua consultatio est,*
 A. C. 335. *quoniam rebellando sapius nos sollicitant, quoniam modo perpetua pace quietos obtineamus. Diî immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos adinet, parare in perpetuum, vel sciendo, vel ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magna que sæpe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam subpeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quidquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: et vestram itaque de eis curam quam primum absolvi, et illorum animos, ⁹⁷ dum expectatione stupent, seu pœna, seu beneficio, præoccupari oportet. ⁹⁸ Nostrum* fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est decernere, quod optimum vobis rei que publicæ sit.*

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, quum aliorum causa alia esset, ita expediti posse consilium, dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua reddita cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Junonis communis ⁹⁹ Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanisque servata civitas, quam habebant; ¹ crimenque rebellionis a publica

* add. enim Gron. Crev.

97 * *Dum expectatione stupent]* Dum expectatio sortis suæ et iudicii vestri illos velut torpilos defigit.

98 *Nostrum enim]* Vox enim abest a pluribus libris, teste Gronovio. Nostri omnes, Campanus, et codd. Hearnii illam omittunt. Nec sane hic ea quidquam opus est.

99 *Lanuvinis municipibus]* Lanuvinis, qui cives Romani modo facti erant. *Municipes,* inquit Gell. l. XVI. c. 13. *sunt cives Romani ex municipiis, suo jure et legibus suis nentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Romani lege adstricti.* Illi igitur, ut addit paulo infra Gellius, *honorem civitatis Romana capiebant, sive honestabantur romane et jure civium Ro-*

manorum: oneribus illius conditionis non subiciebantur, quum legibus suis, non Romanis uterentur. Unde municipiorum conditio magis libera erat, et minus obnoxia, quam coloniarum, que jura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii, habebant. Porro quibusdam municipiis data erat civitas cum suffragii latrone: horumque municipiorum cives pleno jure cives Romani erant, et aditum quoque ad honores populi Romani habebant. Erant et quibus civitas sine suffragii latrone data erat, quorum primi fuerunt Cærites.

1 * *Crimenque rebellionis]* Noluerunt Romani crimen rebellionis fraudi et damno esse reipublicæ Tusculanorum, sed ejus criminis pœnam in paucos auctores verterunt.

Senatus-
 consulta de
 Latinis.

fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres U. C. 417. cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum: A. C. 335. et muri dejecti, et senatus inde abductus, jussique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo ² clarigatio esset; nec prius, quam ære persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus permittetur, si et ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ, interdictumque mari Antiati populo est, et civitas data. Tiburtes Prænestinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; sed quod, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis ³ connubia commerciaque et concilia inter se ademerunt. ⁴ Campanis, equitum honoris causa, quia ^h cum Latinis rebellare noluisent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum subgestum, in foro exstructum, adornari placuit: Rostraque ⁵ id templum adpellatum.

Rostra unde dicta.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum U. C. 418. omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, a T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit. Sed prius, quam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educe-

A. C. 334.
C. Sulpicio,
P. Ælio
Coss.

^h qui Gron. Crev.

² Clarigatio] Clarigatio hoc loco est jus hominis prehendendi, ita ut eorpus ejus quasi pignori opponatur, dum certam pecuniæ summam exsolverit. Vid. plura de hac voce in Lexico Matth. Martinii. Deceverat igitur senatus, ut Veliternum civem, qui cis Tiberim repertus esset, cuilibet liceret prehendere, et in vinculis retinere; donec mille pondo, sive mille libras Romanas æris, mille asses solvisset. Mille autem asses æstimamus una libra argenti Romana, unciis Parisiensibus duodecim cum dimidia.

³ Connubia, commerciaque, et concilia inter se ademerunt] Quemadmodum postea quibusdam Hernicorum

populis, infra l. IX. c. 43. et Macedonibus, l. XLV. c. 29.

⁴ Campanis, equitum honoris causa, qui] Hæc est scriptura duorum codd. a Jac. Gronovio inspectorum, et trium e nostris antiquissimorum, nisi quod pro qui retinent omnes *quæ quia*, quod habent vulgo editi libri. Idem vulgati libri præferunt *Campanis equitibus*: quod vitiosum esse recte judicavit Jac. Gronovius, quia supra c. 11. iis datam esse civitatem Romanam jam dictum est. Hic datur omnibus Campanis in gratiam et honorem equitum.

⁵ Id templum] Vide not. 19. ad II. 56. et not. 74. ad III. 17.

- U. C. 418. rent, fama adfertur; Auruncos metu oppidum deseruisse,
 A. C. 334. profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam commun-
 nisse, quæ nunc Aurunca adpellata; mœnia antiqua eorum
 urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus
 senatus, quorum cunctatione prodi socii essent, dictatorem
 dici iussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equi-
 tum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta
 de dictatore: et, quum augures vitio creatum videri dixis-
 sent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicar-
 runt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter
 mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices
 ab indice servo; quum decreto eorum iussa esset sacris abs-
 tinere, ⁶ familiamque in potestate habere; facto iudicio, viva
 sub terram ad portam Collinam ⁷ dextra via strata defossa
 Scelerato campo, credo, ab incesto id ei loco nomen factum.
 Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe,
 adversante Sulpicio consule, qui negabat, rationem ejus se
 habiturum, est factus; senatu, quum in summis imperiis id
 non obtinuisset, minus in prætura tendente.
- U. C. 419. XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duilio
 A. C. 333. consulibus, Ausonum magis novo, quam magno bello fuit
 L. Papirio, insignis. ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis
 Kæsone arma conjunxerat: unoque prælio haud sane memorabili
 Duilio Coss. duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium
 et ad fugam pronior, et in fuga ipsa tutior fuit. nec tam-
 en ommissa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Si-
 dicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxi-
 lium tulerant, aut caussa armorum fuerant. Itaque omni
 ope adnisi sunt, ut maximum ea tempestate, imperatorem
 M.¹ Valerium Corvum consulem quantum facerent. col-
 lega additus Corvo M. Atilius Regulus. et, ne forte casu
 erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Corvi
 ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus con-
 sulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, pro-

U. C. 420.
 A. C. 332.
 M. Valerio
 IV. M. A-
 tilio Coss.

¹ M. I. T. Gron.

⁶ *Familiam ... in potestate habere*] Servos retinere in sua potestate, nec eos manumittere, ut scilicet quæstio ex eis haberi posset. Moribus enim Romanis quæstio de liberis hominibus non habebatur. In crimine autem incestus de servis in dominum quærebatur, teste Cic. pro Mil. n. 59.

⁷ *Dextra via*] Ad dextram partem viæ. Pro *strata*, quæ vox hic obscura est, legi jubet Jac. Gron. *Salaria*. Et verò Salaria via a porta Collina incipiebat. Vid. II^{am} Dissert. Epistolæ. Jac. Gronovii ad calcem II. tomii Li-

viani. Hanc emendationem firmat et illustrat locus ex Actis Martyrum a Lipsio allatus, Syntagm. de Vesta, not. 1. in c. 13. quam hic exscribemus. "Legimus in Martyrum Actis, "de Daria, quæ Chrysanto nupserat, "olim vestalis, jussam eum marito a "Numeriano Imperatore, via Sala- "ria, in Arenario depou, utque illic "vixentes terræ et lapidibus obrui. In "quo videntur quasi vestalem cum "stupratore suo punire voluisse, certe "ad veterem pinnam adspexisse."

fectus, quum, hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque inpetu primo fudisset; mœnia ipsa obpugnare est adgressus. et militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit. itaque aggerem et vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas prævertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, quum, per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri recte suspensus, manibus se demisset; perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes adgrederetur. nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. Præda capta ingens est. præsidioque inposito Calibus reductæ Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit: et, ne Atilius expers gloriæ esset, jussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem ante ex senatusconsulto comitiarum habendorum causa dixerunt L. Æmilium Mamercinum. is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniam deducendam agroque dividendo creaverunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.

XVII. Novi deinde consules, a veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini et ipsi pro extrema spe dimicaturi enise videbantur, et Sannium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. et, quia pestilentia insecuta est, ⁸ velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum et Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli ⁹ pro tumultu valuit, ut

⁸ *Velut omnibus eo vitio contactis auspiciis*] Velut eo vitio non dictatoris modo, sed et consulum quoque auspicia contacta essent, a consulibus comitia haberi in insequentem annum noluerunt Patres: consulibusque aut

abdicare jussis, aut post elapsum annum suum magistratu abeuntibus, res ad interregnum rediit. Vid. not., 28. ad VI. 5.

⁹ *Pro tumultu*] Si nolis has voces cum Tan. Fabro delere, expone, quasi

U. C. 420.

A. C. 332.

Cales Ausonum oppidum capitur.

Triumphat M. Valerius.

Dictator L.

Æmilius.

U. C. 421.

A. C. 331.

T. Veturio,

Sp. Postumio Coss.

P. Cornelius dictator.

U. C. 422.

A. C. 330.

A. Cornelio

II. Cn. Domitio Coss.

U. C. 422. dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, et
 A. C. 330. magister equitum P. Valerius Publicola. a quibus ¹⁰ quum ^k
 M. Papirius delectus intentius, quam adversus finitima bella, haberetur,
 dictator. exploratores missi adtulerunt, quieta omnia apud Gallos
 esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis
 consiliis suspectum erat. eo ex agro Sidicino exercitus
 Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum
 Alexandri Epirensis in Lucanos traxit: qui duo populi ad-
 versus regem, ¹¹ exscensionem a Pæsto facientem, signis
 conlatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, in-
 certum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pa-
 cem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique
 cives censi: ¹² tribus propter eos additæ ¹³ Mæcia et ¹⁴ Scap-
 tia: censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius.
 Novæ tri- Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore lata,
 bus, Mæcia et Scaptia. qua civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæ-
 que gesta.

U. C. 423. XVIII. Fœdus insequens annus seu intemperie cœli,
 A. C. 329. seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio
 M. Claudio, consulis. Flaccum Potitumque varie in annalibus cogno-
 C. Valerio men consulis invenio: ceterum, in eo, parvi refert, quid veri
 Coss. sit. illud pervelim, (nec omnes auctores sunt) proditum fal-
 so esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum
 pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui aucto-
 rum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores
 Veneficia civitatis ¹⁵ similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu,
 matrona- morerentur; ancilla quædam ad ¹⁶ Q. Fabium Maximum
 rum. ædilem curulem, indicaturam se causam publicæ pestis,
 professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum
 noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consu-
 les ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici
 data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi,
 matronasque ea venena coquere; et, si sequi extemplo ve-
 lint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, et co-
 quentes quasdam medicamenta, et recondita alia, invene-

^k dum Gron.

Cumultus ingens magnique periculi
 minæ exortæ essent.

¹⁰ Quum delectus] Vulgo dum.
 Sed vet. editi et scripti quam pluri-
 mi exhibent cum.

¹¹ Exscensionem a Pæsto] Exscen-
 sionem in Lucaniam ab ea parte ubi
 Pæstum est. Sic et infra, XXXI. 24.
 Ab Dipylo accessit: id est, accessit ad
 urbem, Athenas nempe, ab ea parte,
 qua porta illa est, quæ appellatur Di-
 pylon.

¹² Tribus . . . additæ] Tuneque no-

vem et viginti tribus factæ. Vid. su-
 pra VII. 15.

¹³ Mæcia] A Castro Mæcio, quod
 non procul a Lanuvio fuit.

¹⁴ Scaptia] A Scaptia urbe, quæ
 videtur fuisse haud procul Pædo.

¹⁵ Similibus morbis, eodemque fer-
 me omnes eventu] Similes erant mor-
 bi, et idem plerumque eorum even-
 tus, nempe mors.

¹⁶ Q. Fabium Maximum] Qui post-
 ea Maximus appellatus est. Vid. IX.
 46.

runt. quibus in forum delatis, et ad viginti matronis, apud U. C. 423.
 quas deprehensa erant, per viatorem additis, duæ ex eis, A. C. 329.
 Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, quum ea medi-
 camenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bi-
 bere jussæ, ut se falsum commentam arguerent; spatio ad
 conloquendum sumto, quum, submoto populo, in conspectu
 omnium rem ad ceteras retulissent; laud abnuentibus et
 illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes
 interierunt. comprehensæ extemplo earum comites magnum
 numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum
 septuaginta damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem
 Romæ quæsitum est. Prodigii ea ¹⁷ res loco habitæ; cap-
 tisque magis mentibus, quam consceleratis, similis visa.
 Itaque, memoria ex annalibus repetita, ¹⁸ in secessionibus
 quondam plebis ¹⁹ clavum ab dictatore fixum, alienatasque
 discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse,
 dictatorem clavi figendi causa creari placuit. creatus Cn. Clavi figen-
 Quinctilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, di causa
 fixo clavo, magistratu se abdicaverunt. creatus dicta-
 tor.

XIX. ²⁰ Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Clavi figen-
 Plautius Venno. cujus principio anni legati ²¹ ex Volscis di causa
 Fabraterni, et Lucani, Roman venerunt, orantes, ut in A. C. 327.
 fidem reciperentur. si a Samnitium armis defensi essent, se L. Papirio
 sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futu- II. L. Plau-
 ros. Missi tum ab senatu legati, denunciatumque Samniti- tio Coss.
 bus, ut ¹ eorum populorum finibus vim abstinerent. valuit-
 que ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam
 quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Priver- Bellum Pri-
 nas bellum initum: cujus socii Fundani, dux etiam fuit vernas.
 Fundanus ^m, Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed

¹ ut del. Gron.

^m Fundanus fuit Gron. Crev.

¹⁷ * Res ... captis ... magis menti- esse eo piaculo, nempe clavi a dicta-
 bus, quam consceleratis, similis visa] tore fixi.
 Res similis magis visa amentie et fu-
 rori, quam sceleri; potius tribuenda
 visa est alienatis per furorem ab iratis
 diis immissis mentibus, quam sua
 sponte ad tantum scelus ruentibus.

¹⁸ In secessionibus quondam] Tres
 huc usque fuere secessiones plebis
 militumve; nec ulla in iis clavi a
 dictatore fixi mentio.

¹⁹ Clavum ab dictatore fixum, ali-
 enatasque discordia mentes hominum eo
 piaculo compotes sui fecisse] Ut hic lo-
 cus se habet, reducat *quod que et eo*
piaculo. Si pro fecisse legas fuisse, sic
 expones: *et mentes hominum aliena-*
tas discordia, in furorem et demen-
tium versas per discordiam, compotes
sui fuisse, sive ad sanitatem revocatas

esse eo piaculo, nempe clavi a dicta-
 tore fixi.

²⁰ Creati consules] Annum circa
 hæc tempora interjiciendum esse con-
 sentiunt interpretes omnes. Hic eum
 interponendum esse Dodwellus existi-
 mat, Dissert. X. de Cyclis Roman.
 sect. 78. et 79. et in eum consules
 edit L. Papirium, Sp. F. Cursorem,
 C. Pæteliium, C. F. Libonem Visolum.
 Vid. not. 45. ad c. 24. infra.

²¹ Ex Volscis Fabraterni et Luca-
 ni] Nihil ad Volscos pertinent Luca-
 ni: et præterea scribit Livius infra c.
 25. Lucanis nihil antehac fuisse cum
 populo Romano. Itaque amplectenda
 videtur allata a Grönovio conjectura
 Alb. Røbenii, qui legi jubet *Poluscani*.
 Polusca enim fuit urbs in Volscis.
 Vid. supra II. 33.

U. C. 425.
A. C. 327.

etiam Romæ, clarus. ædes fuere in Palatio ejus, quæ Vacci prata, diruto ædificio publicatoque solo, adpellata. Adversus hunc, vastantem effuse Setinum Norbanumque et Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens, nec, ut longius a castris dimicaret, animus subpetere. vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam prælium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: et ut levi momento nec ambigue est victus; ita, brevitate ipsa loci facillique receptu in tam propinqua castra, haud ægre militem a multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredientem fines senatus Fundanorum obcurrit; *negant, se pro Vitruvio sectamque ejus seculis præcatum venisse, sed pro Fundano populo; quem extra culpam belli esse, ipsum* ²² *Vitruvium judicasse, quum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quarendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis,* ²³ *utriusque patriæ immemores, defecerint.* ²⁴ *Fundanis pacem esse, et animos Romanos, et gratam memoriam acceptæ civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum, conjugumque, ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Conlaudatis Fundanis, consul, literisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a consule scribit ²⁵ Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos; eamque deditionem ab senatu non acceptam: quod egentium atque humilium pœna defungi velle Fundanum populum censuerint.

Victi Privernates.

Privernum obsidetur.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum

²² *Vitruvium judicasse*] Sic Gronovius legi jussit ex tribus MSS. quibus assentiuntur quinque e nostris. Ceteri *indicasse*.

²³ * *Utriusque patriæ*] Et Fundorum, et Romæ. Quotquot enim cives Romani erant, ii Romam patriam habebant. Sed ii qui nascebantur in municipiis, alteram quoque patriam habebant, nempe eam urbem in qua nati erant.

²⁴ *Fundanis pacem esse*] Omnes

nostris codd. ut Sigoniani, *Fundis*.

²⁵ *Claudius*] Hic videtur esse Q. Claudius Quadrigarius, æqualis Sisenæ, auctore Velleio, II. 9. qui proinde floruerit Syllanis temporibus. Hujus sæpe meminit A. Gellius; ac speciatim l. IX. c. 13. laudat in eo *simplicem et incomptam orationis antiquæ suavitatem*. Eum, non expresso tamen nomine, indicari simul et exscribi a Livio supra l. VII. c. 10. monuimus in not. 53. ad illum locum.

obsideretur, alter consul comitiorum caussa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gallici fama atrox invasit, haud ferme unquam neglecta Patribus. Ex templo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus et C. Plautius, eo ipso die, Kalendis Quinctilibus, ²⁶ quo magistratumⁿ inierunt, comparare inter se provincias jussi; et Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus et sellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Veiosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis ejus quiete, ²⁷ a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ²⁸ ipsos se in deditio- nem consulis ²⁹ caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido inposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem adservari jussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari. ædes ejus, quæ essent in Palatio, diruendas, bona ³⁰ Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in Sacello Sanci ³¹ versus ° ædem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernati-

U. C. 426.

A. C. 326.

L. Æmilio

II. C. Plau-

tio Coss.

Privernum
captum.ⁿ magistratus Gron.

° adversus Crev.

²⁶ Quo magistratum inierunt] Vulgo editi magistratus. Sed et perpetuus Livii mos id postulat quod expressimus; et ita habent Campanus, Sigonius, tres MSS. Hearpii, quatuor nostri.

²⁷ * A Gallis] Quæ prius in Gallos parata erat, adversus Privernum omnis conversa vis.

²⁸ Ipsos se in deditioem consulis . . . permisisse] Recte videtur Dujatius emendare, consuli. Vox illa non tota pro more solito scripta erat, sed tantum eos. ut habent quatuor e nostris.

²⁹ * Caduceum] Virgam pacis indicem, quam ii qui pacem petitori veniebant, gestare præ manibus soliti erant. Vid. plura in not. ad XXVI. 17.

³⁰ Semoni Sanco] Observavit in

not. 74. ad II. 31. Sancum eundem esse ac dium, sive deum Fidium. Idem et Hercules erat, testibus Festo in voce Propter viam, et Varr. l. IV. de lingua Latina, sed Hercules Sabinus, ut colligitur ex Varr. loco memorato, et Dion. l. II. qui Sancum Sabinæ regionis genium fuisse perhibet. Nempesuum quæque fere gens Herculem habuit. Semonem interpretantur vulgo Heroem, quasi semihominem: minorem diis, majorem hominibus. Vid. Matth. Martin. Lexicon. Prope ejus, quicumque tandem is sit, sacellum, ædes Quirini fuit.

³¹ Adversus ædem Quirinæ] Andreas, Campanus, aliquot Hearnii MSS. et nostri omnes in hanc lectionem consentiunt. Vulgo versus ædem.

U. C. 426. bus fuit : post triumphum consul, necato Vitruvio sociisque
 A. C. 326. ejus noxæ, apud satiatos jam supplicii nocentium tutam
 mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defec-*
 Cos. refert *tionis, inquit, meritas pœnas et ab Diis immortalibus et a*
 ad senatum *vobis habent, Patres conscripti, quid placet de innoxia multi-*
 de Privernatibus, *tudine fieri? Equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis*
sententiæ, quam dandæ sunt; tamen, quum videam, Privernates
vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax
est; quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.

Privernatis
 legati re-
 sponsa fe-
 rocia.

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque
 ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus; tum incer-
 tiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis con-
 ditionis, in qua natus esset, quam præsentis necessitatis,
 memor: qui, interrogatus à quodam tristioris sententiæ
 auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret? eam,*
 inquit, *quam merentur, qui se libertate dignos censent.* cujus
 quum feroci responso iustiores factos videret consul eos,
 qui ante Privernatium caussam impugnabant; ut ipse be-
 nigna interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si*
pœnam, inquit, remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum
habituros speremus? Si bonam dederitis, inquit, et fidam, et
perpetuam: si malam, haud diuturnam. Tum vero minari,
*nec id ambigue, Privernatem,*³² *quidam, et illis vocibus ad*
rebellandum incitari pacatos populos: pars melior senatus
³³ *ad meliora responsum^p trahere, et dicere, Viri, et liberi,*
vocem auditam. an credi posse, ullum populum, aut hominem
denique, in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius, quam
necesse sit, mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii
pacati sint: neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem spe-
randam esse. In hanc sententiam maxime consul ipse incli-
 navit animos, idemdem ad³⁴ principes sententiarum consu-
 lares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo,³⁵ *Eos demum,*
qui nihil, præterquam de libertate, cogitent^a, dignos esse, qui
Romani fiant. Itaque et in senatu caussam obtinere, et ex
 auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus
 civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam
 missi sunt: bina jugera agri acceperunt.

Privernati-
 bus civitas
 datur.

^p responsa Gron. Crev.

^a cogitant Gron.

³² *Quidam*] Supple, dixere.

³³ *Ad meliora responsa*] Legendum videtur eum Gronovio: *ad molliora responsum trahere.* Et quidem duo e nostris libris habent *responsus*: a secunda tamen manu.

³⁴ *Principes sententiarum consulares*] Princeps sententiæ alicujus est is qui primus in senatu eam sententiam dixit: consulares autem: primi roga-

bantur sententiam. Itaque *principes sententiarum consulares* sunt consulares viri, qui primi diversas illas sententias, quæ senatum distrahebant, de Privernatibus dixerant.

³⁵ *Eos demum, qui... cogitent*] Editi habebant *cogitant*: minus commode. Campanus, et quatuor MSS. Hearnii, et omnes nostri id, quod edidimus, firman.

XXII. Secutus est annus nulla re belli domive insignis, U. C. 427. P. Plautio Procuro, P. Cornelio Scapula consulibus; præ- A. C. 325. terquam quod Fregellas (³⁶ Sidicinorum is ager, deinde P. Plautio, P. Cornelio Volscorum fuerat) colonia deducta; et populo ³⁷ visceratio Coss. data a M. Flavio in funere matris. Erant, qui, per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur; quod eum, die dicta ab ædilibus, crimine stupratæ matrisfamiliaæ absolvisset. Data visceratio in præteritam iudicii gratiam, honoris etiam ei caussa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis Palæpolis. sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod adcolunt, potuere. Primo in ³⁸ insulas Ænariam et Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc civitas, quum suis viribus, tum Samnitium ³⁹ infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentia, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum esset a Græcis, gente lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctoritate Patrum populus Palæpolitianis bellum fieri jussit. Inter consules provinciis comparatis, bello Græci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, obpositus. Fama autem erat, ⁴⁰ defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. ibi optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus.

XXIII. ⁴¹ Publilius, duo millia Nolanorum militum et quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam vo- Samnium luntate Græcorum, recepta Palæpolim, miserat: Cornelius, suspectum. delectum indictum a magistratibus, universum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, et

r Palæpoli Gron. Crev.

36 Sidicinorum] Hoc a Sigonii conjectura est. Antea Signinorum.

37 Visceratio] Crudæ carnis distributio. Viscera enim non tantum intestina dicimus, inquit Servius ad L. ÆN. v. 215. sed quidquid sub corio est. Unde idem Servius ad III. ÆN. v. 622. ait viscera proprie carnes esse.

38* Insulas Ænariam et Pithecusas] Has quas distinguit Livius insulas plurimi unam faciunt.

39 Infida... societate freta] Vid. not. 50. ad VI. 13.

40* Defectioni Campanorum imminentes] Intentos in defectionem Campanorum, quos brevi descituros ab Romanis sperabant.

41 Publilius... miserat] Supple literas, quibus nuntiabat duo millia Nolanorum recepta esse in urbe Palæpoli. Similis plane locutio occurrit infra l. XXXVI. c. 2.

U. C. 429.
A. C. 324.
Legati ad
Sannites.

Formianum, haud ambigue sollicitari. Ob hæc quum legatos mitti placuisset prius ad Sannites, quam bellum fieret; responsum redditur ab Sannitibus ferox. ⁴² Ultro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quæ ipsis objicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio auxiliove juvari Græcos: nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos. quippe minime pœnitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, ægre pati civitatem Sannitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Sannitium agro inposuerit, quam coloni eorum Fregellas adpellent. Eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexè agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, et arma, et communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulanque castra castris conferamus: et, Sannibus Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxiliî mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum et comitiorum dies instaret, et, Publilius, imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud e republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Sannium jam ingressum revocari ab inpetu belli placebat) literæ missæ, ut dictatorem comitiorum causa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitiose creatus esset, in disquisitionem venit. consulti angures, vitiosum videri dictatorem, pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci,* ⁴³ *quum consul oriens* nocte* ⁴⁴ *silentio diceret*

Palæpolis
obsessa.

M. Clau-
dium dicta-
tor.

* oriente Gron.

⁴² * *Ultro*] Vid. not. 39. ad I. 5.

⁴³ *Quum consul oriens nocte*] Sic emendavit Gronovius, quum vulgo ederetur *oriente nocte*: manifesto errore. Etenim is qui auspiciatus erat, post mediam noctem surgebat, teste Festo in voce *Silentio*. *Oriri* autem apud veteres usurpabatur pro *surgere*,

ut apparet ex hæc formula, quam Gronovius e Velio longo affert, quæ quidem id de quo hic agitur proprie tangit: *Consul oriens magistrum populi dicat*. Ceterum quum antiquissimus regionum eodd. habeat *oriende nocte*, libenter legeremus *oriens de nocte*, usitatissima apud Latinos lo-

dictatorem: neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortaliū exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspiciū dirimeret: neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non adparere, quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum? Hæc aliaque ab tribunitis nequidquam jactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex L. Æmilius consules creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis annalibus invenio.

U. C. 423.

A. C. 324.

U. C. 429.

A. C. 323.

C. Pœtelio

H. L. Papi-

rio Coss.

Alexandri

Epirensis

fata.

XXIV. ⁴⁵ Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditam conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum, ⁴⁶ sortes Dodonæi Jovis eventu adfirmasse. Adcito ab Tarentinis in Italiam data ⁴⁷ dictio erat, *caveret Acherusiam aquam Pandosiamque urbem: ibi fati ejus terminum dari.* Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in ⁴⁸ stagna inferna accipit Thesprotius[†] sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam,

[†] *Thesprotius* Gron.

quendi forma. Horat. I Ep. 2. v. 32. *surgunt de nocte latrones.* Cic. pro Muren. n. 22. *Vigilas tu de nocte.*

44 *Silentio*] *Silentio surgere quum dicitur, significat non interpellari quominus rem gerat,* inquit Festus in voce *Sinistrum*. Apud eum vide in vocibus *Silentio* et *Solida sella*, quomodo providerent ii qui in auspicio erant, ne quid strepitus oriretur, quod auspicia turbaret. Hinc *silentium* dicitur in auspiciis, quod omni vitio caret. Vid. et Cic. II. de Div. n. 71.

45 *Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditam conditam*] Inter doctus constat non conditam esse Alexandriam hoc anno, quo conditor ejus Alexander Babylone mortuus est, sed sex septemve ante annis. Suspiciatur Pighius in *Annal.* ad annum 420. errorem Livii, vel eorum quos hic ille sequitur, ortum esse ex omisso illo L. Papii Cursoris, et C. Pœtelii consulatu, de quo supra ad c. 19. Ad illos enim consules Alexandriam conditam refert Solinus, Polyhist. c. 35. Quos quum non memoraverit Livius, in consulibus hujus anni, L. Papirium Mugillanum, C. Pœtelium iterum, nonnihil similitudine deceptus, male

rejecit conditæ Alexandriæ tempus.

46 *Sortes Dodonæi Jovis*] Jam observavimus ad l. I. c. 56. *sortes* interdum sumi pro quovis oraculi responso, etiam voce edito. Hic possunt intelligi veræ sortes. Constat enim ex Cic. de Div. l. I. n. 76. et l. II. n. 69. apud Dodonam, præter columbas, et quercum vaticinantem, et Dodonæum æs, etiam sortes locum habuisse. Porro sortes illæ, fuere tali, aut tessera, aut schedulæ certis litteris, vel vocibus, vel notis inscriptæ. Eas alibi jaciebat ipse consultor, alibi ex urna extrahebat puer. Earum deinde notas interpretabantur sacerdotes, indeque oraculi responsum concinnabant. Vid. Ant. Vandale, *Dissertat.* de oraculorum origine et auctoribus, c. 14.

47 *Dictio*] Responsum oraculi. Eodem sensu hanc vocem usurpavit Pacuvius. Vid. l. II. ad Herenn. n. 42.

48 *Stagna inferna*] Vox *inferna* videtur esse propria appellatio stagni alicujus; fortasse Acherusie ipsius paludis, cui hoc nomen inditum esse potuit a populari opinione, quæ Acherontem fluvium in infernas sedes per eam paludem delabi fingebat.

U. C. 429. ⁴⁹ Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, et trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset, haud procul Pandosia urbe ⁵⁰ imminente^a Lucanis ac Brutiis finibus tris tumulos, aliquantum inter se distantes, insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. et ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fide habebat, ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo praesidia, quae sine rege erant, improviso hostium adventu obprimuntur: deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis exsulis ad suos nuncii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturus. Ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, et ducem Lucanorum cominus congressum obruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem, ruinas recentibus pontis, quem vis aquae abstulerat, indicantem iter. quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Jure Acheris vocaris*, inquit. quod ubi ad aures accedit regis; adjecit extemplo animum fatis suis; substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus ⁵¹ minister ex regis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat, Lucanos insidiis quaerere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, et per medium amnem transmittit equum. Jamque in vadum egressum cernens veruto Lucanus exsul transfigit. lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit annis in hostium praesidia. Ibi foeda laceratio corporis facta. namque, praeciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsius retenta ad ludibrium. quae quum jaculis saxisque procul incessetur, mulier una, ⁵² ultra humanarum irarum fidem saevienti turbæ inmixta, ut parumper sustinerent precata,

^a *imminentes* Gron. Crev.

⁴⁹ *Consentiam ex Lucanis Sipontumque*] Observat Dujatius neutram ex his urbibus in finibus Lucanorum includi: ac pro *Consentia* suspicatur legendum *Potentiam*, pro *Siponto Metapontum*, quae haud dubie Lucanorum urbes sunt. Et vero ex iis, quae infra de laceratione corporis regii narrantur, Metapontus videtur in Alexandri potestate fuisse, non item Consentia.

⁵⁰ *Imminentes*] Campanus, Andreas, MSS. Hearnii et nostri, *imminente*; quod magis placet.

⁵¹ *Minister ex regis pueris*] Armiger, ex illa cohorte puerorum nobilium, qui apud reges varia munia obibant, memorata a Curtio, l. VIII. c. 21.

⁵² *Ultra humanarum irarum fidem*] Ultra quam credi potest humanam iram progredi.

flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse: spe- U. C. 429.*
rare, corpore regio utcumque mulcato se suos redempturam. Is A. C. 323.
 finis lacerationi fuit. sepultumque Consentiaë, quod mem-
 brorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Meta-
 pontum ad hostes remissa; inde Epirum devecta ad Cleopa-
 tram uxorem sororemque Olympiadem: quarum mater
 Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexan-
 dri Epirensis tristi eventu, quamquam Romano bello fortuna
 eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dix-
 isse satis sit.

XXV. Eodem anno ⁵³ lectisternium Romæ, quinto post Quintum
lectister-
nium.
 conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum
 est Diis. Novi deinde consules jussu populi quum misis-
 sent, qui indicerent Samnitibus bellum; et ipsi majore co-
 natu, quam adversus Græcos, cuncta parabant; et alia nova
 nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lu-
 cani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum
 Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque
 ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti.
 Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. tria
 oppida in potestatem venerunt, Allifæ, Callifæ, Ruffrium:
 aliusque ager primo adventu consulum longe lateque est
 pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quo-
 que bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat. nam,
 præterquam quod, ⁵⁴ interseptis munimentis hostium, pars
 parti abscissa erat, ⁵⁵ fœdiora aliquanto intra muros iis,
 quibus hostis territabat, patiebantur: et velut capti a suis-
 metipsis præsiidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus,
 et quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur.
 Itaque quum, et a Tarento et a Samnitibus, fama esset, nova
 auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, intra mœnia
 esse rebantur: Tarentinorum juventutem, Græci Græcos,
 haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Roma-
 nis hostibus resistèrent, exspectabant. Postremo levissi-
 mum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus et
 Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio,
 partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem

53 *Lectisternium . . . quinto]* Ter-
 tio factum fuerat anno 391. Vid. VII.
 2. Quarto autem quando factum fue-
 rit, nusquam docet Livius.

54 *Interseptis munimentis]* Muni-
 menta hic intelligimus brachia a Pa-
 læpoli ad Neapolim ducta, per quæ
 ultro citroque commeare et sibi invi-
 cem auxilium ferre Græci possent.
 Vid. supra c. 23. Hæc igitur muni-
 menta, sive brachia fuerant intersep-
 ta, sive interrupta, interclisa ab Ro-

manis, qui medio inter utramque ur-
 bem loco capto societatem mutui au-
 xilii hostibus diremerant.

55 *Fœdiora aliquanto]* Hunc totum
 locum sic legit Gronovius. *Fœdiora*
aliquanto intra muros iis, quibus hostis
territabat, et, velut capti a suismet
ipsi præsiidius, indigna jam in liberis
quoque ac conjugibus, et quæ capta-
rum urbium extrema sunt, patiebantur.

U. C. 429.
A. C. 323.

Palæpolis
tradita.

Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publium Philonem venit: et, *quod bonum, faustum, felix*^x *Palæpolitani populoque Romano esset, tradere se, ait, mania statuisset. Eo facto utrum ab se prodita, an servata, patria videatur, in fide Romana positum esse. sibi privatim nec pacisci quidquam, nec petere: publice petere, quam pacisci, magis, ut, si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus, potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia et temeritate de officio decesum.* Conlaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: ⁵⁶ præsidio ei L. Quinctius tribunus militum præpositus.

XXVI. Eodem tempore et Nymphius prætorem Samnitium arte adgressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumveli ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque ⁵⁷ naves deducendas. quod quo maturius fieret, omnis juvenus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris et multitudine semet ipsa impediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite inplesset, tolli clamorem jussit: ad quem Græci, signo accepto a principibus, quieverunt. Nolani per aversam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. ⁵⁸ Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Græcorum venit) similis vero facit, ipsos in amicitiam redisse.

^x *felixque* Gron. Crev.

⁵⁶ *Præsidio ei*] Huic militum manui.

⁵⁷ *Naves deducendas*] In mare. Verbum hæc in re proprium, cui opponitur *subducere* in siccum.

⁵⁸ *Haud ignarus*] Sensus est: Proditionem Palæpolis alii Palæpolitani auctoribus, alii Samnitibus auctoribus factam esse tradiderunt. Me, ut Palæpolitani ducibus factam esse cre-

dam, quum scriptorum auctoritas movet, qui id tradiderunt, tum fœdus Neapolitanum. Græcorum enim illorum rei summa a Palæpoli Neapolim deinde translata est. SIGONIVS. Fœdus nempe Neapolitanum iis legibus ictum erat, quæ venientibus sponte in amicitiam potius, quam vi aut aliena prodicione domus dictæ viderentur.

Publilio triumphus decretus; ⁵⁹ quod satis credebatur, obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro primum contigere; prorogatio imperii non ante in ullo facta, ⁶⁰ et acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque Tarentini, quum rem Palæpolitānam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos acceperē, velut destituti, ac non qui ipsi destituisent, increpare Palæpolitānos: ira atque invidia in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse adlatum est. *quippe propemodum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium eventūque ejus verti. eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. quem revocari adhuc, inpellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Hæc consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex juventute quidam Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium cœtum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis cæsos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res quum speciem injuriæ magis, quam doli, præ se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: et alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultūque etiam sanos ⁶¹ consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur*. Repentina res ⁶² quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare, et præsidia in loca munita accipere, cæci fraude et ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut pœniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanæ velut aliud initium:

* *miltantur* Gron. Crev.

⁵⁹ *Quod satis credebatur*] Quod, etsi Palæpolis vi capta non fuerat, tamen satis credebatur obsidione domitos hostes esse et ad deditionem compulsos: atque adeo victoriam hanc triumpho non indignam esse.

⁶⁰ *Et acto honore triumphus*] Et triumphus post exactum magistra-

tum. Huc usque nemo nisi in magistratu triumphaverat.

⁶¹ *Consternante*] Ad furorem incitante.

⁶² * *Quia, quam causam nullam*] Quia, quemadmodum causam nullam habebat, ita ne credibilis quidem videbatur.

U. C. 429. libertatis factum est, ⁶³ quod necti⁷ desierunt: mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insigneum. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset; ⁶⁴ quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum accenderunt: et, florem ætatis ejus fructum adventicium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein, postquam asperrabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: postremo, quum ingenuitatis magis, quam præsentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque adferri. Quibus laceratus juvenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris; ingens vis hominum, quum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis liberumque suorum respectu in forum; atque inde, agmine facto, ad curiam concurret. et quum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent, introëuntibus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: jussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita nexi soluti; ⁶⁵ cautumque in posterum, ne necterentur.

Nexi soluti,
cautumque
ne necte-
rentur.

XXIX. Eodem anno, quum satis per se ipsum Samnitium bellum et defectio repens Lucanorum, auctoresque defectiois Tarentini sollicitos haberent Patres, accessit, ut et Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret. quæ res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quam in publico ullo concilio est; ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum, ⁶⁶ Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. et, quamquam ⁶⁷ nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello pœnæ

U. C. 430.
A. C. 322.
L. Furio II.
D. Junio
Coss.

7 ligari nexi Gron.

⁶³ *Quod necti desierunt*] Quod in servitute dari creditoribus debitores desierunt. Sigonius jusserat legi, *quod ligari nexi desierunt*, eique obsecuti fuerant plerique editores, quum absurda esset hæc emendatio. Qui enim *neri* sunt, eos certe nihil jam opus est *ligari*. Restituimus veterem lectionem, quam tenebant quatuor e MSS. nostris vel optimi.

⁶⁴ *Quæ ætas . . . poterant*] Sic

Andreas et Campanus. Vulgati *poterat*: vitiose.

⁶⁵ *Cautumque in posterum, ne necterentur*] Id tamen jus non omnino pro firmo stetit. Siquidem opus fuit eam legem renovari quadraginta fere post annis, tum quum plebes in Janiculum secessit.

⁶⁶ *Junio*] Lege *D. Junio*.

⁶⁷ ** Nova*] Recens: ex qua proinde nihil dum acceptum fuerat damni.

expetitæ metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique et Marrucini: quos, si Vestinus adingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Sannium Camillo sorte evenit. Exercitus utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum inposita erat, morbo gravi implicatum fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendæ causa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem; a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilior. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventum, gestum est. nam et pervastavit agros, et, populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: et ita prælio uno adcidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, jam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusque se defensuri. Postremo oppida quoque ⁶⁸ vi expugnare ² adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum ⁶⁹ aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer prælio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. utriusque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit.

XXX. In Sannium incertis itum auspiciis est: cujus rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, a pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Sannio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendæ rei induc-

U. C. 430.
A. C. 322.

Vestinis bellum indictum.

L. Papirius dictator.

Fabius M. E. absente dictatore, rem bene gerit.

² *obpugnare* Gron.

⁶⁸ *Vi expugnare est adortus*] Gronovius edidit *vi oppugnare*: nulla tamen ratione allata, cur recesserit a reliquis editionibus; quæ, ut et omnes MSS. nostri, habent *expugnare*. Ceterum eam lectionem, quam ille expressit, non improbaremus, si satis firma ali-

qua auctoritate niteretur. Non rara enim ejus exempla occurrunt apud Livium, sicut l. X. c. 46. et alibi sæpius.

⁶⁹ *Aut vulnerum ira*] Lege omnino *ac vulnerum ira*, auct. tribus duobus Hearnii MSS. et Campano.

U. C. 430. tus; exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium,
 A. C. 322. (ita vocant locum) acie cum Samnitibus confligit. ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo, si adfuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militum, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties inpetu capto percurrere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. per arma, per viros late stragem dedere. Secutus pedes inpetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa conlata, dictatore absente, bis rem egregie gestam. Apud antiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, ut ex tanta cæde, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum cuipiam fuit; seu credere libet ⁷⁰ Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudes^a. Ita certe dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones, quam majestatem dictatoriam et disciplinam militarem, a magistro equitum victam et eversam dictitans, si illi inpune spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iræque, profectus in castra, quum maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventus sui potuit. Præcucurrerant enim ab urbe, qui nunciarent, dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem.

Dictator indignatur.

Fabii oratio ad milites.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites est, *ut, qua virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, ⁷¹ cujus ductu auspicioque vicissent, ab inpotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatique, furere, quod, se absente, res publica egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos, victoriam esse. Imperium dictitare spretum, tamquam non eadem mente pug-*

^a laudem Gron. Crev.

⁷⁰ Fabio] Intellige Fabium Pictorem, scriptorem rerum Romanarum.

⁷¹ Cujus ductu auspicioque vicissent] Hic non omnino accurate loquentem facit Fabium Livium. Ductu quidem magistri equitum vicerant

Romani, sed auspicio dictatoris. Si quidem magister equitum ipse non habebat auspicia, sed imperio dictatoris et auspiciis suberat. Vid. Perizon. Animadv. Histor. c. 7.

nari vetuerit, qua pugnatum doceat: et tunc incidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablatum fuisse militibus, ne, se absente, moveri possent: et nunc id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset; qui sibi, devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse, si possit, in omnes sciviturum fuisse: quia id nequeat, in unum scivire. Etiam incidiam, tamquam ignem, summa petere; in caput consilii, in ducem incurrere, si se simul cum gloria rei gestæ exstinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, et salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.

XXXII. Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim adlatum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque exemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit, qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quæro*, inquit, *de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, parentque ei* ⁷² *consules, regia potestas, prætores iisdem auspiciis, quibus consules, creati; æquum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus res publica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse?* ⁷³ *Sed quid ego hæc interrogo? quum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne, te quidquam*

Dictatoris
oratio ad
M. E.

⁷² * Consules, regia potestas] Vid. not. 9. ad IV. 2. supra.

⁷³ Sed quid ego] Quasi diceret: sed quid ego te ad disceptationem ipsius rei voco, quum tuæ partes non aliæ sint, quam ut pareas; quum ita tibi voluntas mea pro lege esse debuerit,

nt, etiamsi ego tacitus abissem, ea tibi conjectura investiganda, et ad eam dirigenda sententia tua fuerit; nec proinde quidquam ad te pertineat disquisitio earum rationum, propter quas a pugna abstinendum fuerat.

U. C. 430.
A. C. 322.

*rei, me absente, agere? vetuerimne, signa cum hostibus con-
ferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbati
religionibus, adversus morem militarem disciplinamque majorum
et nomen Deorum, ausus es cum hoste confligere. Ad hæc, quæ
interrogatus es, responde. extra ea, curæ, vocem mittas. Accede,
lictor. Adversus quæ singula^b quum respondere haud facile
esset, et nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui
ac judicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam
rerum gestarum, posse, vociferaretur; purgaretque se invi-
cem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegrata ira,
spoliari magistrum equitum, ac virgas et secures expediri
jussit. Fabius, fidem militum inplorans, lacerantibus ves-
tem lictoribus, ad triarios, tumultum jam⁷⁴ in concione mis-
centes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est
perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi
forte tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris
noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum,
neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio et circa
Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec
procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum
erat. Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in pos-
terum diem differret, et iræ suæ spatium, et consilio tempus
daret: *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis defor-
matam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet:
neu⁷⁵ unico juveni, neu patri ejus, clarissimo viro, neu Fabiæ
genti eam injungeret ignominiam.* Quum parum precibus,
parum causa proficerent, *intueri⁷⁶ sævientem concionem jube-
bant. ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam
seditioni, non esse ceteris, non prudentiæ ejus. neminem id Q.
Fabio, ⁷⁶ pœnam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictato-
ri, si obcæcatus ira infestam multitudinem in se pravo certami-
ne movisset. Postremo, ⁷⁷ ne id se gratiæ dare Q. Fabii cre-
deret, se jusjurandum dare paratos esse; non videri e republica,
in Q. Fabium eo tempore animadverti.**

Virgas et
secures ex-
pediri
jubet.
Fabius se
recipit ad
triarios.

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent dic-
tatorum, quam in magistrum equitum placarent, jussi de
tribunali descendere legati: et, silentio nequidquam per
præconem tentato, quum, præ strepitu ac tumultu, nec ip-

^b add. Q. Fabio Gron. Crev.

⁷⁴ *In concione]* Otiosæ voces, ac
fortasse huc retractæ ex sequenti ver-
su, ubi legitur *in totam concionem.*
Eas tamen delere si cui durum vide-
bitur, mitius licet huic loco consule-
re, et emendare cum Tan. Fabio: *tu-
multu jam concionem miscentes.*

⁷⁵ *Unico juveni]* Juveni, cujus
virtus singularis et unica esset.

⁷⁶ *Pœnam deprecanti suam]* Sup-
plicium effugere conanti. Is *depreca-
tur*, qui precatur ne quid contingat.

⁷⁷ *Ne id se gratiæ dare Q. Fabii
credere]* Ne crederet se ideo sic lo-
qui, quia gratiam Fabii demereri vel-
lent; se in iis quæ dicerent spectare
Fabii gratiam et amicitiam.

sus dictatoris, nec adparitorum ejus vox audiretur; nox, U. C. 430. velut in prælio, certamini finem fecit. Magister equitum, A. C. 322. jussus postero die adesse, quum omnes adfirmarent, infestius Papirium exarsurum, agitatam contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: et, patre ^{Romam} auctore M. Fabio, qui ter jam consul dictatorque fuerat, ^{fugit.} vocato extemplo senatu, quum maxime conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: et ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expe- ^{Sequitur} dito equitatu secutus. Iterata deinde contentio^c: et preñdi ^{dictator.} Fabium Papirius^d jussit. Ubi quum, deprecantibus primoribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto inmitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, ^{Fabii pater} *apud te nec auctoritas senatus, nec atas mea, cui orbitatem pa-* ^{Tr. Pl. ap-} *ras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, a te ipso nomina-* ^{pellat.} *ti, valet, nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ Deorum iras placant; tribunos plebis adpello, et provococo ad populum.* ⁷⁸ *eumque tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus judicium, judicem fero, qui certe unus plus, quam tua dictatura, potest polletque. Videro, cessurusne provocationi sis,* ⁷⁹ *cui Rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur. quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum escendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *quum eo nos deduci jussisti, unde et privati vocem mittere possemus.* Ibi^e primo non tam perpetuæ orationes, quam altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox et indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *Se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec a se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papirium, tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam et triumphum petere.* ⁸⁰ *Quantum interesset inter moderationem antiquorum, et novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum, non ultra sævisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contempta sua senectute et auctoritate, sædissimo cum eventu pugnasset, non solum in*

^c add. est Gron. Crev.^d Papirius Fabium Ead.^e In Ead.

⁷⁸ * *Eum ... tibi ... judicem fero]* Ei, tanquam judici, ut te sistas postulo. Vid. not. 4. ad III. 24.

⁷⁹ * *Cui ... Tullus Hostilius cessit]* Tum cessit provocationi Tullus Hostilius, quum Horatii causam a dumviris damnati retractari a populo sivit, ad quem reus provocarat.

⁸⁰ *Quantum interesset]* Magis Livianum videretur: *Quantum interesse:* quod monet Gronovius. Et vero antiquissimus e nostris MSS. habet *quantum esse inter*, a prima manu: recentior scriptura allevit τῷ esse litteram t.

U. C. 430. *præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo*
 A. C. 322. *aut senatui scriberet; sed, quum revertisset, potissimum ex tribu-*
nibus consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu
data, socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes
quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam
atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus
amisissent, quam ut pecunia eos multaret. capite anquisitum ob
rem bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse.
Nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas
fuerit, virgus et secures victoribus, et justissimos meritis trium-
phos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium
suum, si exercitum amisisset: si fusus, fugatus, castris exutus
fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse,
quam ut verberaret necaretque? Quam conveniens esse, prop-
ter Q. Fabium civitatem in latitia, victoria, supplicationibus,
ac gratulationibus esse: eum, propter quem Deum delubra pa-
teant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nuda-
tum virgis lacerari in conspectu populi Romani; intuentem
Capitolium atque arcem, Deosque ab se ⁸¹ duobus præliis haud
frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu
auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Roma-
nis, quam latitiam inter hostes fore? Hæc, simul jurgans,
querens, Deum hominumque fidem obtestans, et complexus
filium, plurimis cum lacrimis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera ⁸² *imperium invictum populi Romani, et disciplina rei militaris, et dictatoris edictum pro numine semper observatum, et Manliana imperia, et posthabita filii caritas publicæ utilitati, jactabantur. Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ libertatis, antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, et senes faciles ⁸³ de alieno imperio spreto, tamquam rei parvæ, disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere. Se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum, turbatis religionibus ac dubiis auspiciis, pugnasset, quidquam ex justa pœna remissurum. Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate. L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum. optare, ne potestas tribunicia, inviolata ipsa, violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus*

Dictatoris oratio.

⁸¹ *Duobus præliis]* Supra c. 30. potiore habuisse videtur Livius fidem eorum auctorum, qui semel tantum pugnasse Fabium tradidere. Sed hic loquentem inducit patrem ex ea opinione, quæ magis causæ suæ favet.

⁸² *Imperium invictum populi Romani]* Imperii, quod a populo magis-

tratribus ducibusque commissum populi nomine geratur, majestas huc usque inviolata.

⁸³ *De alieno]* Legit Tan. Faber: *dictatorio*. Felicissima conjectura. Sensus enim optimus est, et appriime congruit et numerus ei forma litterarum.

^f *in se potissimum dictatorem et jus dictaturæ extinguat. Quod* U. C. 430.
si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed prævum populi A. C. 322.
judicium, nequidquam posteros accusaturos: quum, polluta
semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio
tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister
equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deo-
rum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspi-
cia observentur; sine comæatu vagi milites in pacato, in hos-
tico errent, inmemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint,
exauctorent; infrequentia deserantur signa; neque convenia-
tur ad edictum, nec discernatur, interdium nocte, æquo iniquo
loco, jussu injussu imperatoris pugnent; et non signa, non ordi-
nes servent; latrocinii modo cæca et fortuita, pro sollemni et
⁸⁴ *sacrata militia sit. Horum criminum vos reos in omnia se-*
cula obferte, tribuni plebi: ⁸⁵ vestra obnoxia capita pro licentia
Q. Fabii ⁸ objicite.

XXXV. Stupentes tribunos et suam jam vicem magis
 anxios, quam ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit
 onere consensus populi Romani, ad preces et obtestationem
 versus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret.
 Tribuni quoque, inclinatam rem in preces subsecuti, orare
 dictatorem insistent, ut veniam errori humano, veniam ado-
 lescentiæ Q. Fabii daret: satis eum pœnarum dedisse.

P. R. exo-
 rat dictato-
 rem.

Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius contentionis
 obliti, procumbere ad genua, et iram deprecari dictatoris.
 Tum dictator, silentio facto, *Bene habet, inquit, Quirites.*
vicit disciplina militaris, vicit imperii majestas, quæ in discrimi-
mine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxæ eximitur
Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed, noxæ
damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciæ potes-
tati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, fe-
licior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam, qua paullo
ante exultabas, victoria. vive, id facinus ausus, cujus tibi ne pa-
rens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veni-
am dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: populo
Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quam si hic
tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima
imperia possis. Quum se nihil morari magistrum equitum
pronunciasset, degressum eum ⁸⁶ templo lætus senatus, læ-
tior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equi-
tum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumque imperium

^f add. Romanus Gron. Crev.

⁸ Q. Fabio Ead.

⁸⁴ *Sacrata*] Militia sacrata habebatur ob sacramentum militare.

⁸⁵ *Vestra obnoxia capita*] Vestra capita obstringite tot criminibus, ut

gratificemini Q. Fabio, et licentiam ejus tueamini.

⁸⁶ *Templo*] Rostris. Vid. supra c. 14.

U. C. 430. militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio mi-
 A. C. 322. serabili adolescentis Manlii, videbatur. Forte ita eo anno
 evenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu recessit, hos-
 tes in Samnio moverentur. ceterum in oculis exemplum
 erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne
 quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram, ti-
 meret. Itaque, frumentatores quum, circumventi ex insi-
 diis, cæsi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri
 eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quo-
 que ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante
 infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset; et, quod
 suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedis-
 set.

XXXVI. Postquam dictator, præposito in urbe L. Papi-
 rio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quidquam pro
 magistratu agere, in castra redijt; neque civibus satis lætus
 adventus ejus fuit, nec hostibus quidquam adtulit terroris.
 nanque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, ades-
 set an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra
 accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Pa-
 pirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum
 foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud
 dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita
 omni arte bellica firmavit. cessatum a milite, ac de indust-
 ria, ut obtrectaretur laudibus ducis, inpedita victoria est.
 Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt.
 Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret: temperan-
 dum ingenium suum esse, et severitatem miscendam ⁸⁷ com-
 mitati. Itaque, adhibitis legatis, ipse, ⁸⁸ circum saucios mi-
 lites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent,
 rogans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, et
⁸⁹ præfectis demandabat: rem per se popularem ita dexter
 egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum
 imperatori reconciliarentur; nec quidquam ad salubritatem
 efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta
 est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia
 spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille
 ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. In-
 cessit deinde, qua duxit prædæ spes, victor exercitus; per-
 lustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec
 apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod
 dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis

Legiones
 Romanæ de
 industria
 male pug-
 nant.

Dictator
 comior
 factus.

Samnites
 vincit.

87 Comitati] Mallet Gronovius:
 comitate.

88* Circum saucios milites] Omnes
 saucios milites ex ordine circumi-
 cis.

89 Præfectis] Præfectis sociorum.
 Hi erant numero, jure, et potestate
 tribunis militum pares, et eadem om-
 nia in socios usurpabant, quæ isti in
 cives.

publica, quam privatum compendium, in hostem acuebat. U. C. 430. His cladibus subacti Samnites pacem a^h dictatore petiere : A. C. 322. cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, et annuum stipendium darent; quum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutisque causam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. Dictator triumphans urbem est ingressus : et, U. C. 431. quum se dictatura abdicare vellet, jussu Patrum, priusquam A. C. 321. abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, C. Sulpicio II. Q. Æmilio Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt, nec earum ipsarum sancta fides fuit : adeo, postquam Papi- rium abisse magistratu nunciatum est, adrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Æmilio (⁹⁰ Aulium quidam annales habent) consulibusⁱ, ad defectionem Samnitium Apulium novum bellum accessit. Utroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt, qui non ipsis Apulis bellum inlatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium, vix a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma inlata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta : ager Apulus Samniumque evastatum : hostes nec hic, nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque et portæ, plena armatorum fuerint. et quum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit judi- Judicium de Tusculanis. cium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut ⁹¹ in

^h ab Gron. Crev.
Crev.

ⁱ consulibus, *Aulium quidam annales habent, ad etc.*

90 *Aulium quidam annales habent*] Quod quidem verius, nec immerito fortasse, videtur Sigonio, Pigbio, Gronovio : tum quia hic consul plebeius esse debuit, quum Sulpicius foret patricius : Æmilia autem gens patricia erat, Aulia plebeia : tum quia l. IX. capp. 15. 16. 22. et 23. ubi de eodem homine agitur, Campanus et Andreas nusquam Æmilius, sed vel *Aurelium*, vel *Aulum*, vel *Alium*, vel *Aulium* denique habent : unde merito colligitur Livium his locis revera scripsisse *Aulium*. Consentiant Capitolini Fasti, ubi de ejus morte agunt,

ad annum 432. Non possumus tamen assentiri doctissimis viris, qui totam hanc parenthesis, *Aulium quidam annales habent*, quæ ubique exstat, e Liviano textu exturbant. Nec adeo mirum est Livium hic hæsitare in illo nomine ; postea ei sententiæ quæ verisimilior ipsi visa est, sine ulla dubitationis nota adhæsisse.

91 *In Tusculanos. quorum eorum*] In Tusculanos, non omnes quidem, sed in illos eorum, sive ex eis, quorum ope ac consilio. Solennis erat formula, *qui eorum*. Exempli vide apud nostrum XXIII. 25. et XXVI. 34.

U. C. 431. Tusculanos animadverteretur; quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit. ea multitudo, veste mutata, et⁹² specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam caussa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad^k patrum ætatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum⁹³ Papiam ferre solitum.

U. C. 432. XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio,⁹⁴ L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis juvenus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam intarent. Nox jam adpetebat: id prohibuit munimenta adoriri. nec dissimulabant, orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec lucesceret, prælio abstineret. ne pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques, luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem adsecutus; et totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi

Nocte castra relinquit.

^k in Crev.

Porro Tusculani rebellaverant cum ceteris Latinis: ac rebellionis pœnam pauci auctores sustinuerant. Vid. supra c. 14. Nihil de iis postea ad hoc usque tempus Livius habet. Sed illos circa hæc tempora rursus rebellasse colligitur ex Plinio. Vid. not. ad c. sequens.

⁹² * *Specie reorum*] Vid. not. 73. ad VI. 17. supra.

⁹³ *Papiam ferre*] Tribus Papiæ suffragium ferre, sive impetrare. In Papiam neque tribum Tusculani recepti plurimum in ea poterant. I-

dem narrat Val. Max. l. IX. c. 10.

⁹⁴ *L. Fulvio*] De eo sic habet Plinius, l. VII. c. 43. *Est et L. Fulvius inter insignia exempla, Tusculanorum rebellantium consul, eodemque honore, quum transisset, exornatus confestim a populo Romano: qui solus eodem anno, quo fuerat hostis, Romæ triumphavit ex iis quorum consul fuerat.* Hæc conciliare cum Livii narratione de Tusculanis haud facile est. Triumphum Fulvio tribuunt Capitolini Fasti, sed de Samnitibus.

non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari jussit. ⁹⁵ id vero, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. instruunt contra et hostes, et animis et viribus pares. auxerat id maxime animos, quod, ignari ⁹⁶ loco iniquo, non hosti, cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquavit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetit, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis, ⁹⁷ sine respiratione ac respectu pugnant. fremitus æqualis, tenorque idem pugnae ⁹⁸ in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant: quum subito Samnitium equites, quam, turma una longius provecta, acceperant, impedimenta Romanorum procul ab armatis sine præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ inpetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nunciatus adtulit; *Sine modo, inquit, sese præda præpediant.* alii deinde super alios, diripi passim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum magistro equitum adcito, *Vides tu, inquit, M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris. Adgredere, quod inter prædandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum præda onerant, cæde inermes, cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus.*

Prælium
atrox com-
mittitur.

XXXIX. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos inpeditosque hostes, cæde omnia replet. inter sarcinas omissas repente, objacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugæ satis potentes, cæduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductus paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens et Samnitium terruit animos; et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, et

Vincuntur
Samnites.

95 *Id vero*] Id vero, nempe ut peterentur ligna ad struendum vallum, fieri non poterat ob circumfusum undique equitatum hostilem.

96 * *Loco iniquo non hosti cessum*] Ideo cessisse Romanos, quod in loco iniquo essent, non quod hostem timerent.

97 * *Sine . . . respectu*] Ita ut nemo respectaret, id est, retrorsum caput oculosque flecteret.

98 * *In defatigationem ultimam aut noctem spectabat*] Eo rem adducere videbatur, ut certamen dirimi non posset, nisi aut defatigatione ultima, aut nocte.

U. C. 432. fluctuantem aciem vidit, tum adpellare, tum adhortari milites,
 A. C. 320. tribunos ⁹⁹ principesque ordinum nominatim ad iterandam
 secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur:
 et, quidquid progrediebantur, magis magisque turbatos hos-
 tes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: et
 Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu,
 quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmas-
 que cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum
 est, adeo repente laboris, per diem pene totum tolerati, vul-
 nerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e
 castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hos-
 tem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditum-
 que vim potuit: partim in medio caesi, partim in fugam
 dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab
 equite fugientium strages est facta; inter quos et ipse impe-
 rator cecidit. Hoc demum praelium Samnitium res ita in-
 fregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mi-
 rum esse, si in pio bello, et contra foedus suscepto, infestioribus
 merito Diis quam hominibus, nihil prospere agerent. expian-
 dum id bellum magna mercede, luendumque esse.* ¹ *Id referre
 tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio
 praebent sanguine:* audebantque jam quidam nominare auc-
 tores armorum. Unum maxime nomen per consensum cla-
 mantium Brutuli Papii exaudiebatur, vir nobilis potensque
 erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. De eo
 coacti referre praetores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Pa-
 pius Romanis dederetur, et cum eo praeda omnis Romana, cap-
 tivique ut Romam mitterentur; quaeque res per foeciales ex fo-
 edere repetitae essent, secundum jus fasque restituerentur.* Foeci-
 ales Romam, ut censuerunt, missi, et corpus Brutuli ex-
 anime: ipse morte voluntaria ignominiae se ac supplicio
 subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. ni-
 hil tamen earum rerum, praeter captivos, ac si qua cognita
 ex praeda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit
 deditio. dictator ex senatusconsulto triumphavit. Hoc bel-
 lum a consulibus bellatum, quidam auctores sunt, eosque de
 Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam proces-
 sisse, atque inde magnas praedas egisse.

Pacem
 orant.

Negant Ro-
 mani.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit, id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor gravi

⁹⁹ *Principes . . . ordinem*] Praecipuos ordinum ductores, primores centurionum.

¹ *Id referre tantum*] Hoc unum interesse, differre; hanc unam optio-

nem dari, utrum noxio paucorum, an omnium innoxio sanguine penas luant. Sic XXVIII. 19. *Ubi quisque mortem oppeteret, id referre.*

morbo forte implicatus erat, ² signum mittendis quadrigis da- U. C. 432.
ret; functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, A. C. 320.
se dictatura abdicaret. nec facile est, aut rem rei, aut auc-
torem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus
laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se
quæque famam rerum gestarum honorumque fallente men-
dacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta, et publica
monumenta rerum confusa. nec quisquam æqualis tempori-
bus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

² *Signum mittendis quadrigis*] Sig- munere fungitur consul l. XLV. c. 1.
num, quo dato quadrigæ e carceribus infra.
emissæ corripent Circi spatia. Hoc

EPITOME LIBRI IX.

T. VETURIUS et *Sp. Postumius* apud *Caudinas Furcas*, deducto in locum artum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, fœdere cum *Samnitibus* facto, et sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. iidemque, auctore *Sp. Postumio* consule, (qui in senatu suaserat, ut eorum deditio, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur) cum duobus tribuibus plebis et omnibus, qui fœdus sponderant, dediti *Samnitibus*, non sunt recepti. nec multo post, fuis a *Papirio* *Cursore* *Samnitibus* et sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tribus duæ adjectæ sunt, *Ufentina* et *Falerina*. *Suessa* et *Pontia* coloniæ deductæ sunt. *Ap. Claudius* censor aquam perduxit: viam stravit, quæ *Appia* vocata est: libertinorum filios in senatum legit. Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules ¹ in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. Res præterea contra *Apulos*, *Etruscos*, *Umbros*, *Marsos*, *Pelignos*, *Æquos* et *Samnites*, quibus fœdus erat restitutum, prospere gestas continet. *Flavius* scriba, libertino patre natus, ædilis curulis fuit per forensem factionem creatus: quæ quum comitia et campum turbaret, et in iis propter nimias vires dominaretur, a *Q. Fabio* cense in quatuor tribus redacta est, quæ urbanus appellavit. Ea-que res *Fabio Maximo* nomen dedit. ² In hoc libro mentio *Alexandri Magni*, quæ temporibus his fuit; et, æstimatis populi Romani viribus, quæ tunc erant, colligitur, si *Alexander* in *Italiam* trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus, quas ad *Orientem* imperio suo subjecerat.

¹ In senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante . . . observatum fuerat] Non hæc satis Latina videtur oratio. Aut aliquid vitii est, aut is qui has epitomas redegit, malus est Latinitatis auctor.

² In hoc libro mentio *Alexandri Magni*] Tota hæc postrema perio-

dus adjecta est a *Sigonio* ex MSS. nisi quod ille sic in iis legi testatur: In hoc libro mentionem habet (supple *Livius*) *Alexandri magni*. Quod cur mutatum sit, non videmus. Sic enim accuratior est oratio, et primum hoc membrum aptius respondet iis quæ sequuntur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IX.

U. C. 433.
A. C. 319.
T. Veturio
II. Sp. Postumio II.
Coss.

Pontii Samnitis oratio.

SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum, inquit, hac legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscumque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ a nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem sperant. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid Diis arbitraris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram, neminem, neque populum, neque privatum, fugio. ² Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquatur inopi, at ego ad Deos vindicæ intolerandæ superbæ confugiam; et precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint; quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditioem exsati-ent. Placari nequeunt^a, nisi hauriendum sanguinem laniantque viscera nostra præbuerimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium; et pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquatur spes. Proinde, ³ quum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis*

^a nequeam Gron. Crev.

1 * Patre longe prudentissimo] Viros ille sapientissimos cognorat, Archytam et Platonem, teste Cic. de Sen. n. 41.

2 Quod si nihil est inopi, infirmiori adversus potentiorum præsidii in legibus

humanis.

3 Quum verum humanarum maximum momentum sit] Quum id maxime dominetur in rebus humanis, quum res humanæ maxime ex eo pendeant, quam propitiis, quam adversis diis homines rem agant.

augant Diis, pro certo habete, priora bella adversus Deos ma- U. C. 433.
gis, quam homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis A. C. 319.
gesturos.

II. Hæc, non læta magis, quam vera, vaticinatus, exer- Samnites ad
citu educto, circa Caudium castra, quam potest occultissi- Caudium
me, locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castra lo-
castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu cant.
mittit: pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Roma-
nis pascere jubet præsiidiis: ubi inciderint in prædatores, ut
idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia*
esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse,
quin vi cupiant. ⁴ Jam is etiam rumor ante, de industria
vulgatus, venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi, eo
maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat
dubium, quin ⁵ Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac
fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem terro-
rem deficeret. ⁶ ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duæ
ad Luceriam ferebant viæ; altera ⁷ præter oram superi ma-
ris patens aperta que, sed, quanto tutior, tanto fere longior;
altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus
est. saltus duo alti angusti silvosique sunt, montibus circa
perpetuis inter se juncti. jacet inter eos satis patens clausus
in medio campus, herbidus aquosusque, per quem medium
iter est. Sed ante, quam venias ad eum, intrandæ primæ
angustiae sunt: et aut eadem, qua te insinuaveris, retro via
repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum artio-
rem inpeditioremque evadendum. In eum campum ⁸ via
alia per cavam rupem, Romani, demisso agmine, quam ad
alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum,
saxorumque ingentium ⁹ objacentem molem ^b invenerunt. quum

Capti fran-
de loci Ro-
mani.

^b objacente mole Gron.

⁴ Jam is etiam rumor] Aliquot
scripti, jam et is rumor.

⁵ Lucerinis ... bonis ac fidelibus
sociis] Supra l. VIII. c. 25. Apuli me-
morantur fœdere in amicitiam a Ro-
manis accepti. At c. 37. ejusdem libri
cum Apulis geritur bellum: et c. 40.
anno proxime præcedente, *quidam*,
inquit Livius, *auctores sunt Fabium*
(consulem) *in Apuliam processisse, at-*
que inde magnas prædas egisse. Cum
illis auctoribus consentiunt Capitolini
Pasti, qui Q. Fabium de Apulis trium-
phasse testantur. Auctor vero libri
de Viris Illustribus eum etiam de Lu-
cerinis triumphum egisse scribit. Ex
his omnibus sequitur parum appa-
rere, cur hic Lucerinî dicantur boni
ac fideles socii Romanorum.

^{6*} Ea modo] Id unum in dubitatio-
nem consulationemque venit, qua
via eundem esset.

⁷ Præter oram Superi maris]
Non facile intelligitur quomodo ab
urbe Campaniæ Calatia ad mediterræ-
neam Apuliæ urbem Luceriam eunti-
bus Superi maris ora legenda sit.
Hæc igitur aut mendosa sunt, aut
incuriose a Livio scripta.

⁸ Via alia ... ad alias angustias]
Hæc sibi mutuo respondent. Quum
Romani per alteram ex duabus illis
viis demisso agmine, ad alteram per-
gerent.

⁹ Objacentem molem] Hæc est ve-
tus lectio, quam sine causa mutave-
rat Sigonius, legique jusserat *objacentis*
mole.

U. C. 433. A. C. 319. fraus hostilis adparisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam sua obice arinisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio: stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (quum alterum quisque compotem magis mentis^c ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde ubi prætoria consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni adempta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec proptante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque irritum (præterquam quod hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules mæstos, ne advocantes quidem in consilium, (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad prætorium versi, opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

Consilium expedire non possunt.

III. Querentes magis, quam consultantes, nox obpressit, quum pro ingenio quisque fremerent: ¹⁰ alius, *per obices viarum*; alius, *per adversa montium, per silvas*, ¹¹ *qua ferri arma poterunt, eamus*. *Modo ad hostem pervenire liceat, quem per* ¹² *annos jam prope triginta vincimus; omnia æqua et plana erunt Romano, in perfidum Samnitum pugnanti*. alius, *Quo, aut qua eamus? Num montes moliri sede sua paramus? Dum hæc imminerebunt juga, qua tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferendum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: seidem bellum conficiet*. His in vicem sermonibus, qua cibi, qua quietis inmemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis subpetebat rebus. itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Jam is gravis annis non militaribus solum, sed civilibus quoque, abscesserat muneribus: in corpore tamen adfecto vigeabat vis animi consiliique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuncio filii, censuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quæ ubi

Herennii discordia responsa.

^c *magis mentis compotem ac Gron. Crev.*

¹⁰ *Alius per obices viarum, alius per adversa montium*] Muretus ex auctoritate suorum codicum delebat alterum *alius*: et subseribit unus e nostris.

¹¹ *Qua ferri arma poterunt*] Plurique libri *poterant*. Correxil Gronov-

vius: atque ejus emendationem firmat antiquissimus regionum codicum, et Sorbonicus.

¹² *Annos jam prope triginta*] Annus hic ab initio Samnitici belli vagesimus secundus agitur.

spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuncio, consulebatur, censuit, ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt; quamquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in adfecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium adiret. Nec gravatus senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferne locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret; causas tantum adjiceret: *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmure pacem anicitiâque: altero consilio in multas ætates, quibus, amissis duobus exercitibus, haud facile receptura vires Romanæ res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Quum filius aliique principes pereunctando exsequerentur, *Quid si media via consilii caperetur; ut et dimitterentur incolumes, et leges iis jure belli victis inponerentur? ista quidem sententia, inquit, ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis. ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat. Vivet semper in pectoribus illorum, quidquid istuc præsens necessitas inusserit; neque eos ante multiples pœnas expetitas a vobis quiescere sinet.*

IV. Neutra sententia accepta. Herennius domum e castris est avectus. Et in castris Romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, et jam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: si pacem non inpetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse,* respondit: *et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam facteri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore; si^a agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitium æquo fœdere victurum.* His conditionibus paratum se esse fœdus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se vetuit. Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non gravius accepturi viderentur; si nunciaretur, omnibus eo loco mortem obpetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat; *Patrem meum, inquit, consules, sæpe audiivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro a Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac munendum hoste clausi essent; et erumpere si non sine periculo magno,*

U. C. 433.
A. C. 319.

Leges a
Pontio dictæ
Romani-
nis.

Lentulo
suadente,

^a si del. Gron. Crev.

U. C. 433. *tamen sine certa pernicie possent. Quod si, ut illis decur-*
 A. C. 319. *rere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo sæpe modo ob-*
sessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco
dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni
animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro
patria præclaram esse fateor: et me vel devovere pro populo
Romano legionibusque, vel in medios me immittere hostes para-
tus sum. Sed hic patriam video, hic quidquid Romanarum
legionum est. quæ, nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt,
quid habent, quod morte sua servent? Tectu urbis, dicat ali-
quis, et mœnia, et eam turbam, a qua urbs incolitur. immo,
hercule, produntur ea omnia, deleto hoc exercitu, non servan-
tur. Quis enim ea tuebitur? Inbellis videlicet atque inermis
multitudo? tam, hercule, quam a Gallorum impetu defendit.
An a Veïis exercitum Camillumque ducem implorabunt? Hic
omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus: de-
dendo ad necem patriam deserimus ac prodimus. At facta
atque ignominiosa aeditio est. Sed ea caritas patriæ est, ut tam
ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Sub-
eat ergo ista, quantacumque est, indignitas; et pareatur
necessitati, quam ne Dii quidem superant. Ite, consules, re-
dimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.

Accipiun-
tur.

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum
 de fœdere victor agitaret, negarunt, injussu populi fœdus
 fieri posse: nec sine fecialibus ceremoniaque alia sollempni.
 Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit,
 fœdere pax Caudina, sed ¹³ per sponsionem, facta est. Quid
 enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus,
 ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo*
minus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemad-
modum a fecialibus porcus feriatur. Sponponderunt consules,
 legati, quæstores, tribuni militum; nominaque omnium, qui
 sponponderunt, exstant: ubi, si ex fœdere acta res esset,
 præterquam duorum fecialium, non exstarent; et propter
 necessariam fœderis dilationem obsides etiam sexcenti equi-
 tes imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tem-
 pus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi
 mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum ad-
 ventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum ignavia fœdus inde,
 quam venissent, abituri. illis non ducem locorum, non
 exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foveam
 missos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda,
 et inermes futuras dexteras, obnoxiaque corpora hosti. pro-

13 * Per sponsionem] Spondentibus bus, tribunis, fœlus factum iri.
 tantum consulibus, legatis, quæstori-

ponere sibi ante oculos jugum hostile, et Indibria U. C. 433.
 victoris, et vultus superbos, et per armatos inermium iter. A. C. 319.
 Inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes
¹⁴reditum in patriam ac^e parentes, quo sæpe ipsi majores-
 que eorum triumphantes venissent. Se solos sine vulnere,
 sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gla-
 dios, non manum cum hoste conferre: sibi nequidquam ar-
 ma, nequidquam vires, nequidquam animos datos. Hæc fre-
 mentibus hora fatalis ignominia advenit, omnia tristiora ex-
 periundo factura, quam quæ præceperant animis. Jam pri-
 mum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire
 jussi, et primi traditi obsides, atque in custodiam abducti.
 Tum a consulibus ¹⁵abire lictores jussi, paludamenta que de-
 tracta; tantam inter ipsos, qui, paullo ante eos exsecrantes,
 dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut,
 suæ quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ
 majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

Sub jugum
 mittuntur
 Romani.

VI. Primi consules prope seminudi sub jugum missi:
 tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominia objec-
 tus: tum deinceps singulae legiones. circumstabant armati
 hostes, exprobrantes eludentesque: gladii etiam plerisque
 intentati: et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum
 indignitate rerum acrior victorem offendisset. ita traducti
 sub jugum, et, quod pene gravius erat, per hostium oculos.
 quum e saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum
 primum lucem adspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita de-
 forme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque,
 quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fi-
 de sociorum, et quod pudor præpediebat, circa viam haud
 procul Capua ¹⁶omnium egeni^f corpora humi prostrave-
 runt. Quod ubi est Capuam nunciatum, evicit misratio
 justa sociorum superbiam ingenitam Campanis. festimam
 insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vesti-
 menta, commeatus militibus benigne mittunt: et venienti-
 bus Capuam cunctus senatus populusque, obviam egressi,
 justis omnibus hospitalibus, privatisque et publicis fungun-
 tur officiis: neque illis sociorum comitas, vultusque benigni,
 et adloquia non modo sermonem elicere, sed ne, ut ocu-

Capuam ve-
 niunt.

^e ad Crev.

^f egena Ead.

¹⁴ Reditum in patriam ad paren-
 tes] Sic edidit Campanus. Vulgo ac
 parentes. Sed quum ipsa ratio et
 Livii perpetua consuetudo postulent
 ad, et id etiam reperiri in uno scrip-
 to Gronovius affirmet, admisimus.

¹⁵ Abire lictores jussi, paludamen-
 taque detracta . . . miserationem fe-
 cit] Procul dubio fecerunt. De palu-

damento vid. not. 47. ad l. II. c. 49.
 supra.

¹⁶ Omnium egena corpora] Hæc
 lectio, quæ editis ante Sigonium ob-
 tinebat, quam tumentur duo e Grono-
 vianis, tres e nostris scriptis antiquis-
 simi, merito placuit magis Gronovio,
 quam ea quam subjecerat Sigonius,
 omnium egeni.

U. C. 433. los quidem adtollerent, aut consolantes amicos contra intue-
 A. C. 319. rentur, efficere poterant. Adeo super mœrorem pudor qui-
 dam fugere conloquja et cœtus hominum coge-
 bat. Postero die quum juvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes
 ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocati-
 que in curiam percunctantibus majoribus natu, *multo sibi
 mœstiores et abjectioris animi visos*, referrent; adeo *silens, ac
 prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam,
 ablatosque cum armis animos. non reddere salutem, non salu-
 tantibus dare responsum, non hiscere quemquam præ metu potu-
 isse, tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum,*¹⁷ *sub quo
 emissi essent. Habere Samuites victoriam, non præclaram so-
 lum, sed etiam perpetuam. cepisse enim eos non Romam, sicut
 ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam vir-
 tutem ferociamque.*

VII. Quum hæc dicerentur audirenturque, et deploratum
 pene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset;
 dicitur Ofillus Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque,
 tum etiam ætate verendus, longe aliter se habere rem dixis-
 se: *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, et
 surdas ad omnia solatia aures, et pudorem intuendæ lucis,*
¹⁸ *ingentem molem irarum ex alto animo^e cientis indicia esse:
 aut Romana se^b ignorare ingenia, aut silentium illud Samui-
 tibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudi-
 næque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, tristio-
 rem memoriam fore. Quippe suos quemque eorumⁱ animos habiturum,
 ubicumque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique
 Samnitibus fore. Jam^k Romæ etiam^l sua infamis clades
 erat. Obsessos primum audierunt: ¹⁹ *tristior deinde igno-
 miniosæ pacis magis, quam periculi, nuncius fuit. Ad fa-
 mam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus de-
 inde auxiliorum adparatus, postquam deditionem tam fœde
 factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctori-
 tate consensum in omnem formam luctus est. Tabernæ
 circa forum clausæ, justitiumque in foro sua sponte cœp-**

Ofilli de
 Romano-
 rum silentio
 judicium.

Luctus Ro-
 mæ.

^e animi Gron. Crev.

^b se Romana Eæd.

ⁱ eorum l. coram Eæd.

^k Jam et Eæd.

^l etiam del. Eæd.

¹⁷ *Sub quod emissi*] Non videmus cur Gronovius contra scriptorum omnium fidem dederit *sub quo*. Utrumque enim Latine dicitur.

¹⁸ *Ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse*] Nulla hic, ut recte observat Gronovius, obscuritas, nisi a positu verborum. *Indicia esse animi cientis* ac velut spirantis *ex alto* et quasi profundo sui (alte enim in pectus injuria descenderat) *ingen-*

tem molem irarum. Scripti tamen habent *ex alto animo*: sed minus commode. Primæ editiones dedere *animi*: iis obsequimur.

¹⁹ *Tristior . . . magis*] Sufficiebat *tristior*. Sed eodem modo Justinus l. III. c. 2. *Non inventione earum magis, quam exemplo clarior*. Sic et *potius* jungitur cum alia voce comparativi gradus, supra in præfatione Livii, l. I. et apud Cic. Ep. 2^a. l. IX. ad Fam.

tum prius, quam indictum: ²⁰ lati clavi, ²¹ annuli aurei positi; pene moestior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, et negare urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis. non enim tamquam in patriam revertentes ex insperato incolames, sed captorum habitum vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules, in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. U. C. 433.
A. C. 319. Q. Fabius
dictator. M. Æmilius
dictator. Interregnum. U. C. 434.
A. C. 318. Q. Publilio
III L. Papirio II. Coss. Postumii
magnanima
sententia.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, ²² sollempnibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. et Publilius, penes quem fascēs erant, *Dic Sp. Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud ignarus*, inquit, *consules, ignominia, non honoris causa me primum excitatum jussumque dicere, non tamquam senatorem, sed tamquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosa pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de poena retulistis, omissa defensione, qua non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam. qua sententia testis erit, mihi ne, an legionibus vestris pepercerim, quum me*

²⁰ *Lati clavi*] *Latus clavus* erat tunica purpureis quibusdam in modum clavorum, hisque latis et amplis, orbibus, vel intextis, vel insutis, ornata. *Latus clavus* erat senatorum insigne: *angustus clavus*, equitum.

²¹ *Annuli aurei*] *Annulum aureum* senatores et equites Romanos gestavisse constat, sed non vetustioribus reipublicae temporibus, quibus usum annulorum rarissimum fuisse, eosque primo ferreos gestari solitos esse tradit Plinius l. XXXIII. c. 1. Et re quidem ipsa hæc prima mentio apud Li-

vium annulorum aureorum occurrit: nec ex hoc loco colligendum est tum vulgares admodum fuisse. Vid. et not. 5. ad c. 46. infra.

²² *Solempnibus . . . senatusconsultis*] Erant quaedam ad religiones pertinentia, de quibus consul magistratum iniens ex solempni more senatum consulebat. Cic. post reditum ad Quir. n. 11. *Kalendis Januariis P. Lentulus consul, simul ac de solempni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum judicavit.*

U. C. 434. seu turpi seu necessaria sponsione obstruiri. Qua tamen,
 A. C. 312. quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus;
 nec quidquam ex ea, præterquam corpora nostra debentur
 Samnitibus. Dedamur per fœciales nudi cinctique: exsolva-
 mus religione populum, si qua obligavimus; ne quid dicini hu-
 manive obstet, quo minus justum piumque de integro ineatur
 bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere
 placet; nec prius ingredi hostium fines, quam omnia justa in
 deditiorem nostram perfecta erunt. Vos, Dii immortales, præ-
 cor quæsoque, si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Ve-
 turium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos
 satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsio-
 ne infami obligatos, videre nulos vinctosque hostibus deditos,
 omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. Novos con-
 sules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum veli-
 tis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ ubi
 dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit om-
 nes^m, ut modo vix crederent, illum eundem esse Sp. Pos-
 tumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modo misera-
 rentur, quod vir talis etiam præcipuum apud hostes suppli-
 cium passurus esset ob iram direntæ pacis. Quin omnes,
²³ laudibus modo prosequentes virum, in sententiam ejus
²⁴ pedibus irent; tentata paullisper intercessio est ab L. Li-
 vio et Q. Mælio, ²⁵ tribunis plebis: qui, neque exsolvi religio-
 ne populum, aiebant, deditiione sua, nisi omnia Samnitibus,
 qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo,
 quod, spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani,
 pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacro-
 sancti essent, dedi hostibus violari posse.

Intercedunt
 duo tribuni.

Postumii
 adversus
 Tribb. ora-
 tio.

IX. Tum Postumius, ²⁶ Interea dedite, inquit, profanos
 nos, quos salva religione potestis: dedetis deinde et istos sacro-
 sanctos, quum primum magistratu abierint; sed, si me audia-
 tis, prius, quam dedantur, hic in comitio virgis cæsos, ²⁷ hanc
 jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quod deditio-

^m homines Gron. Crev.

²³ *Laudibus modo*] Laudes tantum-
 modo in eum congregabant: at cense-
 bant nihilominus eum hostibus de-
 dendum.

²⁴ *Pedibus irent*] Vid. supra l. V.
 e. 9.

²⁵ *Tribunis plebis*] Qui quum apud
 Caudium spondidissent, postea ad ur-
 bem reversi, tribuni plebis facti erant.
 Si tempore Caudinæ pacis tribuni ple-
 bis fuissent, non potuissent esse ad
 exercitum, quum tribunis plebis non
 liceret diem integrum ab urbe ab-
 esse.

²⁶ *Interea dedite*] Jac. Gronovius
 ex uno scripto assert: *Dedite interea,
 dedite, inquit.* Verbum geminatum
 valet ad exprimendam Postumii con-
 stantiam. Assentiuntur tres et nostris
 antiquissimi.

²⁷ * *Hanc jam ut intercalatæ pœnæ
 usuram habeant*] Ut, quemadmodum
 debitor pro mora solutionis usuram
 pendit creditori, ita vos, pro interca-
 lata et dilata in annum pœna quæ il-
 lis debetur, ac deditiione, virgarum
 plagas iis exsolvatis.

ne nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne U. C. 434.
 dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris A. C. 318.
 feccialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficius eo, Patres
 conscripti, tam sponsiones quam fœdera sancta esse apud eos
 homines, apud quos ²⁸ juxta divinas religiones fides humana
 colitur: sed injussu populi nego quidquam sanciri posse, quod
 populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsionem istam
 expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima de-
 dentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tri-
 buni diceretis, et ²⁹ hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas,
 Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione
 agitur. quid tandem, si spondissemus, urbem hanc relictum
 populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si sena-
 tum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? ³⁰ Dii
 meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vincu-
 lum levat. Si quid est, in quo ^o obligari populus possit, in
 omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan mo-
 veat, refert, consul, an dictator, an prætor sponderit. Et
 hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis
 consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum
 spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quæsierit, quid
 ita sponderim? quum id nec consulis jus esset; nec illis
 spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui
 nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudiun, Patres con-
 scripti, humanis consiliis gestum est. Dii immortales et ves-
 tris et hostium imperatoribus mentem ademerrunt. nec nos in
 bello satis cavimus; et illi male partam victoriam male perdi-
 derunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacun-
 que conditione arma viris in arma natis auferre festinant.
 An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo
 ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum se-
 natu, cum populo, de pace ac fœdere agere? Tridui iter expe-
 ditis erat. interea in induciis res fuisset, donec ab Roma lega-
 ti aut victoriam illis certam, aut pacem adferrent. ea denique
 sponsio esset, quam populi jussu spondissemus. Sed neque
 vos tulissetis, nec nos spondissemus: nec fas fuit alium rerum
 exitum esse, quam ut ^o illi, velut somnio latiore, quam quod
 mentes eorum capere possent, nequidquam eluderentur: et nos-
 trum exercitum eadem, quæ impedierat, fortuna expediret: va-
 nam victoriam vanior irritam faceret pax; sponsio interponere-

²⁸ quod Gron. Crev.

³⁰ ut et Crev.

²⁸ Juxta divinas religiones] Eodem modo, eadem reverentia, ac divinæ religiones.

²⁹ * Hanc urbem, templa, delubra] Alludit ad formulam deditionis: cujus exempla vid. supra VII. 31. et I. 38.

³⁰ Dii meliora, inquis] Unus ex Hearnii codd. itemque unus e nostris, et Campanus, habent *inquit*: nempe quilibet contradicetur. Vid. not. 62. ad VI. 40. supra.

U. C. 434.
A. C. 316. *tur, quæ neminem, præter sponsorem, obligaret. Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis ³¹ vos adpellare potest? quis se a vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spondidistis: civem neminem spondere pro vobis jussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus spondere nos sumus, ³² rei satis locupletes. in id, quod nostrum est; in id, quod præstare possumus, corpora nostra et animos; in hæc sæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuunt. Quod ad tribunos adinet, consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur. nos interrim, T. Veturi, vosque ceteri, vilia hæc capita luendæ sponsonis feramus, et nostro supplicio liberemus Romanæ arma.*

Spondere
pacis de-
suntur.

X. Movit Patres conscriptos tum causa, tum auctor; nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam adfulsisse civitati visa est. Postumius in ore erat; eum laudibus ad cælum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus æquabant. *Emeruisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio et opera: ipsum se cruciatibus et hostium iræ obferre, piaculæque pro populo Romano dare. Arma cuncti spectant et bellum. ³³ En unquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* In civitate, ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit. rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales, ubi ad portam venerunt, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri. Quum adparitor verecundia majestatis Postumium laxè vinciret, *Quin tu, inquit, adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum, ubi in cætum Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoque lice homines injussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri sponderunt, atque ob eam rem ³⁴ novam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo. Hæc dicenti feciali Postumius genua femur, quanta maxime, poterat vi, perculit, et clara voce ait, se Samnitem civem esse, illum legatum; feciale a se contra jus gentium violatum; eo justius bellum gesturos.*

31 * *Ios appellare*] Vos quodammodo in jus vocare, a vobis suo jure aliquid postulare. Eodem modo infra in oratione Pontii: *Sed quid ego te appello?* et, *Populum Romanum appello.*

32 *Rei satis locupletes*] Debitorum idonei solvendo. *Reus* dicitur qui-

enque debet: qui quid promisit spondiditque, quod præstare teneatur. Vid. Festum.

33 * *En unquam*] Nunquamne. Sic infra X. 8. *En unquam fando audistis.*

34 *Novam nocuerunt*] Culpa commiserunt.

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem accipiam, inquit, nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Sp. Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te adpello, qui te captum victori, cum qua potes fide, restituis? Populum Romanum adpello; quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pænitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua. quidquid pridie habuerunt, quam in conloquium est ventum, habeant. tum bellum et fortia consilia placeant, tunc sponsio et pax repulietur. Ea fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Numquamne causa³⁵ defiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenæ dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum aurum casi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, et semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? ³⁶pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus ceremoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, ³⁷quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, feciales, juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minus in civitatem obligatam ³⁸sponsione commissa, iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fecialem genu perculit. Ita Dii credent, Samnitum civem Postumium, non civem Romanum esse, et a Samnite legatum Romanum violatum. eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? et vix pueris dignas ambages senes*

35 * *Defiet*] Deerit. A verbo *deseri*, *desio*. † Sigonius maluerat *deficiet*. Sed primæ editiones, antiquissimus regiorum codicum, Thuanæus, et duo e Gronovianis, *defiet*: idque probum est. Gronovius exempla allegat e Plauto: Menæchm. Act. I. Sc. 4. *Neque defiat, neque supersit*: Rud. Act. IV. sc. 4. v. 63. *ut defiat dies*.

36 *Pacem sibi habeat*] Hæc parum accommodatæ ad rem præsentem dicta videntur. Id enim Pontius defert Romanis, quod repudiabant, quod si præstarent, jam nullomodo ab iis postulari poterat, ut legiones captæ Sam-

nitibus restituerentur. Gronovius legit: *Pacem ne habeat*.

37 *Quam hosti tibi remittendo*] Nihil huc facit vox *hosti*. Lege cum Gronovio: *quam hos tibi remittendo pactus sum*. Firmant ejus conjecturam Campanus et unus ex MSS. Hearnii.

38 *Sponsione commissa*] *Committi* verbum jurisconsultorum est, apud quos *committi pœna* dicitur, quæ debetur; *committi stipulatio*, quæ locum et effectum habet, ita ut ex ea aliquid debeat.

U. C. 434.
A. C. 318.
Pontii non
accipientis
deditioem
oratio.

U. C. 434. *ac consulares fallendæ fidei exquirere? I, lictor, deme vincula*
 A. C. 318. *Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi visum fuerit, abe-*
ant. Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata
fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cer-
 nentibus renatum bellum, omnia, ³⁹quæ deinde venerunt,
 non in animis solum, sed prope in oculis esse: et sero ac
 nequidquam laudare senis Pontii utraque consilia; inter
 quæ se media lapsos victoriæ possessionem pace incerta
 mutasse, et, beneficii et maleficii occasione amissa, pugna-
 turos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos
 tollere, vel amicos facere. adeoque, nullodum certamine in-
 clinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant,
 ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam
 Pontium incruenta victoria inter Samnites, faceret: et
 geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent,
 Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum.
 Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellæ
 colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse et Satrica-
 nos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde
 mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pug-
 næ initium fuit; quam aliquamdiu æquam, et quia pro
 aris ac focis dimicabatur, et quia ex tectis adjuvabat inbel-
 lis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde
 rem inclinavit, quod vocem audiri præconis passi sunt; *In-*
columem abiturum, qui arma posuisset. ea spes remisit a cer-
 tamine animos, et passim arma jactari cœpta. Pertinacior
 pars armata per aversam portam erupit; tutiorque eis auda-
 cia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos
 circumdatos igni, nequidquam Deos fidemque invocantes,
 Samnites concremaverunt. Consules, inter se partiti pro-
 vincias, Papirius in Apuliam ⁴⁰ad Luceriam pergit, ubi
 equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur:
 Publius in Samnio substitit adversus ⁴¹Caudinas legiones.
 Distendit ea res Samnitium animos; quod nec ad Luceriam
 ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria in-
 terim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est com-
 mittere rem fortunæ, et transigere cum Publio certamen.
 Itaque in aciem copias educunt.

Prælio vin-
 cuntur
 Samnites a
 Publio.

XIII. Adversus quos Publius consul quum dimicaturus
 esset, prius adloquendos milites ratus, concionem advocari

39 *Quæ deinde venerunt*] Imo *eve-*
nerunt, ut duo e nostris libris habent,
et postulat usus Latini sermonis.

40 *Ad Luceriam*] Supra c. 2. ante
 Caudinam pacem Lucerini dicuntur
 boni fidelesque Romanorum socii.
 Sed nimirum intelligendum est eos

postea in Samnitium potestatem ve-
 nisse, quamvis id Livius non memo-
 raverit.

41 *Caudinas legiones*] Samnitium
 exercitum, qui ad Caudium rem ges-
 serat.

jussit. ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursus est, ita præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. Suus cuique animus memor ignominie adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium urgentes signiferos: et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatorie artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt; sed, ⁴² ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. ibi plus, quam in acie, sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis injuriis et odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria et maritima loca, contempto cultorum molliore atque, ut evenit fere, locis ^p simili genere, ipsi montani atque agrestes depulabantur. quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, ⁴³ aut interjecta inter Romam et Arpos, penuria rerum omnium, exclusos a comitatibus absumsisset. ⁴⁴ Tum quoque profectos inde ad Luceriam, juxta obsidentes obsessosque, inopia vexavit. ^{papirius} omnia ab Arpis Romanis subpeditabantur; ceterum adeo ^{obsidet Lu-} exigue, ut militi, occupato stationibus vigiliisque et opere, ^{ceriam.} eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum obscuro hostium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare. ⁴⁵ obsessis ^q prius, quam alter consul victore exercitu advenit, et comitatus ex montibus Samnitium invecti erant, et auxilia intromissa. Artiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta comitatibus hostium fece-

^p loci Gron. Crev.

^q et obsessis Ead.

⁴² *Ne castris quidem suis*] Ne in castra quidem sua ausi se recipere, ne fuga difficilior fieret.

⁴³ *Aut interjecta*] Supple, illa regio: quæ si inimica Romanis fuisset, interjecta inter Romam et Arpos, intercepisset comitatus, qui Roma subveli potuissent; ac proinde absumpsisset Romanum exercitum penuria rerum omnium laborantem. Itaque minime opus est mutare *absumpsisset* in *absumpsissent*, quod vult Gronovius.

novius.

⁴⁴ *Tum quoque*] Atque etiam licet, ut modo diximus, regio illa fida non esset Samnitibus, sed pacata Romanis.

⁴⁵ *Et obsessis*] Duo codd. unus Gronovio, alter nobis inspectus, omitunt particulam *et*: quæ revera obest potius quam juvat. Postquam de obsidentibus locutus est Livius, transit ad obsessos.

U. C. 434. rat. Itaque quum spes nulla esset, diutius obsessos in-
 A. C. 312. piam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra ha-
 bebant, undique contractis viribus, signa cum Papirio con-
 ferre.

XIV. Per id tempus, parantibus utrisque se ad prælium, legati Tarentini interveniunt, denunciantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: aditoque eo, quum tempus omne in adparatu consumsisset, conlocutus de re haud dubia, ⁴⁶ signum pugnae proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ adsolent, quum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati obcurrere, responsum exspectantes; quibus Papirius ait: *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat. litatum præterea est egregie. auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferri jussit, et copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quæ, suarum inpotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret. Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, ⁴⁷ *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius, quodcumque casus ferat, passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen, consules aiunt, et eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipsi, inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, et, simul undique adorti, quum pars fossas exlerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proderent, nec virtus modo insita, sed ira etiam, exulceratos ignominia stimulare animos, castra invaserè: et pro se quisque, *non hæc furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset; sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent,* memorantes, cædunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque. nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, avidosque cædis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ confestim oratio habita est, ut doceretur

Iterum vincuntur Samnites a Coss.

⁴⁶ Signum pugnae] Tunicam purpuream. Vid. not. 49. ad c. 12. l. VI.

⁴⁷ * Se in auctoritate Tarentinorum

manere] Se Tarentinis pacis auctoribus, pacem suadentibus, usque obsequi velle.

miles, minime cuiquam militum consules odio in hostes cecisse, U. C. 434. aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, A. C. 313. futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire, optantes. Laudare ea milites, lætarique obviam itum iræ suæ esse, ac fateri, omnia patienda potius, quam procederetur salus tot principum Romanæ juventutis.

XV. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam, insessis omnibus viis, per quas comæatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui caussa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit: *Deuisse eos Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret. ceterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nunciare Luceriam jussit, arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem inbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscens inlatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum. septem millia militum sub

Luceria
capta.

Sub jugum
missi Sam-
nites.

jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque, quæ ad Caudium ⁴⁸ amiserant; et, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub jugum: id magis mirabile est, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore, magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominia, ⁴⁹ haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem secundum Furium Camillum, triumphaverit, an consulum Papirique præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum ⁵⁰ Q. Aulio Cerretano iterum,

⁴⁸ Amiserant] Quidam scripti, inter quos duo e nostris, amissa erant.

⁴⁹ * Haud sciam an] Fortasse. Vid.

VOL. I.

not. 12. ad II. 2. et not. 66. ad III. 60

⁵⁰ * Q. Aulio Cerretano iterum] Aulium in quibusdam annalibus consi-

U. C. 435. ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu, consul
 A. C. 317. tertium creatus sit; an L. Papirius Mugillanus, et in cog-
 L. Papirio nomine erratum sit.
 III. Q. Au-
 lio II. Coss.

XVI. Convenit, jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum ⁵¹ Ferentanis uno secundo prælio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus, legatisque, missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, nisi *præsidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent*; plus ea voce, quam armis inlatis, terroris colonis injectum. Itaque ⁵² subinde exsequentes quærendo a consule legati, quoniam se pacto paucos et infirmos crederet præsidio tam valido et armato vim adlaturus, ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus præsidium in urbem acceperant, discedunt: ægreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant; una, cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera, fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera (quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) ⁵³ enunciare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, et quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, ⁵⁴ armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici prodicione et præsidium Samnitium, in sessis circa viam silvestribus locis, necopinato

lem cum C. Sulpicio reperiri supra observavit Livius VIII. 37. Eos annales hic sequitur, dum Aulium consulem iterum scribit.

⁵¹ *Ferentanis*] Gronovius legi jubet *Forentanis*. Sed videm fuisse videtur *Ferentani* et *Forentani*, a *Ferento* sive *Foreuto*, Apulie oppido. Horatius quidem, l. III. Od. 4. *Ferentum* appellat. Vid. Cellar. Geogr. Ant. l. II. c. 9.

⁵² *Subinde exsequentes*] Ita edidit Gronovius, quum reperiret in scriptis *subinde exsequuntur*, vel *exsequuntur*. Antea debebatur *subinde quum exsequerentur*; quod servat unus e nostris codd. nec operæ pretium fuerat mutari.

⁵³ *Enunciare*] Hoc verbum proprie dicitur de iis qui arcana produnt: sic l. XXXIX. c. 10. *Si coactu curitate ejus, silenti enunciusset*. Et Cic. pro Rose. Amer. n. 110. *Ceterorum legatorum consilia et voluntatem Chrysgono enunciat*. Hæc fere Gronovius. Vid. et not. ad XXV. 9. infra.

⁵⁴ *Armatosque clam hostes in urbem acceperunt*] Hi hostes intelligendi sunt ipsi Romani, oppugnatores urbis, qui et paulo infra eodem nomine designantur: *ab urbe plena hostium*, nempe Romanorum. Totum hoc membrum, quo carebant vulgo editi, primus addidit Galenus. Sed liber ejus habuit *clam hoste*, quod interpretis licet *clam* Samnite, *hoste* Roma-

obpressum est, et ab urbe plena hostium clamor sublatus; U. C. 435.
 momentoque unius horæ cæsus Samnis^r, Satricanus captus, A. C. 317.
 et omnia in potestate consulis erant. Qui, quæstione habita,
 quorum opera defectio esset facta, quos sontes comperit,
 virgis cæsos securi percussit: præsidioque valido inposito,
 arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse
 Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luce-
 riam receptam, Samnitesque sub jugum missos auctores
 sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non Papirii Cur-
soris laudes.
 animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens.
 Præcipua pedum pernitas inerat,⁵⁵ quæ cognomen etiam
 dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt:
 et seu⁵⁶ virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eum-
 dem capacissimum: nec cum ullo asperiorum (quia ipse
 invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pa-
 riter equitque. Equites etiam aliquando ausos ab eo pe-
 tere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: qui-
 bus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto, inquit, ne utique
 dorsum demulceatis, quum ex equis descendetis.* et vis erat in
 eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Prænes-
 tinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat
 in primam aciem. quem quum inambulans ante tabernacu-
 lum vocari jussisset, lictorem expedire securim jussit. ad
 quam vocem exanimi stante Prænestino, *Agedum, lictor,
 excide radicem hanc, inquit, incommodam ambulanti-
 bus: per-
 fusumque ultimi supplicii metu, multa dicta, dimisit.* Haud
 dubie illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus
 erat vir, quo magis innisa res Romana staret.⁵⁷ quin eum
 parem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma,
 Asia perdomita, in Europam vertisset.

^r *Samnis cæsus* Gron. Crev.

norum. Libri Gronoviani et nostri
clam nocte: quod certo vitiosum est,
 quum præcesserit *eadem nocte*. Nihil
 melius quam vulgata lectio, si sua ei
 ex scriptis constet auctoritas.

⁵⁵ *Quæ cognomen etiam dedit*] Hic
 ita loquitur Livius, quasi cognomen
 Cursoris huic primum Papirio indi-
 tum esset. Ipse tamen l. VI. c. 11.
 L. Papirium Cursorem tribunum mi-
 litum habet, quem et antea tribunum
 fuisse militum memorat ejusdem li-
 bri c. 5. et censorem eo lustro, quo
 urbs capta est, infra c. 34. Prior ille
 Papirius Cursor hujus nostri avus
 fuisse videtur.

⁵⁶ *Virium vi*] Parum usitata sane
 locutio, et cujus haud facile fortasse
 aliud exemplum reperias. Dicitur ta-
 men, non absimili figura loquendi,

robur virium.

⁵⁷ *Quin eum parem destinant ani-
 mis*] Quidam editi habebant mendose
destinarant: quod intelligendum fu-
 isset de Romanis illis qui tum vive-
 bant, quibus tamen ne fama quidem
 Alexandrum cognitum fuisse se arbi-
 trari dicit Livius infra c. 18. Hinc
 ansan arripuit Petrus Bayle in dic-
 tionario suo, ubi de Alexandro Magno
 agit, nota *O*, increpandi paulo durius
 Livii. Sed vera hujus loci lectio est,
destinant, quam præferunt veteres
 editi omnes, scripti nostri, plurimique
 e Gronovianis. Sensus est: ubi quæ-
 ritur hodie, an aliquem Romani du-
 cem opponere potuissent parem Alex-
 andro, destinatur, nominatur potissi-
 mum Papirius Cursor.

U. C. 435.
A. C. 317.
Disputatio
de Alexandro
M. et
Romanis.

Alexandri
et ducum
Rom. collatio.

XVII. Nihil minus quæsitum a principio hujus operis videri potest, quam ut plus justo ab rerum ordine declinarem; varietatibusque distinguendo opere, et legentibus velut deverticula amœna, et requiem animo meo quærerem: tamen ⁵⁸ tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavi animum, eas evocat in medium: ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facile præstant invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, ⁵⁹ quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; ⁶⁰ Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid, nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompeium, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatam, Q. Publilium Philonem, L. Papium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volturnium, M. Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, ⁶¹ si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro erat, animi ingeniique; tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum Junii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii; ita Furius Camillus, ⁶² quem juvenes ii*, quibus cum Alexandro dimican-

* duo Gron.

58 *Tanti regis ac ducis mentio*] Postquam semel mentionem feci tanti regis ac ducis, Alexandri, hinc data occasione facile adducor ut in medium proferam eas cogitationes quas sæpe, perpendens ea quæ ad illum regem ejusque res gestas pertinent, animo volutavi.

59 * *Quod unus fuit*] Quod solus sine collega res gessit. Intuetur Livius Romanos duces, quibus additi collegæ aut partem laudis detrahebant, aut etiam impedimentum rebus gerendis

afferbant. Vide ea quæ in hanc sententiam disputat noster infra sub finem c. 18.

60 * *Cyrum*] Sequitur hic Livius Herodotum, apud quem Cyrus a Tomyri Massagetarum regina victus cæsusque est.

61 *Si Punicum*] Si Alexander prius cum Pœnis bellum, quam cum Romanis gessisset.

62 *Quem juvenes, ii*] Quem ii quibuscum Alexandro bellandum erat, juvenes senem viderant. Ceterum hic

dum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obe-
 unt Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum
 faciunt) cessisset videlicet in acie oblatum par Manlius Tor-
 quatus, aut Valerius Corvus, insignes ante milites, quam du-
 ces? cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes?
 cessisset Papius Cursor, illo corporis robore, illo animi? vic-
 tus esset consilii juvenis unius, ne singulos nominem, sena-
 tus ille, ⁶³ quem qui *ex regibus constare* dixit, unus ⁶⁴ veram
 speciem Romani senatus cepit? Id vero erat periculum, ne
 solertius, quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris
 locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcave-
 ret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis fir-
 maret. Non cum Dario rem esse dixisset: quem, mulierum
 ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque au-
 rum, oneratum fortunæ adparatibus suæ, prædam verius,
 quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contem-
 nere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ,
 per quam temulento agmine commissabundus incessit, visus
 illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti
 et vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus
 nuper Epiri rex Alexander absumtus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso se-
 cundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui, si ex
 habitu novæ fortunæ novique, ut ita dicam, ingenii, quod
 sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quam
 Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum Macedoniæ
 oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxis-
 set. Referre in tanto rege piget superbam mutationem
 vestis, et desideratas humi jacentium adulationes, ⁶⁵ etiam
 victis Mæcedonibus graves, nedum victoribus; et fœda
 supplicia, et inter vinum et epulas cædes amicorum, et va-
 nitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor in dies
 fieret acrior? quid, si trux ac præfervida ira? (nec quid-
 quam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna
 imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat,

^t *suæ apparatus* Gron. Crev.

edidimus ii, ubi vulgati habent duo, ex auctoritate antiquissimi nostri codicis, ad quem alludunt alii, tum Gronovio, tum nobis excussi, in quibus legitur *hii*. Nimirum *ad ii* sump-
 tum pro nota numeri peperit errorem vulgatæ lectionis: quæ quidem manifeste vitiosa est. Non enim soli duo, sed fere omnes ii qui recensentur a Livio, juvenes Camillum senem viderant.

⁶³ *Quem qui ex regibus*] Hic fuit Cineas, Pyrrhi regis legatus. Vid. in-

fra XIII. 34.

⁶⁴ *Verum speciem Romani senatus cepit*] Vera sub imagine Romanum senatum sibi exhibuit. veram senatus Romani notionem assecutus est. Sic Horat. Sat. 3. l. II. v. 208. *Qui species alias veris . . . capiet*: id est, qui imagines rerum, sive notiones sibi finget diversas a veris.

⁶⁵ *Etiam victis Mæcedonibus graves*] Quas Macedones, etiamsi victi fuissent, gravate tulissent, nedum eas tolerare possent victores.

U. C. 433. quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra
 A. C. 317. nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus, et, adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines, (id quod ex monumentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paullo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen præliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se hominis res gestas, et ejus juvenis, cum populi jam⁶⁶ octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, quum ex hac parte⁶⁷ secula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo spatio, quam in ætate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, et ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus numquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit. Et, quo sint mirabiliores, quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitorum causa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitatis, impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset. immo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam obferentem se: Romanis multi fuissent, Alexandro, vel glo-

Fortunæ
 Alexandri
 collatio cum
 fortuna P.
 Rom.

⁶⁶ Octingentesimum] Numerat Livius ad suam usque ætatem. Scribat autem hæc circa annum u. c. plus minus 735.

⁶⁷ *Secula plura*] Magno consensu viri docti *secula* hic intelligunt ætates, sive *γυναῖς*, quales in quolibet centum annorum spatio ternæ continentur,

ita ut in 735. annis duo et viginti secula numerentur. Nec aliter dixerit vere Livius plura secula ex una parte numerari, quam ex altera annos. Et quidem Servius ad hæc Virgilii verba, *Æn. VIII. v. 508. seclisque effusa senectus*, observat esse qui dicant *seculum triginta annos habere*.

ria, vel rerum magnitudine, pares; ⁶⁸ quorum suo quisque U. C. 435.
fato, sine publico discrimine, viveret morereturque. A. C. 317.

XIX. Restat, ut copiae copiis comparentur vel numero, Collatio co-
vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censeban-
piarum.
tur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum.
Itaque, in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano
prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni quini-
que exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Umbria,
Gallis hostibus adjunctis, in Sannio, in Lucanis gerebant
bellum. ⁶⁹ Latium deinde omne cum Sabinis, et Volscis, et
Æquis, et omni Campania, et parte Umbriæ Etruriæque, et
Picentibus, et Marsis, Pelignisque, ac Vestinis atque Apu-
lis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris a Thuriis
Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Sam-
nites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenis-
set hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedoni-
bus, non plus triginta millibus hominum et quatuor millibus
equitum, maxime Thessalorum. hoc enim roboris erat.
Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum
majus, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad
manum domi supplementum esset: Alexandro, (quod postea
Hannibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus con-
sensuisset. Arma, clipeus ⁷⁰ sarissæque illis; Romano scutum,
majus corpori tegumentum, et ⁷¹ pilum, haud paullo, quam
hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque
miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, et unius
generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus
constans: facilis partienti, quacumque opus esset, facilis
jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad
tolerandum laborem melior? Uno prælio victus Alexander,
bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cau-
næ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, et-
iamsi prima prospere evenissent, Persas et Indos et inbellem
Asiam quæsisset, et cum feminis sibi bellum fuisse dixis-
set: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ic-
tum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab
hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem, quum
per annos quatuor et viginti primo Punico bello classibus
certatum cum Pœnis recorder, vix ætatem Alexandri sub-

⁶⁸ *Quorum suo quisque fato*] Quo-
rum unusquisque sibi viveret, sibi
moreretur, ita ut ex vita ejus aut
morte nihil discriminis publica sen-
tiret; ita ut, viveretne ille an more-
retur, reipublicæ parum interesset.

⁶⁹ *Latium deinde omne*] Latinos
deinde omnes cum Sabinis et Vol-
scis. . . . atque Apulis, et Samnites, ad-

juncta omni ora Græcorum Inferi ma-
ris a Thuriis ad urbes Neapolim et
Cumas, et inde Antio atque Ostiis te-
nus, hos omnes aut socios validos. . .

⁷⁰ *Sarissæ*] Prælongæ hastæ, Ma-
cedonum propriæ.

⁷¹ *Pilum*] Vid. ejus descriptionem
in not. 47. ad VIII. 8.

E. C. 435. fecturam fuisse reor ad unum bellum. et forsitan quum et
 A. C. 317. fœderibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset, et timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punicæ Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persem, ⁷² non modo cum clade ulla, sed necum periculo quidem suo. ⁷³ Absit invidia verbo ^u, et ⁷⁴ civilia bella sileant, ⁷⁵ nunquam ab equite hoste, nunquam a pedite, nunquam aperta acie, nunquam æquis, utique nunquam nostris locis laboravimus. ⁷⁶ Equitem, sagittas, saltus inpeditos, avia comineatibus loca gravis armis miles timere potest. Mille acies, graviore quàm Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor et civilis cura concordia.

U. C. 436. XX. M. Foslius Flaccinator inde et L. Plautius Venno
 A. C. 316. consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere renovando legati, quum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque, fœdere negato ^x, induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, inpenetratæ. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in ditionem venerunt. Eodem anno primum ⁷⁷ præfecti ⁷⁸ Capuæ creari

U. C. 436.
 A. C. 316.
 M. Foslio,
 L. Plautio
 Coss.

^u vero Gron. Crev.

^x de fœdere negatum Eæd.

⁷² Non modo cum clade ulla] Non modo non. Vid. not. 31. ad II. 23.

⁷³ Absit invidia verbo] Non sit mihi neque Romanis invidia, si verum dixerò: liceat nobis, sine invidiæ aut offensionis metu, ex vero gloriari.

⁷⁴ Civilia bella sileant] De civilibus bellis non fiat mentio.

⁷⁵ Nunquam ab equite] Hæc verba non possunt eo exponi sensu, ut Romani nunquam ab equitatu peditatue hostili victi fuisse dicantur: quum et ipse Livius cap. præc. agnoscat, et res ipsa clamet Romanos multis præliis victos esse. Hæc igitur fuisse videtur mens Livii. Nunquam ob eam causam laboravimus, quod hostis aut equitatum, aut peditatum nostro meliorem haberet. Quod tamen non accurate verum esse probat ille Annibal equitatus longe Romano superior, ipso teste Livio, XXI. 47. et XXVI. 38. Hic nempe deflexit nostrum a vero Romanæ laudis nimius amor. Quoniam enim modo qui Aliliensis Cannensisque cladum memi-

nerit, jactare potest Romanos nunquam aperta acie laborasse?

⁷⁶ Equitem] Numerosum equitatum; præsertim in patentibus campis, Romanus miles gravis armis timere potest. Alludit haud dubie ad Parthicum equitatum, et Crassi eadem.

⁷⁷ Præfecti] Creari cæpti a populo Romano præfecti, qui Capuam ad jura reddenda mitterentur. Hic Livius conditionem, ac fortasse originem præfecturarum paucis tangit. Præfecturæ erant Italiæ oppida, quæ non legibus suis, non a magistratibus e corpore suo creatis regebantur; sed præfectos quotannis Roma missos accipiebant, quorum esset in oppido summa potestas, quique jus ibi dicerent. Capuam hoc jugum, quod nunc volens accipit, postea excussisse ex eo colligitur, quod bello Punico secundo capta a Romanis iterum in præfecturæ formam redigitur.

⁷⁸ Capuam] Vulgo Capuæ. Sed Andreas, quinque e nostris codd. et

cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: quum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petissent. Et ⁷⁹ duæ Romæ additæ tribus, ⁸⁰ Ufentina ac ⁸¹ Falerina. Inclinatæ semel in Apulia rebus, ⁸² Teates quoque Apuli ad novos cōsulēs, C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam, fœdus petitum venerunt, ⁸³ pæcis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores. id audacter spondendo inpetravere, ut fœdus daretur: neque ut æquo tamen fœdere, sed ut in dititione populi Romani essent. Apulia perdomita, (nam ⁸⁴ Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino adventu Æmiliæ consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgavit; Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius ⁸⁵ coloniæ patroni: nec arma modo, sed jura etiam Romana late pollebant.

XXI. C. Junius Bubulcus et Q. Æmilius Barbula consules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et M. Popillio, ceterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magistro equitum ⁸⁶ Saticulam obpugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror inlatus Romanis. hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, justo mox prælio inito Romanos urgent. et, quamquam anceps dimicatio erat, tamen

† *venere* Gron. Crev.

quatuor a Gronovio allegati habent *Cupiam*: longe elegantius et elarius.

⁷⁹ *Duæ ... additæ tribus*] Tuncque una et triginta tribus factæ. Vid. VIII. 17.

⁸⁰ *Ufentina*] Sive Oufentina, ab Ufente, sive Oufente fluvio in Volscis, qui non longe a Tarraçina in mare labitur. Vid. Festum.

⁸¹ *Falerina*] Ab agro Falerno, ut videtur.

⁸² *Teates ... Apuli*] Plerique interpretum in voce *Teates* mendum esse existimant. Teate enim oppidum non in Apulia, sed in Marrucinis est. Dujatius suspicatur *Uriates Apuli*.

⁸³ *Pacis ... populo Romano præstandæ auctores*] Promittentes sese effecturos ut per omnem Apuliam pax cum Romanis servaretur.

⁸⁴ *Forento*] Ante Gronovium editi præferbant *Turento*: mendose. Neque enim Tarentum in Apulia est: nec de urbe tam celebri adeo frigide loqueretur Livius. Correxerit Gronovius vestigiis MSS. codicum insistens, qui exhibent *forento* vel *torento*. Observavimus in not. 51. ad c. 16. idem oppidum videri dictum quoque fuisse *Ferentum*.

⁸⁵ *Coloniæ patroni*] Urbes enim, ac postea, aucto imperio, provinciæ etiam et regna patronos Romæ habebant.

⁸⁶ *Saticulam*] Sic recte Sigonius, quum veteres editi haberent *Satriculam*. Sic et infra, ubi nunc legitur *Saticulani*, quidam editi habebant *Satriculani*, quidam etiam mendosius *Satricani*.

U. C. 436.
A. C. 316.
Tribus novæ.
U. C. 437.
A. C. 315.
C. Junio,
Q. Æmilio
Coss.

U. C. 438.
A. C. 314.
Sp. Nautio,
M. Popillio
Coss.
L. Æmilio
dictator.

U. C. 438. utrimque tutam aciem dictator habuit; quia et locum haud
 A. C. 314. facilem ad circumveniendum cepit, et ⁸⁷ diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra mœnia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: et, spe abjecta Saticulæ tuendæ, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

U. C. 439. XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore
 A. C. 313. Q. Fabio gestum est. ⁸⁸ Consules novi, sicut superiores, L. Papirio Romæ manserunt: Fabius, ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit. neque enim IV. Q. Publilio IV. Samnites ad Plistiam manserant: sed, aditis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem, quo antea, loco posuerunt: lacescentesque prælio Romanos avertere habebant.

Q. Fabius dictator. Eo intentius dictator in mœnia hostium versus, ⁸⁹ id bellum tantum ducere, quod urbem obpugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo obpositis, ne qua in castra vis fieret. Eo ferocius prælium e-questre cum Samnitibus. ⁹⁰ adequitare² Samnites vallo, neque otium pati. et quum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, submovit hostem. tum in minime pertinaci genere pugnae ⁹¹ sic fortuna exercuit opes, ut insignes² utrimque clades et clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, ægre patiens, ⁹² quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prælium integravit. in quem, insignem inter suos cientem pugnam, ma-

⁸⁷ obequitare Gron.

⁸⁸ insignis Gron. Crev.

⁸⁷ *Diversa statuit signa*] Obversam utrimque in hostes aciem.

⁸⁸ *Consules novi*] L. Papirius Cursor IV. Q. Publilius Philo IV. memorati Fastis Capitolinis, Diodoro, l. XIX. et aliis. Horum nomina per librariorum incuriam deesse videntur, non ipsius Livii, qui in nominibus consulum reddendis diligens est.

⁸⁹ *Id bellum tantum ducere*] Id tantummodo pro bello habebat, quod urbem oppugnaret: Samnitium exercitum contemnebat. Sic l. XXVIII. c. 32. Scipio milites adhortans ait, *immemorem esse rerum suarum gesturum, qui id bellum ducat*. Conjecturam hanc Gronovii, qui legi jussit *tantum pro tanti*, firmant quidam Hearnii codices. Sed illi non addant verbum inutile *notebatur*.

⁹⁰ *Adequitare . . . vallo*] Sigonius dederat *obequitare*: quod non displiceret per se ipsum. Sed auctoritatem sequimur plurimorum Gronovii et Hearnii codicum, et nostrorum omnium, et primarum quoque editionum, Campani nempe et Andreae.

⁹¹ *Sic fortuna*] Sic fortuna exercuit vim suam. . . In iis quæ sequuntur, legendum videtur vel *insignes utrimque clades*, vel melius fortasse *insignem utrimque eludem*. Hæc enim verba referri non possunt, nisi ad utriusque ducis mortem. *Insignes autem utrimque clades* majus aliquid sonare viderentur.

⁹² *Quo tam ferociter adequitasset*] Libri habent *quod*: sed ratio postulat *quo*, ut recte observavit Gronovius, qui et ita edidit.

gister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, U. C. 439. ut uno ictu exanimem equo præcipitaret : nec, ut fit, ad A. C. 313. ducis casum percussa magis, quam irritata, est multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela conjecerunt. ⁹³ Fratri præcipuum decus uli Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus mæroris atque iræ, trucidavit : nec multum auit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. et repentina acies circa corpora ducum pedestre prælium iniit, quo haud dubie superat Romanus : recuperatumque Aulii corpus, mixta cum dolore lætitia, victores in castra referunt. Samnites, duce amisso, et per equestre certamen tentatis viribus, ommissa Saticula, quam nequidquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt ; intraque paucos dies Saticula Romanus per dedicationem, Plistia per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli sedes est. ad Soram ex Sam- Soræ defec-
tio ad Sam-
nites. nio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quo quum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus ⁹⁴ prævenisset ^b, et sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse, alii super alios, nunciarent ; obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum est. non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Subfectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit ; et, per præmissos nuncios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, et qua ex parte hostem adgrederetur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator, quum per aliquot dies post pugnam tenuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnæ proposuit ; et, efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semet ipso, cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit. et, tanquam nulla, nisi in

^b *pervenisset* Crev.

⁹³ *Fratri*] Præcipuum decus uli Samnitium imperatoris penes fratrem ejus esse voluerunt.

⁹⁴ *Pervenisset*] Plurimi quidem MSS. habent *pervenisset*, ut edidit Gronovius. Noster tamen Victorinus

assentitur turbæ editorum, servatque *pervenisset*, quod et simplicius visum est et clarius. Nec vero necesse est legi *pervenisset*, quum præcesserit *prior*.

U. C. 439. eruptione, spes esset, *Locis*, inquit, *angustis*, *milites*, *depre-*
 A. C. 313. *hensi*, *nisi quam victoria patefecerimus*, *viam nullam habemus*.
Stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem in-
fecta. nam et circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus
poterant; et, si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos, *castra hic relinquendo, in qua, in-*
jecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. armis muni-
menta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant
repetantque, ⁹⁵ *quibus operæ est trahere bellum: nos omnium*
rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus.
Ferte signa in hostem: ubi extra vullum agmen excesserit, cas-
tra, quibus imperatum est, incendant: damna vestra, milites,
omnium circa, qui defecerunt, populorum præda surentur.

⁹⁶ Et oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque, velut vecordes inlati, signa primo impetu hostium turbant; et in tempore, postquam ardentia procul vidit castra magister equitum, (id convenerat signum) hostium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac semet ipsam turba impediens, in medio cæsa. Capta hostium castra direptaque; quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætum, quam quod, præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

Victoria de
Samnitibus.

XXIV. Ad Soram inde reditum; novique consules M. Pœtelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum, quum propter difficilem urbis situm nec obpugnandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet, deductusque traditurum urbem promittit. Visus inde (quum, quoniam modo id præstaturus esset, percontantes doceret) haud vana adferre, perpulit, prope adjuncta mœnibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes ac nocturnæ vigiliæ essent. ipse inse-

U. C. 440.
A. C. 312.
M. Pœtelio,
C. Sulpicio
III. Coss.

Sora obses-
sa capitur.

° *Ea Gron.*

⁹⁵ *Quibus operæ est]* Quibus expedit, vel, quibus vacat. Vid. not. 70. ad l. 24.

⁹⁶ *Et oratione]* Sic Campanus, et

aliquot Gronovii codices, et quinque e nostris: melius quam ut vulgo, *ea oratione.*

quenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus insi- U. C. 440.
dere jussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope A. C. 319.
invia in arcem ducit; pluribus, quam pro numero viro-
rum, missilibus telis eo conlatis. Ad hæc saxa erant, et
temere jacentia (ut fit) in aspretis, et de industria etiam,
quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum
constituisset Romanos, semitamque angustam et arduam,
erectam ex oppido in arcem, ostendisset; *Hoc quidem ad-
scensu, inquit, vel tres armati quamlibet multitudinem arcu-
erint: vos et decem numero, et, quod plus est, Romani, Roma-
norumque fortissimi viri estis, et locus pro vobis, et nox erit, quæ
omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore om-
nia implebo; vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde, quanto
maxime poterat, cum tumultu, *ad arma, et pro vestram fidem,
cives! clamitans, arx ab hostibus capta est; ite, defendite.*
Hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excur-
rentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno
pavorem plures per urbem ferunt. Trepidum magistratus,
missis ad arcem exploratoribus, quum tela et armatos tenere
arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe
recuperandæ arcis. Fuga cuncta complentur, portæque ab
semisomnis ac maxima parte inermibus refringuntur: qua-
rum per unam ⁹⁷ præsidium Romanum clamore excitatum
inrumpit, et concursantes ⁹⁸ per viam pavidos cædit. Jam
Sora capta erat, quum consules prima luce advenire; et,
quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in
deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque,
qui omnium consensu destinabantur et infandæ colonorum
cædis et defectionis auctores, victos Romam deducunt.
ceteram multitudinem incolumem, præsidio inposito, Soræ
relinquunt. Omnes, qui Roman deducti erant, virgis in
foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis; cujus
maxime intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mit-
teretur, multitudinem esse.

XXV. Consules, ab Sora profecti, in agros atque urbes
Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia adventu
Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, Ausones bello appetiti.
conjurationesque circa Campaniam passim factæ. nec Ca-
pua ipsa crimine caruit. ⁹⁹ quin Romam quoque et ad prin-
cipium quosdam inquirendos ventum est. Ceterum Auso-
num gens prodicione urbium, sicut Sora, in potestatem ve-

⁹⁷ *Præsidium Romanum*] Cohor-
tes, quæ supra dicuntur sylvestribus
locis sub oppido insedissee. *Præsidium*
nonnunquam apud Livium nihil aliud
est, quam militum manus. Vid. supra
VII. 34. 36. et 37.

⁹⁸ *Per vias*] Sic voluerat Sigo-
nius: et firmant quinque e scriptis
nostris. Vulgo *per viam*.

⁹⁹ *Quin Romam quoque*] Hoc fusius
narratur e. seq.

U. C. 440.
A. C. 312.

nit. Ausona, et Minturnæ, et Vescia, urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero, in prodicionem urbium suarum conjurati, ad consules veniunt: docent, suos, jam pridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, juventute, armis^d Samnites juvisse. fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcesant bellum; et obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum obprimi incautos posse. His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore¹ circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur.² Ab his^e simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent. ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora eodemque consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus inpetus est factus, nullus modus cædibus fuit; deletaque Ausonum gens, vix certo defectiois crimine, perinde ac si internecivo^f bello certasset.

Ausones delicti.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo inpetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi. eoque ira processit, ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Præter odium, quod execrabile in bis captos erat, longinquitas quoque adhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia et quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes factæ. De quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quæstiones decretæ, dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror.³ itaque sive timore ejus, seu conscientia, Calavios, Ovium Noviumque, (ea capita conjurationis fuerant) priusquam nomi-

C. Mænius dictator quæstionibus exercendis.

^d et armis Gron. Crev.

^e iis Eæd.

^f internecino Eæd.

1* Circa tria oppida] Ad tria simul oppida.

2* Ab iis] Malleus ab his: nempe a togatis, quorum mentio propior est.

3 Itaque sive timore ejus, seu conscientia] Quamplurimi tum Gronovii, tum Hearnii codices, et omnes

nostri, Andreas, Campanus, habent Itaque sive timor, seu conscientia vis. Proba lectio inquit Gronovius, si legas morte, hoc modo: Itaque sive timor, seu conscientia vis Calavios... morte haud dubie ab ipsis conceitu judicio subtraxit.

narentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis con- U. C. 440.
 scita iudicio subtrahit. Deinde, ut quæstioni Campanæ A. C. 312.
 materia decessit, ⁴ versa Romam interpretando res: non
 nominatim, qui Capuæ, sed in universum, qui usquam co-
 ïssent conjurassentve adversus rempublicam, quæri senatum
 jussisse: et cõtionones, honorum adipiscendorum caussa fac-
 tas, adversus rempublicam esse: latiorque et re et personis
 quæstio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quæ-
 stionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines.
 adpellantibusque tribunos nemo erat auxilio, ⁵ quin nomina
 reciperentur. Inde nobilitas, nec hi⁶ modo, in quos crimen
 intendebatur, sed universi simul, negare, nobilium id cri-
 men esse, quibus, si nulla obstetur fraude, pateat via ad
 honorem; sed hominum novorum. ipsos adeo dictatorem
 magistrumque equitum reos magis, quam quæsitores ido-
 neos ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul
 magistratu abissent. Tum enimvero Mænius, jam famæ
 magis, quam imperii, memor, progressus in concionem ita
 verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conscios habeo, Qui-
 rites, et hic ipse honos, delatus ad me, testis est innocentia meæ.
 neque enim, quod sæpe alias, quia ita tempora postulabat rei-
 publicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab
 his cõtionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis
 quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua
 de caussa, vos existimare, quam me ⁶ pro magistratu quidquam
 incompetum dicere, melius est) primum ipsas expugnare quæ-
 stiones omni ope adnisi sunt: dein, postquam ad id parum po-
 tentes erant, ne caussam dicerent, in præsidia adversariorum,
 adpellationem et tribuniciam auxilium, patricii confugerunt;
 postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocen-
 tiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, et privatis dicta-
 torem poscere reum verecundia non fuit: ut omnes Dii homi-
 nesque sciant, ab illis, etiam quæ non possint, tentari, ne ratio-
 nem vitæ reddant; me obviam ire crimini, et obferre me ini-
 micis reum, dictatura me abduco. Vos quæso, consules, si vo-
 bis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et hunc M.*

Abdicat se
 dictatura.

ii Gron. Crev.

⁴ *Versa Romam interpretando res*] Romæ quoque quæstiones exerceri cœptæ, quum eam esse senatusconsulti vim dictator interpretaretur, ut sibi negotium datum esse diceret inquirere, non in eos nominatim qui Capuæ, sed in eos omnes qui usquam coissent conjurassentve adversus rempublicam.

⁵ *Quia nomina eorum reciperentur*] Quominus inter reos referrentur.

Accusator deferrebat nomen ejus quem accusandum susceperat: Magistratus, ejus erat querere de illo crimine quod reo objiciebatur, nomen ejus recipiebat, sive referendum curabat in tabulas publicas.

⁶ *Pro magistratu*] Dum gero personam magistratus, ejus gravitate indignum est quidquam incompetum dicere.

U. C. 440. *Foslium quæstiones exercentis; ut adpareat, innocentia nostra*
 A. C. 312. *nos, non majestate honoris, tutos a criminationibus istis esse.*

Abdicat inde se dictatura, et post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit. inde labi cœpit ad viliora capita, donec cõitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, obpressa est.

Reus factus
absolvitur.

XXVII. Earum fama rerum, ⁷ magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionein aperiret ^h, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt. et primo circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum ⁸ castra in conspectu hostibus data: deinde levibus præliis, equitum sæpius, quam peditum, utrimque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, et carpi parvis quotidie damnis, et senescere dilatione belli vires suæ videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisus: quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prælium, starent: ⁹ aciem pediti tutam fore. Consulum ⁱ Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. Sinistris, præterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires: qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit; universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam subcedit. in hunc, transverso agmine inter duas acies se inferentem, Romanus equitatus concitat equos; signaque et ordinem peditum atque equitum confundit, do-

Prælium
cum Sam-
nitibus.

^h aperirent Gron. Crev.

ⁱ Consules Eæd.

⁷ *Magis tamen spes*] Sic unus Hear-
nii codex, Sigonius, aliique. Vulgo
spe.

⁸ *Castra in conspectu hostibus data*]
Merito Gronovius legendum putat, in

conspectum.

⁹ *Aciem pediti tutam fore*] Mallet
Gronovius *peditæ*, et exponit: Pedes
ipse solus per se satis tutam præsta-
bit aciem ex sese constantem.

nec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non U. C. 440.
 Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam, hortator adfuerat, avec- A. C. 312.
 tus ab suis nondum consensentibus manus ad clamorem, ab
 sinistra parte prius exortum. unde, haud dubiam victoriam
 cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis
 viris, dissimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pul-
 sos, victorem hostem signa in percussos inferentem. Cete-
 rum omnia mutavit repente consulis adventus. nam et con-
 spectu ducis reffectus militum est animus: et, majus quam
 pro numero auxilium, ¹⁰ advenerant ^k fortes viri: et partis
 alterius victoria audita, mox visa etiam, prælium restituit.
 Tota deinde jam vincere acie Romanus, et, omisso certa-
 mine, cædi capique Samnites; nisi qui Maleventum, cui
 nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad tri-
 ginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memo-
 riæ est.

XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protinus inde
 ad Bovianum obpugnandum legiones ducunt: ibique hi-
 berna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cur- U. C. 441.
 sore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator A. C. 311.
 C. Pœtelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum L. Papirio
 accepit. Is, quum audisset arcem Fregellanam ab Samniti- V. C. Junio
 bus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergît. ¹¹ unde, H. Coss.
 nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis Fregellis, Pœtelius
 præsidioque valido inposito, in Campaniam reditum maxime dictator.
 ad Nolam armis repetendam. eo se intra mœnia, sub ad-
 ventum dictatoris, et Samnitium omnis multitudo et Nolani
 agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto,
 quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (et fre-
 quenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. nec ita
 multo post, sive a Pœtelio dictatore, sive ab C. Junio con-
 sule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ
 decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam et Ca-
 latiam ab eodem captas; Pœtelium autem, pestilentia orta,
 clavi figendi causa dictatorem dictum. Suessa et Pontia
 eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum
 fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris
 sui, incoluerant. et, Interamna et Casinum ut deducerentur
 coloniæ, senatusconsultum factum est. sed triumviros crea-
 vere, ac misere colonorum quatuor millia insequentis consu-
 les M. Valerius, P. Decius.

^k advenerat Gron. Crev.

¹⁰ Advenerat, fortes viri] Optimus
 codex a Gronovio allegatus, *advene-
 rant*: unus e nostris, *venerant*. Alter-
 utrum admittandum videtur. Supra
 III. 5. *quia serum auxilium post præ-*

lium venerant. Sic enim illo loco
 legendum esse monuimus, et eden-
 dum curavimus.

¹¹ Unde nocturna] Quo ex loco
 quum noctu Samnites fugissent.

U. C. 442.
 A. C. 310.
 M. Valerio,
 P. Decio
 Coss.

U. C. 442. XXIX. Profligato fere Sannitium bello, priusquam ea
 A. C. 310. cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama ex-
 orta est. nec erat ea tempestate gens alia, cujus secundum
 Gallicos tumultus arma terribiliora essent, quum propinqui-
 tate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum
 in Sannio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter
 æger Romæ restiterat, auctore senatu ¹² dictatorem C. Ju-
 nium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat,
 omnes juniores sacramento adigit: arma, quæque alia res
 poscit, summa industria parat: ¹³ nec tantis adparatibus
 elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi
 ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohi-
 bendoque bello consilia et apud Etruscos fuere. neutri fini-
 bus egressi. et censura clara eo anno Ap. Claudii, et C.
 Ap. Clau-
 dius et C.
 Plautius
 Censores.
 Appia via.
 Plautii fuit; memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen
 Appii, quod ¹⁴ viam munivit, et ¹⁵ aquam in urbem duxit,
 eaque unus perfecit; quia, ¹⁶ ob infamem atque invidiosam
 senatus lectionem verecundia victus, collega magistratu se
 abdicaverat. Appius, jam inde antiquitus insitam pertina-
 ciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem
 Appio auctore, ¹⁷ Potitii, gens¹, cujus ad aram Maximam
 Potitia gens
 intra an-
 num ex-
 stincta.
 Herculis familiæ sacerdotium fuerat, servos publicos, mi-
 nisterii delegandi caussa, sollemnia ejus sacri docuerat.
 Traditur inde dictu mirabile, et quod dimovendis statu suo
 sacris religionem facere posset, quum duodecim familiæ ea
 tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes
 intra annum cum stirpe extinctos: nec nomen tantum Poti-
 tiorum interisse, sed censorem etiam Appium, memori Deum
 ira, post aliquot annos luminibus captum.

U. C. 443. XXX. Itaque consules, qui eum annum secuti sunt, C.
 A. C. 309. Junius Bubulcus tertium et Q. Æmilius Barbula iterum, initio
 C. Junio
 III. Q. Æ-
 milio II.
 Coss.

¹ Potitia gens Gron. Crev.

¹² Dictatorem C. Junium Bubulcum] Hic miratur Glareanus, nec sine causa, nominari a Livio dictatorem sine magistro equitum. Sed monet Sigonius in Fastis Capitolinis edi in hunc annum dictatorem C. Sulpicium Longum cum magistro equitum C. Junio Bubuleo: atque ad hunc modum refingendum esse quod hic in Livio peccavit librariorum manus.

¹³ Nec, tantis apparatibus] Nec cogitat de inferendo bello, elatus tantis apparatibus: i. e. non eo elatus est tantis apparatibus, ut cogitaret de lacessendis ultro hostibus.

¹⁴ Viam] Quæ ab ejus nomine Appia vocitata est. Ipse eam ab urbe Capuam usque deduxit. Postea ad

Brundisium producta est. Ejus structuræ descriptionem vide in Antiquitate schematicis illustrata per Dominum Bern. de Montfaucon, Tom. IV. parte II. c. 1.

¹⁵ Aquam in urbem duxit] Prima hæc aqua arcuato opere in urbem perducta traditur. Ab Aniene derivabatur. Eam ab auctore operis aquam Claudiam dixerunt.

¹⁶ Ob infamem atque invidiosam senatus lectionem] Quia ita senatum legerant, ut sibi nullam famam odiaque civium comparassent. De ea lectione senatus vid. init. c. seq. et c. 46. hujus libri.

¹⁷ Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis] Vid. l. 1 c. 7.

anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis ¹⁸ præteriti essent; negaverunt, eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ¹⁹ ad gratiam ac ^m libidinem facta esset, observaturos: et senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Ap. Claudium et C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut ²⁰ tribuni militum seni deni in quatuor legiones a populo crearentur; quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros navales ²¹ classis ornandæ reficiendæque caussa idem populus juberet. lator hujus plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu parvam præterire, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. ²² Ejus rei religio tenuit senatum; legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini, benigne polliciti, primum aditos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquam percelli nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos adgrediuntur. Die festo alii alios ²³ per speciem celebrandarum cantu epularum caussa invitant, et vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiant: atque ita in plaustra somno vinctos ⁿ conjiciunt, ac Romam deportant. nec prius sensere, quam, plaustris in foro relictis, pleunos crapulæ eos lux obpressit. Tunc concursus populi fac-

U. C. 443.
A. C. 309.

Duumviri
navales cre-
ati.

Tibicines
abeunt.

Revertuntur
Romam.

^m et Gron. Crev.

ⁿ vinctos Ead.

18* *Præteriti*] Deleti ex albo senatorum. Censores recitabant ex scripto nomina senatorum: quosque in recitando præterissent, ii jam senatores non erant.

19* *Ad gratiam et libidinem*] Ita ut nihil aliud spectassent censores, quam ut gratum alieni facerent, et voluntatem pro ratione haberent.

20 *Tribuni militum seni deni*] Jam antea tribuni militum suffragio populi facti erant. Vid. supra VII. 5. Sed nunc populi jus amplificatur. Primo enim e quatuor et viginti tribunis sex tantum a populo creati erant; hic sedecim, ita ut octo tantum consilibus aut dictatoribus deligendi relinquerentur. Vid. not. 38. ad locum supra memoratum.

21 *Classis ornandæ*] Hæc prima Romanæ classis mentio apud Livium occurrit. Quod enim l. IV. c. 34. legitur, *Classibus ad Fidenas pugnotum*, id alio sensu exponendum esse visum est.

22* *Ejus rei religio tenuit senatum*] Ex ea re religio quædam, et deorum iræ metus tetigit senatum.

23 *Per speciem celebrandarum cantu epularum caussa*] Merito delere videtur Jac. Gronovius ultimam vocem *caussa*, quæ plane otiosa est. Et quidem eam omittit unus e MSS. Hearnii, itemque unus e nostris. Mox pro his duabus vocibus *somno vinctos complures libri* habent solummodo *vinctos*.

U. C. 443. tus, inpetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotan-
 A. C. 309. nis ornati, cum cantu atque hac, quæ nunc sollemnis est,
 licentia per urbem vagarentur: restitutumque in æde ves-
 cendi jus iis, qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum
 ingentium bellorum curam gerebantur.

Res gestæ
 in Samnio.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio ²⁴ Cluviam, præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditonem acceperant Samnites, verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius obpugnatione Cluviana ratus, quo die adgressus est mœnia, vi cepit, atque omnes pùberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum atque opulentissimum armis virisque. ²⁵ Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur. minus itaque sævitum in hostes est: prædæ plus pêne, quam ex omni Samnio umquam, egestum, benigneque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, ²⁶ si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes et captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem adferentes, quæ et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt, ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultis insederat, et, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique cõibant, et notis ordinibus in vêtère disciplina militiæ, jam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies, consul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, et Jovein, Martemque atque alios testatur Deos, *se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse. neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex*

24 * *Cluviam præsidium Romanum*] Cluviam urbem a Romanis militibus defensam. *Præsidium* hic, ut et alibi sæpius, sumitur pro loco quem insident milites, non pro militibus ipsis.

25 * *Ibi quia*] Milites, quos consul accenderat spe prædæ, quia ibi non

tam acer erat iræ stimulus, quam ad Cluviam.

26 * *Si qua licentia populando*] Mallemus *populandi*: ut sensus sit; si qua, id est, si quo loco exercitus, per vagam populandi licentiam effusus, excipi insidiis et circumveniri posset.

hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum, vindicaturam. conniterentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, et loco, non armis, fretum. Sed quem esse jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, et ubicunque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium inmemor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem. ibi paulum^o laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: ceterum, postquam prima signa planiciem suam cepere, sensitque acies æquo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paullo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed ²⁷ loca difficilia, hosti quæsita, ipsos tum sua fraude inpediebant. Itaque ergo perpaucis effugium paruit: cæsa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.

XXXII. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi præter Arretinos^p ad arma ierant, ab obpugnando Sutrio, quæ urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eo alter consulum Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutriini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum constituendo, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnae propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, extemplo ²⁸ tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paratur. Consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, et haud procul hoste instruxit aciem. Aliquandiu intenti utrimque steterunt, exspectantes ut ab adversariis clamor et pugna inciperet. et prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, et signa inferuntur. Nec segnius ab Romanis pugna initur. concurrunt infensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps prælium multos utrimque, et fortissimum quemque, absomit: nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis, suc-

Etrusci Sutrium obpugnant.

^o paullulum Gron. Crev.

^p Arretinos Gron.

²⁷ *Loca difficilia hosti quæsita*] Id egerant Samnites, ut hostem, Romanum, in loca difficilia pertraherent. Sed tum ipsa illa difficultate locorum

impediti, suamet ipsi fraude circumveniebantur.

²⁸ *Tesseram dari*] Vid. not. 61. ad VII. 35.

U. C. 443. cesserunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta
 A. C. 309. prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt, nullo unquam prælio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ²⁹ ab utroque in castra reditum. Nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est; quia et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno prælio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium: et apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post prælium saucii decesserint, quam ceciderant in acie.

U. C. 444. XXXIII. Q. Fabius insequentis anni consul, bellum ad
 A. C. 308. Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus
 Q. Fabio II. est. Ceterum et Fabius supplementum ab Roma adduxit,
 C. Marcio et novus exercitus domo aditus Etruscis venit. Permulti
 Coss. anni jam ⁹ erant, quum inter patricios magistratus tribunosque ^r nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, ³⁰ quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur.

Ap. Claudius censor, circumactis decem et octo mensibus, quod ³¹ Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, ³² quum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis, quam justam; nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem. Is, quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mam. Æmiliam dictatorem laudibus ferret; qui quinquennale ante censuram, et ³³ longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium et anni coëgisset spatium: *Dic, agedum, inquit, Ap. Claudii, quidnam facturum fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius censes fuerunt, censor fuisses. Negare Appius, interrogationem tribuni magno opere ad causam pertinere suam. nam, etsi tenuerit lex Æmilia eos censes, quorum in magistratu lata esset,*

⁹ jam anni Gron. Crev.

^r add. plebis Ead.

²⁹ *Ab utroque in castra reditum]* Lege omnino ab utrisque.

³⁰ *Quæ velut fatalis tum tribunis.]* Si hæc est vera hujus loci lectio, sensus erit: quæ velut fato data erat adversaria tribunis ac plebi. At Gronovius testatur in plerisque MSS. et vet. editis legi: *quæ velut fatalis cum tribunis ac plebe erat: et consentiunt omnes nostri: ut aliquid excidisse videatur.*

³¹ *Æmilia lege]* Vid. supra IV. 24.

³² *Quum C. Plautius]* Illoc loco et

in oratione Sempronii mox secutura ea dicit Livius, ex quibus colligi debere videatur C. Plautium non abdicasse se censura, nisi circumactis decem et octo mensibus. Et quidem sic memorat Frontinus de Aquæductibus, l. I. Videndum an hæc conciliari facile possint cum iis, quæ de ejusdem Plautii abdicatione superius scripta sunt, c. 29.

³³ *Longinquitate potestatem]* Melius fortasse legeretur *potestatis.*

quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, U. C. 444. quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset; non tamen A. C. 308. aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, ³⁴ teneri ea lege potuisse.

XXXIV. Hæc sine ullius adsensu cavillante Appio, En, P. Sempronii Tr. Pl. oratio in Claudium. inquit, Quirites, illius Appii progenies, qui, decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces et imperium obtinuit. nec ante continuando abstinit magistratu, quam obruerent* eum male parta, male gesta, male retenta imperia. Hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi, extorres patria, Sacrum montem cepistis: hæc, adversus quam tribuniciū auxiliū vobis comparastis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quæ fœnebres leges; hæc, quæ agrarias semper impugnavit: hæc connubia Patrum et plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit. hoc est nomen multo, quam Tarquiniorum, infestius vestræ libertati. Itane tandem, Ap. Claudi, quum ³⁵ centesimus jam annus sit ab Mam. Emilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? Immo vero omnes scicerunt; et ideo Emiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant, ³⁶ quia hanc postremam jusserat populus: et quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Emilia lege populum? an populum teneri, te unum ex legem esse? Tenuit Emilia lex violentos illos censores, C. Furium et M. Geganium; qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicarunt: quum, ira finitæ potestatis, Mam. Emiliū, principem ætatis suæ belli domique, ærarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum iisdem auspiciis, eodem jure creatum. - An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? ³⁷ Quem tu regem sacrificio-

* obruerunt Gron. Crev.

† populus del. Eæd.

34 Teneri ea lege potuisse] Ideo se teneri Emilia lege non potuisse contendit Appius, quia, ut qui optimo jure, seu optima lege, creatus esset censor. Eam autem legem, quæ quinquennale tempus censuræ largiretur, optimam de censura legem esse dicebat, non legem Emiliam, quæ intra decem et octo menses censuram finiret. Hæc Appium cavillatum esse cognoscimus ex responsione Sempronii. Forsitan hic aliquot voces exciderunt, quibus hæc Appii argumenta-

tio breviter tangeretur.

35 Centesimus jam annus] Imo, centesimus vigesimus quartus. Sed rotundis fere numeris utitur Livius.

36 Quia hanc postremam jusserat] Quædam editiones adjiciunt populus: quæ vox alicujus est adjuncti ad claritatem, licet paulo ante expressa hic suppleri possit.

37 Quem tu regem sacrificiorum] Quem tu regem sacrificulū creaveris, sive, qui rex sacrificulū creatus fuerit, urgens vim ipsius vocabuli, et

U. C. 444. *rum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ*
 A. C. 308. *creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem*
interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi
figendi, aut ludorum causa dictatorem audacter crees? Quam
isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum
diem, ingentibus rebus gestis, dictatura se abdicaverunt, aut qui
vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam?
³⁸ *Nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia, quum*
quæstiones severius, quam quibusdam potentibus tutum erat,
exerceret, contagio ejus, quod quærebat ipse^a, criminis objectata
ab inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se
abdicaavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris a
familia imperiosissima et superbissima: non die, non hora citius,
quam necesse est, magistratu abieris; modo ne excedas finitum
tempus. Satis est, aut diem, aut mensem censuræ adjicere? Tri-
ennium, inquit, et sex menses ultra, quam licet Æmilia lege, cen-
suram geram, et solus geram. hoc quidem jam regno simile est.
An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum
subrogari fas est? ³⁹ *Pænitet enim, quod antiquissimum sol-*
lemne, et solam ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis
antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor
deduxisti. gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio Deo-
rum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra
annum ab stirpe exstincta est: nisi universam rempublicam ea
nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus.
Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Julio cen-
sore, L. Papius Cursor^b, ne abiret magistratu, M. Cornelium
Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior il-
lius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec solus, nec ultro fini-
tum lege tempus L. Papius censuram gessit, tamen neminem
invenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps cen-
sores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. Te, nec
quod dies exit^c censuræ, nec quod collega magistratu abiit, nec

^a ipsi Gron. Crev.^b Censor Gron.^c erit Gron. Crev.

nomen regni jaectans, Appii exemplo dicet se creatum esse, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, et eodem jure sibi regiam potestatem, quo Appius quinquennalem censuram, vindicabit. De rege sacrificio vid. supra II. 2. Quod additur, dictatura semestri, et quinque dierum interregno non fore contentos homines, id non satis videtur accuratum. Quum enim nunquam aut dictatura ultra sex menses, aut interregnum ultra quinque dies excurrisset, Appiana cavillatio ad ea munera ultra hos temporum fines producenda locum habere non pote-

rat.

³⁸ *Nuper intra decem annos*] Quintus hic annus agit ab eo, quo Mænius dictatorem Livius exhibuit. At Fasti Capitolini totis decem ante hanc Sempronii actionem annis eum dictatorem habent. Videtur igitur auctores alios secutos esse Livius in memoranda ipsa Mæni dictatura, alios in hac Sempronii oratione concludenda. Vid. Pigh, l. V. Annal. ad ann. u, c. 433.

³⁹ * *Pænitet enim*] Non enim satis tibi est. Hæc ironice dicta accipe.

lex, nec pudor coërcet: virtutem in superbia, in audacia, in con- U. C. 441.
tentu Deorum hominumque ponis. Ego te, Ap. Claudii, pro A. C. 308.
istius magistratus majestate ut verecundia, quem gessisti, non
modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori a me
adpellatum vellem: sed et hæc, quæ adhuc egi, perveracia tua
et superbia coëgit me loqui; et, nisi Æmiliæ legi parueris, in
vincula duci jubebo: nec, quum ita comparatum a majoribus
sit, ut, comitiis censoriis ⁴⁰ nisi duo confecerint legitima suffra-
gia, ⁴¹ non renunciato altero comitia differantur, ego te, qui so-
lus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar.
 Hæc taliaque quum dixisset, prendi censorem, et in vincula duci jussit. Adprobantibus sex tribunis actionem collegæ, tres adpellanti Appio auxilio fuerunt; summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Fabii præ-
 Etruscis obsidebatur: consulique Fabio, inis montibus du- lium cum
 centi ad ferendam opem sociis tentandasque munitiones, si Etruscis.
 qua posset, acies hostium instructa occurrit; quorum in-
 gentem multitudinem quum ostenderet subjecta late plani-
 cies; consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit
 paululum in clivos agmen, (aspreta erant strata saxis) inde
 signa in hostem obvertit. Etrusci, omnium, præterquam
 multitudinis suæ, qua sola freti erant, inmemores, prælium
 ineunt adeo raptim et avide, ut, abjectis missilibus, quo ce-
 lerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in
 hostem. Romanus contra nunc tela, nunc saxa, quibus eos
 adfatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur ⁴² scuta galeæ-
 que ictæ quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent,
 (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque mis-
 silia habebant, quibus eminus rem gererent) stantes et
 expositos ad ictus quum jam satis nihil tegeret, quosdam
 etiam pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aci-
 em, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati et principes
 invadunt. eum inpetum non tulerunt Etrusci, versisque sig-
 nis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani, præ-
 vecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent,
 omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi pene
 agmine ac vexato vulneribus in silvam Ciminiam penetra-
 tum. Romanus, multis millibus Etruscorum cæsis, duo-
 dequadrageinta signis militaribus captis, castris etiam hos-

40* Nisi duo confecerint legitima suffragia] Nisi duo plene consequuti fuerint eum suffragiorum numerum qui lege præscriptus est.

41* Non renunciato altero] Altero, qui confecit legitima suffragia, non

tamen renunciato, non declarato cen-
 sore.

42 Scuta galeæque ictæ] Ictus lapidum, quibus percutiebantur scuta et galeæ.

U. C. 441. tium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo
 A. C. 303. hoste agitari cœptum.

Ciminia
 sylva.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere ⁴³ Germanici saltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quisquam, præter ducem ipsum, audebat. aliis omnibus claudis Caudinæ nondum memoria aboleverat. ⁴⁴ Tum ex iis, qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium, Kæsonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua consulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus, brevique omnia certa adlaturum. Care educatus apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, linguamque Etruscam probe novebat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis literis erudiri solitos. Sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus inmiscuerit. servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una, eoque haud ignarus linguæ ejusdem: nec quidquam aliud proficiscentes, quam summam regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accipere; ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprehendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod ⁴⁵ abhorrebat ab fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate amicitiaque: atque inde comi hospitio acceptum, nunciare Romanis jussum, comeatum exercitui dierum triginta præsto fore, si ea loca intrasset; juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata consuli essent, impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu: et, luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant: et, quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit; portaque altera egressus, ante noctem agmen adsequitur. Postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. inde, contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etrusco-

43 Germanici saltus] Hecynia sylva.

44 Tum ex iis qui aderant] Tum ex iis qui aderant unus, consulis fratrem fuisse tradunt, enimque M. Fabium vocant alii, alii Cæsonem Fabium, quidam Claudium, matre eadem qua

consulem, genitum, professus est se iturum. Hic abruptam quamdam, sed non inconcinnam brevitate seetatus est Livius. Aliquot exempla similia offert Gron. l. IV. Observ. c. 4.

45 * Abhorrebat a fide] Credi non poterat.

rum cohortes, repente a principibus regionis ejus concitatae, U. C. 444. Romanis obcurrunt, adeo incompositae, ut vindices praedae A. C. 308. rum prope ipsi praedae fuerint. Cæsis fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio senatus verbis, ne saltim Ciminium transiret. lætati serius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuncii victoriae Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum, bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriæ modo populos, sed Umbriæ finitima. Ita-
Ingens Etruscorum exercitus colligitur.
que, quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit: ⁴⁶ neque e² silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, ⁴⁷ relicto hostibus ad instruendum^a contra spatium: dein^b, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sentire, clamor repente circa duces ortus, ut *eo sibi e castris cibaria ejus diei deferri juberent*; ⁴⁸ *mansuros se sub armis, et aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros*. Nihil quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites jubet; præcipit, ut in armis sint, quacumque diei noctisve hora signum dederit. Paucis milites adloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos: *nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse. Præterea telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse*. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: et, quod sine munimento consederant, verisimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, et quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabræ caloniibus dividuntur ad vallum prouendum fossasque implendas. intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus conlocantur. dato deinde signo paullo ante lu-

² in Gron.^a instruendam Gron. Crev.^b deinde Eæd.

⁴⁶ *Neque e sylvis tantummodo promota castra*] Quædam editiones hic mendose exhibent *in sylvis*. Sed vetustissimæ Andreae et Campani, et sex nostri codices MSS. cum tribus Hearnii, id habent quod edidimus, et ratio postulat.

⁴⁷ *Relicto hostibus*] Omnes et scrip-

ti, et vetustius eusi habent *hostium*: ut admittenda videatur Gronovii conjectura, *relicto, hostilem (aciem) ad instruendam contra, spatium*.

⁴⁸ *Mansuros*] Pernoctaturos. Sic Horat. Sat. 5. l. 1. *In Mamurrarum lassii deinde urbe manemus*.

U. C. 444.
A. C. 302.
Etrusci ob-
pressi in
castris.

cem, quod æstivis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ⁴⁹ ad arma trepidantes, cædes obpressit. paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos, non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur. ad castra, ad silvas diversi tendebant. Silvæ tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum argentumque jussum referri ad consulē: cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, obprimeretur. Sed, ubicumque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque a Perusia, et Cortona, et Arretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati, pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos inpetraverunt.

Classis Ro-
mana.

XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venire. Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum adpulsa Pompeios esset; ⁵⁰ socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) prædæ longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi possent: redeuntē agvine incauto haud procul navibus adsecuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri, cladisque imaginem Furculus Caudinas* memorabant. *eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus incios deductam, septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Jam gaudium invidia quadam miscbatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis virisque ad obtinendum C. Marcium cōsulē concurrunt; protinus inde Etruriam

Anceps
prælium
cum Samni-
tibus.

49* *Ad arma trepidantes*] Cum trepidatione et plena tumultus festinatione discurrentes ad arma.

50* *Socii . . . navales*] Classarii milites. Vid. not. ad XXI. 49. infra.

per Marsos ac Sabinos petitori, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit. dimicatum proelio utrimque atroci, atque incerto eventu est. et quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissam quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, et (quod insignè maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (ut solet) ingens terror Patres invasit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Cursor Papius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri, omnibus infestis, tuto posse; nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul ⁵¹ Fabius infestus privatim Papius erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum, auctoritate moverent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium quum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset^c, legatis recessit. nocte deinde ⁵² silentio (ut mos est) L. Papium dictatorem dixit: cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut adpareret, insignem dolorem ingenti compriani animo. Papius C. Junium Bubulum magistrum equitum dixit: atque ei, ⁵³ legem curiatam de imperio ferenti, triste omen ⁵⁴ diem diffidit, quod Faucia curia fuit ⁵⁵ principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, et Caudinæ pacis: ⁵⁶ quod utroque anno eadem curia^d fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, ⁵⁷ abominandam eam curiam facit.

Fabius Papium dictatorem dicit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis, pertu-

^c *esset acturus* Gron. Crev.

^d *ejusdem curiæ* Eæd.

⁵¹ *Fabius infestus privatim Papius erat*] Nempe hic Fabius consul est ille ipse quem magistrum equitum Papius dictator ultimo supplicio afficere voluerat, ut fuse narravit Livius l. VIII. supra c. 30. et seq.

⁵² *Silentio*] Vid. not. 44. ad VIII. 23.

⁵³ *Legem curiatam de imperio ferenti*] Ferenti de solenni more legem ad populum curiatim convocatum, qua sibi daretur imperium militare. Magistratibus enim rem militarem attingere non licebat, priusquam comitiis curiatis imperium militare po-

pulus ipsis mandasset. Hinc l. V. c. 52. comitia curiata dicuntur rem militarem continere.

⁵⁴ *Diem diffidit*] Rem in posterum diem rejicere coegit.

⁵⁵ *Principium*] *Principium* est hic idem quod *prærogativa*. Centuria, curia, tribus *principium* dicebatur, quæ prima rogabatur suffragium. Vid. Gron. l. IV. Observ. c. 1.

⁵⁶ *Quod utroque anno*] Gronovius ibid. legi jubet: *quo utroque anno eadem curia fuerat principium*.

⁵⁷ *Abominandam*] Male ominatam.

U. C. 444. lit legem : et, profectus cum legionibus, ad terrorem tra-
 A. C. 308. ducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longu-
 lam pervenit : acceptisque a Marcio consule veteribus mili-
 tibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi
 pugnam. instructos deinde armatosque (quum ab neutris
 prælium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec
 suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in
 propinquo habuere. ⁵⁸ Interea res in Etruria gestæ. nam et
 cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est ; (fusi tamen
 magis, quam cæsi, hostes, quia cœptam acriter non tolera-
 runt pugnam) et ad Vadimonis lacum Etrusci, ⁵⁹ lege sacra-
 ta coacto exercitu, ⁶⁰ quum vir virum legisset, quantis num-
 quam alias antea simul copiis, simul animis, dimicarunt :
 tantoque irarum certamine gesta res est *, ut ab neutra parte
 emissâ sint tela. gladiis pugna cœpit, et, acerrime commis-
 sa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa
 est : ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova
 gente, videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte move-
 tur fugæ : cadunt ⁶¹ antesignani : et, ne nudentur propug-
 natoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis de-
 inde subsidiis cietur miles : adeoque ad ultimum laboris ac
 periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad
 primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint : ea
 velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etrusco-
 rum. Secuta deinde inpetum eorum, ⁶² utcumque adfecta
 erat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium.
 Tunc vinci pertinacia cœpta, et averti manipuli quidam :
 et, ut semel dedere terga, etiam certiolem capessere fûgam.

Res in E-
 truria bene
 gesta.

* res gesta est Gron. Crev.

⁵⁸ Interea res in Etruria gestæ] Totum hoc ab veteribus editis aberat. Adiecit Sigonius in quibusdam scriptis repertum, ubi tamen præpostere collocata erant hæc verba. Scilicet præfixa illa erant huic membro, quod paulo post sequitur, et ad Vadimonis lacum. Sigonius ea in ordinem quoque suum reposuit.

⁵⁹ Lege sacrata] Recte observat Dujatius hanc legem videri quid simile fuisse ei, qua Samnites delectum habuisse memorantur infra, l. X. c. 38. Ut nempe qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, qui- que injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Lex enim sacrata, ut jam ex Festo observavimus ad e. 33. l. II. est ea qua sancitum est, qui quid ad- versus eam fecerit, sacer alicui deo- rum sit,

⁶⁰ Quum vir virum legisset] Vir virum legere dicebatur, quum in delectu habendo aliquot primo ab imperatore lecti milites, singuli singulos notos sibi, quorumque virtuti confiderent, legebant ; hi deinceps alios numero pares sibi, sicque eodem semper ritu ac tenore, donec is copiarum numerus officeretur, qui opus erat. Vid. infra X. 38.

⁶¹ Antesignani] Prima acies, qui apud Romanos Hastati erant. Vid. not. 17. ad e. 20. l. II. In eorum locum succedit secunda acies, nempe Principes apud Romanos, qui hoc pacto sunt prima acies. Idem intel- lige factum etiam apud Etruscos.

⁶² Utcumque adfecta erat] Quantuncumque, quantumlibet ægra et fatigata erat.

Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fre- U. C. 444.
git opes. cæsum in acie, quod roboris fuit; castra eo inpe- A. C. 302.
tu capta direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, præter ceteros belli adparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo Samnitium acies insignibus armis fulgens. exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cæla- verunt. Forma erat scuti: summum latius, qua pectus at- que humeri teguntur, ⁶³ fastigio æquali; ad imum cuneatior, mobilitatis caussa. ⁶⁴ spongia pectori tegumentum: et ⁶⁵ sinistrum crus ocrea tectum. galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis adparatus insignium armorum fuerat; doctique a ducibus erant, *horridum militem esse debere; non calutum auro et argento, sed ferro et animis fretum. quippe illa prædam verius, quam arma, esse; nitentia ante rem, deformia inter sanguinem et vulnera. Virtutem esse militis decus, et omnia illa victoriam sequi; et ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prælium ducit. dextro ipse cornu consistit; sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursus, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, ⁶⁶ sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste et paribus candore armis insignes. *eos se Orco mactare* Junius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, et haud dubie inpulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit, *et dextrum cornu, dictatoris acies,* ⁶⁷ *alienam pugnam, sequetur, non partem maximam victoria trahet?* Concitat milites. nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares ad equites in cornibus positos evēhantur: adhortatique eos, ut partem secum capessero de- coris, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus ad-

63 *Fastigio æquali] Summa pars scuti erat quadrata, æqualibus inter se lineis terminata.

64 Spongia] Videtur intelligenda lorica in spongiæ formam texta: quemadmodum squama dicebatur, teste Isid. l. XVIII. c. 13. lorica ex laminis ferreis aut æreis concatenata in modum squamarum.

65 Sinistrum crus ocrea tectum] Non raro apud antiquos una tantum

ocrea militi assignatur: ac pro vario populorum more alii sinistrum crus, alii dextrum tegebant. De ea re vide Lips. l. III. de Mil. Rom. dial. 7.

66 *Sacratos . . . milites] Vid. not. 59. ad c. 39. supra.

67 *Alienam pugnam sequetur] Pugnam ab aliis profigatam ipsa tantummodo prosequetur, et aliena virtute vincet.

U. C. 444.
A. C. 308.
Vincitur.

ditus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, et ad terrorem hostium legiones Romanæ, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus cœpta. Jam strage hominum armorumque insignium campi repleti; ac primo pavidos Samnites castra sua accipere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit. cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma præbuere. tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis ⁶⁸ argentariarum ^f ad forum ornandum dividerentur. inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum ⁶⁹ tensæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia et odio Samnitium, ⁷⁰ gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, ⁷¹ Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ et ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Roman ad senatum missis, consul, præstantiore etiam, quam dictator, victoria triumphans, urbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum prætorem declaravit.

Samnites
gladiatores.

U. C. 445.
A. C. 307.
Q. Fabio
III. P. Decio
II. Coss.

XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus; Decius collega datur. Valerius prætor quartum creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Sannium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quod uti ea, quum daretur, noluisset, adspersus, obpugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes victi: neque ejus pugnae memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prælio cum Romanis bellarent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem for-

Bene res
gesta con-
tra Samni-
tes.

^f *argentariarum* Gron.

⁶⁸ *Argentariarum*] Officinarum, in quibus argentea vasa fabricantur, et venalia prostant. Harum rursus mentionem facit Livius, XXVI. 27. et XL. 51. Libri habent *argentariorum*. Sed *argentarii* sunt iidem ac *mensarii*, quos vel servos fuisse, vel tabernas splendido fulgentes ornato habuisse nullo modo probabile est. Ideo perlevi mutatione jussit legi Muretus *argentariarum*. Ejus emendationem ad-

misit in contextum Clericus.

⁶⁹ *Thensæ*] Vid. not. 58. ad c. 41. l. V.

⁷⁰ * *Gladiatores*] Hoc primum loco gladiatores memorat Livius.

⁷¹ * *Samnitium*] Apud Romanos quoque hoc nomine gladiatores designabantur. Horat. Ep. 2. l. II. *Cedimur, et totidem plagis consumimus hostem, Lento Samnites ad lumina prima duello.*

tunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda ^{U. C. 445.} belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumen- ^{A. C. 307.} tum exercitui præbere, atque inducias in quadraginta annos ^{Contra E-} petere. Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ^{truscos.} ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil inpetratum, induciæ annuæ datæ, stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, et binæ tunicæ in militem exactæ, ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integræ a cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat. Ii, concitata omni juventute sua, et magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad obpugnandam inde Romam ituros, magnifice de se, ac contemtim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit, et in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Umbrorum bellum: et ipsæ minæ metum fecerant expertis a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam ^{Contra Um-} omittendum bellum censerent. ^{brors.} ⁷² Plaga una (Materinam ipsi adpellant) non continuo modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opère, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruxit: cohortatusque prædicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam adpendicem Etrusci belli conficere jubet: et vocis impia pœnas expetere, qua se urbem Romanam obpugnatuos minati sunt. Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor, sua sponte ortus, loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde ⁷³ concentu tubarum ac cornuum

⁷² *Plaga una*] Unus ex populis iis, in quos Umbrorum gens divisa erat. *Plagam* hic cum Dujatio intelligimus *regionem*. Addit Livius, *Materinam ipsi adpellant*, quia nempe hoc nomen ignobile erat, nec fortasse nisi

in ipsa regione notum.

⁷³ *Concentu*] Plenius ac melius quidam codices habent, teste Gronovio: *ante concentum tubarum*. Adstipulatur Campani editio.

U. C. 445. cursu effuso in hostem feruntur. Non tamquam in viros
 A. C. 307. aut armatos incurrunt: (*mirabilia dictu!) signa primo
 eripi cœpta signiferis; deinde ipsi signiferi trahi ad consu-
 lem, armatique milites ex acie in aciem transferri. et, sicubi
 est certamen, scutis magis, quam gladiis, geritur res. Um-
 bonibus ⁷⁵ incussaque ala sternuntur hostes. plus capitur
 hominum, quam cœditur: atque una vox ponere arma ju-
 bentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certa-
 men facta deditio est a primis auctoribus belli. postero in-
 sequentibusque diebus et ceteri Umbrorum populi deduntur.
 Oriculani sponsione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienæ sortis victor belli, in suam provin-
 ciam exercitum reduxit. itaque ei, ob res tam feliciter ges-
 tas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita
 U. C. 446. senatus in insequentem annum⁷⁴, quo Ap. Claudius, L. Vo-
 A. C. 306. lumnus consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adver-
 Ap. Clau- sante, imperium. Appium censorem petisse consulatum,
 dio, L. Vo- comitiæque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, do-
 lumnio nec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio.
 Coss. Creatus consul, quin collegæ novum bellum, Sallentini
 Sallentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes
 victi. augetet, quando belli decus penes alios esset. Voluminium
 provincie haud pœnituit. multa secunda prælia fecit: ali-
 quot urbes hostium vi cepit. prædæ erat largitor, et benigni-
 tatem per se gratam comitate adjuvabat; militemque iis
 artibus fecerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius
 proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis
 Sannites conlatis confligit. minime ambigua res fuit. Fusi hostes,
 victi. atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exi-
 guum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumses-
 sa. et nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die,
 vixdum luce certa, deditio fieri cœpta: et pacti, qui Sam-
 nitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. Hi
 omnes sub jugum missi. socii Samnitium nihil cautum. ad
 septem millia ⁷⁶ sub corona veniere. qui se civem Hernicum
 dixerat, seorsum in custodia habitus. Eos omnes Fabius
 Romam ad senatum misit: et, quam quæsitum esset, de-
 lecto, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bel-
 lassent, per Latinos populos custodiendi dantur. jussique
 eam integram rem novi consules, P. Cornelius Arvina, Q.
 Marcus Tremulus, (ii enim jam creati erant) ad senatum

⁷⁴ senatus insequente anno Gron. A rev.

⁷⁴ *Mirabilia dictu*] Unus è nostris, XXX. v. 34. *Ita deinde et umbonibus*
 quemadmodum Sigonii vetus liber, *pulsantes.*
mirab. te dic. u. ⁷⁵ *Incussa*] Vid. not. 93. ad c.

⁷⁶ *Incussa . . . ala*] Incusso lacerto. 17. l. II.
 Eadem locutio rursus occurrit i.

referre. id ægre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatēque, et Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

U. C. 447.
A. C. 305.
P. Cornelio, Q.
Marcio
Coss.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia et Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata: et in captivorum corpora militum fœde sævitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non posset, ⁷⁷ et per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum dno justī scriberentur exercitus. ⁷⁸ Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præsentī terrore ⁷⁹ ac vetustate gentis gloriæ fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinjs castris intra paucos dies exuti, triginta dierum ⁸⁰ inducias, ita ut ad senatum Roman legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, et singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejecti, cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditiōnem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obseperant hostes, saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commectus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque adparebat, neque Samnitum certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos ^h consulares exercitus nihil crederent superesse spei, advenientem incomposito agmine Marcium adgrediuntur. Raptim conlatæ sarcinæ in médium; et, prout tempus patiebatur, in-

Bellum
Hernicum.

^h duo Gron. Crev.

77 *Et per aliquot dies*] Expeditior videtur unius codicis allata a Gronovio scriptura a qua non multum abit optimus e nostris. *nuncius non posset. Per aliquot dies incerti rerum omnium . . . uterque consul agere: Romanque is metus manaret.*

78 *Ceterum Hernicum bellum*] Reliqua Hernici belli. Vocem *ceterum*

hic accipimus pro nomine, non pro adverbio.

79 *Ac vetustate gentis gloriæ*] Magis placeret, quod subjicit Gronovius: *ac vetusta gentis gloriæ.*

80* *Inducias . . . pacti sunt bimestri stipendio*] Inducias impetraverunt ea lege ut bimestre stipendium exercitui Romano præberent.

U. C. 447. structa acies. Clamor primum in stativa perlatum, dein
 A. C. 305. conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem
 in castris fecit. isque, confestim arma capere jussis, raptim-
 que eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem,
 atque alio certamine occupatam, invadit; clamitans, *sum-
 mum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriae
 compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.*
 Victi Sam- Qua inpetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in
 nites. castra hostium tendit, et vacua defensoribus capit atque in-
 cendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, et
 hostes respexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri.
 sed omnia obtinet cædes, nec in ullam partem tutum perfu-
 gium est. Jam, triginta millibus hostium cæsis, signum
 receptui consules dederant, conligebantque in unum copias,
 in vicem inter se gratantes: quum repente visæ procul hos-
 tium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant,
 integravere cædem. in quas, nec jussu consulum, nec signo
 accepto, victores vadunt; *malo tirocinio inbuendum Samni-
 tem,* clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut
 qui probe scirent, novum militem hostium inter perculosos
 fuga veteranos ne tentando quidem satis certamini fore. Nec
 eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiæ, veteres novæ-
 que, montes proximos fuga capiunt. eo et Romana erigitur
 acies; nec quidquam satis tuti loci victis est; et de jugis,
 quæ ceperant, funduntur: jamque una voce omnes pacem
 petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, et an-
 nuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum
 pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Mar-
 cius de Hernicis triumphans in urbem rediit; statuaque
 equestris in foro decreta est, quæ ante templum Castoris
 posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verula-
 no, Ferentinati,⁸¹ quia maluerunt, quam civitatem, suæ le-
 ges redditæ: connubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu
 soli Hernicorum¹ habuerunt, permissum. Anagninis, qui-
 que arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latatione
 data: concilia connubiaque adempta:⁸² et magistratibus,
 præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno
 ædes Salutis a C. Junio Bubulco censore locata est, quam
 consul bello Samnitium voverat. ab eodem collegaque ejus
 M. Valerio Maximo viæ per agros publica inpena factæ.

¹ *Hernicorum soli* Gron. Crev.

⁸¹ * *Quia maluerunt quam civitatem*]
 Quia suis legibus vivere maluerunt,
 quam cives Romani fieri.

⁸² *Et magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum*]
 Et interdictum est iis qui magistratum

apud Anagninos gererent, ne quidquam negotii publici agerent, præter sacrorum curationem. Ita Anagnina in formam fere præfecturæ redacta. De præfecturis diximus ad c. 20. supra.

Et ⁸³ cum Karthaginiensibus eodem anno fœdus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

XLIV. Dictatorem eodem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio et P. Decio subgerit, biennio exempto, quo Claudium Voluminumque, et Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules, falsos ratus, transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatam agri Campani Samnitium incursiones factæ. Itaque ambo consules, in Samnium missi, quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ⁸⁴ ac viginti millia ^k hominum capta tradunt: alii Marte æquo discessum, et Postumium, metum simulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis et ipsos consedissee. Consul, ut stativa tuta copiosaque (et ita erant) petisse videretur, postquam et munimentis castra firmavit, et omni adparatu rerum utilium instruxit; relicto firmo præsidio, de vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, et ipsum adversus alios sedentem, ducit. ibi, auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; et, quum anceps prælium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam jam aciem hostium improviso invadit. Itaque, quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes, signa unum et viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus percussum jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex et viginti capta, et imperator Samnitium Staius Gellius, multique alii mortales, et castra utraque capta: et ⁸⁵ Bovianum, ubi postero die cœptum obpugnari,

U. C. 447.
A. C. 305.
Karthaginienses legati.
P. Cornelius dictator.
U. C. 448.
A. C. 304.
L. Postumio, Ti. Minucio Coss.

Coss. in Samnium eunt.

Samnites vincuntur.

^k add. *inde Gron.*

⁸³ Cum Karthaginiensibus ... fœdus tertio renovatum] Tria fœdera Romanorum cum Karthaginiensibus ante Punica bella memorat Polyb. I. III. Primum refert ad primum constitutæ in urbe Roma libertatis annum. Secundum quo tempore ictum fuerit, non docet. Tertium Pyrrhi bello factum fuisse scribit. Livius unius tantum ante hoc tempus fœderis meminit, I. VII. c. 27.

⁸⁴ Ac viginti millia hominum] Vulgati addunt *inde ante hominum*: sed contra scriptorum fidem.

⁸⁵ Bovianum, ubi postero die cœptum] Vacat omnino particula *ubi*. Sed et tres e libris nostris antiquissimi, quemadmodum nonnulli e Gronovianis, habent *capta*. Inde suspicamur: *Bovianum urbs postero die capta obpugnari*. Quod Glareanus miratur Bovianum, quod supra c. 31. captum

U. C. 448. brevis capitur. magnaque gloria rerum gestarum consules
 A. C. 304. triumpharunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum, quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum ejus consulem subfectum: et ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. ⁸⁶ Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

U. C. 449. XLV. P. Sulpicio Saverione, ⁸⁷ P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse. nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse.* P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur. Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne præbito comineatu, peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditam. Ad Æquos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; et, post Hernicos subactos, unversa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: et postquam, icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant res repetitum, *tentationem aiebant esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum, quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati præoptarent: quibus legendi, quid molleat, copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore.* Ob hæc vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Æquis jussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium conederunt. Æquorum exercitus, (ut qui suo nomine per multos annos inbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerisque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præ-

Bellum cum Æquis.

dicitur, hic rursus capi, quamvis nulla defectionis facta fuerit mentio, id non insolitum Livio est, qui res ejusmodi vetustas et tenues non maxima sæpe diligentia persequitur. Vid. et not. 5. ad c. 2. hujus libri.

⁸⁶ *Herculis magnum simulacrum*] Sic sane plerique codices. In nonnullis tamen *magni*: recte. Nam hoc

cognomine Hercules colebatur, ut satis liquet ex Arnobio aliisque. HEARNIUS.

⁸⁷ *P. Sempronio Sopho*] Huic ex omnibus Romanis uni Σόφης cognomen a populo inditum est, ob excellentem juris scientiam. Pomponius, de Orig. juris.

sidiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter multas sententias una, quæ, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita; ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque mœnibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti adsensu acceperunt. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistent; et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia, in omnes æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant; post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum et quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia obpugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendæ amicitiaque. iis populis fœdus perpetuis datum.

XLVI. Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, ⁸⁸ quum adpareret ædilibus, fierique se ⁸⁹ pro tribu ædilem videret, ⁹⁰ neque accipi nomen, ⁹¹ quia scriptum faceret; ⁹² tabulam posuisse, et jurasse, se scriptum non facturum. quem aliquanto ante desisse ¹ scriptum facere, arguit Macer Licinius, tribuatu ante gesto triumviratibusque, ⁹³ nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Ceterum (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentem humilitatem

C. Flavius
ædilis curulis.

¹ antea desisses Gron. Crev.

⁸⁸ Quum appareret ædilibus] Quum inter apparitores ædiliū esset. Scribæ enim erant ex apparitorum numero. Plutarchus eos *ἀρσιβήτας* vocat in Cat. Min.

⁸⁹ Pro tribu] Hæc videtur esse solennis loquendi formula, quæ idem valeat, quod in prærogativa tribu: ita ut nempe tribus prærogativa vocetur *τῆς τριβῆς* tribus: pro autem eodem modo sumatur, quo in illis usitatissimis locutionibus pro tribunali, pro rostris, et apud Cic. l. II. in Verr. n. 127. pro suffragio. Sic in fragmentis legum antiquarum apud Frontinum: Tribus Sergia principium fuit. Pro

tribu Ser. L. F. Varro primus scivit. Vid. Gron. l. IV. Observ. c. 1.

⁹⁰ Neque accipi nomen] Neque rationem sui haberi ab eo qui comitiis præerat, tanquam legitimi candidati.

⁹¹ Quia scriptum faceret] Quod scribæ ministerio fangeretur. Scriptum hic a scriptus, us.

⁹² Tabulam] Quæ erat velut insigne ministerii sui. Scribæ enim rationes publicas, leges, actaque in tabulis scribebant.

⁹³ Nocturno] Triumviri nocturni incendiis per urbem arcendis præerant.

U. C. 449. suam nobiles certavit: ⁹⁴ civile jus, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit, ⁹⁵ fastosque circa forum in albo proposuit, ut ⁹⁶ quando lege agi posset, sciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus ⁹⁷ verba præire, quum more majorum negaret, nisi consulem aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu senatus aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeicæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum visendi causa Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi adsidebant, adurrectum ei non esset, curulem adferri sellam eo jussit, ⁹⁸ ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui ⁹⁹ senatum primus ¹ libertinorum filiis lectis inquinaverat. et postquam eam lectionem nemo ratam habuit, ² nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus divisas, ³ forum et campum corrupit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium ⁴ annulos aureos et ⁵ phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes

⁹⁴ *Civile jus*] Legis actiones: i. e. solennes quasdam formulas a jurisconsultis compositas, quibus inter se homines in jure disceptarent. Hic actionum liber a Flavio prolatus, *jus civile Flavianum* appellabatur. Pompon. de Orig. juris.

⁹⁵ *Fastos*] Kalendarium, quo tota dierum fastorum nefastorumque ratio continebatur. Vid. not. 33. ad l. 19. et Cic. pro Mur. n. 25. et ad Att. l. VI. ep. 1.

⁹⁶ * *Quando lege agi posset*] Quibus diebus possent legitimæ actiones ad perseguendum jus suum suscipi.

⁹⁷ * *Verba præire*] Vid. not. 3. ad IV. 21.

⁹⁸ *Ac seile*] Et e sede.

⁹⁹ *Senatum primus*] Campanus edidit *primum*.

¹ *Libertinorum*] Constat Cicero nis temporibus ac deinceps *libertinos* ac *libertos* pro iisdem acceptos fuisse; ita tamen ut *libertus* ad patronum, *libertinus* ad ingenuum referretur. Itaque dicebatur *homo libertinus*: non vero *libertinus meus*, *libertinus Cæsaris*, sed *libertus meus*, *libertus Cæsaris*. At his temporibus, de quibus nunc

agit Livius, libertinos vocatos fuisse Suetonius ait in Claudio, c. 24. *non ipsos qui manumitterentur, sed ingenuos*, i. e. eos qui Suetonii ævo pro ingenuis habebantur, *ex his procreatos*. Sunt tamen et doctis quidam, qui Suetonium hac in re erroris insimulent, contendantque *libertinum* eundem semper fuisse, qui et *libertus* appellabatur.

² *Nec in curia adeptus erit . . . opes urbanas*] Recte admonet Gronovius otiosam hic esse vocem *urbanas*, cui ut locus esset, oporteret factam fuisse mentionem quarundam diversi generis opum, v. g. opum apud exercitum. Legit igitur: *Nec in curia adeptus erat, quas petierat opes, urbanis humilibus . . .*

³ * *Forum et campum*] Comitia tributa, quæ in foro, et comitia centuriata, quæ in campo Martio habebantur.

⁴ *Annulos aureos*] Vid. not. 21. ad c. 7. supra.

⁵ *Phalerus*] Ornamenti genus, quod proprium fuisse tum Equitum insigne colligitur ex Plinio, l. XXXIII. c. 1. Annulos aureos tunc a solis senatori-

discessit civitas. aliud integer populus, fautor et cultor bo- U. C. 449.
 norum, aliud forensis factio tenebat; donec ⁶ Q. Fabius et A. C. 303.
 P. Decius censores facti: et Fabius, simul concordiae causa,
 simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem
 forensem turbam excretam ⁷ in quatuor tribus coniecit, Forensis
 turba in tri-
 bus urbanas
 conjecta.
 urbanasque eas adpellavit. adeoque eam rem acceptam gra-
 tis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis
 non pepererat, ⁸ hac ordinum temperatione pareret. Ab
 eodem institutum dicitur, ⁹ ut equites Idibus Quinctilibus
 transveherentur.

bus, nec universis, sed eorum nobilissimis, gestatos fuisse idem scriptor affirmat ibidem.

6 Q. Fabius et P. Decius censores facti] Sigonius et Pighius ex fragmentis Fastorum Capitolinorum eos hoc ipso anno censuram gessisse volunt. Ac sane alium huic censuræ annum assignare ex ipso Livio difficile foret. Hoc tamen notatu dignum, biennio ante censores memorari C. Junium Bubuleum, M. Valerium Maximum, supra c. 43. quum ex solito more non crearentur, nisi quinquennio quoque, censores.

7 In quatuor tribus coniecit] Eas nempe, in quas Servius rex urbem disceverat, idemque jam tum, teste Dion. Hal. l. IV. referri jusserat, quidquid esset libertini generis. Itaque Fabius nihil hic instituit novi, sed veterem morem, ab Appio censore spretum ac violatum, reduxit. Quod autem infra additur eas tribus urba-

nas appellatas esse a Fabio, ita ut id nominis, non a conditore Servio, sed hoc demum tempore acceperint, id parum videtur verisimile.

8 Hac ordinum temperatione] Ita temperando res, ut discrimina ordinum ac dignitatum rite servarentur.

9 Ut Equites Idibus Quinctilibus transveherentur] Ex hoc instituto Equites Romani quotannis Idibus Quinctilibus, i. e. die 15^a. mensis qui postea Julius appellatus est, per turmas distincti, olea coronati, et trabeati, equis insidentes, ab æde Martis extra urbem, sive, ut alii volunt, ab æde Honoris in Capitolium solenni pompa transvehebantur. Ita describit hanc transvectionem Equitum Dionys. l. VI. qui et eam post pugnam ad Regillum lacum institutam esse scribit. Vid. quoque Auctorem de Vir. Illustr. in Fab. Rulliano, et Val. Max. II. 2.

[The text on this page is extremely faint and illegible. It appears to be a list or index of names and dates, possibly related to the 'History of the' mentioned in the header. The text is organized into columns, but the individual entries cannot be discerned.]

EPITOME LIBRI X.

COLONIÆ deductæ sunt ¹ Sora, et Alba, et Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatur, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule ² tunc tertium lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis et Terentina. Sannitibus bellum indictum, et adversus eos sæpe prospere pugnatum est. Quum adversus Etruscos, Umbros, Sannites, Gallos, P. Decio et Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, et morte sua victoriam ejus pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Sannitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est. lustrum conditum. censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, et trecenta viginti duo.

¹ Sora, ac Alba, Carseoli. Marsi in deditionem accepti] Vulgo hic locus male interpungitur: Sora ac Alba. Carseoli Marsi. Sed Carseoli nomen est urbis, non populi, ut patet ex c. 3.

hujus libri. Libenter quoque deleremus particulam ac ante Alba.

² Tunc tertium lata est] Olim tunc primum. Correxit Sigonius ex Livii et historiæ fide.

T. LIVII PATAVINI

LIBER X.

U. C. 450. **L. GENUCIO**, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme
A. C. 302. bellis otium fuit. ¹ Soram atque Albam coloniae deductae.
L. Genucio, ² Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri
Ser. Corne- Volsci fuerat; sed possederant Samnites, eo quatuor millia
lio Coss. hominum missa. Eodem anno ³ Arpinatibus Trebulanisque
civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod
Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaque conjura-
tionis ejus, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habi-
ta, virgis cæsi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus inbellem
agerent annum, parva expeditio ⁴ in Umbria facta est; quod
nunciabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum
in agros fieri. In eam speluncam penetratum cuius signis
est: et ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maxime-
que lapidum ictu; donec, altero specus ejus ore (nam per-
vius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ:
ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia
novissime in ipsas flammæ, dum evadere tendunt, absumta.

Latrones in
spelunca
obpressi.

U. C. 451.
A. C. 301.
M. Livio,
M. Emilio
Coss.

⁵ Marcis Livio Dentre et Æmilio consulibus, redintegratum
Æquicum bellum. Coloniam, ægre patientes velut arcem
suis finibus inpositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis
colonis pelluntur. Ceterum tantum Romæ terrorem fe-
cere, quia vix credibile erat, tam adfectis rebus solos per se
Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causa dictator
diceretur C. Junius Bubulcus. is, cum M. Titinio magis-
tro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac,

C. Junius
dictator.
Æquos sub-
egit.

¹ *Soram atque Albam coloniam*] Supra l. IX. c. 23. Sora jam tum colonia Romana esse dicitur. Itaque non nunc primum deducitur hæc colonia, sed suppletur.

² *Albam in Æquos*] Albam Fucentis intellige, a qua *Albenses*, ut ab Alba Longa *Albani*. Eam urbem in Marsis fuisse consentiunt omnes. Livius in Æquis ponit eodem errore, quo infra c. 3. Carseolos, qui Æquorum erant, ut ipse agnoscit c. 12. huius quoque libri, Marsis adscribere vi-

detur. Nisi si vicinorum populorum fines sæpe mutati. DUJATIUS.

³ *Arpinatibus*] Arpinum in Volscis patria fuit Marii et Ciceronis.

⁴ *In Umbria*] Unus Hearnii codex in *Umbriam*: quod magis placet.

⁵ *Marcis Livio Dentre et Æmilio*] Utrique prænomen erat *Marcus*. Libri habent *M.* quod legendum esse *Marcis* recte monet Gronovius: ut supra IV. 48. *Spurii Mætilius et Mætilias*.

die octavo triumphans in urbem quum redisset, ædem Salu- U. C. 451.
tis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit. A. C. 301.

II. Eodem anno classis Græcorum, ⁶ Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ litora adpulsa, ⁷ Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Æmilius missus prælio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori: Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: et Cleonymum prius, quam confligen- ^{Cleonymus}
dum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumvectus ^{Lacon.}
inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva inportuosa Italiæ litora, dextra Illyrii Liburnique et Istri, gentes feræ, et magna ex parte latrociniiis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit: ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum litus esse; quod transgressis stagna ab tergo sint, inrigua æstibus maritimis; ⁸ agros haud procul proximis campestris cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis præalti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus annis erat) eo invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, et dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt. Hæc ubi Pataviū sunt nunciata, (semper autem eos in armis adcolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur; altera, ne cui prædonum obvia fieret, ⁹ altero itinere ad stationem navium (¹⁰ millia autem quatuordecim * ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus inter-

* *quindecim* Gron. Crev.

6 *Cleonymo . . . Lacedæmonio*] Hic sine dubio est Cleonymus Cleomenis regis filius, Arei regis patruus, quem postea Pyrrhus in regnum revocare tentavit. Vid. Plut. in Agide et in Pyrrho, et Pausaniam in Att. et in Lacon. De ejus rebus gestis in Italia, hæc collegit Henr. Valesius. In prologo l. XV. Trogi Pompeii legitur: *Cleonymi deinde Spartani res gestæ Cocyrae, et in Illyrico, et in Italia.* Athenæus, l. XIII. c. 8. obsides puellas a Metapontinis eum exegisse auctor est. A Tarentinis autem in auxilium vocatus fuerat, ut testatur Strabo, l. VI. Sed rem totam urberius ex-

plicit Diodor. l. XX.

7 *Thurias . . . in Sallentinis*] *Thuriæ*, sive *Thurii* eadem urbs fuit, quæ prius *Sybaris*, postea a Romanis coloniam eo deducentibus *Copia* dicta est. Ceterum a Sallentinis Tarentino sinu dividitur.

8 * *Agros haud procul*] Agros haud procul cerni, quorum proximi campestris essent et in planitiem porrecti, ulteriora colles esse.

9 *Altero itinere*] Mallet Gronovius *alio*.

10 *Millia . . . quindecim*] Quinque leucas.

U. C. 451. emtis, in petus factus; territque nautæ coguntur naves in
 A. C. 301. alteram ripam amnis transjicere. et in terra prosperum æ-
 que in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusque
 ad stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio cir-
 cumventi hostes cæsique; pars capti classem indicant re-
 gemque Cleonymum tria millia abesse. Inde, captivis
 proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad
 superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars
 captiva navigia armatis complent. profectique ad classem,
 immobiles naves, et loca ignota plus, quam hostem, timen-
 tes, circumvadunt: fugientesque in altum acrius, quam re-
 pugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis qui-
 busdam incensisque navibus hostium. quas trepidatio in va-
 da intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta
 parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici pro-
 spere adita, discessit. Rostra navium spoliæque Laconum,
 in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt, qui viderunt.
 Patavii ¹¹ monumentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum
 est, quotannis sollemni certamine navium in flumine oppidi
 medio exercetur.

III. Eodem anno Romæ cum Vestinis, petentibus ami-
 citiam, ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror.
 Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto,
 nunciabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum in-
 vidia pelli armis cœptum: simul ¹² Marsos agrum vi tueri,
 in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus
 hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M.
 Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit
 M. Æmilium Paullum. id magis credo, quam Q. Fabium ea
 ætate atque eis honoribus Valerio subjectum. ¹³ ceterum ex
 Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerin. Pro-
 fectus dictator cum exercitu prælio uno Marsos fundit.
 compulsis deinde in urbes munitas, Miloniam, Plestinam,
 Fresiliam, intra dies paucos cepit: et parte agri multatis
 Marsis fœdus restituit. Tum in Etruscos versus bellum.
 et, quum dictator auspicioꝝ repetendorum causa profec-
 tus Romam esset, magister equitum, pabulatum egressus,

M. Valerius
 dictator.

Etruscum
 bellum.

¹¹ *Monumentum navalis pugnae . . . sollemni certamine navium . . . exercetur.* Magis placeret solenne certamen, ut *monimentum* intelligatur per appositionem dictum. Nam nec recte dicitur *monimentum exerceri*: et quemadmodum hoc loco voluimus, sic supra Livius, l. 13. *monimentum ejus pugnae . . . Curtium lacum appellarunt.*

¹² *Marsos agrum vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat*] Vid. not.

2. ad c. 1. supra.

¹³ *Ceterum ex Maximi*] Hic magni errores implicant et nomium, et temporum: unde et aliqua apud Livium obscuritas. Vid. Sigon. in Fast. Capit. et Pighii Annales: qui ambo ex Fastorum fragmentis insurrendum hic annum unum censent, quo dictatores sine consulibus fuerint 1º. Q. Fabius Maximus, deinde M. Valerius Corvus.

ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, fœda U. C. 451.
 militum cæde ac fuga in castra est compulsus. qui terror V. C. 301.
 non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cog-
 nomen suum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: sed
 etiam, quod, memor Papirianæ sævitæ, numquam, ut dic-
 tatoris injussu dimicaret, adduci potuisset.

IV. Nunciata ea clades Romam majorem, quam res erat,
 terrorem excivit. nam, ut exercitu deleto, ita justitium in-
 dictum; custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma,
 tela in muros congesta. Omnibus junioribus sacramento ad-
 actis, dictator, ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora
 et composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum
 redacta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine
 tentoriis destitutas invenit; exercitum avidum pugnæ, quo
 maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra
 inde in agrum Rusellanum promovit. Eo et hostes secuti.
¹⁴ et quamquam ex bene gesta re summam et in aperto certa-
 mine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas
 feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta vici,
 per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Roma-
 norum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in conspectu
 præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propul-
 sum. ad quam inlecebram quum moveretur nemo ab Ro-
 mana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas muni-
 tiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus pro-
 pellentes, *quid cessarent, quum per media castra Romana tuto*
agere possent? Hæc quum legato Cærites quidam interpre-
 tarentur, et per omnes manipulos militum indignatio ingens
 esset^b, nec tamen injussu¹⁵ movere auderent^c; jubet peri-
 tos linguæ adtendere animum, pastorum sermo agresti, an
 urbano, propior esset. Quum referrent, sonum linguæ, et
 corporum habitum, et nitorem, cultiora, quam pastoralia,
 esse; *ite igitur, dicite*, inquit, *detegant nequidquam conditas*
insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam
armis vinci, posse. Hæc ubi audita sunt, et ad eos, qui con-
 sederant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris
 est, et in patentem ad conspectum undique campum prolata
 signa. Visa legato major acies, quam quæ ab suo præsidio
 sustineri posset, itaque prope ad dictatorem auxilia adci-
 tum mittit; interea ipse inpetus hostium sustinet.

V. Nuncio adlato, dictator signa ferri, ac sequi armatos

^b *militum ingens esset indignatio* Gron. Crev. ^c *se auderent* Gron.

¹⁴ *Et quamquam*] Particulam *et*
 insertam a Sigonio ignoravit quinque
 nostri codices: nec sane illa quid-
 quam opus est. *Eo et hostes secuti,*
quamquam . . .

¹⁵ *Movere auderent*] Vulgati ha-
 bent *movere se*. Sed prænomen *se*
 omittunt omnes nostri scripti, et sex
 Gronovio inspecti. Simile exemplum
 vide supra VII. 14.

U. C. 451. jubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta
 A. C. 301. extemplo signa armaque; et vix ab inpetu et cursu tenebantur. quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitator accidens clamor ab increcente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant. quo magis festinantes videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra,¹⁶ principio exciti pugnae, omnibus copiis aderant. Et super alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec jam ab suis resisti posse: et ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium esset. Ceterum, satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quamquam lente procedunt, jam tamen ad inpetum capiendum, equiti utique, modicum erat spatium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent.¹⁷ Pariter sustulit clamorem acies; et emissus eques libero cursu in hostem invehitur,¹⁸ incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem obfundit. Itaque, ut prope serum auxilium jam pene circumventis, ita universa requies data est. integri acceperere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, et in ultimam castrorum partem conglobantur. Haerent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua et evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere¹⁹ superstantium^d in fossam procubuit: atque ea quum Deos pandere viam fugae conclamassent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc proelio fractae iterum Etruscorum vires: et, pacto annuo stipendio, et duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciae biennii datae. dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, et Cilnio genere

^d *superstantium* Gron.

16 * *Principio exciti pugnae*] Principio statim pugnae a suis insidiatoribus commissae exciti e castris.

17 *Pariter*] Uno eodemque tempore.

18 * *Incompositis... adversus*] Quum incompositi essent praere ardore pugnandi, atque adeo imperati ad exci-

piendum equitatus effuso cursu invadentis impetum.

19 *Superstantium*] Haec est scriptura nostrorum omnium codicum, ut et Sigoniani. Vulgo *superstantium*: quod fortasse mendum est operarum per multas deinceps editiones, ut fit, propagatum.

cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum ²⁰ credidere quidam; et per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

VI. M. Valerio et Q. Appuleio consulibus, satis pacatæ foris res fuere. Etruscum ²¹ adversa belli res et induciæ quietum tenebant: Samnitum, multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam et exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis. patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis, qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infamam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, ²² inparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre passi Patres, quam quum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad se, pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua pol-

U. C. 452.

A. C. 310.

M. Valerio

V. Q. Appuleio Coss.

Certamen

inter patri-

cios et ple-

beios, de sa-

cerdotiis.

* *adversæ* Gron. Crev.

²⁰ *Credidere quidam*] Magis placeret tradidere: et eo ducit unus e nostris libris, in quo legitur *tra credidere*. Nimirum librarius dum dubitat utrum apponere deberet, utriusque verbi primam syllabam expressit, ut eligeret peritus lector.

²¹ *Adversæ belli res*] Testatur Gronovius scriptos plerosque, et antiquius editos omnes habere *adversæ*. Consentiant quinque e nostris MSS. Atque quum in eodem versu paulo ante jam reperitur vocabulum *res*, illud hic temere additum esse suspicatur idem Gronovius, Liviumque dedisse hoc loco *adversæ belli*, ut alibi *incerta*

belli, subita belli.

²² *Imparem numerum*] Nempe ternarium, vel e ternario factum. Hæc enim est Livii mens, non sat accurate fortasse ab auctore explicata. Constat tres esse primo debere augures, ut suum quæque tres antiquæ tribus augurem habeant: si pluribus sit opus, sacerdotum, i. e. augurum numerum ita debere ampliari, ut par sit augurum numerus in unaquaque antiquarum illarum tribuum. Unde colligitur illud collegium ad numerum quatuor redigi non potuisse nisi morte duorum.

U. C. 452.
A. C. 300.

luanur. id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere, aduersarios non id, quod olim vix sperauerint, adfectantes magnos honores, sed omnia iam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque et triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, et inter P. Decium Murem. qui quum eadem ferme de iure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent; ²³ retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis ^f deuissset. tum P. Decium consulem purum piunque Deis immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega ejus deoeretur. eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Di, quam Ap. Claudii? castius eum sacra privata facere, et religiosius Deos colere, quam se? ²⁴ quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupauerint tot consules plebei, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu et auspicio res geri captæ sunt: numerarentur triumphi. ²⁵ jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui Deorum hominumque indignum videri potest, inquit, eos viros, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, ²⁶ tunica palmata, et ²⁷ toga picta, et ²⁸ co-

Decii oratio
de sacerdotiis cum
plebe communicandis.

^f Romanis abest Gron. Crev.

²³ * Retulisse ... parentis sui speciem] Reuocasse et vi orationis præsentem quodammodo ob oculos stitisse imaginem parentis sui.

²⁴ * Quem pœnitere votorum] Ideo nempe neminem pœnituit illorum votorum, quia apparuit ex prospero bellorum eventu vota accepta diis fuisse.

²⁵ * Jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere] Nobilitas apud Romanos ducebatur ab maiorum honoribus. Itaque ii plebei quorum patres consulatum, aut præturam, aut censuram, aut dictaturam gesserant, nobiles erant.

²⁶ * Tunica palmata] Tunica intextis palmis ornata. Eam triumphantes gestabant.

²⁷ * Toga picta] Toga purpurea,

quæ diuersarum rerum figuras ac pietas haberet. Eam primo purpuream vocitatum, ac fuisse sine pictura tradit Festus in voce *Picta*. Et sane togam pictam et togam purpuream promiscue usurpasse Livius videri potest, si quis contulerit c. 15. l. XXX. cum c. 11. l. XXXI. Toga picta erat et ipsa triumphantium insignis. De toga picta fuscè disserit Ald. Mauu. in Quæsitis per Ep. *De toga*.

²⁸ * Coronæ triumphali] Quam antiquitus e lauro fuisse, postea ex auro fieri coeptam scribit Gell. l. V. c. 6. Dionys. Hal. l. III. ad tempora usque Tarquini Prisci refert originem coronarum aurearum a regibus primùm, deinde a triumphantibus gestatarum.

rona triumphali laureaque honoraritis, ²⁹ quorum domos spoliis hostium adfixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? qui, ³⁰ Jovis optimi maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium adscenderit, si conspiciatur cum ³¹ capide ac ³² lituo, capite velato victimam cadat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, et triumphus, æquo animo legetur; si auguratum aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deum) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus; et Deorum magis, quam nostra causa expetamus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.

VIII. Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, et non jam in possessione unius amplissimi simul sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac futorum populi hujus interpretes, antistites eosdem ³³ Apollinaris sacri ceremoniarumque aliarum, plebeios videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta est, quum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebeios numerus: et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quæ plebeii nominentur; non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam, principem nobilitatis vestræ, seu Attum Claudium, seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora adferimus; immo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe

²⁹ Quorum domos spoliis hostium affixis insignes... feceritis] Mos fuit Romanis, ut spolia hostium devictorum in postibus domorum suarum figerent. Vid. infra l. XXIII. c. 23. et XXXVIII. 43. Atque ea nec emptori refigere licuisse docet Plinius, l. XXXV. c. 2.

³⁰ Jovis Optimi Maximi ornatu] Coroua aurea, scepro regio, quibus triumphantes, quemadmodam ipse Jupiter, decorabantur. Quin etiam faciem triumphantibus minio illini olim solitam, quemadmodum Jovi et quibusdam aliis diis, Plinius memorat, l. XXXIII. c. 7.

³¹ Capide] Capis proculi genus, a capiendo. FESTUS.

³² Lituo] Lituus fuit baculus sine nodo aluncus, ipso interpretante Livio, supra l. 13.

³³ Apollinaris sacri] His verbis designatur procul dubio peculiare sacrum, quod in honorem Apollinis per decemviros sacrorum perageretur. Quoniam ritu, quo tempore anni, qua de causa illud celebraretur, non reperimus. Neque enim hic aut seculares ludi intelligi possunt, qui clarius a Livio et insignitius indicarentur, aut ludi Apollinares, qui nondum instituti erant.

U. C. 452. *consul est factus. C. Licinius Stolo primus magister equitum,*
 A. C. 300. *C. Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q. Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eudem, penes vos auspicia esse,*³⁴ *vos solos gentem habere, vos solos justum imperium et auspiciam domi militiæque. Æque adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit.*³⁵ *En unquam fando audistis, patricos primo esse factos, non de cælo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, ac unquam jam poterit filius meus.*³⁶ *Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicæ,*³⁷ *uti rogas, jubendam censeo.*

IX. Vocare tribus ex tempore populus jubebat, adparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est,³⁸ semper a familia eadem. Causam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam inprobe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis.³⁹ nunc vix serio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Umbria Nequinum oppidum circumnsedit. locus erat arduus, atque in

Pontifices
et augures
plebei.

Lex de pro-
vocatione
tertio lata.

³⁴ *Vos solos gentem habere*] Vid. not. 2. ad c. 1. l. IV.

³⁵ * *En unquam*] Nunquamne? ut supra IX. 10.

³⁶ *Nihil est aliud in re*] Hoc unum agitur a patriciis, hoc unum volunt patricii, ut nihil adipiscamur, nisi negatum, nisi postquam ab ipsis negatum fuerit.

³⁷ *Ut i rogas*] Vid. not. 52. ad VI. 32.

supra.

³⁸ *Semper a familia eadem*] Primo a Publicola, supra II. 2. Secundo, a Valerio Potito, III. 55.

³⁹ *Nunc vix serio*] Olim vix servo. Feliciter emendavit Pithæus. Quod tunc in sancienda maximi momenti lege satis grave visum est, id hodie in privatis rebus, in domestica disciplina, vix serio minetur quisquam.

parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est. nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem Fulvius Pætinius, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiore annu: eo anno majori se usui reipublicæ fore, urbano gesto magistratu. ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papi-rio Course factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno ædiles curules fuisse tradit ⁴⁰ C. Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvili-um Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse: secutamque fabulam mixtam ex ædiliis et consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saver-ri-ione censoribus: ⁴¹ tribusque additæ duæ, ⁴² Aniensis ac ⁴³ Terentina. Hæc Romæ gesta.

U. C. 453.
A. C. 299.
M. Fulvio,
T. Manlio
Coss.

Tribus no-
væ.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidio-
ne tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædi-
ficia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere
occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, præsidium
armatum se intra mœnia et muros accepturos confirmant.
Nec adspersanda res visa, neque incaute credenda. cum al-
tero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per
cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti ar-
mati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quæ
proxima erat, cepere. qua refracta, consul exercitusque Ro-
manus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in di-
tionem populi Romani venit. Colonia eo adversus Umbros
missa, ⁴⁴ a flumine Narnia adpellata: exercitus cum magna
præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adver-
sus inducias paratum bellum. ⁴⁵ sed eos alia molientes Gallo-
rum ingens exercitus, fines ingressus, paullisper a proposito
avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios
ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu
cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt bar-
bari: de mercede agitur. qua pacta acceptaque, quum para-
ta cetera ad bellum essent, sequique Etruscus juberet, infi-

Etrusci
bellum ad-
versus Ro-
manos mo-
liuntur.

⁴⁰ C. Domitium] Hoc prænomen vix reperias in hac gente. Libri discrepant. Lege vel L. vel Cn. Domitium.

⁴¹ Tribusque additæ duæ] Tunc tres et triginta tribus factæ. Vid. IX. 20.

⁴² Aniensis] Fortasse ab Aniense anme.

⁴³ Terentina] Fortasse a Terento, qui locus erat in campo Martio.

⁴⁴ A flumine Narnia appellata] Fluminis nomen, Nar.

⁴⁵ Sed eos alia molientes] Etruscos nihil de Gallis cogitantes, sed alia molientes, nempe Romanum bellum, Galli invadunt. Fortasse malis cum Glareano legere talia molientes.

U. C. 453. *cias eunt, mercedem se belli Romanis inferendi pactos. quid-*
 A. C. 299. *quid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent, ar-*
misque lacesserent cultores. Militaturos tamen se, si utique
Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri
accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistent. Multa de
 eo concilia populorum Etruriæ habita. nec perfici quidquam
 potuit; non tam quia inminui agrum, quam quia adcolas
 sibi quisque adjungere tam effæratæ gentis homines horre-
 bat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac
 periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama
 Galliei tumultus ad bellum Etruscum adjecti: eo minus
 eunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est.

T. Manlii
 Cos, mors.

XI. T. Manlio consuli Etruria provincia sorte evenit;
 qui, vixdum ingressus hostium fines, quum exerceretur
 inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus,
 extemplo prope expiravit. tertius ab eo casu dies finis vitæ
 consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro se
 commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos.
 Romæ, tum desiderio viri, tum incommoditate temporis,
 tristis nuncius fuit: ⁴⁶ ut Patres ab jubendo dictatore con-
 sulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita,

M. Valerius
 subfectus.

deteruierint. ⁴⁷ M. Valerium consulem omnes sententiæ
 centuriæque dixere, quem senatus dictatorem dici jussurus
 fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci
 jussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo
 extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidio-
 ni similis esset. neque illos novus consul vastandis agris
 urendisque tectis, quum passim non villæ solum, sed fre-
 quentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad certam-
 mentum potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset,
 alterius belli, quod multis in vicem cladibus hand inmerito
 terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio
 exorta est: *Samnites arma et rebellionem spectare, seque ab*
iis sollicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ, ⁴⁸ et magna pars
 curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas
 etiam annonæ sollicitam civitatem habuit: ventumque ad
 inopiæ ultimum foret, ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo
 anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in
 bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in
 annonæ dispensatione, præparando ac convehendo frumento,

Samnites
 rebellant.

⁴⁶ *Ut Patres ab jubendo*] Ut nihil aliud Patres deteruerit ab jubendo dictatore, quam quod comitia consulis subrogandi ex sententia principum sunt habita: quod comitiis electus est is consul quem principes volebant.

⁴⁷ *M. Valerium consulem*] Hic sextus est M. Valerii Corvi consulatus. Vid. Pigh. Annales.

⁴⁸ *Et magna pars curæ*] Et Patres huc usque de sola Etruria solliciti, coacti sunt magnam partem curæ vertere in Samniticum bellum.

fuisset. Eo anno (nec traditur caussa) interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit. creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, quia conditionibus perlicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam postea ⁴⁹ nomen Romanum violent. Orare Patres, ut et Lucanos in fidem accipiant, et vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quamquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.

XII. Brevis consultatio senatus fuit. ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denunciarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud irviolatos abituros*. Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus et Patres censuerunt, et populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diversique, ad suum quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum et simile prioris anni militiæ expectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine obcurrerunt. Pugnatum majore parte dici, magna utrimque cæde. nox incertis, qua data victoria esset, intervenit: lux insequens victricem victurum ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egressus in aciem, ubi profecione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam et stativa trepide deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur; prædæ undique actæ: nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque inlatus ignis: urbibus obpugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae victoriae fuit. Bovianum inde adgressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

U. C. 454.

A. C. 298.

L. Cornelio,

Cn. Fulvio

Coss.

Fœdus cum

Lucanis.

Pugna cum

Etruscis.

Samnites

victi.

49* *Nomen Romanum violent*] De nomine Romano loquuntur, tanquam sacro et religioso. *Violare* enim est

peccare in id quod sacrum et sanctum est, puta deos, patriam, parentes, fas fidemque &c.

U. C. 454.
A. C. 292.

XIII. Eodem anno ⁵⁰ Carseolos colonia in agrum Æquicorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. Quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus; palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod ⁵¹ exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, et haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit. *Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: et fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, et constantior, quam velint humanæ res, videatur. Et se gloria seniorum subcrevisse, et ad suam gloriam consurgentes alios lætum adspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam justa studia; quæ verecundia legum restinguenda ratus, ⁵² legem recitari jussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est: tribuni que plebis, *nihil id impedimenti futurum*, aiebant: *se ad populum laturos, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo attineret leges ferri, rogitans, quibus ⁵³ per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: et, ut quæque ⁵⁴ intro vocata erat centuria, consulem hæud du-

Q. Fabius
invitus con-
sul creatur.

50 * *Carseolos . . . in agrum Æquicorum*] Vid. not. 2. ad c. 1. hujus libri: et observa insuper ex c. 3. hanc coloniam nunc potius suppleri, quam deduci.

51 *Exercitum adversus Lucanum*] Omnes nostri MSS. quemadmodum et Gronoviani, carent τῷ *adversus*. Antiquissimus regionum habet *exercitui Lucanum*: quod idem quum reperiret in aliquot e suis Gronovius, non incommode legi posse putabat *exercitum in Lucanum*,

52 *Legem . . . qua intra decem annos*] Hanc legem reperies c. 42. l. VII. Ejus hæc vis esse debuit, ut solidum decennium inter geminum ejusdem hominis consulatum effluxisse juberetur. Alioquin ea non teneretur Fabius, qui consul ultimus fuit anno 445. et nunc creatur in annum 455. Ceterum ea lex parum diligenter his temporibus servabatur, et aliquoties quum

in aliis, tum in ipso Fabio neglecta fuerat. Sed et doctissimi viri, Sigonius, Pighius, Dodwellus, annum unum per duas ordine dictaturas transactum, etsi non ex Livii mente, at fortasse ex rei veritate inserendum censuere inter eos annos quos 451. et 452. numeravimus: qui annus insititius efficit ut toti decem anni ab ultimo Fabii consulatu jam clapsi sint. Inde judicat idem Dodwellus, Diss. X. de Cyclis Rom. sect. 62. quæ de decenniali lege discernisse memoratur ad populum Fabius, ea Livium in alienum locum transtulisse; et si quid ea in re veri sit, id potius locum habuisse quam in annum 453. consulem eum non petentem populus creare vellet, supra c. 9.

53 *Per eosdem qui tulissent*] Nempe tribunos plebis.

54 *Intro vocata*] In ovile. Vid. not. 45. ad c. 11. l. III.

bie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, U. C. 451. *Dii adprobent, inquit, quod agitis, acturique estis, Quirites.* A. C. 292. *Ceterum, quoniam in me, quod vos cultis, facturi estis, in collega sit meæ apud vos gratiæ locus.* P. Decium, expertum mihi concordii collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso, mecum cõsulem faciatis. Justa suffragatio visa. omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decium consules dixerunt. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. nec quisquam ferme est purgatus: ⁵⁵ vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et P. Decius Mus tertium, quum inter se agitent, uti⁸ alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc aut in illam provinciam copiæ satis, et uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio et Nepete et Faleriis legati, ⁵⁶ auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium avertunt. Profecti consules, quo expeditiores conmeatus essent, et incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico inposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras subcedit. Samnites, desperato improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie justa maluerunt concurrere. itaque et in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo, quam spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit^b, ⁵⁷ M. Fulviumⁱ et M. Valerium, tribunos mi-

U. C. 455.
A. C. 297.
Q. Fabio
IV. P. Decio
III. Coss.

Ambo Coss.
in Samnium
legiones ducunt.

Prælium
atrox cum
Samnitibus.

⁸ ut Gron. Crev.

^b videt Eæd.

ⁱ Maximum filium Crev.

⁵⁵ Vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est] Possis supplere possessoribus agrorum. Sed magis placeret legere cupiditati.

⁵⁶ Auctores] Quum nunciassent, edocuisserunt.

⁵⁷ Maximum filium] Aliquot codices, tum Gronoviani, tum nostri, et

Campani editio, hanc lectionem exhibent. Eandem firmat ipse Livius, a quo mox consul memoratur hos juvenes, pari comitate utrumque, laudibus et promissis orierasse. Nimirum, quamvis alter ex his filius esset, nihil tamen ei præcipuum tribuit consul, sed parem in utrumque benignitatem

U. C. 455.
A. C. 297.

litum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, et adhortari, *ut, si quando unquam equestri ope adjunctam rempublicam meminerint, illo die admittantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent. Peditum certamine immobilem hostem restare; omnem reliquam spem in impetu esse equitum.* et ipsos nominatim juvenes,⁵⁸ pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum,⁵⁹ quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvaent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, et ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet: inde adscensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, quam suis, ex inproviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit innotæ Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prælio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum subcessisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitum: et⁶⁰ tempore inprovisa ex montibus signa clamorque sublatus⁶¹ non vero tantum metu terruere Samnitium animos, nam et Fabius Decium collegam adpropinquare exclamavit, et pro se quisque miles, *adesse alterum consulem, adesse legiones,* gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatas fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi obprimerentur: et, quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quam pro tanta victoria, fuit, tria millia et quadriugenti cæsi: capti trecenti^k ferme et triginta: signa militaria capta tria et viginti.

XV. Sannitibus Apuli se ante prælium conjunxissent, ni

^k *ad trecentos* Gron. Crev.

ostendit. Ideo nobis vulgata lectio, *M. Fulvium*, minime visa est a Livii manu profecta.

58 * *Pari comitate utrumque*] Quamvis alter ex his filius esset, nihil tamen ei præcipuum tribuit consul, sed parem in utrumque comitatem ostendit.

59 *Quando ne ea quoque tentata vis proficeret*] Hic aliquid mendi latere suspicamur. Sensus esse debet, si forte accideret ut ea quoque vis tentata nihil proficeret.

60 *Tempore*] In tempore, tempestive. Sic Cic. l. III. de Offic. n. 58. *Ad eam tempore venit Camillus.*

61 *Non vero tantum*] Non verum tantum, i. e. a vera causa profectum metum iniecerunt Samnitibus. Nam et vanum quoque iis terrorem obtulerunt, nempe advenire alterum consulem cum exercitu. Hæc clara sunt, nec sollicitari debuerant parum eleganti Clerici conjectura, qui otiosam immittit vocem, legitque *non vero tantum motos metu.*

Vincunt
Romani.

P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis. duo millia Apulorum cæsa: spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. Quadraginta et quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex et octoginta. nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopularum. Fabius etiam urbem Cime- tram cepit. ibi capta armatorum duo millia quadringenti: cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum caussa Romam profectus, maturavit eam rem agere. quum ⁶² primo vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris caussa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quæ priore anno, dicendo, abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas; orare, ut ex cæno plebeio consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. *facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, consulem fieri videret: nunc se sui rationem comitis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita L. Volumnio de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civili- busque artibus haud dubie præstantem.

XVI. Comitiiis perfectis, veteres consules jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulis, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se prælio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: et, quod legationibus nequidquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulayerunt principum Etruriæ concilium. Quo co- acto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis,

⁶² *Primo vocatæ . . . omnes centuriæ*] Omnes eæ centuriæ, quæ primæ in ovile vocabantur ad ferendum suffragium. Nimirum eæ centuriæ quæ primo loco, post prærogativam tamen,

ut apparet ex c. 22. infra, suffragia inibant, distinguebantur a ceteris, appellabanturque *primo vocatæ*. Omnes hic libri mendosi sunt, exhibentque *primo vocatum*. Correxerit Sigonius.

U. C. 455.
A. C. 297.
Apulia Decio cæsi.

Q. Fabius consulatum recusat.

U. C. 456.
A. C. 296.
L. Volumnio
II. Ap.
Claudio II.
Coss.

Samnites pulsi finibus suis Etruriam petunt.

U. C. 456. exponunt. omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum, esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, gentem Italiae opulentissimam armis, viris, pecunia, esse: habere adcolas Gallos, inter ferrum et arma natos, feroces quum suoapte ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum a se auroque redemptum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenae quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, ⁶³ omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiae regno, cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanum urbem obpugnandam ducant.

Tres in Samnio urbes a Romanis captae.

XVII. Haec eos in Etruria jactantes molientesque bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio ¹, Quid per agros, inquit, vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes et mania adgredimur? nullus jam exercitus Samnio praesidet. cessere finibus, ac sibi met ipsi exsiliium conscivere. Adprobantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, obpugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, et caritate ducis, et spe majoris, quam ex agrestibus populationibus, praedae, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi captique: et alia praeda ingens capta est. quae ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. *Haccine, inquit, victoria solu, aut huc praedi contenti estis futuri? Vultis vos ⁶⁴ pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes, fortunaeque in urbibus relictae, vestrae sunt; quando legiones eorum, tot praelis fusas, postremo finibus expulstis. Vendite ista, et illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde subgeram, quae vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos ⁶⁵ labor haud major^m, praeda major manet.* Divendita praeda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul adnota sunt signa, nulla vi deterriti a

¹ concilio Gron.

^m magnus Gron. Crev.

63* *Omni agro cis Tiberim*] Intelligit agrum ad dextram Tiberis situm, qui homini posito in Etruria cis Tiberim est. Spem faciunt Samnites Etruscis recuperandi quidquid agri a Romanis captum ex Etruria fuerat.

64* *Pro virtute spes gerere*] Dignas

virtute vestra spes gerere.

65 *Labor haud magnus*] Concinius est, quod complures MSS. teste Gronovio, et omnes nostri praeferrunt: *Labor haud major, praeda major manet.*

muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in U. C. 456.
 mœnia evasere. captum oppidum ac direptum est. ad duo A. C. 296.
 millia et trecenti occisi; et sex millia hominum capta; et
 miles ingenti præda potitus: quam vendere, sicut priorem,
 coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur,
 tamen summa alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris
 ac periculi fuit. et defensa summa vi mœnia sunt, et locus
 erat munimento naturaque tutus: sed evicit omnia adinetus
 prædæ miles. ad tria millia hostium circa muros cæsa: præ-
 da militis fuit. Hujus obpugnatarum urbium decoris pars
 major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Mur-
 gantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque ob-
 pugnatas tradunt: sunt, qui novorum consulum hanc glo-
 riam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, L. Vo-
 lumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscumque ductu auspicio-
 que, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens Bellum
 multis ex gentibus concitur; cujus auctor Gellius Egnatius Etruscum.
⁶⁶ ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bel-
 lum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: et Gal-
 lica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitudo
 ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens
 postquam Romam perlatus est, quin jam L. Volumnium
 consul eum legionibus secunda ac tertia, sociorumque mil-
 libus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium
 primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Roma-
 næ legiones secutæ, prima et quarta, et sociorum duode-
 cim millia. castra haud procul ab hoste posita. ⁶⁷ Ceterum
 magis eo profectum est, quod mature ventum erat, ut
 quosdam spectantes jam arma Etruriæ populos metus Ro-
 mani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis
 quidquam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Multa
 proelia locis et temporibus iniquis commissa: spesque in
 dies graviorem hostem faciebat. et jam prope erat, ut nec
 duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad col-
 legam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus
 invenio. ⁶⁸ piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa
 inter consules populi Romani, jam iterum eodem honore
 fungentes, discrepatio fuerit: Appio abnuente missas: Vo-
 lumnio adfirmante, Appii se literis adcitum. Jam Volum-
 nius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria

⁶⁶* *Ex Samnitibus*] Magis place-
 ret dux Samnitium.

⁶⁷ *Ceterum magis eo profectum*] *Ceterum eo quod mature ventum erat,*
 id est, maturo ac celeri consulis ad-
 ventu magis profectum est: sive, ma-

gis ad id profuit maturus ac celer
 consulis adventus, ut

⁶⁸ *Piget tamen incertum ponere*] *Multo magis placeret certum ponere,*
 i. e. pro certo ponere, scribere.

Eo proficis-
 citur Ap-
 pius.

Nec quid-
 quam satis
 scite aut
 fortunate
 gerit.

U. C. 456.
A. C. 296.

Volumnius
it ad Ap-
pium.

Altercatio
Coss.

millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum: et Lucanorum seditiones, a plebeiis et egentibus ducibus ortas, summa optinatum voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio depopulandos hostium agros relinquit. ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem læti omnes acceperunt. ⁶⁹ Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: inliberali et ingrato animo, si egerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset, *Satin' salva, inquit, L. Volumni? ut sese in Samnio res habent? Quæ te causa, ut provincia tua excederes, induxit? Volumnius in Samnio res prosperas esse ait, literis ejus adicitum venisse. quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. Tu vero abeas, inquit, neque te quisquam moratur: etenim minime consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, ⁷⁰ hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene, Hercules, verteret, dicere Volumnius: malle frustra operam insuntam, quam quidquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus.*

XIX. Digredientes jam consules legati tribunisque ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegæ auxilium, quod adiciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obsistere atque obtestari, ne prævo cum collega certamine rempublicam prodat. Si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto, noxiæ fore. Eo rem adductam, ut ⁷¹ omne rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. neminem quæsiturum, quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed a republica et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum. Hæc monendo obtestandoque, prope restitantes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam ⁷² inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius, causa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquen-

⁶⁹ *omnis* Crev.

⁶⁹ Appium ex conscientia sua] Credo Appium, si nihil scripserat, quom sibi conceius esset a se non accitum esse collegam, habuisse animum haud immerito iratum: eundem inliberali et ingrato animo dissimulasse, si egerat ope, auxiliumque collegæ imploraverat.

⁷⁰ Hic te . . . gloriari venisse] Ma-

gis placet huc, quod præferunt unus Hearnii codex, unus e nostris, et Campanus.

⁷¹ Omnis rei . . . decus] Aliquot scripti, tum Gronoviani, tum nostri, habent omni. Lege, omne.

⁷² Inter paucos certatum verbis fuerat] Coram paucis brevi altercatione certatum fuerat.

tiam collegæ visus esset; cavillansque Appius, *sibi acceptum* U. C. 456. *referre, diceret, debere, quod ex muto atque elingui fucundum* A. C. 296. *etiam consulem haberent: priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere. Quam mallem, inquit Volumnius, tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum. Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. quo animadverso consensu, Volumnius, Quoniam in collegæ voluntate interpretanda, inquit, erravi; non committam, ut, quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velit, clamore significate. Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis adreptis in aciem descendunt. et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam et Samnitium dux*

Pugna cum
Samnitibus
et Tuscis.

Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque inpetu magis milites, quam cujusquam ductu aut imperio, pugnam capessebant. et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrat Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inæquali concursus est: ⁷³ et, velut forte quadam mutante adsuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio obcurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cælum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam* ⁷⁴ *duis, ast ego templum tibi voveo.* Hæc precatus, velut instigante Dea, ⁷⁵ et ipse collegæ et exercitus virtutem æquavit°. Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, admittuntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere adsueta fuerant:

° adæquavit Gron. Crev.

⁷³ *Et velut forte quadam*] Sic habent quatuor e nostris codd. melius quam, ut vulgo editur, *sorte quadam.*

⁷⁴ * *Duis*] Antiquæ pro *des.*

⁷⁵ *Et ipse collegæ et exercitus virtutem adæquavit*] Ipse quoque parem

virtuti collegæ, parem virtuti exercitus virtutem præstitit. Et collega Appii, et exercitus virtute insigni erant: ipse huc usque timidus et segnis visus fuerat. Tum dignam et collegæ et exercitus virtute fortitudinem ostendit.

U. C. 456. urguendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque ⁷⁶ Sabellarum, paullisper recrudit pugna. iis quoque mox fuis, jam a victoribus castra obpugnabantur: et, quum Volunnius ipse portæ signa inferret; Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas intruperunt. Castra capta direptaque: præda ingens parta et militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia et centum viginti capti.

Volunnius
in Samnium
redit.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinât, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volunnum, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant, tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint ^p: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundem in Samnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quamquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem; inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, et egredientem e castris hostem obprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire, ignobile agmen, et sua quemque molientem, ⁷⁷ nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus adgrediendi aptissimum visum est: et jam lux adpetebat. itaque signa canere jussit; agmenque hostium adgreditur. Samnites, præda inpediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præse agere prædam, pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem obprimun-

Obprimit
Samnites
prædatores
Campaniæ.

^p explicari a. possit Gron. Crev.

⁷⁶ * Sabellarum] Samniticarum.

⁷⁷ Nullo inter alios consensu] Non ant. Optaremus inter se, vel inter ipsos.

videmus quomodo hæc intelligi que-

tur. et Romani jam transcenderant vallum, cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, prælio ipso terribiliorem, intermixti agmini præbebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Staium Minacium ducem, aduentem ordines hortantemque, invadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumstant, insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: præliumque jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Cæsa ad sex millia hominum: duo millia et quingenti capti: ⁷⁸ in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: et, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti; præda ingens sociorum: adictum edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Præstituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessæ: coactique vendere prædam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: et per eos forte dies ex Etruria adlatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, ⁷⁹ et Gellium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros ad defectionem vocari, et Gallos pretio ingenti sollicitari. His nunciis senatus conterritus justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit. nec ingenui modo aut juniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. et defendendæ urbis consilia agitabantur; summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Ceterum parte curæ exonerarunt senatum L. Volumnii consulis literæ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt. justitium remittitur, quod fuerat dies decem et octo, supplicatioque perlata fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus, agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum et Falernum agrum deducerentur: una

⁷⁸ *In eis tribuni militum*] An etiam apud Samnites tribuni militum? Intelligenti videntur ductores qui in Samnitium exercitu eodem fere jure ac potestate essent, quo tribuni militum in Romano. Sic Cato in Origin. Annibalem appellat *dictatorem Carthaginensium*, et Maharbalem *magistrum equitum*. Et ipse Livius *dictatorem* apud Pænos nominat l. XXIII.

c. 13.

⁷⁹ *Et Gellium Egnatium*] Repete ex præcedentibus *conclitum in arma*. Nisi quis malit, idque merito, cum Gronovio legere: *Et Gellium Egnatium Samnitium ducem et Umbros ad defectionem vocare, et Gallos ingenti pretio sollicitare*: *ita ut intelligatur Gellius et Umbros et Gallos vocare ad arma.

U. C. 456. ad ostium Liris fluvii, ⁸⁰ quæ Minturnæ adpellata; altera in
 A. C. 296. saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope di-
 citur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Roma-
 nis adpellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut ple-
 beiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea
 loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, fa-
 cile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam
 infestæ regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab
 eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum, et crebræ
 literæ Appii, monentis, ne regionis ejus motum neglegerent:
*quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros,
 Gallos. jam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere
 tantam multitudinem non possit.* ⁸¹ Ob hæc, et (jam adpete-
 bat tempus) comitiorum ⁹ caussa L. Volumnius consul Ro-
 mam revocatus: qui prius, quam ad suffragium centurias
 vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitu-
 dine belli Etrusci disseruit. *jam tum, quum ipse ibi cum col-
 lega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno,
 nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, et in-
 gentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos ⁸² du-
 ces^r consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret, eum
 consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud du-
 bie tum primum omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse ex-
 templo dicturum.*

Quatuor
 gentes in
 Etruria
 conferunt
 arma adver-
 sus Rom.

Fabius re-
 eusans Cos.
 eligitur.

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium
 consensu destinaretur; eumque et ⁸³ prærogativæ, ⁸⁴ et pri-
 mo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio di-

⁹ (et jam adp. temp. comitiorum) L. Vol. Gron. (et j. a. t.) comitiorum caussa
 L. Vol. Crev. ^r duos Gron.

⁸⁰ Quæ Minturnæ appellata] Jam Minturnarum mentionem fecit Livius, supra VIII. 10. et 11. et IX. 25. Itaque non nova hoc loco urbs conditur, sed necesse est jam ante ibi oppidum fuisse, quod tamen alio nomine ante hanc coloniam deductam appellaretur, quemadmodum mox memoratur Sinope urbs Græca Sinuessæ nomen a colonis accepisse. Ubi autem Livius appellavit antea Minturnas, intelligenda scilicet ea est urbs cui postea Minturnæ nomen fuit. Sic et Sinuessam unenupavit, l. VIII. c. 11. eam urbem quæ tunc temporis Sinope, postea Sinuessa appellata est.

⁸¹ Ob hæc, (et jam adpetebat tempus) comitiorum caussa L. Volumnius] Pro hac lectione stant veteres editi, duo scripti e Gronovianis, et omnes nostri. Et sane illa sapit Livianam manum. Gronovius ediderat: Ob

hæc (et jam adpetebat tempus comitiorum) L. Volumnius: minus eleganter, nec satis firma librorum auctoritate. Sensus est: Hac de causa, ad habenda comitia, quorum jam tempus appropinquabat. . .

⁸² Duces consules] Sigonius dederat duos: fregeratque, ut recte judicet Gronovius, vim sententiæ puerillu in numeris quatuor et duo. Antiqui editi et scripti omnes nostri habent duces.

⁸³ Prærogativa] Reponendum videtur prærogativa. Sigonius quidem in not. ad V. 18. duas fuisse prærogativas centurias putat, unum juniorum, alteram seniorum. Sed locus libri XXVI. Liviani, c. 22. unde videtur hanc opinionem sumpsisse Sigonius, ei potius repugnat.

⁸⁴ Et primo vocatæ] Vid. supra c. 15.

cebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut U. C. 456. vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium A. C. 293. poscendum. *id senectuti suæ adminiculum fore: censura duobusque consularibus simul gestis expertum se, ⁸⁵ nil concordî collegio firmiter ad rempublicam tuendam esse, novo imperii socio vix jam adsuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi ejus consul, quum meritis P. Decii laudibus, tum, *quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent, memorando, quam prope ultimum discrimen suis et collegæ certaminibus nuper ventum foret: admonendo Decium Fabiumque, ut uno animo, una mente viverent. ⁸⁶ esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsidēs habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse.* His agendis dies est consumtus. postridie ad præscriptum consulis et consularia et prætoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius et P. Decius: Ap. Claudius prætor; ⁸⁷ omnes absentes. et L. Volumnio ex senatusconsulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice ⁸⁸ vinum ac tus* præbitum. supplicatum iere frequentes viri feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitæ patriciæ, quæ in foro Pudicitia patricia. boario est ad ædem rotundam Herculis inter matronas ortum. Virginiam, Anli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, matronæ, quod e Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. quum se Virginia et patriciam et pudicam in patriciæ Pudicitæ templum ingressam, et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere, ⁸⁹ vero gloriaretur. Facto deinde egregio magna verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit. et, convo-

* add sacrificiis Gron. Crev.

† L. abest. Eæd.

⁸⁵ Nil concordî collegio firmiter] Nil firmiter, quam si concordî animo collegæ rem gerant.

⁸⁶ Esse præterea] Fabium et Decium, præterquam quod concordia inter se clari sint, esse etiam viros . . .

⁸⁷ Omnes absentes] Fabius et Decius aberant nimirum a campo; Ap-

pius, etiam ab urbe. Simile plane exemplum habetur et l. XXVI. c. 22.

⁸⁸ Vinum ac tus sacrificiis præbitum.] Vocem sacrificiis ignoant omnes MSS. a Gronovio inspecti, omnes item nostri, Andreas, et Campanus. Eam inseruit Sigonius.

⁸⁹ Ver.] Ex vero.

U. C. 456.
A. C. 296.
Pudicitia
plebeia.

catis plebeiis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram, inquit, Pudicitiae plebeiae dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit: detisque operam, ut haec ara, quam illa, si quid potest, sanctius et a castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu et haec ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatae pudicitiae matrona, et quae uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot foeneratoribus diem dixerunt: quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, et ⁹⁰ ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Urbis sub uberibus lupae posuerunt; semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. et ab aedilibus plebeiis L. Aelio Pæto et C. Fulvio Curvo, ex multatitia item pecunia, quam exegerunt ⁹¹ pecuariis damnatis, ludi facti; pateræque aureae ad Cereris positae.

U. C. 457.
A. C. 295.
Q. Fabio
V. P. Decio
IV. Coss.
Inter Coss.
orta contentio de provinciis.

XXIV. Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum consulatum incunt, tribus consulatibus censuraque collegæ; nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia, inter se clari. quae ne perpetua esset, ordinum inagis, quam ipsorum, inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in senatu; et, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. in concione, ut inter militares viros, et factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita: Fabius, *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse, dicere; se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id aetatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii, legisse, sensim exprobrat: et ⁹² invidisse Decium concordibus collegiis tribus. Postremo, se tendere nihil ultra, quam ut, ⁹³ si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, et in potestate populi futurum.* P. Decius senatus injuriam querebatur: *quod potuerint, Patres admisos, ne plebeiis aditus*

90* *Ad ficum Ruminalem*] Vid. supra l. 4.

91 *Pecuariis*] *Pecuarii* hic intelligendi videntur publicani, qui pasua publica redimebant.

92 *Invidisse Decium*] Noluisset Decium, tertio tum in consulatu colle-

gas eadem concordia inter se agere, qua duos jam consulatus simul gessissent.

93 *Si se dignum*] Nostri omnes scripti, ut aliquot e Gronovianis, caerent $\tau\eta$ se.

ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, et in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris ejus causa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ, quæ modo non sua contumelia splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis. velle et P. Decium gloriari: et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se extincturum. Postremo se collegæ honores præmiique concessurum verecundia ætatis ejus majestatisque; quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum. et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum Deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certe id et natura æquum, et exemplo utile esse, et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris adlatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

Fabio extra sortem datur Etruria.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: et pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, Quatuor millia, inquit, peditum et sexcentos equites duntaxat scribere in animo est: hodierno et crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus. Profectus Fabius in 94 apto exercitu, et eo plus fiducia ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio obcurrunt; qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem acceperunt, læti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, ain' tandem, inquit, num castra vallata non habetis? Ad hoc

Fabius in provinciam venit.

94 * Apto] Idoneo, habili, nec ad majorem justo numerum excrescente.

U. C. 457. quum subclamatum esset; *duplici quidem vallo, et fossa, et*
 A. C. 295. *tamen in ingenti metu esse: habetis igitur, inquit, adfatim lig-*
norum, redite, et vellite vallum. Redeunt in castra, terrorem-
 que ibi, velleentes vallum, et iis, qui in castris remanserant,
 militibus, et ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii
 aliis dicere, *consulis se Q. Fabii facere jussu.* Postero inde
 die castra mota, et Appius prætor Romam dimissus. inde
 nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse, uno lo-
 co sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum ⁹⁵ no-
 biliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta
 fieri sinebat hiems haud dum exacta. Vere inde primo, re-
 licta secunda legione ad ⁹⁶ Clusium, quod Camars* olim ad-
 pellabant, præpositoque castris L. Scipione pro prætore,
 Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse
 sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam
 quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto adci-
 tus. nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio præ-
 tore retractum quidam videri volunt; quin in senatu et
 apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terro-
 rem belli Etrusci augeret: *non subfecturum ducem unum, nec*
exercitum unum, adversus quatuor populos. ⁹⁷ *Periculosum*
esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne
ad omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi legiones Ro-
manas reliquisse: et minus quinque millia peditum equitumque
cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo
quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volum-
nio Samnium provinciam dari. Si consul velit in suam pro-
vinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exer-
citu justo consulari proficisci. Quum magnam partem move-
 ret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia
 integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si
 per commodum reipublicæ posset, Romam venisset, vel ali-
 quem ex legatis misisset; a quo disceret senatus, quantum
 in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, et
 quot per duces esset.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, et in senatu et produc-
 tus ad populum median orationem habuit, ut nec augere,
 nec minuere videretur belli famam; magisque in altero ad-
 sumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut rei-
 publicæ periculo consulere. *ceterum, si sibi adiutorem belli*

* remanserunt Gron.

* Camars Crev.

⁹⁵ *Nobiliorem]* Multo clarior et ap-
 tior huic loco videretur vox *mobilio-*
rem, id est, celeriore, habiliorem
 ad motum. Atque illa extat in codice
 Victorino.

⁹⁶ * *Clusium, quod Camars olim ap-*

pellabant] Nempe Livii ævo cognomen
 illud exoleverat. Videtur tunc id op-
 pidum appellatum fuisse *Clusium ve-*
tus.

⁹⁷ *Periculosum esse]* Magis ex Li-
 viano viore esset, *periculum esse.*

sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii U. C. 457. consulis per tot collegia experti posse? Neminem omnium secum A. C. 295. conjungi malle: et copiarum satis sibi cum P. Decio, et numquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit, at sibi L. Volturnium darent adiutorem. Omnium rerum arbitrium et a populo, et a senatu, et ab ipso collega, Fabio permissum est. et quum P. Decius se in Sannium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta lætitia ac gratulatio fuit,⁹³ ut præciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum, decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit. adjecerunt et Appii criminationes de Fabio absente ad populum, et pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules in Etruriam venirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque obpugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus,⁹⁹ in colle^y, qui inter urbem et castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi. ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique urgueret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, et lanceis infixæ, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant; nec tantum cladis acceptum: et circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem subsidium e castris tulisse, victoresque Umbros, redintegrato prælio, victos esse, captivosque eis ac prædam ademtam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod, quum sæpe alias, tum eo anno, Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod

Galli legionem Romanam circumveniunt.

^y collem Crev.

⁹³ *Ut præciperetur victoria animis] Ut victoriam animis et spe omnes jam tunc sibi desponderent.

⁹⁹ In collem . . . aciem erexit] Quomodo hætenus legebatur, in colle, ora-

tio vel solæca est; vel certe parum clari sensus. Igitur, auctoribus duobus scriptis, altero Hearnii, nostro altero, dedimus in collem.

U. C. 457. ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, et magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum missis, et sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ obpositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Postumius Megellus, proprætores ambo, stativa in eis locis habere jussi.

Ambo Coss.
in agro
Sentinati.

XXVII. Consules ad hostes, transgresso Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti. dies indicta pugna: Samniti² Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana obpugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi. qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur. per biduum lacesiere prælio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrimque cedere: magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupo ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illac fuga, inquit, et cædes vertit: ubi sacrum Dianæ feram jacentem videntis. Hinc victor Martius lupo, integer et intactus, gentis nos Martiæ et conditoris nostri admonuit.* Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. adversus Samnites Q. Fabius^a primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversus Gallos pro sinistro Decius quintam et sex-

Prælium
cum Gallis
et Samnitibus.

² Samnitibus Gron. Crev.

^a Q. abest. Ead.

[I Sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani] Merito videtur utrique Gronovio vitium esse in duabus postremis vocibus. Emendat Jac. Gronovius: *etiam Romani alii duo exercitus...* Unus e nostris

scriptis duas illas voces omnino omittit. Nihil horum satis placet. Sensus certe clarus est, * Latino exercitu majore, quam quantus erat Romanus.

² In agrum Sentinatem] In Umbria, ad Sentinum oppidum.

tam instruxit. secunda et quarta cum L. Volumnio procon- U. C. 457.
sule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo A. C. 295.
æquis viribus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci et Um-
bri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent,
accipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterum, quamquam communis adhuc Mars
belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vi-
res esset, haudquaquam similis pugna in dextro lævoque
cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam
inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime se-
rum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, et Samni-
tes et Gallos primo inpetu feroces esse, quos sustineri satis
sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos:
Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris at-
que æstus³ fluere; primaque eorum prælia plus quam viro-
rum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus
igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires mi-
liti servabat. Ferocior Decius et ætate et vigore animi,
quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit. et,
quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pug-
nam concitat: et ipse, fortissimæ juvenum turmæ inmixtus,
orat proceres juventutis, in hostem ut secum inpetum faci-
ant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu et ab
equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum.
iterum longius evectos, et jam inter media equitum agmina
prælium cientes, novum pugnæ conterruit genus: ⁴essedis
carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum
rotarumque advenit, et insolitos ejus tumultus Romano-
rum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lym-
phaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque
improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: mul-
tique inpetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen
obtriti antesignani: et insecuta, simul territos hostes vidit,
Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se de-
dit. Vociferari Decius, *Quo fugerent? quamve in fuga spem
haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. deinde, ut
nulla vi percussos sustinere poterat, patrem P. Decium no-
mine compellans, *Quid ultra moror, inquit, familiare fatum?* ⁵
datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis pia-
devoret.

³ * *Fluere*] Labi, solvi, ex defatiga-
tione deficere. Supra VII. 33. *et flu-
ere jam lassitudine vires, sentirent.*

⁴ *Essedis carrisque*] *Essedum* erat
vehiculi vel currus genus, e quo pug-
nare solebant veteres Galli et Britan-
ni. *Carris* impedimenta plerumque
vehabantur: quamquam et eorum erat

ad pugnam usus, ut ex hoc loco pa-
tet.

⁵ * *Ut luendis periculis publicis pia-
cula simus*] Ut *simus* quasi quædam
victimæ, destinatæ ad luendam deum
iram, et ad excipienda capitibus nos-
tris pericula quæ reipublicæ impen-
dent.

U. C. 457. *cula simus. Jam ego necum hostium legiones^b mactandas*
 A. C. 295. *Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Vesperin bello Latino se jusserat devoveri. Quum secundum sollemnes precationes adjecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem, cælestium, inferorum iras: ⁶ contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium; locumque eundem suæ pestis et Gallorum ac Samnitium fore.* Hæc exsecratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. ⁷ Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, et maxime globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana incassum jactare tela. torpere quidam, et nec pugnae meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque pro prætorem esse, vociferari, *Vicisse Romanos, ⁸ defunctos consulis fato.* Gallos Samnitesque *Telluris matris ac Deorum Manium esse.* Rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem; *furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse.* Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie jussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede coulato videretur pugna; jussu legatorum conlecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta: quibus plerisque in scuta, ⁹ verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus ¹⁰ adtoniti conciderent. hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. ¹¹ Fabius in dextro^c, primo (ut ante dictum est)

Fabius in dextro cornu Samnites vincit.

^b legiones hostium Gron. Crev.

^c add. cornu Gron.

⁶ * *Contacturum funebribus diris signa . . . hostium*] Se devotum diris, velut contagione quadam transmissurum illas in signa hostium.

⁷ * *Vix humanæ . . . opis*] Supra humanam open potentiamque.

⁸ *Defunctos consulis fato*] Liberatos jam, nec quidquam amplius cælestibus inferisve diis debentes, post consulis mortem.

⁹ *Verutis in corpora ipsa*] Ergo ve-

ruta facilius penetrabant, quam pila; quia nempe teretioris erant mucronis.

¹⁰ * *Adtoniti*] Non minus stupentes, quam qui fulmine afflati sunt. Idque intelligit Livius factum divino numine, quod se, ex ejus mente, in hæc pugna exeruit.

¹¹ *Fabius in dextro*] Vulgati adjiciunt *cornu*. Sed supervacuam vocem, ut quæ proxime antecesserit,

cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor U. C. 457.
 hostium, nec inpetus, nec tela missa, eandem vim habere A. C. 295.
 visa; præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circum-
 ducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo
 possent inpetu, incurrerent; sensim suos signa inferre jus-
 sit, et commovere hostem. Postquam non resisti vidit, et
 haud dubiam lassitudinem esse; tum, conlectis omnibus
 subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, et legiones concitavit,
 et signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec
 sustinuerunt Sannites inpetum; præterque aciem ipsam
 Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cur-
 su ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Galli cir-
 cumventi.
 Fabius, audita morte collegæ, Campanorum alam, quingen-
 tos fere equites, excedere acie jubet, et circumvectos ab ter-
 go Gallicam invadere aciem: tertiæ deinde legionis subse-
 qui principes, et, qua turbatum agmen hostium viderent
 inpetu equitum, instare ac territos cædere. Ipse ædem Jovi
 Victori spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samni-
 tium perrexit; quo multitudo omnis consternata agebatur.
 Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non rece-
 pere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gel-
 lius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi dein-
 de intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra,
 et Galli ab tergo circumventi. Cæsa eo die hostium viginti
 quinque millia, octo capta. nec incrementa victoria fuit. Victoria
 Romano-
 rum cruen-
 ta.
 Nam ex P. Decii exereitu cæsa septem millia; ex Fabii,
 mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum collegæ
 corpus, spolia hostium conjecta in acervum Jovi Victori
 cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis
 Gallorum cumulibus erat, inveniri non potuit. postero die
 inventum relatumque est cum multis militum lacrimis. In-
 termissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ
 funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio pro Res in E-
 truria bene
 gesta.
 prætore res ex sententia gesta; et, præter ingentem inlatam
 populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam
 egregie est: Perusinorumque et Clusinorum cæsa amplius
 millia tria^d, et signa militaria ad viginti capta. Samnitium
 agmen, quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum
 a Pelignis est. ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna
 ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, ¹² etiam
 vero stanti, sed ¹³ superjecere quidam augendo fidem; qui

^d tria millia Gron. Crev.

respuunt scripti omnes nostri, et ple-
 rique e Gronovianis.

quis stet vero, contentus sit eo quod
 verum est.

¹² Etiam vero stanti] Etiam si

¹³ Superjecere quidam augendo fi-

U. C. 457. in hostium exercitu ¹⁴ peditum quadraginta millia trecentos
 A. C. 295. triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere
 fuisse: scilicet cum Umbris Tuscisque, quos et ipsos pug-
 næ adfuisse. et, ut Romanorum quoque auferent copias, L.
 Volumnium pro consule ducem consulibus, exercitumque
 ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus
 duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in
 Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Ti-
 fernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci,
 fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in
 Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etrus-
 cisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem se-
 cuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non
 magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii est:
¹⁵ excitataque memoria parentis, æquata eventu publico pri-
 vatoque filii laudibus. Data ex præda militibus ¹⁶ æris oc-
 togeni bini, sagaque et tunicæ; præmia illa tempestate mi-
 litia hædquaquam spernenda.

Etrusci et
 Samnites
 bellum re-
 parant.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc,
 nec in Etruria pax erat. nam et, Perusinis auctoribus, post
 deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: et Sam-
 nites prædatum ¹⁷ in agrum Vescinum Formianumque, et
 parte alia in Æserninum, quæ^e Vulturno adjacent flumini,
 descendere. Adversus eos Ap. Claudius prætor cum exer-
 citu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo
 quatuor millia et quingentos Perusinorum occidit: cepit ad

^e quæque Crev.

dem] Quidam superjecere fidem, sive
 rem ultra fidem, ultra quam credi
 possit, protulere augendo.

¹⁴ Peditum XL. millia CCCXXX.
 equitum VI. millia] Hic olim legeba-
 tur equitum VI. et XL. millia. Emen-
 davit Sigonius, quomodo nunc habe-
 tur. Dubitamus tamen, an locum
 persanaverit. Omnino aliquis in his
 numeris error esse videtur. Neque
 enim satis apparet, cur hic, quem
 nunc libri præferunt, numerus fidem
 excedere Livio videretur, quam et c.
 præc. dixerit XXV. millia hostium
 cæsa, octo capta; et ex c. 26. supra
 colligi possit Romanos ipsos non pau-
 ciores fuisse quadraginta hominum
 millibus.

¹⁵ Excitataque memoria] Renovata
 est memoria patris, quam filii laudes
 æquaverant et eventu publico, præ-
 clara nempe populi Romani victoria;
 et eventu privato, gloriosa scilicet
 morte.

¹⁶ Æris octogeni bini] Supple,
 nummi librales, sive asses. Porro
 82. asses excedunt aliquanto pretium
 unius unciaæ argenti.

¹⁷ In agrum Vescinum Formia-
 numque, et parte alia in Æserninum,
 quæque Vulturno adjacent flumini]
 Sic edebatur ante Sigonium. Sic et
 suos habere scriptos testatur Grono-
 vius. Ea quæ vulgo nunc libros oc-
 cupat lectio, quæ Vulturno adjacent
 flumini, procul dubio vitiosa est. Ne-
 que enim aut Vescinus ager, aut For-
 mianus, Vulturno, sed Liri adjacent.
 Præterquam quod ^{quæ} non satis
 commode referretur ad agrum. Quam
 tamen scripti omnes nostri præferant
 adjacet, et unus ex iis, quemadmo-
 dum et Sigoniani, ignoret ^{quæ} que,
 probabilis videtur Gronovii conjectura,
 qua Vulturno adjacent flumini: Æser-
 ninus nempe ager, qui ultimo nomi-
 natus est.

mille septingentos quadraginta : qui redempti singuli ¹⁸ æris U. C. 457.
 trecentis decem. præda alia omnis militibus concessa. Sam- A. C. 295.
 nitium legiones, quum partim Ap. Claudius prætor, partim
 L. Volumnii pro consule sequeretur, in agrum Stellatam
 convenerunt. ibi et ¹⁹ Samnitium legiones omnes considunt,
 et Appius Volumnii que castra conjungunt. Pugnatum
 infestissimis animis, hinc ira stimulante adversus rebellantes
 toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo
 Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia sep-
 tingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingen-
 ti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiis-
 que sollicitus. nam, et terram multifariam pluuisse, et in exer-
 citu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nunciatum est:
 librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consu-
 lis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pe-
 cunia multavit. ex quo multatio ære Veneris ædem, quæ
 prope circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc
 Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen ²⁰ annumque sextum et quadragesimum, a M. Valerio, A.
 Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agi-
 mus: et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque
 actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pec-
 tora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pe-
 lignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus,
 mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Ro-
 manis cæsi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suæ
 amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem
 fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis vi-
 ribus jam stare poterant; tamen bello non abstinebant. adeo
 ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: et vinci,
 quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille,

Belli Sam-
 nitici diu-
 turnitas, et
 atrocitas.

18 *Æris trecentis decem*] Assibus 310. qui æstimari possunt circiter quatuor uncis argenti Parisiensibus.

19 *Samnitium legiones omnes*] Vox *legiones* abest a libris Gronovio inspectis et a nostris. Campanus illam habet, sed omittit *omnes*. Atque hæc expeditissima lectio videtur. Tamen quum unus e codd. nostris habeat *Samnitii*, alius *ad Samnitium*, suspicamur in illa voce latere posse nomen alicujus loci: Liviumque dedisse, *ibi ad* . . . (loci nomen supplere non possumus) *considerunt*: recisis duabus vocibus *legiones omnes*, quas ambas prætermittit Victorinus liber.

20 *Annumque sextum et quadragesimum*] Intelligit Livius annum eum,

quo L. Postumius et M. Atilius consules fuerunt, ut patet ex eo quod annum quo Samnites in *Sentinati* . . . *cæsi fuerunt*, id est, eum quo Fabius V. Decius IV. consulatum gessere, vocet paulo infra *proximum*, sive proxime præcedentem *annum*. Annus autem quo L. Postumius, M. Atilius Coss. fuerunt, est quidem ex calculo quem sequimur, septimus et quadragesimus Samnitici belli, ob unum nimirum annum, quem Livius non videtur agnoscere, adjectum, de quo vid. not. 20. ad VIII. 19. Sed Livius, qui ejus rationem non habuit, debuit annum de quo hic agimus, numerare sextum et quadragesimum.

quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

U. C. 458.
A. C. 294.
L. Postu-
mio II. M.
Atilio Coss.

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus et M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos obrimeret. Velut ex composito ²¹ ibi obvium habuere hostem; ubi et intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur: et egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitum prohiberent. Quum castra castris conlata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana obpugnare. et quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo etiam congregantium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, et eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Inproviso obpressis nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum ²² decumana porta inpetus factus. itaque captum ²³ quæstorium: quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde ad arma.

Samnites
castra Ro-
mana ad-
grediuntur.

XXXIII. Consul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Suessanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum ²⁴ principali via inducit. Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: et clamore magis, quam oculis, hostem noscunt: nec, quantus numerus sit, æstimari potest. Cedunt primo incerti fortu-

²¹ *Ibi obvium habuere hostem*] Consul et exercitus Romanus.

²² *Decumana porta*] Vid. not. 15. ad c. 5. l. III.

²³ *Quæstorium*] Quæstoris tabernaculum, et ejus apparatus copiisque destinata sedes. Polybius lib. VI. Quæstorium locat juxta Prætorium in fronte castrorum. At ex hoc loco et quibusdam aliis Lipsius colligit l. V. de Milit. Rom. Dial. 3. Quæstorium primis temporibus fuisse in inferiore castrorum parte, * haud procul a Decumana porta.

²⁴ *Principali via*] Lipsius, l. IV. de

Milit. Rom. Dial. 1. *Principalis via* eadem est quæ *via Principiorum*, quæ nempe per totam castrorum latitudinem ab una Principali porta ad alteram pertingebat. Sed hic locus repugnat. Siquidem, quum hostes sint in inferiore castrorum parte, non eundem est consuli ad portas Principales in lateribus castrorum sitas, sed per longitudinem castrorum descendendum ad inferiorem partem. Itaque via Principalis de qua hic agitur, debuit a fronte castrorum porrigi versus portam Decumanam.

næ suæ, et hostem introrsum in media castra accipiunt. in- U. C. 452,
de quum consul vociferaretur, *expulsine extra vallum, castra* A. C. 294.
deinde sua obpugnaturi essent, rogatus; clamore sublato con-
nisi primo resistunt: deinde inferunt pedem urgentque, et
impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt. Expel-
lunt extra portam vallumque. inde pergere ac persequi (quia
turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, libe-
ratis castris contenti, receperunt se intra vallum trecentis
ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ vigi-
lumque et eorum, qui circa quæstorium obpressi, periere ad
ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix au-
dacia auxit; et non modo proferre inde castra Romanum,
sed ne pabulari quidem per agros suos, patiebantur. retro in
pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum re-
rum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Ro-
mam, coegit L. Postumium consulem, vixdum validum,
²⁵ proficisci ex urbe. Prius tamen, quam exiret, militibus
edicto Soram jussis convenire, ipse adem Victoriæ, quam
ædilicis curulis ex multatitia pecunia faciendam curaverat,
dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium
ad castra collegæ perrexit. inde postquam Samnites, diffisi
duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi con-
sules ad vastandos agros urbesque obpugnandas disce-
dunt.

XXXIV. Postumius Milioniam obpugnare adortus, vi ^{Urbes Sam-}
primo atque inpetu, dein ^f, postquam ea parum procedebant, ^{nitium cap-}
opere ac ²⁶ vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, capta ^{ta.}
jam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam om-
nibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. pos-
tremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia
ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam.
Inde ²⁷ Ferentinum ductæ legiones: unde oppidani cum om-
nibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per
aversam portam silentio excesserunt. Igitur, simul advenit
consul, primo ita compositus instructusque mœnibus suc-
cessit, tamquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certami-
nis foret: deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma,
nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi de-

^f deinde Gron. Crev.

²⁵ *Proficisci ex urbe. Prius tamen quam exiret*] Hujus loci interpunctio-
nem mutavimus: quod monemus, ne
quis id sine consilio factum putet.
Ratio hujus interpunctionis quam se-
quimur, sponte occurret cuivis paulo
attentius legenti.

²⁶ * *Vineis*] Vid. not. 94. ad II. 17.

²⁷ *Ferentinum*] Mendi arguit hanc

vocem Gronovius. Ferentinum enim
alterum in Latio est, alterum in E-
truria, procul utrumque ab his regio-
nibus in quibus nunc bellum geritur:
nec ulla urbs ejus nominis in Samnio
reperitur. Mirum in modum variant
scripti. Gronovius suspicatur *Tre-*
ventinum, Dujatius *Forentum*.

U. C. 458. A. C. 294. *serta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia, atque explorare omnia jubet. equites portam unam alteramque ²⁸ eadem regione in propinquo patientes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt, excessum urbe; solitudine haud dubia id ²⁹ perspicuum esse, et recentibus vestigiis fugæ, ac ³⁰ strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem, et, modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse; extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communire jussit. ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictaque, quæ migratu difficilia essent. Ea direpta; et cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam; suos prima vigilia profectos. credere, eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.*

Bellum
Atilio non
facile.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam obpugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. Prælium varium et anceps fuit: tristiùs tamen eventu Romanis; et quia insueti erant vinci, et quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. ³¹ Tum quoque sollicita nox fuit jam invasurum castra Samnitum credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hostes erat. ubi primum inlaxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipsa præter hostes, erat: ³² qua ingressi, præbu-

§ quam Crev.

²⁸ * *Eadem regione in propinquo*] Vicinas sibi invicem in eadem urbis regione.

²⁹ *Perspicuum esse*] Quatuor nostri codices, tres Gronoviani, et omnes vetustiores editi habent *id perspicuum*: ut sic interpungendus ac legendus esse hic locus videatur: *ex-*

cessum urbe: solitudine haud dubia id perspicuum esse.

³⁰ * *Strage rerum*] Stratis passim per vias rebus.

³¹ * *Tum quoque*] Etiam si minus periculi tum fuerit, quam si is terror pugnantes cepisset.

³² *Quam ingressi*] Hanc lectionem

ere speciem recta tendentium ad castra obpugnanda. Consul U. C. 459.
 arma capere milites jubet, et sequi se extra vallum : legatis, A. C. 294.
 tribunis, ³³ præfectis sociorum imperat, ³⁴ quod apud quem-
 que facto opus est. Omnes adfirmant, se quidem omnia factu-
 ros, sed militum jacere animos. tota nocte inter vulnera et gemitus
 morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum
 foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint : nunc
 pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse. Quæ ubi consul
 accepit, sibi net ipsi circumeundos adloquendosque milites
 ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere incre-
 pabat ; *Quid cessarent, tergiversarenturque ? Hostem in castra
 venturum, ³⁵ nisi illi extra castra exissent : et pro tentoriis suis
 pugnuros, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus ³⁶ du-
 biam victoriam esse. ³⁷ Qui nudus atque inermis hostem maneat,
 ei aut mortem, aut servitutum patiendam.* Hæc jurganti in-
 crepantique respondebant : *Confectos se pugna hesternæ esse :
 nec virium quidquam, nec sanguinis superesse. majorem multi-
 tudinem hostium adparere, quam pridie fuerit.* Inter hæc ad-
 propinquabat agmen : et, jam breviori intervallo certiora
 intuentes, vallum secum portare Samnitum adfirmant, nec
 dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, enim-
 vero, consul, indignum facinus esse, vociferari, tantam contu-
 meliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. *Etiame-
 circumsedebimur, inquit, in castris, ut fame potius per ignomi-
 niam, quam ferro, si necesse est, per virtutem, moriamur ? Dii
 bene verterent, facerentque, quod se dignum quisque ducerent.
 Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum
 adversus hostes : casurumque inter signum Samnitium potius,
 quam circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis
 legati, tribunique, et omnes turmæ equitum, et ³⁸ centurio-
 nes primorum ordinum, adprobavere. Tum pudore victus
 miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur : longo
 agmine, nec continenti, mæsti ac prope victi procedunt
³⁹ adversus ^h hostem, nec spe, nec animo certiorein. Itaque

^h versus Gron.

tientur Campanus, Sigonius, unus
 Hearni codex, et duo e nostris. Vulgo
 qua.

33 *Præfectis sociorum*] Vid. not.
 29. ad c. 36. l. VIII.

34 *Quod apud quemque facto opus
 est*] Magis placeret quod cuique.

35 *Nisi illi extra castra exissent*]
 Vetus Sigonii liber, assentiente uno e
 nostris, nisi ipsi : quod placet.

36 *Dubiam victoriam esse*] Victo-
 riam sperari posse : at si quiescant
 inermes, certam imminere servitutum
 aut mortem.

37 *Qui nudus atque inermis*] Melius

VOL. I.

iners : quod habent quidam scripti,
 teste Gronovio. * *Nudus* enim hic in-
 telligi debet *inermis*.

38 *Centuriones primorum ordinum*]
 Hos, qui et nonnunquam *primi ordi-
 nes* appellantur, intelligit Lipsius
 Primopilum, primum Principem, pri-
 mum Hastatum : sive centuriones
 primi Triariorum ordinis, primi Prin-
 cipum, primi Hastatorum. Eum adi
 l. II. de Milit. Rom. dial. 8.

39 *Adversus hostem*] Sic Campa-
 nus, Andreas, Sigonius, et sex e nos-
 tris. Vulgo *versus hostem*.

Q q

U. C. 458. simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo
 A. C. 294. Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugæ quidem patere viam. illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. ⁴⁰ In medio sarcinas conjiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant exspectantes, dum ab hostibus prius inpetus, prius clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque inpari, cœpit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem inmisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, et alii turbati; et ab Samnitium acie ad obprimendos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto et inpire magis, et plures procurrant Samnites: et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul, equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, ⁴¹ *ut, quicumque ad vallum tenderet^b, sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberent*; ⁴² *hæc ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra. Quo pergis, inquit, miles? et hic arma et viros invenies. nec, vivo consule tuo, nisi victor castra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoste, pugnare malis.* Hæc dicente consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam adjuvit; quod non institerunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: et ostendere suis, paucos et ordinibus incompositis effuse venire hostes. Inter hæc consul, manus ad cælum adtollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, si constitisset a fuga Romana acies, redintegratoque prælio cecidisset vicissetque

^b *pergeret* Gron. Crev.

⁴⁰ *In medio sarcinas conjiciunt]* Lege cum Jac. Gronovio: *in medium.*

⁴¹ *Ut quicumque ad vallum pergeret, . . pro hoste haberent]* Haud multum interest. Sed plerique editi, et codices Hearnii, et tres e nostris, ha-

bent *ad vallum tenderet.* Quidam quoque scripti, et vet. editi præferunt *haberetur, non haberent.*

⁴² *Hæc ipsa minitans]* Hæc ipsa, quæ stationi equitum imperarat, minitans fugientibus.

legiones Samnitium. Omnes undique ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: ⁴³ numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum. adeo facile inclinata res, repulsique a castris hostes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæserè inpediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. Tum vero eos a fronte urguere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorumⁱ, qui omnes nudi sub jugum missi. cæsos ⁴⁴ retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit. recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum^k. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati quum prædam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi ⁴⁵ longo atque inpedito agmine incompositi cæduuntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, et exercitu ibi relicto, comitiorum causa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, et ob amissa tot millia militum, et ⁴⁶ quod captivos sine pactione sub jugum misisset.

U. C. 458.
A. C. 294.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volsiniensem agrum: dein cum egressis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipsorum depugnat. duo millia octingenti^m Etruscorum cæsi: ceteros propinquitatis urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimæ

Etruria
Postumius
vastata.

ⁱ trecentorum Gron. Crev.

^k septem millia trecenti Eæd.

^l deinde Eæd.

^m CC. Eæd.

43* Numen etiam deorum respexisse nomen Romanum visum] Dii quoque visi respexisse Romanos.

44* Retulere] Ii quibus datum negotium erat ut cæsorum corpora numerarent.

45 Longo ac inpedito agmine] Legge et inpedito. Vitant enim optimi scriptores concursum particulae ac

eum sequente vocali.

46 Quod captivos sine pactione sub jugum misisset] Nempe sub jugum missi liberabantur et abire sinebantur. Id ergo indignantur Patres, tot captivos ita remissos esse, ut nihil inde commodi respublica Romana recepisset.

U. C. 458.
A. C. 294.

urbes, Etruriæ capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; et, ⁴⁷ vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos inpetraverunt. multa præsens ⁴⁸ quingentum millium æris in singulas civitates inposita. Ob hasce res gestas, consul quum triumphum ab senatu, moris magis caussa, quam spe inpetrandi, petisset, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset; alios, quod injussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque negare triumphum: *Non ita, inquit, Patres conscripti, vestræ majestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, victoria et pace parta, triumphabo.* Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebant; pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum est: vocatusque eo consul, quum ⁴⁹ M. Horatium, L. Valerium consules, ⁵⁰ C. Martium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed jussu populi triumphasse diceret; adjiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum, nisi sciret, mancipia nobilium tribunos plebis legem inpedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse,* ⁵¹ *ac futura*ⁿ. Posteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adversus intercessionem septem tribunorum et consensum senatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fuscum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius, ambo^o consules in Samnio et ad Luceriam res gessisse, scribit, traductumque in Etruriam exercitum, (sed ab utro consule non adjecit) et ad Luceriam utrumque multos occisos. inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat: sed ⁵² fanum tantum, id est locus, templo effa-

Postumius triumphat
senatu adversante.

ⁿ futuram Gron. Crev.

^o ambos Eaed.

⁴⁷ *Vestimentis . . . pacti . . . ut]* Vid. not. 20. ad IX. 43.

⁴⁸ *Quingentum millium æris]* Libræ æris 500000. pæres crusedie sunt marcis argenti Parisiensibus 721. cum duabus uncis.

⁴⁹ *M. Horatium, L. Valerium consules]* Vid. III. 63.

⁵⁰ *C. Marcium Rutilum]* Vid. VII. 17.

⁵¹ *Ac futuram]* Lege futurum,

vel futura.

⁵² *Fanum . . . id est, locus templo effatus]* Fanum igitur et ædes, si proprie omnino loquerentur, sic differant, ut fanum esset area nuda et solum alicui deo consecratum; ædes, ipsum ædificium. Hinc festus: *sistere fana quum in condenda urbe dicitur, significat loca in oppido futurorum sanorum constituere.*

tus, sacratus p̄ fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem ⁵³ voti ⁵⁴ damnata respublica ⁵⁵ in religionem venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum et consul insignis L. U. C. 459. Papius Cursor, qua paterna gloria, qua sua, et bellum in- A. C. 293. gens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam di- L. Papius, em, præter L. Papium patrem consulis, pepererat: et for- Sp. Carvi- te eodem conatu adparatuque omni opulentia insignium- lio Coss. armorum bellum adornaverant: et Deorum etiam adhibue- rant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut, qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, qui- que injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad quadraginta millia mili- tum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus ⁵⁶ pluteisque, et lin- teis contextus, patens ducentos maxime pedes in omnes pa- riter partes. Ibi ⁵⁷ ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, Sacramento adiguntur sacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui se- milites id sacrum petere adfirmabat ex vetusta Samnitium religio- Samnitium ne; qua quondam usi majores eorum fuissent, quum adim- horrendo mendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. quodam Sacrificio perfecto, per viatorem imperator adiri jubebat ritu. nobilissimum quemque genere factisque. singuli introduce- bantur. Erat quum alius adparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circa omni contexto aræ in medio, victimæque circa cæsæ, et circumstantes cen- turiones strictis gladiis. - Admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque jure- jurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enuncia- turum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine, in exsecrationem capitæ familiæque et stirpis composito, nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent: et si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se, obruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stra-

p̄ jam sacratus Gron. Crev.

53 *Voti damnata*] Voti solutionem debente. Vid. supra V. 25.

54 *Damnata republica*] Sic recte Gronovius, cui adstipulatur unus e nostris codd. Olim edebatur, *repub- lica*.

55 * *In religionem venit*] Religio ex- pascere visa est.

56 *Pluteisque*] Plutei sunt vel cra- tes corio crudo intentæ, vel tabulæ

quibus quid præcepit. FESTUS.

57 *Ex libro vetere linteo lecto*] Ex libro vetere linteo, qui lectus fuerat; nempe ab illo Ovio Paccio, qui sacer- dos hujus sacri fuit; et fortasse co- ram imperatore et præcipuis ducum. Posset ultima vox abesse sine sensus dispendio: et quidem eam omittit unus Hearnii codex.

U. C. 459. gem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent.
 A. C. 293. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ⁵⁸ ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. ea Legio linteata ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, adpellata est. His arma insignia data, et cristatae galeae, ut inter ceteros eminent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec adparatu linteatae legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam conseedit.

Samnium
 vastant
 Coss.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamnati reliquerat, decretae erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes, ⁵⁹ operati superstitionibus, concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Caesa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius, novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Durniam urbem expugnavit. minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. praeda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. ⁶⁰ ibi aliquandiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absolvebatur. quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: et absentis collegae consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentioniorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit; *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, configere cum hoste. Opus esse, et illum, quanta maxima vi posset, Cominium obpugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit, adprobare collegam consulta referens. Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de presenti hostium adparatu, vana magis specie, quam efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; et*

Papirius
 milites hor-
 tatur.

⁵⁸ *Ut vir virum legerent*] Vid. not. 60. ad IX. 39.

⁵⁹ *Operati*] Vid. not. 31. ad I. 31.

⁶⁰ *Ibi*] Eo loco qui posterior memoratus est, nempe ad Aquiloniam,

per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occisione occisam: spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsitan novini familiaeque suae, ut adversus maximos conatus Samnitium obpouentur duces; spoliaque ea referrent, quae insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui, nefando sacro mixta hominum pecudumque cæde respersus, ⁶¹ ancipiti Deum iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes Deos, hinc jurisjurandi adversus fœdera suscepti exsecrationes horrens, iuratus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.

XL. Hæc, comperta perfugarum indicibus, quum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset, simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt; pœnitet in posterum diem dilatatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis a collega, Papirius ⁶² silentio surgit, et pullarium in auspiciis mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnae: summi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. nam, quum pulli non pascerentur, pullarius, auspiciis mentiri ausus, ⁶³ tripudium solistimum consuli nunciavit. Consul lætus auspiciis egregium esse, et Deis auctoribus rem gesturos, pronunciat; signumque pugnae proponit. Exeunti jam forte in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas, quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri jubet, subsidiaque suis quæque locis, et præfectos subsidiis adtribuerat. Dextro cornu L. Voluminium, sinistro L. Scipionem, equitibus lega-

Auspiciis
mentitur
pullarius.

⁶¹ *Ancipiti deum iræ*] Utrumque nimitanti, sive pugnaret contra fœdera, sive fugeret adversus susceptum jusjurandum.

⁶² *Silentio*] Vid. not. 44. ad VIII. 23.

⁶³ *Tripudium solistimum*] Auspiciis e pullis summa religione a Romanis captabatur, hoc modo. Pullos in cavea asservabant ii, qui ex eo ipso dicebantur *pullarii*. His igitur pullis, quando auspiciari opus erat, puls vel offa obijciebatur. Si pulli e cavea egressi non essent, aut progressi offam

non attigissent, inde colligebatur periculum imminere. Sin autem pascerentur, bonum augurium habebatur; præsertim, si iis vespertibus aliquid ex ore decidisset: idque *tripudium solistimum* appellabatur. Quia enim, inquit Cicero l. II. de Divin. n. 72. *quum pascentur pulli, necesse est aliquid ex ore cadere, et terram pavire, i. e. ferire, terripavium primo, mox terripudium dictum est: hoc quidem jam tripudium dicitur. Solistimum autem dicebatur a solo, quod feriebat offa ex ore pulli decidens.*

U. C. 459. A. C. 293. tos alios, Caios Cædicium et Trebonium, præfecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum ⁶⁴ cohortibus alariis, in tumulum conspectum propere circumducere jubet, ⁶⁵ atque inde inter ipsam dimicationem, quanto maxime posset, moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis: qui, rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis, ambigi de auspicio, renunciaverunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiaque esto: ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, ⁶⁶ in semet ipsum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auspiciū est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent et Samnites signa; insequitur acies ornata armataque, ⁶⁷ ut hostium quoque magnificentum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nunciatum est, *Dii in prælio sunt, inquit; habet pœnam noxium caput.* Ante consulem hæc dicentem corvus voce clara obcinuit. quo lætus augurio consul, adfirmans nunquam humanis rebus magis præsentēs interfuisse Deos, signa canere, et clamorem tolli jussit.

Isque ictus
pilo cadit.

XLI. Prælium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in prælium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. nec sustinuisent primum clamorem atque inpetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci adueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus a fuga

⁹ alaribus Gron. Crev.

⁶⁴ Cohortibus alaribus] Sive alariis. Sic enim habent et hoc loco, et infra c. 43. complures scripti, tum Gronovio, tum nobis excussi. Et sæpe *ularios* appellat Tacitus. Utcunque legas, intellige cohortes sociales. *Alam* enim proprie et signate de sociis in exercitu dici egregie probat Lipsius, l. II. de Milit. Rom. Dial. 7. Ceterum hic dœsse videtur nota numeri. Neque enim profecto cohortes omnes alares, id est, pars longe maxima pedatum sociorum, ierunt cum Sp. Nautio. Vid. not. ad XXV. 21. et XXVII. 12. ubi de sociali exercitu fusius agemus.

⁶⁵ Atque inde inter . . . dimicationem] Adjecimus voculam *inde*, quam in Gronovianis editionibus omissam Campanus, Andreas, et aliæ vetustæ editiones, cum quibusdam Hearnii MSS. et omnibus nostris agnoscunt.

⁶⁶ * *In semetipsum religionem recipit*] Semetipsum obligat crimine violatæ religionis, et suum caput pœnæ subjicit.

⁶⁷ *Ut hostium quoque*] Ut spectaculum illius, licet hostilis, aciei, Romanorum oculos magnificentia sua capere et quodammodo delectare posset.

retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus U. C. 459, sacri, et armati sacerdotes, et promiscua hominum pecu- A. C. 293, dumque strages, et respersæ ⁶⁸ fando nefandoque sanguine aræ, et dira exsecratio, ac furiale carmen, detestandæ familiæ stirpique compositum. his vinculis fugæ obstricti stabant, civem magis, quam hostem, timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, et cædere Deorum hominumque adtonitos metu. repugnatur segniter, ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Jam prope ad signa cædes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, adparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. pulverein majorem, quam pro numero, excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo adparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: et consul adfirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adesse; adniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret.* Hæc insidens equo. inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam^r equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit; perrumpitque ordines, quacumque inpetum dedit. instant Volumnius et Scipio, et percussos sternunt. Tum, jam Deo-^{Victi Sam-}rum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: ^{nites.} pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam, præter hostes, metuunt. ⁶⁹ Peditum agmen, quod superfuit pugnae, in castra ad Aquiloniam compulsus est. nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi victis est, sed melius muri, quam vallum, armatos arcent, inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam conlegerentur animi trans-

^r vias Gron. Crev.

⁶⁸* *Fando nefandoque sanguine*] Et sanguine pecudum, quem fas erat fundi; et hominum sanguine, qui sine scelere effundi non poterat.

⁶⁹ *Peditum agmen, quod superfuit pugnae*] *Peditum agmen*, non totum,

sed quod ejus superfuit pugnae. Eodem fere modo locutus est Livius supra, V. 34. *Is, quod his ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos.* Vid. et infra XXVI. 33.

U. C. 459. acta res esset, lentio rem fore munitæ urbis obpugnationem
 A. C. 293. ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur, ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli a portis urbis?* Reclamantibus universis, primus ipse, scuto super caput elato, pergit ad portam: secuti alii, testudine facta, in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Hæc primo ignorare consul, et intentus recipiendo exercitui esse: jam enim præceps in occasum sol erat, et adpetens nox periculosa et suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius ab dextra castra capta videt: ab læva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu esse. et tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quidquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset, adiri, quas receperat, copias, signaque in urbem inferri jussit. ⁷⁰ Ingressi proxima ex parte, quia nox adpropinquabat, quievit. nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti et septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiores in acie visum, seu suoapte ingenio, seu fiducia bene gerundæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a prælio potuit; et in ipso discrimine, quo templa Diis immortalibus veneri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, ⁷¹ pocillum mulsi prius, quam temetum biberet, sese facturum. id votum Diis cordi fuit: et auspicia in bonum verterunt.

Pocillum
mulsi vo-
tum Jovi.

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce, ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis obposuit. Jam signum dantem eum nuncius a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab inpetu moratus est, et partem copiarum revocare instructam intentamque ad obpugnandum coëgit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima et ⁷² decem cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; ma-

⁷⁰ viginti Gron. Crev.

⁷¹ alaribus Ead.

⁷⁰ *Ingressi proxima ex parte*] Ingressi per eam urbis partem quæ proxima fuit venientibus a castris.

⁷¹ *Pocillum mulsi . . . facturum*] Magis placeret eum Dujatio legere, pocillo mulsi, facturum, supple, sacra: quemadmodum apud Virgil. Ecl. III.

Quum faciam vitula. Mulsum est vinum melle temperatum, potio laudatissima apud veteres.

⁷² *Viginti cohortibus*] Aliquot scripti habent *decem*: atque is numerus sufficere videtur.

numque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad U. C. 459.
Cominium eæ copiæ aduoveri possent. Ipse scalas ferri ad A. C. 293.
muros ab omni parte urbis jussit, ac testudine ad portas Cominium
successit. simul et refringebantur portæ, et vis undique in a Carvilio
muros fiebat. Sannites, sicut, antequam in muris viderent captum.
armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu
hostes; ita, postquam jam non ex intervallo nec missilibus,
sed cominus gerebatur res; et, qui ægre successerant ex
plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile
in hostem inparem ex æquo pugnabant; relictis turribus
murisque, in forum omnes compulsi, paullisper inde tenta-
verunt extremam pugnae fortunam. Deinde, abjectis armis,
ad undecim^u millia hominum et quadringenti in fidem con-
sulis venerunt. cæsa ad quatuor millia trecenti octoginta.
Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde me-
dio inter duas urbes spatio, ubi tertia expectata erat pug-
na, hostes non inventi. septem millia passuum quum abes-
sent a Cominio, revocati ab suis neutri prælio obcurrerunt.
Primis ferme tenebris quum in conspectu jam castra, jam
Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens
sustinuit: deinde e regione castrorum, quæ incensa ab Ro-
manis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi
longius prohibuit. Eo ipso loco⁷³ prope temere sub ar-
mis strati passim inquietum omne tempus noctis, expectan-
do timendoque lucem, egere. prima luce, incerti⁷⁴ quam in
partem intenderent iter, repente in fugam consternantur,
conspetti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Sam-
nites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non sta-
tionibus firmatam. Conspecta et ex muris Aquiloniæ ea
multitudo erat: jamque etiam legionariæ cohortes sequeban-
tur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: et ab
equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta inter-
fecti. Arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti
reliquerunt. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione,
Bovianum perventum est.

XLIV. Lætitiâ utriusque exercitus Romani auxit et ab
altera parte feliciter gesta res. uterque ex alterius sententia
consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaus-
tis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia et
Cominium deflagravit. et consules, cum gratulatione mu-

^u quindecim Gron. Crev.

⁷³ *Prope temere*] Gronovius mallet, *forte temere*: quæ loquendi forma apud Livium usitatissima est. *Prope* onittit Campanus.

⁷⁴ *Quam in partem intenderent*

iter] Tres MSS. Gronoviani, quatuor nostri, *tenderent iter*: ut nempe Virgilius, *iter ad naves tendebat Achates*: et rursus, *Tendere iter pennis*.

U. C. 459. tua legionum suaque, castra conjungere. In conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit donavitque; et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in prælio operam, et nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: ⁷⁵centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant. equites omnes, ob insignem multis locis operam, ⁷⁶corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius et infestius agere cetera et persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis conlatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium obpugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, et hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque, literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volaniam obpugnandam legiones ducunt.

XLV. Literæ consulum ingenti lætitia et in curia et in concione auditæ; et quadridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos adlatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, ⁷⁷si quid in Samnio adversi venisset; quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio prætore in senatum introductæ, querebantur, uri et vastari agros a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent: obtestabanturque Patres conscriptos, ut se a vi atque injuriæ communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *curæ senatui futu-*

Etrusco-
rum rebel-
lio.

⁷⁵ Centuriones militesque] Quatuor centuriones, manipulumque illum Hastatorum, de quibus modo mentio facta est.

⁷⁶ Corniculis] Parum constat de hujus vocis sensu. Suspiciantur interpretes ornamenta fuisse militaria, argentea vel aurea, ab figura cor-

num non abludentia, quæ in capitibus gestanda militibus iis qui strenue aliquid egissent, ab imperatore darentur.

⁷⁷ Si quid . . . adversi venisset] Duo e nostris codd. cum uno e Gronovianis, *evenisset*. Vid. not. 39. ad IX. 12. supra.

rum, ne socios fidei suæ paniteret: Etruscorum prope diem eam- U. C. 459.
dem fortunam, quam Samnitium, fore. Segnius tamen, quod A. C. 293.
 ad Etruriam adtinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque,
 qui per multos annos in amicitia fuerant, adlatum foret,
 arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit
 curam Patribus, ut faciales mittendos ad res repetendas
 censerent. quibus non redditis, ex auctoritate Patrum jussu
 populi bellum Faliscis indictum est: jussique consules sorti-
 ri, uter ex Sannio in Etruriam cum exercitu transiret.
 Jam Carvilius Volanam, et Palumbinum, et Herculaneum
 ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palum-
 binum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum
 bis etiam signis conlatis ancipiti prælio, et cum majore sua,
 quam hostium, jactura dimicavit. Castris deinde positis,
 mœnibus hostem inclusit. obpugnatum oppidum captum-
 que. In his tribus urbibus capta aut cæsa ⁷⁸ ad decem millia
 hominum: ita ut parvo admodum plures caperentur. Sor-
 tientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit se-
 cundum vota militum, qui vii frigoris jam in Sannio non
 patiebantur. Papirio ad Sæpinum major vis hostium resti-
 tit. sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem
 adversus eruptiones hostium pugnatum: ⁷⁹ neque obsidio,
 neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis se Sam-
 nites, quam armis ac viris mœnia, tutabantur. Tandem
 pugnando in obsidionem justam coëgit hostes: obsidendo-
 que vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus
 cædis editum, capta urbe: septem millia quadringenti cæsi:
 capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit,
 congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa
 est.

XLVI. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra ^{Papirii tri-}
 tecta poterat; itaque consul exercitum de Sannio deduxit. ^{umphus.}
 Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus.
 triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum
 habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis
⁸⁰ transiere, ac transvecti sunt: multæ ⁸¹ civicæ coronæ,

⁷⁸ *Ad decem millia hominum]* De-
 est in editionibus Gronovianis *ad* ad,
 proent dabo per incuriam operarum.

⁷⁹ *Neque obsidio, neque bellum]*
 Multum placet quæ in uno codice,
 teste Gronovio, scriptura reperitur:
Neque obsidio, sed bellum ex æquo erat.
Bellum ex æquo est illud quod aperto
 campo, et instructa utrinque acie
 geritur. Hanc lectionem firmant quæ
 sequuntur.

⁸⁰ *Transiere ac transvecti sunt]*
Transiere pedites, *transvecti* sunt e-
 quites.

⁸¹ *Civicæ coronæ, valluresque, ac mu-*
rales] De civica et murali corona vid.
 ad VI. 20. *Vallaris*, sive *Castrensis*
 erat corona, qua donabat eum impe-
 rator, qui primus hostium castra
 pugnans introierat. Ea corona in-
 signe valli habebat. Fieri solebat ex
 auro. Hæc Gellius l. V. c. 6

U. C. 459. vallaresque, ac murales conspectæ. Inspectata spolia Sam-
 A. C. 293. nitium: et decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ
 nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, compara-
 bantur. nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis,
 ducti. ⁸² Æris gravis transvecta vicies centena et ad triginta
 tria millia^x. id æs redactum ex captivis dicebatur. ⁸³ argenti,
 quod captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta triginta.
 omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil
 datum ex præda est. anctaque ea invidia est ad plebem, quod
 tributum etiam in stipendium militum conlatum est: quum,
 si sprete gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium inlatæ,
 et militi tum dari ex præda, et stipendium militare præstari
 potuisset. Ædem Quirini, ⁸⁴ quam in ipsa dimicatione votam
 apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, Hercule,
 tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore
 patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hos-
 tium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum
 tantum forumque his ornaretur; sed sociis etiam colonisque
 finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum,
 dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum,
 quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit.
 Troilium in Inter hæc Carvilius consul, in Etruria Troilium primum
 Etruria obpugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos,
 captum a pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram
 Carvilio. multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque
 castella, locis sita munitis, expugnavit. Cæsa ibi hostium
 duo millia quadringenti; minus duo millia capti. Et Fal-
 cis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus ⁸⁵ cen-
 tum millia gravis æris, et stipendium ejus anni militibus.
 Carviliū tri- His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum
 umphus. de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat, ita cumulo

^x vicies centies millies et quingenta triginta tria millia Gron. Crev.

⁸² Æris gravis . . . vicies centies
 millies, et quingenta tria millia] Im-
 manis summa. Etenim æris gravis
 vicies centies millies centena millia,
 ut negligamus quod excurrit, sive as-
 ses librales 200000000000. æquant
 denarios 200000000000. libras argenti
 Romanas 200000000. marcas argenti
 Parisienses 312500000. Itaque hæc
 lectio, quam invexit Sigonius, stare
 posse non videtur. Gronovius ex ves-
 tigiis MSS. reponit: Æris gravis . . .
 vicies centena, et ad triginta tria mil-
 lia. Qui sunt asses 2033000. libræ
 argenti Romanæ 2033. marcæ nostra-

tes 3176. cum novem semunciis.

⁸³ Argenti . . pondo M. CCCXXX.]
 Marcæ nostrates 2078. cum una uncia.

⁸⁴ * Quam in ipsa dimicatione] In
 iis quæ includuntur parenthesi Livius
 opinionem refellit eorum qui crede-
 rent ædem Quirini votam ab hoc con-
 sule in ipsa ad Aquiloniam dimica-
 tione. Itaque mens scribentis hæc
 fuit: Ædem Quirini ab dictatore pa-
 tre votam, non ab hoc consule, utpo-
 te quam . . . dedicavit.

⁸⁵ Centum millia gravis æris]
 Marcas argenti nostrates 156. cum
 duabus unciis.

Etrusci belli æquatam. ⁸⁶Æris gravis tulit in ærarium tre- U. C. 459.
centa octoginta^y millia: de reliquo ære ædem Fortis For- A. C. 293.
tunæ de manubiis faciendam locavit, prope ⁸⁷ædem ejus^z
Deæ ab rege Scr. Tullio dedicatam. et militibus ex præda
⁸⁸centenos binos asses, et ⁸⁹alterum tantum centurionibus
atque equitibus (⁹⁰malignitate collegæ gratius accipientibus
munus) divisit. Favor consulis tutatus ad populum est ⁹¹L.
Postumium legatum ejus: qui dicta die a M. Cantio^a tri-
buno plebis, ⁹²fugerat in legationem (ut fama ferebat) po-
puli judicium: jactarique magis, quam peragi, accusatio
ejus ⁹³poterat.

XLVII. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistra-
tum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque
post dies alii subfecti. Lustrum conditum eo anno est a ^{Lustrum}
P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa ^{conditum.}
capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo.
Censores vicesimi sexti a primis censoribus; ⁹⁴lustrum un-
devicesimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res
bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt: palmæque
tum primum, translato e Græcia more, victoribus datæ.
Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt,
damnatis aliquot pecuariis, via ⁹⁵a Martis silice ad Bovillas
⁹⁶perstrata est. Comitia consularia L. Papius habuit:
creavit consules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D.
Junium Brutum Scævam. ipse Papius prætor factus. Mul-
tis rebus lætus annus vix ad solatium unius mali, pestilen- Pestilentia.

^y nonaginta Gron. Crev.

^z eidem Eæd.

^a Scantio Eæd.

⁸⁶ Æris trecenta nonaginta
millia] Marcus argenti 609. cum tri-
bus unciis.

⁸⁷ Ædem eidem deæ dedica-
tam] Scripti quamplurimi, Campa-
nus, et Andreas, habent ejus deæ. Et
sane magis solet Livius dicere ædem
alicujus divi dedicatam, quam alicui
divo, ut jam observavimus in not. 89.
ad V. 23. supra.

⁸⁸ Centenos binos asses] Unciam ar-
genti Paris. 1¼ cum granis fere 15.

⁸⁹ Alterum tantum] Duplum. Vid.
not. 62. ad VIII. 8.

⁹⁰ *Malignitate collegæ] Quia mal-
lignus, sive nimium parvus collega
nihil militibus suis dederat.

⁹¹ L. Postumium] Eum nempe,
qui consul priore anno fuerat, virum
ingenii contumacis, cujus certamina
cum senatu (supra, c. 37.) videntur
huic accusationi materiam dedisse.

⁹² *Fugerat in legationem po-

puli judicium] Legatum se a consule
eligendum curaverat, ut fugeret po-
puli judicium.

⁹³ Poterat] Magis placeret potuerat.

⁹⁴ Lustrum undevicesimum] Nem-
pe a primis censoribus. Hoc lustrum
tricesimum est in fastis Capitolinis,
in quibus nimirum numerantur de-
cem lustra ante primos censores con-
dita. Et sic quoque Livius a fastis
uno lustro discrepat.

⁹⁵ A Martis] A Martis æde. For-
tasse hic aliquid latet vitium. Cam-
panus habet arinatis, unus ex Hearnii
codd. Narniatis: tres e nostris Martis,
omissa vocula a.

⁹⁶ *Perstrata] Nota particulam
per, qua indicare voluit Livius hanc
viam velut aliquid complementum
fuisse ejus semitæ, quam a porta Ca-
pena ad Martis stratam fuisse docuit,
supra c. 23.

U. C. 459. tiæ urentis simul urbem atque agros subfecit; portentoque
A. C. 293. jam similis clades erat. et ⁹⁷ libri aditi, quinam finis, aut
quod remedium ejus mali ab Diis daretur. Inventum in li-
bris, Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum. neque
eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea
re actum: præterquam quod unum diem Æsculapio suppli-
catio habita est.

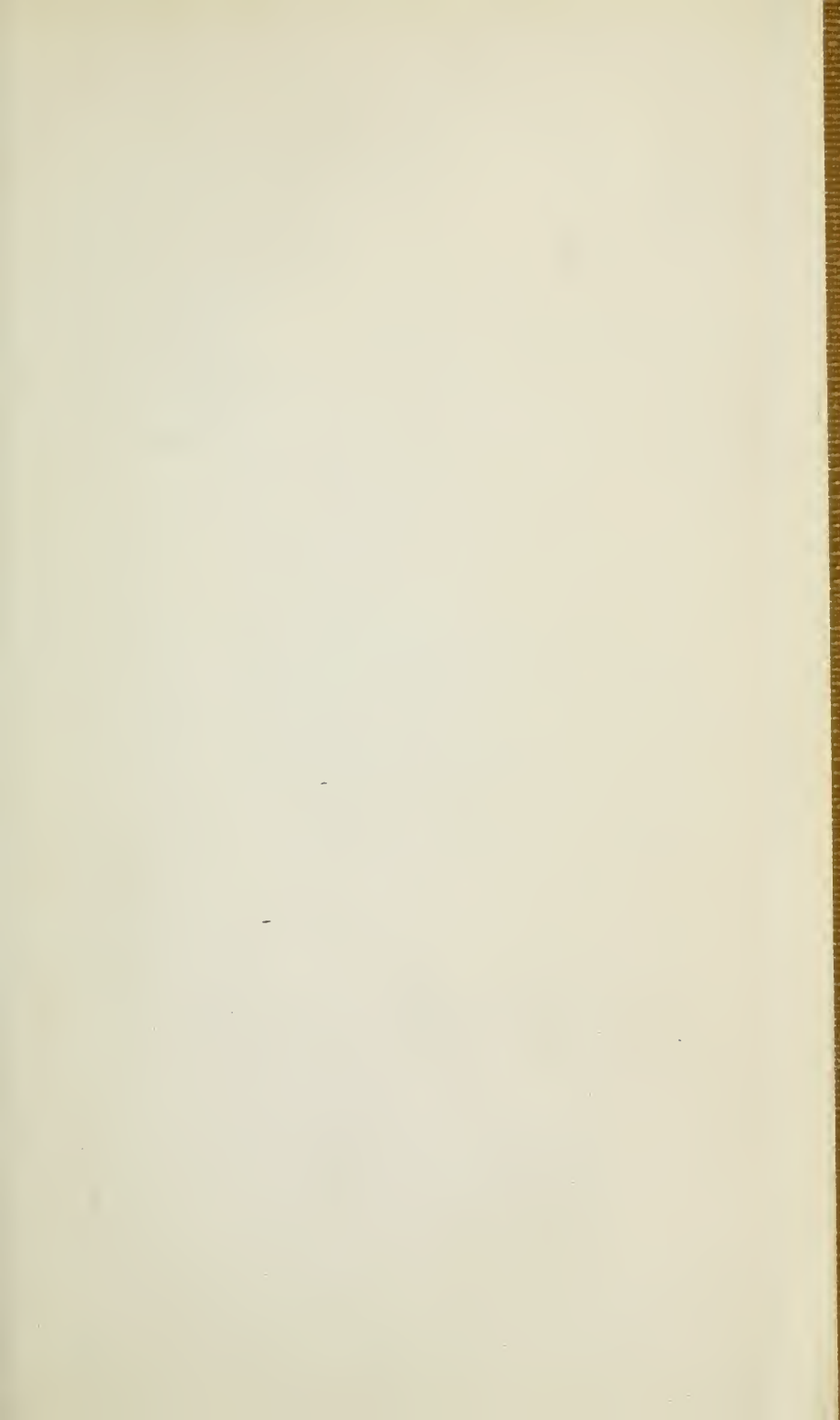
97 * *Libri aditi, quidam finis*] Libri Sibyllini aditi, ut ex iis disceretur, qui-
nam finis . . .

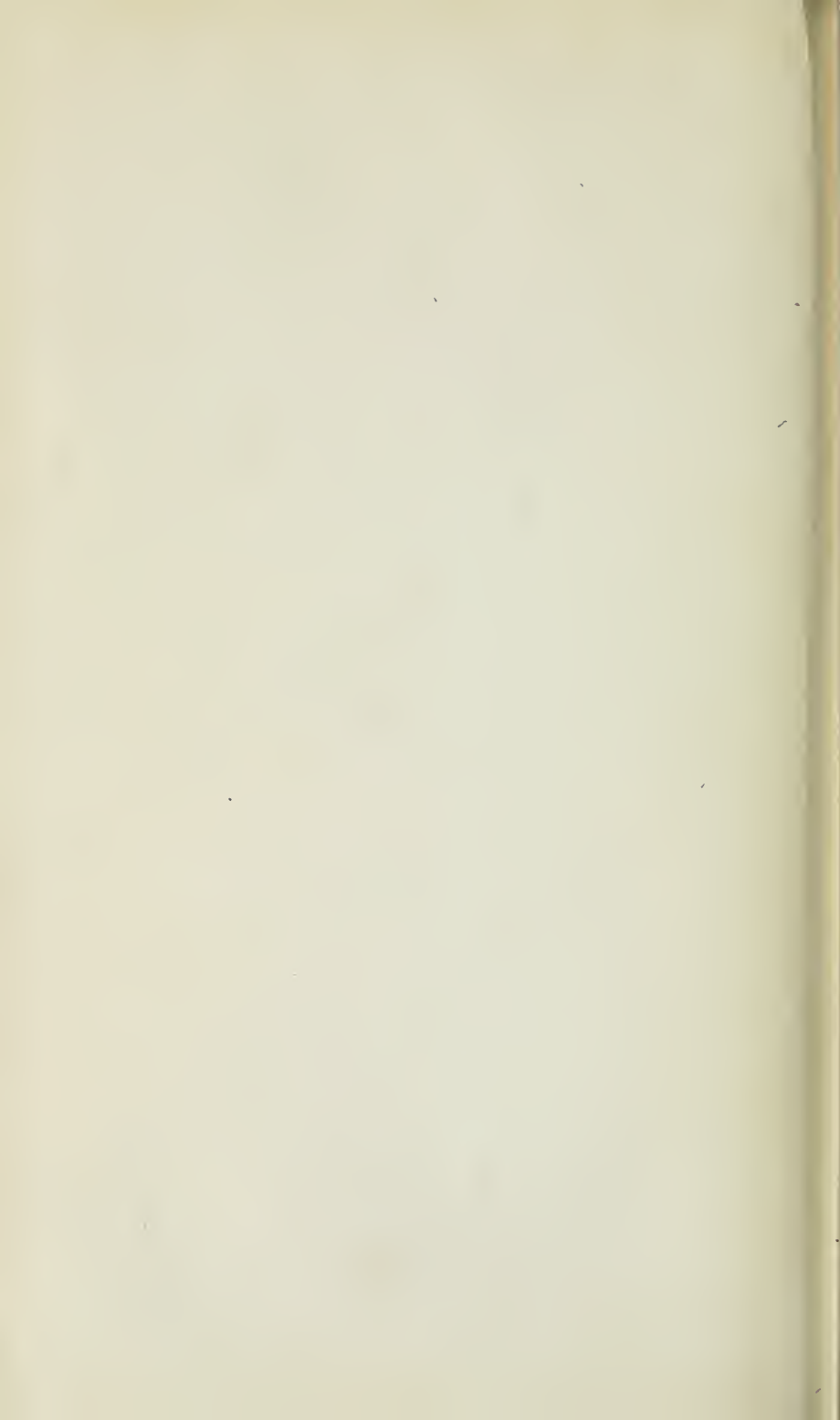

FINIS TOMI PRIMI.

JEG 19 1955

PA
6452
A2
1825
t.1
cop.2

Livius, Titus
Historiarum ab urbe condita
libri cui supersunt omnes

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
